

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

**KÜLTÜR ENDÜSTRİSİ VE EDEBİYAT DERGİCİLİĞİ:
MUHAFAZAKÂRLIĞIN TEMEL İLKELERİ BAĞLAMINDA *SABİTFİKİR* (2011-2019)**

DOKTORA TEZİ

Betül BAYRAKTAR

HAZİRAN - 2020

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

**KÜLTÜR ENDÜSTRİSİ VE EDEBİYAT DERGİCİLİĞİ:
MUHAFAZAKÂRLIĞIN TEMEL İLKELERİ BAĞLAMINDA *SABİTFİKİR* (2011-2019)**

DOKTORA TEZİ

Betül BAYRAKTAR

ORCID: 0000-0002-4057-9147

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Gülseren ÖZDEMİR RİGANELİS

HAZİRAN - 2020

TRABZON

ONAY

Betül BAYRAKTAR tarafından hazırlanan “Kültür Endüstrisi ve Edebiyat Dergiciliği: Muhafazakârlığın Temel İlkeleri Bağlamında *Sabitfikir* (2011-2019)” adlı bu Çalışma 22/07/2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Programı’nda **doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve SOYADI	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Şahinde YAVUZ	Başkan	☐	☐	
Dr. Öğr. Üyesi Gülseren ÖZDEMİR RİGANELİS	Danışman	☐	☐	
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Bilal KIRIMLI	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Hatem TÜRK	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEŒ

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ - Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Betül BAYRAKTAR

23.06.2020

ÖNSÖZ

Bu araştırmada muhafazakârlığın temel ilkeleri bağlamında incelenen *Sabitfikir Güncel Edebiyat Dergisi*'nde hangi edebiyat kanonlarının yeniden üretildiği sorusuna cevap aranmaktadır. Kuramsal çerçevede öncelikle kültürün kitle yönetimi bağlamında üretildiği, Frankfurt Okulu'nun görüşleri ve sanatın politik ekonomisi çerçevesinde tartışıldı. Sanayileşme öncesinden neoliberal ekonomilere kadar, kültür ve sanatın politik ekonomik bir alan olduğu belirtilerek Türkiye'deki sürece değinildi. Ardından kültür ve sanatı yaymak için kullanılan kitle iletişim araçlarının önemine yer verildi. Tanzimat'tan günümüze kadarki edebiyat dergileri kültür politikaları çerçevesinde değerlendirilip bunların birer *süper-panoptikon* olduğu ortaya kondu. Ardından 2000'lerdeki güncel edebiyat dergileri politik-ekonomik açıdan yorumlanıp medya sahipliğine değinildi. Araştırmanın yöntemi, edebiyat dergilerine bir yönetsellik alanı olarak bakıldığı ve insanların nasıl özneleştirildiğine odaklanıldığı için *Foucaultcu Söylem Analizi* olarak tercih edildi. Dergideki kitap tanıtım ve eleştirilerinin analiz edildiği araştırmada, *muhafazakârlığın temel ilkeleri* bağlamında söylemlerin değişimi, yumuşaması ve keskinleştiği kısımlar gösterildi. Uygulama bölümünde, verilerde en sık göze çarpan söylemler muhafazakârlığın uygun düşen ilkesi bağlamında kategorize edildikten sonra, söz konusu söylemi oluşturan sosyo-ekonomik temeller çerçevesinde tartışılıp özneleştirme biçimleri analiz edilerek *edebiyat kanonlarından hangilerinin* yeniden üretildiği belirlenmiş oldu.

Araştırma süresince deneyim ve görme biçimleriyle bana rehberlik eden danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Gülseren ÖZDEMİR RİGANELİS'e çok teşekkür ederim. Bilgeliğini tevazusuyla birleştiren Sayın Prof. Dr. Şahinde YAVUZ'a, tez izleme sürecinde değerli fikirleriyle araştırmama katkı sağlayan Sayın Dr. Öğr. Üyesi Fırat CANER'e şükranlarımı sunarım. Her çalışma gibi bu doktora tezi de birtakım eksikliklerle malûdür. Bundan sonra konuya ilgi gösterip eksikliklerin giderilmesine katkıda bulunacaklara da şimdiden teşekkür etmek isterim.

Haziran, 2020

Betül BAYRAKTAR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	X
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XII
GİRİŞ	1-8

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KÜLTÜR ENDÜSTRİSİ VE EDEBİYAT DERGİCİLİĞİ	9-45
1.1. Kültür Yönetimi ve Medya	9
1.1.1. Yönetimsellik Alanı Olarak Kültür ve Sanat	9
1.1.2. Kültür ve Sanatın Politik Ekonomisi	15
1.1.3. Kültür Yönetiminde Medyanın Rolü	23
1.2. Edebiyat Dergiciliği ve Medya Sahipliği	27
1.2.1. Bir <i>Süper-Panoptikon</i> Olarak Edebiyat Dergileri	27
1.2.2. Tanzimat'tan 2000'lere Yönetimsellik Alanı Olarak Edebiyat Dergileri	32
1.2.3. Holdinglerin Medya Sahipliği: Doğan ve Kalyoncu Grup	40

İKİNCİ BÖLÜM

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ.....	46-61
2.1. Söylem Analizi Yöntemlerinin Sınıflandırılması ve İçerik Analizi Yönteminden Farkı	46
2.2. Söylem Analizine Postyapısalcı Bir Yaklaşım: Michel Foucault ve Anahtar Kavramları....	50
2.3. Yöntem Seçimi, Literatür ve Araştırmanın Metodu.....	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MUHAFAZAKÂRLIĞIN TEMEL İLKELERİ BAĞLAMINDA <i>SABİTFİKİR</i>'İN FOUCAULTCU SÖYLEM ANALİZİ	62-243
3.1. Muhafazakârlığın Birey Üzerinden Modernizm Eleştirisi	68
3.2. Otoriteye İtaat İlkesi: İtaatkâr ya da Muhalif	76
3.3. Dine Bağlılık İlkesi: Dini-Tasavvufi Söylem ve Karşıt Normalizasyon	90
3.4. Geleneğe Bağlılık İlkesi: Ataerkil İdeolojinin Özneleri ve Feminist Söylem	113
3.4.1. Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Genel Görünümü	116
3.4.2. Biyopolitika Bağlamında Kadın Cinselliği, Annelik, Şiddet	132
3.4.3. Cinsiyet ve Yazarlık	154
3.5. Aileye Bağlılık İlkesi: Genel Olarak Aile, Homofobi ve Queer	159
3.5.1. Aile Kurumunun Genel Görünümü	160
3.5.2. Homofobik Söylem ve Queer	164
3.6. Sermayenin Çıkarı İlkesi: Neoliberal Muhafazakâr Politikalar Bağlamında Kent, Doğa ve Tüketici Özne	178
3.6.1. Kentsel Dönüşüm: Ötekiler ve Soylular	180
3.6.2. Eko-Suçludan Eko-Dosta Doğanın Liberalizasyonu	193
3.6.3. Tüketici Özne: <i>Özgür</i> ya da <i>Zombi</i>	206
3.7. Tarihe Bağlılık İlkesi: <i>Kullanışlı Mazi</i> ve Mikro Tarihler	219
3.7.1. Yeni Osmanlıcı Söylem ve Başka Bir Osmanlı	221
3.7.2. Resmî Tarihin Görmezden Geldikleri: Öteki Kimlikler	229
SONUÇ	244
YARARLANILAN KAYNAKLAR	251
ÖZGEÇMİŞ	279

ÖZET

Edebiyat kanonlarının üretildiği alanlardan biri de edebiyat dergileridir. Belirli kültür politikaları tarafından yönetilen bu dergilerde yer alan kitap tanıtım ve eleştirileri, okurlara birtakım söylemlerin iletilmesinde kültür endüstrisinin araçlarından biridir. Kültür endüstrisi, Frankfurt Okulu'na göre Aydınlanmanın vaadini gerçekleştirememesi üzerine çeşitli kitle iletişim araçlarıyla üretilen kitlelerin aldatılışdır. Kültürün endüstrileştiği bu ortamda, sanat ve edebiyat da politik-ekonomik bir alan haline getirilerek yönetimsellik alanlarından biri olur. Kültür-sanat içerikleriyle bireyleri normalize eden edebiyat dergileri de, kişilerin kendilerini ve diğerlerini görme biçimlerini edindiği bir *süper-panoptikondur*. Bu yönetimsellik araçlarından biri de *Sabitfikir Güncel Edebiyat Dergisi*'dir. *Sabitfikir*, 2011'de dijital ve basılı olarak güncel edebiyat dergileri içinde yerini alan, önce Doğan Medya ardından Turkuvaz Medya bünyesinde yayınlanan bir dergidir. Öte yandan 1980 itibarıyla küresel ve ulusal çapta yükselen muhafazakârlık pek çok yönetimsellik aracında yeniden üretilir ya da sarsılır. Araştırmanın amacı *Sabitfikir*'de muhafazakârlığın temel ilkelerinin görünümünü analiz edip bu ilkelerin dergide üretilen edebiyat kanonlarıyla etkileşimini açıklamaktır. Araştırmanın sorusu muhafazakârlığın kurucu ismi Edmund Burke ile bu alanın önemli düşünürleri olan Robert Nisbet ve Russell Kirk'ten yola çıkılarak belirlenen muhafazakârlık ilkeleri kapsamında incelenen dergide hangi edebiyat kanonlarının üretildiğidir. Bu soruya cevap verebilmek için seçilen yöntem, kültüre yönetimsellik açısından yaklaşıldığından daha açıklayıcı olabileceği düşünülen *Foucaultcu Söylem Analizi*'dir. Bu ilkeler altında tartışılan söylemlerde insanların nasıl özneleştirildiği; *modern bireyin çıkmazı*, *otoriteye itaat*, *dine bağlılık*, *geleneğe bağlılık*, *aileye bağlılık*, *sermayenin çıkarı* ve *tarihe bağlılık ilkesi* başlıkları altında analiz edilmektedir. Söz konusu ilkeler bağlamında söylemlerin üretim, değişim, keskinleşme ya da yumuşama aşamaları gösterilmekte, böylece dergide hangi edebiyat kanonlarının yeniden üretildiği ortaya konmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Edebiyat Kanonu, Edebiyat Dergileri, Muhafazakârlık, Söylem, Özne.

ABSTRACT

One of the areas where literary canons are produced is literary magazines. The book promotion and criticism in these journals, which are managed by certain cultural policies, is one of the tools of the culture industry in conveying certain discourses to readers. According to the Frankfurt School, the culture industry is the deception of the masses produced by various mass media due to the failure of Enlightenment. In this environment where culture is industrialized, art and literature are turned into a political-economic field and become one of the governmentality areas. Literary magazines, which normalize individuals with their culture and art content, are also a super-panopticon where people acquire ways of seeing themselves and others. One of these managerial tools is *Sabitfikir Journal of Contemporary Literature*. *Sabitfikir* is a magazine published in digital and printed literary magazines in 2011. It is first published in Doğan Media and then Turkuvaz Media. On the other hand, conservatism, which has risen globally and nationally as of 1980, is reproduced or shaken in many governmentality tools. The purpose of the research is to analyze the appearance of the basic principles of conservatism in *Sabitfikir* and to explain its interaction with the literary canons produced in the magazine. The question of the research is which literary canons were produced in the magazine, which was examined within the scope of conservatism principles, based on the founding name of conservatism, Edmund Burke, and Robert Nisbet and Russell Kirk, the important thinkers of this field. The method chosen to answer this question is Foucaultian Discourse Analysis. Because culture is interpreted as governmentality. In the discourses discussed under these principles, how people are subjected; the dilemma of the modern individual is analyzed under the principles of obedience to authority, devotion to religion, dedication to tradition, family loyalty, interest of capital and adherence to history. In the context of the said principles, the stages of discourse's production, change, sharpening or softening are shown, thus revealing the cultural policies of the journal and which literary canons it reproduced.

Keywords: Culture Industry, Media, Literary Journal, Conservatism, Subject.

TABLULAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Kalyoncu Grubun 2019'daki Medya Organları	44
2	Foucaultcu Söylem Analizini Yöntem Olarak Benimseyen Doktora Tezleri.....	58
3	Sabitfikir'de Tespit Edilen Konular.....	63

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil Nr.	Şekil Adı	Sayfa Nr.
1	Doğan-AntiDoğan Cephesi (2002)	43

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik Nr.	Grafik Adı	Sayfa Nr.
1	Birey Üzerinden Modernizm Eleştirisi	75
2	Otoriteye İtaat İlkesinin Görünümü	90
3	Dini-Tasavvufi Söylem ve Karşıt Söylem	113
4	Ataerkil Söylem ile Feminist Söylem	159
5	Aile Kurumunun Genel Görünümü	164
6	Homofobi ve Queer Söylem	176
7	Sermayenin Çıkarı İlkesi Bağlamında Neoliberal Muhafazakâr Söylemin Eleştirisi	218
8	Yeni Osmanlıcı Akım	228
9	Öteki Kimliklere Dair Söylemler	242

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AVM	: Alışveriş Merkezi
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
CEO	: Chief Executive Officer
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DMC	: Doğan Music Company
DP	: Demokrat Parti
FSA	: Foucaultcu Söylem Analizi
GDO	: Genetiği Değiştirilmiş Organizma
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
KADEM	: Kadın ve Demokrasi Derneği
KAP	: Kamuoyu Aydınlatma Platformu
LGBTI+	: Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transgender, Intersex
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
RTÜK	: Radyo Televizyon Üst Kurulu
SED	: Sanat ve Edebiyat Dergisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TOKİ	: Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu
OHAL	: Olağanüstü Hâl

GİRİŞ

*Kitaplarımı yazma nedenim,
üzerinde düşünmeyi çok istediğim bir şey hakkında
hala ne düşündüğümü tam olarak bilemediğim içindir,
kitap beni ve düşüncelerimi dönüştürür.*
Michel Foucault

Edebiyat, içinde olduğu toplumdan bağımsız değildir, edebiyat sosyolojisi üzerine yapılan araştırmalar da bu nedenle önem kazanmaktadır. Edebiyat kuramları üzerine kaleme aldığı eserinde sosyolojinin önemine değinen Berna Moran'a göre (1988: 65) *ortamı* oluşturan hususlardan biri de toplumsal koşullardır¹ ve bir edebi eser ortamdaki bağımsız düşünülemez. Edebiyat toplumun aynası olarak düşünüldüğünde onu meydana getiren şeyin söz konusu toplumun özellikleri olduğu anlaşılacaktır. Edebiyat, toplumun değerleri, yaşanan savaş ya da diğer travmaların, sevinçlerin, hâsılı toplumsal belleğin bir yansımasıdır. Popüler edebiyat üzerine çalışan Şaban Sağlık (2009: 86) bir *milletin günlüğü* olduğunu belirttiği edebiyatın toplumun anlaşılmasındaki rolüne odaklanarak bu unsurların ciddi bir biçimde analiz edilmesi gerektiğini söyler. Bu noktada edebiyat biliminin sosyolojiyle ilişkisi gündeme gelmektedir. Sosyoloji ve edebiyatı birleştiren bu alanda temel mesele politik-ekonomik süreçlerden bağımsız olmayan edebiyatı; ekonomi, kültür, politika, inançlar, gelenekler, değerler, ilkeler gibi unsurlar bağlamında değerlendirmektir. Böylece edebiyat ve toplum arasındaki etkileşimi ortaya koymak amaçlanır. Bu araştırmanın amacı da *Sabitifikir Güncel Edebiyat Dergisi*'nde hangi edebiyat kanonlarının üretildiğini ortaya koymaktır.

Edebiyat, kültür endüstrisi bir diğer ifadeyle kültür yönetimi bağlamında kanonize edilmekte ve söz konusu kanonun en iyi gözlemlenebildiği ve etkileşimde olduğu alanlardan biri de edebiyat dergileridir. Bu nedenle Türk Dili ve Edebiyatı alanında edebiyat dergileri üzerine yapılan sosyolojik çalışmalar, söz konusu dergiler üzerinden hangi söylemlerin üretildiğini ve bu bağlamda öne çıkarılan edebi eserleri göstermesi bakımından önemlidir. Kitle iletişim araçlarından edebiyat dergileri, içinde buldukları toplumun üretim koşullarını, iktidar ilişkilerini, ekonomik ilişkilerini, siyasi meselelerini yansıtan ve buna uygun kuramlar merkezinde yapılacak çalışmalara uygun olan metinlerdir. Edebiyatın nabzının attığı söylenen dergiler dönemin toplumsal koşullarını yansıtan bir vitrin gibidir (Uçar, 2007: 1). Aynı zamanda edebiyat dergileri kültürün yönetimsellik alanlarından biridir ve iktidar alanına bağlıdır (Kendall, 2006: 1).

Bu noktada her edebiyat dergisinin kendine has bir tarzı olduğu belirtilmeli ve *Sabitifikir*'in de kendine has özellikleri vurgulanmalıdır. Genel olarak edebiyat dergilerine bakıldığında hemen

---

¹ Diğerleri: iklim, toprak, coğrafi durumdur.

hepsinin kitap reklamlarına yer verdiği göz önünde bulundurularak; bunların bazılarının şiir, öykü ve denemeye, bir kısmının edebiyatın temel meselelerine dair eleştiri yazılarına, bazılarının Doğu-Batı, İslamiyet, Türklük, Marksizm vb. fikir yazılarına, bir kısmının edebi muhitlerdeki magazin olaylarına yahut kitap tanıtımlarına ağırlık verdiği görülmektedir. *Sabitfikir Güncel Edebiyat Dergisi*'ne bakıldığında çoğunlukla yeni çıkmış roman ve öykülerin, nadir de olsa araştırma kitaplarının tanıtımına ağırlık verildiği görülür. Bu noktada mevcut kanonları üretmede güncel bir edebiyat dergisinin yerinin ne olduğu sorusu gündeme gelip incelemeye değer alanlar kendisini göstermektedir.

Eserlerin üretildiği yayınevinden onların tanıtıldığı mecralara kadar geniş bir inceleme alanı bulunmaktadır. Özellikle son dönemlerde artan ve kitap tanıtımları üzerine yoğunlaşan dergilerin hangi kanonlara hizmet ettiği büyük önem arz etmektedir. Edebiyat kanonları üzerine yaptığı çalışmasında Selçuk Çıkla (2007: 55) kitap tanıtım yazılarının edebiyat kanonu bağlamında değerlendirilmesini salık verir; *Musavver Muhîr* adlı dergiyi incelediği yüksek lisans tezinde Hatem Türk (2002) de süreli yayınların edebiyat tarihi ve siyasi tarihi yansıttığı için mutlaka incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Söz konusu yayınlarda yer alan listelerle kitap reklam ve eleştirileri, kültürün yönetsellik alanlarından biri olarak, farklı kanonları yansıtır. Liste ve reklamlar edebiyat sosyolojisi açısından büyük önem arz eder (Anar, 2013: 74) ve bu alanın çalışılmaya değer olduğu söylenebilir. Hâsılı, kanona dâhil edilen ya da kanondan dışlanan sanat eserlerini göstermesi bakımından kitap tanıtımı yapan edebiyat dergilerinin incelenmesi, büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda edebiyat dergilerinde hangi edebi eserlerle kültürel ürünlerin tanıtıldığı, nasıl bir kültür politikası takip edildiği, edebiyat dergilerinin küresel ve ulusal hangi hareketleri görünür kıldığı, toplumsal süreçleri ne şekilde yansıttığı, hangi medya kuruluşları bünyesinde bulunduğu, bu medya kuruluşlarının yayın politikasının ne olduğuna dair sorular gündeme gelmektedir.

Edebiyat sosyolojisi üzerine bir çalışmada (Coşkun, 2006: 412) piyasaya yeni çıkan edebi eserlerin hangi medya organlarında tanıtıldığının önemine dikkat çekilmektedir. “Kitabın yazılı ve görsel medyada *ne şekilde yer aldığı, hangi platformlarda tanıtıldığı veya tartışıldığı, yapıldıysa reklâmı* üzerinde durulmalıdır”. *Sabitfikir*'in medya sahipliği de Türkiye'nin en büyük kitap zincir mağazası olan D&R'nin bağlı olduğu medya şirketi Doğan Gruba² ve sonradan yine büyük medya şirketlerinden Turkuvaz Gruba ait olmuştur. Dolayısıyla sermaye fraksiyonlarının önemi burada ortaya çıkmaktadır. Zira her medya kuruluşunun farklı çıkarlar doğrultusundaki kültür politikalarını yansıtip yeniden ürettiği düşünülmektedir. “Sermaye fraksiyonlarının önemli bir bileşeni olan medya yapılanmasına değinmek, farklı sermaye fraksiyonlarını -dolayısıyla medyanın- ve onların farklılaşmış beklentilerini, programlarını, sınıfsal veya muhtelif çıkarlar doğrultusunda siyasal iktidar ile girdiği ilişkinin niteliğini açıklamayı olanaklı kılmaktadır” (Kırmızıoğlu, 2010: 40).

---

² 2018'deki devir işlemlerinden sonra medyada Doğan Grubu'nun varlığı azalmıştır.

Medya ürünlerinin incelendiği bir doktora tezinde (Ayan, 2019) bu gibi çalışmalarda Türkiye burjuvazisi ve medya sahipliğine mutlaka yer verilmesi gerektiği vurgulanır. Antonio Gramsci'nin *tarihsel blok* kuramına göre bir tarihi dönem içinde farklı üretim tarzları farklı blokları oluşturur. Medya yapısına değinmenin nedeni Vahdet Mesut Ayan'ın (2019) da vurguladığı gibi Gramsci'nin *tarihsel blok* kuramı kapsamında, *hiçbir şeyin kendisini üreten koşullardan bağımsız olamayacağı* düşüncesidir. Nitekim medya ürünlerinin ele alındığı çalışmalarda *tarihsel blok* kuramı bir adım ileriye taşınarak medya sahipliğinin Türkiye'deki burjuvazi ile ilişkisinden mutlaka söz edilmektedir (Dursun, 2012). Böylece aynı üretim tarzı içinde farklı toplumsal formasyonlar ile medya ürünü arasındaki ilişkiler anlamlı kılınabilecektir. Ancak Michel Foucault, gösterenin gösterilen üzerindeki belirleyiciliğini öne süren yapısalcı görüşü reddeder. Dolayısıyla dergiden elde edilen verilere yönelik bir medya sahipliğinde belirli bir formasyon, diğerinde karşıt formasyon beklentisi yoktur. Bu noktada *Sabitfikir* ile sermaye sahipliğinin arasında gösteren gösterilen ilişkisinin elden geldiğince göz ardı edilmeye çalışıldığı, böylesi bir niyetin gösteren ve gösterilen arasında sıkı ilişkilere önem veren yapısalcılara ait olduğu vurgulanmalıdır. Araştırmada postyapısalcı tutum benimsendiğinden Gramsci'nin kuramının *kısmen* doğrulanabileceği düşünülmekte, söz konusu beklentinin gerçekleşmediği durumlarda da bunun temel nedenleri açıklanmaktadır.

Edebiyat kanonuyla etkileşimli bir yönetsellik aracı olan edebiyat dergileri *değerler eğitimi* açısından da önemli malzeme içermektedir. “Davranışlara rehberlik eden, karar verme sürecinde referans noktası olan, inançların ve eylemlerin değerlendirilmesini belirleyen ilkeler, temel inançlar, idealler, standartlar ve yaşam biçimleri[ni]” (Urfalı Dadandı ve Kırımlı, 2017: 763) kapsayan değerler paradigması her edebiyat dergisinde farklılık arz etmektedir. Eş zamanlı biçimde çeşitli kanonların farklı iktidarlar tarafından üretildiği (Caner, 2017: 286) düşünüldüğünde söz konusu dergiler birtakım kültür politikalarının değerler eğitiminin de bir yansımasıdır. Bunlar incelendiği takdirde derginin ağırlıklı olarak edebiyat kanonlarıyla ilişkisi görülebilecektir. Zira edebiyat dergileri toplum içinde bireylerin birbirlerine yönelik davranışlarında etkili olan değerleri yeniden üreten mecralardır. Bu bağlamda dergilerdeki kitap tanıtımlarında vurgulanmak istenen değerler yeniden üretilmiş olur. İşte bu değerlerden biri de muhafazakârlığın temel ilkeleridir. Muhafazakârlığın kurucusu sayılan Edmund Burke (aktaran Zürcher, 2006: 40) ile bu alanda önemli düşünürlerden olan Robert Nisbet (2014) ve Russell Kirk'in (2005) çalışmalarına göre muhafazakârlığın temel ilkeleri *otoriteye itaat ilkesi, dine bağlılık ilkesi, geleneğe bağlılık ilkesi, aileye bağlılık ilkesi, sermayenin çıkarı ilkesi ve tarihe bağlılık ilkesidir* (Şeyhanlıoğlu, 2014).

Söz konusu bağlamın belirlenmesi süreci ise şöyle gelişmiştir. Araştırmanın başlangıcında henüz *Sabitfikir*'in tamamı okunmadığından belirlenemeyen bağlam, derginin tamamı okunarak elde edilen verilerin kategorize edilmesinden sonra bu kategorilerin arasında nasıl bir bağ olabileceği sorusu üzerine belirlenmiştir. Dergide toplam 1904 adet tanıtım/ eleştiri metni tespit edilmiş, ilk aşamada belirgin olarak bir söylemi üretmeyen ve özneleştirme biçimleriyle söylemsel

pratiklere yer vermeyen metinler ayıklanmıştır. Daha sonra sistematik analizin elde edilen bulgular arasındaki ilişkinin tespitiyle sağlanması gerektiği düşüncesiyle (Kümbetoğlu, 2017: 154) elde edilen veriler arasında anlamlı örüntünün ne olabileceği düşünülerek bunun muhafazakârlık olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın evreni *olan Sabitfikir*'in 1-106. sayılarında muhafazakârlık ilkeleri kapsamında özneleştirme ve söylemsel pratikleri içeren metinler araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Analiz bölümünde ilkelerden önce muhafazakârlığın birey üzerinden modernite eleştirisine yer verilmektedir. Akıl ve bilimi önceleyen Aydınlanmacı düşüncenin reformist yaklaşımına tepki olarak doğan muhafazakâr düşüncede, din ve gelenek bir kenara bırakılarak bilimi önceleyen rasyonalite sorgulanır. Zira rasyonalite “geleneksel temelleri, dini alışkanlıkları ve kurulu düzene, adetlere saygıyı yıpratmış ve ortadan kaldırmış, zenginlik, güç ve zevk için duyulan insan güdülerini açığa çıkartmış, zincirlerinden boşaltmıştır” (Suda, 2018: 127). Bu doğrultuda Sanayileşmeden sonra bazı değerlerin kaybolması endişesi doğar. Bireyin *yalnız, silik, pasif* vb. şekillerde özneleştirilmesinden şikâyet edilir³. Elde edilen veriler “Muhafazakârlığın Birey Üzerinden Modernizm Eleştirisi” başlığında tartışılmaktadır.

İlk ilke *otoriteye itaat ilkesidir*. Muhafazakârlığa göre birey yerine toplum önemli olduğundan toplumsal düzenin korunması adına her türlü otoriteye itaat şarttır. Toplum düzenini birden bire sarsacak yenilik ve değişimler hoş karşılanmaz. Değişim olacaksa bile yavaş yavaş olmalı ve otorite bundan zarar görmemeli, denetimi yitirmemelidir. Nitekim muhafazakâr düşüncenin kurucusu Edmund Burke'e göre mevcut düzeni ve otoriteyi yıktığından dolayı Fransız Devrimi “uygunsuz ve en azından günahtır” (Suda, 2018: 121). Kadim toplumsal düzen ve kurumları savunan muhafazakârlar, “ataların bir bildiği vardır” düşüncesi merkezinde var olan düzen ve sistemin sorgulanamazlığını kabul eder (Suda, 2018: 121-137). Elde edilen veriler “İtaatkâr Ya Da Muhalif” başlığı altında tartışılmaktadır.

İkinci ilke, *dine bağlılık ilkesidir*. Din, muhafazakârlığın en temel unsurlarındandır, dönem ve şartlara göre dinî olduğu belirtilen birtakım ritüeller yenilenebilir. “Muhafazakârlık, vazgeçilmez hazinesi olan dini modern bir müdahaleye tabi tutar, onu dünyevi saiklerle yeniden yorumlar, yeniden biçimlendirmek ister. Dini, belki kendisi uğruna olmaktan ziyade, toplumun istikrarı ve Otorite açısından kaçınılmaz sayar” (Bora, 2018: 58). Ayrıca ürettiği değerlerle insanları ortak gayeler etrafında toplayarak devlet ve aile gibi kurumlara da katkı sağlar. Nitekim *religion* kelimesinin kökeni birbirine bağlanma anlamına gelen Latince *religare* kelimesine dayanmaktadır (Bonald'dan aktaran Bora, 2018: 58). Din, “temelde kapitalizmin hâkim olduğu dünyada insanları aynı çatı altında toparlamaya emek vermesiyle birlikte, cemaati oluşturma kutsal görevinin

---

³ Modernizmin farklı akımlarca da söz konusu nedenlerden dolayı eleştirilmesi, başka araştırmaların sorunsalıdır.

sorumluluğunu üstlenmiştir” (Gürel, 2007: 28). İlgili veriler “Dini-Tasavvufi Söylem ve Karşıt Normalizasyon” bölümünde analiz edilmektedir.

Üçüncü ilke *geleneğe bağlılık ilkesidir*. Hristiyanlığın *ilk günah* söylemini benimseyen muhafazakâr düşünceye göre, insan doğuştan kötüdür. İyileşmek için de toplumsal kurallar bütününe, ahlaki davranışlar silsilesine, geleneğe ihtiyaç vardır (Conservatism’den aktaran Suda, 2018: 121). Dolayısıyla burada geleneğe büyük rol düşmektedir. Geleneğe bağlılık kapsamında incelenebilecek en fazla veri geçmişe ait değerlerin kaybolma tehlikesi ve tehdidine karşı onlara sıkıca tutunan muhafazakârlığın iç içe eklenilen[diği] ideolojilerden (Gürel, 2007: 13) biri olan ataerkil ideoloji kapsamında elde edilmiştir. Elde edilen veriler “Ataerkil İdeolojinin Özneleri ve Feminist Söylem” bölümünde analiz edilmektedir.

Dördüncü ilke *aileye bağlılık ilkesidir*. Neslin devamı muhafazakârlar için çok önemlidir. Tabi bu nesil aile kurumu içinde meşruluk kazanmaktadır. Aile birliği küçük bir monarşi olarak görülür ve insan, toplumsal ilişkileri ilk defa burada öğrenir. Otoriteye itaat de cinsiyet rejimi de ilk defa aile kurumu içinde gözlemlenebilmektedir. Öte yandan aile kurumuna saygıdan dolayı muhafazakârlar homoseksüel eğilimlere de karşıdır. Bu bağlamda kapitalizmin de aile kurumunu yücelttiği ve bu noktada da muhafazakârlıkla birleştiği görülmektedir. Üreme amacı taşımayan tüm cinsel yönelimler *norm dışı, doğaya aykırı, terbiye dışı, sapkınlık ve günah* olarak addedilmektedir. Dergide elde edilen veriler “Genel Olarak Aile, Homofobi ve Queer” başlığı altında analiz edilmektedir.

Beşinci ilke *sermayenin çıkarı ilkesidir*. Özel mülkiyet ve sermaye birikimi; cemaat olmaya önem veren muhafazakârlığın, bireysel özgürlüğe önem veren liberalizme en fazla yaklaştığı noktadır (Keten, 2014: 18). 1980 sonrası tüm dünyada yükselişe geçen neoliberal muhafazakârlık için en önemli husus mal ve hizmetlerle sermayenin serbest dolaşımı ve yatırım serbestliğidir (George, 2009: 44). Neoliberal muhafazakârlık; kanun hâkimiyeti, serbest teşebbüs ve özel mülkiyet odaklıdır (Vural, 2003: 63). Sermaye sahiplerinin siyasal iktidarlara birleşerek doğayı ve kenti liberalleştirilmesi, bireyi tüketici kılması bu bağlamda değerlendirilmektedir. Elde edilen veriler kentsel dönüşüm, eko eleştiri ve tüketim kapsamında “Neoliberal Muhafazakâr Politikalar Bağlamında Kent, Doğa ve Tüketici Özne” başlığı altında değerlendirilmektedir.

Altıncı ilke *tarihe bağlılık ilkesidir*. Modernitenin rasyonel akılla, bilimin ve yeniliğin öncelenmesine tepki olarak doğan muhafazakârlık, aynı zamanda modernitenin kurucu unsuru olan milliyetçilikten beslenmektedir. *En kuvvetli çimento* işlevi olan tarih (Hobsbawm, 1995: 94), “muhafazakârlık için en önemli ideolojik cephanelik (...) muhafazakâr siyaset için elverişli ve kullanışlı bir politik saha[dır]” (Keten, 2014: 8, 16). Bugün ve gelecek, geçmişten yola çıkarak inşa edilir ve milliyetçilik “işlevsel bir ideoloji” (Özkan Kerestecioglu, 2013: 319) olur. Muhafazakâr siyaset, pek çok argümanını *geleneğin icadı* ve tarihin kurgulanmasından sağlar. En kuvvetli

cemaat olan millet -biz- yüce değerlerle donatılır, onun düşmanları ise -öteki- çeşitli olumsuz sıfatlarla özneleştirilir. Öte yandan resmi tarihe karşıt mikro tarihler de söz konusudur. Elde edilen veriler “Kullanışlı Mazi ve Mikro Tarihler” başlığı altında değerlendirilmektedir.

Sabitfikir dergisinde muhafazakârlığın ilkelerinin incelenerek edebiyat kanonlarının neler olduğunu ortaya koymayı amaçlayan bu araştırmada söz konusu ilkelerin pratiklerdeki görünümünü izlemek de hedeflerden biridir. İlkelere bakıldığında toplumsal kurumlara sıkı sıkıya bağlı olunması, dini kural ve ritüellere sadık kalınması, aileye değer verilmesi vb. gerekmektedir. Araştırmada, roman ve öykü tanıtımları üzerinden bu ilkeye ne kadar sadık kalındığı, sorunsallaştırmanın hangi sayılarda ne şekilde ele alındığı araştırmanın alt sorularından biridir. Söz konusu soruya cevap ararken dergi seçilen metot ile yapısöküme uğratılmakta, böylece mesele açıklığa kavuşturulmaktadır. Yine, ilkelerin çözülmesinin özellikle hangi sayılarda gösterildiği, kapitalist çıkarlar kapsamında yıkılan hususların hangi noktalarda yoğunlaştığı belirtilmekte, ne gibi çıkarların etkili olduğuna işaret edilmektedir. İlkelerin söylemsel ifade ve pratiklerde farklılık arz ettiği, çelişkili olduğu durumlar açıklanmaktadır.

Bu araştırmada bazı temel kuram ve kavramlar ile araştırmanın metodolojisine bir ve ikinci bölümde yer ayrılmaktadır. Bu bağlamda kültürün bir yönetsellik alanı olduğu, medyanın da bu noktada araçsallaştırıldığına değinilip; edebiyat dergilerinin işlevleri, Tanzimat yıllarından bugüne kadarki dergilerin politik-ekonomik süreçler içindeki rolü ele alınmaktadır. Ardından ikinci bölümde araştırmada kullanılan yöntem ve metot bilgisine yer verilmektedir. Burada, ele alınan inceleme nesnesine ve araştırma sorusuna uygun olduğu düşünülen *Foucaultcu Söylem Analizi*'ne ve araştırmada kullanılan metoda dair açıklamalar bulunmaktadır.

Birinci bölümün ilk kısmında kültürün bir yönetsellik aracı olması meselesi Frankfurt Okulu'ndan yararlanılarak anlatılmaktadır. Aydınlanmayı *kitlelerin aldatılışı* (Adorno ve Horkheimer, 2014: 162-222) olarak yorumlayan Frankfurt Okulu, ekonominin psikolojik ve sosyolojik ilişkilere etkisi, bu minvalde kültür ve sanatın bir ilişki sistemi içinde üretilmesi ve kitlelerin yönetilmesi meselelerine yoğunlaşmaktadır. Buna göre tüketim toplumlarında kültür artık iktidarlarca üretilir. Kültür-sanat, tarih boyunca devlet ve piyasanın mevcut hükümleri doğrultusunda şekillenmektedir. Ulus-devletlerin ortaya çıkmasından sonra da devletin resmi ideolojisi bağlamında kültür-sanat içerikleri kanonize edilir. Kuruluşundan bugüne Türkiye Cumhuriyeti tarihinde çeşitli siyasal iktidarların döneminde de devletin sanata olan desteği, ne gibi kültür politikalarının benimsendiğini göstermektedir. Söz konusu kültür yönetiminin gerçekleşmesinde semboller üretip yayan medya (Çakmur, 1998: 113) iktidarın *hakikat oyunlarını* yeniden üreterek insanları disipline etmesinde en önemli araçtır (Foucault, 2012: 102). İnsanın neye benzeyeceği, kim olacağı tasarlanıp kitle iletişim araçlarında servis edilir.

Araştırmanın yöntemi, ikinci bölümde ele alındığı üzere *Foucaultcu Söylem Analizi*'dir. Kültür ve sanata yönetimsellik alanı olarak bakan ve insanların medya ürünleriyle normalize edildiğini iddia eden kuramsal çerçeveye daha uygun olduğu düşünülen *Foucaultcu Söylem Analizi* tercih edilmiştir. Öncelikle söz konusu bölümde ayrıntılı bir biçimde ele alındığı üzere araştırmada *özne* ve *iktidar* kavramları Foucaultcu anlamda kullanılmaktadır⁴. Buna göre *hakikat*, *iktidar* tarafından inşa edilmekte ve bu oyunda belirli *özneler* yaratılarak meşruiyet sağlanmaktadır (Foucault, 2014: 233). Bu iktidarla bahis konusu olan siyasal iktidar değildir, günlük sıradan ilişkilere kadar sinen bir mekanizma kastedilmektedir. *Özne* kavramı ise bu *iktidarın* çeşitli söylemsel ifade ve pratiklerle ürettiği insanlar anlamında kullanılmaktadır. *Foucaultcu Söylem Analizi* üzerine araştırmalar söz konusu hakikat söylemlerini analiz ederken insanların nasıl özneleştirildikleri üzerinde durmaktadır. Bu uyumlu öznelerin yaratılıp yaygınlaştırılması daha ziyade medyayla sağlanır. İnsanların “görünüşte özgür olmasına rağmen, aslında toplumun ekonomik ve toplumsal aygıtlarının bir ürünü” (Adorno, 2011: 92) haline gelmesine neden olan kültür endüstrisi araçlarından edebiyat dergileri de okurların edebi zevkini şekillendirdiği, onları yönlendirdiği ve görme biçimlerini yapılandırdığından, *panoptik* bir örgütlenmedir⁵. Dergideki tanıtım ve eleştiri yazıları dönemin edebiyat atmosferini şekillendirmekte, insanları çeşitli şekillerde normalize etmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin en büyük kitap zincir mağazası olan D&R'lerde satılan, bağlı kuruluşu idefix.com.tr.'deki online satışlarda hediye olarak gönderilen bu dergiyi, *Foucaultcu Söylem Analizi*'ne tabi tutmanın ve özellikle kültür endüstrisinin muhafazakarlık ilkeleri bağlamında kimleri nasıl özneleştirdiğini ortaya koymanın yöntem bilgisi açısından da katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yöntemin uygulanacağı metot konusunda postyapısalcı bir tutum benimsendiği için herhangi bir kısıtlılık yoktur. Dolayısıyla *Foucaultcu Söylem Analizi*'nin nasıl yapılabileceğine dair uluslararası literatürden (Arribas-Ayllon and Walkerdine, 2008; Willig, 2013; Kendall and Wickham, 2003) yararlanılarak aşağıdaki gibi bir metot geliştirilmiştir⁶:

- ✓ Söylemsel pratik ve özneleştirme biçimlerinin görüldüğü verilerin tespiti,
- ✓ Söz konusu verilerin temalara göre kategorize edilmesi,
- ✓ Bu verilerdeki bilgi alanlarına yer verilmesi,
- ✓ Söylemi oluşturan pratiklerin açıklanması,
- ✓ Söylem kapsamında makbul ya da öteki öznelerin tespit edilmesi,
- ✓ Bu söylemin değişim, yumuşama ve keskinleşme şartlarının nedenleriyle birlikte açıklanması,

⁴ İktidar kavramı araştırmanın analiz bölümünde bazen siyasal iktidar anlamında da kullanılmakta, bu gibi durumlarda farkı belirginleştirmek için vurgu yapılmaktadır.

⁵ Jeremy Bentham'ın mimari biçim olarak kullandığı ve Foucault'nun modern iktidar kurumlarının işleyişini üzerinden anlattığı panoptik örgütlenmeye metodoloji bölümünde ayrıntılı bir biçimde yer verilmektedir.

⁶ Foucault'nun kendisi yöntemi uygulamada bir metot geliştirmemiştir. Kendisinden sonra gelen araştırmacılar onun eserlerinden yola çıkarak çeşitli esnetilebilir metotlar geliştirmiştir.

- ✓ Özneleştirilen kişilerin kendilerini tanımlama, kabul ve reddedişinin yorumlanması.

Özetle, araştırmanın ele aldığı inceleme nesnesi, bağlamı ve yöntemi ile çeşitli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışma ile öncelikle güncel edebiyat dergilerindeki tanıtımların kanonik açıdan değerlendirilebileceğine dair bir kapı açmak amaçlanmakta, edebiyat kanonu ile güncel edebiyat dergileri arasındaki etkileşime dikkat çekilmektedir. Araştırmanın hedeflerinden biri de edebiyat ve sosyoloji arasındaki ilişkinin esasında ne kadar iç içe olduğunu göstermektir. Ayrıca yine bu dergilerin değerler eğitimi açısından önemine işaret edilmektedir. Öte yandan insanların nasıl özneleştirildiğini edebi eserler ve onu tanıtan metinler üzerinden takip ederek toplumdaki hangi öznellik biçimlerinin meşrulaştırılıp yeniden üretildiği, hangilerinin de ötekileştirildiği, böylece *Sabitfikir* özelinde kültür politikasının hangi etkenlerle nasıl şekillendiği ortaya konmak amaçlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KÜLTÜR ENDÜSTRİSİ VE EDEBİYAT DERGİCİLİĞİ

1.1. Kültür Yönetimi ve Medya

1.1.1. Yönetimsellik Alanı Olarak Kültür ve Sanat

Kültür, çeşitli kuramlar çerçevesinde ele alınıp yorumlanabilen bir kavram olup bu çalışmada yönetimsellik anlamı üzerinde durulmaktadır. Tamamen baskıcı olmaktan ziyade self-kontrol mekanizmalarıyla ilgili olan yönetimsellik (Lorey, 2013) açısından kültür, tüketim toplumlarında kitleleri yönetmek için iktidar tarafından üretilmekte ve çeşitli kitle iletişim araçlarıyla meşrulaştırılmaktadır. Böyle bir ortamda birey kendisini özgür sanırken iktidarın kendisine sundukları arasından yaptığı *seçimle* avunur. Dolayısıyla birey artık, kültürü yöneten özne değil, iktidarca üretilen kültüre maruz kalan edilgen bir nesnedir. Hayatın her alanını iktidar ilişkileri çerçevesinde yorumlayan Michel Foucault'ya göre bu durumdaki birey iktidarca yaratılıp normalize edilmiş *özne* kavramına tekabül etmektedir. İnşa edilmiş özneler, kendi kategorilerine uygun olarak davranır ve yönetildikleri şekilde davranış sergiler.

Kültür, hakkında çeşitli görüşler ortaya konmuş olup farklı teorilerce farklı yorumlanmıştır. Latince *colore*'den türetilen *culturaya* dayanan ve bir ürünü toprağa ekme ve yetiştirme anlamına gelen kültür, biyolojik değil toplumsal olarak aktarılan her şey (Marshall, 1999: 442), davranış, yaşam biçimi ve değeri kapsar. *Türkçe Sözlük*'te kültür, “tarihsel ve toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan her türlü değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmeye kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların tümü” (*Türkçe Sözlük*, 2011: 1282) olarak tanımlanır. Latince *civilis*'in karşılığı olan uygarlık anlamında da kullanılan kültür, Emre Kongar'a göre (1999: 38) tekerlekten füzeye, putperestlikten tektanrıcılığa insanın ürettiği maddi manevi her şeyi kapsar. Raymond Williams bu kavramı, toplumsal düzenin yeniden üretilip tecrübe edilerek anlamlandırıcı bir sistem (Williams, 1993: 11) haline gelmesi olarak kullanır. Önder Kulak'ın (2016: 15) tespitine göre 1718 *Fransız Akademisi Sözlüğü*'nde *sanat kültürü*, *bilim kültürü*, *edebiyat kültürü* gibi isim tamlamaları, kültürün *insan kültürü* anlamı bağlamında kullanıldığını da gösterir. Aydınlanma Felsefesinin önemli kavramlarından olan ve Fransızlardan sonra Almanların attıkları çoğul içeriğin ardından kültür için üç farklı tanımlama söz konusudur. “Kültür, insanın doğa karşısında ya da doğadan farklı olarak ortaya koyduğu tüm etkinliklerin biraradalığıdır; ekonomi ve teknik dışında kalan insana dair bilinç biçimleri ve bunlara

bağlı etkinliklerin toplamıdır ve siyaset, hukuk, din gibi diğerlerinden farklı özgül bir bilinç biçimidir” (Kulak, 2016: 17). Çalışma itibarıyla üzerinde durulan yönetsellik alanı olarak kültür, buradaki üçüncü tanıma tekabül etmektedir. Sinema, edebiyat, tiyatro, TV dizisi, spor ve benzerinin bulunduğu, bireyin kendisini bedensel ve bilişsel açıdan iyi hissettiği ve geliştirdiği, pek çok sanat dalını kapsayan beğeni nesnesi ve eğlence malzemesi (Kulak, 2016: 18), kültür yönetimi alanlarındandır. Esasen kültür ve yönetimin birlikteliği farklı bir boyuta evrilmiştir: “Yönetim giderek kültürelleşmiş, yani bizatihi kültüre dönüşmüş, kültür de yönetselleşmiştir” diyen Artun’a göre (2015a: 43) söz konusu yönetim-kültür sentezi, biyopolitik bir güce sahip olup yönetimin nesnesi bizatihi beden, politikanın merkezindeki ödül de hayattır.

Kültür yönetimi kavramı, yanında *kitle kültürü*, *kültür endüstrisi* kavramlarını da getirir. Bu bağlamda “insan uygarlığı kadar eski” (Löwenthal, 2017: 16) anlamındaki, ya da *Kültürel Çalışmalar*’ın sanayileşme sonrası işçi sınıfının ürettiği devrimci-dayanışmacı-isyankâr kültürü kastettiği (Artun, 2015b: 36) popüler kültür, *kitle kültürü* kavramından farklıdır. Zira çalışmada üzerinde durulan *kitle kültürü*; seri üretim, tüketim toplumu, gösteri toplumu vb. bağlamında ortaya çıkmıştır ve kültür endüstrisi etkisiyle yaygınlık kazanan güç sahiplerinin güdümünde güçten yoksun kişileri yönetmek ve yönlendirmek için kullanılmaktadır (Güngör, 1999: 11). Öyleyse kitle kültürü ve kitle yönetimi söz konusu olduğunda kültürün aşağıdan yukarı değil yukarıdan aşağıya doğru empoze edildiği düşünülmelidir. Zira artık yerel kültürlerini, halk kültürlerini terk eden köylüler, kentlerde kendisi de bir endüstri ürünü olan kitle kültürünü tüketmektedirler (Artun, 2015b: 29).

Postyapısalcılar tarafından birtakım yönleriyle eleştirilse de kültürün kaynağı ve nerede üretildiği konusunda Karl Marx ve Max Weber’in çalışmalarına göz atmak gerekir. Marx’a göre emeğini harcayarak ihtiyaçlarını gideren insan, ortaya çıkardığı metalarla üretim etkinliğinde yer alır ve ekonomik ilişkilere dâhil olur. Üretim ilişkilerini içeren ekonomi, alt yapı olarak tanımlanırken bunların şekillendirdiği daha büyük sistemlerden olan din, siyaset, hukuk, sanat vb. de üst yapı olarak tanımlanır. Alt yapı ve üst yapı arasında karşılıklı bir etkileşim olsa da çoğunlukla ve temelde asıl belirleyici olan alt yapıdır. Weber ise böylesine büyük bir belirleyiciliğin tamamen belli bir alana yüklenmesine karşı gelir. Bu noktada Marksist düşünce geleneğinin üzerine *kültür endüstrisi* ve *kitle kültürü* kuramını ortaya koyan Theodor Adorno’nun tutumu Weber’e daha yakındır. Dolayısıyla Adorno’yla beraber kültür endüstrisi kavramı söz konusu olduğunda, kültürün iktidarlarca üretildiği ve kitleleri yönettiği anlamı belirginlik kazanır.

Marxist düşünce geleneğini sürdüren Terry Eagleton da kültürün işgal ve istila ile gergin ve huzursuz bir ilişkisi olduğunu, iktidarların kendi meşruiyetlerini böyle sağladıklarını ve varlıklarını sürdürmek için yönettikleri kitlenin kültürünü yakından tanıdıklarını vurgular. İktidar, insan öznelliğinin içine sızmaya çalıştığından, kitlenin nelerden hoşlandığını, nelerden nefret ettiğini bilmek durumundadır. Bu noktada siyaset de kültürün hizmetçisi değildir ve kültür siyasetin bir

ürünüdür (Eagleton, 2011: 75). Dolayısıyla iktidarın elinde şekillenen kültür ve sanat bir ideolojik aygıt haline döner. “[İ]nsanın belirli bir zamanda ve mekânda içine girdiği somut toplumsal ilişkilerin bir ürünü olan” (Eagleton, 2016: 20-21) ideoloji de sanat ve edebiyatı araçsallaştırarak iktidarın devamlılığını sağlar.

Marxist düşüncedeki ekonominin üst yapıyı belirlediği fikri, Frankfurt Okulu tarafından kültür çalışmaları çerçevesinde değerlendirilip tartışılır. Kültürün sadece masumane bir eğlence ya da çıkar gütmeyen bir sanat değil, güç ilişkilerinin alanlarından biri olduğu ve kültürün politik ekonomiyle sıkı bir ilişkisi bulunduğu, alt yapının üst yapıyı belirlediği (Maigret, 2014: 88) fikrini destekleyenler vardır. Ancak yine Marxist düşünürlerden olan Antonio Gramsci ve Louis Althusser’le sadece alt yapıya odaklanılarak yapılan analizlerin üst yapının işleyişini tam olarak açıklayamadığı düşüncesiyle, üst yapı kurumlarının görece özerkliği gündeme gelir. Gramsci kültür ve iktidarı hegemonya bağlamında değerlendirir. Ona göre *rıza*, hegemonik güçler tarafından üretilir ve kültürel alandaki hegemonya, düşünme ve görme biçimlerini üretim sistemin işleyişine meşruluk kazandırarak egemen güçlerin devamlılığını sağlar. Althusser (2014) için ekonomi ancak son kertede belirleyicidir. Bunların dışında pek çok tarihçi ve antropolog da Marxist gelenekteki alt yapı/üst yapı modelinin yetersiz olduğunu öne sürer. Bu yetersizliğin tespitinden sonra farklı kuramcılar sundukları katkılarla yeni alanlar yaratarak eksik kalan kısımları açıklamışlardır. Tüketim kuramları, Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori, postyapısalcı kuramlar ve politik ekonomi bu alanlardan birkaçıdır.

Tüketim kuramları çerçevesinde kültür, onun meta haline geldiği yönündedir. Tüketim toplumunda metalar, gösterge işlevleri açısından önem kazanır ve gösterge değeri olarak üretilir. Göstergeler yani kültür de meta gibi üretilmektedir. İlkel dönemde alışveriş ve tüketim, modern toplumda farklı bir surete bürünür ve artık mübadele simgesel anlamda devam eder (Baudrillard, 2009):

Bugün üretilen ya da mübadele edilen hiçbir şey (nesnelere, hizmetler, bedenler, cinsellik, bilgi vs.), salt bir gösterge olarak kodundan sökülemez ya da sadece bir meta olarak ölçülemez. Her şey, belirleyici unsurun birbirinden ayrıştırılamayacak biçimde hem meta hem de gösterge olduğu ve ikisinin de özgül belirlenimler olarak ortadan kalktığı ama biçim olarak varlıklarını koruduğu genel bir ekonomi politik bağlamında tezahür ediyor.

Metaların birer göstergeye dönmesi ve bu göstergelerle kendisini var eden heyecanlı alımlayıcılar *gösteri toplumunu* oluşturmaktadır. Kavramı literatüre kazandıran Guy Debord’a göre tüketiciler, metalar dünyasında kendi statülerine denk işaretler taşıyan kültürel ürünleri seçerek toplumsal statüler içinde kendilerini konumlandırır. Gösteri toplumunun en önemli metası haline gelen (Debord, 2016) kültür, her tüketiciye uygun şekilde pazardaki yerini alır. Kültür araçlarının ürettiği iş ve iş dışı zamanları yöneten yeni mal ve hizmetler, tüketicilerin kendi hayat tarzına atıf yapmasını sağlayan önemli bir statü göstergesi olur ve hayat bir temsile dönüşür. Bu bağlamda

Diesel markasına ait reklam ifadeleri aslında olanı göstermektedir: “Biz bir ürün satmıyoruz. Biz bir yaşam stili satıyoruz (...) Diesel kavramı her şeydir, yaşama biçimidir, giyinme biçimidir, bir şeyi yapma biçimidir” (Klein’den aktaran İçin Akçalı, 2006: 102). Öyleyse şimdi kim olunduğu da aslında XX. yüzyıldan önceki gibi üretim değil aksine bir tüketim meselesidir (May, 2018: 97). Böylesi meta yığınları içinde iyice edilgenleşen birey, özellikle iş dışı zamanlarını, geçirmesi istendiği şekilde geçirecektir (Chul Han, 2019: 37):

Neoliberal psikopolitika giderek daha incelikli sömürü biçimleri icat ediyor. Çok sayıdaki kendini yönetme atölyeleri, motivasyon artırıcı haftasonları, yaşam koçları, kişilik geliştirme seminerleri ve zihin antrenmanları kendini optimize etme ve verimliliği artırma konusunda sınır olmadığı vaadini dile getiriyor. Bunlar yalnızca çalışma saatlerini değil, bireyin tümünü, bütün dikkatini, hatta bizzat hayatını sömürme amaçlı neoliberal tahakküm teknikleri tarafından yönetilmektedir. Bu teknikler insanı keşfeder ve bizzat onu sömürünün nesnesi yapar.

Kendi kendine karar almasına izin verilmeyen tüketici (Ritzer, 2000: 51), tüketim pratikleri içinden kendisine iletiği biçimde kimi zaman, popüler bir kitabı satın alıp okuma, çok konuşulan bir sinema filmine gitme, revaçta olan tatil beldelerini ziyaret edip kültür turizmi yapma, sevgililer gününü kutlama vb. aktivitelerden kendisine uygun olanını gerçekleştirir. Zira böylesi bir ortamda bireyler kim olduğunu tükettikleriyle belirler ve iletir. Todd May’in (2018: 97) de vurguladığı gibi insanlar öncelikle tüketicidir, ne ürettiğinden ziyade tüketiyor olmak üzerinden tanımlanır.

Moderniteden postmoderniteye geçişte ikincil bir özellik haline gelen kültür (Jameson, 2011: 10) ticarileşmiş ve gündelik hayat estetize edilmiştir. Daha fazla sermaye üretimi için sanat ve kültürden yararlanılan bu süreçte kapitalistlerin hali, daha hızlı koşmak için gitgide hızlanan *ayak değirmenindeki fareye* benzer (Kıyan, 2016: 73). Dolayısıyla kâr maksimizasyonu için piyasadaki her türlü şey paraya çevrilebilir. Öyle ki piyasanın ticari bir araca dönüştüremediği çok az şeyden biri olan sanat ve kültür, üzerinden kar elde edilen hammaddeler haline gelmiştir. Kültürün meta biçimi “sınırlı ve özelleşmiş, edebiyattan görsel sanatlara ve filmde müziğe kadar estetik ve sanatsal üretim alanı olarak” (Jameson, 2011) her yerdedir. Hatta yüksek kültür ya da popüler kültüre ait olup olmadıklarına bakılmadan her şey metalaştırılabilir. Ayrıca kültür sıradan bir meta biçimi kazansa bile yine ayrı kategoriler içine girebilir (Kıyan, 2016: 145). Sanat aurasını, biricikliğini kaybetmiş, teknik araçların yeniden üretimi sayesinde her yerde görülebilir hale gelmiştir (Benjamin, 2016: 91-129). Bu işlemlerle metalaştırılan ürün, örneğin Shakespeare’in bir oyunu diziye uyarlandığında o oyunun değerini kaybetmemesi gibi, herhangi bir bozulmaya uğramaz. “Kültürel metalar enformasyon biçimindeyken, enformasyonun bizatihi kendisinden kaynaklanan bir özellik olarak tükenmezler, bozulmaya uğramazlar, aşınmazlar; yanı sıra depolanabilirler, işlenebilirler ve sürekli yeniden üretilebilirler” (Babe’den aktaran Kıyan, 2016: 157). Bu da endüstriye işlendikçe bozulmayan hammaddeler sağlamış olur.

Bozulmayan ve aşınmayan, aksine üretildikçe daha da değerlenen kültürel metalar, alımlayıcı için meta dolaşımındaki heyecan verici bir üründür. Bu sistemde sanat ürünleri birer çıktı -out-put-

niteliğinde olup meta dolaşımındaki mallardan biri (Başat, 2006: 231), pazarda satılacak mallar haline gelir. Örneğin; bir rahibin iki sevgiliyi kurtardığı miti yeniden canlandırılır, 14 Şubat günü tayin edilip üzerine büyük bir endüstri kurulur. Artık kültüre ait olgu, piyasalara sunulacak ve yeniden yaşatılacak bir metadır. Bir malzeme sinemadan TV dizisine, kitaptan sinemaya uyarlanarak yeniden üretilir ve “kültürün bizatihi kendisi[...] günümüzde başlı başına bir ürün ve piyasada tıpkı ötekiler gibi meta haline gel[ir]” (Jameson, 2011). Ürünleri satın alan tüketici, sınırsız yeniden üretim ve simülasyondan oluşmuş *kitsch* kültürün tutsağı haline gelir ve şahitlik ettiği şeyi tanıyamadığı halde heyecan duyar. Alımlayıcının bu heyecanı her zaman *yeni çıkan* ürünlerle diri tutulmaktadır.

Sanat eseri karşısındaki alımlayıcı için bundan sonra tüketici ifadesini kullanmak doğal bir sonuçtur. İşte Frankfurt Okulu ekonominin psikolojik ve sosyolojik ilişkilere etkisi ve kültürel ürünlerin hangi ilişki sistemleri içinde üretildiği meselelerine yoğunlaşır. Kültürel ürünleri işleyip yeni formlarla müşteriye sunan, ondan kâr elde edebileceği malzemeler yaratan, kitlelerin müşteri haline geldiği kültür endüstrisi; “insanlara kendi kültürlerinin modelini, genel ile özeline sahte özdeşliğini sunar” (Adorno ve Horkheimer, 2014: 163). Görüldüğü üzere endüstri kelimesi burada dar anlamı olan üretim süreçlerine değil daha geniş olarak “yaygınlaştırma tekniklerinin rasyonelleştirilmesine” (Adorno, 2011: 112) atıf yapar. Bu rasyonelleştirme, kitlelerin sermaye erkinin baskısı altında tekelleşen kültüre maruz kalmasına neden olur. Öyleyse birey artık kültür üreten özne değil, kültüre maruz kalan nesne konumuna indirgenmiştir. “İki milyon kişinin alabileceği bir Swatch yerine bin kişinin alabileceği bir Rolex saat edinmek, yine bin kişinin alabileceği bir Jaguar’a binmek, yeni değerlerin puanlama sistemine göre, birey olabilmenin, çok farklı ve çok özel biri olabilmenin en kolay yolu artık” (Kozanoğlu, 1992: 125). Dolayısıyla özgür bireyden bahsedilmediği için Aydınlanmanın vaadi gerçekleşmemiştir.

Aydınlanmayı kitlelerin aldatılışı olarak yorumlayan Adorno ve Horkheimer’a göre kültür endüstrisi, bireyi ve özgür düşüncüyü ön plana çıkardığı yanılsamasıyla kültürün dâhil olduğu yeni bir tahakküm biçimi ve avuntudur. “Depolitizasyon, duyarsızlık, hatta acımasızlık ve sessizlik gibi görünen şeyler hep bireyin yükselişini simgeliyordu, onlara bakılırsa. İnsanlar ‘bir birey olduk, eski kalıpları reddediyoruz artık’, diyorlardı” (Kozanoğlu, 1992: 123). Edebiyat, sinema, müzik vb. kültürel öğelerin metalaştığı, bunların kâr elde edilecek bir yapıya büründürüldüğü sistem rasyonelleşmeyi doğurur. İş yerinde yorulan, gün içinde bunalan bireyler teselli nesnelere avutulmaya çalışılır. Örneğin, bir sinema filmi-TV dizisi ya da çoksatan bir kitaptaki karakterle kendisini özdeşleştiren kişiler, aldanişın sevimli yüzü ile mutsuzluklarını gidermeye çalışır. Aslında yine modernitenin getirdiği bunaltı ve can sıkıntısı birtakım kaçış noktalarını gündeme getirir. Bu durum Adorno (2011: 75) tarafından baba evinden kaçan kişinin merdiveni tutan babasıyla karşılaşması olarak örneklendirilir. Aile evinden kaçıp kocaya sığınma gibi aslında yine kaçışın yapıldığı yere geri dönülmektedir.

Kaçamayan ve kendisine sunulan aktiviteleri uygulayan birey ve toplum normalize edilmiş olur. “Aynı şeyleri yiyen, aynı şeyleri içen, aynı şeyleri dinleyen, aynı şeyleri seyreden öznelere aynı şeyleri düşünmeye, aynı şeyleri hissetmeye başlamıştır. Herkes aynıdır. Herkesin aynı olduğu yerde kimse kalmamıştır. Özne bitmiştir, tükenmiştir” (Dellaloğlu, 2003: 21-22). Söz konusu nesneleşme, kitle kültürüne hâkim olan tekelci ortamda bireylerin kendilerine sunulan kültür endüstrisi ürünlerine maruz kalmasıyla olur. Neo- Liberal politikaların benimsendiği ülkelerde yurttaş tüketici haldedir dolayısıyla yurttaş ne kadar özgürse bu tüketicinin o kadar edilgen olduğunu gösterir (Chul Han, 2019: 19). Örneğin; bir arkadaşa vermek üzere *hediyelik eşya* dükkânına girilir ve tekeller tarafından sunulan kültür ürünleri içerisinde bir seçim yapmak zorunda kalınır (Adorno, 2000: 44). Bu zorunluluğun bilincinde olunmadığından özgürlük yanılsaması yaşanır ve aslında özgürlük vurgusu yapıldığı ölçüde özgürlük bireylerin elinden alınmıştır. Karakter maskeleriyle, özgür bir biçimde davranıldığı sanılırken aslında kendi işlevlerinin uzantısı olarak davranılır (Adorno, 2006: 69). Yine Adorno’ya göre özgürlüğün olmadığı bir ortamda da ürünler, kişilerin *beğenisine* değil *beğenmesine* sunulur ve egemenlerin ve onların güdümündeki toplum mühendislerinin seçmiş bilinçleriyle rasyonelleşme sağlanır. Hediyelik eşya dükkânındaki tüketiciye bakıldığında, bu kişi erotik bir sahne karşısındaki alımlayıcıya benzer. P. Paul Rubens’in *Kürk Mantolu Helene* tablosundaki düşüverecek gibi duran kürk örneğindeki gibi, tüketici de kültür endüstrisi karşısında Helene’e bakanla aynı konumdadır. Pornografik ve iffetli (Adorno ve Horkheimer, 2014: 187) kültür endüstrisi, tüketicilere bir şey vaad eder, ucundan gösterir ve onu sürekli bunu arzulamaya iter ve yine Adorno ve Horkheimer’a göre Tantalos’un ıstırapı gibi⁷ postmodern tüketici de sürekli önüne konan şeyi arzular, her birine ulaşmaya çalışır ancak bunun sonu yoktur. Zira doyumunu esirgenmiş ve sürekli tahrik edilmiş halde arzu nesnelere hayaliyle yaşar.

Görüldüğü gibi, Modernite vadettiği mutluluğu getiremediği için, yarattığı mutsuz bireyleri, kültür endüstrisiyle istedik surette şekillendirip onlara da bir nevi teselli sunmaktadır. Kültürün yönetim araçlarından biri olduğu, sanat ve edebiyatın da içine girdiği ve muktedirler tarafından şekillendirildiği tüketim toplumlarında, rasyonelleşme sayesinde bireyler istedik davranışları sergiler ve sorgusuzca uyumlu kişilere dönüşürler. Uyumlu kişiler, kitle iletişim araçlarıyla *kalpazanca* imal edilen müşteriler (Adorno, 2000: 207) olup Foucault’nun özne kavramına tekabül eder. Kültür, “belli türden kişiler üretme amaçlı bir dizi pratik[tir]” (Kendall ve Wickham, 2016: 264). Foucault’nun kültür ve yönetim hakkındaki görüşlerinden yola çıkılarak (Kendall ve Wickham, 2016: 298) neler yapılması gerektiği şöyle sıralanır:

- ✓ Kültürü, benimsenen ya da reddedilen anlamlar üzerinden değil yaşamların yönetimi üzerinden anlamamızı sağlayacak şekilde kullanmak,
- ✓ Kişilerin kültür tarafından üretildiğini göstermeye yardımcı olmak,

⁷ Yunan mitolojisinde Tanrılar tarafından verilen ceza nedeniyle ulaşmaya çalıştığı meyve ve suların tam o erişecekken kendisinden uzaklaştığı kişi.

- ✓ Yönetim-olarak-kültürün (idare-olarak-kültür veya işletme-olarak-kültür) parçası olarak sınıfın ne-hangi aktörleri, hangi nesnelere ve hangi düşünceleri-üretebileceğine ilişkin vizyonu açıkça görmemizi sağlamak için kullanmak,
- ✓ ‘Özgürleşmenin’ ve ‘seçmenin’ gizli bir gündemi örtbas etme oyunundan ziyade liberal yönetim teknikleri olarak ciddiyetle ele alındıkları bir yönetim-olarak-kültür tablosu çizmek için kullanmak.

İktidar, kültür endüstrisiyle yeniden ürettiği söylemlerle toplumu normalize eder, kategorileştirir ve Foucaultcu ifadeyle yaratılan bu özneler, daha önce söz konusu edilen nesne/edilgen bireylerin karşılığıdır. Bahsedilen kitle iletişim araçları ise iktidar aygıtlarına tekabül etmektedir. Adorno’nun (2011: 110) kültür endüstrisinin nesnesi olarak andığı birey, Foucault’nun öznesi, iktidarcı şekillendirilen kişidir. Gene Ray (2013) de kültür endüstrisinin özneleşme süreçlerinde etken olduğunu belirtirken Foucaultcu özneye işaret etmektedir. Öyleyse, geç kapitalist döneme kadar kültürün üreticisi durumundaki kitleler, artık iktidar tarafından yeniden üretilen kültüre maruz kalan özneler haline gelmiştir. Kültür ve sanat da böyle bir ortamda yönetimsellik aracıdır.

1.1.2. Kültür ve Sanatın Politik Ekonomisi

Kültür yönetimi konusunda Frankfurt okulunun üzerinde durmadığı, fakat çalışma itibarıyla önem arz eden kültür ve sanatın politik ekonomisi, siyasal iktidar ve sanat ilişkisi hakkındadır. Bir yönetimsellik alanı olarak kültür ve sanat, tarih boyunca prensler, soylu aileler, sadrazamlar, sanayileşmeden sonra da özel şirketler ve devlet tarafından çeşitli faktörler göz önünde bulundurulurken desteklenmiştir. Batı’da ve Osmanlı Devleti’nde siyasal iktidara yakın duran, eserleri bu iktidarlar tarafından sevilen sanatçılar çeşitli şekillerde ödüllendirilmiştir. Milliyetçilik akımlarının yükseliş endüstrinin gelişmesiyle ortaya çıkan ulus-devletlerin inşasında, devletin üzerinde durduğu değerleri ön plana çıkaran ve eserleriyle bu değerleri yeniden inşa eden sanatçılar farklı şekillerde teşvik edilmiştir. Kapitalizmin gelişmesiyle ortaya çıkan ve ulus kavramının ürünü olan ulusal kültür (Kongar, 1999: 32) ve sanatın devlet tarafından desteklenmesi, Sacit Hadi Akdede (2014) tarafından kültür ve sanatın politik ekonomisi şeklinde tanımlanmaktadır. Öyleyse iktidar kavramıyla kastedilen gerek özel şirketler gerek devletin kültür endüstrisi organları, kendi politikaları doğrultusunda söylem üreten ya da bu politikalara ters düşmeyen bir kültür atmosferi oluşturmaktadır.

Kültürel ortamı şekillendiren politik ekonomi açısından devletin sanata desteği konusunda, klasik iktisatçılarla liberallerin görüşleri birbirine zıttır. Neoklasik iktisada göre devlet her türlü durumda sanatı desteklemelidir. “Neo-klasik ekonomi, sanat politik olmadığı ve egemen ekonomik ve politik sistemi tehdit etmeye yönelik bir bilinç oluşturma işlevini ısrarlı bir şekilde öne çıkarmadığı sürece, yeterli talep olmasa bile, kapitalist devletin sanatı desteklemesini ister” (Akdede, 2014: 20). Liberaller ise aynı görüşte değildir. Onlara göre bir bölgede herhangi bir sanata karşı talep olmaz ve özel sektörün de bu noktada girişimleri bulunmazsa, devlet herhangi bir

yardımları ve destekleri bulunmamalıdır. Tabii ki sanatın ve sanatçının tek hamisi devlet olmamıştır. Orta Çağ ve Aydınlanma döneminde sanatçılar buldukları topluma göre çeşitli suretlerde desteklenmiştir. Terry Eagleton (2015: 53) bu kişileri şöyle sıralamaktadır:

Kralı ya da reisi için üretimde bulunmaya profesyonel olarak yetkili olan boyun ozanı; özel biçimde ücretlendirmek üzere kişisel olarak talep edilmiş ürünü himaye eden kişiye sunan amatör ortaçağ şairi; köylü izler-çevresinin konuk edip ağırladığı gezgin saz şairi; kilise ya da kraliyetin himaye ettiği üretici ya da ithaf ücreti mukabilinde aristokrat hamisine ürününü satan yazar; malını kitapçı-yayıncıya veya kapitalist bir yayın firmasına satan ‘bağımsız’ yazar; devletin himaye ettiği üretici.

Batı’ya bakıldığında; bugünkü koleksiyonculuk, galericilik ve sanat piyasasını başlatan Floransalı Medici ailesiyle, sanatın saray ve kilise denetiminden çıkması ve özerkleşmesinin temelini atıldığı (Artun, 2015b: 10) görülür. Medici Ailesi kurdukları güçlü ticaret ve finans ilişkileriyle sanatta yeni iktidarların oluşumuna da katkı sağladılar. Kültür ve sanatın himaye edilip desteklenmesi, kapitalist çıkarlar gündeme gelmeye başladığında farklı bir boyut kazanır. XIX. yüzyıla beraber hükümdarların, bürokratların ve ailelerin himayesi sona ermiş ve sanatçılar, özel girişimcilik sayesinde hayatlarını idame ettirmeye hatta kazanmaya başlamışlardır. Örneğin Charles Dickens, *Mister Pickwick’in Serüvenleri* adlı kitabından 40 Milyon Pound’u önce gazetelerde tefrika ederek ardından üçüncü tefrika için gidenlere üçünün birleştirilmiş halini satıp son olarak da onların ellerindeki ayrı tefrikaları toplayıp hepsini koleksiyon adı altında tekrar satar. Bir başka örnek olarak Beyoğlu’nda azınlıkların kurduğu tiyatrolara gelen müşterilere, tiyatro ücreti dışında metinlerin orijinali ve çevirisinin de olduğu küçük fasiküller verildiği gösterilebilir. Hatta Beyoğlu’na karşı taraftan gelen müşteriler için o gece kalınacak pansiyonlar da buna eklendiğinde, kültür ve sanatın kapitalist bir örgütlenmeye büründüğü görülebilir. Benzer durum lordlar ve girişimciler arasında da söz konusudur (Kıyan, 2016: 102-103):

İlk olarak, emek, örneğin bir lordun himayesinde olmaktan çok, bu girişimcilerin ücretli çalışanına dönüşmeye başlamıştır. İkinci olarak, ilkinde para, gösteri bitiminde kalabalık arasında elden ele dolaştırılan bir şapka yoluyla toplanmak yerine- ki bu, geliri elde etmenin en az garantili yoluydu- izleyiciler ancak koltuk başına bir giriş ücreti ödediklerinde salondan içeri girip gösteriyi izlemeye başlamışlardır. Taub-Pervizpour’a göre bu düzenlemeler, kültürel alanın kapitalist örgütlenişine ilişkin atılmış basit ama etkili adımlardır.

Osmanlı Devleti söz konusu olduğunda, sanatkarlar ve padişahlar arasındaki patronaj ilişkisi, çift yönlü işleyerek her iki tarafa da yarar sağladığı görülür. Şairler kendilerine patron edinerek bayram, özel gün ya da aylık maaş için bir kaynak elde ederken sultan ya da bürokrat konumundaki patronlar da kendi şöhretlerini yanlarında tuttukları şairler sayesinde güçlendirir. Bir kese altına bir kaside düzmek olarak da yorumlanan (Kongar, 1999: 41) bu durumun temelinde patrimonial toplum neticesi olarak terbiyet, kulluk, intisap gibi sosyal ilişkiler vardır: “Patron için şöhretini ve mevkiini yüceltmek, kul için hayatta kalmak, ilerlemek için bu bağımlık esası[r]” (İnalçık, 2003: 16). Sultana kaside sunup takdir gören şair, başışa layık görülerek patronaj sistemi içinde yükselir ve kendi bünyesinde yeni şairlere el uzatır.

Sanatta kapitalist çıkarlar, sanatçının söz konusu piyasadaki tutunması zorunluluğunu da ortaya çıkarır. Önceleri hamisinin çıkarlarına yakın ya da o doğrultudan şaşmayan eserlerle geçimini sağlayan sanatçı, artık bir piyasanın içindedir ve hayatta kalmak için oyunu kurallarına göre oynamak zorundadır (Jusdanis, 1998: 152):

Hamilerle ve resmi sanatla artık doğrudan bağlantısı kalmayan sanatçının sanat dünyasıyla ilişkisi araçlar tarafından belirleniyordu. Sanatçılar istediklerini yapma “özgürlüğüne” kavuşmuş olmalarına rağmen, yaratıcı bireyler olarak aynı zamanda da piyasanın insafına kalmış durumdaydı. Romantik sanatçıların ‘yabancılaşması’ bir ölçüde agoraya girmelerinin ürünüydü.

Kapitalist örgütlenme dışında hamilik sistemi devam etmiş ancak ekonomik ve toplumsal gelişmelerden sonra başka bir merci tarafından sürdürülmüştür. Matbaanın gelişimi ve aristokrasinin yerini burjuvazinin almasıyla, artık sanatın en önemli destekçisi büyük aile ve hükümdarlar değil, devlet olmuştur (Canak, 1981: 148). Egemen sınıfın yönettiği kitlenin onayını da kazanmak ve bunu sürdürmek zorunda olduğu sistem, diğer bir ifadeyle devlet, ekonomik kaynaklar yaratır ve bunları kendi tasarrufunda kullanır. İşte, kültür ve sanat da onun tasarruf alanlarından biridir. Bu alanları siyasi ve iktisadi çıkarları doğrultusundaki kültür politikalarıyla şekillendirir ve egemenliğini meşrulaştırır. “Schiller’e göre kültür, daha sonra hegemonya adını alacak şeyin işleyişidir; insan, öznelere yeni bir devlet biçiminin gereksinimlerine göre şekillendirir, siyasi bir düzenin uysal, ılımlı, ahlaklı, barışsever, sakin, tarafsız eyleyenleri olarak yeniden yaratır” (Eagleton, 2011: 17). Görüldüğü üzere bu durum Michel Foucault’nun, insanların özneleştirildiği iddiasını da desteklemektedir. Ancak Foucault’nun iktidarla kastettiğinin sadece devlet otoritesi olmadığı unutulmamalıdır (Eagleton, 2011: 15-16):

Devlet, gelişmek için yurttaşlarına uygun tinsel mizaçları aşılmalıdır (...) Kültür hepimizin içinde yatan ideal ya da kolektif benliği, devletin evrensel alanında en üstün biçimiyle temsil edilen bir benliği özgürleştirerek bizi siyasi yurttaşlığa hazırlayan ahlaki bir eğitim bilim çeşididir.

Milliyetçilik düşüncesinin yoğunlaşmış ulus-devletlerin kurulduğu dönemde, ulus yaratımı için devletin sanata desteğinin çok yoğun olduğu görülür ve bu bağlamda bir kanondan bahsetmek mümkündür. Siyasi iktidarın merkezileşmiş ve egemen biçimde örgütlenmesi olan ulus devlet (Kreft, 2016: 21) söz konusu gücü, üzerinde durduğu temel değerler üzerine inşa eder. Bu değerlerin söylemsel olarak yoğun olduğu sanat ve edebiyat ödüllendirilir, yaratıcısının maddi olanakları artırılır ve buna benzer başka yollarla teşvik edilir. İstenen ölçüye uyanlar kanonlaşmış olur. Nitekim *kanon* kelimesinin kökü ölçekli cetvel, düz sırtık, sopa anlamındaki *kanna* olduğundan, kanon da belli bir amaca hizmet ederken idealize edileni gösteren normatif bir araç anlamını taşır (Assmann, 2015: 121). Kanon, daha sonra anlam genişlemesiyle okunması uygun görülen, desteklenen eserler anlamını taşıyarak iktidarın kutsadığı, onayladığı metinler (Parla, 2004: 51) için kullanılır. Bunlar doğal yollarla oluşan listeler değil, iktidar tarafından zevklerin ve renklerin şekillendirildiği bir alandır (Koçak, 2004: 60). Sloganik olarak zevkler ve renklerin,

tartışılmaz ve bireye özgü oluşundan bahsedilse de bunları oluşturan ve şekillendiren de aslında içinde devlet otoritesinin de bulunduğu Foucaultcu iktidar mekanizmasıdır. Kanonun en bariz örnekleri ulus-devlet inşası sırasında görülür.

Ulus-devlet inşasında edebiyatın söylem gücünden yararlanılarak, devletin resmi ideolojisini destekleyen metinler ve onların sanatçıları desteklenir. Bu süreçte oluşturulmaya çalışılan kanon, birbirine benzer vatandaşlar yetiştirme gayretinden (Öztürk, 2013: 48) kaynaklanmıştır. Eagleton'un ifadesiyle “edebiyat (...) tarihsel kimliğin ideolojik düzeyde korumasını ya da devam ettir[il]mesini sağlayan can alıcı bir mekanizma[dır]” (Eagleton, 2015: 61) ve onun bu yönünden yararlanılmaktadır. Ulusu yaratan değerleri destekleyen, ulusun kimliği yönünde betimlemeler yapan edebi eserler kutsanır. Bu metinler devletin *100 temel eser* vb. listelerinde yer alarak, ders kitaplarına yerleştirilerek, kütüphanelere konarak, devlet ideolojisinin her yerde desteklenmesini sağlar. “Edebiyatın milli kültürlerin icat edilmesinde oynadığı araçsal rol yüzünden kanonluk metinlere özel ayrıcalık tanır, onları ciddi yorumlama nesnelere olarak kabul eder ve ihmal edilmelerini, kaybedilmelerini önler” (Jusdanis, 1998: 82). Bu sayede söz konusu eserler piyasada daha çok yer alır, okunur ve böylece makbul okurlar inşa edilir.

Devletin sanatçıları desteklemesinin olumsuz sonuçları da olduğu ileri sürülen görüşlerde, bu durumun sanatçıları özgür düşünmeden alıkoyduğu vurgulanır. Erkan Canak'a göre (1981: 143) kültürel etkinliklerde devletin işi *destekle fakat karışma* şeklinde olmalıdır. Sait Faik Abasıyanık koşullar ne olursa olsun, bir yazarın kendisini asla birilerinin kalemkârı olarak görmemesinden yanadır. “Bana kalırsa yazıcılık işinde insanın yazıları pek ahım şahım olmasa da zararı yok pek. Elverir ki namuslu olalım. Kalemimizi ne devlete ne patrona ne de hatta millete -demogoji yapmayı, efkâr-ı umumiye denilen mikrobu kastederek söylüyorum- satalım” (Kabacalı'dan aktaran Canak, 1981: 150). Semih Gümüş de bu konuda devlet ve kültür işlerinin birbirinden uzak olması gerektiğini belirterek devletin bir süre sonra karşılık bekleyebileceğini ifade eder. Bu da bir sanatçı için bahis mevzuu olmaması gereken bir konudur. Zira böylesi bir durum sanatçının kimliği için zedeleyicidir. “Hem amacı ve doğrultusu tartışmalı olan bugünkü güdülemeyi önlemek, hem de yaratıcılık üzerindeki olumsuz etkileri ortadan kaldırmak için sanat ve kültür etkinlikleri hükümet denetiminin dışına çıkarılmalıdır” (Kongar, 1999: 115). Adorno ve Horkheimer (2014: 178) da “Kültür Endüstrisi” adlı metinlerinde devlet desteği alan sanatçıların hükümetlere olan bağlılığını şu şekilde eleştirir: “Bir zamanlar sanatçılar tıpkı Kant ve Hume gibi mektuplarını *itaatkâr kulunuz* diye imzalıyor ve taht ile sunağın temellerini oyuyorlardı. Bugün sanatçılar hükümet başkanlarına öadlarıyla hitap ederken tüm sanatsal devrimlerinde cahil müdürlerinin yargılarına bağımlıdırlar”. Sanatçının, devletten beklediği desteğin onun sanatını kısıtladığı ve bu yüzden özgür düşünüp özgürce eser ortaya koyamadığını belirten görüşler olsa da devlet-sanat ilişkisi sürmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında devlet-sanat ilişkisini gösteren pek çok örnek vardır. Düzenin değişmesinden yana olan ve devletin sanat ve sanatçının destekçisi olması gerektiğini düşünen yetenekli politikacı olarak tanımlanan M. Kemal Atatürk (Kongar, 1997: 41) tarafından, milli kültürün çağdaş uygarlıklar seviyesine taşınması hedefi konur, o zamana kadarki Arap ve Fars etkisinden kurtulmaya çalışılarak yeni Cumhuriyet daha çok Batı'yla etkileşimde olur. Gramsci'nin vurguladığı *organik aydın* sıfatına uygun kişiler ödüllendirilerek yeni kurulan sisteme bağlı kılınır ve rejim yeniden üretilir (Demirci, 2018: 207). *Misyoner aydın* olarak parti sekreteri Memduh Şevket Esenal, İspanya Büyükelçisi Yahya Kemal Beyatlı, Eğitim Bakanı Reşat Nuri Güntekin gibi aydınlar devletin *baş tacı* sayılabilecek konumlardadır (Hilmi Yavuz, 2013: 191). Bu dönemde Milli Eğitim Bakanlığı'nın hazırladığı 100 temel eser listesi, radyolarda kültür-sanat programlarının içerikleri söz konusu hedef doğrultusunda şekillendirilmiştir. Türk Dil Kurumu ve Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti, devletin kültür konusunda Türklüğe ait manevi değerlerin ön plana çıkarıldığını göstermektedir. Söz konusu değerlerin yüceltilebilmesi için, Batı menşeli tekniklerden faydalanılması gerektiği düşüncesi de hâkimdir.

Siyasal iktidarın güdülediği ve Atatürk'ün “en esaslı terbiye araçlarından” (İnan, 2007: 383) gördüğü edebiyatın, millilik gibi hedeflenen birtakım amaçları yerine getirmesine dikkat edilir. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında okuma yazması olmayan kitleye roman ve hikâye yerine piyesler üzerinden mesaj verme, durumun ciddiyetini göstermektedir. Reşat Nuri Güntekin'in *Hülleci* adlı piyesi ile ilgili şu ifadeler *olması gerekeni* açıklamaktadır (Güntekin'den aktaran Çıkla, 2007: 54):

Memleketi karış karış dolaşan bu sahne özverenlerinin elinde halka gösterilecek, halkın kültür seviyesini yükseltecek, halka yeni dâvaları anlatacak piyesler pek sayılıdır. Bu eksikliği göz önüne alarak ulusal tezlerimizi yığına anlatacak eserleri, memleketimizin tanınmış yazarlarına hazırlatmayı faydalı bulduk.

Halka yeni davaların anlatılması İnönü döneminde de devam eder, ancak bazı noktalarda Atatürk dönemindeki anlayıştan farklılıklar da göze çarpar. İnönü dönemindeki kültür politikalarının genel özelliği, Batı kaynaklı kültüre verilen ağırlıktır. Bu dönemde benimsenen Hümanizm düşüncesi doğrultusunda Greko-Romen kaynaklarına yöneliş ve Batı kaynaklarını tercümede artış söz konusudur. Atatürk dönemindeki tarih ve medeniyet anlayışına karşı olmamakla beraber onun yerine geçen yeni düşünce ışığında Atatürk inkılapları kadar keskin bir tavırla Sophokles, İbsen, Platon, Bergson vb. ön plana çıkar (Güngör'den aktaran Elbir ve Karakaş, 2007: 390). Bu bağlamda Batı kaynaklı eserleri okumak, Doğu kaynaklı eserleri okumaktan yeğlenir hale gelmiştir. Bu dönemdeki Batı hayranlığı şu şekilde yorumlanmaktadır (Yağcı'dan aktaran Gök, 2011: 110-111):

İnönü Cumhuriyeti, Yunan/Latin kültürüne yöneldiğinden, lise hayatımızda, Aristophanes, Euripides, Sophokles vb. handiyse ders kitabı diye okutulurdu... 40'lı yıllarda Türk edebiyatı ‘ulusal’ bir ‘bileşim’ aramıyordu ki! Tıpkı Tanzimat edebiyatı gibi, çeşitli Batılı edebiyatlara

özeniyordu. Önemli olan, çeviri olayına nasıl yaklaştığımız, o sıralar, ‘klasikler’ çevrilecek deniyor, fakat ağırlık Yunan/Latin klasiklerine, Fransız, Alman, İngiliz klasiklerine veriliyor; göstermelik olsun diye, bir iki Mevlana, Şeyh Sadi vs. yayınlandı galiba, yayınlandı ama esamisi okunmuyor ki! Liselere Sophokles’i sokuyor, Mevlana’yı kapının dışında bırakıyor. Ne demek bu, sömürgelerde olduğu gibi Batılı “meteropol” kültürüne başatlık tanımak, ana kültüre üvey evlat muamelesi yapmak değil mi?

Bunun dışında yine başta edebiyat olmak üzere güzel sanatların pek çoğu devletin resmi ideolojisini destekleyici şekilde gerçekleşir. Ayrıca o dönemde parti dışında olduğu belirtilse de Cumhuriyet Halk Partisi’ne yakın oluşumların yer aldığı Halkevleri ve Köy Enstitüleri’ne de büyük görev düşer. “Halkevi, vatanda güzel sanatlara muhabbeti ve güzel sanatlardan vatandaşların terbiyesi için, vatandaşın azminin kuvvetlendirilmesi için nasıl istifade edileceğini telkin eden bir toplantı yeri olmalıdır” (Arıkan’dan aktaran Lüleci, 2015: 137). Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye ait bu ifade siyasal iktidarın Halkevleri’ne yüklediği misyonu özetlemektedir.

Halkevleri ve Köy Enstitüleri; Soğuk Savaş’ın tarafları keskinleştirdiği Demokrat Parti iktidarında, Truman Doktrini ve Marshall yardımlarıyla serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesiyle, komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle kapatılır ve kültür-sanat alanında Amerika, İngiltere ve Fransa’ya yakınlık duyulacağı belirtilir, milli ve manevi değerlerin önceki dönemin aksine ön plana çıkacağı vurgulanır. Soğuk Savaş’ta Batı Blok’undan yana olma, NATO üyeliği, milliyetçi- muhafazakâr değerlerin anti-komünist söylemle yeniden inşa edilmesine neden olur (Demirci, 2018: 202). Ayrıca önceki dönemde aydının devletle organik ilişkisi DP’nin benimsediği politikadan dolayı bozulur. Dolayısıyla bu aydınların sanatla ilgili faaliyetleri de sekteye uğrar. Liberal ekonominin benimsenmesi ve Batı’ya bu yakınlıktan dolayı, opera, bale ve tiyatrolar açılır. Aynı zamanda *Yeter Söz Milletin* sloganıyla iktidara gelen DP döneminde, önceki hükümetin yok saydığı alaturka müziğe radyo programlarında daha çok yer verilir. Bu da komünizm karşıtlığı bağlamında *milli ve manevi değerlere dönüş* kapsamında uygulanan politikanın bir yansımasıdır. “Muhalefeti temsil eden Demokrat Parti iktidarı, iktidara geçince, siyasal iktidarın değiştiğini simgelemek için kültür konusundaki çelişkili görüşler arasında dinci-Osmanlıcı yanı tutar” (Kongar, 1999: 50).

1950’lere göre sanayileşmenin daha da arttığı, köyden kente göçün yine yoğunlaştığı, ekonomik kalkınma planlarının yapıldığı 1960-1980 döneminde farklı ideolojik söylemlerle kutuplaşan toplumda her görüşün kendine ait kültür merkezleri ve yayın organları bulunur. Öncelikle kentleşme neticesinde arabesk müziğin doğduğu bu dönemde TV’de sadece TRT’nin yaptığı yayınlarla makbul vatandaşlar inşa edilirken alternatif bir mecra olan sinemada Yılmaz Güney, Yücel Çakmaklı, Lütfi Akad gibi yönetmenlerle politik temalı ya da köyden kente göçen insanların varoluşsal problemlerine dönük filmlerle dönemin panoraması çizilir. Bunların dışında önceki yıllarda Batı’ya yakınlaşma; 70’lerde yerini kısmen kendine dönüş, halka inme ve yerel unsurlara ağırlık vermeye bırakır. Bu bağlamda ulus bilinci yeniden gündeme gelir. Ayrıca ülkede bir kültür bakanlığı kurulup kurulmaması tartışmalarında dile getirilen görüşler devletin kültür

politikaları içinde sosyalizm/komünizm karşıtı duruşla bir nevi *kökü mazide olan atiyiz* şeklinde özetlenebilecek Selçuklu, Osmanlı Kültürü'ne dönüş gözlemlenir. Komünizm karşıtı söylemin, çözümü İslamcılık ve milliyetçilik sentezinde bulunduğu bu dönemde sol ile mücadelenin İslam adına yapıldığı vurgulanır (Keten, 2014: 74) ve İslam'a en ciddi tehdidin geldiği kaynak komünizm olarak popülerleşir (Taşkın, 2006: 203). Genel itibarıyla bu dönem için ideolojik kutuplaşmaların yaygın olduğunu, hükümetlerin sosyalizm karşıtlığını vurgularken milli kültürü ön plana çıkardıklarını belirtmekte fayda vardır. “Gelişen siyasi ve sosyal durumlar sonucunda ‘ulusallık / evrensellik’ kavramları giderek politik bir içerik kazanmış, tüm kurumsal işleyiş ve kültür -sanat programlarına yansımış, iktidarın ve muhalefetin kendi söylemlerini destekleyecek ve temsil edecek bir nesnesi haline dönüşmüştür (Tunçay’dan aktaran Bek, 2007: 34).

12 Eylül 1980 darbesinden sonra ideolojiler ve büyük anlatılar sona erer, küresel çapta serbest piyasa ve özelleştirme hamleleri, Türkiye’de 24 Ocak Kararlarıyla benimsenir ve sağ hükümetlerin kültür sanat politikaları da bu hamlelerden etkilenerek oluşturulur. İngiltere’de Margaret Thatcher ve Amerika Birleşik Devletleri’nde Ronald Reagan hükümetleriyle yaygınlaşan özelleştirmelerin hız kazandığı, kısa yoldan para ve şöhret kazanmanın ve rekabetin ön plana çıktığı bu dönemde kültür-sanat alanında da özelleştirmeler yaşanır. Ayrıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de sağ partiler revaçta, üretilen söylemler mağduriyet ve aydın kesimin halktan kopukluğundan şikâyet ile milli ve manevi değerlere dönüşün gerekliliği üzerinedir. Türkiye’de 1990’larda sağın söylemlerinde makbul gençlik, otoriteye itaat eden, alkol ve sigara kullanmama, kadının kamusal alanda görülmemesi vb. konularda olup kültür sanat alanlarında yaşanan faaliyetler söz konusu normlara uymadığından eleştirilir (Demirci, 2018: 211). Bu gibi eleştiriler de kültür ve sanatın muktedirlerin kendi görüşleri doğrultusunda yönlendirileceği ve gençliği kendi arzularadıkları şekilde inşa edecekleri kanaatine dayanır.

2000’lerde benimsenen neoliberal muhafazakâr politikalarla kültür ve sanatta *milli ve manevi değerler* vurgusu yapılır ve bu minvalde birtakım pratikler gerçekleştirilir. Kültür sanat politikalarına bakıldığında esasında muhafazakâr düşüncenin siyasal alandaki iktidarını bu alanda sürdürmediği anlaşılacakla beraber, halk-aydın kopukluğu vurgusunun yapıldığı, birtakım yasak ve sansür uygulamalarına devam edildiği görülür. Akdede’nin (2014) vurguladığı üzere Türkiye’de mesele Batılılaşma ve Batılılaşmama karşıtlığı penceresinden değerlendirilir ve eserler hükümetlerin politikalarına göre destek görür ya da sansüre uğrar. Bu bağlamda 2000’lerde *dindar ve kendi değerlerine bağlı, şuurlu nesil* vurgusu, bazı sanatçı ve aydınların tepkisini çeker. Bu kesimlerde “[s]anatın *dindarların kontrolünde gerici role* bürüneceğine yönelik yaygın kanı” (Demirci, 2018: 212) mevcuttur. Yaşanan süreç her alanda olduğu gibi bir dönüşümün göstergesidir. Devlet tiyatrolarında Aziz Nesin’den İskender Pala gibi bir yazara geçişle yaşanan söylem değişikliğinden rahatsızlık duyanlar olmuştur (Kara, 2012: 60).

Muhalif kaynaklarda siyasal iktidarın, yasama-yürütme-yargı mekanizmalarını işletip merkezi bütçeyle kamunun ekonomik kaynaklarını kullanarak hayatın her alanını siyasallaştırdığı belirtilir. *Biz ve öteki* söyleminin de bu kapsamda yapıldığı vurgulanır. Söz konusu söylemde *biz milli ve manevi değerlere bağlı*, öteki ise *Batı hayranı ve yozdur*. Biz ve öteki ayrımını Morley ve Robbins (aktaran Yağlı, 2006: 23) şöyle anlatır: “Kimliğimizin gizli yüzünü temsil eden bu yabancıya karşı ortak bir strateji geliştir[iriz] (...) Ötekileştirdiğimiz diğerini kendi alanımızın uzağında tutmak ya da onu içselleştirmek, bizi bir arada tutan bir unsurdur”. Türkiye’de kültürel değerler konusunda temel siyasi blokların anlaşamadığını öne süren Akdede (2014: 9), her iktidarın kendi politikaları doğrultusundaki sanatçıyı desteklemesini hem söz konusu anlaşmazlık hem de demokrasinin zayıflığına bağlayıp siyasi iktidarların kamu kaynaklarını istediği gibi kullanması yönünde yanlış bir teamül olduğundan söz eder:

Siyasi iktidarı elinde bulunduran kesim, demokrasi kültürü gelişmemiş toplumlarda, eninde sonunda kendi kültürel tercihlerini başkalarına ve topluma dikte ettirmeye başlamaktadır. Aslında kamu kaynaklarını toplum adına kullanma yetkisi siyasi iktidara verilmiştir. Bununla birlikte ideal olan, siyasi iktidarın bu kaynaklarını kendilerini eleştiren sanatı yapanlara bile dağıtabilme mekanizmasının oluşturulabilmesidir. Türkiye’de bu durum maalesef sık gözlenen bir durum değildir.

Türkiye’de iki farklı burjuvaziden biri 2000’lerden sonra siyasal iktidarı kazanarak daha da güçlenmiştir. Dindar ve laik olarak tanımlanan (Akdede, 2014: 124) bu burjuva gruplarının çatışması kültür ve sanatı da etkiler. “Türkiye’de kültür ve sanatın devletle olan ilişkisi tartışmasında Cumhuriyeti kuran elit ve devamı anlayışla bugün siyasal iktidarı elinde tutan ve ekonomik kaynakları kullanma yetkisine sahip olan muhafazakâr anlayış arasında çatışma yatmaktadır” (Akdede, 2014: 9). Laik burjuvazi Cumhuriyet değerlerine bağlı, kamusal alanın dini kurallarla yönetilmesine karşı olup TÜSİAD’da birleşirken; dindar burjuvazi özellikle AK Parti’nin kuruluşundan sonra güçlenir, milli ve manevi değerler vurgusu ile MÜSİAD’da örgütlenir. Laik burjuvazi tiyatro, resim, heykel, sinema vs. pek çok alanda başarıyla dindar burjuvazinin, siyasetteki iktidarını sanat alanında pek kuramadığı söylenebilir. Akdede’ye göre (2014: 51) “Türkiye’de aslında bugünkü AKP iktidarının sanata ekonomik desteği kesmekten öte, desteği kendi öngördükleri alanlara yönlendirme, sanat kurumlarını idari ve siyasi açıdan kontrol etme konularında daha hassas oldukları gözlenmektedir”. Oysa bu durum sadece söz konusu siyasal iktidara has değildir. Her hükümet döneminde benzer şeyler yaşanmıştır ve bu konuda akla gelen ilk örneklerden biri CHP’nin 1940’larda açtığı sanat yarışmalarıdır. Akdede ardından devlet kanalında yer alan kültür-sanat içeriklerinin çözümlenmesinde mevcut siyasal iktidar hangisiyse onun iktidara gelme sürecinde hangi burjuvaziyle yakınlaştığı meselesine odaklanmak gerektiğini belirtir.

Görüldüğü üzere devlet ya da özel kurumların öncülüğünde kültür-sanat bazı politikalarla şekillenmektedir. Esas olan bunun nasıl yapıldığı, hangi iktidarlara hangi söylemlerin inşa edildiği, bunların hangi araçlarla yeniden üretildiği meselesidir. Dolayısıyla medyanın kültür

yönetimindeki rolü, bu alanın nasıl yapılandırıldığı ve Foucaultcu iktidarlarca bir *dispositif* olarak nasıl kullanıldığı sorusu gündeme gelmektedir. Kültür ve sanatın politik ekonomik rolünde genel olarak devlet ve özel şirketlerle sanat ilişkisine yer verilmektedir. Ancak araştırma kapsamında bu ikisinden kısmen uzaklaşarak kültürün Foucaultcu iktidar kavramıyla yaygınlaştırıldığını vurgulamakta fayda vardır.

1.1.3. Kültür Yönetiminde Medyanın Rolü

Zevklerden, okuma alışkanlıklarına, boş zaman aktivitelerinden yemek yeme ve kıyafet seçimine; tüm hayat tarzının kitlelere dikte edildiği, diğer bir ifadeyle kültürün yönetildiği bir çağda yaşandığı, pek çok platformda dile getirilmektedir. “Neye benzeyeceğimiz -yani imajımız- ve giderek baştan aşağı kimliğimiz, özelliğimiz artık bir tasarım nesnesi. Kısacası bütün hakikatimiz tasarlanıyor” (Artun, 2015b: 60-70):

Sonunda kendimizi olağanüstü bir kültürel hegemonya altında buluyoruz. Gerçeklikleri kendi anlamlandırdıkları haliyle bize dayatmak için, zihnimizi ve bedenimizi teslim almak için uğraşan didinen tasarımcılar, iletişimciler, reklamcılar, PRcılar vb. devasa bir endüstri oluşturuyor artık. Bu endüstri, hizmet verdiği diğer endüstrilerle, iktidarlarla, şirketlerle küresel bir ağ oluşturuyor. Hepsinin üstünde de piyasa var: Her şeyin tasarlanmasını güden, ancak kendi tasarlanamayan ilahi kudret.

Burada, iktidarların tasarladığı hayat tarzı ve kültür sanat faaliyetlerinin kitlelere nasıl ulaştırıldığı sorusu gündeme gelmektedir. Kültür yönetimi olarak da ifade edilen *kültür endüstrisi*, bunu basılı ve görsel iletişim araçlarıyla gerçekleştirir. Bu araçlardan yayılan söylemlerle, insanlar öznelendirilir. “Medya *normal* olanı temsil ed[er]” Bu da ahlak gibi konularda büyük etki sahibi olmasına sebep olu[r]. İnsanlar kendi davranışlarını belirlemek için referans noktası olarak medyanın onlara kabul edilebilir sunduklarını alı[r]lar” (Söylemez, 2010: 93). Tasarlanan/istendik davranış biçimleri, kitleleri kendine özgü olmaktan uzaklaştırarak birtakım rollere sokar. Kişisellik denen şey de kitle iletişiminin en önemli aracı olan reklam temsilleriyle aynı olmayı gerektirir. “İnsanların en mahrem tepkileri bile kendileri için öylesine şeyleşmiştir ki, kendine özgü olma fikri ancak uç noktadaki bir soyutluk biçiminde varlığını sürdürmektedir (Adorno, 2011: 107). Dolayısıyla böyle bir sistemde bireylerden kendi özgür iradeleri çerçevesinde davranış beklemek anlamsızdır ve tüketici olarak eylemleri kültür endüstrisinin sınırları kadardır (Özdemir, 2015: 128):

Özellikle hafta sonlarında gazetelerde yayımlanan eklerde -ki bu ekler ya da sayfalar genellikle ilgili sektör şirketlerinin desteğiyle oluşturulmaktadır- “bu hafta sona ermeden” türünden başlıklar altında okurun hangi kültürel ürünü, hangi mekanda, nasıl ve hangi anlamda tüketiceği belirtilmektedir. Okura sadece tüketmek kalmaktadır. Yine benzer yayınlarda ve özellikle son dönemdeki televizyon yayınlarında, ‘Top10, ..Seçtikleri’ türünden değerlendirmelere daha sık rastlanmaktadır. Bunlara ‘in-out, en son trendler’ gibi moda vurgulu ve içerikli haber ve değerlendirmeleri de eklemek mümkündür. Genellikle müzik, kitap, film içerikli bu seçkiler, kültürel ekonomi için önemli ayartıcılar ve yönlendiriciler olarak işlev görmektedir.

Görüldüğü gibi yaşamın bütün alanları “konuşulabilir olanın alanını yaratan bir görme biçimi, düzenleme ve yargılama yöntemi, seçme ve tercih aracı (...) bu söylem düzeni hem dışlayıcı bir bilgi alanı hem de bu alana karşılık gelen özne konumları yarat[an]” (Sholle, 2005: 289) medyayla şekillendirilmekte ve rasyonelleştirilmektedir. Duygu, düşünce ve arzuların denetim altına alınması, yönetilmesi için de kitle iletişim araçlarından yararlanılır. “Kitaplar, müzik CD’leri, sinema filmleri, gazete haberleri, dergiler, video oyunları ve TV şovları” (Kara, 2014: 52) internet, sosyal medya vb., kültür endüstrisinin istendik toplumu inşa ederken kullandığı kitle iletişim araçlarıdır. Burada egemen ideolojinin dayattığı hayat tarzı, gündelik hayat pratikleri, benlik sunumu vb. tanıtılarak yaygınlaştırılır. Gündelik hayat pratikleri siyaset ve ekonomiden bağımsız değildir (Yağlı, 2006: 21):

Kendi kapsamında yer alan nesnelere, mekânlar ve simgesel anlamlar aslında siyasetle ilgisiz görünmesine karşın verili toplumsal sistemin kabul ettiği değerler üzerinden bir kabule yönelen gündelik hayat birçok şeyi içine alır. Bir hayat biçimini öğreten hayat, aynı zamanda bu hayat biçimini benimseterek haklılaştırır. Ve yaşanan hayatı olabilecek tek toplumsal hayatmış gibi dayatır.

Kültür akışının hızlandığı, teknolojinin geliştiği dünya Marshall Mc Luhan’ın ifadesiyle *küresel köye* döner. Bu küresel köyde, medya aracılığıyla sermaye sahiplerinin ideolojileri yeniden üretilerek belirli hayat tarzları sunulur. Sonraları gelişen teknolojiyle yeni medya, söz konusu geleneksel medyadan daha hızlı ve etkili olarak kullanıma başlanır. İnternetin yaygınlaşmasıyla yeni medya, küreselleşmeye katkıda bulunarak kültürün dünyanın farklı yerlerinde görülebilmesini sağlar, çoğu zaman egemen söylemleri taşıyarak istendik yaşam tarzlarını iletir.

Siyasi ve iktisadi çıkarların hizmetinde olan medya (Foucault, 2012: 102) *panoptik* örgütlenmeye sahip olup “görüş yönünü tersine çeviren, gözetim altındakilere görülmeden görme olanağı veren yalnızca disiplin denetimiyle değil, aynı zamanda da büyüleme, baştan çıkarma yoluyla işlev görür” (Söylemez, 2010: 2). İktidarın ürettiği *hakikat*, kitle iletişim araçlarıyla üretilir ve bu, söz konusu iktidarın yeniden üretimini sağlar. Bu sebeple medya ve enformasyonun ürettiği bilgi, iktidar ilişkileri açısından dikkate değerdir (Foucault, 2014: 77):

Söz konusu olan, kurumların iktidar ilişkilerinin kurulmasındaki önemini inkâr etmek değil; kurumların iktidar ilişkileri açısından analiz edilmesi (iktidar ilişkilerinin kurumlar açısından analiz edilmesi yerine) gerektiğini ve bu ilişkilerin temel bağlantı noktasının, bir kurumda somutlaşsa ve kristalleşse bile, kurumun dışında aranması gerektiğini önermektir.

Medya, iktidar oyunları içinde bir araç olup kitleleri etkileyerek onları birtakım kategorilere sokar, itaatkâr hale getirip uysallaştırır (Söylemez, 2010: 2) ve bu yönüyle Foucaultcu anlamda *arzu*yu üretir. Nitekim geç kapitalist toplumda geniş kitlelerin *rızasını* sağlayan en önemli üst yapı kurumlarından biri medyadır (Dağtaş, 1999: 343). Frankfurt Okulu aydınlarından Adorno’ya göre medya, iktidar ilişkileriyle oluşturulup korunarak iktidarın olumladığı ve beslediği bir endüstridir.

Egemen güçlerin yücelttiği değerlerin yeniden üretildiği medya üzerine dikkat çeken İngiliz Kültürel Çalışmaları da kültürün iktidarla bağı üzerine yoğunlaşmıştır. Yapısalcılık ve göstergebilimden yararlanılarak medyada yeniden üretilmiş ideoloji, göstergeler dizgesi olarak yorumlanır. Kültürü iktidar ilişkilerinin bir parçası olarak gören Stuart Hall, medya metinlerinin okunmasına dönük; ideolojinin yeniden üretildiği *hâkim okuma*, kısmen eleştirildiği *tartışmalı okuma*, düz ve yan anlamların tamamen fark edildiği *karşıt okuma* olarak üç biçimden söz eder ve hegemonya ile *rıza* ilişkisini şöyle açıklar (aktaran, Dağtaş, 1999: 346):

Hegemonya, toplumdaki temel ekonomik süreçler üzerinde etkin bir üstünlük sağlamış olan hâkim sınıf ittifakının ya da yönetici bloğunun toplumun hayat tarzı, anlayışı, biçimi, kültür ve medeniyet düzeyini bir sınıfın dar çıkarlarına uygun olarak dönüştürme bile, bir bütün olarak hâkim toplumsal ve üretim sisteminin gelişimini ve genişlemesini destekleyen bir yönde dönüştürebilecek ve yeniden biçimlendirecek süreçlerdeki üstünlüğünü kuşatır. Bu önderlik anlayışında önemli olan nokta, hegemonyanın hukuksal ve meşru ölçütlerden ziyade, tabii durumdaki sınıfların ve toplumsal grupların aktif rızalarının kazanılması yoluyla sağlanmasıdır.

Küçük yaştan itibaren medyaya maruz kalan ve hâkim kültürü rızasıyla benimseyen kitle burada inşa edilen kültürü alımlar, çizdiği anlam dünyasında kategoriler oluşturur, kendisini ve ötekini tanımlamaya başlar. Medya ile kitleler *razı* edilir ve iktidarın meşruluğu sağlanırlar. Bu iktidarla kast edilenin sadece siyasal iktidar değil, Foucault'nun bahsettiği iktidar mekanizması olduğu özellikle vurgulanmalıdır. Kültür ve sanat içerikleri sadece devlet ve özel şirketler tarafından değil, yaygın olan söyleme karşıt söylemleri içeren *dispositif*lerde de de üretilmektedir. Foucaultcu bir bakışla burada yükselen minör söylemler dikkate alınmalıdır.

Basılı ve geleneksel medya ürünlerinden olan gazete ve dergi, kitle iletişimini sağlayan ilk kaynaklardandır. Matbaanın icadından sonra *Gutenberg Galaksisi*⁸ olarak tanımlanan basılı medya araçları, haber, kültür-sanat-magazin gibi içeriklerle kültürün inşasını sağlar. Tanzimat yıllarında Namık Kemal, Şinasi gibi bürokrat-aydın-sanatçı kimlikler halka vatan, millet, medeniyet gibi birtakım mesajları iletmek üzere çeşitli gazeteler kurmuşlardır. Gazeteden sonra dergicilik faaliyetinin başladığı bu yıllarda söz konusu medyanın gelişim göstermesi Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına tekabül eder. Bu yıllarda ulus devlet inşasının gerçekleştirildiği gazete ve dergiler, yerleştirilmesi istenen davranış kalıplarını da içerir. Bunun dışında, günlük ilişkilerde nasıl davranılması gerektiği, âdâb-ı muaşeret, çeşitli kültür sanat faaliyetlerinin tanıtımı da dikkati çeker. Örneğin *eski kafalı* tiplemesinin karşısında *yeni kafalı* tiplemesi *Resimli Gazete*'de (aktaran Özer, 2013: 131) şöyle anlatılır:

(...) dans salonlarına koşanlar, bankalarda çalışanlar vardır. İşten çıktıktan sonra öteberi almak için çarşıya uğramazlar, Beyoğlu'na çıkarlar tünel başından taksim stadyumuna bütün caddeyi üç dört kere arşınlardı. Ezan okunmuş, okunmamış kim farkında, elektrikli yanar gece olur onlar daima mağazaların camekânlarında ya da sinema kapılarında (...) dolaşır dururlardı. Apartmanlarına geldiklerinde kapıyı beyaz postallı Rum hizmetçi kız açar, onlar baci, sütnine

⁸ Marshall McLuhan'ın eseri. Matbaanın icadından sonra yazının yaygınlaşmasını anlatan eser.

bilmezler. Doğru salona girerler, kendilerini karşılayan zevce, hemşire hatta anneleri ya da dışardan geldikleri yahut çıkacakları için grand tuvalet yani fevkalade kıyafettedirler. Ev işlerini hizmetçilerine yaptırdıklarından onlara pek iş düşmemektedir. Yemek akşam 8-9 arası yenir salona geçilir ve en genç kız veya ev sahibesi piyano çalar, dans edilir, şarkı söylenir veya Beyoğlu'na yeni gelen film, operet, dram veyahut mevsim tuvaletlerinden bahs olunurdu.

Geleneksel medya araçlarından radyonun gelişiminin I. ve II. Dünya Savaşı yıllarına tekabül etmesi, devletlerin bu medyayı birer propaganda aracı olarak kullanmasını sağlar. Bu dönemde geniş kitleler radyo aracılığıyla iktidarların ürettiği söylemlere maruz kalır. Özellikle Hitler döneminde Alman ırkının yüceliği başta olmak üzere pek çok söylemin iletilmesinde radyo en önemli propaganda aracı olmuştur. İdeolojiyi yayma dışında kitleye motivasyon sağlama yönü de bulunan radyo, Pearl Harbour baskınından sonra Amerikalılara moral vermek, onları eğlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Türkiye'ye 1920'lerde gelen radyoda haberler, Türk Halk Müziği, Batı Müziği, Türk dilinin kullanımı, edebi sohbetler ve dönemin izlenen kültür politikaları çerçevesinde diğer programlar yer alır. 1934 yılında çıkan bir kanunla radyo yayıncılığı yetkisi tamamen devletin eline geçer. 1950'lerden sonraysa DP'nin iktidara gelmesiyle radyoda, birebir partinin çıkarları doğrultusunda yayına başlanır. Bu durum CHP'li milletvekilleri tarafından *partizan radyo* şeklinde yorumlanır. Hatta CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, iktidardan haftada bir seferliğine on beş dakikalık bir konuşma süresi istendiğini ancak bu isteğin kabul edilmediğini dile getirir (Akdoğan, 2013: 66) Bu da siyasal iktidarın radyonun tamamını tekelleştirdiğini, tüm yayınları kendi kontrolünde tutup muhalif bir sese izin vermediğini göstermektedir.

Yedinci sanat olan sinema da birtakım hayat tarzları yaratma, belirli iktidarların siyasi ve iktisadi çıkarlarını yansıtmada önemli bir medya aracıdır. İdeolojinin yeniden üretilmesi sinemanın geniş kitlelere hitap etmesiyle daha güçlü bir şekilde gerçekleştirilir. Örneğin; Soğuk Savaş döneminde bir yandan serbest piyasa endüstrisiyle oluşan Hollywood'la Amerikan hayat tarzı, diğer taraftan dirijist, yani devlet kontrolünde gelişen ve sosyalizm propagandası yapan Rus Sineması, istendik insan tipinin oluşturulmasına katkı sağlar. Althusser'in deyişiyle her *dönemin kendine dair bilincini* temsil etmek için ortaya çıkan kültür politikaları (Miller, 2012: 172) çerçevesinde sinema; işitme, görme gibi duylara da hitap ettiğinden basılı medya ve radyoya göre kitle psikolojisini daha çok etkilemektedir. "Filmin ikna edici retorik gücü, gerçekliğin dışsal özelliklerini taklit edebilme yeteneğindedir" (Leslie, 2012: 41). Sinemanın bu yönü, söylemlerin yeniden üretimi ve *normal* özneleri inşa etmede kullanılır.

Önceki iletişim ve sanat biçimlerini kökten etkileyen ve değiştiren bir diğer medya aracı TV iktidarın toplumsal değişimlerde kullandığı etkili bir ideolojik aygıttır. Bu aygıt çok fazla maliyet gerektirmediği ve neredeyse her konutta bulunduğundan çeşitli kültürlerin yayılmasında aktif bir rol oynar. TV üzerine yaptığı çalışmalarında Raymond Williams, programları ayrı bir tür olarak değil genel bir örgütlenmenin parçası olarak düşünür ve tüm bu programların merkezi akış içerisinde belirli mesajları ilettiğini ileri sürer. *Kültürel Çalışmalar*'da ve özellikle Stuart Hall'ün

eserlerinde izleyicinin TV'den aktarılan kültüre bakışı ve onu alımlama çeşitleri üzerinde durulur. İletileni olduğu gibi alımlayan izleyiciden muhalif izleyiciye kadarki bu seyirci kitlesi farklı tepkiler geliştirmektedir. Alımlayıcının tamamen edilgen olmadığı vurgulansa da TV programları medya çalışmaları için üretilen söylemler bağlamında oldukça geniş bir alana sahiptir. Hikâyeler anlatan TV'de çeşitli normaller yeniden üretilir. Televizyonun kültür yönetimi açısından Türkiye'deki seyrine bakıldığında, daha yayın hayatına başlar başlamaz siyasal iktidarın etkisi görülmektedir. 1968 yılında düzenli TV yayınına geçilen Türkiye'de 12 Mart'tan sonra yapılan anayasa değişikliklerinden TRT de etkilenir ve *özerklik* sıfatı kaldırılır. Bu durum TRT'nin özerk bir kanal olmaktan çıkıp siyasal iktidarın egemenliği altına girdiğini gösterir.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de internet kaynaklı medyanın -yeni medya- kültür yönetimindeki etkisi geleneksel medyaya göre daha fazladır. 2000'lerden sonra gelişen teknoloji web 4.0 ve mobil iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşması geleneksel medyaya alternatif bir alan oluşturmuştur. Ses ve görüntünün etkileşimli özelliğinin alımlayıcıyı aktifleştirdiği bu ortam, kültür yönetimi açısından geleneksel medyaya göre daha demokrat ve çoğulcu bir ortamdır. Herkesin konuşabildiği bu platformlar, kendi aralarındaki etkileşimle de kültür ve sanatın yeniden üretilmesini sağlayan bir araç görevi de görür. Byung Chul Han bu ortamı Jeremy Bentham'ın disipline eden mimarisi *panoptikon*la özdeşleştirir (2019: 18). Buna göre bu platformlarda kişi kendi arzusuyla *Big Brother*'ın gözetimine teslim olup onun işini kendisi halleder. Seve seve yapılan *özdenetim* bu yüzden daha verimlidir (2019: 18). Cep telefonlarının cep bilgisayarlarına dönmesi, bu araçla gazete-dergi okumadan, hesap yapmaya, bankacılık işlemlerinden sosyal medya hesaplarının yönetimine pek çok avantaj sağlamıştır. Gazete, dergi, radyo, TV ve sinema filmlerini de bir araya getirerek her biri arasında geçişi de mümkün kılmıştır. Böylece kültür farklı platformlarda yer alıp normalize edilen *özneler* yeniden üretilmektedir.

1.2. Edebiyat Dergiciliği ve Medya Sahipliği

1.2.1. Bir Süper-Panoptikon Olarak Edebiyat Dergileri

Kültür-sanat platformlarından biri de edebiyat dergileri olup bu dergiler politik-ekonomik aygıtlardandır. Edebiyatın nabzının edebiyat dergilerinde attığı düşüncesi üzerine inşa edilen bir çalışmada söz konusu dergilerin edebi atmosferin vitrini, üretim ve tüketim şartlarının belirleyicilerinden olduğu vurgulanır (Uçar, 2007:1). Aslı Uçar'ın işaret ettiği gibi Kamus-ı Türki'de *mağaza* sözcüğünün karşılığı olan Fransızca *magasin* kelimesi Arapça *mahzen*'den yanlış biçimde türetilmiştir ve *magasin* kelimesi de *derginin* İngilizce karşılığıdır. Öyleyse dergiler; tanıtımını yaptığı yazar, roman ve yayınevleriyle edebi atmosferin vitrinidir ve yarattığı ya da yeniden ürettiği öznelerle *kültür endüstrisinin bir aracı* ve Foucaultcu anlamda *dispositiftir*. YAZKO Edebiyat dergisini incelediği yüksek lisans tezinde Deniz Depe (2014: 5) de Tanzimat'tan

YAZKO'ya kadarki süreçte yayınlanmış dergileri kronolojik olarak sıralayıp tanımladıktan sonra dergilerin, kültür endüstrisinin bir kurumu olduğunu belirtir. Vitrinde tanıtımı yapılan kültürel ürünler, belirli bir seçim doğrultusunda oluşturulmuştur ve bu seçim, tasarruf sahibi iktidarın çıkarlarına ters düşmez. Kanonu inşa eden iktidarlar belirli metinleri seçip listelediği gibi, bu dergilerde de benzer bir durum söz konusudur. Makbul okur/tüketicinin inşasında gerekli söylemleri üreten metinler öncelikli olarak yer bulur. Nitekim Elisabeth Kendall (2006: 1) edebiyat dergilerinin kültürel bir alan olduğunu ve bunun açıkça ve ayrılmaz bir şekilde iktidar alanına bağlı bulunduğunu belirtir. Bir diğer ifadeyle (Başat, 2006: 200) sanatseverlerin beğenileri, öncesinde iktidarlar tarafından inşa edilmiştir ve kültürel ürünler de piyasaya bu inşa bağlamında çıkmaktadır.

Foucaultcu yaklaşımda modern iktidar kurumları, bakışı tersine çeviren gözetleme kuleleridir. İktidarlarca oluşturulan ve okurların beğenisine sunulan bu dergiler *panoptik* gözetleme araçlarındandır. Modern kurumlara benzeyen fakat birtakım yönleriyle onlardan ayrılan kitle iletişim araçları Byung Chul Han tarafından *süper panoptikon* olarak adlandırılır. İktidar teorisinin merkezinde yer alan zihinsel iktidar biçimi bu *panoptik* örgütlenmede, uysal ve tabi kılınmış bireyler yeniden üretilir. “Panoptizmin soyut formülü artık ‘görünmeksizin görmek’ olmayıp herhangi bir insan çokluğuna herhangi bir davranışı dayatmaktır” (Deleuze, 2006: 34). Sosyal medyanın da içinde bulunduğu tüm medya organları bu bağlamda değerlendirilebilir: “Sosyal medya da giderek artan bir şekilde toplumsal olanı gözetleyen ve acımasız bir şekilde sömüren dijital panoptikona benziyor. Bizi disipline etmeye çalışan panoptikondan kurtulur kurtulmaz yeni, çok daha güçlü bir panoptikona teslim ediyoruz kendimizi” (Chul Han, 2019: 18). Todd May'in (2018: 544) şu ifadeleri edebiyat dergilerinin de içinde olduğu medyanın disipline eden yönünü pekiştirmektedir:

Televizyon, matbaa ve internet, bunların her biri disiplinci bir kurumdur; bu anlamda birbirlerinden farklıdır, ama aynı zamanda, özneleri tesis etmeleri, kimlikleri tanımlamaları, bireyleri konumlandırmaları ve kültürel nesnelere şekillendirmeleri bakımından hapishanelere benzerler. Medya, atölyeler ve hapishanelerde olduğu gibi uzamsal düzenlemeler gerektirmiyor olabilir, ama insanlar, bilgisayarın başında, televizyonun önünde, kulaklıkla, bir mp3 çalarla ya da bir cep telefonuyla şehrin sokakları arasında yahut metroda yürür ya da bisiklet sürerken uzamda ve zamanda sabit kalır.

Chul Han'dan yola çıkarak edebiyat dergilerinin de birer *süper-panoptikon* olduğu söylenebilir. Zira okur, kendisini merkezi bir yerde bulunan bu medya aracıyla gözetleyip; nasıl düşüneceğine/davranacağına karar vermekte, üretilen öznellik biçimlerinden bir ya da birkaçını kabul etmektedir. İktidar ilişkileri çerçevesinde üretilen iletişim ve enformasyon teknolojileri (Herman ve Chomsky, 2012), süreli yayınların da içinde olduğu medya ürünleri, politik ekonominin alanlarındandır ve kısa sürede özenli bir kültür yönetimi çerçevesinde hazırlanan iktidar aygıtlarıdır. Bu bağlamda kültür endüstrisinin hammaddesi olan kültür-sanat dergileri de burjuva toplumunun icadı olan modern iktidar için “kapitalizmin gelişmesinde vazgeçilmez bir

unsur[dur]” (Keskin, 2005: 21). Kapitalist üretim biçimi, insan bedenini emek gücü ve üretim gücü olarak kullandığından bu bedenlerin uysal ve tabi kılınması zorunludur. İşte *dispositif*lerin önemi de burada ortaya çıkmaktadır. Normalizasyonu yaratan ve iktidarın özneyi kuşattığı tüm teknik ve teçhizatın adı olan *dispositif* ile uysal ve tabi kılınmış bireyler kültür endüstrisinin yarattığı ürünleri satın alarak sistemin devamlılığında çarkın dişlilerinden biri haline gelmiş olur (Keskin, 2014: 18):

Dispositiflerin işlevi temelde stratejiktir: yani güç ilişkilerini güdümlenmek, belli bir yönde geliştirmek ya da önlerine geçmek, dengelemek, kullanmak işlevine sahiptirler. Dolayısıyla dispozitifler her zaman bir iktidar oyunu içinde yer alırlar; ama aynı zamanda bu iktidardan doğmakla birlikte iktidarın kendisini kullandıran bir bilginin sınırlarına da bağlıdırlar.

Bireyleri disipline eden *dispositif*, onların iktidarlarca belirlenmiş kategorilerin içine girmesini sağlar. Söylem, kurum, mimari biçim, düzenleyici kararlar, heterojen bütünlükler, söylemsel ve söylemsel olmayan öğeler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu somut düzenlemeler (Keskin, 2005: 18), “bedenin şiddet kullanmadan kuşatılıp tabi ve uysal kılınmasını sağlayacak (...) yeni ve ince teknikler” (21) olarak da açıklanır. Modern kurumları inceleyerek bunların *selfkontrol-özdenetim* aracı olduğunu vurgulayan Foucault’ya göre dispozitifler, “bedenin işlemlerine dair titiz bir denetimi olanaklı kılan; itaatkârlık-yararlılık ilişkisini bedenlere dayatan ve bedenin güçlerinin sürekli boyunduruk altında tutulmasını garanti altına alan yöntemler[dir]” (Foucault’dan aktaran, Özmakas, 2018: 59). Bu savdan yola çıkarak postmodern dönemde medya araçlarının; beden, toplumsal roller, boş zaman geçirme yöntemleri gibi davranışları öğreten bir vitrin olduğunu görebilmek mümkündür. Öyleyse edebiyat dergileri de; *normal* olanı, idealize edilen yaşam biçimlerini üreten *dispositif*lerden biridir. Disipline ederek yöneten iktidar davranışları dergilerle yönlendirebilir ve yeniden ürettiği öznelerin eylem alanlarını belirleyerek kendisini meşrulaştırır. Dispositiflerin temelinde yer alan disiplin, iktidara özneler hakkında bilgi sağlayarak, “bireylerin ayrı tutulması ve gruplanması; vücudun belli bir yere bağlanması; güçlerin optimal kullanımı; verimin denetlenmesi ve iyileştirilmesi; kısacası, bütün bir yaşam, zaman ve enerji disiplininin gerçekleştirilmesi[ni]” (Foucault, 1993: 69) sağlar. Disipline ederek yöneten iktidar, bireylerin davranışlarını yönlendirebilir, eylem alanlarını belirler.

Bir konu hakkında hala aynı şeyleri düşünüyor olmanın yanlış olduğunu belirten Foucault’nun *Deliliğin Tarihi* ve *Hapisanenin Doğuşu*’ndaki *iktidar* tipiyle, sonraki eserlerinde görülen *iktidar* tipi birbirinden farklı olup medya aygıtları ikinci tür iktidara, eksik kaldığı yerde de Byung Chul Han’ın *neoliberal iktidar* kuramına örnektir. Çalışmaya konu olan iktidar baskı ve zor anlamında değil, aksine Foucault’nun ikinci döneminde bahsettiği yönetsellik anlamındaki *iktidardır*. Buna göre iktidar gözetleme mekanizmalarıyla insanları *normalleştirip* özneleştirir. Söz konusu iktidar tekniği Jeremy Bentham’a ait *panoptik* mimarinin özelliklerine dayanır. Panoptik yapı, ortasındaki boşlukta bir gözetleme kulesi olan yuvarlak bir bina ve dairelerdeki ışığın arkadan gelerek odalarda bulunanların hareketlerinin rahatça gözlemlenebildiği, dolayısıyla bu kişilerin, kendi hareketlerini kasti olarak kısıtladığı/otosansür uyguladığı zihinsel yönetim biçimini de

beraberinde getirmektedir. Foucault'nun modern *iktidar* teorisinin kilit noktası olan bu mekanizma, modernite ile beraber özneler yaratarak bunların istendik davranışlar sergilemesine ve aslında tektipleşmesine yol açar. Dinamik normalleştirme denen bu sistem bürokrasiden aileye, iş yerinden arkadaşlık ilişkilerine hayatın her alanında görülmektedir. Bu yeni iktidar biçimi yasaklayıcı veya reddedici değildir; disipline eden yeni bir surete bürünmüştür. “Bilgi mekanizması, bireylerin bilgisi, bireyler üzerine bilgi ve de bireylerin kendileri üzerine ve kendilerine ilişkin bilgisinin mekanizması” (Foucault, 2011c: 232) olmuştur. Bu bilgi mekanizmasında yaratılan hakikat yasalarıyla bireyler kategorileştirilerek hem kendilerini konumlandırmaları hem de diğerlerine davranış biçimi şekillenir. Bireyler kategorize edilerek kendilerine dayatılan birtakım hakikat yasalarıyla birer özne haline getirilirler.

Kitle iletişim araçları, kültür politikaları bağlamında kişileri ve olayları kategorize edip istendik bilgiyi yeniden üretmek Şahinde Yavuz'un (2013: 226) belirttiği gibi toplumun bu araçlarda pazarlanan ve garantilenen kimlikleri elde etmeleri sağlanır. Dolayısıyla medya organları normalize etmesi yönüyle *iktidarın* disiplin sistemlerindedir. Nitekim Foucault'nun *modern iktidar* kuramına göre artık ceza, işkence ve öldürme yoktur onun yerine insanları normalleştiren bu sistem, hayatı belirli normlara göre düzenleyen bir mekanizmadır (Foucault, 2018: 96-114). Artık o eski egemen iktidarın yerine *özdenetim* ile normalleştirme sağlayan disiplinli iktidar yordamı söz konusudur. *İdeal* dünyayı yaratan iktidar bilgi sistemi/paradigmalarla insanları üretir. İktidarın sağladığı normalizasyon, bireylerin gündelik yaşam pratiklerini belirleyerek mikrodan makroya, bireyi bir ilişkinin iktidarı yaparken bir diğer ilişkinin öznesi konumuna getiren sistemdir (Foucault, 2012: 96):

Bireylerin tohumuna kadar ulaşarak, bedenlerine erişerek, hal ve tavırlarına, söylemlerine, öğrenimlerine ve de gündelik hayatlarına sinerek var olmayı sürdürmektedir. Ama bu öyle bir iktidar ki burada tamamen bir tek kişiye verilmiş olan ve bu kişinin diğeri üzerinde yalnız başına uyguladığı bir güç yoktur. İktidarı işletenler kadar üstlerinde iktidar işletilenlerin de dâhil olduğu, herkesi içine alan bir makinedir. Bu makineler bütününde ise kimse aynı yeri işgal etmez, bazı yerler ağır basar ve üstünlük etkileri üretmeyi sağlar.

Kitle iletişim araçları kültür endüstrisi aygıtlarından olup (Kartal: 2012: 64) edebiyat dergileri de tanıtım ve eleştiri metinleriyle kültür yönetiminde rol oynar. Ayrıca metaların kitlelerce benimsenip tüketilmesinin dışında, kurgusal karakterlerin örnek alınması sağlanarak, istendik davranışlar yaygınlaştırılır (Kulak, 2016: 70). Bu bağlamda edebiyat dergilerindeki kitap tanıtımlarında da söz konusu karakterle vurgulanmak istenen değerler yeniden üretilmiş olur. Sanat, Althusser'in *kültürel aygıtlar* kavramsallaştırması içinde yer almaktadır, öyleyse sanat eserlerinden bahseden, onların tanıtımını yapan kitle iletişim araçları da ideolojik birer aygıttır. Burada ideoloji Frankfurt Okulu'nun kullandığı gibi “yanlış düşüncelerden oluşan bir gövde, biçim ya da yanlış bir öznelğin üreticisi” (Sholle, 2005: 271) değil, Foucaultcu yönüyle, *bilgi* ve *hakikat* üreticisi anlamındadır. İdeolojik aygıt ifadesi de iktidar teknikleri/aygıtları kavramına tekabül eder ve dergiler, tüm diğer araçlarla beraber esasında bir sistemin parçalarıdır. “Günümüzde kültür her

şeye benzerlik bulaştırır. Filmler, radyo ve dergiler bir sistem meydana getirirler. Her bir dal kendi içinde ve hep birlikte söz birliği içindedir” (Adorno ve Horkheimer, 2014: 162). Seçilen haberlerin içeriği, yeni çıkan kitaplardan hangisinin ne şekilde tanıtılacağı, hangi işletmelerin mal-hizmet tanıtımlarının yapılacağı da bu bağlamda şekillenmektedir. Hatta dergide hangi yazarların yazacağı, ne gibi içeriklere yer verileceği de yine bundan kaynaklanmaktadır.

Enformasyon bolluğu içinde birtakım seçme işlemleri mevcut olup bu seçimler, seçenlerin çıkarlarını yansıtarak belirli kanonların oluşumuna (Jusdanis, 1998: 92) da katkı sağlar. Neyin kanon olup olmayacağına karar verilen ilk mercilerinden olan edebiyat dergilerinde (Belge, 2009: 84) korunan ve dışlanan metinler iktidar tarafından kategorize edilir. Ortaya çıkan “bir cemaatin üyelerinin ortak bağlarını anlamalarını sağlayan hikâyeler toplamı” (Jusdanis, 1998: 76) olup istedik söylemler yeniden üretilir. Edebiyat dergilerinde oluşturulan listeler ve içerikler birtakım söylemlerin yaygınlaşmasına hizmet etmektedir. Örneğin, *Notos Dergisi*'nde *ölmeden önce okunması zorunlu 40 kitap, yüzyılın 40 romancısı, edebiyatımızda geleceğin ustaları, yüzyılın 40 öykücüsü* adlı soruşturmaları içeren dosya konuları; başka bir dergide daha farklı surette şekillenebilmektedir. Bu da aslında eş zamanlı olarak birden çok kanon bulunduğunu ve bunların farklı otoriteler tarafından onaylandıklarını göstermektedir (Caner, 2017: 286). Bir diğer düşünceye göre de (Çıraklı, 2006: 166) edebiyat dergilerindeki bu listeleri yapan farklı otoriteler, bir ideolojinin yansıması olan metinlerle başa çıkmaya çalışırken aynı girdaba yakalanır ve ister istemez yeniden kanon oluşturulur.

Sürelî yayınların ve burada önerilen okuma listelerinin edebiyat sosyolojisi açısından ciddi olarak incelenmesi gerekmektedir (Anar, 2013: 74). Zira edebiyat toplumsal alanın şekillenmesinde önemli bir rol oynuyorsa edebiyat eleştiriciliğinin yapıldığı bir alan siyasi açıdan mühim (Eagleton, 2011: 52) olduğu gibi politik ekonomi açısından da dikkate değerdir. Edebiyat ve kültürel politikalar arasındaki ilişki, tutarsızlıkla nitelendirilerek geçiştirilemez (Eagleton, 2011: 52). Edebiyat dergileri, normalize eden yapısı itibarıyla bu minvalde analize malzeme sağlayan zengin içeriğe sahiptir. Ancak bu zenginlik pek görülememektedir. Mark Parker'a göre (aktaran Uçar, 2007: 21), edebiyat dergileri tek başına incelenmek yerine, ilgilenilen konular hakkındaki tezlerin kanıtlanması için arşiv niyetiyle kullanılmakta, dergilerin kanon oluşturmadaki gücü göz ardı edilmektedir. Bu bağlamda Selçuk Çıkla (2007: 55) kitap tanıtım ve reklamlarının, kanonlaştırma faaliyetleri açısından değerlendirilmesi gerektiğini öne sürer. Nitekim kültür-edebiyatın temel dinamik ve kaynaklarından medya ve süreli yayınlar, edebiyat bilimi için önemli kaynak teşkil etmektedir (Örnek, 2014: 58). Tanzimat'ın ilanından sonra Fransa'yı gören aydınlarla gelişen ve Cumhuriyet'le beraber sayıca artan süreli yayınlar, bugüne kadar pek çok makale ve tez çalışmasının inceleme nesnesi olmuştur. Ne var ki, saha açısından önemli kaynak sağlayan bu dergiler, ciddi bir söylem üretim alanı olmasına rağmen çok nadir çalışmada, onların ideolojik bir aygıt olabileceği vurgulanmış ve bu anlamda üretilen söylemler ve toplumsal şartlar birlikte

değerlendirilmiştir. O halde dergilerin birer dispozitif/ süper panoptikon olduğu göz önünde bulundurulurken burada ne gibi öznel üretildiği dikkate değer bir konudur.

1.2.2. Tanzimat'tan 2000'lere Yönetimsellik Alanı Olarak Edebiyat Dergileri

Tanzimat'tan günümüze kadarki süreçte edebiyat dergilerinin gelişimi sosyolojik açıdan veri sağladığı (Cuma, 2009; Çelik, 2013) gibi onlara yönetimsellik açısından yaklaşmak, edebiyat dergiciliğini anlayıp kültür yönetiminin evrimine şahit olmak açısından önemlidir. Süreli yayınlar edebiyat-siyaset içerikli olarak kurulmuş ve bu minvalde gelişim göstermiş, hürriyet düşüncesi, vatan aşkı gibi halka aşılacak istenen düşünceler dergilerle yayılmıştır (Özdemir, 2015: 161-162). *Mecmuai-Fünun*, *Mecmuai-İber-i İntibah*, *Mir'at*, *Dağarcık*, *Hazine-i Evrak*, *Nevruz* adlarını taşıyan dergiler az sayıda kişiye ulaşıyor olsa da o dönemin kültür yöntemi aracı olarak değerlendirilebilir. “Fransa başta olmak üzere çeşitli Batı ülkelerinden dönen aydınlar, yazılı basını ve edebiyatı; kendi dünya görüşlerini, fikirlerini, siyaset yaklaşımlarını, dahası davalarını gerçekleştirmekte bir araç olarak görmüşlerdir. Bu nedenle de süreli yayınlar, siyasal ve fikir mücadelelerinin yapıldığı arenalara dönüşmüştür” (Özdemir, 2015: 162).

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında sansür ve baskı nedeniyle Batı edebiyatının tanıtımı veya günlük bazı meseleler hakkında içerikler yer alırken, gazete ve dergicilik bazı sosyal meselelere mesafeli kalır. Hatta siyasal iktidara karşı bir sigorta sağlaması için *Malumat*'ın sağ ve sol sütununa konan *Padişahım Çok Yaşa* ifadeleri bulunmaktadır (Günyol, 1986: 11). Önsözde ise *efsane kabilinden manzumeler*, *şairce makaleler* ve *fıkraların* yer alacağını belirtilmesi, *Malumat*'ın siyasal içerikten yoksun *ıvır zıvırla* okuyucularını eğlendirmekten öte bir işlevi olmayan (...) *suya sabuna dokunmayan* (Günyol, 1986: 11-12) bir dergi olduğunu gösterir. Dergi içeriklerinde memleket meselelerine dönemin baskısı gereği uzak durulurken Batı edebiyatına dönük metinler ve biçim açısından benzer özellikte eserler yer alır. *Servet-i Fünun*, *Aşiyân*, *Rûbab*, *Şehbal*, *Büyük Mecmuai*, *Yarın*, *Malumat* gibi dergilerde başta Fransa olmak üzere Batı menşeli edebiyatın tanıtımına ağırlık verilmiştir. Şiirde Batılılaşma hareketleri neticesinde yeni biçim denemeleri, muhtevada klasik mazmunlar yerine farklı konu ve temalar, edebiyat atmosferini şekillendirmiştir. Biçimden konu seçimine kadar her alanda yaşanan değişim ve yeni türlerin tanıtılması, Batı'ya yakınlaşmayla var olan edebi gelenekten sıyrılıp yeni bir edebi hareketin doğuşunun neticesidir. Bu yönüyle, söz konusu dergiler muhteva açısından değerlendirilirken, yeni bir kültürün inşa edilmekte olduğu göz ardı edilmemelidir. II. Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde, önceki döneme göre basın daha özgürdür ve yıkılmaya yüz tutmuş Osmanlı Devleti'ni nasıl kurtarmalı sorusu etrafında Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi çeşitli fikir akımları doğar. Dolayısıyla dergiler bu fikirlerin kitlelere ulaştırılmasında büyük önem kazanır.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmaya yüz tuttuğu dönemde tutunulan Milliyetçilik akımı merkezinde yayınlanan dergiler; millet olma bilinciyle birlik ve beraberlik duygusunu pekiştirme,

dilde sadeleşme, edebi eserlerde milli olana yönelme gibi meseleleri gündeme getiren bir *kültür yönetimi aracı* olmuştur. Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ziya Gökalp gibi aydınların önderliğinde kurtuluş mücadelesini destekleyen, *kendi oluş, öze dönüş* söylemleri çerçevesinde dergiler yayınlanmıştır. *Genç Kalemler, Halka Doğru, Türk Yurdu, Yeni Mecmua, Dergâh, Şair, Şair Nedim* gibi dergiler milli meseleler üzerinde ağırlıklı durmuş ve kitleleri bu yönde bir uyanışa davet etmiştir. Bunlardan *Çocuk Bahçesi* ve *Genç Kalemler* dergisi çevresinde ortaya çıkan tartışmalar en önemli iki örnektir. *Çocuk Bahçesi* merkezinde gelişen hece-aruz tartışmasıyla milli edebiyatta vezin, dil, konu hakkında bir düşünce atmosferi oluşur. Ardından Milli Edebiyatın başlangıcı sayılan Yeni Lisan Hareketi söz konusu olur (Argunşah, 2009: 204). Yeni Lisan Hareketi'nin vücuda geldiği dergi olan *Genç Kalemler*'de amaç dilde ve edebiyatta bir ihtilal yapmaktır (208). Her alanda ilerlemenin ön koşulu olarak dil ve edebiyatta sadeleşme, Arapça ve Farsça kelimelerden arınma, dilin tabii kullanımı gibi hususlara dikkat çekilerek devrin edebiyat atmosferi dışında diğer alanlarda da dil konusuna vurgu yapılmış ve milli bir uyanışın sağlanmasında öncülük edilmiştir. Her iki örnekte de görüldüğü üzere, Yeni Türk Edebiyatı'nda milli edebiyat içinde sayılan edebiyat dergileri, kültür-edebiyatta ve günlük dilde sadeleşme ile millileşmeyi vurgulamıştır. Türklük bilinci çerçevesinde Yahya Kemal, Halide Edip gibi yazarların kurduğu *Dergâh, Cumhuriyet*'ten sonra *Orhun, Tanrıdağı, Gökbörü, Çınaraltı* gibi dergiler yayın hayatına girerek benzer düşünceler sürdürülmüştür. Bu sırada birtakım aşırılıklar da gözlemlenmiştir. Hatta *Çınaraltı* ve *Millet* dergileri Vedat Günyol'un tabiriyle (1986: 44) ırkçı bir tutum sergilemekte ve "II. Dünya Savaşı günlerinin Türkiye'de filizlendirdiği Hitler yanlısı özlemler içindeki çarpık milliyetçi, ırkçı ve Turancı yazarların bir çeşit dergâhı durumundadır". Türk dili ve kültürüne ağırlık veren *Yeni Milli Edebiyat Akımı* (Bedir, 2015: 12-13) çerçevesinde 1960'larla ortaya çıkan edebiyat dergileri, yerli ve milli kaynaklara yönelmenin gerekliliği üzerinde durur. Bu bağlamda Mehmet Çınarlı'nın *Hisar*, Emine Işınsu'nun *Töre*, Ahmet Kabaklı'nın *Türk Edebiyatı*, Nihat Sami Banarlı'nın *Kubbealtı Mecmuası* adlı dergileri çıkar. *Akademi Mecmuası, Divan, Öncüler, Kültür, Milli Eğitim, Boğaziçi, Meş'ale, Devlet, Yeni Sözcü Yeni Düşünce, Bakış, Hamle* gibi dergiler de bunlara eklenebilir. Türk dili, dil meseleleri ve Türk kültürü, Türk coğrafya ve tarihi kapsamında da *Türkçe, Türk Dili, Türk Kültürü* sayılabilir. Tüm bunlar söz konusu düşünce ve kültürün yayılmasında kültür endüstrisi araçlarından olup yönetsellik açısından incelenebilecek, ortaya koyduğu söylemlerle yeniden üretilen öznelere katkıda bulunacaktır.

Kemalist söylem kapsamında yayınlanan *Hayat Mecmuası, Fikirler* gibi dergilerde, Atatürk'ün hayatta en gerçek yol göstericinin bilim olduğu ilkesi benimsenir ve topluma sanat zevki aşılarmaya çalışılır. Başlangıçta Türkçülük akımıyla çıkan *Çığır* sonradan dergiye katılan Yaşar Nabi, Behçet Kemal, Rifat Ilgaz gibi yazarlarla CHP'nin ilkeleri yönünde söylem üretir. Bu bağlamda Yaşar Nabi Nayır'ın Nahit Sırrı Öruk'le 1933'te çıkarmaya başladığı *Varlık* dergisi de önemlidir. Önsözde, ülkede hakiki sanat mecmuası çıkmadığı, inkılapların her sahada varlık yaratmak ve bu alandaki boşluğu doldurmak gayreti içinde olduğu belirtilir (Günyol, 1986: 37).

Varlık'ta Köy Enstitülü yazarlardan bir kısmı yer alır ve Atatürkçü kültür politikası sürdürülür. Bu dergilerde üretilen özneler de yine ciddi bir analize ihtiyaç duymaktadır.

Batı tekniğini kendi kültür ve uygarlığımızla sentezleyerek güçlenmek gerektiği düşüncesinde çıkan dergiler de olmuştur. Batıcılık akımı doğrultusunda çıkan ilk dergiler olan *Tanin* ve *İctihad*'ta, kurtuluşun, Batı medeniyetini almakta olduğu vurgusu yapılır. Peyami Safa önderliğinde çıkan *Kültür Haftası* aydın kimselerin fikriyatındaki sorunlara Türkçü bakışla bir öneri getirmektedir (Günyol, 1986: 31). Yeni ulus, Batı'nın tekniğini alarak kendisini keşfedecektir. Hilmi Ziya Ülken'in başında olduğu *İnsan*, Türkiye'de Atatürk devrimleriyle bir rönesans başladığı düşüncesinde olup derginin ilk sayısında yer alan "Maksad" kısmında yer alan ifadelerde derginin vizyonunda akıl, bilim, somut ve gerçekliğin ön planda tutulduğu görülür (Günyol, 1986: 31):

Türk ulusu, yüz yıldır iki dünya arasında kararsız bekliyordu. Karşılaştığı uygarlığın teknik üstünlüğünü görüyor; ama eski dünyanın değerini de elden bırakamıyordu. Bu kararsızlık onu, çelişki ve bunalımlar içinde bırakıyordu. Onu kımıldatmaktan alıkoyan kabuğu kırmak ve Batı'nın üstünlüğünü sağlayan derin nedenlere, bu uygarlığın köklerine kadar inmek gerekti.

Poetik açıdan edebiyatın İslami söylemle sentezlenmesi gerektiğini benimseyen dergiler II. Meşrutiyet dönemindeki fikir akımlarıyla ortaya çıkar ve günümüze kadar bu çizgiyi takip ederek gelişir. *Beyan-ül Hak* ve *İctihat* gibi dergilerden sonra yayın hayatına giren *Sırat-ı Müstakim*, *Sebil'ür-Reşad* adını alarak 1925'te kapatılana kadar İslam birliği düşüncesinde yayınlar yapar. Uzun süre Mehmet Akif'in yayın koordinatörlüğü yaptığı dergi, bu akımın en çok bilinen yayınıdır. Daha sonra Nurettin Topçu'nun *Hareket*'i, Sezai Karakoç'un *Diriliş*'i, Necip Fazıl'ın *Büyük Doğu*'su, Nuri Pakdil'in *Edebiyat*'ı, Erdem Beyazıt'ın *Mavera*'sı bu bağlamda sayılabilir. Edebi eserlerin İslami düşünce merkezinde kaleme alındığı, İslam coğrafyası ile ilgili düşünce yazılarının yer bulduğu bu dergiler çevresinde oluşan edebi muhitlerde; sanatın ne olması gerektiği, İslam düşüncesi merkezinde dile getirilmiş ve insanlar belirli suretlerde normalize edilmiştir. 1980 darbesiyle ara verilen partilere dayalı siyaset, 1983'te siyasal partilerin yeniden kurulmasıyla kaldığı yerden devam ederken İslami burjuvazinin yükselişi Türkiye tarihinde sağın hiç olmadığı kadar güçlenmesini sağlar ve İslami duyarlılıkla oluşturulmuş edebiyat dergileri çoğalır. Resmi ideoloji konumundaki Türk-İslam sentezi, muhafazakâr örgütlenme ve medyanın da önünü açar (Keten, 2014: 65). Muhafazakâr medyanın güçlenmesinin bir diğer nedeni de demokrasi ve herkese eşit mesafeli olma, farklılıklarla beraber yaşama düşüncesi, medyada tirajı artırma ve *İslamcı-laik çatışmasıyla* oluşan gerilimi yumuşatma gibi sebepler de vardır (Bali, 2015: 223-224):

Hem *Yeni Yüzyıl* hem de *Radikal* YDH hareketiyle başlayan demokrat olma, herkesle eşit mesafede olma ilkelerine özen gösterip İslami kesimin duyarlılıklarını gözeten, onların taleplerini savunan, bunu yaparken de aynı kesimin bağınaz, totaliter ve ırkçı yanını görmezden gelen köşe yazarlarına yer verdi. *Hürriyet* de *Radikal* ve *Yeni Yüzyıl*'a benzer bir şekilde, siyasal İslam hareketine daha anlayışlı bir şekilde yaklaşan Yavuz Gökmen'e, Gökmen'in vefatından sonra da Cüneyt Ülsever'e yer verdi.

Zikredilen sebeplerden dolayı 1990'larla beraber medyada İslami çizgideki sesler yükselirken edebiyat dergileri de bu minvalde artış gösterir. *Ayane* dergisiyle ilgili röportajda derginin çizgisi “*Diriliş*’in ruhu, *Edebiyat*’ın dil titizliği ve *Mavera*’nın yazar ve içerik çeşitliliği önemsedığımız özelliklerdi” şeklinde belirtilir. *İkinci yazıları*, *Kardelen*, *Kökler* dergisi de benzer duyarlılıkla yayınlanmıştır. Yine *Düş Çınarı*’ndan bir yazarla yapılan söyleşide, derginin hangi geleneğe yaslandığı sorulduğunda “[g]elenek bellidir. İslamcı bir duruş. Has bir edebiyat. Mehmet Akif, Necip Fazıl, Sezai Karakoç, Nuri Pakdil, Cahit Zarifoğlu ve böylece gelişir.” (Durman, 2015: 48) cevabı verilir. *Edebi Pankart*’ın da duruşu *Müslümanca* olarak ifade edilir ve “sözün özünü veren vahyin belirleyiciliğidir. Sanat sarkacının merkezine Müslüman kimliğini oturtmak ve şair kimliğini Müslüman kimliği kapsamında işlemek” (Ceran, 2015: 51) olarak açıklanır.

1990'lardaki siyasal atmosferde, İslami söylem kapsamındaki dergilerin çoğunda sosyal meselelere yaklaşıırken belirgin bir çekince de görülür. 2 Temmuz 1993'teki Sivas Katliamı, sonrasında 28 Şubat'a doğru gelişen süreç, edebiyat ve dergicilik ortamını da etkilemiştir. *Ayane* dergisinde üniversitelerde başörtüsüne özgürlük konulu yazılar kaleme alınırken sol kesimin edebiyat dergilerinde her Temmuz sayısında Sivas katliamına atıfla İslamcılarının *katil* olduğuna dair içerikler yer alır. *Ayane* dergisinden bir yazar o günleri şöyle yorumlamaktadır (Erdoğan, 2015: 29):

Turgut Özal'ın, Türk Ceza Kanununun 141, 142 ve 163. maddelerini kaldırmaya çalıştığı yıllardı. Bürokrasi ve statükocular, siyasi iktidarın özgürlükler alanını genişletmesine karşı direniyordu (...) İnançlar, idealler çürüdü, laiklik ve Kürt sorununun temeli devlet eliyle atıldı. Yaşanan gerilim atmosferi edebiyatın soluğunu kesti. Posası çıkmış ideolojiler tekrar pazara sürüldü.

Köy romantizmi, sosyalist düşünce ve toplumcu gerçekçilik bağlamında değerlendirilen dergilere bakıldığında ise; çok partili hayata geçişle birlikte, dergilerin halk evlerince yayınlanmaya başladığı, 1980'lere kadar büyük bir gelişim gösterdiği, bu tarihten sonraysa eski gücünü kaybettiği görülür. *İştirak*, *Halka Doğru*, *Aydınlık*, *Tan*, *Ses*, *Yürüyüş*, *Gün*, *Oluş*, *Yeni Edebiyat*, *Söz*, *İş*, *Edebiyat Dünyası* gibi toplumcu gerçekçilik ve sosyalizme yakın dergiler yayın hayatına başlar. *Gelecek*, *Halkın Dostları*, *Milliyet Sanat*, *Türkiye Defteri*, *Yansıma*, *Yeni A*, *Yeni Adımlar*, *Yarına Doğru*, *SED Oluşum*, *Öykü*, *SED Sanat-Edebiyat*, *Birikim*, *Militan*, *Dönemeç*, *Doğrultu*, *Sanat Emeği*, *Sanat ve Toplum*, *Türkiye Yazıları* gibi dergiler bu minvalde değerlendirilir. 12 Mart 1971 muhtırasından sonra gelen kısıtlayıcı ortamda (Yapar Gönenç, 2007: 74) özellikle sol yayıncılık sektöre uğrar. Buna bir de 1980 darbesiyle başladığı söylenen İslamizasyon politikaları eklenince 1990'lardan sonraki sol kesim edebiyat dergiciliği olumsuz etkilenir. *Edebiyat Eleştiri* ve *Edebiyat Dostları*’nın çizgisi de kendinden sonraki *Sınırdaki* dergisini belirler. *Sınırdaki*’nin kültür politikası diğer sol düşünce ve edebiyat dergilerine göre duruş açısından daha nettir. Bu konuda Hüsamettin Çetinkaya (2015: 184) şöyle der:

Ne hümanist sol dergi geleneğine ne de modern ya da postmodern burjuva tarza uy[ar] (...) *Sınırd* ne yapabiliirdi; *modernizm aynen devam ediyor, bilimsel ilerleme antropolojik felsefi varsayımlar ve politik teoloji rehberimizdir yaşasın marksizm-leninizm mi; yoksa yine modernizm devam ediyor fakat şimdi modernliği biraz daha ileri taşımamız lazım yaşasın evrensel ahlak hoş geldin küresel demokrasi mi? Sınırd* ikisini de seçmedi.

1980'lerde ekonomide liberalizmin benimsenmesiyle 1990-1995 arası solun yazar, filozof ve sosyologlarının metinleri dergilerde azalma gösterir. Bunda dönem içinde kültür sanatla meşgul insanlara karşı olumsuz bakışın da etkisi vardır. Sanatla uğraşanlar genellikle *gereksiz iş yapan kişiler* olarak addedilir. Ayrıca dönemin genel teamülü olarak bunlar *para getiren işler* de değildir. O yılların atmosferini Murat Gülsoy (2015: 81) şöyle özetlemektedir:

90'ların başındaydık. Askeri yönetimin baskıcı izleri henüz silinmemişti. Çok canlı bir edebiyat ortamı olduğunu söylemek kolay değil. Aydınlar ve yazarlar 80 Darbesi'nde çok örselemiş ve aşağılanmışlardı. Seksenlerde, dönemin cumhurbaşkanlarından Turgut Özal kitap okumayı açıkça küçümsüyor, *en sevdiğim kitap Red Kit gerisi boş laf* diyebiliyordu. Dönemin mizah dergileri de kitap okuyan, sanatlara ilgi duyan tipleri entel olarak yaftalıyor, aşağılıyordu.

Liberaller, İslamcılar ve *Ortodoks solcularla* her daim kavga içinde olduğu belirtilen *Edebiyat Eleştiri*, *Birikim* gibi dergilere nazaran farklı bir duruş sergilemektedir. Çetinkaya (2015: 188-189) bu konuda sol düşüncüyü temsil ettiğini belirten dergileri eleştirirken *Edebiyat Eleştiri*'nin duruşuna dikkat çeker:

1992-1993'te *Birikim*'in İslamcılarla kol kola, sola karşı meydan okuyuşuna, soldan çıt çıkmamıştı. 70'lerin Jdanovcu edebiyat patronları -elbette enterne edilmiş fiziksel koşullar altındaki devrimcileri tenzih ederek konuşuyorum- en azından dövüğe dövüğe çekilmenin onurunu yaşamayı ve yaşatmayı dahi becerememiş bir tiptir. Becerememek bir yana tepki koyacağı yerde tersine *Birikim* loncasıyla birlikte görüntü verme yüzüzlüğünden de geri durmamışlardır (...) Yine de *Edebiyat Eleştiri* bu konuda en azından tarihe düşülen bir dipnot olmuştur.

İdeolojilerle kutuplaşmaların tırmanmaya başladığı süreçte dergilerin farklı görüşten yazarlara yer vermesi her kesimden okur ya da eleştirmenin onları ötekileştirmesine neden olur. Bu eleştirmenin nedeni derginin *ya öyle ya böyle* bir kültür politikasına sahip olmamasıdır. "*Atlular* düşüncüyü sosyalist, milliyetçi, İslamcı diye bölmezdi. Komünist Hikmet Kıvılcımlı da, milliyetçi Erol Güngör de sahiplendiğimiz fikir adamlarıydı (...) Fosilleşmiş dergilerden, gazete kültür sayfalarından ve cemaatlerden çok zulümler gördük bu yüzden. Kâfir ilan eden de oldu, dinci diyen de" (Arslanbenzer, 2015: 18-20). *Atlular* isminin ideolojik temelli olduğunu düşünen kitabeveleri dergiyi raflarından kaldırır:

28 Şubat'ın ağır ortamındaydık. Sağ dergiler her zamanki otosansür ve ihtiyat eğilimleri nedeniyle çiçek, böcek, takke-tespih edebiyatı yapıyordu. 80'lerden çözülmeye başlayan ideolojik duvarlar yeniden örülmeye başlanmıştı. Ama gerçekçi değildi bunlar. *Atlular* birçok kitabeviden sağcı veya solcu diye kaldırılmıştı Sağcılar siz derginin adını Nazım Hikmet'in şiirinden aldınız diyordu, solcular Necip Fazıl'dan. *Atlular* oysa epik çağrışımı ve Türkçe'deki tanınırlığı nedeniyle seçilmişti. Bu kadar Türkçe bir kelimenin ideolojik bölünmeye kurban edilmek istenmesi utanç vericiydi.

2000'lerin başında pek çok dergi Basın Yasası'nın çıkarılmasıyla kapanır. Basın yayın işlerinin kontrolünün emniyetten alınıp cumhuriyet savcılarına verilmesiyle otuz gün içinde gerekli bilgilerin savcılığa bildirilmesi gerektiği ilanı vaktinde ulaşmadığından büyük cezalar altında kalan dergiler birer birer kapanır. *E, Vivo, Edebiyat ve Eleştiri, Ada, Güney, Lika, Viranşehir, Kardelen, Aralık* (Ceran, 2015: 55) bunlardan bir kısmıdır.

Yaşanan tüm gelişmelerin ardından 2000 sonrası edebiyat dergiciliğinde eskiye göre daha farklı bir edebiyat ortamı söz konusudur. Bunda tüketim ve gösteri toplumu haline gelmenin de etkisi vardır. 2010 sonrası dergicilik dünyasına bakıldığında, önceki edebiyat dergilerinden *Varlık, Hece, Türk Edebiyatı, Notos, Kitaplık*, gibi çok az örneğin devam ettiği, bununla birlikte popüler kültür ve yeni nesil edebiyat dergiciliğinin de başlamış olduğu görülür. Bir yanda geleneksel yazarlarla metin ağırlıklı, edebiyat eleştirisinin devam ettiği dergiler; diğer tarafta bireysel girişimlerle ortaya çıkarılmış, popüler kültüre yönelik, çabuk tüketilebilecek, ünlü yazar ve sanatçılarıyla daha çok rağbet gören dergiler yayınlanmaktadır. *Sabitfikir* ise böylesi bir ortamda her ikisinden de farklı bir girişimin sonucunda ortaya çıkmış, Türkiye'de büyük bir medya şirketinin yayın organı olup farklı sermaye grupları tarafından yönetilmiştir. İçine doğduğu dergicilik dünyasına değinmek, onlarla benzer ve farklı yanlarını ortaya koymak gerekmektedir. 2010'ların başında *Varlık, Türk Edebiyatı* gibi geleneksel edebiyat dergilerinin durumuna bakıldığında, bir tıkanma olduğu görülecektir. Postmodern tüketim toplumunun okur/alımlayıcıları, uzun ve nitelikli yazıların yer aldığı dergiler yerine daha çabuk tüketilebilecek, görselliğin ön planda olduğu dergilere rağbet etmektedir. Okur sayısının azalması uzun dönemdir çıkmakta olan dergilerin yavaş yavaş kapanmasına neden olurken, yeni, gösterişli, tüketiciye hitap eden dergiler piyasada yerini almaya başlar (Bora, 2016):

Bitti bitecek derken dergiciliğin küllerinden doğduğu bir dönem yaşıyoruz. Son yıllarda - görünüşte- birbirine benzeyen dergileri masaya yatırıyoruz. Bu kadar ses getirmelerinin sebebi; ünlü isimlerin yazıyor olması, okurun içinde *her şeyi* bulması ve kapaklarının dikkat çekici olması gibi görünebilir ama her birinde farklı bakış açıları var.

2010'dan sonra ortaya çıkan yeni nesil dergiciliğin bir kısmının öncüleri, aslında 1990'larda atılmıştır (Develi, 2019: 61). *Öküz, Hayvan, Sokak, Radikal İki, Ekspres, K Dergi, Kaçak Yayın* adlarını taşıyan bu dergiler kısa soluklu olsa da, şimdiki dergiler için bir hazırlık niteliği taşımaktadır. Önceleri dergiler; edebiyat, mizah, sanat, sinema, spor, tarih gibi net çizgilerle tasnif edilebilirken artık tek bir dergide tüm bu içeriklere yer verilir (61). Bu yaklaşım 2010'dan sonraki edebiyat dergiciliği için de bir ufuk olmuştur. Bu ve buna benzer özellikler dergilerin geleneksel edebiyat dergisi formatından çıkmasını ve yeni bir kimliğe kavuşup daha fazla okura ulaşmasını sağlamıştır.

Yeni nesil dergilerin ortak bir özelliği *sokağın nabzını tutmaları* ve ana damar medyaya alternatif bir alan oluşturmalarıdır. Örneğin, *Kafa*, "Kaldırım taşını yastık yapanların yüzleri

gölgeden ibaret olmasın diye geldik” (Abay, 2015) cümlesiyle piyasaya giriş yapar. Hayata dair bir cümlesi olanlara kucak açan bu dergiler için (Develi, 2019: 63) Türkiye’deki çeşitli görüşleri bir arada bulundurduğundan *aşure* ve *yamalı bohça* gibi nitelermeler de yapılır. (Gölbaşı, 2001). Pek çok kimliğin bir arada ama beraber yaşayamadığı toplumda bu dergilerden birinin amacı “politik olarak ötekilerin derdini anlatmaya çalışıyoruz” (Esen ve Estukyan, 2016) şeklinde açıklanır. Bu çaba, doğal olarak ana damar medyanın dışında ve hatta kimi zaman ona karşı bir duruş sergilemeyi de gerektirmektedir. Nitekim Jale Özata Dirlikyapan (2016: 120) bu tarz dergileri ortaya çıkararak ruhu Gezi Parkı Olayları’na bağlar. “Gezi direnişinden sonra *belli bir duygu tonunu* üretmeye elverişli edebiyatın popülerleşmesi” olarak açıkladığı bu atmosfer ona göre beraberinde farklı birtakım uygulamalar da getirmiştir. Edebiyatın popülerleşmesi ve farklı ortamlarda yeniden üretilmesi şeklinde tezahür eden uygulamalar son dönemlerde iletişim teknolojilerinin gelişmesi, gösteri ve tüketim toplumu olmanın sonucudur. Kültürün tüketimle bu ilişkisi sonucu bahsedilen *kültüralizm* de birtakım iktidarlar oluşturmak üzere bu anlamlandırma sistemlerinin tasarlanmasını ifade eder ve Ali Artun’a göre (2015b: 71) “bir anlamda, tarihsel, toplumsal, bireysel, siyasal, kültürel bütün varoluşumuzun tasarlanması, başka deyişle gösterileşmesi -spectacle- veya estetikleştirilmesi demektir”.

İletişim teknolojileriyle sosyal medya kullanımının artışa geçtiği 2010’larda yayın hayatına baskı maliyetlerinin fazlalığından dolayı önce internet sitesi olarak giren bu dergiler, postmodern tüketim ortamında çabuk okunabilir özelliktedir. 1990’lı yıllarda *Hayvan* ve *Öküz*’ü de çıkararak *Ot*’un kurucusu Metin Üstündağ, dergiyi “*Hayvan* ve *Öküz* ’ü biliyor musunuz? *Ot*, onlardan daha rahat bir dergi. Mottomuz: Hazla ve hızla okunan kültür sanat dergisi” (Kaya, 2013) sözleriyle tanıtır. Toplumun *McDonaldlaştığı* (Ritzer, 2011) bu çağın dergileri pek çok açıdan birbirine benzer. Genellikle *Ot*, *Bavul*, *Kafa* gibi dergilerde karikatür ve çizgi-öykülere rastlanır, her alandan daha geniş yelpazede içerikler sunulur. Gündemi sıkı bir şekilde takip eden bu dergilerde, ünlü kişilerin metinlerine ve sokakta rastlanan insanlarla yapılan röportajlara yer verilir. Bunun dışında, görsellik ön plandadır; hikâye, anı, ödüllü test ve bulmacalar, sinema eleştirileri, karikatür gibi içerikler bulunmaktadır. Dönemin popüler dergilerinden *Kafkaokur* ve *İzdiham*’ın çizgi ve içerikleri *Ot*, *Kafa* ve *Bavul*’dan kısmen ayrılmaktadır. Şiir, deneme, öykü ağırlığı kısmen fazladır, çizimlere daha az yer verilir ve ünlü kişilerin yazılarına çok sık rastlanmaz. Bu dönemdeki dergilerin şekil özelliklerine bakıldığında, ilk göze çarpan geleneksel çizgiden çok uzaklaşıldığı, yazıdan ziyade görselliğe önem verildiği görülmektedir. Ayrıca renkli olarak basılmakta, metinlerin üzerinde yazarının fotoğraf ya da çizimi bulunmaktadır. En çarpıcı bir diğer özellikleri de Twitter’da kısıtlı karakter ile paylaşılacak kadar kısa ve öz bir cümlenin daire şekline alınıp vurgulanmasıdır. Tümünün ortak özelliği sayılabilecek bir diğer husus da her sayı için bir portre seçmeleri, bu portreyi kapağa taşımalarıdır. Arka kapaktaysa bazen bir şiir ya da şarkı, fotoğraf ya da çizim bulunabilmektedir (Develi, 2019: 71). Tüm bunların dışında her sayıda okur-tüketiciye defter, kitap ayracı, ajanda, takvim, poster, rozet vb. promosyonlar verilerek müşteri kitlesi canlı

tutulmaktadır. Özetle; tasarımdan baskıya, içerikten hediyelere her ayrıntıyla, postmodern tüketim çağının alımlayıcı kitlesine hitap edilmektedir.

Kültür yönetimi bağlamında popüler edebiyat dergilerinde üretilen söylemlere bakıldığında, Türkiye’de farklı etnik, dini, mezhepsel, siyasi grupların tamamına hoşgörülü, kutuplaşma karşıtlığı, barış ve düşünce özgürlüğünün vurgulandığı görülür (İmamoğlu, 2017: 48-80). Ana damar medyada *biz* ve *ötekiler* diyalektiğinde üretildiği belirtilen söylemlere karşı bu dergilerde birlik ve beraberliğin, bütün ötekileri kucaklamanın ve *bizin* sınırlarını tamamen genişletmenin vurgusu yapılır (Nurhak Kaya, 2016):

OT, bir tahammül dergisi... Kutuplaşan Türkiye’de çoksesli dergicilik yapıyoruz. Türkiye’de insanlar birbirine önyargıyla yaklaşıyor, herkes birbirinden şüpheleniyor. Kimse birbirini tam anlamıyla tanımıyor. Oysa birbirine önyargı besleyenler aynı mahallenin çocukları. Hayatta bizi kutuplaştıran sebeplerden çok daha değerli birleşme alanları var: örneğin ortak dertlerimiz. *OT* şunu söylüyor: Hepimiz farklı şeyler içsek de aynı sofradayız, birbirimize tahammül etme gücümüz var. Tahammül, aynı zamanda sevgiyi de doğuruyor. Tamamen inançlı biriyle ateist biri, bir burjuvayla varoşun bağrından gelmiş biri, tüm etnisitelerden insanlar masamızda da, sayfalarımızda da bir arada. *OT*, farklı kesimlerden insanların bir arada yaşama kültürünü temsil ediyor.

Barış söylemi ise Türk, Kürt, Alevi vb. etnik kimliklerin kardeşliğinin vurgusu, her bir insanın hayatının değerli oluşu, terör ve şehitlik söylemlerine karşı gelişmiştir. Terör, şehitlik, fitnat, militarizm gibi söylemler hakkında Çimen Günay Erkol’un (2015: 296) yorumu “muhafazakâr dil yeri geldiğinde İslam’a, yeri geldiğinde Türklüğe dayandırdığı aşkın coşkusu, Türk-İslam sentezinin hususi vurgularını ön planda tutmaya özen göstererek yeniden üretiyor” şeklindedir. Sema Kaygusuz (aktaran İmamoğlu, 2017: 72) ölümün aktörlerinin görünmezliğini, *değerli* anlatının barış ya da merhamet/af değil, onun yerine terör ya da şehitlik olduğunu dolayısıyla her ölümün eşit olmadığını vurgular. Etnik kökenler ve mezhepsel farkların göz ardı edildiği, kimsenin fikrinden, oyunu verdiği siyasi partiden, başörtü kullanmayı tercih edip etmemesinden dolayı ötekileştirilmemesi gerektiği iletilir. Öne çıkan bir diğer söylem de fikirlerin özgürlüğüdür. Tutuklanan, ceza alan gazeteci, akademisyen, karikatürist ve diğerlerinin bu durumu eleştirilerek ülkede her düşünceden insanın bulunduğu, yaygın söylemle uyuşmayan düşüncelerin *terör*le etiketlenmesi değil saygı görmesi gerektiği vurgulanır.

İşte böyle bir dergicilik ortamında doğan *Sabitfikir*, bu dergilere kimi noktalarda benzerken kimi noktalarda da bunlardan farklılaşır. Öncelikle, *Sabitfikir* ne geleneksel ne de popülerle özdeştir. Nitelikli eleştiri yazıları ve geniş yer kaplayan kitap tanıtımlarıyla geleneksel dergiciliğe benzerken görsellik, baskı ve tasarım açısından da popüler dergilere yaklaşır. Neticede “Türkiye’de ölmekte olan edebiyat dergiciliği ve eleştiri, biçim değiştirerek de olsa yaşıyor; hatta canlan[ıyor]” (fikrisabit, 2012: 32). Güncel kitap tanıtım yazılarının büyük yer kapladığı dergide, ülkedeki toplumsal gelişmelerle paralel ya da rastgele seçilen dosya konularıyla daha önce yayınlanmış kitaplara da yer verilmektedir. Bunun dışında kitap kapakları bazen birkaç cümleyle bazen

herhangi bir metin olmadan tanıtılır. “Bu tür programların sadece tanıtım-pazarlama amaçlı olmadığı, dolaylı olarak çeşitli siyasal işlevlerinin de bulunduğu açıktır” (Özdemir, 2015: 164). Dolayısıyla büyük sermayedarların yayını olan dergi; bu noktada medya sahipliğini de kısmen temsil edip birtakım hayat tarzlarını pekiştirir. “Kültür endüstrisinin her tezahürü kaçınılmaz olarak insanları, bütünü onları dönüştürdüğü biçimde yeniden üret[mektedir]” (Adorno ve Horkheimer, 2014: 17) ve insanlar yönetilmek üzere tasarlanmaktadır (Artun, 2015b: 70). Kitap tanıtımları ve kültür sanat haberlerinin etki alanı geniş olan *Sabitfikir*, kültür endüstrisinin önemli araçlarındandır. Kültür-sanat-edebiyat ortamını hem çok iyi yansıtır, hem de bu ortamı yeniden şekillendirir. Ayrıca *Sabitfikir*, Türkiye’nin o dönem en büyük medya şirketi Doğan, ardından da Turkuvaz’a geçen bir yayın organı olduğundan, kültür yönetimi konusunda diğer popüler edebiyat dergilerinden farklıdır. İstendik hayat tarzını üretip daha geniş kitleye sunduğundan önemli bir kültür yönetimi aracı ve önemli bir dispozitifdir.

Şimdi de tüketicilerin, önceden birtakım göstergelere göre belirlenmiş tüketim malzemelerine yönelip birer istatistik malzemesine dönüştüğü kültür endüstrisinde (Adorno ve Horkheimer, 2014: 166) *Sabitfikir*’in insanları nasıl *normalize* ettiği, hangi edebiyat kanonlarını yeniden ürettiği gündeme gelmektedir. Tam da Gregory Jusdanis’in (1998: 399) söylediği gibi, “[h]ayatta kalmasına izin verilen metinler, seçme işini yapanların çıkarlarını yansı[tığı], aynı zamanda bir araya gelerek oluşturdukları kanonun doğasını da belirlerle[diği]” düşüncesiyle bazı sorular sorulabilir. Ne gibi metinlerin, haberlerin yer aldığı, hangi söylemlerin ve edebiyat kanonlarının üretildiği gibi soruların öncesinde Gramscici bakışla Türkiye’deki sermaye fraksiyonlarının durumuna yer vermekte fayda vardır.

1.2.3. Holdinglerin Medya Sahipliği: Doğan ve Kalyoncu Grup

Sabitfikir’in medya sahipliğini yapan Doğan Medya ve Kalyoncu Gruba bağlı Turkuvaz Medya, Türkiye’de farklı kesimlere ait burjuva grupları olup kendi medya organlarında da *çoğunlukla* kendi değerler paradigmalarına dönük söylemler üretmektedir. Dergide tanıtılan kitaplar bağlamında ortaya konan söylemlerin bu çerçeveye uyup uymadığını, uymuyorsa nedenini göstermek gerekmektedir. Dergiye konu edilen verilerde çeşitli iktidarların bazı söylemleri yeniden ürettiği görülmektedir. Foucault bu iktidarları sadece araç olarak kullandığından uygulama bölümünde de bu iktidarlar araç olarak kullanılıp Foucault’nun da asıl peşinde olduğu bireylerin *hangi* söylemsel ifade ve pratiklerle *nasıl* özneleştirildiğinin sorusu cevaplanmaya çalışılacaktır. Öncesinde dergide öne çıkan söylemlerle medya sahiplerinin arasında ilişki olup olmayacağı düşüncesiyle söz konusu medya sahipliği ile siyasal iktidar arasındaki ilişkiyle bunların değerler paradigmasına kısaca değinilmesi gerekmektedir.

Medya ve siyasal iktidar ilişkisine, Marxist teorisyen Antonio Gramsci’nin *tarihsel blok* kuramı ve *Eleştirel Teori*’den ilhamla değinmek gerektiği anlaşılmaktadır. Nitekim “medya

çalışmaları içerisinde benimsenen ideoloji kavrayışlarının belki de en belirgin özelliği, epistemolojik ve metodolojik olarak Marxist gelenekle kurdukları ilişki[dir] (Çam, 2006: 10). Alt yapı ve üstyapıyı birbirinden ayıran Marxist Teori’de *tarihsel blok* kuramı sayesinde, yeni bir ufuk açılarak her iki yapının organik bir bütün olduğu vurgulanır ve medya bu bağlamda merkeze konur. Söz konusu yapılar arasındaki ilişkinin açıklanması, Frankfurt Okulu’nun *Eleştirel Teori*’si için de geçerlidir. Bu iki kuramsal yaklaşıma göre “ideoloji, onu güdüleyen bir şeylere göndermede bulunmaksızın işlevini yerine getiremez” (Sholle, 2005: 270). Nitekim kapitalizmin gelişmesiyle sermaye birikim yapısı, en saf biçimiyle medya sektöründe gözlemlendiğinden (Çakmur, 1998: 136) Türkiye burjuvazisinin son yıllarda gelişen sermaye fraksiyonlarına bakmak bu açıdan da önemlidir.

2002 yılında *milli görüş* geleneğinden sıyrılıp tüm dünyada 1980’lerde başlayan neoliberal muhafazakâr politikalara uyum sağlayan siyasal iktidarın dönemindeki toplumsal yapıyı hazırlayan süreç; 1980 darbesi sonrasında serbest piyasayla oluşan tüketim-gösteri toplumu ve İslami sermayenin güçlenmesiyle başlar. 24 Ocak Kararları alınarak kapitalist pazar ekonomisinin canlandırılmasıyla ortaya çıkan yeni tüketimcilik ve sınıf atlama; o güne kadar ötekileştirilmiş İslami sermayenin güçlenmesine katkıda bulunur. “Halka ‘bulduğunuz statüyle yetinmeyin, niceliksel iyileştirmelerden öte bizim sunduğumuz sistemin köşe dönme, malı götürme gibi niteliksel dönüşüm fırsatlarından yararlanın’ mesajını ver[en]” (Kozanoğlu, 1993: 11) Özal’ın döneminde oluşan yerli *yuppielerin* bir kısmı, 2000’lerde güçlenecek olan İslamî burjuvazinin güçlenmesine katkı sağlar. Bu bağlamda dönemin Başbakanı Özal’ın; Tunus başbakanına Kuran’ı göstererek zengin bir Müslümanın fakir bir Müslümandan daha iyi olduğu yönündeki sözleri dönemin temel düşüncesidir (Bali, 2015: 33). Yeni yaşam tarzı ve tüketim pratikleriyle özenilesi hayata sahip genç, çalışkan, daha fazlasını isteyen yeni bir insan tipinin doğduğu bu dönemde 2000’lerdeki siyasal iktidara giden yol açılmış olur.

İslami sermaye; önce 24 Ocak Kararları, ardından 2002’de *milli görüş* kimliğinden uzaklaşan, *muhafazakâr-demokrat* kimliğiyle, neoliberal iktisadı benimseyen siyasal iktidar sayesinde daha da güçlenir ve kendisini yeniden üreten bir mekanizma olan medyadan diğer tüm burjuva gruplarının yaptığı gibi yararlanır. “Birçok sermaye grubunun, özellikle kolay birikim sağlayan finans sektörüne yatırım yapanların, hemen kendilerine bir medya şirketi kurup bir gazete, bir TV edinmek istemeleri, medya ile silahlanmak refleksinden başka bir şey değildi[r]” (Sönmez, 2003: 10). Bu refleksle çelik, petrol, elektrik, kimya alanında çalışmakta olup medya kuruluşlarıyla silahlanan kültür tekelleri; tasfiye olmamak için asıl erk sahiplerinin çıkarlarına riayet etmek durumundadır (Adorno ve Horkheimer, 2014: 165). 24 Ocak Kararlarıyla benimsenen küreselleşme ve piyasanın serbestleşmesine olanak sağlayan neoliberal politikalarla büyüyen holdingler,

çoğunlukla kendi medya uzantılarını kurarak onun güç ve etki potansiyelinden yararlanır⁹. Özelleştirmeler neticesinde muhafazakâr düşünceyle, İslamî kapitalist serbest girişimcilik (Gülalp, 2017: 41-60) ve onu önceleyen değerlerin görünürlüğünün arttığı bu dönemde büyük sermayedarların girişimleri medyadaki mülkiyet yapısında değişikliklere neden olur. Özellikle 1990'dan sonra medya; kapitalist çıkarların ön planda olduğu, büyük holdinglerin fabrika, banka, otomotiv, sağlık, turizm vb. sahalardaki yatırımlarını, buradan gelecek çıkarlarını korumak çeşitli mevcut ideolojileri yeniden üretmek için büyük fayda sağlar.

Türkiye'deki medya yapısı 2001 Ekonomik Krizi'nden sonra büyük bir değişim geçirerek birbirine karşıt iki burjuvazinin saflaşmasına yol açmış, inceleme nesnesi olan dergi Doğan ve Anti-Doğan medyanın bünyesinde yer almış, bu da dergide farklı hakikat söylemlerinin üretilmesi *beklentisini doğurmuştur*¹⁰. Saflaşmanın bir yanında neoliberal politikalarla güçlenen ve kendi iş adamları derneği MÜSİAD'ı kuracak kadar büyüyen İslami burjuvazi; diğer tarafta TÜSİAD ve *aydın* burjuvazi bulunmaktadır. Doğan ve Çalık Grubun¹¹ safları 2001 krizinde batan holdinglere ait medya kanallarının TMSF tarafından satışıyla şekillenmiştir. Bir tarafta söz konusu iflas etmiş patronların borçlarının bir an önce ödenmesini, bu borcun halka yüklenmemesi gerektiğini ifade eden Doğan Medya, diğer tarafta borçlarının ileriye dönük bir takvim içinde yapılandırılmasını isteyen patronların oluşturduğu ve sonrada Anti-Doğan olarak saflaşan gruplar bulunmaktadır. Doğan Medya'nın ana damar medyaya karşı *öteki* olarak konumlandığı saflaşma, 2001 Krizi'nde el konan medya işletmelerinin 2005'den itibaren farklı işadamları ve holdinglerin sahipliğine geçmesiyle keskinleşmeye başlar. Marxist perspektife göre bu süreç pek çok ülkede olduğu gibi medyanın biçimlendirici etkisinden yararlanılarak kendi meşruiyetini sağlayan ve sermayeyi yeniden üreten üst yapıyı işaret eder (Marx, 2011: 152):

Her tarihsel çağda mülkiyet, değişik biçimlerde ve birbirlerinden tümüyle farklı toplumsal ilişkiler içinde gelişmiştir. Demek ki burjuva mülkiyetini tanımlamak, burjuva üretiminin tüm toplumsal ilişkilerinin açıklanmasından başka bir şey değildir. Mülkiyeti, sanki bağımsız bir ilişki, ayrı bir kategori, soyut ve ölümsüz bir düşünceymiş gibi tanımlamak, metafiziğin ya da hukukun kuruntusundan başka bir şey olmaz.

Türkiye'de enerji, iletişim, inşaat, madencilik, bankacılık gibi sektörlerde faaliyet gösteren büyük holdinglerin medya alanındaki saflaşması 2001 Krizi, 2002 Genel Seçimleri ve sonraki süreçte keskinleşir. 2002 Genel Seçimleri'ne girecek olan AK Parti'nin Mehmet Emin Karamehmet-Çukurova Grubu-, Halis Toprak-Toprak Holding-, Mustafa Süzer-Kentbank- gibi söz konusu krizde batmış banka patronlarıyla görüşmesi, bazı kesimlerin siyaset-ticaret arasında bir ilişki olup olmayacağına dair sorular gündeme getirmiştir. Bu görüşmenin kime yarar sağlayacağı,

⁹ Her holdingin mutlaka bu yolla medya sektöründe de varlık göstermeye başladığını söylemek mümkün değildir, istisnalar mevcuttur.

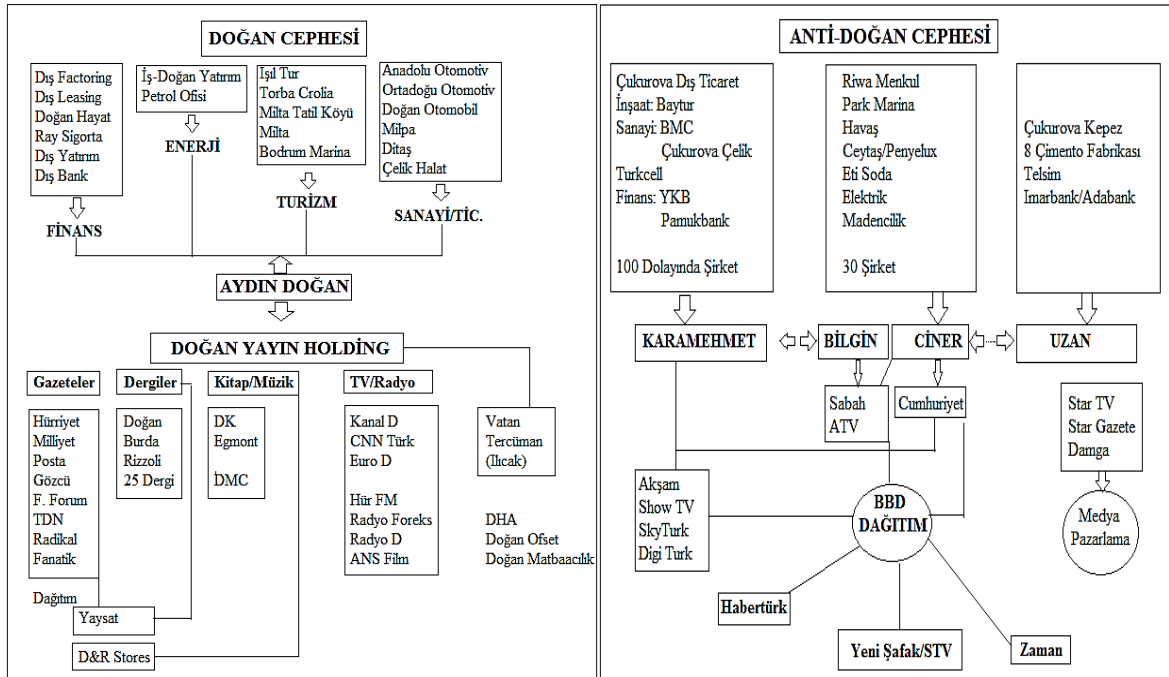
¹⁰ Bu beklentinin gerçekleşip gerçekleşmediği analiz bölümünde görülmektedir.

¹¹ Şimdiki Kalyoncu Grup

devlete dört milyar dolardan fazla borç yükleyen batık bankaların söz konusu görüşmeden nasıl etkileneceği o dönem devlete herhangi bir vergi borcu olmayan ve 1990’larda satın aldığı medya şirketleriyle *pastanın* en büyük kısmına sahip Doğan Medya’nın yayınlarında sorgulanmıştır. Bu sorulara cevaben AK Parti’nin siyaset şeklini Doğan Grubu’nun belirlemeyeceği vurgulanarak söz konusu iş insanlarıyla görüşmeler, bankaların düştüğü durumun akıbetiyle ilgili *derleşmeye* bağlanır ve batmış patronların kendilerine düzgün bir ödeme planı ve takvimi oluşturulduğu takdirde borçlarını ödeyebileceklerini belirttikleri ifade edilir (Sönmez, 2003: 16).

Doğan Medya Grubu 1990’lardan sonra geniş yayıncılık yelpazesine sahip olup ekonominin olduğu kadar politikanın da yol haritasının ilgili hedeflere iletilmesinde kilit isim (Sönmez, 2003: 150-156) iken söz konusu ekonomik kriz ve sonrasında yaşanan gelişmeler Doğan Grubu’na karşı savaşı da beraberinde getirmiştir. *Hürriyet*, *Milliyet*, *Posta*, *Radikal*, *Kanal D*, *CNN Türk*, *Vatan* gibi yayın organlarına sahip Doğan Medya, 2001 Krizi’nde hata yapanların bedel ödemesini isteyince söz konusu işletmeler birleşerek Anti-Doğan cephesini oluşturur. Böylece ekonomik krizde bankasını kaybeden ve zayıflayan gruplar, Ciner ve Star Grubu’nda birleşir. BDDK’nın kendilerine haksızlık ettiği düşüncesindeki bu gruplara göre Aydın Doğan, medyayı tekeline almaya çalışan hasım olup kendilerinin tasfiyesini isteyen kesimleri temsil eder. Doğan, batan medya kanallarını satın alabileceğini belirttiğinde bu gruplar tarafından *ahlaksız* addedilir. Ertuğrul Özkök’ün ifadesiyle “hem de yüzde 20’den fazlasına sahip olmayacağı ve editoryal bağımsızlığını sağlayacağı güvencesi verdiği halde” (Sönmez, 2003: 70). Ancak Mustafa Sönmez asıl tekelleşmenin Doğan’ı bununla suçlayan grupların eline geçmesiyle gerçekleşeceğini iddia eder.

Şekil 1: Doğan-AntiDoğan Cephesi (2002)

Kaynak: Sönmez, 2003: 26-27

2010'dan sonra Doğan'a ait pek çok medya organı İslami burjuvaziye satılarak Türkiye medyası bu alanda yoğunlaşır ve aydın burjuvazi söz konusu medya organlarının tamamen siyasal iktidarın sözcüsü haline geldiğini belirtir. 2011'de *Milliyet* ve *Vatan*, 21 Mart 2018'de aralarında CNN Türk, Kanal D, D Smart, TV2, Dream TV, Dream Türk TV, Doğan Haber Ajansı, *Hürriyet*, *Posta*, *Fanatik*, *Daily News*, YAYSAT'ın da olduğu medya organlarının çoğu kamuya ait Ziraat Bankası'ndan çekilen krediyle, KAPa göre 916 Milyon Dolar'a Demirören Holding'e satılır. Sermayenin dolaşım sürecine girerek kendisini yeniden ürettiği; “sermaye gruplarının medyaya girişleri, medya kökenli olanların ise diğer sektörel alanlara sıçrayışı yani yatay, çapraz ve dikey ilişkilerin gelişimi” (Kırmızıoğlu, 2010: 58) şeklinde de yorumlanabilen tekelleşmeyle iktidar hegemonyasının daha geniş alana yayılıp kamuoyunu etkileme gücünün arttığı belirtilir. Doğan Medya'da sadece SlowTürk Radyo, Blue TV, Doğan Kitap, Doğan Burda Dergi Grubu ve DMC'nin kaldığı bu süreçten sonra artık Türkiye gazeteciliğinin yüzde 73'ünün siyasal iktidara yakın gazetelerden oluştuğu belirtilmektedir¹².

Sabitfikir'in de bünyesinde olduğu DR Music and Book Store ise ayrı bir iştirak olarak Turkuvaz Medya'ya satılır. *Çapraz bütünleşme* örneği olarak farklı finans sektörlerinde iken bu sektöre de giren grubun medya sahipliğinde Serhat Albayrak bulunduğundan bu satış işlemi bazı kesimler tarafından *hükümete yakın bir gruptan yine ona yakın bir başka gruba geçiş* şeklinde yorumlanır. Albayrak, Çalık Holding olarak 5 Aralık 2007'de TMSF'nin gerçekleştirdiği ihalede Ciner Grubundan *Sabah* ve ATV'yi kamu bankalarından çekilen kredilerle satın almıştır (Ayan, 2019: 74-75). Dolayısıyla Çalık Grubundan Zirve Grubu'na geçiş söylem dünyası açısından pek bir fark yaratmamıştır; egemen kültür yeniden ve daha güçlü bir şekilde üretilecektir (Çakmur, 1998: 117):

Kapitalist bir toplumsal formasyon içinde kültürel üretim süreçleri dolayısıyla kurulan iktidar ilişkilerinin temel uzantısı, hangi imgelerin dolaşıma sunulacağı, hangilerinin engelleneceği, hangi enformasyona ulaşılacağı ve hangilerine ulaşamayacağı üzerindeki denetim mekanizmalarında bulunabilir.

Tablo 1: Kalyoncu Grubun 2019'daki Medya Organları

Basılı Yayınlar	Sabah, Takvim, Fotomaç, Yeni Asır, Sabah Avrupa, Sabah USA, İşte İnsan, Sabah Emlak, Sabah Sarı Sayfalar, Cafe Ruj, Sinema, Otohaber, Home, Sofra, Türkiye Forbes, Şamdan, Transport, Automotor Sport, Cosmopolitan, Para, Global Enerji, House Beautiful, Bazaar, Cosmopolitan Bride, Aktüel, Bebeğim, Esquize, Cosmo Girl
Televizyon Kanalları	ATV, A Haber, Yeni Asır TV, Minika, ATV Avrupa
Radyo İstasyonları	A Haber Radyo, Radyo Turkuvaz, Radyo Romantik, Turkuvaz Efsane, Vav Radyo, A Spor Radyo
Dijital Yayınlar	www.sabah.com.tr, www.takvim.com.tr, www.ahaber.com.tr, www.ahberradyo.com.tr, www.atv.com.tr, www.turkuvazradyolar.com

Kaynak: turkey.mom-rsf.org

¹² <https://www.birgun.net/haber/dogan-medya-grubu-demiroren-e-satildi-208892> (17.01.2019).

Medya sahipliğinin değişiminin *Sabitfikir*'e etkisine bazı ekşisözlük yazarlarınca da dikkat çekilir: #insirahturesinesesi adlı kullanıcı bu değişimden memnundur: “Son sayısında Mustafa Kutlu dosyası görünce gözlerime inanmamıştım. ‘*Sabitfikir*, sen hayırdır?’ diyecek gibi oldum ama demedim tabii ki, değişikliği fark ettim ve sevindim”¹³. #Jstbse adlı kullanıcı ise farklı düşünülmektedir: “*Sabitfikir*'i de maalesef yediler. Adı *Sabitfikir* diye hala alıp okumaya çalışanlar bir kaç kere düşünsün” . Bir diğer yazar #Hoppadanak da söz konusu değişikliğin üzülmeye sebep olduğunu belirtir:

Çok üzülmeye söylüyorum ki, D&R grubunun Turkuvaz Medya'ya satılmasıyla birlikte efsane dönemi de maalesef geride kalmış olan dergidir ekim sayısı itibarıyla. Tanıtımı yapılan kitap seçimleri, dil, algı, ekip... Hepsi malum değişimle beraber aşağı yuvarlanmış. Nerede o Levent Cantek'li, Melisa Kesmez'li, Mert Günaydın'lı, Hilmi Tezgör'lü muhteşem kadro, nerede Turkuvaz medyanın anlatım bozukluğuyla dolu cümleler kuran yetersiz kalitedeki güncel ekibi. Evet, şirket el değiştirdi böyle kadro değişimleri normal ama kalite ve içerik farkı ayan beyan ortada. Malum siyasi görüş hissiyatını hiç saymıyorum bile. Her ay aldığım ve severek okuduğum bu muhteşem derginin bitmesine çok çok üzgünüm sözlük. Bir daha almayı da düşünmüyorum. Artık Doğan Medya döneminin eksik sayılarını tamamlamaya çalışarak eskiye tutunmanın bir başka -ve ümitsiz- versiyonunu yaratacağım kendime.

Derginin yeni editörü Mustafa Akar'ın 100. sayıdaki şu ifadeleri de değişikliğe işaret etmesi bakımından önemlidir. “Ve karşınızda yenilenmiş bir *Sabitfikir* var. Sadece mizanpajı değişmedi. *Sabitfikir*'in kitaba ve edebiyata bakış açısı da değişti, değişiyor. Eleştiriye daha da önem veren bir dergi yapalım istiyoruz. Yalnızca yeni çıkan kitaplar üzerine sayfaların olduğu bir dergi yerine, edebiyat arkeolojisi de yapalım istiyoruz” (Akar, 2019c: 3).

Devamlılığı kastedilen *episteme* yerine süreksizliğe vurgu yapan *dispositif* kavramı, *Sabitfikir*'in yayın hayatındaki süreç içinde değişen söylem değişikliklerini daha iyi açıklar. Zaten Foucault'nun “amacı bu tür konuları oluşturan söylemlerdeki esas değişiklikleri sergilemek; yeni hakikat rejimlerinin bilginimizi, kategorileştirme sistemlerimizi, inançlarımızı ve pratiklerimizi nasıl düzenlediğini göstermekti[r]” (Marshall, 1999: 248). Dispositif, “söylemlerimizin evrenini kendiliğindenlik ya da ardışıklık içinde kesintiye uğratan büyük birimleri tek tek ele almayı, bunların kendine özgü karakterlerini saptayarak ve sistemleştirerek yapmayı denemek” (Foucault, 2011b: 115) gayesi için dergi uygun veriyi sağlamaktadır. Bu bölümde dergideki söylem değişimlerinin nedenlerinden biri olabilecek olan medya sahipliğinin değişimi Marxist perspektiften *tarihsek blok* kuramıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak Foucault'nun iktidarla kastettiğinin sadece siyasal iktidar olmadığı günlük ilişkilere kadar sinen bir mekanizmadan bahsettiği unutulmamalıdır. Öte yandan medya sahipliği ile söylemler arasında beklendiği gibi bir ilişki olup olmadığı analiz bölümünde görülebilmektedir.

¹³ <https://eksisozluk.com/sabitfikir-2186482> (21.01.2019).

İKİNCİ BÖLÜM

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. Söylem Analizi Yöntemlerinin Sınıflandırılması ve İçerik Analizi Yönteminden Farkı

XX. yüzyılın ikinci yarısında dilbilim, toplumbilim ve edebiyat kuramcılarının yoğunlaştığı söylem kelimesinin kökeni; tartışma, konuşma, koşuşturma anlamına gelen *discursus* (Kocaman, 2009: 1). Felsefe Sözlüğü'nde Latince *discursum*'a dayandırılır ve gezinti anlamından genişleyerek karşıdaki kişiyi konuşma ve dinlemeye çağıran yazılı ve yazılı olmayan metin anlamını kazanır (Güçlü vd., 2008: 1136-1137). Paul Ricoeur'a göre (aktaran Güçlü vd, 2008: 1337) "dil varlığını temellendiren söylem, konuşmacıya dönemsel-uzamsal konumunu, kullanım bağlamının yerini belirtmeye yarayan türden değişkenlerle yorumlanabildiği sürece bir dildir". Ayrıca iletişimin parçası olan tüm anlatım ve aktarım dizgelerini kapsar (Jakobson'dan aktaran Doltaş, 2009: 48). Bu tanımlardan yola çıkarak söylemin, onu ortaya koyan kişinin bulunduğu yer, dünyayı yorumlama biçimi vb. hakkında bilgi sahibi olunabileceği söylenebilir. İfadenin kime ait olduğu bilinmese de o ifade kullanılan sözcükler, bu sözcüklerin örgütlenme şekli, toplumsal koşulları görme ve aktarma biçimi vb. tüm ipuçları kişi hakkında ortalama bir konuma atıf yapar. Konuşan kişi, konuştuğu meseleler ve ifade biçiminin oluşturduğu söylem, gerek yapısalcı gerek postyapısalcı düşünürler tarafından derinlemesine tartışılmış ve bu minvalde birtakım yöntem ve metotlar belirlenmiştir.

Söylem çalışmaları yapısalcılarla gelişim gösterir; yıllar içinde farklı disiplin ve yöntemlerle devam eder. XX. yüzyıl başında Ferdinand de Saussure *Genel Dilbilim Dersleri*'yle önemli bir adım atarak birbirinden ayrı düşünülemeyen ve toplumsal koşullara dayanan dil ve söz *-language and parole-* arasındaki ayrımı vurgular, dil ve dil dışı göstergeler hakkındaki çalışmaların önünü açar. Saussure'den yola çıkılarak yapılan yapısalcı çözümlenmelerle yeni metotlar üretilir, dünyayı anlamlandırmak için ortak birtakım kurallar ve yapılar geliştirilir. İnceleme nesnesine göre hangi adımların izlenmesi gerektiği ve hangi başlıklarda nelerin aranması gerektiği yine bu çalışmalarda ortaya konur. Örneğin Vladimir Propp, *Masalın Biçimbilimi*'nde çeşitli masalarda bulunan ve aynı yapıya hizmet eden kuralları tespit eder. Claude Levi Strauss farklı kültürlerdeki akrabalık ilişkilerini ele alarak ortak bir yapı kurmaya çalışır. Farklı türlerde ortak yapı arama çalışmaları bunun gibi örneklerle sürdürülür. Bunun dışında 1960'larda *etnometodolojik* çalışmalarda konuşma

analizleri Erving Goffmann'ın benliğin sunumuna yoğunlaşması söylem çalışmalarında farklı boyutların olduğunu da gösterir.

1970'lerden sonra postyapısalcılığın gelişimiyle söylem çalışmalarında yöntem ve metin seçiminde değişiklik görülür. Artık günlük ve sıradan konuşmalar, haberler, giyim, mekân vb. alanlar ele alınır ve pek çok unsur açısından değerlendirilir. Toplum ve kültürü anlamada, söylemin farklı açılardan incelenmesi gerektiği anlaşılacak yapısalılıktan uzaklaşılır. Bu çalışmalar daha derin ve bütüncül bir yaklaşım içerdiğinden geleneksel yöntemlere göre sıklıkla tercih edilir. Yapısalcılık ve postyapısalcılık arasında bir köprü vazifesi gören Roland Barthes'ın söylem çalışmaları da bu noktada dikkate değerdir. Zira onun çalışmaları müzik, fotoğraf, resim, moda, sinema, edebiyat gibi alanlarda göstergebilimsel yapılara odaklanarak kendisinden sonra gelenlere kılavuzluk eder. Her şeyin var olmaya başladığı andan itibaren kendi göstergesine dönüştüğünü belirten Barthes'a göre göstergelerden oluşan dizgeleri analiz etmek söz konusu nesnenin ortaya çıktığı toplumu ve kültürü anlamak için önemlidir.

Söylem çalışmaları yapısalılıktan postyapısalcılığa çok çeşitli yöntemlerle gelişmiştir. Bu noktada tüm bu yöntemlerin nerede durduğu, hangi bağlamda ne tür çalışmalara dâhil olduğu konusu gündeme gelmektedir. *Foucaultcu Söylem Analizi*'nin de nerede durduğunu anlamak açısından bir tasnif girişimine değinmekte fayda vardır. İşte söz konusu yöntemlerin etraflıca ele alınıp sınıflandırıldığı, bir başka uzmana göre daha farklı şekillerde de inşa edilebilecek olan çalışmalardan biri Doğan Günay'ın *Söylem Çözümlemesi* adlı kitabıdır¹⁴. Bir yöntembilim kitabı olarak değerlendirilen eserin ilk bölümü söylem kavramının tanımına ayrılır. "Söylem Çözümleme Biçimleri" başlığını taşıyan ikinci bölümde ana gruplandırma şu şekildedir: *Toplumbilim ve Budunbilim Bağlamında Oluşan Kuramlar, Dilbilime Bağlı Olarak Gelişen Yöntemler, Felsefe İçerikli Çözümlemeler, Sayılara Bağlı İncelemeler, Ruhçözümleme Kuramı*. Üçüncü bölüm söylemin özellikleri ve türlerine ayrılır. Burada söylemin oluşumu ve kurallarına değinilir. Dördüncü bölüm söylem, verici ve öznellik başlığını taşır ve burada uzam, zaman, mekân gibi belirleyiciler açıklanır. Beşinci bölüm söylem ve kiplik belirleyicilerine ayrılır. Altıncı bölüm söyleme dayalı yapıların çözümlenmesini içerir. Son bölümde söylem ve kanıtlama konusuna değinilir. Kapsayıcı bir çalışma olan bu eserde söylem analizi biçimlerinin tasnifine Foucaultcu yöntemin yerini belirlemek üzere kısaca değinmekte fayda vardır.

Toplumbilim ve Budunbilim bağlamında oluşan söylem çözümleme biçimleri, şu başlıklar altında değerlendirilir: *Budunsal Yöntembilim ve Söylem Çözümlemesi, İletişim Budunbilimi ve Söylem Çözümlemesi, Toplumbilimsel Eleştiri Araştırması, Eleştirel Söylem Çözümlemesi*. *Budunsal Yöntembilim ve Söylem Çözümlemesi*; sözel olmayan pratikler, güç ilişkileri, katılımcıların toplum

---

¹⁴ Tasnif yapılırken Doğan Günay'ın kitabının esas alınmasında herhangi bir neden yoktur. Derli toplu bir tasnif olduğu için tercih edilmiştir.

içindeki konumları, kültürel farklar, bireylere özgü jest-mimik gibi konular merkezinde tartışılır. *İletişim Budunbilimi ve Söylem Çözümlemesi*, “bir kültürün örüntüsünü; bireylerin sahip olduğu bilgi ve davranış biçimlerini çözümleyerek tanımlamayı önerir” (Günay, 2013: 73). *Toplumbilimsel Eleştiri Araştırması*, “örtüklüğü, önvarsayıltıyı, söylenmemiş olanı ya da akla gelmemiş olan ile sessizliği sorgular ve metnin toplumsal bilinçaltının varsayımını biçimleştirir” (Hamon, 1997’den aktaran Günay, 2013: 75). 1960’ların sonu 1970’lerin başı itibariyle söylem ve ideoloji arasında kurduğu ilişkiyle *Eleştirel Söylem Analizi* en sık kullanılan yöntemlerin başında gelir. Bu alanda büyük bir ufuk açan Teun A. Van Dijk, medya metinlerine yoğunlaşarak burada kullanılan dilbilgisel unsurların, esasında hangi kimlik, bilgi, ideolojiyi ürettiği üzerinde durur. Makro ve mikro yapılar şeklinde ikiye bölünen analizin makro boyutunda haber başlıkları, alt başlıklar, haber girişi gibi unsurlar tematik olarak kodlanarak bağlam ele alınırken mikro yapıda sözcük seçimi, cümle yapıları vb. unsurlar ele alınır. Medyada üretilen söylemler çok geniş bir alanı kapsadığı için, disiplinlerarası kuramsal çalışmalar gerekmektedir. Nitekim bu alanın önemli isimlerinden Ruth Wodak (2002), toplumsal sorunların tek başına incelenemeyeceğini, inceleme nesnesini analiz etmek için eklettik yöntemle farklı kuramlara başvurulması gerektiğini belirtir.

Dilbilime bağlı olarak gelişen yöntemler şu başlıklar altında incelenir: *Sözceleme Kuramı, İşlevsel Dilbilim, Metindilbilim, Sözbilim ve Kanıtlayıcı Sözbilim, Göstergibilimsel Söylem Çözümleme Kuramı* (Günay, 2013: 82-102). Saussure’ün *dil-söz* ayrımındaki *söz* üzerine çalışan Emile Benveniste’e göre (aktaran Günay, 2013: 85) “söylem dilin bir özne tarafından kullanılmasıdır, yani oluşturulmuş sözcenin üretim ve aktarım aşamasını üzerine alan bir özne tarafından bildiri olarak aktarılmasıdır”. *İşlevsel Dilbilim* sözcüklerin kök, taban, ek, kökenbilim, aktarım, yeni sözcük türetimi, çanta sözcük, kısaltma gibi halleriyle ilgilenilmesi ve böylece dilin işlevlerinin değerlendirilmesidir. *Metindilbilim* tümce merkezli olup metni de kapsayan bir yaklaşımdır ve tutarlılık bağdaşıklık gibi kavramları da açıklar. *Sözbilim ve Kanıtlayıcı Sözbilim*’de de metin içinde metnin alıcısını ikna etmeye dönük öğeler üzerinde durulur. Son olarak Günay’ın felsefe içerikli yaklaşımların altında da yer verilebileceğini söylediği *Göstergibilimsel Söylem Çözümleme Kuramı* yer alır.

Söz konusu sınıflandırmada yer alan ve *Söylem Analizi*’nden çok daha önceleri ortaya çıkan *içerik analizi* (Günay, 2013: 159) bir başka düşünceye göre ondan tamamen farklıdır. Soğuk Savaş döneminde komünizme karşın uygun izleklerin belirlenmesi ve yayılması amacıyla Amerika Birleşik Devletleri’nde geliştirilen *içerik analizi*; toplumbilimci, tarihçi, ruhbilimci ve yazınbilimcilerin kullandığı bir yöntem (159) olup araştırılan maddelerin miktarını, film, haber vs. uygun medya araçlarında ölçüp saymaya dayanan araştırma tekniğidir. Burada *içerik analizin* *söylem analizi* altında değerlendirilmesine katılmayan görüşler bulunmaktadır. Bizim de desteklediğimiz bu düşünceye göre, *söylem analizi* ve *içerik analizi* arasındaki farklar aslında “bilimsel paradigma farklılığı, sosyal bilimlerde metodoloji farklılığı, beslendiği ekol farklılığı gibi, ontolojik, epistemolojik, metodolojik ve uygulama düzeyinden kaynaklan[ır]” (Taylan, 2011:

68). *İçerik analizi* pozitivist temellere dayandığından evrensellik ve nesnellik iddiası taşıyıp genellenebilir özelliklerin peşindeyken, *söylem analizi* daha çok yoruma dayalı ve öznelidir: “Sosyal bilimlerin kendine özgü metodolojisinin olduğunu savunan hümanist değerlendirici-yorumsamacı gelenekten gelen yorumlamacı, anlamacı, değerlendirici, betimleyici yöntemlerle öznellik, özgücülük, biriciklik, dolayısıyla genellenemezlik iddialarıyla oluşturulan bilimsel bir geleneğe dayanır” (70). Her iki yöntem arasındaki diğer farklar aşağıda sıralanmıştır (68-73):

- ✓ İçerik analizi çoğunlukla nesnel, sayılabilir, ölçülebilirdir ve bir sistematığe bağlıdır, söylem analizi hermenetiği –yorumsamacılığı- önemser.
- ✓ İçerik analizinde metin parçalara ayrılarak değerlendirilirken, söylem analizinde metne daha bütüncül yaklaşılır.
- ✓ İçerik analizi metinde düzenlamsal ifadelerle yoğunlaşırken, söylem analizi metinlerin gizli yananlamsal düzeyleriyle ilgilenir.
- ✓ İçerik analizinde nihai bir sonuca varılırken söylem analizinde -elde edilen sonuç- olarak ortaya konabilecek tek bir şey yoktur, çok fazla sonuca ulaşılabilir.
- ✓ İçerik analizinde metin esasken söylem analizinde bağlam önemlidir.
- ✓ İçerik analizi nesnellik iddiası taşıırken, söylem analizi için böyle bir zorunluluk ve sınırlılık yoktur. Zira onda, öznel ve biricik yorumlar yapıldığı için mutlak hakikat aranmaz.
- ✓ İçerik analizinde örneklem evrene genellenebilirken söylem analizinde her örnek kendine mahsustur.

Tasnifte yer alan diğer ana başlık *Ruhçözümleme kuramı*dır. Bu kuramda sağaltım amacını taşıyan konuşma bozukluğu yaşayanların konuşmalarının düzeltilmesi ile düşünsel süreçler ele alınır. İlk kullanım alanında, hastaların ifadeleri, cümle kurmadaki bozukluklar, vb. hususların ele alındığı bu kuramda ne gibi konuşma bozuklukları olduğu ortaya konarak hasta için sağaltım sağlanır. *Ruhbilim* kuramının ilgilendiği diğer alan düşünsel süreçlerdir. Düşünsel süreçler Sigmund Freud’a göre bilinçdışıdır. Bilinçdışını yanıtsan ipuçlarına odaklanan ruhbilimsel çözümlemede sözcelerin oluşum kurallarına bakılır. Beynin sözce oluşturma sırasındaki hareketlerini Freud bilinçdışı sistemini bekleme odasına benzeterek açıklar. Buna göre farklı bölmeleri bulunan bu sistemde daha küçük bölmelere açılan kapının önünde bir görevli bulunmaktadır. Görevli, bekleme odasındaki düşünceleri denetler ve uygun görmediğini kabul odasına göndermez (Freud’dan aktaran Günay, 2013: 165). İşte *Ruhbilimsel* çözümlemede beynin bu işlevlerinin ifadeye nasıl aktarıldığına bakılır.

Felsefe İçerikli Çözümlemeler; Düşüncüler Kuramı, Edimbilim, Yorumbilgisi/Yorumbilim (102) üstbaşlıklarını içerir. Felsefe bağlamında söyleme yönelimin nedeni dil felsefesi ve Mikhail Bakhtin, Louis Althusser, Oliver Rebol, Pierre Bourdieu ve Michel Foucault’nun yaklaşımlarının yer aldığı *Düşüncüler Kuramı*dır. Düşüncü, “Oluşturulmuş, düzenlenmiş ve göreceli olarak tutarlı bir bütünlük biçiminde geliştirilen düşünce dizgesi” (Guilbert 2009’dan aktaran Günay, 2013: 106) anlamına gelir. Düşüncü kavramına farklı açılardan yaklaşan görüşler de vardır ve kitapta bunlara yer verildikten sonra kavram Günay tarafından şöyle açıklanır: “Düşüncü bir başka durumu açıklarken örtük olarak aktarılan bir düşünce dizgesidir” (2013: 107). Düşüncüyü iki başlıkta değerlendiren Georges Elia Sarfati’ye göre yapısalcı yaklaşım olan ilk grupta Louis Althusser yer

alırken diğere başlığında Michel Foucault vardır. Foucaultcu söylem analizi, Bülent Evre'nin önerdiği tasnif denemesinde de postmodern yaklaşımlar içinde konumlandırılır (Evre, 2009):

- ✓ Dilbilimsel Yaklaşımlar: Formalist Söylem Analizi, İşlevselci Söylem Analizi
- ✓ Postmodern Yaklaşımlar: Foucaultcu Söylem Analizi, Derridacı Söylem Analizi
- ✓ Eleştirel Söylem Analizi: Teun Van Dijk'in Toplumsal Biliş Yönelimli S.A. Norman Fairclough'un Metin Yönelimli S.A. Ruth Wodak'ın Tarihsel Yöntem Yaklaşımı

Sosyal bilimlerde sıkça kullanılan bir yöntem olan söylem analizi çeşitlerinin sınıflandırılmasında, Foucaultcu yöntem Doğan Günay'ın tasnifinde düşüncüler kuramında, Bülent Evre'ninkinde de postmodern yaklaşımlar içinde yer almaktadır. Bunun dışında genellikle postyapısalcı bir yöntem olarak anılmaktadır.

2.2. Söylem Analizine Postyapısalcı Bir Yaklaşım: Michel Foucault ve Anahtar Kavramları

Kahramanların öne çıkarıldığı tarih anlayışı yerine, *iktidarlarca* yaratılan ötekileştirilmiş, dışlanmış, *eşcinsel*, *deli* gibi özneleri merkeze alan Foucault, Batı'yı *sorunsallaştırma* süreçlerinin tarihi olarak yorumlar. "Sorunsallaştırma, herhangi bir şeyi doğru ve yanlış oyununa sokan ve onu - ister ahlaki düşünce biçiminde, ister bilimsel bilgi, isterse siyasi analiz, vb. biçiminde olsun- bir düşünce nesnesi olarak kuran söylemsel ya da söylemsel olmayan pratikler bütünüdür." (Foucault, 2014: 86). Bu bağlamda Foucault tarihe baktığında, örneğin delinin nasıl bir düzen içinde *deli* olduğunu sorgular: "Deli özne, bir bilgi ya da bir tıp modelinin belirlediği bu hakikat oyununa nasıl yerleştirilmiştir?" (233) diye soran Foucault'ya göre *hakikat iktidar* tarafından inşa edilmekte ve bu oyunda birtakım *özneler* yaratılmaktadır. *İktidarın* meşruiyeti için bu *hakikat oyunu* gereklidir: "Var olan iktidar ilişkileri ve iktidar kurma pratikleri, kendilerini yeniden üretebilmeleri için hakikat söylemlerine ihtiyaç duyarlar. Hakikat söylemleri iktidarı ve iktidarın ilişkiler ağını meşrulaştırmak için kullanılan bilgiler bütünüdür ve yönetsel taktiklerden sadece birisidir" (Oranlı, 2018: 44). Özne ve hakikat arasındaki ilişkileri açıklamak isteyen düşünür, bilgi ve iktidarı araç olarak kullanır. "Bilgi-iktidar sorunu benim açımdan temel sorun değil, sadece özne ile hakikat oyunları arasındaki ilişkiler sorununun analizinin bence en kesin biçimde yapılmasını sağlayan bir araçtır" (Foucault, 2014: 233).

İktidarın, hakkında *söylem* ürettiği, kategorileştirdiği şey, Foucault'da *özne* kavramına tekabül eder. "Kimlik" veya "bireysellik" derken Foucault'nun kastettiği, insanın kendisine atfettiği veya kendisine atfedilen bir "deneyimler" -bilme, inanma, arzulama, hissetme, davranma, eyleme veya Foucault'nun sıklıkla tercih ettiği bir terminolojiyle söylersek "var olma" biçimleri-kümesidir" (Keskin, 2012: 14). *Dispositif*le/iktidar aygıtı ile yaratılan özneler, normalleştirilmenin tarihi olup üç ayrı özne olma durumu vardır. *Özne* olma süreçleri üzerine yoğunlaşan Foucault'ya

göre analiz edilmesi gereken ve aslında birbiriyle ilişkili üç alan vardır. İlki, *öznesi* olunan bir deneyimle -delilik, hastalık, emek, suç, cinsellik vs.- ilgili bilgi alanının oluşumudur. İkincisi deneyimin pratiğini düzenleyen örgütlenmedir. Üçüncüsü bireyin kendisini bu deneyimde tanımlama, kabullenme ya da reddetme pratikleri ile ilgilidir. Özneliğin eleştirisi, öznesi olunan çeşitli deneyimleri kurma biçimleri ve bu deneyimlerde inşa edilen özne pozisyonları, kendini tanıma ve tanımlamadır. Özneleşme de bir öznenin/özbilincin düzenlenme biçimlerinden biri olan özneliğin oluşmasını sağlayan süreçtir (Foucault, 2014: 260). Ferda Keskin'in *İktidarın Gözü*'ne yazdığı sunuşta biraz daha ayrıntılı olarak görülebilmektedir (2012: 18):

Eğer bir kimlik belli bir deneyim kümesinin özne konumunu kabullenmekle ediniliyorsa, o kimliği bir insana doğrudan ya da dolaylı olarak dayatmak, o insanı o deneyimlerin öznesi haline getirmek yani özneleştirmek anlamına geliyor. Özneleştirmekse tabi kılmak, boyun eğdirmek için kullanılan etkili, ekonomik ve güvenli bir araca dönüşüyor.

Öznel deneyim biçimleri sorunsallaştırmalar yoluyla kurulur, geliştirilir ve dönüştürülürler. Dolayısıyla özne; üretici değil, aksine sorunsallaştırma tarihinin bir ürünüdür. İşte bu noktada yapılması gereken, öznenin nasıl özne olduğunu sormaktır. Bilginin ve iktidar ilişkilerinin öznesi olan kişinin nasıl kurulduğu ve kişinin kendisini tanımlama biçiminin nasıl inşa edildiği, *Foucaultcu Söylem Analizi*'nin çıkış noktasıdır.

İnsanları özneleştiren, iktidarın onlar hakkında ürettikleri söylemlerdir. Söylem, Felsefe Sözlüğü'nde, "kazıbilim düşüncelerin kendilerini tanımlamaya çalışmaktan çok, söylemlerde dolaylı ya da doğrudan geçen, örtük ya da belirtik olarak açığa vurulan düşüncelerin, tasarımlarını, imgelerin, izleklerin açığa kavuşturulması" (Güçlü vd.2008: 1338) olarak tanımlanır. Bilgi ise, "söylem tarafından gösterilmiş kullanım ve uyum olanakları (...) söylemsel bir uygulama tarafından düzenli bir biçimde oluşturulmuş ve bilime yer vermekle zorunlu olarak yükümlü bulunmadıkları halde, bir bilimin kuruluşu için gerekli olan elemanların bu toplamı[dır]" (Foucault, 1999: 233). Bilgi, bir konuyla ilgili tezler hakkında olmayıp o tezlerin herhangi söylemsel veya söylemsel olmayan uygulamalara eklenmesiyle oluşur. Önemi, iktidar mekanizmasında "bireylerin bilgisi, bireyler üzerine bilgi ve de bireylerin kendileri üzerine ve kendilerine ilişkin (Foucault, 2011c: 232) olmasından kaynaklanır. Buna göre örneğin klinik tıbbın bilgisi, tıbbın ürettiği söylemin öznesi olanların bakma, açıklama, kaydetme fonksiyonlarının toplamıdır. Bir başka örnekle psikiyatrinin bilgisi (Foucault, 1999: 233), XIX. yy.'da doğru olduğuna inanılan şeylerin toplamı yerine o söylem alanındaki, tutum, benzerlik ve sapmalardır. Bu bilgi denetim sayesinde elde edilmektedir (Foucault, 2011a: 225):

Bireyler üzerinde bir iktidar uygulayan ve iktidar uyguladıkça hem gözetleme hem de gözetledikleri üzerinde, onlar hakkında bir bilgi imkanına sahip olan biri -müdür, atölye şefi, doktor, psikiyatr, hapishane müdürü tarafından bireylerin sürekli gözetimi. Artık temel özelliği bir şeyin olup olmadığını belirlemek değil; bireyin gerektiği gibi davranıp davranmadığını, kurala uygun olup olmadığını, gelişme gösterip göstermediğini belirlemek olan bir bilgi.

İnsanları özneleştirilen, onları kategorize eden, haklarında söylem üreten de iktidardır. İlk eserlerinde iktidar sadece hükmeden, tasallut eden bir anlama sahipken, sonradan söylem üreten anlamını kazanır. Artık iktidar yasaklayıcı ve reddedici değil; “bilgi mekanizması, bireylerin bilgisi, bireyler üzerine bilgi ve de bireylerin kendileri üzerine ve kendilerine ilişkin bilgisinin mekanizması” (Foucault, 2011c: 232) haline gelmiştir. Bu yeni iktidar biçiminde yaratılan *hakikat yasalarıyla* bireyler kategorileşir, hem kendilerine hem diğerlerine davranış biçimi şekillenir. Öznenin tanımını vererek iktidarın aslında ne olduğunu Foucault (2014: 63) şöyle açıklar:

Bu iktidar biçimi bireyi kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder. Bu, bireyleri özne yapan bir iktidar biçimidir. Özne sözcüğünün iki anlamı vardır: Denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan özne ve vicdan ya da öz bilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olan özne. Sözcüğün her iki anlamı da boyun eğdiren ve tabi kılan bir iktidar biçimi telkin ediyor.

Foucault'nun iktidar kavramsallaştırmasında asla tek taraflı bir güç ilişkisi yoktur. Yemek sofrasında anne-babasını kızdırmak için elini burnuna sokan çocuğun sahip olduğu isyan herkeste vardır (Foucault, 2014: 176-177). Bu ilişkiler isyan ve tahakküm çizgisinde sürekli değişkenlik arz eder. İbre her zaman bir diğerinin lehine dönebilir. Aşk, evlilik, aile, kardeş, arkadaş vs. her türlü ilişkide görülebilen güç ilişkileri yani “bir kişinin başkasının davranışlarını yönlendirmeye çalıştığı ilişki” (Foucault, 2014: 235) her yerde ve her zaman bulunur. Öyleyse her türlü ilişkide mevcut olan bu öznelik konumlandırmaları sürekli değişkenlik arz etmektedir.

İktidarın bir diğer özelliği; ceza vermek, öldürmek yasaklamak gibi şeylerin ötesinde hayatı belirli normlara göre düzenlemek, normalize etmektir. Artık eski egemen iktidarın yerine *özdenetim* ile normalleştirme sağlayan disiplinci iktidar yordamı vardır. İdealize edilmiş dünyayı yaratan iktidar, arzu da üretir. İktidarın sadece baskı uygulamadığını, arzuyu da ürettiğini insanlara göstermek ve bu analizleri yapmak Foucault'nun eserlerinde entelektüelin işlevlerinden biri olarak anılır (Foucault, 2014: 49). İktidarın sağladığı normalizasyon bireylerin gündelik yaşam pratiklerini belirleyerek, makrodan mikroya, bireyi bir ilişkinin iktidarı yaparken bir diğer ilişkinin öznesi konumuna getiren sistemdir. Bu sistemin karmaşıklığı şöyle açıklanır (Foucault, 2014: 96):

Bireylerin tohumuna kadar ulaşarak, bedenlerine erişerek, hal ve tavırlarına, söylemlerine, öğrenimlerine ve de gündelik hayatlarına sinerek var olmayı sürdürmektedir. Ama bu öyle bir iktidar ki burada tamamen bir tek kişiye verilmiş olan ve bu kişinin diğeri üzerinde yalnız başına uyguladığı bir güç yoktur. İktidarı işletenler kadar üstlerinde iktidar işletilenlerin de dâhil olduğu, herkesi içine alan bir makinedir. Bu makineler bütününde ise kimse aynı yeri işgal etmez, bazı yerler ağır basar ve üstünlük etkileri üretmeyi sağlar.

Foucault'nun çalışmalarında temel alınan husus, öznenin inşa edilme biçimleri olduğundan; sorulacak soru iktidarın ne olduğundansa; onun bu özneyi nasıl inşa ettiğidir. Foucault bunun cevabını, Gilles Deleuze'ün *diagram* kavramına karşılık gelen *dispositif* ile açıklar. İlk metinlerinde belirli bir dönemde yaşayanların düşüncesini biçimlendiren ve döneme özgü bilgi

dizgeleri olan *episteme* kavramını kullanır. Fakat daha sonra bunu, istediği süreksizlik anlamını taşımadığı için terk eder ve *dispositif* kavramına odaklanır. Dispositif; normalizasyonu yaratan, iktidarın özneyi kuşattığı tüm teknik ve teçhizata denmektedir. Söylem, kurum, mimari biçim, düzenleyici kararlar, heterojen bütünler, söylemsel ve söylemsel olmayan ögeler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu somut düzenlemeler, herhangi bir şiddet uygulamadan insanın tâbi ve uysal kılınmasını sağlayan yeni tekniklerdir. Stratejik öneme sahip dispositifler güç ilişkilerini düzenler ve her zaman iktidar oyunu içindedir. Dispositiflerin temelinde yer alan disiplin, “bedene işlemlerinin özenli denetimine izin veren, onun güçlerinin sürekli olarak tabi kılınmasını sağlayan ve onlara bir itaatkârlık-yarar oranını dayat[ıp]” (Foucault, 1992: 169-170) bireyleri normalize eder. Ceza sisteminin dönüştüğü bu yeni durum iktidara özneler hakkında bilgi sağlayarak, bireylerin kategorize edilerek güçlerinin optimal şekilde kullanılmasını sağlar. Bentham’ın mimarisinin temelinde yer alan gözetime dayandırılan disiplinci iktidar, bireysel ve toplumsal davranışları sınırlandırır ve normalize eder; bireylerin davranışlarını yönlendirebilir, eylem alanlarını belirler.

Özne, iktidar, söylem ve dispositif kavramlarının açıklandığı Foucault, bu kavramlarının ya da herhangi bir düşüncesinin, tüm diğer düşünür ve araştırmacıların kesinlikle hemfikir olduğu ve aynı şekilde yorumladığı biri olmadığı gibi kendisi de eserlerinde sürekli slalom¹⁵ yarışçısı gibidir (Blanchot’tan aktaran Özmakas, 2016: 54; 2018: 38). Örneğin Jean Baudrillard iktidardan bu kadar çok bahsedilen bir yerde iktidarın olmayacağını *Foucault’yu Unutmak* adlı kitabında dile getirirken, bir başka araştırmacı Foucault için iktidarın çok önemli bir konumda olduğunu belirtmiş ve bu düşüncenin hala geçerli olduğunu savunmuştur. Ya da Foucault’nun kendisi, çalışmalarının pek çok yerinde özne ve iktidar ilişkisinin hayatın her alanında bulunduğunu belirtirken Kendall ve Wickham (2016: 258) buna karşı çıkar. Onlara göre Foucault, iktidarın veya disiplinin tüm ilişkilerde mevcut olduğuna dair bir şey söylememiştir. Yine bu araştırmacılar (2016: 261) çalışmalarında pek çok düşünürün uzlaştığı meselelere farklı baktıklarını üzümlere belirtir ve Stuart Hall’ün Foucault’yu anlamadığını söyler (256). Ayrıca, Utku Özmakas, Foucault’yla beraber Giorgio Agamben ile Hardt-Negri’nin görüşlerini karşılaştırdığı *Biyopolitika* başlıklı çalışmasında felsefecilerin yorumlarına yer vererek kimin haklı kimin haksız olduğunu yorumlar. Zeynep Gambetti’ye göre de (2018: 21-38) de Agamben, Foucault’yu anlamamıştır. Bu yüzden Agamben’e cevap niteliğinde kendi Foucault yorumunu bir makale olarak kaleme alır. Foucault’nun kavramları hakkında düşünürlerin çatıştığı bu ve buna benzer çatışma örneklerini artırmak mümkün olsa da her araştırmada Foucault’nun kavramları belirli açılardan ele alınıp yorumlanır.

Hakkındaki fikir çatışmalarının en büyük etkeni muhtemelen kendisini “deney adamı” (Gambetti, 2018: 24) olarak tanımlayan Foucault olsa da onun kavramlarını ya da yöntemini

---

15 “Çubuklara geçirilmiş küçük bayraklarla işaretlenmiş bir parkurda, belli kurallara göre ve zikzaklar çizerek yapılan kayak yarışı”.

kullanan çalışmalar yapılmaktadır. Fikirlerinin sürekli değişmesini Foucault bir düşünce yolculuğu yapıyor olmasına bağlar: “Kitaplarımı yazma nedenim, üzerinde düşünmeyi çok istediğim bir şey hakkında hala ne düşündüğümü tam olarak bilemediğim içindir, kitap beni ve düşüncelerimi dönüştürür” (Faubion’dan aktaran Gambetti, 2018: 24). Bu araştırma, düşünüre ait kavramların kim tarafından nasıl yorumlandığı gibi tartışmalara odaklanmamaktadır. Ayrıca, Foucault’yu yeniden yorumlamak gayesini taşımayıp kavramlar araştırma içinde tutarlı olacak şekilde inşa edilmiştir.

2.3. Yöntem Seçimi, Literatür ve Araştırmanın Metodu

Bir edebiyat dergisinin analiz edilmesinde yapısalcı ve postyapısalcı yöntemlerden herhangi biri tercih edilebildiği gibi bu çalışmada postyapısalcı bir tutum ve *Foucaultcu Söylem Analizi* benimsenmiştir. Dergi analizlerinde pek çok yöntem arasından söylem çözümlemelerinde sıkça kullanılanlarından Van Dijk’in *makro ve mikro yapılar* şeklinde geliştirdiği metotla *Eleştirel Söylem Analizi* seçilebilir, kelimeler tek tek sayılıp *Sayılarla Bağlı Çözümleme* yapılabilir yahut başka bir yöntem kullanılabilir. Ancak bu çalışmada artık görece yeni yöntemler deneyen, her metinde ortak yapı kurma gayesini taşımayan ve her inceleme nesnesini biricik sayan ve kendi içinde yorumlayıp değerlendiren postyapısalcı bir tavır benimsenmiştir. Ayrıca dergiler okunurken söylemlerin değiştiği, bazı kırılma noktalarında yumuşadığı, tamamen kesildiği ya da birtakım yeni söylemlerin ortaya çıktığının görülmesi postyapısalcı düşünür Foucault’nun, söylemlerin sabit olmadığı, süreksizlik ilkesiyle değişkenlik arz ettiği görüşünü akla getirmektedir. Ayrıca, dergiye gözetim aracı olan kültür endüstrisi araçlarından biri olarak yaklaşmaktadır ve *araştırmanın sorusu* bu yönetsellik alanında, öznelerin nasıl inşa edildiği, nelerin *normalize edildiği* ya da toplum tarafından kategorize edilen nelerin eleştirildiğidir. Yine dergiye bu bağlamda, okuru belirli söylemleri ileten kitaplara yönlendiren, neyi nasıl tüketeceğini, nasıl davranacağını, hangi kültür sanat faaliyetlerine katılması gerektiğini gösteren ve okuma eylemlerini yapılandıran *süper-panoptikon* olarak bakılmaktadır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda uygun yöntemin *Foucaultcu Söylem Analizi* olduğu görülmektedir. Bu yöntemin edebiyat sahası için önemini belirten ifadeler de kitaplardaki söylemlere vurgu yaparak (Güçlü vd. 2008: 1340) kitap tanıtımı içeren edebiyat dergilerinde o kitaplardaki sorunsallaştırmaların devam ettiğini işaret eder:

Foucault’nun yazın çalışmalarına önemli bir katkısı olduğu açıktır. Foucaultcu soybilim araştırmasına göre, hiçbir yazarın sunduğu betimleme ya da yaptığı kategorileştirme yansız ya da tarafsız bir konumda olamaz. Bütün yazarlar yaşadıkları dönemin söylemlerini hangi noktalarda olurladıklarına, hangi bakımlardan olumsuzladıklarına, neyi ne ölçülerde yineleyip yeniden ürettiklerine ve en önemlisi de yaratmış oldukları söylemsel yeniliklere bakılarak değerlendirileceklerdir. Buna göre romanlar olsun şiirler olsun bütün yazın ürünleri de tanımlayıp düzenleme sürecine etkin bir biçimde katıldıklarından ötürü yaratıldıkları dönemin söylemiyle birlikte ele alınmak zorundadırlar.

Foucaultcu Söylem Analizi’nin dahil olduğu postyapısalcılıkta, 1970’lerde dilin gereçlerini ve metindeki yapıları merkeze alan yapısalcılık eleştirilir ve yeni yöntemler denenmeye başlanır. Zira

artık “herhangi bir sözcenin içinde geçtiği metin, sözcüyü kimin, nerede, ne amaçla, kime karşı kullandığı, konuşma eyleminin toplumsal anlamı” (Kocaman, 1998’den alıntılanan Günay, 83) gibi konular önem kazanmış ve malzeme biricikleşmiştir. Postyapısalcı düşünürlerin çalışmalarıyla, metin analizlerinde sosyo-kültürel arka planın anlaşılması gerektiği düşüncesi öncelikli hale gelir. Artık amaç “metni sözdizimsel ve semantik sınırların ötesine giderek bir yapısöküme uğratma ve onu kuran niyetin ne olduğunu anlama çabasıdır” (Solak, 2011: 3). Zira söz konusu söylemin ortaya konmasının ardında mekân, kişi, dönem, cinsiyet, konum vb. birden çok faktör vardır ve öncelik verilmesi gereken alan burasıdır. Dolayısıyla dil artık araç olarak kullanılmalıdır. Örneğin bir haber metni sadece bilgi vermekten öte, söyleyen kişiden hitap edilen kitleye kadar pek çok alanda öne sürülen bir sav olup toplumsal alandan ortaya çıkarak tekrar toplumsal alana etki eder. Bu sebeple de yine yapısalcılardan farklı olarak tek merkezli bir yaklaşım yerine bağlamın ön planda olduğu birden çok nedenselliği analiz edecek yöntemlere ihtiyaç duyulur. Bu yöntemlerin temelinde yorumlama vardır. “Sosyal bilimlerde sadece bir şeyleri saymaktan, kaydetmekten ve kalıplaşmış istatistiksel analizlerini yapmaktan ibaret değildir. Bunun ötesinde araştırmalarda betimleme, yorumlama ve yeniden değerlendirme yapılmalıdır” (Philips ve Hardy, 2002’den aktaran Gür, 2013: 188). Postyapısalcılarla birlikte artık bağlam ve yorumun ön planda olduğu, bir başka çalışmada şöyle açıklanır (Gür, 2013: 187):

Yapısalcılar dil ile ilgili gerçekleri, yapıları, metni güçlendiren derin ve gizli yapıları araştırırken; post-yapısalcılar için kesin gerçek ya da doğrular yerine insanların sosyal bireyler olarak söylemlerinde yerleşmiş ve ortaya konulması gereken çıkarımlar, yorumlar ve tekrar yorumlamalar vardır (...) Onlara göre bir konu ya da durumdaki anlamların, doğruların ve bilginin mutlak-tek bir sonu ve şekli yoktur. Bunun sonucu olarak, bilgi ya da doğru içinde yer aldığı toplum, söylem ve bağlama göre değişmektedir. Yani toplum ve toplumsal yaşamla ilgili doğruların genellenmesi ve teke indirilmesi zordur.

Postyapısalcı yöntemlerde yapısalcılıktaki gibi bir şeyleri açıklamak için tüm çalışmalarda geçerli belli, sabit, sınırları önceden çizilmiş bir sistematik kurmak yanlıştır ve tek bir metot konusunda uzlaşmak gibi bir mesele yoktur (Sözen, 1999: 55). Kesin tanımlamalar, gösteren gösterilen gibi sabit ilişkiler vb. düşüncelere karşı çıkılır (Gavey 1998’den aktaran Gür, 2013: 186). Nitekim Foucault da postyapısalcıların dönem, mekân, sebep-sonuç, kimlik, özne gibi değişen ve kendine özgü şartlara odaklandığını belirtir. Öyleyse Foucaultcu yöntemin de içinde olduğu postyapısalcı yöntemlerin benimsendiği söylem çalışmalarında metot, özellikle yapısalcılarda olduğu gibi daha önceden sınırları belirlenmiş birtakım kurallara tabi tutulmaz aksine, analist tarafından çalışmaya özgü bir biçimde belirlenir. Tarihsel ve sosyal koşullar kendine hastır ve farklı yer ve dönemlerde ortaya çıkan söylemler için ortak bir yapı kurmaya çalışmak tüm diğer postyapısalcılar gibi Foucault için de artık aşılması gereken bir konudur. Dünya üzerinde ortaya çıkan pek çok şeyi ortak bir metotla anlamaya çalışma dönemi bitmiştir. Artık onu birtakım kurallara ve sistematığe tabi kılmaktan uzaklaşılmalıdır. Asla yapısalcı olmadığını vurgulayan Foucault (2011a: 82) kendisine sabit bir metot belirleyip belirlemediği sorulunca verdiği cevapta

farklı alanlara aynı biçimde uygulayabileceği bir metodunun olmadığını belirtir, çalıştığı saha ve konuya göre kendi *uydurduğu* araçları kullandığını ifade eder (2014: 173):

Araştırmamı sürdürürken bile bulduğum ya da uydurduğum araçları kullanarak tecrit etmeye çalıştığım şey, bir nesnelere alanıdır, aynı nesne alanıdır. Yine bu anlamda ben hiç yapısalcı değilim; çünkü ellili altmışlı yılların yapısalcılarının hedefi esas olarak, evrensel geçerli olmasa bile, en azından bir dizi farklı nesne için –dil, edebi söylemler, mitik anlatılar, ikonografi, mimari- genel olarak geçerli bir yöntem tanımlamaktı. Benim sorunum kesinlikle bu değildir.

Foucault'nun peşinde olduğu şey analiz yaparken tüm söylemler için sabit bir metodoloji kurmak değildir. Asıl mesele o söylemleri ortaya çıkaran koşullara odaklanmaktır. Dolayısıyla onun yöntemini kullanan analistler tarafından geliştirilen ve geliştirilmesi tavsiye edilen metodların yer aldığı çalışmalarda; kim tarafından, nerede, ne zaman, ne söylendiği (Parker'dan aktaran Willig, 2013: 380) soruları merkezinde özneleştirme biçimleri araştırılır.

Foucault'nun yöntemleriyle bir metnin analiz edilmeye başlanması, postyapısalcılıktan etkilenen Anglo-Amerikan Psikolojisi'nde¹⁶ ve 1970'lere tekabül eder (Willig, 2013: 379); ardından bu yöntem sosyal bilimlerin diğer alanlarında da kullanılmaya başlanır. 1984'te yayınlanan çok yazarlı *Chancing The Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity* adlı çalışma bu alanda çığır açan bir kitaptır, postyapısalcı teorinin ve *Foucaultcu Söylem Analizi*'nin psikoloji bilimine nasıl uygulanacağını gösterir. Alanın başat yayınlarından olan bu kitap doktora tezlerini de kapsayan pek çok çalışmaya ilham kaynağı olur (379). Esnetilebilir metodların sunulduğu bu çalışma ve diğer yayınların (Arribas-Ayllon and Walkerdine, 2008; Willig, 2013; Kendall and Wickham, 2003 vd.) giriş kısmında her analistin çalışmasına göre bir metod geliştirebileceği vurgulanır¹⁷. FSA için izlenecek adımlar hakkında çalışma yapanlar da bunu sınırlandırmaktan bile isteye kaçınmaktadırlar (Arribas, Ayllon ve Walkerdine, 2008: 98; Gee, 2005: 5)¹⁸.

Türkiye'de Foucault'nun bilgi-iktidar-söylem ya da biyo-politika konuları merkezinde kuramsal yayınlar varken, söylem analizini yöntem olarak tercih eden çalışmaya rastlanmamıştır. Söz konusu kuramsal çalışmalarda düşünürün öne sürdüğü kavramların tanımları verilir, bunların seçilmiş bir inceleme nesnesi için işlevine dair bir açıklama yapılmaz. Dicle Üniversitesi Felsefe Bölümünde yapılan ve “Foucault'da Özne ve İktidar” başlığını taşıyan yüksek lisans tezi bunlara

¹⁶ “The Foucauldian version of discourse analysis was introduced into Anglo-American psychology in the late 1970s. A group of psychologists who had been influenced by post-structuralist ideas most notably the work of Michel Foucault” (Willig, 2013: 379).

¹⁷ “It is customary to offer the disclaimer that there are no set rules or procedures for conducting Foucauldian-inspired analyses of discourse” (Arribas-Ayllon and Walkerdine, 2008: 91).

¹⁸ “In what follows, we want to avoid delimiting a Foucauldian analytic to a set of formal principles but offer some methodological signposts that analysts might apply to critical psychological work (see Box 6.1 for a summary of some methodological guidelines for conducting FDA). “Different approaches fit different issues and questions better or worse than others. And too, different approaches sometimes reach similar conclusions though using different tools and terminologies connected to different ‘micro-communities’ of researchers”.

örnek olarak verilebilir. İlk bölümünde özne kavramıyla iktidar kavramının tarihsel gelişimi anlatılır. İkinci bölümde Foucault'da özne ve iktidar kavramlarının ne olduğuna değinilip her ikisi arasındaki ilişki değerlendirilir (Aslan, 2012). Pamukkale Üniversitesi Felsefe Bölümünde yapılan bir diğer çalışmanın (Bozdoğan, 2013) ilk bölümü Foucault'nun düşünsel gelişimi, ikinci bölümü, yazarın söylem hakkındaki görüşleri, üçüncü bölümü bilgi, dördüncü bölüm ise iktidar hakkındaki görüşlerini yansıtır. Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji bölümünde yapılan bir yüksek lisans tezinde (Söylemez, 2010) iktidar ilişkileri meselesi medya merkezinde ele alınır. Foucault'nun özne, iktidar, hakikat ve söylem hakkındaki düşüncelerine ilk dört bölümde değinildikten sonra kitle iletişim araçlarından verilen örneklerle medyanın Foucaultcu bir dispositif olduğu vurgulanır.

Türkiye'de kurgu ya da kurgu dışı bir metni ele alıp ona Foucault'nun kavramları çerçevesinde yaklaşan çalışma sayısı oldukça azdır ve genellikle Batı Dilleri ve Edebiyatı, İngiliz Dili ve Edebiyatı ve Sosyoloji bölümlerinde yapılan birkaç tez olup Türk Dili ve Edebiyatı sahasında böylesi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmalar da söylem analizi şeklinde olmayıp, düşünürün bilgi, iktidar, kapatılma, panoptikon gibi konulardaki görüşlerinin romandaki izlerinin tespit ve bunların tahlilini içermektedir. Kocaeli Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatı'nda yapılan yüksek lisans tezi (Denizer Bozkurt, 2019) Sarah Cane'in oyunlarının Foucault'nun delilik, cinsellik ve iktidar açısından incelenmesidir. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümündeki bir çalışma (Aslan, 2018) da *Harry Potter* serisinin Foucaultcu iktidar açısından okunmasıdır. Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde yapılan bir yüksek lisans tezinde de (Köseoğlu, 2008) Charles Dickens'in *Hard Times* ve *The Pickwick Papers* adlı romanları disiplin ve gözetim kavramları üzerinden tartışılır. Bu ve bunun gibi diğer çalışmalarda Foucault'ya yöntem konusunda bir başvuru bulunmayıp ondan sadece kavramsal olarak yararlanılmıştır. Türkçe yayınlardaki bu eksiklik uluslararası literatüre bakılarak giderilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda FSA'yı yöntem olarak kullanan doktora çalışmalardan birkaçına yer Tablo 2'de yer verilmektedir:

Tablo 2: Foucaultcu Söylem Analizini Yöntem Olarak Benimseyen Doktora Tezleri

Yazar	Tez Adı
Rebecca Kathleen (1989) University of York	The Kiss of Death: A Demystification of The Late-Nineteenth Century 'Femme Fatale' In The Works of Bram Stoker, Rider Haggard, Joseph Conrad And Thomas Hardy
Michele Betty Cohen (1993) University of London	A Genealogy of Conversation: Gender Subjectivation And Learning French In England
Robert Norman Matthews (2001) Birmingham University	Mixed Ethnicity, Health And Healthcare Experiences
Louise Aikman (2001) Loughborough University	Autobiography And Poststructuralism - Redefining The Relationship: Maxine Hong Kingston, Jeanette Winterson And Audre Lorde
Brian McElwain (2005) Duquesne University	Whither Color-Blind Love? A Foucauldian Discourse Analysis of Love in Black And White
Matthew Colahan (2014) University of East London	Satisfaction In Long-Term Heterosexual Relationships: An Exploration of Discourse And Lived Experience
Lucy Davidson (2016) University of Roehampton	Caught in The Complex Web of Words: A Foucauldian Discourse Analysis of Counselling Psychologists' Accounts of Grief Work
Maria Pourmara (2017) University of Roehampton	Discursive Power Games in Therapeutic Accounts of Antisocial Personality Disorder A Foucauldian Discourse Analysis
Ding Wang (2018) Lancaster University	Not A Dashboard, Not A Sandcastle Unpacking The Smart City Discourse

Foucaultcu Söylem Analizi'nin ne olduğu ve nasıl yapılabileceğine dair yöntem çalışmalarına uluslararası yayınlarda rastlanmıştır ve araştırmanın uygulama bölümündeki analiz aşağıda bahsi geçen yayınlardaki ortak vurgulara göre oluşturulan metotla yapılmıştır. Bu üç yayında görülen ortak mesele, metot konusunda Foucault'nun herhangi bir sistematiğe tabi tutulamayacağı ve her analistin kendisinin belirleyebileceği bir metotla çalışması gerektiğidir. Ayrıca bu analiz yöntemini seçenler için esnetilebilir, geliştirilebilir kılavuzlar görülmektedir. Metoda dair çalışmaların birinde (Arribas-Ayllon ve Walkerdine, 2008: 100) seçilen söylemsel nesneyi sadece şimdiki süreç değil aynı zamanda tarihsel boyut içinde de değerlendirmek gerektiği vurgulanır ve FSA için başka çalışmalarda esnetilebilir beş adım belirtilir (100-103):

1. İnceleme nesnesi seçme
2. Sorunsallaştırma
3. Teknolojiler
4. Özne pozisyonları
5. Öznelleştirme

Bu çalışmaya göre analiz üç boyutludur. Tarihsel soruşturma -soybilim-, iktidar ilişkileri ve bunların fonksiyonları, son olarak öznelleştirme -öznelerin yaratıldığı pratikler-. Seçilen analiz nesnesi tarihin belli bir anına ait olmalı belli bir tarihsel süreci kapsamalıdır. Bu sayede o nesne hakkında üretilen söylemlerdeki değişiklikler daha yakından gözlemlenebilir. Bir diğer çalışmada (Wickham ve Kendall, 2003: 42-47) önerilen metot şöyledir:

- ✓ Organizasyonu düzenli ve sistematik olan bir ifade topluluğunun söylemini belirlemek,
- ✓ İfadelerin üretim koşullarını belirlemek,

- ✓ İfadeleri sınırlayan koşulları belirlemek,
- ✓ Yeni ifadelerin oluştuğu koşulları belirlemek,
- ✓ Bir uygulamanın aynı anda hem maddi hem de söylemsel olmasını sağlayan kuralları belirlemek.

Kısaca, bir söylemin hangi şartlarda geliştiği, hangi koşullardan etkilenecek nasıl dönüştüğünü ortaya koymak vurgulanır. Herhangi bir söylem nesnesiyle ilgili farklı ifadelerin nasıl oluştuğu ve bunların arkasındaki saiklere odaklanılmalıdır.

Bir diğer metod önerisi, Carla Willig'e (2013) ait *Foucauldian Discourse Analysis* başlıklı çalışmada görülmektedir. "Selecting texts for analysis" (2013: 382) başlıklı bölümünde anlam olan her şeyin -illa sözlü bir ifade olmak zorunda değil- *Foucaultcu Söylem Analizi*'ne tabi tutulabileceği belirtilir. Bunun için çok geniş materyal alanı vardır. Aralarından bir inceleme nesnesi seçmek ise araştırma sorusuna bağlıdır. Willig şunu sorar: Neyi bilmek/öğrenmek istiyoruz? Bu soruya cevap verildiğinde neyi incelememiz gerektiği de kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Örneğin "sağlık psikolojisi, öznelarını nasıl inşa ediyor?" sorusunun inceleme nesnesi; sağlık psikolojisi metinleri, sağlık psikanalistleri ile yapılan görüşmeler olabilir (383). Araştırma sorusu belirlendikten sonra söz konusu söylemin ortaya çıktığı koşullar, söylemlerin o tarihsel süreç etkisinde nasıl değişiklik arz ettiği gösterilerek hangi söylemsel ifade ve pratiklerin öznelarını ürettiği ortaya konur (381). Araştırma sorusu ile ilgili olan söylemsel nesnelarını nasıl inşa edildiği metodun ikinci basamağıdır. Burada söylemsel nesneye yapılan tüm referansları göstermek gerekir. Willig'in verdiği uygulama bölümünde söylemsel nesne *the relationship* olarak seçilir. Örnek verdiği metinde de *ilişki* kelimesine referans yapan dokuz ifade bulunmuştur. Diyalogdaki konuşmacılar metin içinde ilişki hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: *bir gün sona erebilecek, biriyle çıkmak, duygusal bir yüke bağlanmak, yatırım, güvenlik sağlayan bir şey, durağan/monoton ya da değişken, varoluş sebebi, evlilikle ilgili, geleceği olan bir şey* (Willig, 2013: 394)¹⁹. Metodun üçüncü basamağında odak noktası, nesnelarını farklı söylemler içindeki yerini belirlemektir. Willig'in kılavuzunda örnek olarak seçilen söylem nesnesi prostat kanseri olup bunun biyomedikal söylem, romantik söylem, psikolojik vb. söylemlerle inşa edilebileceği gösterilir. Eylem oryantasyonu başlığını taşıyan diğer basamakta tespit edilen söylemin neden üretildiği, bu söylemi üretmekle neyin hedeflendiği açıklanır. Willig'in prostat kanseri örneğinde; bir kadın, kocasının prostat kanseri ile ilgili konuşurken farklı söylemler oluşturabilir. Kocasını prostat kanseri olan kadının tespit edilen söylemleri neden ürettiği, söz konusu söylemler ile aslında neyi kastettiği ve neyi hedeflediği bu aşamada anlatılır. Eğer kadın biyomedikal söylem üretiyorsa, tıp uzmanlarına

---

¹⁹ In the extract above, 'the relationship' is referred to as something that can be 'finished' (line 2), as something that involves 'going out with' someone (line 9), as something that involves 'ties and emotional baggage' (line 11), as something that requires 'investment' (line 13), as something that provides security (lines 16–19 and lines 23–6), as something that can be stable or change (lines 27–9), as something that requires a foundation or *raison d'être* (lines 30–1 and lines 38–9), as something associated with marriage (lines 30–9) and as something that requires a future (lines 41–2).

teşhis ve tedavi için sorumluluk yüklediğini ve kocasına iyi bakıldığını anlatmak istiyordur (386). Aynı kadın durumu romantik söylem ile anlatıyorsa, ameliyat sonrası kocasının iyileşmesinde kendi rolü ve aslında iyileşmesine önemli ölçüde katkıda bulunduğunu vurgulamış olur (386). Öyleyse eylem oryantasyonunun fonksiyonu, üretilen söylemin hangi amaçla yapıldığına dair bir açıklama getirilmesidir. Konumlandırma başlığını taşıyan diğer basamakta, söylemi üreten kişilerin karşılıklı olarak yer değiştirebileceği vurgulanır. Savaşa maruz kalıp söylem üretenle, savaşı icat edip söylem üretenlerin konumları, yani iktidar konumları değişebilir. Mesele kimin konuştuğudur²⁰. Örneğin II. Dünya Savaşı'nda bu roller şöyle değişiklik gösterebilir: Savaşı çıkaranlar ve generaller, barış yanlısı yazarları *vatan haini* olmakla itham edebilir, barış söylemi üreten yazarlar da savaşı çıkaranları özneleştirip onların *dünyanın huzurunu bozduğunu* belirtebilir. Metodun pratikler başlıklı basamağında söylemler ve pratikler arasındaki ilişki incelenir. Bazı uygulamalar, belirli söylemlerin içinde meşru davranış biçimi haline gelir. Bu tür uygulamalar onları meşrulaştıran söylemleri yeniden üretir (2013: 387). Willig'in önerdiği son basamakta ise katılımcıların öznel tecrübeleri için çeşitli özne pozisyonları olmanın nedenleri açıklanır. Bir söylemde kendisini o şekilde konumlandıran kişi bunu neden böyle yapmakta ve bu ona ne gibi fayda sağlamaktadır sorusu etrafında bir tartışmaya yer verilir.

Sabitfikir Güncel Edebiyat Dergisi (2011-2019) kapsamında hangi söylemler etrafında kimlerin nasıl özneleştirildiği sorusuna cevap arayan bu çalışmada uygulanacak metod, yukarıda tanımlanan yayınlardan yola çıkılarak oluşturulmuştur. Buna göre analiz yaparken takip edilecek metod şu şekildedir:

- ✓ Dergide öne çıkan söylemlerin belirlenmesi,
- ✓ Söz konusu söylemleri içeren kısımların bir araya getirilip tasnif edilmesi,
- ✓ Her bir söylemin bilgi alanının açıklanması,
- ✓ Bu söylemi oluşturan pratiklerin açıklanması,
- ✓ Söz konusu söylemde insanların nasıl özneleştirildiğinin gösterilmesi,
- ✓ Bireyin kendisini bu deneyimde tanımlama, kabullenme ya da reddetme pratikleri,
- ✓ Bu söylemin değişim, yumuşama ve keskinleşme şartlarının gösterilmesi ve nedenleriyle açıklanmasıdır.

İlk aşama, 2011 Mart-2019 Aralık arasında derginin basılı tüm nüshaları okunarak öne çıkan söylemleri belirlemek, bu söyleme örnek oluşturacak kısımları tasnif etmektir. Ardından söz konusu bilgi alanı üzerinde durulup bunu oluşturan pratiklere değinmektir. Söz konusu sorunsallaştırmalar etrafında kitap tanıtım yazıları, haberler ve söyleşilerde kimlerin nasıl özneleştirildiğine dikkat çekmektir. Dergi içinde kronolojik olarak bu söylem kapsamında kimlerin

---

²⁰ "Subject positions are different from roles in that they offer discursive locations from which to speak and act rather than prescribing a particular part to be acted out" (Willig, 2013: 387).

nasıl özneleştirildiği, bu sırada değişim, yumuşama ya da kırılma noktalarını dönemin sosyo-ekonomik şartları bağlamında yorumlamaktır. Ayrıca özneleştirilen kişilerin söz konusu şekillerde tanımlanması karşısında bu durumu kabul ya da reddetme biçimleri veya diğer tanımlama şekilleri gösterilip, söylem değişiminin nedenleriyle analiz tamamlanmaktadır. Her alt başlık altında öncelikle her öznenin oluşumuyla ilgili bilgi alanına dair açıklamanın ardından onların ne şekilde özneleştirildikleri gösterilmekte ve metinlerde rastlanabildiği ölçüde bu kişilerin kendilerini tanımlama, kabullenme ya da reddi analiz edilmektedir. Böylece Foucault'nun en temel hedefi olan; *özne hangi söylem, deneyim ve pratikler yoluyla kuruluyor?* sorusunun cevabı verilmektedir. Bu sırada mevcut söylemlerin informel sosyal kapanma ile yeniden üretilmesine de şahitlik edilmektedir. Informel sosyal kapanmada statü, yaşam tarzı ve prestij açısından bir grup çatışma içinde olduğu bir başka grubu dışlayabilir, şiddet uygulayıp kovabilir (Özet, 2018: 25-26):

Walzer, gündelik yaşamda rutinleşen informel kapanma pratiklerini, iktidar elitlerinin damgalayıcı ve dışlayıcı politikalarından bağımsız görmez. Ona göre, yönetimdeki elitler bir grubun üyelerine karşı ayrımcılığa yöneldiğinde, kamusal yaşamın birçok yüzünde bu üyelerin karşılaştığı dışlamalar meşrulaşır ve yoğunlaşır (...) Toplumsal hiyerarşide, etnik veya dinsel bakımdan damgalanmış bir aşağı sınıf olarak yer alırlar.

Özneleştirme biçimlerinin yanında tespit edilen direniş imkânları, birbirinden ayrı bir şekilde kategorize edilmek yerine derginin ilk basım yılından son basım yılına doğru takip edilmekte ve birlikte tartışılmaktadır. Bu yolun izlenmesinin nedenleri, hali hazırda iktidar kaynaklı kategorizasyona karşı durmak, araştırmanın postyapısalcı tavrını sürdürmek, özne ve iktidarın her zaman ve her yerde iç içe geçtiğini göstermek, özne ve iktidar ilişkilerini yapı sökümü uğratmaktır. Foucault özne ve iktidarın duruma göre değişkenliği ve konumlandırımların farklılaştığını Diego Velázquez'in 1656'da tamamladığı *Las Meninas* -Nedimeler- tablosu üzerinden anlatır. Bu tablo bakan ve bakılanın yer değiştirmesi ve ters-yüz edilmesini anlatan çok iyi bir örnektir. Tabloda bakan ve bakılanın konumu her an karşılıklı devinim içindedir. Biz tabloya bakarken tablounun içindekiler de bize bakmaktadır. "Özne ve nesne, seyirci ve model rollerini sonsuza kadar tersyüz etmektedir" (Foucault, 2001: 29). Hiçbir düzlem sabit ve kaim değildir ve iktidarın olduğu her yerde bir direniş söz konusudur. Bu noktada Foucault'nun eserlerinde direniş konusunda ayrıntılı açıklamaya rastlanmadığını da belirtmekte fayda vardır. Direniş "Foucault'nun çalışmalarında fazladan bir kategoridir ve çözümlenmeyi beklemektedir" (Sarup, 2004: 124). Yine de araştırmada direniş söylemleri içinde de birtakım söylemlerin üretilip insanların özneleştirildiği vurgulanmaya çalışılarak bu noktada böylesi bir adım atılmaktadır. Öte yandan araştırmanın, *direniş* kapsamında *özne* ve *iktidar* ilişkisi hakkında sunacağı yeni bir model iddiası bulunmamaktadır. Tüm bunlara rağmen, mevcut özneleştirme biçimleri birtakım kuramlarla yorumlanarak dergide mevcut toplumsal hayatın ne şekilde alımlanıp aktarıldığı, hangi normalizasyonları yeniden ürettiği ortaya konmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MUHAFAZAKÂRLIĞIN TEMEL İLKELERİ BAĞLAMINDA *SABİTFİKİR*'İN FOUCAULTCU SÖYLEM ANALİZİ

2011 Mart ayı itibarıyla, aylık sayılarıyla hem dijital hem basılı olarak yayın hayatında yer alan *Sabitfikir Güncel Edebiyat Dergisi* Türkiye'nin en büyük kitap zincir mağazası olan D&R'nin bağlı olduğu Doğan Grup ve sonrasında Turkuvaz Gruba ait bir edebiyat dergisidir. Her sayıda değişmekle beraber 60-70 sayfa civarında bir yekûna sahiptir. Edebiyat dergisi olmasına rağmen az da olsa sinema, tiyatro, müzik gibi alanlara dair denemelere de yer verilmektedir. Ayrıca görselliği ön planda olup çeşitli illüstrasyonlarla bezenmiştir. Çizgi roman, edebiyat camiasına dair haberler, son çıkanların tam sayfa reklamları, her ayın dosya konusuna göre okuma listeleri, çoksatan listeleri gibi içeriklere sahiptir. Dergide, Küçük İskender, Haydar Ergülen, Murat Gülsoy, Irmak Zileli gibi Türk edebiyatının şiir, roman ve öykü yazarlarının da metinlerine rastlanmaktadır.

Sabitfikir'in 2011- 2019 dönemine tekabül eden 1-106. sayılarında toplam 1904 adet tanıtım/ eleştiri metni tespit edilmiştir. İlk basamakta bu metinler okunup belirli bir sıklığa ulaşan konular kategorize edilmiştir. Bütün bir veri yığını içinden uygun veriyi seçip ayırıp kategorize etmek (Kümbetoğlu, 2017: 155) araştırma kapsamı için ilk aşamadır. Böylece çok sayıda veriden oluşan bir evrende, evren hakkında yargıda bulunmak amacıyla örneklem alınmaktadır. Bu örneklem, araştırma sorusu kapsamında seçilip ayıklanmış anlamlı verilerdir. Kapsam sınırlandırılarak hem analizde derinlik sağlanır hem de araştırma her şeyden bahsedilen yığılmış ve dağınık verilerden kurtulmuş olur. Bu doğrultuda inceleme alanı evren, onun içinden bağlama göre seçilmiş veriler ise örneklemidir. Bu araştırmanın evreni *Sabitfikir* dergisinin 1-106. sayıları, örneklemi ise muhafazakârlık ilkeleri kapsamında özneleştirme ve söylemsel pratikleri içeren metinlerdir ve karşılaşma sıklığıyla birlikte Tablo-3'te yer verilmektedir.

Sabitfikir'deki toplam tanıtım/ eleştiri metni sayısı ile araştırmaya konu edilen veri sayısının yani evren ile örneklem arasındaki farkın birden fazla nedeni mevcuttur. Öncelikle araştırmaya uygun veri sağlayan metinlerde dikkat edilecek ilk husus sıklık gösteren bir söylemin belirgin bir şekilde üretiliyor olmasıdır. Dergide roman ve öykü kitapları tanıtımı, sansürlenmiş edebi eserlerin hikâyesi, sanatçıların yaşamı, çizgi-romanların tanıtımı, şiir, müzik, tiyatro ve sinema üzerine denemeler vb. içerikler olup bunların büyük bir kısmında birtakım meselelere yumuşak bir tonla değinilmektedir. Elbette metinlerde bazı dünya görüşleri sezdirilmektedir ancak araştırmanın yöntemi *Foucaultcu Söylem Analizi* olduğundan belirgin biçimde söylemsel ifade ve pratiklere

rastlanmadığı için bunlar en baştan elenmiş ve değerlendirmeye alınmamıştır. Ayrıca verilerin seçiminde bir diğer nokta, dergide tekrar edilmesi, yani sıklığıdır. Dolayısıyla belirli bir konu, birden fazla ve birbiriyle ilişkili olduğu tespit edildikten sonra kayda değer görülmüştür. En büyük faktör ise bağlam seçimidir. Konuların birbiriyle ilişkisinin temeli muhafazakârlık ilkelerine bağlanıp belirlenen ilkeler kapsamına dâhil edilemeyen veriler daha sonra ayıklanmıştır. “Niteliksel analiz; bütün veriler kapsanana kadar devam eden bir döngüsel süreçtir. Verilerin ayıklanması, verilerin düzenlenmesi ve yorumu içeren, birbirini izleyen ve devam eden işlemler analizi oluşturur” (Kümbetoğlu, 2017: 151). Uygun veriyi sağlayan metin sayısı/ örneklem ile dergideki toplam tanıtım-eleştiri metni sayısı/ evren arasındaki farkın nedeni bu hususlardır.

Tablo 3: Sabitfikir’de Tespit Edilen Konular

Konular	Sıklık
Birey ve Modernizm	11
Otorite	21
Din	49
Osmanlı Devleti	6
Ermeniler, Kürtler, Aleviler, Rumlar, Solcular	17
Feminizm, Ataerkil İdeoloji	72
Aile Kurumu-Genel	8
Queer Kimlikler	22
Kentsel Dönüşüm	11
Doğa	27
Tüketim	18

Bağlamın belirlenmesi ise verilerin tekrar tekrar okunup aralarında belirli bir örüntü ve ilişki görülen konuların öne çıkmasıyla sağlanmıştır. Araştırmanın başlangıcında *Sabitfikir*’in söylem analizini yapma fikri mevcut olup²¹ ilk aşamada derginin henüz tamamı okunmadığından öngörülemeyen bağlam, Tablo-3 te gösterilen konular tespit edildikten sonra bunların arasındaki ilişkinin ne olabileceği sorusu üzerine belirlenmiştir. Nitekim nitel araştırmalar üzerine de çalışmaları olan Belkıs Kümbetoğlu (2017: 154) *sistemik analiz*in elde edilen bulgular arasındaki ilişkinin tespitiyle sağlanacağını “verilerde yer alan bazı kavram ve temaların belirlenmesinden sonra bunlar arasındaki ilişkiyi tanımlamak esastır” ifadesiyle vurgulamaktadır. Bu durum nitel araştırmaların genel özelliklerinden biridir. Bağlamın *muhafazakârlık* olarak seçilmesi söz konusu süreçten sonra gerçekleşmiş, bu sayede tespit edilen veriler anlamlı bir örüntü oluşturabilmiştir. Öte yandan Foucault’nun Hegelci tarih anlayışına karşı çıkıp mikro tarihler ve minör hakikat söylemlerine yönelmesiyle bağlamın geniş tutulması gerektiği, minör söylemlere bu sayede yer verilebileceği düşünülmüş, böylece minör söylemlerin de *kanon* oluşturabileceğini göstermek için, daha kapsayıcı bir bağlamının gerekli olduğu kanaatine varılmıştır. Derginin genel olarak hangi edebiyat kanonlarını ürettiği sorusu minvalinde konular arasında anlamlı bağın *muhafazakârlık*

²¹ İlk elde inceleme nesnesi ve yöntem seçilmiş olup bağlam daha sonra belirlenmiştir.

olduğu tespit edilmiş, ardından muhafazakârlığın ne gibi özellikleri olduğu sorusu üzerine Edmund Burke, Russell Kirk ve Robert Nisbet'in eserlerinde andıkları temel ilkeler araştırmanın bağlamı olarak belirlenmiştir. Elde edilen verilerle bu ilkeler bağdaştırılmıştır. Muhafazakârlığın temel ilkeleri incelenerek *Sabitfikir Güncel Edebiyat Dergisi*'nde hangi edebiyat kanonlarının görünür kılındığına ulaşılabacaktır. Bu doğrultudan hareketle öncelikle muhafazakârlığın ne olduğu ve araştırmada bu kavramın ne açıdan kullanıldığı ya da hangi anlamlarının dışlandığı ile söz konusu ilkelere kısaca değinmekte fayda vardır.

Latince *conservare* kelimesine dayanan muhafazakârlık, var olanı koruma ve muhafaza etme isteği (Çiğdem, 2006: 13), eski olanı düzeltme anlamındaki restorasyona yönelik (Belge, 2006: 93), “oğullarının ve kızlarının kendi bildiği değerlere göre yaşamalarını isteyen birinin hali” (Baker, 2006: 101) gibi anlamlara gelir. Kubbealtı Lügati'ne göre “milli, manevi değerleri, âdet ve gelenekleri korumaya, olduğu gibi yaşatmaya çalışma”²² anlamına gelen muhafazakârlık, düşünürlerin pek çok açıdan ortak bir kanaate varamamasından dolayı bir doktrin sayılmaz. Bu minvalde kavram farklı açılardan değerlendirilmektedir (Çiğdem, 2006: 13):

Bir muhafazakârlık incelemesi, muhafazakârlığı nasıl kavramsallaştıracaktır? Belirli bir tarihsel olgunun -Fransız Devrimi- ürünü olarak ortaya çıkan bir ideoloji, bu sürece yönelik tepkilerin oluşturduğu bir dünya görüşü, mevcudu muhafaza etmeyi amaçlayan bir siyaset anlayışı ve pratiği, esas olarak modernlik karşısındaki kaygıları temalaştıran bir sosyal teori biçiminde veya 'değişimi' olumsuzlamaya yönelik ve bütün toplumlara genelleştirilebilecek bir tavır, verili bir durumdan ötekine geçişte konumları sarsılan birey, grup ve tabakaların tepkisel tutumları olarak.

Bu karmaşıklık muhafazakârlık üzerinde önemli düşünceleri olan Philippe Benetton (1991: 7) tarafından da dile getirilmiştir. “Muhafazakârlıktan neyi anlamak gerek? Terim bir bakıma açıklıktan uzaktır ve tanımı tartışma kaynağıdır. Hangi anlamını akılda tutmalıyız?”. İşte bu ifadeler kavramın karmaşık bir anlam dünyasına haiz olduğunu yeniden dile getirmektedir. Görüldüğü üzere kavram üzerinde tartışmalar devam etmekte ve uzlaşa sağlanamamaktadır. Pek çok düşünürün üzerinde uzlaştığı tek konu ise onun Aydınlanmacı düşünceyle Fransız Devrimi'ne karşı çıktığı noktadır. Öte yandan muhafazakârlık hakkında mevcut birtakım görüşlere de değinmekte fayda vardır.

Doğancan Özsel'e göre (2006: 5-6) muhafazakârlığa üç yaklaşım mevcuttur. Bunlardan ilki muhafazakâr siyaseti olumsuzlamaya çalışanlara aittir. Soyut aklın eleştirisinden uzakta konumlandırılan muhafazakârlar, *gerici* olmakla suçlanır (5). *Düşünce tarzı olarak muhafazakârlık* her dünya görüşü ve siyasi görüşten kimsenin sahip olabileceği bir anlamı içermektedir. “Hayatın bütününe kapsayacak bir açıklayıcılığa sahip olmayan ve sağ veya sol bütün ideolojilerin içerisinde bulunabilecek bir yöntemdir” (Mollaer'den aktaran Ketten, 2014:6). Bu araştırmada kavrama bu açıdan yaklaşılmadığı, milliyetçi, dinî ya da Kemalist muhafazakârlık vb. konu başlıklarının mesele

²² <http://lugatim.com/s/muhafazakâr> (12.11.2019).

edilmediği vurgulanmalıdır. Ayrıca muhafazakârlık *siyasi pozisyon* yerine *siyasi tutum* olarak görülmektedir. Hangi görüşte olursa olsun kişiler muhafazakâr olabilir. Ancak bu görüş genellikle siyasi partiler arasında muhafazakâr grupların mevcudiyetini açıklayamamakla eleştirilir. Bir diğer görüş de kavramın *ideolojik*²³ karakteristiklerini tespit ve tahlil etmeye dayanır. Bu da çok aydınlatıcı olmamakla eleştirilir. Tüm bunlardan hareketle bilimsel bir çalışma yapılırken takınılabilecek en makul tutumun söz konusu ayrımın farkına varmış olarak bu kavramın çok anlamlılığını kabul etmek olduğu belirtilir. Böylece birinin eksik kaldığı kısmı diğeri tamamlayacaktır. Aynı şekilde, muhafazakârlığın ilk doğduğu andan itibaren geçirdiği çeşitli evrelerin ve 1980'lerle gelişen neoliberal muhafazakârlığın da geldiği boyutun farkına varılmalıdır.

Öte yandan muhafazakârlıkla ilgili bir diğer sorun onun ideoloji olup olmadığına dairdir. Düşünürler bu konuda da ortak bir görüş sergileyememektedir. Muhafazakârlık kimine göre ideolojyken kimine göre değildir. Russell Kirk'e göre (2005) bu düşünce biçiminin kişilere *dogmalar sunan bir kutsal kitabı* yoktur ve kendisini muhafazakâr olarak addeden kimselerin nelere bağlı kaldığını tespit etmek zordur. Robert Nisbet (2014: 19) ise onu ideoloji olarak tanımlayıp bazı kimseleri onu ideoloji olarak tanımlamaktan kaçındıkları için eleştirmektedir. *Modern Siyasal İdeolojiler* adlı kitapta da bir bölüm olarak muhafazakârlık yer almaktadır. Ahmet Çiğdem (1997: 107) ise bunun bir ideoloji olmadığını yeniden belirtmektedir. “Muhafazakârlığın bir ideoloji olduğunu söylemek, başta Michael Oakeshott gibi bu değerlendirmeye toptan itiraz edenler olmak üzere, derece derece bütün muhafazakârları tedirgin edecektir. Muhafazakârlar bunda çok haksız sayılmazlar. Çünkü Edmund Burke'ün, Jakobenizm karşısındaki ünlü çıkışlarından başlayarak muhafazakâr düşüncenin felsefî entelektüel tarihi, ideoloji karşıtı bir tutumu ilkeleştirmiştir”. Böylesi bir tartışmanın uzun süre devam edeceği düşünülmekte, bu araştırmada bu tarz bir sorunsallaştırma yapılmamaktadır.

Muhafazakârlığın ortaya çıkışına bakıldığında, Aydınlanma filozofları ve Fransız Devrimi'ne yönelik gelenek, tarih, toplum, otorite vb. pek çok kurumun savunusu şeklinde olduğu görülmektedir. Aristokrasinin mutlak egemenliğine karşı mücadeleye tepkiyle başlayan süreç, devrimleri halka zorla benimsetmeye çalışan Jakoben harekete karşıdır (Yanardağ, 2004: 17). Gelişen bu karşı tepki, muhafazakârlığın temeli sayılmaktadır. “Muhafazakârlığın ilk yazıları, koşulların ürünüdür, geçmişte kesintisiz bir geleneğin gücünden yararlanırken, devrimci fırtınanın süpürüp attığı şeylerin lehine yazılan mücadele metinleridir. Dolayısıyla muhafazakâr doktrin, karşı-devrimci doğdu (...) Devrimin ortaya attığı ilkeleri ta başından reddediyordu” (Beneton, 1991: 11).

Muhafazakârlığın kökenini Aydınlanmaya kadar götürenlere göre muhafazakârlar *modern* kelimesine, *yeni bir dünya* düşüncesini yansıttığı, Aydınlanma düşüncesinin ürünü olduğu ve bilim

---

²³ Pek çok düşünür muhafazakârlığın bir ideoloji olmadığını vurgulamaktadır.

ve sekülerleşmeye işaret ettiği (Yayla, 2003: 127-128) için sıcak bakmaz. Nitekim muhafazakârlık için ideal toplum, düşünürler tarafından vurgulanan ilkelerin pek çoğunun uygulamada olması hasebiyle Ortaçağ düzeni, bir diğer ifadeyle *ancien regime*'dir²⁴. Rasyonalitenin gelişimiyle ortaya çıkan modernite, Aydınlanma, Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi ve bunlara bağlı tüm diğer sonuçlar, muhafazakârlığın sahip çıktığı pek çok şeyi yok edip, temel yapıyı sarsmaktadır. Ne var ki modernite, liberallerle Aydınlanmanın iyimserliği içindeki kişilerin (Özipek, 2006: 67) beklediği sonuçları vermez ve nihayet XX. yüzyılda iki büyük dünya savaşı meydana gelir. “Yeryüzüne cenneti getirmek için yola çıkıp onu sonuçta cehenneme çeviren Kartezyen rasyonalizm” (69) büyük bir hayal kırıklığına neden olur. Ortaya çıkan sonuçlar muhafazakârları haklı çıkarır. Ancak süreç içinde muhafazakârlık koşullara göre kendini güncellemektedir. Dolayısıyla muhafazakârlığın bir yanı geçmiş ve geleneklere bakıp bunları korurken bir yanı da mevcut şartlara uyum sağlamaktadır. “Aslî ve değişmez olana dair ısrarı ile, her tarihsel toplumsal değişim karşısında başka, yeni bir sabiteyi araçsallaştırabilmesindeki pratik-pragmatik tutum (Çiğdem'den aktaran Bora, 2018: 55) ondaki paradoksu göstermektedir. Ayrıca Tanıl Bora'ya göre (2018: 55) muhafazakârlık kapitalist modernleşmenin toplumsal malzemeye uyarlanmasında işlevsellik kazanmaktadır. Koşullara göre kendisini yenileyip güncellemesi onu saf gelenekçilikten ve Restorasyon'dan²⁵ ayırmaktadır (Bora, 1997: 6-7).

1980'lerden itibaren muhafazakârlığın aldığı son biçim neoliberal muhafazakârlıktır. Söz konusu politikaların uygulandığı ülkelerde müdahale ve yasaklamalar fazlalaşırken dini ritüellerin kamusal alanda kolaylaştırıldığı görülür. Bu bağlamda ibadet hakkı ön plana çıkar, eğitimde din derslerine verilen ağırlık artar. 80 sonrasında Mehmet Vural'ın (2017: 124) da belirttiği gibi *evrim teorisi* yerine dinî yaratılış hikâyelerinin ön plana çıkarılması, yeni-sağın siyasetinde kürtaşın kısıtlanması, eşcinsellik ve pornografinin yasaklanması ve sansürle baskının artması yine bunun neticesidir. Söz konusu söylemler medyayla çoğullandırılır ve geniş kitlelerde yeniden üretilerek bunların toplum nazarında da karşılık bulması sağlanır.

Muhafazakârlık kapitalizmi toplumsal değerleri yıktığı için eleştirirken onun son raddesi olan neoliberal muhafazakârlıkta söz konusu değerler sistemi de güncellenmektedir. Son dönemde özelleştirme faaliyetleri ve sermaye akışının hızlanmasıyla birtakım değerlerin yozlaştığı fark edilip bundan yakınılarak, söz konusu değerler yapay bir biçimde ön plana çıkartılır. “Yeni muhafazakârlık, neoliberalizmin ekonomik alandan devlet gücünü ve müdahalesini çekme siyasetine karşılık sosyal alanda eksikliğini hissettiği otorite ve sosyal disiplinin, din ve aile gibi ideolojik motiflerin öne çıkarılmasını savundu” (Suda, 2018: 146). Harper ve Clarke'a göre de (aktaran Özsel, 2006: 55-56) yeni muhafazakârlığın en önemli niteliği; sağlıklı bir toplum için *din*,

²⁴ Geç Orta Çağ ile Fransız Devrimi arasındaki süreç. İfade, toplumsal ve siyasal kurumlarıyla mevcut Fransız monarşisine atıf yapmaktadır.

²⁵ İngiltere'de 1600, Fransa'da 1800'lü yıllara tekabül eden, yıkılmış olan eski düzenin yeniden yerine geldiği, devrilen hanedanlığın tekrar egemen olduğu dönemdir.

milletçilik ve *geleneklerin* varlığını gerekli görmek ve neoliberalizmin hâkim olduğu bu süreçte söz konusu gerekliliğin göz ardı edildiğinden yakınmaktır. Öte yandan iç siyasette dindarlaştırma politikası izlenmekte (Drury'den aktaran Özsel, 2006: 56), böylece hem serbest piyasa koşullarıyla kapitalizmin gelinen son evresi yaşanmakta, hem de bu durumdan kaynaklanan değerler yitimi yine kendi içinde *çözüm*e kavuşturulmaktadır.

Tüm bunların ardından araştırmada muhafazakârlığın hangi açıdan ele alındığı sorusunun cevabı ise muhafazakâr düşüncenin kurucusu olan Edmund Burke ile bu alanda önemli düşünceleri olan Robert Nisbet ve Russell Kirk'ün kendi çalışmalarında belirlediği ilkelerin ortak yönleridir. Russell Kirk ve Robert Nisbet'in muhafazakârlığın temel dogmaları şeklinde özetlediği maddeler, Burke'ünkine bazı noktalarda benzerlik göstermekte olup bu ilkelerle genel olarak nelere ağırlık verildiği görülebilmektedir. Muhafazakârlığın *kurucu babası* olarak tanımlanan Edmund Burke'ün, *Reflections on the Revolution in France*'da belirttiği altı tema bulunmaktadır (Cecil'den aktaran Zürcher, 2004: 40). Bunlar, *dine bağlılık*, *hiyerarşiye bağlılık*, *toplumun doğal bir organizma sayılması*, *geçmişe bağlılık* ve *özel mülkiyet hassasiyetidir*. Russell Kirk'e göre (2005) muhafazakârlığın temel ilkeleri *süreklilik arz eden bir ahlaki düzen isteği*, *gelenekleri sürdürmek*, *alışkanlıkları devam ettirmek*, *ihtiyat prensibi*, *çeşitlilik prensibi*, *mülkiyet hakkı*, *doğal -organik- toplumun desteklenmesidir*. Robert Nisbet'e göre (2014) muhafazakârlığın temel ilkeleri *tarih ve geleneğe bağlılık*, *akla önyargı*, *otorite ve iktidara bağlılık*, *özgürlük ve eşitlik karşılığı*, *mülkiyet ve hayat*, *din ve ahlak*tır. Bu ilkelerin pek çoğu tamamı aynı anda olmasa da farklı düşünürler tarafından da onaylanmaktadır.

Söz konusu ilkeler ile dergide tespit edilen konular arasında ilişki kurularak analizde ilke ve konular eşleştirilmiştir. Bu ilkelerden önce muhafazakârlığın bireye karşı önyargısı ve toplumu ön planda tutması nedeniyle dergide modern birey kapsamında elde edilen veriler “Muhafazakârlığın Birey Üzerinden Modernizm Eleştirisi” başlığı altında değerlendirilmektedir. Ardından muhafazakârlığın ilk ilkesi sayılabilecek olan otoriteye itaat ilkesi bulunmaktadır. Mevcut toplumsal düzenin devamlılığı sağlayan bu ilkeye göre hiyerarşik ilişkilere dikkat edilmelidir. Bu nedenle dergide ast-üst ilişkisi, devlet otoritesi, söz konusu ilişkilerin yer aldığı distopik romanların eleştirileriyle ilgili veriler bu başlık altında değerlendirilmektedir. İkinci ilke olarak dine bağlılık ilkesi yer almaktadır. Din, toplumsal kurumların en önemlilerinden olup insanları birbirine bağlayan özelliğiyle ön plana çıkar. Dergide dinî tasavvufî söylem ile dinin sorgulanmasına yönelik veriler bu başlık altında değerlendirilmektedir. Ayrıca geleneğe bağlılığın da temel ilkelerden olduğu görülmektedir. Bu başlıkta dergide tespit edilen feminizm ve ataerkil ideoloji kategorisi değerlendirilmektedir. Bu kategorinin dışında gelenek başlığı altında toplanabilecek başka veriye rastlanmadığı da vurgulanmalıdır. Öte yandan bahsi geçen toplumsal kurumlara verilen önem ve ailenin bu kurumların temeli olduğu için aileye bağlılık ilkesi şeklinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır. Genel olarak aile kurumuyla ilgili verilerle queer kimliklere dair veriler de bu başlığın altında bir altbaşlık halinde değerlendirilmektedir. Başlangıçta queer kimlikleri *ahlaki*

ilkelere bağlılık başlığı ile sunmak düşünülmüş, ancak *ahlak* ifadesini bireylerin cinsel yönelimine bağlayıp heteronormative kapsamındakileri de *ahlaklı* olarak kategorize etmenin muhafazakârca olacağı, bunun da analitik düşünmenin dışında kalacağı düşünülerek vazgeçilmiştir²⁶. Muhafazakârlıkta genel olarak ailenin sürdürülememesi endişesi göz önünde bulundurularak queer kimliklerle ilgili veriler aileye bağlılık ilkesi altında değerlendirilmektedir. Beşinci olarak, tespit edilen kentsel dönüşüm, doğa ve tüketim kategorileri de özel mülkiyet ve sermayenin önemine işaret eden ilke kapsamında değerlendirilmiştir. Bir diğer ilke tarihe bağlılıktır. Tarih üzerinden şimdi ve gelecek inşa edilmekte, bu nedenle tarihe büyük önem verilmektedir. Elbette koşullara uygun olacak şekilde tarihin gerekli kısımları ön plana çıkarılıp bazı kısımları görmezden gelinmektedir. Bu noktada resmi tarihin dışında minör söylemlere de önem verilmesi gerekmektedir. Dergide tespit edilen Ermeniler, Rumlar, Kürtler, Aleviler ve Solcuların tarihi kategorisi ile Osmanlı Devleti kategorisi bir araya getirilerek bu başlıkta tartışılmaktadır. Her bir alt bölüm sonunda yıllar içinde elde edilen veri sayısı grafik ile gösterilmektedir.

3.1. Muhafazakârlığın Birey Üzerinden Modernizm Eleştirisi

Aydınlanma düşüncesinde bireyselliğin ön plana alınmasına o dönemde ilk defa muhafazakârlar tarafından karşı çıkmıştır. Zira muhafazakârlıkta toplum önemlidir ve bireyselleşmeye sıcak bakılmaz. “İnsan doğasına ilişkin liberal veya sosyalist iyimserliği reddeden muhafazakârlara göre, insanın ve toplumun tarihten, tecrübeden, dinden, gelenekten bağımsız olarak, salt akla dayanılarak mükemmelleştirilmesi imkânsızdı[r]” (Özipek, 2006: 69). Rasyonel düşüncenin çıktılarının pek çoğu -özellikle toplumsal kurumları zedelediği düşünülenler- olumsuzlanır. Bu noktada şunu da belirtmekte fayda vardır; muhafazakârlık, bazı hususlarda moderniteyle sentezlenir, yani tamamen bir modernite karşıtlığı olarak okunmamalıdır. Ayrıca tamamen bir akıl karşıtlığı da söz konusu değildir. “Soyut akılcılık, muhafazakârlık tarafından reddedilmeksizin, ama tarihsel esaslara bağlanarak disipline edilemeye çalışılmaktadır” (Öğün, 2006: 554). Bu doğrultudan hareketle muhafazakârlığın kesin bir modernizm karşıtlığı olmadığını vurgulamak gerekir²⁷. Yine Serpil Sancar (2014: 310) Türk modern düşüncesinin muhafazakâr-modernlik ile modernlik karşıtlığı arasında gidip gelen frekanslara sahip olduğunu belirtir. Ancak bazı noktalarda Aydınlanma karşıtlığı söz konusu olabilmektedir. Bunlardan biri de modern bireyin ortaya çıkışıdır. XVII. yy.’dan itibaren birey vurgusu yapan Aydınlanmacı düşünürlere ilk tepki o dönem muhafazakârlar tarafından geliştirilmiştir. Daha sonra varoluşçuluk ve postmodernizm gibi akımlarda da modernite eleştirisi pek çok paydaş tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu noktada temelde modernite eleştirisinde birleşen her bir akımın; filozof, dönem ve argümanları itibarıyla birbirinden farklılaştığını belirtmekte fayda vardır. Muhafazakârlar ise toplumsallıktan

²⁶ “muhafazakâr özbiçim, bir programa değil bir tavra, hayat karşısında analitik olmayan somut duruşa dayanır” (Müller’den aktaran Bora, 2018: 57).

²⁷ Milliyetçilik modernite sonrasında ortaya çıkan bir akımdır ve muhafazakârlığa eklenen bir ideolojidir. Dolayısıyla modernizme tam bir karşıtlık söz konusu değildir.

uzaklaşılması ve yüzyıllardır süregelen düzenin bozulması yönüyle modernite eleştirisine katılmaktadır. Postmodernizm de modernizmin insanı özneleştirme biçimlerine karşı çıkmaktadır. Postmodernizmin moderniteyi bu kapsamdaki eleştirisi, muhafazakârlığın bu yönündeki söylemiyle birleşmektedir. Mustafa Kutlu öyküleri gibi muhafazakâr ve pek çok açıdan postmodern edebiyat kategorisine giren yazarlarca söz konusu eleştiri yapılmakta, ulusal ve küresel çapta son dönem edebi eserlerde bu konu sıklıkla ele alınmaktadır. Burada araştırma bağlamında temel soru modern birey üzerinden modernite karşıtlığı yapıp yapılmadığıdır. *Sabitfikir*'de modern birey kapsamında elde edilen veriler aşağıdaki maddeler uyarınca analiz edilmektedir:

- ✓ *Öznesi olunan bir deneyimle ilgili bilgi alanının oluşumu:* Modernitenin doğuşu, Sanayileşmenin gelişmesi.
- ✓ *Deneyimin pratiğini düzenleyen örgütlenme:* Fabrikada çalışma, metropolde yaşama, çekirdek aile içinde büyüme vb.
- ✓ *Kişinin kendisini bu deneyimde tanımlama, kabullenme ya da reddetme pratikleri:* İnsanların modern söylemin kendilerini ürettiği öznellik biçimlerini kabul ya da reddetmesi.

Konuyla ilgili ilk veriye modern birey üzerinden modernizmin eleştirisi toplumsal bağların yıkılıp, insanın yalnız bir bireye dönüşmesi bağlamında 12. Sayıda rastlanmaktadır. Dave Eggers'in *Vahşi Şeyler* adlı romanının tanıtımında modernitenin ürettiği *yalnız* özneye işaret edilmektedir. Küçük bir çocuk olan başkarakter Max, ailesinden sevgi ve şefkat göremeyen, yalnız büyüyen öznelerden biridir (Önen, 2012a: 20):

Bütün bir neslin ve modern toplumun hayal kırıklıkları, yalnızlıkları, terk edilmişlikleri ve kayıplarını içinde hisseden bir çocuk. Öfkeli, yalnız, yıkıcı ve şiddete eğilimli. Küçük dünyasında, onu güvende tutacak her şey yıkılıp yok oluyor (...) Anne babası boşandığı için babasının terk ettiği evde bile kendine kaleler yapıyor, sığınıyor. Annesinin bir erkek arkadaşı var. Ablası artık onunla oynamayacak kadar büyümüş. Max ilgi ve sevgi istiyor ama istemeyi bilmiyor. Annesini bir kavga anında ısırtıyor, ablasının odasını tahrip ediyor, zavallı köpek bile elinden zor kurtuluyor. 'Sen içinde oldukça bu ev karmaşa halinde!' diye bağıyor annesi (...) Max, kaosu dindirmek, kontrolde olmak, yalnızlığı ve hüznü bitirmek, sevilme, güvende olmak ve boşluğu doldurmak için kendine bir fantastik dünya yaratıyor ve hayalgücünün ürünü bu dünyaya sığınıyor.

Tanıtım yazısına göre Max, modernitenin *yalnız*, *terk edilmiş* ve bu nedenle *öfkeli*, *yıkıcı*, *şiddet eğilimli*, *sevgisiz* olarak ürettiği öznelerden biridir. Onu söz konusu şekilde üreten söylemsel pratikler; ayrılmış olan anne babası ve yaşı büyüdüğü için ablasından ilgi görememesidir. Muhafazakârlığın, modernizme karşı çıktığı noktalardan biri burada açıkça görülebilmektedir. Aile, gelenek gibi kurumların devamlılığını isteyen muhafazakârlar bu kurumları devam ettirebilmek için pek çok geleneği sürdürür ve boşanma gibi meselelere sıcak bakmaz. Öte yandan modernleşmeyle beraber muhafazakârların güvenmediği birey ortaya çıkar ve toplumsal kurumlar sarsılır. Romanda boşanma pratikleri ve ailenin dağılması; Max'in *yalnız*, *öfkeli*, *sevgisiz* olarak üretilmesine neden

olmuştur. Max'in bu öznelik biçiminden kurtulmak için oluşturduğu yeni dünyasıyla kaçış yaşadığı düşünülebilir. Ancak burada insanın modernite öncesinde hiç mi *öfkeli*, *silik* ve *pasif* olmadığı şeklinde bir soru sorulabilir. Toplumsal ilişkilere önem verildiği söylenen *ancient regime*'de insanlar arasındaki ilişkiler tamamen mükemmel, aile kurumu tamamen temiz ve ilişkilerinin sadık, çocuklarının da yine mükemmel yetiştirilip yetiştirilmediği sorusu gündeme gelmektedir. Elbette insan faktörünün olduğu yerde hiçbir şey mükemmel değildir. Öyleyse modernizme yarattığı öznelere dolaylı saldırı ve Aydınlanma karşıtlığı pek tabii sorgulanabilir. Öte yandan bireyi söz konusu şekillerde ürettiği söylenen modernizme bu noktada gelen eleştirilerin tanıtım yazarı tarafından da kabul edildiği düşünülmektedir.

Derginin 2012'ye ait bu sayısında bahis mevzuu edilen modern birey daha sonra uzun yıllar konu edilmemiştir. 2019 yılında yeni yönetimle beraber bu yönde eleştirinin arttığı ve bu söylemi içeren romanların tanıtıldığı görülmektedir. Modernitenin ürettiği *yalnız*, *pasif*, *ürkek*, *bıkkın*, *kayıtsız* vb. öznelere yer alıp çoğunda metin içinde bunun sorumlusu olarak modernleşme gösterilmektedir. Bu metinlerde sadece Türkçe edebiyat değil çeviri eserler de yer almakta ve modernleşmenin sonuçlarının tüm dünyada olumsuz olduğuna işaret edilmektedir. Kapsamda yer alan ikinci döneme ait on beş sayıda, ortalama her sayıya bir adet düşecek şekilde artış, *Sabitfikir*'in yayın hayatı açısından dikkat çekmektedir.

95. sayıda modernizmin ürettiği öznelerin anlatılardaki yansıması gündeme getirilip ele alınmaktadır. Sayının dosya konusunun "Kuzey Avrupa Edebiyatı" olarak seçilmesinin nedeninde anılan bir husus modern anlatı karakterlerine işaret etmektedir. Akar, son dönem roman ve öykülerinde azalan karakterlerin dikkatlerini çektiğini belirtir (Akar, 2019a: 3). Moderniteye kadar anlatılarda *güçlü* kişiler yer almışken, sonrasında *kahramanlar* kaybolur ve roman kişileri literatürde de *karakter* olarak anılır. Akar'ın atıf yaptığı şey *azalan* karakterlerin yanında bir de modernitenin kendisini sorgulayan karakterlerdir. *Kahramanlar çağı* olarak addedilen dönemin sona ermesiyle ortaya çıkan yeni karakterlerden söz edilmektedir. Bunu, önceki dönem ve sonraki dönem şeklinde keskin bir ayırma, kategorize etme gayreti olarak da okumak mümkündür. Zira roman kişilerinin kahraman özellikleri gösteriyor olması o dönemde yaşamış insanların da söz konusu şekilde yaşıyor olduğunun bir göstergesi değildir. Dolayısıyla bu noktada modernizmin ürettiği söylenen *silik*, *pasif* vb. öznesinin de yapay olduğu, böyle bir öznenin daha önce de var olduğu ancak mevcut söylemlerde bunun moderniteye mâl edildiği düşünülmektedir. Öte yandan dergide modernizm eleştirisine dair verilere bakıldığında *ancient regime* ve modernite şeklinde bir kategorileştirme yapılarak günümüz mevcut romanlarının yazıldığı postmodern çağın göz ardı edildiği görülmektedir. Oysa postmodernizme göre de bu çağın içindeki *silik*, *pasif* vb. karakterlerin kökeni modernizmdir. Dergide de genellikle yeni çıkan ve postmodern çağın bireylerini ele alan romanlar tanıtılıp söz konusu bireylerin bunalımı moderniteye bağlanmaktadır. Bunun da nedeni aslında postmodernizmin, modernizmin bir uzantısı olmasıdır.

95. sayıda Erlend Loe'nin *Doppler* romanındaki Doppler ile Dag Solstad'ın *Mahcubiyet ve Haysiyet* romanındaki Rukla karakterleri üzerinden yine modernizm eleştirisi yapılmaktadır. Modernitenin kendisini üretmesinden kaçarak onun öznesi olmamaya çalışan karakter dikkatlere sunulmaktadır. Doppler, başarılı olduğu bir işi, çocukları ve karısını bırakıp, kendisinden beklenen tarzda bir yaşamı terk ederek ormanda yaşamaya başlar (Gürsaler Syversten ve Yıldırım, 2019: 27):

Bizler de bir sabah uyanıp “[a]rtık işe gitmeyeceğim, başarılı olmak zorunda olduğum bir hayatı reddediyorum” cümlesini kuruyor, kurmak istiyor olabilirdik. Doppler ise bu cümleleri kurmuş, ardından da ormanın derinliklerinde özenilesi bir hayat kurmuştu (...) Doppler modern hayatın takım elbiseli, lüks arabalı, idealize edilen bireyinin karşısında adeta bir araba yerine koyduğu geyiği Bongo'yla, saçlı-sakalı birbirine karışmış, şekilsiz haliyle dikilen bir şövalyeydi. Elias Rukla ise ideal bir sosyal devlet sisteminin bile örtemediği, derman olamadığı bir yalnızlık ve iletişimsizlik duygusuyla görünmez olmanın acısını yaşayan kendi deyimiyle ‘zavallı bir roman kahramanı adaydı. Bu iki kitap da modern hayatın herkesi bir şekilde yaraladığı, yordduğu şu dönemde başka bir hayat biçiminin, başka bir tercihin de olabildiğini göstermesi bakımından değerli.

İşyerinde *başarılı* olmanın normalize edildiği bir hayatın artık kendisine *yük* geldiği öznelerden Doppler, söz konusu özneliği kabul etmediğinden çözümü ormana kaçmakta bulur. Sürekli önüne konan hedeflere ulaşması, yeni terfiler alması beklenen ve bu sırada kendisini dinlemekten uzaklaşan özne artık bu pratiklerin iletildiği söyleme karşı çıkar. Kaçarak ormana gitmesiyle modernite karşıtı söylemde *şövalye* olarak özneleştirilmektedir. Ortaçağda belli ilkeleri olan soylu, atlı savaşçıya denilen *şövalye* kavramıyla anılıp diğer öznelere rol-model olarak gösterilmektedir. Ayrıca söz konusu kaçışı gerçekleştiremeyen ve içine girdiği hayattan çıkamayan Rukla üzerinden *zavallı*, *yaralı*, *yorgun* şeklinde özneleştirilen tüm insanlara başka bir hayatın mümkün olabileceği çağrısı yapılmaktadır. Metin, derginin daha muhafazakâr olduğu görülen bir sayısında söz konusu bireyler üzerinden modernite eleştirisi yapmaktadır. Ancak önce 1980'ler ardından 2000'lerle artan neoliberal muhafazakâr politikalar içinde muhafazakârlığın çağa ayak uydurduğu, birtakım gelenekleri ve ritüelleri yavaş yavaş içine girdiği kaba göre şekillendirdiği ve romandaki gibi mevcut işini bırakıp ormana kaçma fikrine çok da sıcak bakılmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kaçış, gerçek hayatta yakalanamayan ve belki de yakalanması istenmeyen mutluluğun bir nevi avuntusu olarak düşünülebilir. Bu da Jean Jacques Rousseau'nun romantik dünya görüşüyle açıklanabilir. Rousseaucu görüşe göre kent merkezinde yaşayan ve burada bunalan birey, imgeleminde kurduğu doğal hayata kaçma ve kentten kurtulma arzusu içindedir.

95. sayıda Dag Solstad'ın *Mahcubiyet ve Haysiyet* romanının tanıtımında modern hayatın insanî ilişkileri yok ettiği ve bireyi *yalnız* olarak özneleştirdiği vurgulanmaktadır. Georg Simmel'e göre (2006: 91) *yalnız*, *bıkkın*, *kayıtsız* öznesini üreten söylemsel pratikler metropol yaşamı ve para ekonomisidir. Topluma önem veren muhafazakârlara göre ise insan diğer insanlarla ilişki içinde olmalı ve yalnız kalmamalıdır. Dolayısıyla moderniteye yönelik eleştirilerinden biri de kişinin toplumdan *uzak*, *yalnız* ve *yabancı* olarak özneleştiriliyor olmasıdır (Gürel, 2007: 24):

Muhafazakârlara göre artık, doğal toplum, ahlaki yaşam ve samimi ilişkiler çökmüş, soğuk ve faydacı ilişkiler ortaya çıkarmıştır. İnsan ilişkilerinde, duygusal bağlılıklar yerine çıkar ya da görev nedenli kurulan ilişkiler gözlemlenir olmuştur. Onlara göre muhafazakârlığın temel görüşlerine karşı gelişen modern bireycilik toplumun parçalanmasına neden olmaktadır.

Kendisinin ancak *Thomas Mann tarafından ciddiye alınacak zavallı bir roman kahramanı* olduğunu düşünen Rukla, modern -ve aslında postmodern- hayatın sıradan öznesidir. Toplumsal bağlarını düşünmeye başladığında arkadaşlık ilişkileriyle gönül ilişkileri konusunda iyi olmadığını fark eder. Çevresinde ona en yakın olan insanlardan dahi kopuk, “toplum içinde söyleyecek sözü kalmamış” (Erkut, 2019: 61) biridir. “*Mahcubiyet ve Haysiyet*, hem modern hayatın eleştirisi olarak, hem de ekonomik ve insani gelişmişlik sıralamalarında en üstlerde yer alan bir ülkede toplumdaki yalıtılmış bir hayat süren, kendini güncelleyememiş bir insanın öyküsü olarak okunabilir” (61). Metinde bireyin yalnızlığı modernizme mâl edilmektedir. Ancak burada yine başka bir soru gündeme gelmektedir. Bireye güvenmeyen ve toplumu öne çıkararak muhafazakârlıkta toplumsal ilişkilerin ve ritüellerin sayıca fazla olması bireyin yalnız olmadığı anlamına mı geldiği yönünde bir soru sorulabilir. Klişe ifadeyle birey, *kalabalıklar içinde yalnız* da hissedebilir. Toplumsal bir ritüeli yerine getirirken, örneğin bir mevlid töreni, sıla-i rahim gibi ritüellerde de birey yalnız hissedebilir. Ancak bunlar görmezden gelinerek *yalnız* özne sadece modernizme mâl edilmektedir.

Yine 95. sayıda Tayfun Pirseliimoğlu'nun *Çölün Öbür Tarafı* adlı öykü kitabının tanıtımında modernitenin ürettiği söylenen *silik, mağlup, azalan, teslimiyetçi* özneler yer verilmektedir. Kişileri söz konusu şekillerde özneleştirilen söylemsel pratiğin, öykülerde genellikle Kafkaesk bir devlet portresine bağlandığı ifade edilmektedir. Devlet mekanizmasında yaşadığı tuhaflıklardan sonra adliyedeki bir odada unutulmuş bir karakterin ölümü bürokrasinin anlamsızlığına bağlanmaktadır. Kurallara aşırı bağlılık, sekreteryaya işlerinin yoğunluğu, kırtasiyecilik ve verimsizlik gibi söylemsel pratikler modern bireyi söz konusu şekillerde üretir. “Modern bireyin anlaşılmasız ama itiraz edilemez bir çeviklikle işleyen devlet mekanizması karşısındaki mağlubiyeti, Pirseliimoğlu'nun anlatılarında kullanmayı sevdiği ve üzerine çeşitlendirmeler yapmaktan hoşlandığı bir tema[dır]” (Bayer, 2019a: 15). Max Weber'in bürokraside otorite üzerindeki görüşlerinde görüldüğü gibi memurların hiyerarşik ilişki içinde bulunması, öznelerin söz konusu şekillerde üretilmesine neden olur. Ancak hiyerarşik ilişkilerin modernite öncesinde de olduğu vurgulanmalıdır. Metinde, bürokrasinin moderniteyle gelişmesinde oluşan bu özneler önceki dönemdekilerden ayrılarak modernite eleştirisi yapılmaktadır.

96. sayıda Natsume Sasaki'nin eserleriyle Japon sineması üzerinden Japonların moderniteyi alımlama biçimi anlatılıp modernite karşıtı söylem tekrar edilmektedir. Modernleşme için *sirt ağrısı* ifadesini kullanan toplumun sinema ve edebiyatında onun ürettiği öznelere ayna tutulduğu belirtilmektedir. Sasaki'nin romanlarındaki karakterlerin modernite karşısındaki konumu ve özneleştirilme biçimleri Japon sinemasındakiyle benzer olup hepsi modernitenin ürettiği özneler

olarak anılmaktadır. “Modernizmin hızından ve dönüşümünden; aslında toplumda maddi ve manevi unsurların aynı hızla ve aynı yoğunlukla değişmemesinin yarattığı boşluk, açıklık, mesafe ve yırtılma sebebiyle sarsılan çok sayıda Japon karakter” (Çayırılı, 2019: 37) Sasaki’nin eserlerinde konu edilir. Karakterlerin çoğu refah bir hayat sürmesine rağmen *huzursuz, bunalan, bıkkın* ve *yorgundur*. Söylemsel pratiklere bakıldığında zihinsel yaşamı biçimlendiren ve insanı *bıkkınlığa* sevk eden para ekonomisi, metropol ve apartman hayatı gibi unsurlar görülmektedir. “Bıkkınlık - belki de başka hiçbir ruhsal fenomen, metropolle böylesine dolaysız bir bağ taşımaz. Bıkkınlığın birincil nedeni, sınırları uyaran birbirine zıt unsurların hızla değişmesi, son derece yoğun ve sıkıştırılmış halde olmasıdır” (Simmel, 2006: 90-91). Bu da metropol insanını psikolojik açıdan olumsuz yönde etkilemektedir. Böyle bir durumda birey “fenomenler arasındaki karşıtlığa ve değişime uyum sağlamak için, sarsıntılar ve iç çalkantılar geçirmek zorunda” (Simmel, 2006: 87) kalır.

101. sayıda Rene Girard’ın *Sanatın Dönüşümü* adlı kitabının tanıtımında modernizmin ürettiği *silik, sönük, biçimsiz, pasif* vb. öznel roman dünyasına yansıtılması ele alınmaktadır. Modernizm beklenen vaadini gerçekleştirmediği için çeşitli problemlerle karşı karşıya kalan insan, kurgu düzleminde önce *kahraman*, modernite sonrası söz konusu vaadin gerçekleşmemesiyle *karakter* olarak öznelştirilir. Franz Kafka’nın böceğe dönüşen bir insanı merkeze aldığı Gregor Samsa adlı anlatı karakteri bunun bir örneği olarak sunulur. Modernitenin bireyci vaadini gerçekleştirmediğini gösteren roman *pasif, etkisiz, silik* özneyi yansıtır. Metinde de XX. yüzyıl romanının akılcı felsefelerle anlam kazanan bir dünyayı yansıtmak yerine *parçalanmış evrene reddiye* olduğu ve “hümanizmle başlayıp dünya savaşlarına varan uzun sürecin insanı getirdiği yer[i]” (Özdemir, 2019: 18) çok iyi tasvir ettiği belirtilmektedir. Metin modernite eleştirisine roman kişilerinin dönüşümünü ele alan Girard’ın kitabıyla katılmaktadır.

101. sayıda Aykut Ertuğrul’un *Kusurlu Rüya* kitabının tanıtımında modernitenin öznelştirmesine karşı yapılabilecek şeyin onu reddedip eski gelenekleri canlandırmaya çalışmak olduğu belirtilmektedir (Akgün, 2019: 26). Geleneklere sarılmak modernite öncesinde de postmodern süreçte de muhafazakârlığın bir ilkesidir. Ertuğrul’a göre geleneksel dönemlere dönmek imkânsızdır ve mevcut durumda *zorunlu modernler* olabilmek de zordur. Metinde *hikâye yoksunluğundan* söz edilip bunun bireyde yol açtığı sıkıntılara işaret edilmektedir. Görüldüğü gibi büyük anlatıların sona ermesi, muhafazakârlar için büyük sıkıntı teşkil etmektedir. “*Hakikatin, anlamın, mananın* izinin kaldığı son metinlerde bir yol işareti aramaya devam etmekten, geleneğin kesintilerle de olsa bugüne uzanan bir yol olduğunu hatırlayıp onu metinler[de] tekrar canlandırmaya çalışmaktan bir zarar gelmeyeceği de kesin” (aktaran Akgün, 2019: 26). Yazara göre sona eren *hakikatin* izine bazı metinlerde rastlanabilir. Kendisi geleneğin izlerinin bulunabileceği bu metinleri canlandırmak gerektiğini belirtmektedir. *Zorunlu modern* olarak anılan kategoriden kurtulmanın yolu olarak geçmiş dönemdeki geleneklerin güncellenerek yaşatılması

gerektiği belirtilmektedir. Nitekim neoliberal muhafazakârlıkta da yapılan şey, liberalizmin yok ettiği düşünülen geleneklerin yeniden canlandırılmasıdır.

103. sayıda Sherwood Anderson'un *Kasabamız* adlı romanının tanıtımında yine modernitenin ürettiği *yalnız* ve *yabancı* özne ele alınıp anti-modernist bir söylem üretilmektedir (Tosun, 2019b: 18). Söylemsel pratikler roman bağlamında sanayileşmeye bağlanmaktadır. Kapitalizmin yakından tesir ettiği bir kasabanın sakinleri; *değerlerini kaybetmiş, yabancılaştırmış, yalnız, çıkışsız, tedirgin, kendini ifade edemeyen, sıkışmış, bunalmış* öznelerdir. Sanayileşmenin, insanı bu şekilde üretmesi genellikle fabrikadaki çalışma pratiklerine bağlanmaktadır. “Fabrika işçisi azar azar kullandığı araçların, üretim sürecinin ve hatta çalıştığı süre içinde kendi bedeninin ve hareketlerinin denetimini kaybe[der]”²⁸ (Gabor’dan aktaran Talu, 2010: 143). Rene Descartes’ın zihin-beden ayrımı düşüncesiyle açıkladığı üzere fabrikada kendisinden en yüksek seviyede verimlilik alınan işçiler bizzatlihi makinalaşarak, aletlere, kendisine ve bir süre sonra da her şeye yabancılaştırmaya başlar (Talu, 2010: 142-143). İş dışı zamanlarda da söz konusu makinalaşma hayatın her alanında devam ederek bireyi *yabancı* kılar. Taylorist düşünceyle sanayi toplumunda *duygudışı etkinlik* olarak da belirtilen yabancılaştırma, bölünme, ayrılma ve yalıtım gerçekleşir (Sennet, 2010: 378). Tüm bu yaşananlarla modernizmin insanı söz konusu şekillerde özneleştirdiğinden şikâyet edilir. Tanıtımda da söz konusu roman minvalinde bu şikâyet tekrar edilmektedir.

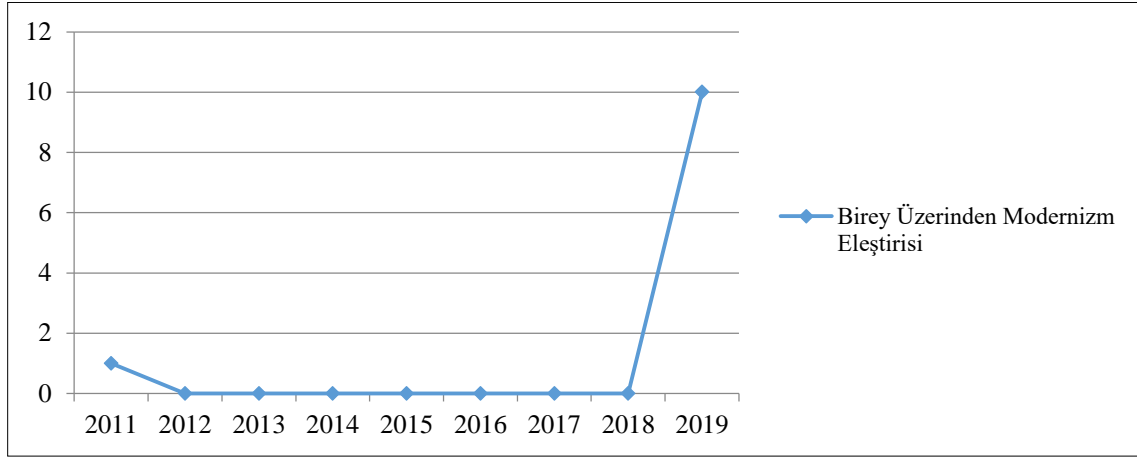
104. sayıda Nur Koçak’ın *Mutluluk Resimlerimiz* adlı sergisinin tanıtımında (Karagöz, 2019: 20) modernitenin bireyi *makine* olarak özneleştirmesi eleştirilmektedir. Söylemsel pratiklere bakıldığında, sanayileşmede vasıflardan yoksun bırakılmayla, makine parçalarında işin belirli bölümüne odaklanmayı başlatan Taylorizm, modern insanın da bir süre sonra makineleşmesine neden olur. “Bantta gereken rutin, kendini tekrarlayan işler, tam da robotlara göre işlerdir” (Ritzer, 2011: 58). Görüldüğü üzere bireyin makinalaşması ve sonrasında kullandığı aletlere, eşyaya ve kendisine yabancılaştırmasının nedeni ilk aşamada Taylorist düşünceye göre uygulanmış fabrika sistemidir. “Ürettiğimiz makinalar bir süre sonra dünya ile olan ilişkimizi tatsızlaştırır ve *insanlık-dışı* bir gerçeklik baskısı kurar” (Eco, 1992: 167). *La Machine* isimli sergide tuval üzerine akrilik boyayla yapılmış bir işte, makinenin aksamaları insanın iç organları şeklinde dizilerek, Sanayileşme pratiklerinin insanı bir *makine* özne olarak ürettiği vurgulanmaktadır. İş dışı zamanlarda da söz konusu makinalaşma hayatın her alanında devam ederek bireyi *yabancı* kılar.

104. sayıda Camille Bordas’ın *Birlikte Yaşamamızın Yolları* adlı romanının tanıtımında modernitenin bireyler arasındaki ilişkiyi koparıp onları *yalnız* ve *yabancı* kılmaları yeniden gündeme getirilmektedir. Romanlarda aile üzerinden modernleşme sıkıntılarının anlatıldığı, geleneğin kaybolup modernleşmenin insan ilişkilerini yıpratması ve bireyi yalnız bıraktığı vurgulanmaktadır. Bu karakterlerden biri de Simon’dır. Doktora teziyle meşgul olan Simon varoluşsal bunalımlar

²⁸ Alıntı, orijinalindeki anlatım bozukluğu düzeltilmiş olarak verilmektedir.

yaşar ve üretildiği öznelik biçiminden kurtulmanın yollarını geliştirir “Simone’un varoluş bunalımına çözüm önerisi kendisinin sıkça yaptığı gibi hayal kurmak, hayali arkadaşlarla hayali diyaloglar geliştirmektir. On dokuzuncu yüzyılın melankolikleri gibi içinde yaşanan zamandan olabildiğince kaçmaktır yapılacak olan. Çünkü var olan düzenden hoşnutsuzluk, andan uzaklaşmayı, içsel ve tinsel olana yaklaşmayı getirir” (Karşlı, 2019: 27). Tanıtım -özellikle vurgulandığı gibi- modernite eleştirisine katılmaktadır.

Grafik 1: Birey Üzerinden Modernizm Eleştirisi

Görüldüğü üzere modernitenin insanı özneleştirme biçimlerinin reddedildiği metinlere 2012’de bir, 2019’da 10 defa rastlanmaktadır. Aradaki yıllarda ise bu tarz bir söyleme hiç rastlanmamaktadır. Dolayısıyla buradan 2019 yılında modernliğin eleştirisi minvalinde muhafazakâr söylemin daha ziyade üretildiği söylenebilir. Esasında modern bireye yönelik eleştiri XVII. yy.’dan beri yapılmaktadır. Modern ve postmodern roman da bu eleştirinin kurgu düzlemindeki yansımasıdır. Derginin 2019’a kadarki sürecinde bu yöndeki bir eleştiriye rastlanmaması ancak son senesinde bu tarz romanları ele alıp tanıtması dikkat çekicidir. Bu durum dergi yönetiminin muhafazakâr sahipliğinin bir yansıması olarak yorumlanabilir. Zira muhafazakârlıkta modernite, yerleşik tüm kurumlarla büyük anlatıları sona erdirdiği için eleştirilmektedir. Modern olmak Karl Marx’ın dediği gibi katı olan her şeyin buharlaştığı bir evrenin parçası olmaktır (Berman, 2013: 27). Parçalanmış bu evrenin öznelere ele alan romanlar 2019 sayılarında görünür kılınmaktadır. Derginin ilk yıllara ait sayılarında böylesi bir eleştiri görülmemesinin nedeni olarak o dönemdeki tutumun düşünce bakımından daha liberal olmasından kaynaklanmaktadır. Zira -diğer ilkeler göz önünde bulundurularak bakıldığında- dergide hali hazırda muhafazakârlığın pek çok ilkesinin tanıtım ve eleştiri metinlerinde yıkılıyor olduğunu görmek mümkündür. Aile kurumunu eleştiren, Queer kimlikleri destekleyen bu yıllarda aslında direkt olmasa da birey olma vurgusu yapılmaktadır. Öte yandan muhafazakârlığın, modernitenin bireyi çeşitli şekillerde özneleştirmesine karşı tavrını günümüzde de sürdürdüğünü görebilmek mümkündür. Sonraki bölümlerde görülebileceği gibi aslında modernitenin diğer çıktılarına karşı böylesi bir tepki yoktur. Örneğin milliyetçilikten beslenilir, ya da dine bağlılık gerektiren konularda

kapitalist kâr mantığı devreye girebilmektedir. Bu konularda kısmen esneklik sayılabilecek bir tutum görülürken modern bireye yönelik eleştiri başta Batı edebiyatı olmak üzere pek çok ülkenin edebiyatında ele alınan temel meselelerdendir.

3.2. Otoriteye İtaat İlkesi: İtaatkâr ya da Muhalif

Muhafazakârlığın temel ilkelerinden biri her türlü otoriteye itaattir. Tek başına bireye değil her zaman topluma güven duyulan muhafazakârlıkta hiyerarşik ilişkilere riayet ve itaat en doğal gerekliliklerdendir. Evde anne babasına itaati öğrenen çocuk, okulda öğretmenine koşulsuz itaat edecek, böylece devletin de makbul vatandaşlarından olacaktır. Nitekim söz konusu hiyerarşilerin en tepesinde bulunan devlet, toplum bütünlüğü ve istikrarının korunmasında otoritenin kullanımında görevlendirilir (Gürel, 2007: 28). Ayrıca “[m]uhafazakâr fikriyatta Devlet, Millet’in ve Tarihsel Geleneğin nakledicisi olmanın ötesinde, akılla kavranamayacak bir hikmet olarak Otorite’yi cisimleştirmesiyle önemlidir” (Bora, 2018: 63). Muhafazakârların *Devrim*’e karşı çıkmalarının temelinde de otoriteye itaat ilkesinin hiçe sayılması vardır²⁹. Edmund Burke ve Louis de Bonald gibi muhafazakârlara göre devrim gibi köklü ve radikal değişikliklere karşı çıkılmasının temelinde mevcut toplumsal düzeni koruma isteği ve insan aklına güvenmezlik vardır. İnsanın sınırlı aklıyla var olan düzeni değiştiremeyeceği düşünüldüğünden düzene uyum sağlaması gerektiği fikri hâkimdir. Aksi yöndeki düşünceler devrime neden olmaktadır. “Devrim ve radikal değişim arzusunun kaynağında, insanın mütevazı akıl kapasitesini kabullenmeyi reddedip, onun gücünü abartarak, dünyayı ona dayalı olarak yeniden biçimlendirmeyi öngören bir zihniyet mevcuttur. Bu zihniyetin temel özelliği, rasyonalizm ve onun siyasete uyarlanması vardır (Oakeshott’tan aktaran Özipek, 2006: 69). Otoriteye itaatin normalizasyonunda muhafazakârlığın dinle ilişkisi³⁰ bağlamında dini referanslar da önemli kaynaktır. Dini kaynaklara bakıldığında çoğunda mevcut hükümdarlara itaat salık verilir. Hükümdar kötü olduğunda dahi bu durum *hayır* sayılır yahut toplumun *müstahak* olacak eylemleri gerçekleştirmiş olduğu düşünülür (Aktay, 2006: 348). Otoriteye itaat konusunda neoliberal muhafazakârlıkta da aynı tavır sürdürülmektedir.

Neoliberal muhafazakârlıkta otoriteye itaatin önemi eski vurgusuyla devam etmektedir. Ekonomi alanındaki serbestlikle liberalizme, otoriteye itaat konusunda da muhafazakârlığa yaklaşılmaktadır. Piyasada *özgür* olan bireylerden içinde buldukları hiyerarşik sistemde bir üst merciye itaat etmesi beklenir. Yeni dünya düzeninde birtakım değerlerden uzaklaşma endişesi ön plana çıkarılarak otoriteye itaat vurgulanır. Zira otoriteye itaat, toplumsal normların sürdürülmesini sağlar. Hatta bu nedenle söz konusu ilkenin tüm diğer ilkelerin de başında geldiği söylenebilir. Örneğin dinî otoritelerin buyurduğu dinî ritüellere, yahut evde ataerkini simgeleyen baba

²⁹ Hatta dünya çapında pek çok etkisi bulunan Devrimin taraftarı olan kişiler muhafazakârlar tarafından *asiler* olarak özneleştirilir.

³⁰ Başlıklardan birinde bu konu ele alınmaktadır.

otoritesine boyun eğilerek mevcut normlar yeniden üretilir. “Yeni muhafazakârlıkta³¹ otorite, kültürel değerlere bağlılığı, toplumsal istikrarı ve toplum içinde saygıyı ve disiplini sağlayacak bir güç olarak görülür” (Türköne’den aktaran, İşçi, 2019: 59). İşte tüm bunları neoliberal düzenin bir *arızası* olarak gören David Harvey’e göre sermayenin çıkarlarını korumak adına otoriteye itaat önemsenir (Harvey, 2015: 7):

Yöneten sınıflar iktidarlarından nadiren gönüllü olarak vazgeçerler, hatta hiç vazgeçmezler. Bu yüzden hemen her yerde devlet otoriterliğine, gözetimde artışa ve antidemokratik devlet şiddetine dönülüyor. Ama böyle bir dönüş yapıldığında otoritenin sadece, hatta öncelikle sermaye çıkarlarını kollayacak şekilde kullanılacağına hiçbir garantisi yok.

İstikrarı sağlamak için otoriteye uyulması gerekliliği bir norm olarak belirlendiğinde bu normun dışına çıkanlar ve ona dâhil olanlar çeşitli şekillerde özneleştirilmektedir. Muhalifliğin *suç* olarak tanımlandığı bir yerde muhalif kimseler birtakım pratiklerle ötekileştirilip diğerlerinden *özdenetimle* uyumlu olması beklenir. Ferda Keskin (2012: 17) söz konusu hakikat rejimini, Foucault’nun *İktidarın Gözü* adlı kitabına yazdığı sunuşta -aşırı olduğunu söylediği- bir örnekle açıklar. Politik muhalefetin yasadışı sayıldığı, psikiyatrların muhalif kimseleri *akıl hastalığı* ve *davranış bozukluğu* kategorisine dâhil edebileceği, bundan dolayı tedaviye maruz kalınabilecek bir toplum tahayyülünde diğer kimseler tedaviye maruz kalmamak için muhalefet etmekten kaçınabilir, bir kısmı da buna rağmen muhalefet etmeye devam edebilir -ki bu, söz konusu özneleştirme biçimi reddettikleri anlamına gelir. Bu özneleştirmeyi kabul eden insan sayısı arttıkça muhalefet edecek vatandaş sayısı da azalabilecektir.

Otoriteye itaat konusundaki normalizasyon örneklerine, bu kültürün yaygın olduğu Doğu’da sıkça rastlanmaktadır. Otoriteye itaat edenlerin övüldüğü, bu kişilerin *hayırla karşılaşacağını* üreten bilgi alanı kıssa ve rivayetlerle de sürdürülür. Mısır, Asur ve Filistin gibi teokratik rejimlerin hâkim olduğu Antik Doğu toplumlarında Tanrı ve Tanrı’dan kaynaklanan gücüyle kralın, *tebaasını güden çoban* sıfatını taşıdığı araştırmalarla ortaya konmuştur (Erdoğan, 2006: 218). Yine Mısır’da firavunun emirlerini sorgulayan memurlara çeşitli cezalar uygulandığı belirtilmiştir (Çanaklı, 2007: 17). Türk töresinde de Tanrı’dan kut aldığı söylenen hükümdara her zaman itaat etmek şarttır. Kutadgu Bilig’de halkı yönetenlerin yanlış bir iş yaptığında onların otoritesini durduracak herhangi bir şeyin olmadığı belirtilir³² (Çığman, 2018: 76). *Türk Sağı* adlı çalışmasında Tanıl Bora (2018: 48) da Türklerde otoriteye itaatkârlığın milli seciye olarak tescil edildiğini belirtmektedir. Öte yandan İslam’da Müslümanlar *ulu’l- emre itaat eden kişiler*³³ olarak özneleştirilirken böyle yapanların hayır ve güzellikle karşılaşacağı vurgulanır (Kuran-ı Kerim, 2012: 97). İslam’ın dört mezhebinden biri olan Hanefiliğin kurucusu Numan Bin Sabit İmam Ebu-Hanife, yaşadığı

³¹ Yeni muhafazakârlık ifadesiyle kastedilen neoliberal muhafazakârlıktır.

³² “Halkın bütün uygunsuzluklarını beyler düzeltir; bey uygunsuzluk ederse onu kim yola getirir”.

³³ “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygambere itaat edin ve sizden ulu’l emre (idarecilere) de (...)”

dönemde Emevi Devletinin uygulamalarını eleştirdiği için hapsedilip işkencelere maruz bırakılır. Monarşilerde meşruiyet halkın itaatinden geçtiğinden, düzenin devamlılığına karşı çıkanlar *ibret-i âlem* olarak cezalandırılır. Çobanlık yüceltilerek, sürünün bu sayede iyi yönetildiği vurgulanır. Kısacası, *reaya* veya *tebaa* da denen halk her zaman devlete, sultana itaat etmelidir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki devlete itaat meselesi Osmanlı'daki patrimonyal toplum sisteminin devamı olarak yorumlanmaktadır (Yıldırım, 2012).

Öte yandan otoriteye itaat Thomas Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau gibi Aydınlanma düşünürleri tarafından sorgulanır. Otoriteye karşı rasyonel aklı koruyan ve sorgulamaya başlayanlar bu sorgulamayı yapmayanları *köle*, *gerici*, *tutucu* vb. şekillerde özneleştirir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde söz konusu bilgi alanında, daha önce Osmanlı Devletindeki teokrasi ve monarşik yapıyı destekleyen muhafazakârlar ile *çağdaş düşünceye* sahip olduğunu belirten kişiler yer almaktadır. Her ne kadar çağdaş düşünce vurgusu yapılsa da Yıldırım'a göre (2012: 2-3) Cumhuriyetin ilk yıllarında devlete tam itaat şarttır. Kolektif bilinç dışında patrimonyal toplum tipinin izlerinin taşındığı modern Türkiye'de başta devlet büyüğü olmak üzere baba, anne, öğretmen gibi her türlü otoriteye itaat, *fazilet*, *saygı*, vb. çeşitli ifade ve pratiklerle meşrulaştırılır. Öte yandan otoriteye itaati normalize eden söylemlerin dışında anti-otoriteryan söylemler de süregelmiştir. İki farklı hakikat rejiminin söz konusu olduğu bu ilke bağlamında *Sabitfikir*'de elde edilen veriler aşağıdaki maddeler uyarınca analiz edilmektedir:

- ✓ *Öznesi olunan bir deneyimle ilgili bilgi alanının oluşumu:* Otoriteye itaat hakkında kısa açıklama
- ✓ *Deneyimin pratiğini düzenleyen örgütlenme:* Okul yönetiminin öğrencileri disipline etmesi, çalışanlara yönelik disipline edici pratikler vb. kanun ve düzenlemeler.
- ✓ *Kişinin kendisini bu deneyimde tanımlama, kabullenme ya da reddetme pratikleri:* İnsanların otoriteye itaat söylemlerinin ya da karşıt söylemlerin öznelik biçimlerini kabul ya da reddetmesi.

Genel olarak dergiye bakıldığında otoriteye itaatin kutsanması eleştirilip o normalizasyona uyanların ötekileştirildiği, bu sayede karşıt bir söylemin kendi makbul ve öteki öznelerini ürettiği görülmektedir. Dergide rastlanan yaygın söyleme göre makbul özne muhalif öznedir. Bu bağlamda devrim ve distopya konuları üzerinden *muhalif* olmak *normalleştirilirken*, *itaatkâr* olanlar *ötekileştirilmektedir*. Otoriteye itaat söylemi ise *uysal*, *otoriteye saygılı* vb. şekillerde doğrudan üretilmemekle beraber reklam alanlarında sunulan kitapların bu söylemi içerdiği tahmin edilmektedir.

1. sayıda Stieg Larsson'un *Milenyum Üçlemesi* serisinin tanıtımında her türlü otoriteye karşı duran bir roman karakteri övgüyle anılmaktadır. Romanın birinci cildindeki Mikael Blomkvist adlı karakter siyasi konulara duyarlı ve baskılardan yılmayan biridir. İkinci ciltteki Lisbeth Salander da

“otoriteyi temsil eden her şeye, herkese ve her kuruma başkaldır[an]” (Türkeş, 2011a: 14) bir öznedir. Muhafazakârlığın bu konudaki özneleştirme biçimlerine tamamen zıt iki karakterin yer aldığı roman serisinin tanıtımında, bu karakterler *itaatsiz* olmaları yönüyle idealize edilmektedir. Görüldüğü gibi muhafazakâr söyleme göre *öteki* olabilecek özneler diğer söylemin *makbul* öznelerindendir. Bu özneler *sayesinde* gelişmiş ve steril görünümlü İsveç’in karanlık yüzü sorgulanıp derin devletin kirli geçmişine uzanılır. Söz konusu iki karakterin sorumlu olduğu İsveç gizli polis teşkilatı içinde yapılan pek çok operasyonla “yasaların kendilerine ulaşamayacağından emin görevliler” (Türkeş, 2011a: 14) tespit edilerek çökertilmeye çalışılır. Söz konusu yozlaşmanın çözümünde başrol oynayan karakterlerin mevcut hiyerarşileri hiçe sayması ve itaat zincirini kırması romanın ve tanıtımın birincil söylemdir. Daha ilk sayıda muhalif söylemin öznelerinin üretiliyor olması dikkat çekmektedir.

Yine aynı yıla ait 3. sayıda otoriteye itaat meselesi, Ahmet Şık ve Nedim Şener’in tutuklanmaları ile İthaki ve Radikal’e yapılan baskınların distopyaları konu alan romanları bir kere daha gündeme getirmesi üzerinden ele alınmaktadır. Hasan Cömert’e göre (2011: 30) gazetecilik özü gereği muhalif kalmalı ve her türlü otoriteyi sorgulayan bir mekanizma olmalıdır. Ancak Türkiye’de böylesi bir gazeteciliğin mümkün olmadığı belirtilip “Türkiye, distopyanın kendisi mi oldu?” sorusu cevaplanmaya çalışılmaktadır. Distopyayı yaratanın devlet organizması olduğunu belirten Hasan Cömert’e göre bu soru, cevabı da içinde taşımaktadır. Söz konusu önerme, metinde bazı distopik kurgular üzerinden açıklanmaktadır. Bunlardan biri olan *Fahnreheit 451*’de kitapların yakılması sırasında insanların yakma anına şahit edilmesi otoritenin gücünü herkese yeniden ilan etmesi anlamına gelir. Cömert’e göre (2011: 30) Şener ve Şık’ın kitaplarının toplatılması pratiği söz konusu romandaki güç gösterisine benzer. Her iki durum otoriteye itaat söylemi bağlamında iktidarın pratiklerindedir. Romandan yapılan aktarıma göre Montag ve amiri arasında geçen şu diyalog öznenin *uyumlu* olduğunu gösterir (aktaran Cömert, 2011: 31):

- Montag ne iş yapar?
- Çimleri biçer efendim.
- Peki, kanun bunu yasaklarsa Montag ne yapar?
- Sadece büyümelerini izler efendim!

Romandan aktarılan bu ifadeler mevcut otoriter sistemlerde düzen içinde bireylerin kendi karakterlerinden taviz vermelerini göstermesi bakımından önemlidir. Öte yandan romandaki otoriter sistemde iktidarın çeşitli söylemsel ifadelerle kitap okumayı olumsuzladığı görülür. Romanların insanları mutsuz ettiği, felsefe kitaplarının saçmalık dolu olduğu tekrar edilerek asla kitap okumaması gereken özneler üretilip bu normalizasyonu kabul edenler *iyi vatandaş* addedilir. Öte yandan 1955’te yazılan romanın 2011’de anılıyor olmasının *acı bir öngörü* ya da *abartılı bakış açısı* olup olmadığı sorgulamaya tabi tutulur. Ayrıca 1984 romanında *özgürlük* kavramının *esaret* ile eşitlendiği, *Brazil* adlı filmde distopik bir ülkede otoriteye itaat etmek zorunda bırakılan insanların hayallerinde özgür kalmasına değinilmektedir.

4. sayıda otoriteye itaat meselesi muhalif özneler ürettiği için Sabahattin Ali'nin *Sırça Köşk* adlı öykü kitabının toplatılması üzerinden ele alınmaktadır. Altı sayfalık öyküye göre bir gün üç tembel arkadaş halkın iyi niyetinden faydalanıp mallarını alarak kendilerine sırça bir köşk yaptırırlar. Son koyunlarının da alınması üzerine *verilen davette* kellelerin kiminde dil, göz ve beynin eksik olduğunu gören biri “böyle başın da bana lüzumu yok” diyerek onu sırça köşke doğru fırlatır. Bu hikâye aktarılıp öykü kitabının sansüre uğraması süreci ve devletin Sabahattin Ali'ye olan yaklaşımdan söz edilir. Ardından öykünün son cümlesi aktarılır: “Günün birinde nasılsa böyle bir sırça köşk kurulursa, onun yıkılmaz, devrilmez bir şey olduğunu sanmayın. En heybetlisini tuz buz etmek için üç beş kelle fırlatmak yeter” (aktaran Oral, 2011b:32). Görüldüğü üzere öyküde halk başlangıçta şehre sonradan gelen kimselere itaat eder ve ellerindeki her şey kaybeder. Uyumlu birer özne olduklarında her şeyini kaybedebileceğini geç de olsa anlamış olan öznelerden birinin sırça köşke kelle atması artık bu normalizasyonu kabul etmediğini göstermektedir. Sibel Oral'a göre (2011b, 32) söz konusu eserin sansürlenmesinin nedeni de muhalif özneler üretiyor olmasıdır. Nitekim mevcut otoriteyi eleştirmenin pek çok kültürde olumsuz karşılandığı bilinmektedir. Aksi yönde özneler üreten bir romanın sansüre uğraması bu konuda muhafazakâr tutumun baskın olduğunu gösterir. “Harf-i Memnu” bölümünde ele alınan bu eserin ürettiği söylem tekrar edilmiş olur.

12. sayıda Jean-Yves Cendrey'nin *Honecker 21* adlı romanının tanıtımında otoriteye itaat meselesi birey ol(ama)ma kapsamında irdelenmektedir. Bilindiği üzere muhafazakârlığın Aydınlanmaya karşı çıktığı hususlardan biri bireyin ön plana çıkarılmasıdır. Zira bireysellik arttığında toplumsal kurumların devamlılığını sağlayan otoritelere itaatın azalacağından endişe edilmektedir. Romanın tanıtımında kullanılan ifadelerde birey vurgusunun muhafazakârlık tarafından alımlanma biçimi ironik bir üslupla gösterilmektedir: “Algı boşluklarını irdeleyen şahıslar dışlanır, ruhları lanetlenir, dışarı atılır. Örneğin devleti, askeri, polisi, tanrıyı, millet kavramını, aileyi eleştirmek gizli yasaktır. Kurumları gözden geçirmek, yok saymak tehlikeli bir çizgiyi aşmak demektir. Birey olmanız *günah*tır. Birey özgürlüğü insanlık tarihindeki en büyük *aşağılıktır*” (İskender, 2012b: 56). Dergide genel itibarıyla ironik bir üsluba başvurduğu gözlemlenen küçük İskender'in bu metinde de benimsemediği bir söylemi tersinden eleştirdiği söylenebilir. Nitekim söz konusu ifadeler “kuralların boğuculuğu” alt başlığında yer almaktadır. Söz konusu kurumlara sonsuz güvenle itaatın yaygınlığı eleştirilmekte ve karşıt bir normalizasyon yaratılmaktadır. Öte yandna herhangi bir söylemsel pratiğe yer verilmemektedir.

18. sayıda Hakan Bıçakçı'yla yapılan röportajda devlet mekanizmasının bazı uygulamaları karşısında halkın *otoriteye itaat etmenin bir gerekliliği* olarak herhangi bir tepki vermemesi eleştirilmektedir. Muhafazakâr söylemde *makbul vatandaş* şeklinde özneleştirilen kişiler metinde *görmezden gelen, boyun eğen, haksızlıklara susan* şeklinde özneleştirilir. Tanıtımda başka bir özneliğin de mevcut olduğu fark ettirilerek, hangi söylemin öznesi olmayı kabul edecekleri

insanlara bırakılmaktadır. Ayrıca söz konusu boyun eğme, patrimonyal toplum tipine bağlanır ve “kültürümüzde biat etmek var bence. Osmanlı’dan kalma bir sorgusuz sualsiz *devlet babaya* boyun eğme alışkanlığı” (Cömert, 2012c: 53) şeklinde ifade edilir. Devlet ve baba figürünün eşitlendiği bu ifade; evde çocuk, toplumda vatandaş olan insanın her ikisine her daim saygıda kusur etmemesi ve itaatkâr olması yönündeki normalizasyonun söylemsel ifadelerinden biridir. Metinde ise yaygın olan özneler gösterilerek yaşanan haksızlıkların toplum vicdanında kabul görmesi eleştirilmektedir. Dolayısıyla söz konusu normu kabul etmek -halk deyiimiyle *ağzının tadının kaçmaması* için olan bitene sessiz kalmak- adına hakkı çiğnenen insanların kurban edildikleri belirtilebilir. İtaat konusunda muhafazakâr söylemin özneleştirme biçimlerini kabul eden insanları ele alan metinde, muhalif söylem açısından bu özneler *makbul* değildir.

19. sayıda Henrich Mann’ın *Tebaa* adlı romanının tanıtımında, *tebaa* olmak meselesi üzerinden muhalif özneler üretilmektedir. “Tebaaysanız eğer kölesiniz. Çünkü iktidara yapışık, iktidardan beslenen asalak bir yaşam formusunuz (...) Tebaa olmak demek emretmeye ve itaat etmeye düşkün olmak demektir” (Yılmaz, 2012c: 12). Görüldüğü gibi muhafazakâr söylemin makbul özneleri *tebaa*, *köle*, *asalak* vb. şekillerde özneleştirilerek *özdenetimle* tersi yönde normalizasyona uymaları, *isyankâr* olmaları beklenmektedir. Roman karakteri Diederich Hessling’in yaptığı bir yanlıştan sonra cezalandırıldığında verdiği cevap otorite karşısında benliğin tamamen yok olduğunu gösterir. “Dayak yedim, ama babamdan yedim. Ondan dayak yemek sizin de hoşunuza giderdi. Ama siz buna hiç değmezsiniz³⁴” (aktaran Yılmaz, 2012c: 12) ifadelerinden kişinin otoriteye itaat ederken kendi karakterinden taviz verdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu söylemin makbul öznesi olduğu anlaşılan karakter kendisine yönelik saldırıyı içselleştirdiği gibi bununla övünmektedir. Dolayısıyla roman ve onu tanıtım biçimi, otoriteye itaat konusunda insanların kendi bireyselliklerini ayaklar altına alabildiklerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim muhafazakârlık için de önemli olan birey değil toplumsal işleyiştir. Roman ve tanıtım metni bu uğurda kişinin gerekirse itaat uğruna saldırıya dahi uğrayabileceğini ve bunu kanıksayabileceğini anlatır.

23. sayıda Altay Öktem ile yapılan söyleşide otoriteye itaat konusu güncel meselelerden yola çıkılarak yeniden gündeme getirilmektedir. Devlet organizması çeşitli söylemsel pratiklerle ürettiği normlara vatandaşlarının uymasını bekler. Uyulmadığı takdirde ise zor kullanma olabilir. Öktem ise yaşanan gelişmeleri yorumlarken devlet otoritesinin yarattığı normalizasyon ile insanları birbirine benzettiğini iddia etmektedir (Cömert, 2013a: 19):

³⁴ <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ahmet-hakan/amirinden-tokat-yiyen-zabita-memuru-kenana-acik-mektup-40688147> (03.03.2020). Habere göre Aralık 2017’de Rize’de bir polis memuru amiri tarafından tokatlanır. Memur daha sonraki ifadesinde büyükleri ne emrederse onu yapacağını, konuşmak istemediğini belirtir. Bu ifade romandaki özneyi anımsattığı için eklenmiştir.

Sadece sanata değil, hayata müdahalesi olduğu apaçık ortada. Ülkeyi yöneten bir iktidar değil söz konusu olan, her bireyi tek tek hizaya sokmaya çalışan, herkesi birörnek yapmaya çalışan ve farklılıklara müsaade etmeyen bir oluşum; daha doğrusu tek bir kişi var. Kim olursan ol, ya o kişinin istediği insan olacaksın ya da yaşama şansın kalmayacak.

Öktem'in şikâyeti devlet otoritesini kullananların insanları kendi normlarına göre üretmesidir. Bu durum aslında her dönemde her siyasal iktidar tarafından yapılan bir şeydir, sadece içinde yaşanan toplum ve döneme has değildir. Öktem'e göre siyasal iktidar, yani en yüksek otoriteyi kullanan devlet mekanizması mevcut pratiklerle diğerlerine yaşam hakkı tanımamakta ve kendisine sonsuz itaat beklemektedir. Bu bağlamda itaat etmeyene yaşam hakkı vermemektedir. Söz konusu ithamların doğru olup olmadığı araştırma kapsamında olmamakla beraber otoriteye itaat meselesinde devlet otoritesini sorgulayan bu ifadeler dikkat çekmektedir.

31. sayıda devlet otoritesine itaat meselesi "Mısır'da Edebiyat, Devrimi Nasıl Etkiledi?" başlıklı dosya konusuyla gündeme getirilmektedir. Metinde Mısırlı pek çok şair ve yazarın halkını *uyandırmak* üzere yazdığı söylenen eserlerine değinilmektedir. Buradaki normalizasyona dikkat edildiğinde muhafazakârlık karşıtı söylem dikkat çekmektedir. Zira devrim başlı başına düzenin sarsılması anlamına gelmekte bu da muhafazakârlığın karşı olduğu bir şeydir. Helmi Salem'in bir şiirinden aktarılan mısralar devrimci özneyi işaret etmektedir (aktaran Demirel, 2013: 26):

Başını kaldır Mısır halkı
Sessiz adam uysaldır ama
Daha doğrusu sabırlıdır
Sabrında suçlu celladın ipini hazırlar

Otorite karşısında *sessiz* ve *uysal* yani muhafazakârlığın makbul öznesine seslenen şiirde söz konusu öznelerin aslında otorite kaynaklı olaylara sabrettiği ve bu sırada *suçlu* olan kimsenin ipini hazır ettiğini söyler. *Uysal* öznelerin farklı bir söylemin öznesi olmaya çağrıldığı bu ve bunun gibi metinlerin devrime giden süreçte etkili olduğu belirtilmektedir. Metinde bahsi geçen bir diğer eser Ahmet Fuat Negm'a aittir (Aktaran Demirel, 2013: 28):

Onlar kim, biz kimiz?
Onlar prens ve sultanlar
Onlar zengin ve güçlüler
Biz fakirleştirilmiş ve muhtaç bırakılmışlarız
Aklını kullan, düşün
Düşün kim, kimi yönetiyor?
Onlar kim, biz kimiz?

32. sayıda Oscar Wilde'ın *Sosyalizm ve İnsan Ruhunu* kitabının tanıtımında *asıl erdem* *itaatsizlik* olduğu (Hayati Roman, 2013a: 54) düşüncesi yer almaktadır. Wilde'ın anarşizme ilgisinin nedeni kendi kişisel tarihi bağlamında ele alınarak birkaç alıntı yapılan eserin bir *Gezi* manifestosu olarak okunabileceği belirtilmektedir. Alıntılardan birine göre otorite zalimce kullanıldığında isyan ruhunu doğurarak bireyselliği ortaya çıkaracaktır. Bu nedenle Wilde'a göre

söz konusu durum faydalı bir şey haline gelir. Genel olarak metinde *isyankâr* ve *otoriteye itaat etmeyen* kimselerin *erdem* sahibi olduğu, böylece *birey* olunabileceği belirtilmektedir. Muhafazakârlığa göre ise asıl erdem uysal olmak, kurallara uymak ve otoriteye itaatten geçer. Muhafazakârlığın ortaya çıkışına bakıldığında bireysellik eleştirisi olduğu hatırlanacaktır. Dolayısıyla birey olmak için otoriteye itaat edilmemesi gerektiği yönündeki tanıtım metni muhafazakâr söyleme karşı bir normalizasyon üretmektedir.

38. sayıda Todd Strasser'in *Dalga* romanıyla Mario Giordano'nun *Deney* adlı romanlarının tanıtımında otoriteye itaat konusu bu iki roman bağlamında ele alınır. *Dalga*'da Naziler katliam yaparken Almanların bir kenara çekilip oturduğu ve *haberlerinin olmadığı* ifadesi aktarılır. Bir okulun merkezde olduğu romanda öğrenciler bu kişileri mevcut otoritenin zulmüne hiç ses çıkarmadıkları için karşıt söylemden *kötü insanlar* olarak özneleştirir. Ancak öğretmenleri harekete geçer ve *kötü* addedilen insanların durumunu öğrencilerine anlatmak ister. Tahtaya “Disiplin Aracılığıyla Güç” yazarak sınıfta yeni bir disiplin oyunu başlatır (Usanmaz, 2014a: 57). Bir süre sonra bu *oyun* hevesli öğrenciler tarafından yeni pratikler eklenerek geliştirilir. Öğrencilerin yeni bir disiplin etrafında birleştirilip kendilerine özel selam, sembol vb. şeyler geliştirmesini ve uydurulmuş bir dizi pratikle otoriteye itaat meselesini anlatan *Dalga* adlı roman bunun sonuçlarını göstermektedir. *Deney* adlı roman ise konusu itibarıyla Philip Zimbardo'nun hapishane deneyine benzer³⁵. Otoriteye itaat söyleminin öznelere, bu role kapılarak diğer insanlara zulmetmeye başlar. Her iki roman üzerinden otoriteye itaatın *kötü* sonuçlara yol açtığı anlatılıp söz konusu ilke sorgulanmaktadır.

42. sayıda Ursula K. Le Guin'in *Malafrena* adlı romanının tanıtımında otoriteye itaat devrim üzerinden ele alınmaktadır. Bilindiği üzere muhafazakârlığın temelini bazı düşünürler Fransız Devrimi'ne bağlamaktadır. Zira devrimin mevcut toplumsal düzeni sarsacak olmasından endişe edilir ve mevcut düzeni böyle temelinden, birdenbire sarsacak her türlü şeye tepkiyle karşılık verilir. Tanıtımı yapılan romanın başkarakterleri de içinde yaşanan düzenden memnun değildir ve kütüphanede Fransız Devrimi'yle ilgili kitaplar okuyan dönemin siyasal iktidarına karşıt yazılarından dolayı hapsedilen biridir. Söz konusu pratiklerle karakter vatan haini olarak özneleştirilir. Ancak tanıtımda karşıt bir söylem geliştirilip bu gibi kimselerin *başka bir dünyanın da olabileceği* (Türkeş, 2014a: 42) düşüncesine *vesile* olduğu vurgulanmaktadır. Söz konusu karakter *itaatkâr olmayışı* ile idealize edilip ülkedeki adaletsizliklerin ortaya çıkmasında yardımcı bir vasıfla vasıflandırılmaktadır.

44. sayıda yaşanan hayatın distopyaya benzediğini anlamak için önce distopik kurgulara sonra tekrar hayata bakmak gerektiği belirtilip distopya kategorisine giren romanlar ele alınarak

---

³⁵ Stanford Üniversitesi'nde 1971'de yapılan Hapishane Deneyi, bir müddet sonra gardiyan rolündeki öğrencilerin mahkûm rolündeki öğrencilere zulmetmesinden dolayı yarıda bırakılır.

otoriteye itaat meselesi gündeme getirilmektedir. Hakan Bıçakcı (2014: 22-27) “distopyalar bireyin özel hayatının ortadan kaldırılmasından duyulan dehşet üzerine kurulu. Özel hayat tedavülden kaldırılıyor ve otorite, kişiler arasındaki sadakati kırarak yalnızca devlete olan karşılıksız itaati garanti altına alıyor” ifadesiyle distopya kurgularının özelliklerini açıklar. Dikkat edildiğinde ele alınan romanların³⁶ çoğunda insani ilişkilerin zayıf kılındığı, asıl güçlü bağ olarak vatandaş ve devlet ilişkisinin kurulduğu görülebilecektir. Romanlar ve güncel hayat arasındaki ilişkilerden ilki 1984’teki Gerçek Bakanlığı hakkındadır. 1984’te bu kurum birtakım *hakikatleri* üretilip insanları manipüle eden bir bakanlıktır. Bu sayede kişiler devletin inanmasını istediği şeylere inanacaktır. Bıçakcı’ya göre Gezi Parkı Olayları sırasında ortaya atılan ve yalan olduğu belirtilen haberler de benzer bir Gerçek Bakanlığı tarafından üretilmiş olabilir. Söz konusu haberlerle özneler üretildiği vurgulanıp pratiklerle özne inşası Foucaultcu disiplin toplumuna bağlanmaktadır. Tanıtım metninde ülkenin benzetildiği diğer roman *Fahrenheit 451*’deki kurgudur. Romanda devlet otoritesini kullananlar kitapları herkesin görebileceği şekilde yakar ve kitap okuma eylemini *suç* olarak üretir. Bıçakcı, romandan hareketle ülkede kitaplara yönelik sansür ve toplatmaların benzer bir uygulama olduğunu iddia eder. Totaliter rejimlerin hüküm sürdüğü romanlarda bireyselliğin yok edilmesi anlatılarak toplumu önceleyen muhafazakâr söyleme ve tek bir lider kültürünün mevcut olduğu düzenlere eleştiri getirilmektedir. Tüm bunlar, bir başka hakikat oyunun ifadeleri de olabilir. Bir tarafta otoriteye itaat etmeyi *normal* kılan bir normalizasyon varsa ve bu eleştirilmekteyse, tam tersi biçimde otoritelere itaat edilmemesi ve anarşizme sevk eden metinler de bir hakikat oyunudur. Onun da kendi özneleri olduğu, romandaki gibi tek bir Gerçek Bakanlığı olmadığı, toplumda üretilen hakikat sayısınınca *gerçek bakanlığı* olduğunu söylemek mümkündür.

51. sayıda H. G. Wells’in *Körler Ülkesi* adlı romanının tanıtımında muhafazakâr söylemin özneleştirme biçimlerini kabul eden kimseler yine muhalif söylem içinden eleştirilmektedir. Görenlerin görmeyenler yerine yarattığı gerçeklik muhafazakârlığa bağlanarak görmekte olanların birtakım hesaplar peşinde olduğu belirtilir (küçük İskender, 2015: 48):

Gözlerini yumanların, yumulmasına izin verenlerin bambaşka hesapları vardır. Görmeyi istemediği şeyleri unuttur ve onların yerine hayal ettiği kurgu bir dünya oturtur. Başta romantizm, hatta saflık/temizlik derecesinde iyi niyet taşıdığı düşünülecek bu tavır aslında tamamen muhafazakârlıkla ilintilidir. Böyle travmatik bir kör, gözlerinin olmadığına, onların bir hastalık çukurundan ibaret yaradılış hatası diye adlandırılması gerektiğine inanır. Gözü olanın, görenin tedavi edilmesi kaçınılmazdır. Tedavi ise bellidir: Gözlerinin çıkartılması. Bu tür körler, gören birini alayla karşılayacak, onu cehaletle, delilikle suçlayacaklardır.

Görenler ve görmeyenler kategorisinin üretiminde görmemek evlâ sayılır ve görenler *hasta* olarak özneleştirilip tedavi altına alınması gereken kimseler olarak addedilir. Cehalet ve delilikle de bağdaştırılabilen görme, içinde bulunulan toplumdaki genel teamüle göre olumsuzlanıp söz konusu kişiler ötekileştirilir. Ayrıca görmeye yüklenen anlamın muhafazakârca olduğu iddia edilir ve

³⁶ Yevgeni Zamyatin’in *Biz*, Aldous Huxley’nin *Cesur Yeni Dünya*, George Orwell’in *1984* ve Ray Bradbury’nin *Fahrenheit 451* adlı romanları.

görenlerin görmeyenlere yardım ederken onlar üzerinde otorite kurma gayretinden söz edilir (küçük İskender, 2015: 49):

Öte yandan gören kişi bu tür travmatik körlerin arasında kendi üstünlüğünün kibrine kapılabilir; körlere görmenin güzelliğini, avantajlarını anlatmaya çalışırken krallığının tadını çıkartır. Başta bir eğitim, yardım olarak başlayan bu yakınlaşma gitgide bir otorite kurma, itaat ortamı doğuracaktır. Körlerin aydınlanması için verilen savaşta gözleri gören hükmetmenin heyecanına kapılacak, körlerin kör kalmasını/körlerin körlüğünden utanmasını öğrenmelerini yeterli, iktidarı adına da doğru bir hamle sayacaktır. Fark edemediği şey, travmatik körlerin yıllara uzanan dayanışması, ortak bir lisan geliştirmiş olma şansları ve varlıklarını böyle koruma inatlarıdır.

52. sayıda otoriteye itaat meselesi, son yıllarda yayımı artan distopik bilimkurgu romanları³⁷ ele alınarak *direnış, başkaldırı, isyan ve özgürlük* temaları çerçevesinde ele alınmaktadır. Söz konusu romanların *ABD'nin en büyük fantezilerinden* küresel kıyamet anlatılarından sonra popülerlik kazandığı ve gençlerin aslında apolitik olmadığını vurguladığı belirtilmektedir (Enki, 2015: 22). Distopyalarda çizilen olumsuz senaryolar Yankı Enki'ye göre mevcut otoriter sistemlere karşı çıkılmazsa kaçınılmaz sonu göstermektedir. Metinde ele alınan romanlarda başkarakterlerin gençlerden oluşması böylesi sistemler için bir umut olarak görülmektedir. 16-17 yaşlarındaki gençler üzerinden söz konusu yaş aralığı, insanın kim olup nereden gelip nereye gittiğini sorguladığı bir dönem olarak yorumlanır. Roman karakterlerinin bu soru karşısında kendilerini keşfetme biçimi ise mevcut otoritelere isyan edip, başkaldırmaktır. Öyleyse metindeki hakikat oyununun muhafazakârlığın dine ve geleneğe yaslanan hakikat oyununa zıt bir normalizasyon içerdiği söylenebilir. Örneğin dinî retorik düşünüldüğünde 16 yaşına girmiş bir gençten de aynı soruları kendine sorması beklenir ancak bu sefer cevaplar önceden bellidir. İnsan bu dünyaya Allah'a ibadet etmek için gelmiştir, hareketlerine çeki düzen vermeli ve kendisinden beklenen özneliğe uyması gerekmektedir. Bu hakikat rejimlerini artırmak mümkündür. Hâsılı, tanıtımı yapılan romanlardaki normalizasyon ile muhafazakârlığın otoriteye itaat ilkesinin yıkıldığı görülebilmektedir.

64. sayıda Kevin Wilson'ın *Dünyanın Merkezine Tünel Kazmak* adlı romanının tanıtımında insanların devlet otoritesinin normlarına kolaylıkla uyum sağlaması eleştirilmektedir. Bu coğrafyada her şeyin devletten beklenmeyeceği düşüncesinin, konu otoriteye itaat olduğunda görmezden geldiği belirtilmektedir. Söz konusu düşünceyle Anadolu'nun pek çok yerinde devletin ulaşamadığı yerde halk kendi imkânlarıyla yol, çeşme, köprü vs. yapar. Ancak metinde de vurgulandığı üzere devletin koyduğu normları olduğu gibi içselleştirip onun yarattığı normalizasyonu kabul eder. İşte metinde bu öznelardan şikâyet edilmektedir. İnsanların her şeyi devletten bekleme kuralına sadık kalması ve barışı kendisinin tesis etmemesi, ötekileştirmeyi, ırkçılığı ve cinsiyetçiliği yok saymaması kısaca devlet politikasının gerektirdiklerini *norm* kabul etmesi eleştirilmektedir (küçük İskender 2016: 38). Bu sırada söz konusu kimselere yönelik

³⁷ *Uyumsuz, Açlık Oyunları, Kurucunun Kızı, Labirent, The Revolution of Ivy, Kızıl Yükseliş, Ender'in Oyunu*

herhangi bir nefret söylemi görülmemekte ancak bu kişiler *uygar olmayan kişiler* şeklinde özneleştirilmektedir. Nitekim metnin asıl amacı bu coğrafyada devlet otoritesinin yarattığı kategorilerden dolayı oluşan ötekileştirme politikalarını eleştirmektir. Okurlardan *özdenetimle* beklenen onların mevcut normları sorgulaması ve otoriteye itaat etmemeleridir.

66. sayıda Monika Maron'un *Uçucu Kül* romanının tanıtımında fikirlerini özgürce ifade edenler ile belirli bir fikre saplanıp kalanlar arasında *dikotomi*³⁸ üretilerek otoritelere boyun eğmeyenler idealize edilmektedir. Romanın başkarakteri Josefa Nadler davranışlarının toplumun genelinden farklılaşması yönüyle çocukluğundan beri dedesine benzetilir. Teyzelerinin kendisi için *çatlak/ deli/ kaçık* şeklinde özneleştirmesinden gurur duyar. *Çatlak* ve *deli* ifadeleri o toplumda normun dışında kalmış bireyler için kullanılan ifadelerdir. Kişilerden beklenen çatlak ve deli olmamasıdır. Ancak Nadler böyle bir özne olmanın verdiği *gururla* yaşayan ve bu *değerlerle* gazetecilik yapmaya çalışan biridir. Dolayısıyla Nadler'in söz konusu söylemin idealize ettiği uysal, itaatkâr özne olmayı reddettiği söylenebilir. *Ağırbaşlı ve uysal olmayan, kurallara uymayı reddeden* (Maksudyan, 2016b: 50-51) Nadler çalıştığı gazetenin editörleriyle sürekli çatışma halindedir. Romanın normlara karşı gelen karakterle normalize ettiği birey tipi tanıtımda da sürdürülür. Metinde otoriteye itaat edenler *canları sıkılan*, her anları otoriteler tarafından belirlenmiş ölçülere uymakla geçeceği için *neşeleri kaybolan, zavallı mahlûklar* olarak özneleştirilmektedir. Böylece *özdenetimle* beklenen kişilerin söz konusu öznelik biçimlerinden kaçınmaları ve itaatkâr olmamalarıdır. *Dikotominin* diğer ucunda olup idealize edilen bireyler ise *yaşamı kendi içlerinde bulanlar* olarak addedilmektedir. *İtaatsizlik* ve *yaşama sevinci* arasında kurulan nedensellikte kişilerden bu yönde davranışlar sergilemesi beklenmektedir. Ayrıca bu gibi kimselerin toplumun geneli tarafından *münzevi, çılgin, kaçık* ve *iflah olmaz* özneler olarak ötekileştirileceği belirtilmektedir. O halde yaşama sevincini kaybetmemek için muhafazakâr söylemin öznesi olmayı kabul etmeyen kişilerin toplum tarafından *kaçık, deli* vb. şekillerde özneleştirilmeyi de göze alması gerekecektir.

67. sayıda Ödön Von Horvath'ın *Tanrısız Gençlik* adlı romanının tanıtımında otoriteye koşulsuz itaat eden özneler yansıtılarak bu yapının *yanlış* olduğu anlatılmaktadır. Yatılı bir lisede öğrenciler mevcut siyasal iktidarın propaganda aracı olarak kullandıkları radyodan üretilen normalizasyona tamamen boyun eğmişlerdir. Ancak okulda bir öğretmen öğrencilerinin sistemin *makbul* özneleri haline gelişini görerek üzülür. Düşünme yetilerini tamamen kaybeden ve otoritelerin kendilerinden beklediği şekilde davranan öğrencileri bir makinenin dişlisine benzetir (aktaran Türkeş, 2016: 37):

Bu oğlanların benim için kutsal olan her şeyi reddetmeleri, o kadar da kötü değil gerçi. Kötü olan, bunları nasıl reddettikleri, başka bir ifadeyle: Ne olduklarını bilmeden. Ama en kötüsü de, onların bu şeyleri hiç öğrenmek istememeleri! Düşünmenin her türlüşünden nefret ediyorlar.

³⁸ Çatallanma, ikiye ayrılma.

İnsanları umursamıyorlar, onlardan vazgeçmişler. Makine olmak istiyorlar: Vidalar, çarklar, pistonlar, zincirler. Fakat makinelerden ziyade mühimmat olmayı tercih ederlerdi: Bombalar, şarapneller, mermiler.

Öğrenciler kendilerinden isteneni yerine getirdikleri, mevcut normalizasyona uydukları için bu sefer öğretmenin kendi kutsallarını reddetmiş kişiler olarak anılır. Öğretmenin kutsallarına bakıldığında bunun düşünebilmek, öğrenmek istemek, insanlara değer vermek olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bunlardan yoksun öğrenciler kendilerine benzemeyen diğer ırk, kültür ve coğrafyadan olan insanları ötekileştirip onlara yönelik işlenebilecek suçların suç sayılmayacağına inanırlar. O halde romanda itaat eden kimselerin tüm bu değerlerden yoksun olarak inşa edildiğini görebilmek mümkündür. Romandaki normalizasyonda otoritelere itaat eden kişiler; insani özelliklerden uzak, adeta bir makineye dönüşmüş olarak özneleştirilir. Tanıtımda da söz konusu söylem yeniden üretilmektedir. Böylece tanıtımda kişiler düşünen, sorgulayan şekilde üretilmektedir.

70. sayıda Alan Moore'un *Watchmen* adlı çizgi romanının tanıtımında süper kahramanlar üzerinden otoritelere itaat konusu yeniden gündeme gelmektedir. Öncelikle çizgi romanlardaki kostümlü kahramanların neden bu kadar çok sevildiği açıklanır. Levent Cantek'e göre (2016: 54) bu kadar çok sevilme nedenleri birtakım kanun koyuculara ve hiyerarşik ilişkilere aldırılmadan işlerini yapıyor olmalarıdır. Polis ve devletle beraber çalışmayan, kanunla ilgileri olmayan, dünyayı suçlulardan kurtaran kahramanlar *başlarına buyruk* oldukları için ebeveyn kontrolündeki çocuk ve gençlerin *kalbini fetheder* (55). Amerika'da bu tarz kahramanların başrol olduğu 1938-1949'da bürokrat ve eğitimcilerin söz konusu romanlara yönelik genel ilgiden hoşnut olmadığı belirtilir. Çocuk ve gençlerin çizgi roman sevgisi otorite sahiplerinin hoşuna gitmez, zira onların normalizasyonuna göre insanlar *kanun koyucu* değil, *kanunların koruyucusu* özneler olmalıdır. Çizgi roman kahramanlarına yönelik bu yorumdan sonra *Watchmen*'in kuklalar ile onları oynatan kişileri gösterdiği belirtilip mukteditlerin insanları ideoloji lehine yönlendirdiğini ve bunun her zaman farkında olunması gerektiği vurgulanmaktadır.

73. sayıda Margaret Atwood'un romanlarının ele alındığı metinde distopik roman okumak *muhalif bir direniş eylemi* sayılmaktadır. Totaliter bir rejimde otoriteye itaat konusunda birtakım hususlar gösterilerek koşulsuz itaat eden öznelerin *olumsuz* sonuçlara neden olabileceği düşüncesi vurgulanmaktadır. Böylece muhafazakâr söyleme karşıt yaratılan bu hakikat oyununda insanlardan sorgulaması, itaat etmemesi beklenmektedir. Muhafazakâr söylemde insanlar itaat etmeleri yönüyle özneleştirilirken burada da tam tersi şekilde *isyan eden, itaat etmeyen* vb. şekillerde özneleştirilmektedir. Ayrıca metinde distopik roman okuyan öznelerin artışı, totaliter rejimlerin yıkılabileceğine yönelik umut olarak yorumlanmaktadır. (Önen, 2017: 9). Dolayısıyla bunu neoliberal muhafazakârlığın membaı olan ülkede muhafazakârlık karşıtı bir hareket olarak görmek mümkündür. Her iki söylemin de kendi özne ve ötekilerini inşa ettiği bu düzlemde distopya okuyanlar da kategorize edilip *muhalif* özneler olarak üretilmiş olur.

73. sayıda Alejo Carpenter'in *Bir Dünyanın Krallığı* adlı romanının tanıtımında Güney Amerika ve devrim kapsamında otoriteye itaat meselesi yeniden gündeme gelmektedir. Haiti devrimindeki bağımsızlık mücadelesini ele alan roman üzerinden mevcut devlet otoritesini alaşağı eden kimseler romanda ve tanıtımda *bağımsızlık mücadelesi verenler* şeklinde özneleştirilir. Daha fazla ayrıntıya girilmese de muhafazakâr söylemde devrimciler için *asiler* ifadesinin kullanıldığı düşünüldüğünde söz konusu ifade, devrim konusuna bakışı göstermek için yeterlidir. Ayrıca devrimi gerçekleştiren halkın bağımsızlık ve özgürlük için kendi inançlarından da uzaklaşmadığı ve devrimi bir *dansa* dönüştürdüğü belirtilmektedir. Öte yandan otoriteye itaat meselesinde taraf olarak verilen efendi ve köle ilişkisinin bozulduğu belirtilir. “(Carpentier) *Köle-efendi diyalektiği*³⁹ etrafında şekillendirdiği çatışmayı, başkaldırıcı ve büyülerden yararlanan halkın, efendilerini alaşağı etme çabasını anlatarak devrim şablonunu yırtıp at[maktadır]” (Bulunmaz, 2017: 47). Metinde otoriteye itaat etmeyen özneler idealize edilmektedir.

Otoriteye itaat meselesi yaklaşık 30 sayı sonra 100. sayının girişinde görülmektedir. Editör metninde dosya konusu distopya olan ve daha önceki sayılarda otoriteye itaat meselesi kapsamında değerlendirilen bu konu daha farklı bir açıdan değerlendirildiğinden dikkat çekmektedir. Editör Mustafa Akar'a göre birilerine distopya olan bir dünya bir başkasına ütopya olabilir. Batı'nın en parlak ütopyasının İngiltere'de tecessüm ettiği belirtilerek ütopya türünün tüm dünyaya “*ne hikmetse*” İngilizler eliyle pazarlandığı iddia edilir. ABD'nin bu dünyayı felakete sürüklediği belirtilerek yine ABD menşeli romanlarda “*Teksaslı korkak Amerikalı adam*” olarak anılan kurtarıcı tipinin bu ülkeden çıktığı vurgulanır. Ardından distopik kurgular *ABD merkezli bir hakikat oyununun piyasaya sürümü* olarak yorumlanıp dünyada yükselişe geçen sağ hareketlere yönelik tepkinin *aslında* İslam'a yönelik bir hareket olduğu belirtilir (Akar, 2019c: 3):

Hepimizi de artık bütün mümkün geleceklerden birinde yapay zekânın ya da robotların yöneteceğine ikna edip, kanlı ellerini tarihin unutkan havuzunda yıkadılar. Şimdi de kıyamet senaryolarının her türlüşünü kitaplarla, filmlerle, dizilerle önümüze koyuyorlar. Dünyada sağcılığın yükselişe geçtiğini söylüyorlar ve göstere göstere amansız bir şekilde İslam düşmanlığı yapıyorlar. Dünyayı baskıcı, otoriter yönetimlerin sardığını iddia edip bilindik Amerikan oyununu sinsi darbeler, askeri müdahaleler eliyle sürdürüyorlar. Batan ve çöken Batı fikridir. Avrupa Birliği hayalidir. Akdeniz'de ölüme terk edilen binlerce mülteci çocukla birlikte boğulan İnsan Hakları düşüncesidir. Kendi distopyalarıdır bu. Buyurun birlikte izleyelim.

Akar'ın yeniden ürettiği hakikat oyununa göre, distopyalar bir kurgudur, dünyada aslında hiç de öylesi totaliter rejimler yoktur, distopik romanlar birer Amerikan oyunudur. Görüldüğü üzere bu sayıya kadarki hakikat oyunundan farklı bir söylem üretilmektedir. Tersinden bakıldığında bu sefer Akar'ın söyleminin de bir hakikat oyunu olduğu ifade edilebilir. Esasında burada önemli olan ve üzerinde durulması gereken husus, distopya konusu etrafında nasıl iki çeşit hakikat oyunu olduğu ve derginin bu konuda yaklaşık 25 sayı önceki söyleminden ne derece farklılaştığıdır. Daha önce distopya kurgu romanları okumak bir *muhalif eylemi* sayılırken gelinen yeni noktada bu romanların

³⁹ Hegel'in efendi-köle diyalektiğine göre her iki konum karşılıklı olarak yer değiştirebilir.

üretmiş bir gerçek olduğu belirtilmektedir. Söz konusu kurguları üretenler eliyle dünyada *kan gövdeyi götürmekte* ve masum insanlar, ülkelerinde demokratik rejimler olmadığı gerekçesiyle öldürülmektedir. Dolayısıyla buradaki bakışa göre birtakım hakikat üreticileri bir diğer ifadeyle iktidarlar distopya konulu romanlar üretmekte, aynı çıkar grupları bu romanlarla bir felaket senaryosu yaratmakta, daha sonra *kendi yarattıkları kurtarılması gereken özneleri* kurtarmak için dünyayı savaşa götürmektedir. Distopyaya bakışın 100. sayıya geldiği nokta bu şekildedir.

Aynı sayıda yer alan dosyada distopyaya yüklenen anlama bakıldığında söz konusu söylemin sürdürüldüğü görülmektedir. Metnin girişinde daha önce isimleri anılan romanların bir iki cümleyle özetleri verilip distopya ile anlatılmak istenenin ne olduğu sorulur. Buna cevaben distopyanın kısaca toplumsal koşulların aktarıldığı ikaz edici bir roman türü olduğu belirtilir. Daha sonra popüler kültürde distopyalara yönelmenin *kapitalizm kaynaklı huzursuzluk* olduğu iddia edilir (Yukay, 2019: 31):

Kapitalizm, bir bakıma herkesin özgürce yaşayabileceği, istediğini yiyip içebileceği, istediğine sahip olabileceği bir ütopyadır. Aynı zamanda özgürlükleri, hatta yaşam hakkını bile bir çırpıda insanın elinden alabilen korkunç bir distopyadır da. Dolayısıyla kapitalizmin oluşturduğu bu dengesiz, güvensiz ortamda insanlar kendi gelecek öngörülerini, umutsuzluklarını ve deneyimlerini anlatan eserlere daha çok rağbet ediyorlar.

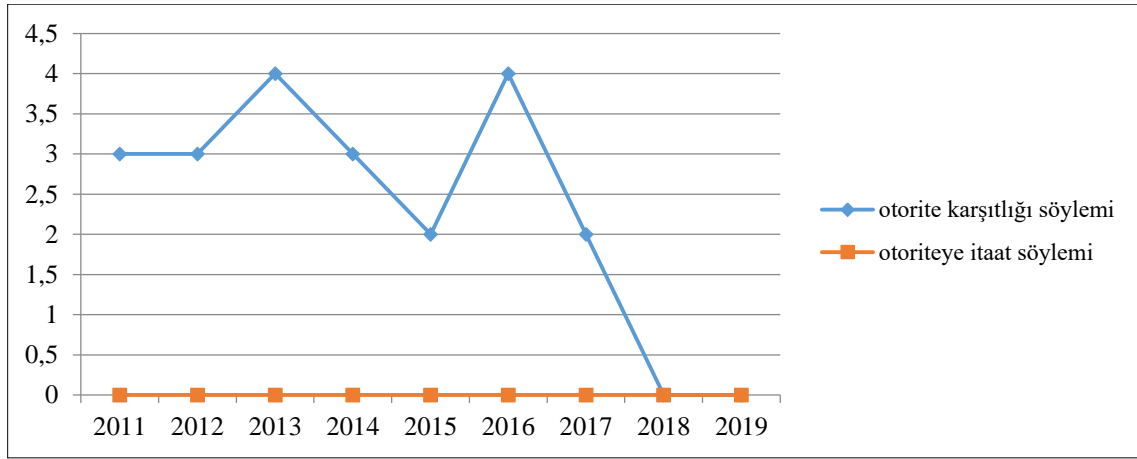
Görüldüğü üzere, geçmiş sayılarda distopyalara yönelmenin nedeni, insanların kendi ülkelerinde yaşanan otoriteye itaat(sizlik) meselelerinde bir *direnış* biçimi olarak yorumlanmaktayken şimdi mesele kapitalizme bağlanmaktadır. Akar'ın bahsettiği birilerinin ütopyasının diğerlerinin distopyası olduğu düşüncesi yinelenmektedir. Ortadoğu'da petrol savaşları da bu bağlamda değerlendirilir. Kapitalizmin bazı ülkelerin ütopyasını tazelemek için başka ülkelerde devrim, iç savaş, açlık, fakirlik gibi şeyler yarattığı belirtilir (Yukay, 2019: 32).

102. sayıda H. G. Wells'in *Körler Ülkesi* romanının tanıtımında romanda üretilen hakikat oyununa kör olanlar ve gerçeği görebilenler ele alınarak roman sadece özetlenir (Tosun, 2019a: 14-15). Hatırlanacağı üzere bu romanı daha önce küçük İskender de tanıtmıştır fakat her iki yazarın romanı ele alma biçimi ve üzerinde durduğu meseleler farklılaşmaktadır. Necip Tosun'un metninde göze çarpan şey, romanın kısaca özetlenmesi ve dış dünyada herhangi bir realiteye atıf yapmamasıdır. *Körler Ülkesi*'nde görmenin *suç* ve hatta *hastalık* olarak üretilmesi meselesine kısaca değinilir ancak romanın düzleminden çıkılıp mesele toplumsal çerçeveye taşınmaz.

Grafik 2'de görüldüğü üzere, muhafazakârlığın otoriteye itaat ilkesi derginin 2016'ya kadarki yıllara ait sayılarında yıkılmaktadır. 2017-2019 yıllarında böylesi bir normalizasyon ile karşılaşılmamaktadır. Önceki metinler ve söz konusu tarih aralığı göz önünde bulundurulduğunda bunun anlamlı bir sönümlenme olduğu düşünülmektedir. 15 Temmuz 2016'daki darbe girişiminden sonra ilan edilen OHAL dolayısıyla ülkede birlik ve beraberlik mesajları artmış ve demokrasiye

yönelik darbe girişimi şiddetle kınanmıştır. Bu bağlamda pek çok yayın kuruluşunun hayatına son verilmiş mevcut yayınlar da daha yumuşak bir tonda söylemler üretmeye başlamıştır. *Sabitfikir*'de de ilk sayıdan beri yer alan ve düşünce özgürlüğü ihlallerinin yer aldığı bülten de bu bağlamda Eylül 2016 sayısında son bulmuştur. Devlet organizmasının eleştirildiği bir alan olması nedeniyle bu konuya yer verilmediği düşünülmektedir. Sonrasında elde edilen verilerde ise ilk sayılarda muhalif okurların okuduğu belirtilen distopik romanların Amerika'da pazarlandığı vurgulanmaktadır.

Grafik 2: Otoriteye İtaat İlkesinin Görünümü

Öte yandan dergide otoriteye itaatın olması gerektiğine yönelik bir söylemin üretilmesine rastlanmamaktadır. Bir başka ifadeyle muhafazakârlığın normalize ettiği özneler olan uysal, uyumlu, itaatkâr özneler herhangi bir metinde üretilmemektedir. Bir diğer taraftan 2016 itibariyle otorite karşıtlığının üretilmemesi de bu anlamda önemli sayılabilir.

3.3. Dine Bağlılık İlkesi: Dini-Tasavvufi Söylem ve Karşıt Normalizasyon

Muhafazakârlığın temel ilkelerinden biri de dine bağlılıktır. Jakobener tarafından sarsılan toplumsal kurumlara sıkıca sarılmaya çalıştıkları için *karşı-devrimci* doğan muhafazakârlık, devrimcilerin kiliseye savaş açmaları karşısında dini korumak için de mücadele eder (Çaha'dan aktaran Gürel, 2007: 18). Birey yerine toplum önemsendiğinden, toplumu da birbirine bağlayan en önemli araç din olduğundan dine bağlılık konusunda hassasiyet gösterilir. Böylece güvenilmez ve günahkâr insan *doğru yola* sevk edilecektir. Esasında muhafazakârlıkta çok dindar olmak da beklenmez. Tek amaç dinî ritüellerin gerçekleştirilmesi ve topluluk içindeki ilişkilerin düzenlenmesidir (Beneton, 1991: 110):

Muhafazakârların hepsi mümin ya da ateşli mümin kişiler değillerdir; ortak davranışlarını belirleyen, dinin toplumsal işlevleri üzerindeki ısrarlarıdır. Kilise'nin bir otorite, düzenin ve geleneğe saygının sahibi olduğunu, ayinleri, törenleri, bayramları bulunan bir topluluk olduğunu

özellikle vurgularlar. Hristiyanlığın Dehası muhafazakârların yüreklerini o kadar büyülemişse, bunun nedeni, Chateaubriand'ın bu eserinde, dini ibadetin topluluksal anlayışını ve simgesel boyutunu belirten ya da ifade eden dinin veçhelerini -dinsel törenlerde usul ve sıra, dinsel törenler, papaz giysileri- vurgulamış olmasıdır.

Görüldüğü gibi milliyetçiliğin öncüllerinden olan dinin mühim bir *çimento* işlevi vardır (Hobsbawm, 1995: 89). İşte bu çimentonun ortadan kalkması ihtimali muhafazakârları endişeye sevk etmektedir. Zira Robert Nisbet'in de belirttiği gibi insanların mevcut ortodoksiden uzaklaştığında dengesizliğe uğrayacakları düşünülmektedir. İnsanlar aşırı özgür ortamda dehşete düşebilir, telaşa kapılabilirler; ayrıca insanların Tanrı'ya inanmamasından ziyade önlerine çıkan herhangi bir şeye inanacakları düşüncesi korkutucudur (Tocqueville'den aktaran Nisbet, 2014: 109-110). Tüm korku ve endişeler iktidar mekanizmasının mevcut özneleştirme biçimlerinin sarsılacak olmasından kaynaklanıyor olabilir. Hâlihazırda toplumdaki pek çok davranış din sayesinde normalize edilmiş, iktidar kendini kutsamaya dayalı inşa ettiğinden çeşitli inanışların ritüelleriyle itaat mekanizmalarını pekiştirmiştir (Öğün, 2000: 16). Eğer insanlar dine bağlılık konusunda esneklik gösterirse, iktidarın gözetleyip denetleyecek yeni bir bilgi alanına ihtiyacı olacaktır. Bu da mevcut potansiyelin böylesi bir şey için harcanacak olmasını -israfi- doğuracaktır. En iyisi, dinî ritüelleri ve yüzyıllardır oluşmuş dinî gelenekleri mevcut duruma adapte ederek yeniden üretmek ve iktidara boyun eğen öznelere devamlılığını sağlamaktır. “Reform döneminde inancın bireyselleşmesi, dinin cemaat ve otoritenin çevreyici etkisinden uzaklaştırılarak bireysel bir zeminde ele alınması yanlış bir tutumdur. Çünkü toplum bireyden önce gelir ve hükmeden bir kutsal duygusu olmadan toplum olamaz” (Suda, 2018: 132).

Neoliberal muhafazakâr politikaları benimseyen ülkelerde de dinin araçsallaştırılmasına devam edilir. Gürel'e göre (2007: 28) dinin kapitalist süreçte en önemli işlevi “insanları aynı çatı altında toparla[arak] cemaati oluşturma kutsal görevi[ni] yerine getirmektir”. Örneğin Amerika'da dini kurumlar neoliberal politikalar sayesinde pazarlanabilir ve dinî gelenekler metalaştırılır (Berger'den aktaran Perşembe, 2002: 12). Metalaştırma sadece Hristiyanlık için değil İslamiyet için de geçerli bir durumdur. Politik İslam ile küresel liberalizm arasında çelişki değil aksine bir uyum olduğunu belirten Samir Amin (2006: 73), bu noktada sermayenin esas ideolojisinin hayalî kültürleri öne çıkarmak olduğunu ifade eder. Türkiye'de de muhafazakârlığın dine bağlılık ilkesi bağlamında birtakım söylemsel pratiklerle, Hobsbawm'ın (2006) deyişiyle *icat edilmiş geleneklerle* dinî söylem yeniden üretilmektedir. Ramazan etkinlikleri, Kutlu Doğum Haftası faaliyetleri, sünnet düğünleri, bebek doğumlarında mevlid okutulması, dini şahsiyetlerin anılması ve isimlerinin belirli yerlere verilmesi, devlet büyüklerinin toplu Cuma namazlarına katılması vb. pratiklerden söz edilebilir. Öte yandan söz konusu politikalar bağlamında Türkiye'de dindar burjuvazinin meşruluğunu dinî ve milli olmak üzere iki temel kıstas üzerine inşa ettiği, dindar tabana *dinî*, devlet büyüklerine de *milli* argümanlar sunduğu belirtilmektedir (Durak'dan aktaran Bergen, 2012: 124). Netice itibarıyla neoliberal muhafazakârlıkta din “son derece yerinde bir iç politika tercihi olarak görülmektedir” (Özsel, 2006: 60).

Foucaultcu perspektiften bakıldığında din, bir iktidar mekanizması oluşturur ve kendi öznelerini üretir. Nitekim *Cinselliğin Tarihi*'nde (Foucault, 2018) Hristiyanlığın günah çıkarma eylemleriyle ifşa ve tanımlamalar söz konusu edilmektedir. Öznelerin dinî pratiklere ne kadar boyun eğdiği, onları kabul edip etmediği ölçüde kendisini tanımlamasına yer verilir. Öyleyse din, mevcut iktidar ilişkilerinin oluşumunda temel kurumlardan biridir. Hayatın bazı alanlarını denetime tabi tutan bir iktidar mekanizmasıdır. Hayatın birtakım alanlarını düzenleyen temel kurumlardan olan din, çeşitli kitle iletişim araçlarında kendi bilgi alanı içinde öznelerini üretmeye devam ederken bazılarında da bu öznelik biçimleri sorgulanarak yapı-söküme uğratılır.

İslami söyleme göre özneler Kuran ve sünnet temelli bir yaşam biçimini benimsemelidir. Muhammed Peygamberin Veda Hutbesi'ndeki “[s]ize iki emanet bırakıyorum onlara sarılıp uydukça yolunuzu hiç şaşmazsınız. O emanetler, Allah'ın kitabı Kur'ân-ı Kerim ve Peygamberinin sünnetidir”⁴⁰ ifadeleri bu yaşam biçimini normalize eden söylemsel ifadelerdendir. Ayrıca Tirmizi'nin naklettiğine göre Muhammed Peygamber bir gün sahabeye ümmetinin üç fırkaya ayrılacağını ve sadece birinin kurtulacağını söylediğinde ashabı söz konusu fırkayı sorar. O da kendisinin ve ashabının yolunda olanların kurtulacağını belirtir⁴¹. Böylece toplumsal hayatın pek çok alanı Kuran ve sünnet merkezli düzenlenerek normalize edilir. Bu özneliği kabul edenler ve etmeyenler farklı söylemlerin içinden farklı şekillerde anılmaktadır⁴². Söz konusu yaşamı normalize eden kaynaklar Sabitfikir'in 2011-2012 sayılarında reklam alanlarında görülürken, 2011-2015'te birkaç kitap tanıtımında ve “düşünce özgürlüğü bülteni”nde dini söylem pratikleri, *düşünce özgürlüğüne darbe* şeklinde belirtilmektedir. Ayrıca İslami söylemin öznesi olmayı kabul edenlere yönelik -Pınar Kür'den yapılan bir aktarma hariç- *geri kafalı, yobaz* vb. bir damgalamaya⁴³ rastlanmamaktadır. Dini söylemin tanıtım metinlerinde yeniden üretilmesine de 91. sayıdan itibaren rastlanmaktadır.

Sabitfikir'de tespit edilen bulgular; *düşünce özgürlüğü* mü, *dini değerlere yönelik saldırı* mı? sorusu, Kuran ve Sünnet temelli yaşam, Peygambere itaat ve sevgi ile tasavvuf konuları tasnif edilip bunlar kendi içinde tarih sırası gözetilerek verilmektedir. Muhafazakârlığın temel ilkelerinden din, dergide İslami söylem ile karşıt söylemin ürettiği makbul özneler ve damgaladıkları şeklinde görülmektedir. Analiz, aşağıdaki maddeler göz önünde bulundurularak yapılmaktadır:

⁴⁰ <http://www.rizemuftulugu.gov.tr/sayfa.asp?sayfaID=28> (07.05.2020).

⁴¹ http://semekandgenclik.com/ayin-sohbeti-ehl-i-sunnet-itikadi-uzere-yasamak/#_ftnref3 (07.05.2020).

⁴² Örneğin, bu özneleştirme biçimini kabul edenler İslami söyleme göre *cennetlik, takva sahibi, nurlu*, vb iken karşıt söyleme göre *gerici, dinci, yobaz* vb. şekillerde anılır. Örnekleri çoğaltmak mümkündür.

⁴³ Erving Goffman'ın *damga* kuramına göre toplumda bazı insanlar ırk, cinsiyet, din vb. nedenlerle etiketlenip ötekileştirilir. Genel olarak bu durum damgalama olarak açıklanır.

- ✓ *Öznesi olunan bir deneyimle ilgili bilgi alanının oluşumu:* Kur'an ve Sünnet temeli yaşama dair bilgiler, Peygamber sevgisi, tasavvuf.
- ✓ *Deneyimin pratiğini düzenleyen örgütlenme:* Giyim, TV izleme gibi günlük pratikler, Kuran ve sünnet temelli yaşamak, vd.
- ✓ *Kişinin kendisini bu deneyimde tanımlama, kabullenme ya da reddetme pratikleri:* İnsanların İslami söylemin ya da karşıt söylemlerin kendilerini ürettiği öznellikleri kabul ya da reddetmesi.

Derginin ilk yıllardaki sayılarında reklam alanlarında dinî söylem içeren kitaplara yer verilmektedir. Bu da 2000'lerde benimsenen neoliberal muhafazakâr politikaların yansımasıdır. Ancak tanıtım ve eleştiri metinlerinde dinî söylem değil aksine din karşıtı denebilecek bir normalizasyon üretilmektedir. Bu noktada veriler ikiye ayrılmaktadır. Birincisi dinî söylemin dine aykırı düşüncelerinden dolayı ötekileştirdiği kimselere dair haberler aktarılarak söz konusu kimselerin dışlanması *düşünce özgürlüğüne aykırı* olarak yorumlanmaktadır. İkincisi ise tanıtım metinlerinde nadir olarak rastlandığı üzere din karşıtı bir söylemin mevcut olduğu görülmektedir. Ancak burada dini söylemin makbul öznesi olmayı kabul edenlere yönelik nefret söylemine oldukça az rastlanmaktadır.

1. sayıda (Sabitfikir, 2011a: 12) *Şeytan Ayetleri* adlı kitabın, dinî söyleme uygun olmadığı gerekçesiyle yasaklandığı haberiyle ardından yaşananların gündeme getirilmesi *dinî söyleme*⁴⁴ direnişin ilk örneğidir. Şeytan'ın İslam peygamberi Muhammed'e fark ettirmeden Kuran-ı Kerim'e ayetler yerleştirdiği düşüncesiyle yazılmış *Şeytan Ayetleri*'nden dolayı yazar Salman Ruşdi, kendilerini İslami söylemin öznesi olarak kabul edenler tarafından damgalanıp ölümle tehdit edilir. Zira dinî söyleme göre Kur'an-ı Kerim Muhammed Peygamber'e Allah'tan vahiy yoluyla indirilmiştir. Kendilerini Kuran ayetlerinin muhatabı olarak konumlandıran özneler, ayetlerin şeytan tarafından yazılıyor olması düşüncesine katlanamaz ve sadece İran'da değil Türkiye'de de mevcut söylemin zarar görmemesi ve olası tehditlere karşı çeşitli pratiklere başvurur. Metinde Ruşdi'nin Ayetullah Humeyni yönetimince ölüm cezasına çarptırılması üzerine sözlerini geri aldığı belirtilmektedir. Bu pratik ile iktidarın *zora* başvurduğu görülse de söz konusu hadise, özneler için örnek teşkil edecek ve onlar da böylece *özdenetim* ile dinî normların dışına çıkmayacaklardır. Dikkat edilirse söz konusu eserin ele alınma biçimi eser üzerinden insanların ölümle tehdit edilmesi yönüyledir. Bir başka söylemde de aynı eser söz konusu baskı ve *zora* değinilmeden Kuran'ın indirilmesi, Hz. Muhammed'e ayetlerin nüzülü şeklinde yer alabilir. Görüldüğü üzere dergide bu söylem değil önceki tercih edilmiş ve bunun üzerinden söz konusu kimseler *düşünce özgürlüğüne saygısız* kimseler olarak özneleştirilmiştir.

⁴⁴ Burada ve bundan sonra dinî söylemden kasıt, Müslümanların dini alımlama biçimleriyle oluşan söylemdir. Yapılan eylemlerin Kuran'daki normalizasyonla uyumu, bu çalışmanın kapsamında değildir. Sadece düşünce özgürlüğü bültenindeki haberlerin aktarımından sonra genel bir çıkarım yapılmaktadır.

Metinde *Şeytan Ayetleri* meselesinin Türkiye’de olumsuz sonuçlara yol açtığı ve pek çok insanın bu olaylar sırasında öldürüldüğüne de yer verilmektedir. Kendilerini dinî söylemin öznesi olarak kabul eden bir grup, söz konusu kitabın Aziz Nesin’in yönettiği *Aydınlık*’ta tercüme ve tefrika ediliyor olmasından dolayı Pir Sultan Abdal Şenlikleri kapsamında Madımak Oteli’nde konaklayan Nesin’in de içinde olduğu 35 kişiyi yakarak öldürür (Sabitfikir, 2011a: 12). Dönemin siyasal iktidarının sarf ettiği sözler bu katliamın küçümsendiğini, böylece mevcut söylemin meşrulaştırıldığını, yakılanların siyasal iktidar tarafından da damgalandığını göstermektedir. Başbakan Tansu Çiller “Çok şükür, otel dışındaki halkımız bir zarar görmemiştir.”⁴⁵ derken Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de “Olay münferittir. Ağır tahrik var. Bu tahrik sonucu halk galeyana gelmiş. Güvenlik kuvvetleri ellerinden geleni yapmışlardır. Karşılıklı gruplar arasında çatışma yoktur. Bir otelin yakılmasından dolayı can kaybı vardır.”⁴⁶ sözleriyle insanların yakılmasını meşrulaştırır.

Metinde Salman Ruşdi’nin yayın haklarına sahip olduğu için Can Yayınları kurucusu Erdal Öz’ün de pek çok tehdit telefonu ve mektubu aldığı belirtilmektedir. Ayrıca derginin internet sitesinde okurlara yönelik ankette eserin yeniden yayınlanması gerektiği cevabını verenlerin çoğunlukta olduğu ifade edilmektedir. Bu da okurlarının çoğunun dinî söylemin öznesi olmayı kabul etmediğini göstermektedir. Ayrıca Madımak Oteli’nin 2011’de bir çocuk kütüphanesine dönüştürme projesi de direniş söylemi bağlamında olumsuz karşılanmaktadır. Zira otelin bir bellek mekânı olup unutulmaması gerektiği düşünülmektedir (Sabitfikir, 2011a: 4). Salman Ruşdi ve Aziz Nesin, iktidar mekanizması tarafından *dinsiz, imansız, yoldan çıkmış* vb. şekillerde özneleştirilip ölümle tehdit edilerek diğerlerinin de *özdenetimle* normalize edilen özneler olması sağlanmaya çalışılmaktadır. Metinde ise bu özneleştirme biçimleri aktararak bu sefer onları özneleştiren kişiler *saygısız, katil, cani* vb. şekillerde özneleştirilmektedir.

2011 yılı içinde derginin pek çok sayısında genellikle “haberler” ya da “düşünce özgürlüğü bülteni”nde *dini değerlerin aşağılandığı gerekçesiyle* birtakım pratikler eleştirilmektedir. Bunların genel içeriği bazı kişilerin damgalanarak yargılanması, bazı yayınların durdurulması, bazı kitapların sansürlenmesi ve benzeridir. Dinî söylemin söylemsel pratiklerinin yer aldığı haberlerde, özneleştirme biçiminin ötekileştirilenler adına kabul edilmediği, her birinin “düşünce özgürlüğü”ne aykırı pratikler olarak addedildiği görülmektedir.

1. sayıda dinî söyleme göre Allah’ın doğmamış ve doğurulmamış olması⁴⁷ düşüncesine karşı çıktığı gerekçesiyle Nedim Gürsel’in dinî söylem tarafından *kepaze* şeklinde özneleştirilmesi eleştirilmektedir. “Nedim Gürsel’e Bıçaklarız Tehdidi!” başlıklı haberde yazarın *Allah’ın Kızları*

⁴⁵ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44677994> (11.05.2020).

⁴⁶ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44677994> (11.05.2020).

⁴⁷ İhlas Suresi 3. ayetteki *lem yelid ve lem yuled* ifadesi doğmamış ve doğurulmamış anlamına gelmektedir.

başlığını taşıyan romanından dolayı aldığı tehdit mektubuna yer verilmektedir. Kendisini dinî söylemin öznesi olarak kabul eden birinin yazdığı tehdit mektubundaki “*Allah’ın Kızları* denen rezil romanından haberdar oldum. Bugünlerde Türkiye’deymişsin. Bakalım seni *ibret-i âlem* için bıçaklatmak bana mı yoksa Paris’teki Faslı dostlarıma mı kismet olacak? Hiç mi dayak yemedin? Bakalım bıçağı yiyince böyle *kepazelik* edecek misin? (Sabitfikir, 2011a: 3) ifadeleriyle *kepaze* öznenin de ne olduğu belirlenmiş olur. Esasında İslami söylemde Allah’a şirk koşanların öldürülmesi yönünde -karşı taraftan bir saldırı gelmediği müddetçe- bir ifade bulunmamakla beraber, mektubu yazan kişi kendisini dinî söylemin temsilcisi olarak konumlandırmaktadır. Söz konusu olayla, bu konuda *ileri geri* konuşulmaması yönünde *özdenetim* sağlanmaya çalışılır. Aksi takdirde kişiler *kepaze* olabilir ya da bıçaklanabilirler. Nitekim *ibret-i âlem* ifadesi diğerlerinin normalize edildiğini göstermektedir. Bunun dışında haber metninde Nedim Gürsel’in özneleştirilmeye dair herhangi bir ifadesi bulunmamaktadır.

2. sayıda, Necip Mahfuz’un *Aşk Zamanı* adlı romanının tanıtımında (Türkeş, 2011b: 42) Mahfuz’un hayatından söz edilirken *dini değerleri aşıladığı gerekçesiyle* Başbakanlık Sarayı’na şikâyet edildiği belirtilmektedir. 1994’te metinde *radikal İslamcılar* olarak addedilen kişilerin yazara karşı tehditlerinin arttığı hatta suikast girişiminde bulunduğu belirtilir. Ayrıca El-Ezher Üniversitesi’nin *Cebelavi Sokağının Çocukları* romanına yönelik şikâyeti konu edilir. Tüm bunlardan yola çıkılarak Mahfuz’un dinî söylemin öteki öznelere biri olduğu söylenebilir. İslami söylemin makbul öznesi olmayı kabul etmeyen kişilerin söz konusu ülke sınırlarında ölüm cezasına çarptırılabilirdiği anlaşılmaktadır. Metinde *dinsiz* olarak özneleştirilen Mahfuz’un kedisini tanımlama biçimine rastlanmaz. Ayrıca metinde özneleştirilenlerin özneleştirilmesine *-cani, katil, vb.-* dair bir söylem de bulunmadığı sadece söz konusu yazarın biyografisine yer verildiği vurgulanmalıdır.

7. sayıda inançlarına saygısızlık edildiği gerekçesiyle Can Yücel’in mezarının parçalandığı haberi yer almaktadır. Şairin mezarını parçalayanlarla ilgili AK Parti Datça İlçe Başkanı “[m]illetimizin inançlarına küfretmeye kalkışanlara sessiz kalacak değiliz” (aktaran sabitfikir, 2011f: 2) diyerek eylemi meşrulaştırır. Mezar parçalama eylemi mevcut söylemin söylemsel pratiklerinden olup *düşünce özgürlüğü* kapsamında konuştuğu belirtilen kişiler, *inancımızla alay eden* olarak özneleştirilir. Mezarın parçalanması pratiğiyle alay edilmemesi yönünde normalizasyon sağlanmaya çalışılır. Ayrıca şair, *millet* dışında bir yerde tasavvur edilerek, kendisinin bir inancı olmadığı yönünde ve inancı olan milletin değerlerine saldırmakla itham edilmiştir. Bu da Tanıl Bora’nın tespitini haklı çıkarmaktadır. Bora’ya göre (2018: 16) din, ön-milliyetçilik kapsamında işlev görür. *Inançla alay eden* özneleştirmesine karşı Can Yücel adına herhangi birinin kabul ya da reddine metin içinde rastlanmamaktadır. Ancak metnin kendisi “düşünce özgürlüğü bülteni”nde yer aldığı için diğer örneklerde olduğu gibi dinî söyleme karşı bir direniş olduğu söylenebilir. Öte yandan Can Yücel’in söz konusu şekilde özneleştirilmesine mukabil onu özneleştirilenlere yönelik herhangi bir ifadeye rastlanmamaktadır. Bu eylemin ve onu

meşrulaştıran ifadelerin derginin genel söylemine ters olduğu, karşıt bir söylem geliştirildiği çıkarımı, metnin bulunduğu bültene binaen yapılmıştır. Onun dışında söz konusu eylemi gerçekleştiren ve onu meşrulaştıran kişilere yönelik herhangi bir özneleştirme biçimine rastlanmamaktadır.

11. sayıda Metis Yayınları'nın 2010 ajandasının kapağında yer alan *İllallah!* kelimesi nedeniyle dinî söylemin pratikleri eleştirilmektedir. Söz konusu pratik, yayıncı Semih Sökmen'in *dini değerleri alenen aşağıladığı* gerekçesiyle yargılanmasıdır (Sabitfikir, 2012a: 3). Metinde Sökmen'in "Mevcut anayasa kişilerin inanç özgürlüğünü teminat altına alırken, inanmamayı da kişisel bir özgürlük olarak tanımlamış oluyor, çünkü inanmamak da sonuçta bir inançtır. Sekülerliğin tanımı olan bu temel, Türkiye'de ne yazık ki çok kırılğan" (aktaran Sabitfikir, 2012a: 3) ifadesi, kendisinin söz konusu özneleştirme biçimlerini reddettiğini göstermektedir. Görüldüğü üzere Sökmen *dini değerleri aşağılamak* özneliğini kabul etmez ve herkesin kendine göre bir inancı olabileceğinden söz eder. Sökmen'in yargılanması dinî söylemin yeniden üretilmesine de bir örnektir. Bu sayede diğer kişilerden kendilerini *özdenetimle* kontrol etmesi, yargılanıp hapsedilmemek için *dini değerlere karşı bir tavır* sergilememesi beklenmektedir. Öte yandan metinde dinî söyleme yönelik bir eleştiri bulunmamaktadır.

23. sayıda İstanbul Ataşehir'de bir felsefe öğretmenine "ateizm gibi konulardan bahsederek çocuklarımızın kafasını bulandırmak" (aktaran Sabitfikir, 2013a: 10) suçlamasıyla soruşturma açıldığı haberi yer almaktadır. Söz konusu öğretmen *milletin inançlarına ters düştüğü* için *çocukların kafasını bulandıran* olarak özneleştirilir ve meslekten men ile karşı karşıya kalır. Yine aynı sayıda RTÜK'ün *Simpsons* adlı çizgi diziden dolayı CNBC-E kanalına kestiği cezadan bahsedilmektedir. Bunun da nedenleri anlatıda dinî değerlerin aşağılanmasıdır⁴⁸ (10). Çizgifilm Hristiyanlık kodlarını eleştiriyor da olsa, Tanrı inancını sarsması, çizgifilmin yayınlandığı toplumun Allah inancına da saldırı olarak nitelendirilmiş olabilir. 25. sayıda Bahçelievler Necip Fazıl Kısakürek Lisesinde bir öğrenci velisinin, okulun tarih öğretmenine, önerdiği bir kitaptan dolayı soruşturma açtığı haberi yer almaktadır. Söz konusu kitap Amin Maalouf'un *Semerkant* adlı romanı olup *İslamiyet'i aşağıladığı* gerekçesiyle öğretmen hakkında işlem başlatılır (Sabitfikir, 2013b: 12). Söz konusu iki veri Milli Eğitimde *normal öğretmen* öznesini yeniden üretir. Diğer öğretmenlerin söz konusu yargılamaya bakarak kendi hareketlerine dikkat etmesi beklenir. Yine bu bağlamda 27. sayıda *halkın bir kısmının benimsediği dini değerleri aşağıladığı* gerekçesiyle yargılanan Fazıl Say'ın on ay hapis cezasına çarptırıldığı haberi görülmektedir (Sabitfikir, 2013c: 21). Say, kararın ülke için *edîşe verici* olduğunu belirterek durumu *ifade özgürlüğüne ters* olarak değerlendirir. Bu da kendisinin *dini değerleri aşağılamak* özneleştirmesini reddettiğini ve kendisini yargılayanları da *ifade özgürlüğünü ciddiye almayan* kişiler olarak özneleştirdiğini göstermektedir.

⁴⁸ "Çizgifilmde karakterlerden birinin bir diğerini dini inancını kullanarak cinayetlere ve şiddete yönlendirmesi, Tanrı'nın olmadığına yönelik söylemler kullanılması, İncil'in yakıldığı sahneler gösterilmesi, Tanrı'nın şeytanın emrinde olup ona kahve ikram etmesi gibi inançları aşağılayan görüntü ve konuşmalar"(Sabitfikir, 2013d: 21).

32. sayıda bir denemede dini söylem bağlamında insanların ötekileştirilmeleri eleştirilmektedir. Ayrıca zarar vermenin, Müslümanlık dışında diğer dinlerde de görüldüğü belirtilip bu damgalamanın büyük bir çerçevede çeşitli sacayaklarına sahip olduğu ifade edilmektedir. Dini liderlerin farklı kulvarlarda meşrulaştırdığı söylenen ötekileştirme politikaları neticesinde fanatik kimselerin -Nedim Gürsel örneğindeki gibi- harekete geçip olumsuz sonuçlara yol açabildiği ifade edilmektedir (Tanaydın, 2013: 32):

Elbette dini önderlerin teşkilatlarına insanları hedef göstermeleri, kutsallığa hanel getirdikleri iddiasıyla ortadan kaldırılmalarını talep etmeleri, şahıs odaklı fetva vermeleri sadece Müslümanlara özgü değil (...) Bireyler yazar, önderler işaret eder, fanatikler öldürür sarkacı durulana kadar, daha neler görürüz kim bilir.

40. sayıda dinî söylemin öznelerini ötekileştirmeye yönelik bir ifade aktarılıp, bundan dolayı TV kanalına kesilen cezanın haberine yer verilmektedir. Enver Aysever'in programına konuk olan Pınar Kür'ün "başörtülü olmayı *gericilik* olarak görüyorum" (aktaran Sabitfikir, 2014a: 8) ifadeleri nedeniyle RTÜK, CNN Türk'e uyarı cezası verir. Cezanın gerekçesi *özel hayata saygısızlık* ve *ayrımcılığın pekiştirilmesi* olarak gösterilir. Öncelikle dergide haber kanalının aldığı ceza ön plana çıkarılarak başörtülü kadınların *gerici* olarak özneleştirilmesi göz ardı edilmektedir. Düşünce özgürlüğü ihlali kapsamında değerlendirilen şeyin Kür'ün ifadeleri değil de kanalın aldığı ceza olarak yansıtılması dikkat çekmektedir. Ayrıca iktidar mekanizması tarafından kanala verilen ceza ile dinî söylem alanına yönelik bir ifade *saygısızlık* olarak addedilirken, dinî görüşleri *normale* ters olanların *özel hayata saygı* kapsamında değerlendirilmediği gibi soruşturma vb. pratiklerle damgalanması da dikkat çekici bir diğer husustur. Bu söyleme göre kişiler dinî vecibelerini yerine getirdikleri için asla ötekileştirilmemelidir, ancak aynı zamanda dinle ilgili *normal* dışı görüşler *özel hayata saygı* çerçevesinde değerlendirilmeyip *dini değerlere yönelik saldırı* olarak yorumlanabilir. Sonuç olarak her iki iktidar mekanizması açısından da *özel hayata saygılı olmanın* farklı şekillerde normalize edildiği söylenebilir.

40. sayıda *Ekşisözlük* sitesinin kurucusu ve 40 üyenin, *halkın bir kesiminin benimsediği dini değerleri alenen aşağıladıkları* gerekçesiyle yargılandıkları davanın hapis cezalarıyla sonuçlandığı haberine yer verilmektedir (Sabitfikir, 2014a: 8). 41. sayıda Muş Sulh Ceza Mahkemesi, *Allah C.C.* takma adıyla Twitter hesabını yöneten öğretmen Ertan P.'nin, *halkın bir kesiminin benimsediği dini değerleri aşağıladığı* gerekçesiyle hapse mahkûm edilip öğretmenlik mesleğinden çıkarıldığı haberi yer almaktadır (Sabitfikir, 2014b: 8). 54. sayıda Bartın'da öğretmenlik yapan Mustafa Şahin'e, öğrencilerine bilim tarihiyle ilgili kitaplar tavsiye etmesi nedeniyle verilen cezanın bozulduğu haberi yer almaktadır. Daha önceki süreçte İl Milli Eğitim Müdürü Şahin'e *bazı öğrencilerin dinî duygularının rencide olduğu* gerekçesiyle soruşturma açıp ceza vermiştir (Sabitfikir, 2015: 8). Öğretmenlere verilen bu ceza ve soruşturmalar söylemsel pratiklerini güçlendirmektedir. Öğretmenlerin kendilerini kabul ya da reddine metin içinde rastlanmamaktadır. Dergide dinî söylemin kendi bilgi alanına uygun olmayan söylemleri üreten kişileri olumsuzladığı

ve bu söylemleri kendi makbul öznelerinin *dini duygularının rencide olduğu* şeklinde öne çıkardığı anlaşılmaktadır. Bu sırada dinî söylem alanına yönelik eleştiriler ise dergide görmezden gelinmektedir. Görmezden gelinen şeyler ve öne çıkarılanlar da derginin hangi söylemleri yeniden ürettiğini hangisini de olumsuzladığını göstermektedir.

“Düşünce özgürlüğü bülteni”ndeki haberlerde rastlanan bir diğer önemli husus, *inanca saygısızlık edenler* şeklinde özneleştirilenlerin *milletten* uzak bir yerde konumlandırılmalarıdır. Nitekim Haldun Gülalp’e göre (2007: 13) milletin, kimin içerde kimin dışarda olduğunu belirten bir rolü vardır. Öte yandan Osmanlı Devletindeki kullanımına göre *millet*; ırk ve dil kaynaklı olmayıp Müslüman milleti, Yahudi milleti, Ermeni milleti gibi din ve mezhebe göre ayrılmıştır. Farklı bölgelerde yaşayan toplulukları bağlayan ve onları millet yapan şey din ve inanışları olmuştur. Dolayısıyla metinlerde geçen *milletimizin inançlarına aykırı* ifadesinin arka planında böyle bir motivasyon olabilir. Tanıl Bora (1997: 20) da Batı dışındaki muhafazakârlıktan bahsederken milliyetçilik ve İslamcılık arasındaki sıkı bağa vurgu yapar. Bora’ya göre (2018: 99) din, “hem milletin inşasında yapıştırıcı bir bağdır hem de milliyetçiliğin modernleşme misyonuna karşı ket vurma tehdidini diri tutar”. Nitekim din sosyoloğu Joachim Wach’a göre (aktaran Şahin ve Çapcıoğlu, 2006: 118) “din ile milli oluşumların iç içe geçtiği ve ulusal kimliğin dinin belirleniminde olduğu durumlarda dinî ve milli unsurlar aynı şeyi ifade eder. Öte yandan “düşünce özgürlüğü bülteni”nde dine bağlılık ilkesi kapsamındaki veriler 2012 itibarıyla azalmaktadır⁴⁹. Ayrıca 2011 ve 2012’ye ait bazı sayılarda reklam sayfalarında dinî kitapların yer aldığı görülmektedir. Bunlar genel itibarıyla namaz ve diğer ibadetler, Allah’ın isimleri, Kuran okumanın önemi, Hz. Muhammed’in hayatı, dualar, İslam’da aile hayatı gibi konuları içermektedir⁵⁰. 2013’ten itibaren dini kitapların reklamlarına yer verilmez. 2013’ten sonra karşılaşılan veriler aşağıda görülebileceği gibi kitap tanıtımlarında yer almaktadır.

6. sayıda Bedia Ceylan Güzelce’nin *1473* adlı romanının tanıtımında İslami söylemin özneleştirme biçimleri reddedilmektedir. İslami söyleme göre kâinattaki her şey Allah’ın adını zikreder. Ayet ve hadislerde kul Allah’ı ne kadar anarsa ona o kadar yaklaşıacağı belirtilerek özneler normalize edilir. “Biliniz ki kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur” (Kuran-ı Kerim

⁴⁹ Düşünce özgürlüğü bülteninde bir süre sonra çoğunlukla medya ve basın özgürlüğü kapsamında yaşananlar aktarılmaktadır.

⁵⁰ BSR Yayın Grup, BSR Gruba bağlı NUN Yayıncılık. İz, Kaynak, Pınar, Yeditepe, Paradoks Kitap gibi yayınevlerine ait kitapların reklamları yer alır. Namazı Dosdoğru Kılmak (Sabitfikir, 2012d: 55). Esmâ-i Hüsnâ (2012c: 55), Kuran Oku ve Yüksel (2012c: 55), “Kurânı kerimdeki sırlı ayetler, meal hediye”, (2011h: 35), Başarının Manevi Sebepleri (2012b: 55) gibi İman ve ibadet içerikli kitaplar bunların bir kısmını teşkil eder. Bunun dışında Hz. Muhammed’in Hayatı ve İslam Daveti (2011e: 33), Aşk Güneşe Benzer, (2012e: 43), gibi İslam peygamberi Muhammed ile ilgili kitap reklamları bulunur. Tek kurtarıcı ve yardımcının Allah olduğu düşüncesiyle yalnız ondan dilemek için tasarlanan Mustafa Karataş’la En Güzel dualar (2011f: 35) gibi dua kitapları vardır. İz Yayıncılık’tan çıkan Din felsefesine Dair Okumalar-“Tanrı var mıdır, tanrının varlığı kanıtlanabilir mi?” ve son dönemlerde TV ekranlarında da görülen Mustafa Karataş’ın fetva kitapları E-Fetva, sorular ve cevaplar adlı kitaplarının reklamları yer alır (2012d: 41). Ayrıca Mutlu Bir Yuva İçin (2012c: 55), Hanımlara Özel (2012c: 55) gibi aile hakkında dini içerikli kitapların reklamlarına yer verilir.

Meali, 2012: 271). Bahsedilen tarihî özellikli romandaki karakterlerin Allah'ı sıkça anarak İslam'ın söz konusu özneliğini kabul etmesi eleştirilmektedir. Metinde kirpi *dinibütün* olarak anılır bunun da nedeni sürekli Allah'ın adını anmasıdır. Onun dışında da doğaya ait pek çok unsurun söz konusu özneliği kabul etmesi eleştirilmekte, roman bu nedenle *tuhaf bir fabl* olarak anılmaktadır. Ayrıca Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya geldiklerinde Şamanist-animist düşünceden uzak olarak özneliştirilmesi de eleştirilmektedir (35):

Güzelce, tektanrılı dinlerin insan ruhuna yerleştirdiği, her canlı insana hizmet etmek için yaratılmıştır, düşüncesinden bir adım bile ileri gidemiyor. Oysaki ele aldığı konu gereği, Anadolu Türkleri'nin Orta Asya'dan bu topraklara taşıdığı Şamanist-Animist kültürle, bu kültürün yaşayış şekli ve mitlerle bir parçacık ilgilenmiş olsaydı yazar; yaşamı “insan ve diğerleri” diye ayıran düşüncenin karşısında, yok edilmeye çalışılan, o her şeyi eşit bir şekilde içine alan bütünlüklü kavrayışı, Türklerin Müslümanlığın içine yedirmeyi başardığı Şamanizm algısının temelinde yatan kavrayışı belki de fark edecekti.

Otlukbeli savaşını konu edinen romanın, söz konusu inanışlarla sentezlenip daha iyi yorumlanabileceği belirtilmektedir. Metnin söylemi eleştirilirken bu sefer karşıt söylem içinden yeni bir *normal* yaratılmaktadır. Bu normale göre *insan ve diğerleri* şeklinde bir kategorizasyon yoktur ve Türkler Şamanist gelenekten izler taşır, doğanın unsurlarından biri olarak özneliştirilir. Tanıtım metnini kaleme alan yazara göre roman başka bir söylemi ürettiğinden *eksik* olarak yorumlanmaktadır. Oysa eksik ifadesi romanın yazarı ve romanda üretilen söylemi kabul eden öznelerce kabul edilemez. Öte yandan eleştirilen metnin neden tanıtıldığı meselesi ise *eksik* olanı gösterirken neyi normalize ettiğini işaret etmesi açısından önemlidir. İdealize edilen; dini ağırlıklı tarihi romanlarda Türklerin Orta Asya'daki inanışlarının da sentezlenmesidir.

17. sayıda Neil Geimann'ın *Kıyamet Gösterisi* romanının tanıtımında metinde üç semavi dinde ortak olan ahiret inancı eleştirilip bu söylemin makbul özneleri damgalanmaktadır. Semavi dinlere göre kâinattaki hayat bir gün kıyamet ile son bulacak, insanlar dünyada yapıp ettiklerinin karşılığını cennet ve cehennem ile bulacaklardır. Ancak metinde Tanrı varsa bir kıyamet olamayacağı, yoksa kıyametin geleceği belirtilerek dinin söz konusu söylemi yıkılmaktadır. “Tanrı kullarını evire çevire neden bir vahşete sürükler, din neden hep bir azap, bir tehdit üzerine kuruludur? Cehennem, şeytan, cin, günah derken bir de finale kıyameti koymak küçük bir çocuğu korkutmaktan başka nedir? (...) Bir gram beyni olanlar buna güler” (Küçük İskender, 2012c: 39) ifadeleriyle dinî söylemin makbul özneleri ötekileştirilmektedir. Buna inananların beyni olmadığı yönündeki öznelleştirme biçiminin dikkat çektiği metin, dinî söyleme karşıt bir söylem geliştirmektedir. Söz konusu argümanlara inanan kişiler *beyinsiz* addedilerek diğerlerinden bu argümanlara inanmaması beklenmektedir. Bu söylemsel ifadeyle dinî söylemin makbul özneleri ağır biçimde eleştirilmekte ve okurlardan aksi yönde inanıp davranması beklenmektedir.

41. sayıda Stefan Zweig'in *Vicdan Zorbalığı Karşı* eserinin tanıtımında (Hayati Roman, 2014b: 37) İslamiyet'in kendisini yenilemesi gerektiği belirtilmekte, dinî söyleme karşıt bir

normalizasyon üretilmektedir. Orta Çağ'da Hristiyanlığın test edilip, toplum için uygunsuz bulunması gibi İslam'ın da böylesi bir testten sonra yeni ufuklara yönelebileceği ifade edilmektedir. Oysa İslamiyet'e göre İslam asla güncellenemez. İnen ayetler sabittir ve değiştirilemez. Hatta İslam'da sonradan uydurulan şeyler *bid'at* olarak adlandırılıp öznelere bundan kaçınması gerektiği belirtilir. Öznelere beklenen değişmez olan kutsal kitabın hükümlerine harfiyen uymalarıdır. Dolayısıyla onun güncellenmesi gerektiğini belirten ifadelerde mevcut söylemin özneleştirme biçimlerinin sorunlu olduğu işaret edilip dinin mevcut söylemine karşıt bir söylem üretilmektedir. Ancak metinde bu bağlamda bir özne ya da söylemsel pratiğe rastlanmamaktadır.

55. sayıda Emil Cioran'ın *Gözyaşları ve Azizler* adlı kitabının tanıtımında dinin dünyanın yaratılması hakkındaki söyleminin sarsıldığı görülmektedir. Cioran'ın, Tanrı'nın insanı yalnızlığını hafifletmek, can sıkıntısını gidermek ve kendisini eğlendirmesi amacıyla yarattığı belirtilir. Oysa İslam'a göre Allah'ın canı sıkılmaz. “Biz yeri, göğü ve arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık. Eğer bir eğlence edinmek isteseydik onu kendi katımızdan edinirdik. Yapacak olsak böyle yapardık” (Kuran-ı Kerim Meali, 2012: 353). Öyleyse dinî söylemde özne can sıkıntısını giderecek bir unsur değildir. Onun esas öznesi olduğu deneyim, ibadet etmektir: “Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım” (Kuran-ı Kerim Meali, 2012: 581). İslamda *ibadet etmesi için* yaratıldığı belirtilen ve bu yönde normalize edilen insanın karşıt söylem içinden *eğlence aracı* şeklindeki özneleştirilmesi, dinin temel konusunun sorgulandığını göstermektedir. Dolayısıyla metinde söz konusu ilkenin sarsıldığı belirtilebilir.

Bahsi geçen tanıtımdan sonra dine bağlılık ilkesi bağlamında değerlendirilebilecek bir veriye 91. sayıya kadar rastlanmamaktadır. Derginin 91. sayısından itibaren dine bağlılık ilkesi konusunda daha muhafazakâr bir tavır görülmeye başlanmaktadır. Artık *Sabitfikir*'de, muhafazakâr yaşayışı benimsemenin sorunsallaştırıldığı kitapların tanıtımlarına ağırlık verilmektedir. Bunda derginin yeni medya sahipliğiyle beraber değişen yazar kadrosunun da etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Öncelikle *edebiyatta dinî imgelerin kullanılması* sorunsallaştırmasına bakıldığında bu meselenin derginin 2018 ve 2019'daki sayılarında gündeme getirildiği görülmektedir. 92. sayıda Fahrelnisa Zeid'in *İç Dünyaların Ressamı* adlı kitabının tanıtımında Tarık Buğra'dan aktarılan ifadelerle, edebi eserde dinî imgeleri kullanmayan yazarlar *güdük, silik ve taklide mahkûm* olarak özneleştirilmektedir. “Din kültürü edebiyat için çok önemli, pek çok önemlidir. Türk edebiyatının bugünkü noksanı da işte budur. Romancılarımızın neden güdük, tiyatro yazarlarımızın, çoğu şairlerimizden neden silik ve taklide mahkûm olduğunu merak edenler meseleye bir de bu gözle baksınlar” (aktaran Karagöz, 2018: 40) ifadesi *normal* yazarı işaret etmektedir. Edebiyatta *ideal* yazar ile ilgili bu normalizasyon, kendisini söz konusu söylemin öznesi olarak kabul edenlerin dinî imgelere mutlaka dikkat etmesini de gerektirecektir. Benzer şekilde 95. sayıda Türk muhafazakâr

düşünürlerden sayılan Sezai Karakoç'un *Çocukluğumuz* şiirini⁵¹ hatırlattığı belirtilen *Ali* şiirine atıf yapılarak şiirin kaynaklarının dinî imgeler olması gerektiği, bunların da "ruh köklerimizde mayalandığı kaynaklar[dan]" (Başaran, 2019c: 55) geçtiği vurgulanmaktadır. En güzel şiirin *ruh kaynaklarımızdan izler taşıdığı* düşüncesi dinî söylem içinde şiirin bu yönde normalize edildiğini göstermektedir. Özneleştirme biçimini kabul eden şairler şiirlerinde söz konusu kaynaklara yönelik imgeleri kullanmaya gayret edecektir. Yine 102. sayıda dinî söylemde şairin kim olduğuna yönelik sorunsallaştırmada şair; *dini imgelere yaslanan kişi* olarak özneleştirilmektedir. Bu bağlamda söz konusu özneye en uygun örneklerden biri İsmet Özel olarak gösterilmektedir. Zira Özel şiirinin temelinde dinî motifleri yer alır. Özel'in *Kırk Hadis* adlı kitabı bağlamındaki düşünceleri şairlik ve *Müslüman olma bilincine* işaret etmektedir (Adıgüzel, 2019: 41):

Kırk Hadis ne anlatıyor? İslam olma bilincine, tevhit şuuruna, Müslüman ferasetine ve imanın neye taalluk ettiğine dair insanın zihnine çivi gibi çakılan cümlelere sahip demir leblebi bir mevzi öncelikle. Şüphesiz bu diriltici sözler Peygamberimizin ahlakından süzülüp geliyor şairin diline. Şahsiyet sahibi olmanın, mümin vakarının, dünyada konumlandığımız yerin ve ayağımızı bastığımız zeminin 'sıhhati' üzerine, aidiyet bütünlüğü üzerinden ahlaki çerçevede bazı cevaplar da arıyor şair. Bu cevapları ararken Resul-i Ekrem'in varlığıyla hayat bulup çağlayan ana kaynağın hayatiyet derecesini de hatırlatıyor okura.

Görüldüğü üzere eser, peygamber ahlakını yansıtarak onun izinden giden Müslümanları da o ahlakla özneleştirir ve *mü'mine* dünya üzerinde nerede durduğunu hatırlatmada önemli bir araç haline gelir. Öyleyse metinde öncelikle şair öznesinin dinî eksenli olarak normalize edildiği ardından şairin de eserleriyle dinî söylemin öznelere yeniden ürettiğini söylemek mümkündür. Nitekim metinde Kırk Hadis'i öğrenenlerin güzel ahlakla ahlaklanacağı belirtilmektedir. Öte yandan dünyadaki varlığının temelini Kuran-ı Kerim ve hadislere bağladığını belirten İsmet Özel, bir hadis ile şairin arasındaki bağın ne olduğu sorusuna cevap verir ve böylesi bir eserin ülkedeki konumunu değerlendirir (aktaran Adıgüzel, 2019: 41):

Benim Kırk Hadis kitabı yazmam ve insanları bu bakımdan 'vay canına' dedirten bir duruma düşmem, benim bir artım değil, Türkiye'nin bir eksisi. Çünkü bunların, rahatlıkla ve evleviyetle kabul edilecek şeyler olması gerekirdi. Hâlâ insanların benim Kırk Hadis kitabımı okuyup 'ya hakikaten bu işin bu tarafı da varmış' demeleri yaşadığımız son elli senenin felaketidir.

Özel'e göre *normal* şair, şiirinde İslami imgelere yer veren şairdir. Bunun o günün şartlarında hayranlıkla karşılanması da ancak o günlerde *normalleşmiş* olmasıdır. Nitekim artık dinî söylemin söylemsel pratikleri her yerde görünür olduğundan böylesi bir şiir de normalleşecektir. Söz konusu normalizasyon bağlamında, dergide de dinî söylemi yeniden üreten kişilere yer verilmeye başlanır⁵².

⁵¹ Şiirdeki anlatıcının annesinin kendisine ilk öğrettiği Allah kelimesidir. Ardından Hz. Muhammed, Yunus peygamber gelir. Babası cenk öyküleri anlatır. Diğer çocuklarla oynarken herkes Ali olmak ister. Babasından dinlediği diğer menkıbeler de Mekke ve Medine'nin fethidir.

⁵² Daha önceki sayılarda adına rastlanmayan yazar ve şairler görülmeye başlanır. Örneğin haberler kısmında İsmet Özel'in beyin kanaması ve kalp krizi geçirdiği belirtilerek şifa dilenir (sabıtfikir 2019a: 6), şairin Kırk Hadis adlı kitabı

İslami söylemin şair ve yazar özneleştirilmesine uyan Nuri Pakdil, derginin 2018 Ekim ve 2019 sayılarında bu nedenle ön plana çıkarılmaktadır. *Şairin çağına tanıklığı* meselesinde Pakdil'in söz konusu tanıklığı "Müslümanca bir hassasiyetle" (Başaran, 2019e: 12) yaptığı belirtilip onun, *İslam'ın ufku* olan insanı aradığı (12) ifade edilmektedir. Bu da aslında *normal* Müslüman öznedir. Şairliği *normale* uyan Pakdil'in eserlerini okumanın, *normal* Müslüman öznenin yeniden üretilmesinde önemli olduğu görülmektedir: "O, hayatı boyunca insanlığı kendine mahsus diliyle edebiyata ve bu yolla Allah'a çağırdı. Onu okumamız bize çok şey kazandıracaktır" (Harmancı, 2019e: 22). Nitekim günde beş vakit ve *dosdoğru kılınması gereken namazı*⁵³ Pakdil, yazma eyleminin temeli olarak görür: "Yine bir namaz kurtuluşunu çağıralım. Dostumuz namazı takımımızın başına geçirelim. Ben bir adım geriye çekiliyorum. Kalemimizi namazın ilkelerine göre açtık. Sayın başkan namaz, ebedî saygı sana! (aktaran Başaran, 2019e: 13). Görüldüğü gibi şair özneliği kabul ederek yeniden üretmektedir. Akar'ın şu ifadesinden de *normal* şairin görevinin *hakikati* aramak olduğu anlaşılmaktadır: "Mustafa Kutlu'dan Aykut Ertuğrul'a kadar takip ettiğim, sevdiğim ilgi duyduğum yazarlar, tarzları farklı farklı da olsa hep aynı *hakikati* söyler gibi gelir bana" (Akar, 2019e: 25). Benzer şekilde 101. sayıda Ayşegül Genç'in *Ceylan Uykusu* adlı öykü kitabının tanıtımında Genç'in öykülerde *toplumsal bilinçle* hareket ettiği, söz konusu bilincin aslında İslami bir hassasiyet olduğu vurgulanmaktadır (Harmancı, 2019c: 61). Yine 101. sayıda Fatma Barbarosoğlu'nun *İçimdeki Sazlar Başka Söz Başka* adlı öykü kitabının tanıtımında yazar, metninde kullandığı unsurlardan dolayı *bu topraklardan* şeklinde özneleştirilmektedir (Nurata, 2019a: 21):

Fatma Barbarosoğlu, inancın renklerini de sunuyor öykülerinde. Sakınmıyor. Bu topraklardan yazıyor. İyisiyle kötüsüyle eksisiyle artısıyla, bozulmuş ve kaybolmuşu ile. Bir ninenin beş yüzlük, doksandokuzluk tesbihleri, kılınan namazlar, giyilen feraceler... Bunlar göze sokulmadan bütün tabiliğiyle sunuluyor.

92. sayıda Orhan Özekinci'nin *Sonuçlar Açıklandı* adlı şiir kitabının tanıtımında dinî söylemin dünyanın geçici olduğunu benimseyen öznesi yeniden üretilmektedir. Söylemsel ifadelere göre dünya geçici, ahiretse ebedidir ve öznenin beklenen geçiciliğin farkına vararak hayatını ona göre düzenlemesidir. Söz konusu söylemsel ifadeye örnek olarak Hadid Suresi'nin 20. ayeti gösterilebilir (Kuran-ı Kerim Meali, 2012: 604-605):

Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir -Nihayet hepsi yok olur gider-. Tıpkı şöyle, Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra korumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise -dünyadaki amele göre ya- çetin bir azap ve- ya- Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldaniş metaından başka bir şey değildir.

---

tanıtılır (Adıgüzel, 2019: 41). "Nuri Pakdil'i okumaya buradan başlayın" (Harmancı, 2019: 46) denilerek bu konuda tavsiyeler yapılır, yine haberler kısmında "Cahit Zarifoğlu aramızdan ayıladı 32 yıl oldu" (sabitfikir, 2019c: 9) haberi ve Zarifoğlu'nun edebi kişiliğine yer verilir. Mustafa Kutlu öyküleri reklamlarda yer alır. Yönetimin değiştiği 91. sayıda dosya konusu Mustafa Kutlu yapılır (2018). Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

⁵³ "Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin" (Kuran-ı Kerim Meali, 2012: 10).

Dünya hayatının geçiciliğinin tasviri karşısında mü'min öznenin dünyaya çok bağlanmaması, *asıl yurt* bir diğer ifadeyle ahiret için çalışması beklenmektedir. “Hafifliyorum dünyanın karşısında ve/ gitmenin güzelliğine bakıyorum” (aktaran Başaran, 2018a: 31). Söz konusu söylemi yeniden ürettiği için şair de *mü'mince bir sorumluluk taşıyan* kişi olarak özneleştirilmektedir (31). Böylece aynı normalizasyonu üretmeyen şair de İslami retorikten *mü'mince sorumluluk taşımayan* olarak damgalanmaktadır.

Benzer söylem 100. sayıda Mehmet Harmancı'nın *Yok Yok* adlı kitabının tanıtımında devam ettirilmektedir. Metinde Kuran ve Hadis çerçevesinde yaşamın öneminde değinilip bu özneliği kabul edenler *hayatın anlam ve sırrına vakıf*, etmeyenler ise *sırta erememiş* olarak özneleştirilmektedir. Söz konusu sır, *dünya hayatının geçiciliğinin bilincidir*. Öykülerin okuru bu sırta çağırıldığı belirtilip insanları Kuran ve sünnet temelli yaşam biçimine davet ettiği vurgulanmaktadır (Harmancı, 2019c: 41). Konuyla ilgili söylemsel ifadeye göre dünya hayatındaki insan, bir ağacın altında oturup gölgelenen yolcuya benzer⁵⁴. Öznelerden de ağacın altında dinlenen kişideki geçicilik düşüncesiyle yaşamaları beklenmektedir. Yine kitapta *iki cihan saadetine erişmenin* yollarının yer aldığı ifade edilmektedir. Metinde *fânî olduğunun farkında olan* özneleştirme biçimini şair dışında kabul eden birilerine rastlanmamaktadır.

105. sayıda Mustafa Nezihi Pesen'in *Benden Önce Ölme* öykü kitabının tanıtımında birbirine âşık iki karakterin *mü'mince bir tavır* (Harmancı, 2019d: 54) sergiledikleri belirtilmektedir. Kuran'daki ayetlerde erkek ve kadınların gözlerini haramdan koruması ve avret yerlerinin kapalı olması gerektiği bildirilir (Kuran-ı Kerim Meali, 2012: 386-387). Diğer söylemsel ifadede Müslim ve Tirmizi'nin aktarımına göre Muhammed Peygamber, birbirine namahrem olan kadın ve erkeğin asla yalnız kalmaması gerektiğini, eğer kalırlarsa üçüncülerinin şeytan olduğunu belirtir⁵⁵. Söylemsel ifadeler doğrultusunda öykü karakterlerinin dinî söylemin öznesi olmayı kabul ettikleri görülmektedir. Karakterlerin hem aşklarını yaşadığı, hem de aşklarının kendilerini *Allah'tan uzaklaştırmasına fırsat vermediği* vurgulanmaktadır (Harmancı, 2019d: 54). Harmancı'ya göre bu sebepten öykülerde birtakım *kirlilik* ve günah görülmez. Görüldüğü gibi kadın ve erkeğin söz konusu özneleştirme biçimini reddettiklerinde yaşadıkları şey *kirlilik* olarak addedilmektedir. *Normal* ve *anormalin* sınırlarının bir kere daha çizildiği metinde kendisini dinî söylemin öznesi kabul edenlerin öz-denetimle *kirli* olmamaya özen göstermesi beklenmektedir.

100. sayıda Kuran ahlakı ile ahlaklanan öznelerin üretimi, Cemalettin Latif'in şiir kitaplarının tanıtımında “Allah'ın boyasıyla boyanmak” ayetine atıfla görülmektedir. “Biz Allah'ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah'ınkinden daha güzel olan kimdir? Biz ona ibadet

⁵⁴ <https://sonpeygamber.info/agac-altinda-dinlenen-yolcu> (14.05.2020).

⁵⁵ <https://www.fikriyat.com/ilahiyat/islam-ilmihali/2019/01/27/kuranda-zinadan-bahsedenaayetler-nelerdir-bir-kadinin-erkek-konusmasi-haram-mi-kadin-tek-basina-yolculuk-yapabilir-mi> (14.05.2020).

edenlerdeniz” (Kuran-ı Kerim Meali, 2012: 26). Ayete göre Müslüman özneler Allah’ın kendilerine indirdiği düzen doğrultusunda hareket etmeli yani *onun boyasıyla boyanmalıdır*. “Allah’ın Boya Fırçası” adlı şiirde doğal güzelliklerin Allah tarafından yaratıldığı belirtilmektedir: “Ovaları boyayan o ele bak bir, / Fırçasının hakikaten benzeri yok ki!” (aktaran Başaran, 2019d: 53). Söz konusu ayetle metinlerarası bağ kurularak öznelerin kendi hayatlarında emredilen şekilde yaşamaları gerektiği anlatılır. Başaran’a göre şiirler “kâinatı boyayan o yaratıcı kudretin haşyetiyle, yüceliği[ni]” (100) yansıtır. Sadece kâinatın değil Allah’ın boyasıyla boyanması beklenen öznelerin bu noktada kabul ya da reddine metin içinde rastlanmamaktadır.

Metinlerin bir kısmında Muhammed Peygamber’in anılması yönünde bir normalizasyon söz konusudur. 98. sayıda Tufan Gündüz’ün *O’nun Yolunda* adlı kitabının reklam metnindeki ifadeler peygambere yüklenen anlam ve öznelerin onunla *normal* ilişkisini göstermektedir: “Onun kişiliğinin tüm Müslümanları çepeçevre kuşattığından, güçlü bir karakter verdiğinden şüphe yok. Bu yüzden biz şimdi onu yeniden hatırlatmak istiyoruz. O ki unutmuş olanlar varsa hatırlansın diye” (Sabitfikir, 2019a: 57). Reklam metninde de belirtildiği gibi dinî söylemin öznelerinin Muhammed Peygamber’i unutmaması gerekir. Söz konusu kitabın peygambere sevgi ve itaati yeniden ürettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca onun *kişiliğinin Müslümanları kuşatması* ifadesiyle peygamberin güzel ahlakı tamamlamak için gönderildiği belirtilip, kendisine inananların da o ahlak ile yaşamaları normalize edilmektedir. Yine İsmail Karakurt’un *Çiçekli Yazma* adlı şiir kitabının tanıtımındaki ifadeler O’na sevgi duyan özneleri üretmektedir: “Zakkumlar içinden geçtim/ Bin bir esma okudum/ Salavat getirdim aşkla” (aktaran Başaran 2019c: 55). Sevgiyi pekiştirecek en önemli şey de peygambere *salât ve selam* getirmektir. O’nun adını çokça anmak kıyamette kendisine yakın olmak anlamına gelir. “Kıyamet gününde insanların bana en yakın olanı, bana en çok salât ü selâm getirendir”⁵⁶. *Çiçekli Yazma* şiirindeki kişinin de bu söylemin öznesi olmayı kabul ettiği görülmektedir.

Tanıtım yazılarında dinî söylemin öznelerinin gündelik hayatına dair sorunlar da metne taşınmaktadır. Gündelik hayat içinde insanların problemleri, yaşadığı sıkıntılar, kendilerini İslam’ın emir ve kuralları çerçevesinde yaşamaya adapte etme, ancak bir yandan da modern dünya içinde yaşamaya çalışma sırasında katlandıkları sorunlar ele alınmaktadır. Toplumsal problemlerin *İslami hassasiyet* kapsamında değerlendirildiği görülmektedir.

93. sayıda Yunus Nadir Eraslan’ın *Çırak* adlı öykü kitabının tanıtımında öykülerin merkezindeki karakterlerin neredeyse tamamının dinî söylemin öznesi olduğu görülmektedir. Bunlardan biri Hasan El-Benna’nın eserlerini okuyan, çevresiyle sorunlar yaşayan İmam Hatip’li bir gençtir. Metinde 1980’ler Türkiye’sinde cemaatlerin birbiriyle çekişip anlayışsız davrandıkları ve iyi niyetli insanların suiistimal edildiğine değinilmektedir (Harmancı, 2018a: 58). Öyleyse

⁵⁶ <https://www.islamveihsan.com/peygamberimize-salavat-getirmenin-faziletleri.html> (13.05.2020).

kendilerini dinî söylemin öznesi olarak konumlandıran ve üst mevkilerde olan kişilerin, bu özneliği samimi şekilde kabul edenleri kullandığı söylenebilir. Metnin devamında “Üç Kafa Üçü de Kel Kafa” öyküsünün öznelere yer verilmektedir. Bu öykü için seçilen dönem Abdullah Harmancı’ya göre (58) “İslamcı camianın kendilerini siyasi-resmi düzenle barıştıramadığı” bir dönemdir. Dolayısıyla öykü karakterlerinin Türkiye tarihinde İslami kesimin ötekileştirildiği bir dönemde özne olma biçimlerini yansıttığı söylenebilir. Nitekim “Kendine Övgü” adlı öykünün başkarakterinin 28 Şubat sürecini *travmatik şekilde yaşayan dindar bir öğretmen* olduğu belirtilmektedir. Öykü karakterlerine dair ayrıntılı bilgi verilmemekle beraber çoğunun 1980’ler ve 1990’larda dinî söylemin öznesi olmayı kabul edip toplum tarafından ötekileştirilen kişiler olduğu görülmektedir. Hatırlanacak olursa derginin ilk sayılarında toplumun ötekisi olarak gösterilenler dinî söylemin öteki öznelere iken şimdi öteki olarak anılanlar dinî söylemin makbul öznelere dir. Bu iki seçim söylemlerin değişiminin ne yönde değiştiğini de göstermektedir.

Yine *Çıracak* adlı öykü kitabının tanıtımında, muhafazakâr ailede gündelik hayat biçimlerinin “Kaset Seansları” adlı öykü merkezinde ele alındığı görülmektedir. Baba karakterinin eve televizyon almadığı, çocuğun da bu nedenle yaşadığı sıkıntı konu edilir (Harmancı, 2018a: 58). Harmancı, kendi ailesi gibi diğer pek çok dindar ailenin evinde TV olmadığını belirtmektedir. Televizyon dini söylemde Müslüman öznelere ne ahiret ne dünyasına fayda sağlayan bir şeydir. Ayrıca *Batı menşeli programlarla gençlerin ahlakının bozulduğu, milli ve manevi değerlerin zedelendiği* gibi gerekçelerle televizyona karşı olumsuz bakış açısı mevcuttur (Bilgin, 2003: 207-209). Gökhan Ergür’ün *İnsaniyet Namına* adlı öykü kitabında *boş işlerden uzak hayat tarzını sürdürmek isteyen ebeveynin/ makbul öznenin yanında çocuk olmanın bazı sıkıntıları aktarılmaktadır* (aktaran Ulaş, 2019: 46):

O perşembe akşamı babam koltukta, önündeki sehpa Uyanış Yayınevi’nin 1987 yılında bastığı Abdulkadir Geylânî’nin *Sohbetleri* isimli kitabı. Aile üyeleri halının üzerine dizilmişiz, ellerim dizlerimde. Başlıyor babam okumaya: ‘Elli ikinci sohbet; Ey ahâli! Allah’a koşunuz. Allah’a ilticâ ediniz. İnsanlardan, dünyadan, kısacası Allah’tan gayrı ne varsa hepsinden kaçınız. Allah’a sığınınız. Zahirten onlarla olunuz fakat kalplerinizle Allah’a yöneliniz. O’na bağlanınız.’ Gözlerimden pıtır pıtır yaşlar dökülüyor o an yorgun ellerime, sanıyorlar ki babamın ağzından çıkan sözlere ağlıyorum, aslında bütün yaz Tatilya’ya gitme hayaliyle gece gündüz çalışıp o hayali babası tarafından elinden alınmış bir çocuğun kırık kalbine ağlıyorum, hepsi bu.

Öyküde *faydasız işlerle uğraşmayan* şeklindeki öznelere biçimini kabul eden bir babanın, İslam’daki ailenin çobanı olma öznesini⁵⁷ de sürdürerek eşi ve çocuklarına dinî kitap okuduğu bir atmosfer oluşturulmuştur. Ancak evin çocuğunun Tatilya’ya gitmekten ibaret olan hayalleri suya düşmüştür. Öyleyse baba karakterinin dinî söylemin çeşitli öznelere biçimlerini kabul etmesi, ailedeki onu kabul etmeyen alt kuşaklar açısından olumsuz bir durum yaratabilmektedir.

⁵⁷ İslami söylemde -Buhari ve Müslim’in aktardığına göre- erkek ailesinin çobanı olarak öznelere biçilmektedir.

96. sayıda *tek hüküm verenin* Allah olduğu, Müslüman öznelerin de bu durumda *mütevekkil*⁵⁸ kimseler şeklinde üretildiği, Sezgin Kaymaz'ın *Nefha* adlı romanının tanıtımında gündeme getirilmektedir. Dinî söyleme göre Allah ne dilerse olur. “Bir şeyi dilediği zaman, Onun emri o şeye ancak O! demektir, o da hemen oluverir (Kuran-ı Kerim Meali, 2012: 490). Söz konusu romanda tüm sebepleri yaratanın ve her şeye hükmedenin Allah olduğu düşüncesi yeniden üretilmektedir. Öznelerden beklenen, sebeplere takılmadan sebepleri yaratanın Allah olduğunu bilmesi ve ona göre davranmasıdır. “Sebeplerden sebeplere koşup da en nihayetinde *Kün* emrine varıldıktan sonra, sebeplerin ne önemi var? Zaten yazar da daha ilk bölüme epigraf yaptığı Hz. Mevlânâ'dan iki dizeyle işaret ediyor aslında, asıl olanı: “El çek sebep denenden/ Görmeye perdedir o.” (İşler, 2019: 45). *Perdenin ardındaki sırra* kavuşmak isteyen öznenin sebeplere takılmaması gerekecektir. Söylemsel ifadenin ardından öznelerin kabul ya da reddine dair veriye metin içinde rastlanmamaktadır. Bunun nedeni ifadelerde emir kipinin kullanılmış olması ve karşı tarafın söz konusu emri zaten yerine getireceği düşüncesi olabilir.

100. sayıda Cemalettin Latiç'in şiir kitaplarının tanıtımında İslami söylemin *sabırlı* öznesi yeniden üretilmektedir. Kuran ayetlerindeki söylemsel ifadelere göre insanlar sabırlı olmalıdır, bu sabırlarının karşılığını mutlaka alacaklardır. “Şüphe yok ki Allah sabredenlerle beraberdir” (Kuran-ı Kerim Meali, 2012: 29). Yine Müslümanlar birbirine sabırlı olmayı tavsiye etmelidir (Kuran-ı Kerim Meali, 2012: 700). Eyüp Peygamber kıssası da söz konusu öznelerin üretiminde önemli bir role sahiptir. Zira kendisi peygamber olmasına rağmen pek çok sıkıntıya düşmüştür. Tanıtılan kitabın da söz konusu özneye işaret ettiği görülmektedir. “Acılar da vardır elbette ve Latiç, acıları insanın tekâmül sürecinde bir pişme, olgunlaşma durağı olarak görü[r]” (Başaran, 2019d: 43). İnsanın ancak acılarla olgunlaşacağı belirtilerek öznelerden bunlara *sabırla* katlanması beklenmektedir. Benzer söylem Mevlana'nın “hamdım, piştim, yandım” ifadelerinde de normalize edilir. Bunun dışında metin içinde öznenin kabul ya da reddine dair veriye rastlanmamaktadır.

Yine aynı tanıtımda Müslüman, *fitratının çağrısına kulak veren* şeklinde özneleştirilmektedir. *Fitrat* kavramı yaratılış anlamında olup Buhari ve Müslim'in Muhammed Peygamber'den aktardığına göre her insan fitrat üzere dünyaya gelmiştir. Burada kastedilen her çocuğun günahsız doğduğu ve İslam dinine yatkın iken sonradan çevre şartlarıyla değişmesidir⁵⁹. Dünyada karanlık içinde olan insanı aydınlığa kavuşturacak şey fitratıdır ve kişi mutlaka onun çağrısına uymalıdır: “Allah bize göz verdi, fakat karanlık içinde yaşarız / Ve alıştık ona, taparak parlak güneşin ışınına” (aktaran Başaran, 2019d: 53). Yine metinde insanlar fitrata her daim yakın olup her hareketinde *ilahi iradeyi müşahede* etmekle, bunu yapmayanlarsa *hakikati görmekten uzak* şeklinde özneleştirilmektedir. Böylece insanların *özdenetimle* hakikate yakın olmayı tercih edecekleri düşünülmektedir. Metinde öznelerin kabul ya da reddine dair bir veri bulunmamaktadır.

⁵⁸ İşini Allah'a bırakıp başına gelen her şeyi kabul eden kimse.

⁵⁹ <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=13448> (14.05.2020).

Muhafazakârların dayanak noktalarından biri de tasavvuftur. Nitekim Gökhan Çetinsaya (2006: 377), Samiha Ayverdi ve Münevver Ayaşlı'nın temsilcisi olduğu muhafazakâr ekolün temel prensiplerinden birinin tasavvufa eğilim olduğunu belirtmektedir. Bazı kimselere göre ise tasavvuf İslam'a sonradan giren, dışarıdan gelen yabancı gibi eleştirilmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında İslamî kesim kadar modernleşme yanlıları tarafından da *hurafe* ve *dejenere olmuş din* şeklinde görülmüştür (Bölükbaşı, 2016: 157). Ayrıca hoşgörü abidesi olarak Mevlana, Yunus Emre gibi figürler ön plana çıkarılarak yeniden inşa edilmiştir (Bölükbaşı, 2016: 157). Tüm bunlardan sonra 2000'li yıllardan sonraki popüler tasavvuf akımları *-fenomenleşen tasavvuf-* geleneksel organik yapısını kaybetmiş, metalaştırılmış olarak İslami kesimin popüler kültür sembollerinden biri haline getirilmiştir (Bölükbaşı, 2016: 158-159). Bu noktada popüler tasavvufa olumlu ve olumsuz olmak üzere iki çeşit bakış açısı ortaya çıkar. Kimine göre İslamiyet'in canlanması için yeni bir hamle kimine göre ise İslamiyet'ten uzak ve onun özüne zararlı bir şeydir. Dergide de tasavvufi söylem bağlamında değerlendirilebilecek veriler reklam alanları ve tanıtım metinlerinde görülebilmektedir. Tasavvufi söylemin özneleri daha ziyade 2018 ve 2019'da yoğunlaşırken, önceki sayılarda az da olsa tasavvufi içerikli kitapların reklamları görülmektedir.

İslami söyleme ters düştüğü gerekçesiyle tasavvufa karşı olumsuz bakışın sansürlere neden olması derginin 24. sayısında gündeme getirilmektedir. "10 Soruda Kitap Sansürleri" metninde Yunus Emre'nin *Cennet Cennet Dedikleri* şiiriyle Kaygusuz Abdal'ın *Nefes*'inin bazı dizelerinin, Milli Eğitim Bakanlığı'ndaki kurula takılıp sansüre uğradığı haberi yer almaktadır (Bereketli, 2013a: 10). Yunus Emre'nin şiirinde cennetin küçümsenmesi, dinî söylemdeki şeriat düşüncesine ters olduğu için sansürlenmiş olabilir. Neticede dinde birtakım haram ve helaller ortaya konmuştur ve öznelerden bunlara uymaları, onların ancak bu takdirde cennete kavuşacakları belirtilir. Dolayısıyla Allah aşkı ile yazılmış, onunla herhangi bir ticari alışveriş içinde bulunmayan ve sadece O'na kavuşmayı isteyen mısralar dinî söyleme uygun değildir ve bu bağlamda üretilmesi gereken öznelğe aykırı bir durumdur. Sansürün eleştirilme nedeni sansürü uygulayanların mevcut düzen içindeki kuralların sarsılabileceğinden duydukları endişeyi yansıtmak olabilir.

Tasavvufi öznelerin yeniden üretimine de ilk defa 21. sayıda Nazan Bekiroğlu'nun *Nar Ağacı* romanının tanıtımında rastlanmaktadır. Romanda ağırlıklı olarak tasavvufi özneler bulunduğu, dergide de bu öznelerin yansıtıldığı görülmektedir (aktaran Uçar, 2012: 59):

Tebriz'e geri dönmek lazımdır. Allah'ın ipine sarılmak, Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi vesselemin sünnetine tutunmak, hele Hz. Ali'nin pak yaşamında apaçık görünen kılavuza göre hiza almak, Ehl-i Beyt'in ahlakıyla ahlaklanmak lazımdır. Hepsi de elhamdülillah Tebriz'de hazır ve nazırdır.

Yapılması gerekenlere uyanlar *nefs-i marziyye seviyesindeki sufiler* olarak olumlanacaktır. Roman, kaynağı ve söylemi yeni olmayan *iyi niyetli bir yolname* olarak yorumlanmaktadır. Bundan sonra tasavvufi söylemin öznelerini üreten kitaplara dair tanıtım yazılarına 2018'e kadar

rastlanmamaktadır. Aradan geçen altı yıllık süreçte reklam alanlarında nadir de olsa popüler tasavvuf kitaplarının reklamları görülmektedir. Bu uzun boşlukta *Nar Ağacı*'nin tek başına durması o dönemde Bekiroğlu'nun çoksatan bir yazar olmasından kaynaklanmış olabilir.

Tasavvufun metalaşmasına 2014, 2016 ve 2017 yıllarındaki sayılarda birer defa rastlanmaktadır. Kitapların isimlerinden popüler tasavvufi söylemin öznelerini nasıl ürettiği görülebilmektedir: “Benden Vazgeçme Ya Rab”, “Sen O’na Âşıksın”, “Uzun Lafın Kısası: Hayırlısı” (Sabitfikir, 2017: 41) gibi söylemsel ifadelerde öznenin Allah ile olan ilişkisi üzerinden inşa edildiği söylenebilir. Yine reklam alanlarındaki “Allah Geciktiriyorsa Güzelleştiriyordur, Sabret, Sen O’na Âşıksın, Kendi Işığına Güvenip Güneşten Vazgeçme, “Bir Uçurum Kenarı Dönüşü Rastladım O’na” (Sabitfikir, 2017: 41) “hakikat rabbe bir yolmuş” (Sabitfikir, 2014c: 17) gibi ifadelerle özneler Allah’la olan ilişkisinin kuvvetli olması, O’na sevgiyle bağlanması, O’nun kurtarıcı olduğuna inanması yönüyle üretilmektedir. Bunun dışında çoksatarlar arasına giren *Elif Gibi Sevmek* (Sabitfikir, 2014c: 17) *Eyvallah* (Sabitfikir, 2016: 9) gibi popüler kültürle sentezlenen tasavvufi kitapların reklamları da görülmektedir. 2018’den itibaren ise tasavvufi söylemin öznesinin dinî söylemin öznesine karşı olmayacak şekilde yeniden üretildiği görülmektedir.

91. sayıdan itibaren editörlük yapan Mustafa Akar, dergi yönetiminin devrinden sonra sadece *yeni çıkanlara* değil *temel kaynaklara* da değinileceğini belirtip bunların dinî ve tasavvufi kaynaklar olacağına işaret etmektedir. Örneğin Sezai Karakoç’a *Hızır’la Kırk Saat* adlı şiir kitabı ile 93. sayıda yer verilmektedir. “Nefsini yenmeye çalışan bir sufi gibi” (Akar, 2018: 39) Hızır’la buluşan özne, tam da tasavvufi özneleştirme biçimini kabul etmiş kimsedir. Peygamber kıssaları ve evliya menkıbelerine göre Musa Peygamberin Hızır’la yaptığı yolculuk tasavvufta da nefsi yenme yolculuğundaki arayışlara atfedilir (39). Nitekim tasavvufi söylemde dervişler çileye girerek nefislerini olabildiğince bu dünyadan azad edip Allah’a yaklaşmaya çalışır. Nefsi terbiye etmenin temelinde de killet-i taam, killet-i kelâm, killet-i menâm, uzlet-i en’âm, zikr-i müdâm bulunur. Özneleştirme biçimini kabul edenler söz konusu ilkeler uyarınca az yer, az konuşur, az uyur, tenhada bulunur/ kalabalığa karışmaz ve zikrine devam eder. Metindeki şair figürü de nefsi yenmeye çalışan bir sufi olarak özneleştirilip, Türkçe şiirin ve Türkiye muhafazakârlarının sevdiği bu şair bir rol model olarak sunulmaktadır.

Tasavvufi söyleme göre *kendini bilen Rabbini bilir*⁶⁰ düşüncesi ekseninde özneler; *kendilerini tanıyan, nereden gelip nereye gittiğini sorgulayan ve böylece yaratanını bulan* şeklinde üretilmektedir. Kuran, hadis ya da bunlara dayanan eserlerin okunması, *Yok Yok* adlı öykü kitabını tanıtan Harmancı’ya göre (2019c: 41) okurun kendisini ve Rabb’ini tanınmasında önemlidir. Öyleyse Rabbine yakın olmak isteyen, bu özneliği kabul eden kişiler söz konusu kitapları okuyarak kendilerini yeniden üretecektir. Aynı söylem derginin bir başka sayısında da görülmektedir.

⁶⁰ http://www.nurdagihaber.com/kendini-bilen-rabbini-bilir_m377.html (14.05.2020).

Rahmetün Mine'r-Rahman Kuran Tefsiri'nin tanıtımındaki hikâyeleştirmede İbn-i Arabi anlatıcıya kendini bilen Rabbini bildiğini ifade eder (Sancar, 2019a: 51).

101. sayıda tasavvufi söylemin özneleri, *varlık gayesi Allah'a yakın olmak olan* şeklinde üretilmektedir. Söylemsel ifadenin Kuran'daki karşılığı Zâriyat Suresi 56. ayette görülebilir: “Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım” (Kuran-ı Kerim Meali, 2012: 581). Ayrıca tasavvufi literatürde sıkça kullanılan bir kudsî hadise göre Allah gizli bir hazinedir ve bilinmeyi istediği için bu dünyayı yaratmıştır⁶¹. *Rabbini bilmesi gereken* kullar da hayatlarını istenen şekilde tanzim etmeli ve ima edilen özneleştirme biçimine uymalıdır. Rene Guenon⁶² adlı mutasavvıfın tanıtıldığı metinde onun bir ifadesine yapılan atıfla, söz konusu özneleştirme biçimine uymayanlar damgalanmaktadır: “İnsan sadece Allah'la olan münasebetiyle hakikaten insan olur. Bu münasebet olmazsa ne kalır: Biraz toprak, biraz hayvan!” (aktaran Sancar, 2019b: 51). Özneliğe boyun eğenler ve eğmeyenler ikiliğiyle bu noktada öz-disiplin sağlanması beklenmektedir.

Derginin 2019 yılına ait birkaç sayısında tasavvuf ile kişisel gelişim bilgi alanlarının birbiriyle karşılaştırıldığı ve tasavvufun diğerine üstün bir konumda tutulduğu görülmektedir. Aslında tasavvuf kavramı Türkçe Sözlük'te “Tanrı'nın niteliğini ve evrenin oluşumunu varlık birliği anlayışıyla açıklayan dinî ve felsefi akım” (Türkçe Sözlük, 2005: 1911) olarak tanımlanır. Kişisel gelişim ise moderniteyle ortaya çıkarak onun açtığı psikolojik, sosyolojik yaraları kişinin kendi başına çözebileceği düşüncesi merkezlidir. Görüldüğü üzere her ikisinin de bilgi alanı farklıdır. Tasavvufun öznelerinden beklenen kendi nefislerini yok saymaları ve kendilerini Tanrı'ya yaklaştıran yolda her türlü çileye göğüs germeleridir. Kişisel gelişim ise bireyin *kendisini gerçekleştirmesini ister*⁶³ ve onu tüm çilelerden, sıkıntılardan uzaklaştırmaya, kendisiyle barışık olmaya, hayat karşısında daha cesur davranmaya çağırır. Ancak birkaç metinde her iki bilgi alanının karşılaştırıldığı görülmektedir. “Kişisel gelişim değil, kendini inşa etme yolunda yazılmış tasavvufi içerikli, absürt bir anlatımı benimsemiş okunması bir eser” (Harmancı, 2019b: 41); “ama öyle bildiğimiz türden kişisel gelişim zirvalıklarından oluşmuyor elbette” (Zengin, 2019b: 52). Yine 100. sayıda Gökhan Ergür'ün *İnsaniyet Namına* adlı deneme kitabının tanıtımında “Şeyhim Bana Prozac Verdi” başlıklı deneme bağlamında kişisel gelişime karşı tasavvufun çok daha önemli olduğu belirtilmektedir (Ulaş, 2019: 46). Her iki alanın birbirinden farklı dönemlerde farklı amaçlar doğrultusunda farklı özneler üretmesine rağmen karşılaştırılıp tasavvufun üstün tutulmasının nedeni, hedef kitleyi bu yönde bir okuma yapmaya yönlendirmektir. Böylece toplum içinde bireysel ve toplumsal sıkıntıların çözümü tasavvufi metinlerde aranacak ve kişisel gelişimin değil

⁶¹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/kenz-i-mahfi> (13.05.2020).

⁶² Müslüman olunca şeyh Abdülvahid Yahya adını aldığı belirtilir.

⁶³ Kendisini gerçekleştirmek Foucaultcu anlamda mümkün değildir. Zira ona göre insan üretilmiş ve kurgulanmıştır. Kavram, kişisel gelişim literatürünün söylemi olduğu için metinde aynen kullanılmaktadır.

tasavvufi söylemin öznelere üretilmiş olacaktır. Nilüfer Göle'nin (2011: 13) genç Müslüman aydınların yaptıklarına dair yorumu konuyu açıklar niteliktedir:

Modern insanı esir alan güncellik yerine tasavvufu hatırlatarak, teşhircilik karşısında mahremiyeti koruyarak, arzular ve tutkularla tanımlanan birey yerine nefse öncelik vererek, dünyeviliği aşkınlıkla çoğaltarak, akıl yerine gönülu konuşurarak, kalp gözünü açarak, yeni bir insan, zaman ve medeniyet kapısını açmaya çalışmaktadırlar.

Yine 96. sayıda Kamil Yeşil'in *Yazdım Öykü Oldu* adlı kitabının tanıtımında tasavvufi söylemin öznesi olmayıp *haz odaklı yaşayış ve okumalar, anlık yaşam* gerekçesiyle kişisel gelişimin öznesi olanların damgalandıkları görülmektedir. "Senin neyine gerek gecesi karanlık, gündüzü rutubetli, hüznü yaşayan kahramanın öyküsü. Sana ne varlık sancısı çekenlerin acısından. Dua etmek isteyip de dili istemeye, avucu açılmaya varmayan kişinin trajedisinden sana ne (...) Sen git tavuk suyuna çorba öyküleri⁶⁴ al kendine" (aktaran Harmancı, 2019b: 53). Dinî söyleme göre *sana ne* hitabıyla ötekileştirilen kişiler *Tavuk Suyuna Çorba* adlı kitabı okumaya layıktır, sıradan bir hayat yaşar ve dolayısıyla varlık sancısı da çekmemeleri gerekir. Her insanın kendi varoluş problemleri olabileceğini görmezden gelen bu söylem, söz konusu kimselerin böylesi problemlerinin bulunmadığını belirtirken, asıl varoluş problemini de Allah ve kul özne arasındaki ilişki şeklinde normaliz etmektedir. Ötekileştirilenlerin konuyla ilgili kabul ya da reddine metin içinde rastlanmamaktadır.

Netice itibarıyla dinî-tasavvufi söylemin pratik ve ifadelerle oluşturulan öznelere en baştan bu öznelik biçimlerini kabul ettikleri varsayılmaktadır. Söylemler çeşitli yollarla iletilmiştir, onlara düşen zaten boyun eğip uyumlu özneler olmaktır. Nitekim verilerde de görüldüğü gibi öznelere kabul ya da reddine dair veriye az rastlanmaktadır. Öznelere kabul edilmemesi zaten düşünülmemektedir. Neticede söylemlerin ilk kaynağı Kuran ve hadisler olup bunlara karşı çıkabilecek öznelere de kötü örnek olmaması için söylemin bilgi alanları içinde genellikle yer verilmediği ifade edilebilir.

Bahsi geçen konular dışında dergide dinî söylemin makbul öznelere yönelik nefret söylemlerinin eleştirildiği ve onlarla empati kurulmaya çalışıldığı da görülmektedir. 32. Sayıda Gülsün Karamustafa ile yapılan söyleşide, toplumun ötekileri olarak geçirdiği uzun yılların ardından güçlenmeye başlayan İslami söylemin makbul öznelere intikam alabileceklerinden endişe edildiği anlaşılmaktadır. 28 Şubat'ı ağır bir biçimde geçiren kesimin, diğer kesimlere neden seslerini çıkarmadığı yönündeki sorusu haklı bir sitem olarak anılmaktadır. Ayrıca karşıt söylem içinden olumsuz yöndeki özneleştirilmelerinin yanlış olduğu vurgulanmaktadır. Cumhuriyet Tarihi'nde bazı kesimlerin ötekileştirildiği, İslami söylemin makbul öznesi olan başörtülü

---

⁶⁴ *Tavuk Suyuna Çorba*, bireyin bunalımlarına karşı onu daha iyi ve güçlü hissettiren, motive eden ve içindeki gücün farkına varmasını sağlayan bir kişisel gelişim kitabı.

kadınların⁶⁵ da *hor* görüldüğü belirtilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde başörtüsü takan kadınlarla ilgili üretilen bilgi alanı Batılılaşma hareketleri içinde 1934'teki kıyafet inkılabıyla başlamaktadır. Maxine Molyneux'un (aktaran Kandiyoti, 2013: 75) sosyalist ülkelerdeki kadınlara yönelik araştırmasında da görüldüğü üzere reformist rejimlerin eski rejimle arasına koyduğu sınırdaki kadınların durumunu iyileştirmek kilit ögedir⁶⁶. Kadınların giydikleri çarşaf, pardösü vb. eski kıyafetler yerine modern ve Batı tarzı giysiler tercih edilmeye başlanır. İşte bu noktada kıyafet devrimini kabul etmeyen kesimlere yönelik *gerici*, *yobaz*, *ilkel* vb. şekillerde özneleştirilmelerle bilgi alanı oluşmaya başlar. Türkiye'de yerleşik laik burjuvazi dinî söylemin öznelerine yönelik baskı ve şiddeti artırmıştır. Başörtüsüyle okumaya çalışan kadınların üniversitelere alınmayıp kamuda görev verilmemesi gibi söylemsel pratiklerin yanında; söz konusu kadınlar *öcü*, *karafatma*, *uzaylı* vb. şekillerde özneleştirilmişlerdir. Şimdi de yıllarca ötekileştirilenlerin, gücü ele geçirdiğinde başkalarını ötekileştirebileceğinden endişe edilmektedir (Cömert, 2013g: 29):

Evet, bugüne kadar bir aşağılama kültürü vardı. Zengin kesimden birisi başörtüsünü *hakir* kişilerin takabileceği düşüncesini taşırdı (...) Ve şimdi yıllarca hakir görülen kesimin hayat standartlarının yükselmesi belli kesimleri rahatsız ediyor. Bir korku yaşıyorum çünkü bu *hor görülme* farklı farklı şeyler besler, gizliden gizliye. Ve bir gün patladığı zaman kötü şeylere yol açabilir.

İktidar ve özne konumlarının değiştiği görülmekle beraber başörtülü kadınlara yönelik nefret söyleminin dergide üretilmediği, sadece ülke çapında başörtülü kadınlara yönelik ötekileştirmenin yansıtılarak söz konusu öznelerin sitemlerinin haklılığı belirtilmektedir. Öte yandan 2000'lere kadar ötekileştirilen, hor görülen ve haklarında söylem alanı oluşturulan kesimlerin iktidar pozisyonuna geçmesiyle özne-iktidar konumlarının değişmesinin, önceki söylem üreticilerini endişeye sevk ettiği söylenebilir.

36. sayıda Ralph Ellison'un *Görülmeyen Adam* romanının tanıtımında mevcut döneme kadar dinî söylemin makbul kıldığı ancak karşıt söylemin damgaladığı kişilere yönelik bir empati söz konusudur (Genç, 2012: 32):

Görülmeyen adamı biz Türkiye'de çok gördük. Yalnızca erkek değil, kadın olanını da. Esmer tenli olduğunu, adab-ı muşeret dediğimiz şeye istediğimiz gibi uymadığını ya da yolda yürümeyi bilmediğini söyleyerek ona isimler taktık. Başörtülü kadını temizlikçi, tespih çeken amcağı kapıcı, pos bıyıklı adamı minibüs şoförü olarak istihdam ettik ve onları üniversiteye sokmayı tabu, kamusal meslekleri icra ederken görmeyi dünyanın sonu saydık. Görülmeyen adamlar ve kadınlarla konuşurken ses tonumuzu yeniden ayarladık ve en aydınlanmış ve şefkatli halimizi takındık ki, içten içe onlara ne kadar acıdığımızı hissetmesinler. Velakin görülenler görülür oldu ve bu defa onları görmez olanlar kendilerini görülmez hissetmeye başladı.

⁶⁵ Başörtülü kadınların kendilerini İslami söylemin öznesi olarak kabul ettiği söz konusu söylemsel ifadelerin temelinde Nur Suresi 31.ayet bulunmaktadır: "Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. – Yüz ve el gibi- görünen kısımlar müstesna ziynetlerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar" (Kuran-ı Kerim Meali, 2012: 387).

⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız Şeni (2015).

Nasılmış, diye bir fısıltı duyar olduk hatta. Bir kültürü görünür ve egemen, diğer kültürlerin hepsini görülmez ve silik kılmanın sonuçlarını bu defa başkaları idrak eder oldu.

Metinde de görüldüğü gibi sırf başörtüsü taktığı ya da tespih çektiği, bir diğer ifadeyle dinî söylemin makbul öznesi olmayı kabul ettikleri için insanlar karşıt söylem içinden ötekileştirmişler. Ülkede uzun yıllar sadece bu nedenle ötekileştirilen dindar insanlar görmezden gelinmiş ve kamu kurumlarında çalışmaya, üniversite okumaya layık görülmemiştir. Metnin yazarı kendisini karşıt söyleme konumlandırarak söz konusu öteki öznelerle empati kurmaya çalışmaktadır. Bir söylemin öteki öznesi olan bu insanlar iktidar konumuna geçip kendilerini ötekileştiren iktidar mekanizmasını öteki özneler olarak inşa etmeye başlamıştır. İki karşıt söylemin özne ve iktidar konumlarının köklü bir değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır.

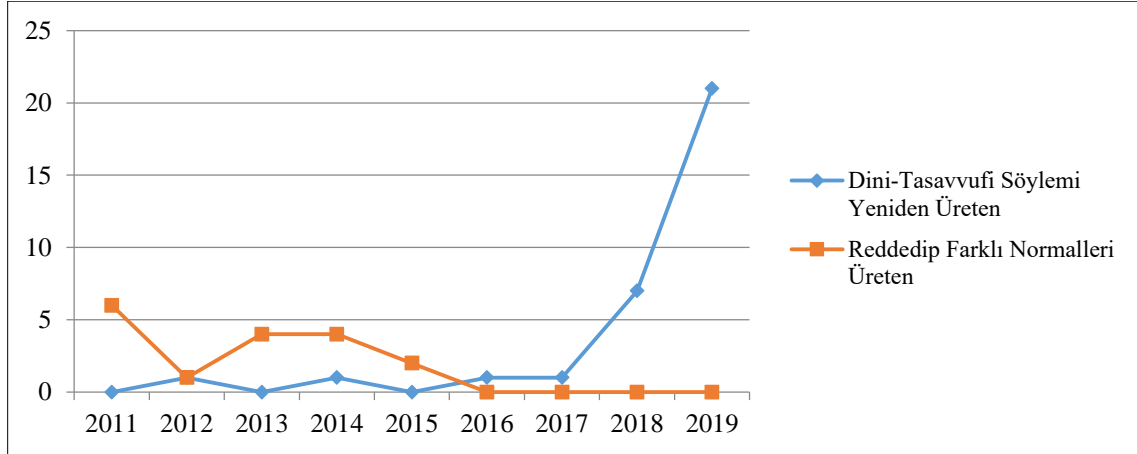
Dergide karşıt söylem içinden dinî söylemin makbul öznelerine yönelik özneleştirme biçimine iki yerde empati kurmak, bir haber ve bir tanıtım metninde de damgalamaya (Sabitfikir, 2014a: 8) rastlanmaktadır. Özellikle 2000'lere kadar daha yoğun olarak ötekileştirilen özneler gündelik hayatta karşıt söylem içinden *yobaz*, *gerici*, *dinci*, *örümcek kafalı*, *uzaylı* vs. şekillerde anılırken; dergide dinî söylemin öznelerine yönelik nefret söyleminin üretimi yok denecek kadar azdır. Muhafazakâr kimselerin öykü ve roman karakterleri olmaya başladığı tanıtımlardaki bazı karakterlerin 28 Şubat sürecini ağır biçimde yaşadığı belirtilip söz konusu kişilerin o süreci ağır yaşamalarına neden olan özneleştirme biçimine dair veri, tanıtım metnine yansıtılmamaktadır. Sadece 2013'te bir söyleşide yıllarca ötekileştirilen bu kesimin şimdi intikam alabileceği korkusu yer almaktadır. 2019'da da kadınların başörtüsünden dolayı yaşadığı damgalanma yansıtılıp bu durum eleştirilmektedir.

Dergide İslami söylemin öznelerine yönelik karşıt söylem içinden gelen damgalamanın yansıtılmasına yine başörtülü kadınlarla ilgili rastlanmaktadır. 28 Şubat sürecinde yaşananların "son otuz yılımızın hafızası" (Uçurum, 2019: 58) şeklinde tanımlandığı, Alpay Doğan Yıldız'a ait *Yıldız Ramazanoğlu Hikâyeciliği* adlı kitabın tanıtımında ötekileştirilenlerin konuşmaya başladığı, "kadınların ve mazlumların sesi olmaya" (58) çalışıldığı belirtilmektedir. Metinde bu kişilerin 28 Şubat sürecinde özneleştirilme biçimlerine dair söylemsel pratiklerden ikna odalarıyla⁶⁷ ilgili öykülerden bahsedilip bunların *28 Şubat'ın en karanlık yönlerinden biri* olduğu ifade edilmektedir (58). O süreçte dinî söylemin makbul öznelerinin neler yaşadığına vakıf olmak için Yıldız Ramazanoğlu dışında Cihan Aktaş öykülerinin de okunması tavsiye edilmektedir. "Çünkü bu iki yazar bütün gerçekleri olay yerinden bildirmede oldukça mahir iki yazarımız[dır]" (58). Burada *gerçek* kavramı sürecin anlaşılmasında yeterli bir sözcük değildir. Zira Foucault üretilen her öznenin bir hakikat oyunu içinde üretildiğini belirtir. Dolayısıyla *hangi* hakikat oyunu içinden bakıldığı gerçeği değiştirebilir. Yazarın *gerçeği* de dinî söylem içinden baktığı için söz konusu

⁶⁷ O dönemde üniversiteye kayda gelen başörtülü öğrencilerin başörtülerini çıkarmalarının telkin edildiği mekân. Bakınız: <https://www.dunyabulteni.net/politika/nur-serterden-ikna-odaları-itirafi-h134613.html> (15.05.2020).

öykülerdir ve okurlarına doğal olarak bunları tavsiye etmektedir. Böylece kolektif bellek yenilenerek yaşananların unutulmaması sağlanmaktadır. Bunun dışında metinde kadınların kendilerini tanımlama biçimlerine rastlanmamaktadır.

Grafik 3: Dini-Tasavvufi Söylem ve Karşıt Söylem

2011’de “düşünce özgürlüğü bülteni”nde muhafazakârlığın dini değerlere bağlılık ilkesi kapsamında, bağlılığın olmadığı verilerin diğer yıllara göre daha fazla olduğu görülmektedir. 2012’de bu anlamda 1 veriye rastlanırken, 2013’te 2, 2014’te 2, 2015’te ise sadece 1 veri bulunmaktadır. Bir sayfalık “düşünce özgürlüğü bülteni”nde dine bağlılık ilkesi açısından değerlendirilebilecek veriler azalırken, çoğunlukla basın özgürlüğü kapsamındaki -dini içermeyen- haberlere yer verildiği görülmektedir. 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra Ağustos ve Eylül’de yayınlanan bülten, Ekim ayından itibaren dergiden kaldırılır. Dolayısıyla 68. sayıdan itibaren bu bağlamda veriye hiç rastlanmamaktadır. Öte yandan, 2018’in Ekim ayından itibaren yönetim değişikliği, söylemi yeniden üreten verilerin sayısının artmaya başlamasıyla kendini göstermektedir. 2019’da -12 ay- 21 adet veri tespit edilirken 2018’de 6 adet tespit edilmesinin nedeni de yine yeni yönetimin Ekim-Kasım-Aralık aylarındaki üç aylık sürecine işaret etmektedir. Netice itibarıyla muhafazakârlığın dine bağlılık ilkesinin ilk sayılarda sarsıldığı, son sayılarda ise yüksek bir oranda yeniden üretildiği söylenebilir.

3.4. Geleneğe Bağlılık İlkesi: Ataerkil İdeolojinin Özneleri ve Feminist Söylem

Muhafazakârlığın temel ilkelerinden biri de geleneğe bağlılıktır. Aydınlanmayla aile, akrabalık, kilise, lonca ve diğer yerleşik kurumlar sorgulanır; devrimle birlikte özgürlük, birey, serbest piyasa gibi düşüncelerle de temelden sarsılır (aktaran Özipek ve Bülbül, 2014: 7). Kadim toplumsal düzeni sarsarak yeniden inşa eden radikal ve ilericilere karşı muhafazakârlar güçlü bir şekilde *status quo*⁶⁸ korumaya girişirler. Bu bağlamda insan doğasına ve denenmemiş buluşlara

⁶⁸ Statüko, mevcut durum.

duyulan güvensizlik, doğal olarak geleneksel olana sarılma şeklinde tezahür etmektedir (Suda, 2018: 118). Burke, *Reflections on the Revolution in France*'da bireye güvenilmezliği ve ataların geleneklerini devam ettirmenin gerekliliğini vurgularken aslında muhafazakârlar için en temel ilkeyi de belirtmiş olur: “Birey aptaldır (...) Geriye, atalarına bakmayanlar gelecek nesillere uzanamazlar” (aktaran Suda, 2018: 126). Toplum “sadece yaşayanlar arasında bir ortaklık değil, yaşayanlarla ölmüş olanlar ve doğacak olanlar arasında bir ortaklık olarak ortaya çıkmaktadır” (Burke'ten aktaran Nisbet, 2014: 51-52). Dolayısıyla kurumların temelindeki *hikmet* sorgulanmamalı, ataların bildiği şeye karışılmamalıdır (Suda, 2018: 135). Toplumsal istikrarı sağlayan gelenekler kadim düzenin devamlılığını da temin eder. Bu da *organik toplumun* ürettiği güvenilir geleneklerle sağlanır. Nitekim ahlaki değerlere yönelik herhangi bir tehdit bulunmadığı, ideal organik toplumdaki söz edilebildiği için feodal dönem idealize edilmektedir. Netice itibarıyla Burke⁶⁹ ve halefleri, *yenilik ruhuyla değişim için değişmeye* karşı mücadele edip, geçmişe ait değerlerin kaybolma tehdidine karşı onlara sıkıca sarılır, *status quo*'yu bozacak her şeyden kaçınıp toplumsal düzenin devamlılığı için geleneklere önem verirler.

Gelenekler; iktidarın disipline eden mekanizmalarıyla, insanların belirli şekillerde özneleştirilmesini, böylece *status quonun* devamlılığını sağlamaktadır. Disiplin toplumunda gelenek, özneleri söylemsel pratik ve ifadelerle yeniden üretir. Nitekim geleneğin özelliklerinden biri de “kurumları, statü ya da otorite ilişkilerini oluştur[ması] veya meşrulaştır[ması]dır” (Hobsbawm, 2006: 12). Geleneğin ürettiği özneleştirme biçimine uymayanlar damgalanacak, uyanlar ise *içerden* sayılacaktır. İçerden olmanın *sağladığı avantajlar*, kişilerin öz-disiplinle davranışlarını geleneğin birliğine uydurmasına neden olacaktır. Böylece toplum geleneksel kategoriler üzerinden işlerliğini devam ettirecektir.

Çok sayıda ideoloji ile iç içe eklenmiş olan muhafazakârlığın (Gürel, 2007: 13) ürettiği, gelenekle öz-disiplin sağlanan bilgi alanlarından biri de *ataerkil geleneklerdir*. Zira muhafazakârlar için toplumsal bütünlüğü sağlayan temel unsurlardan biri –belki de en önemlisi- ataerkil ailedir (Suda, 2018: 132). Onun devamlılığını sağlamak için de kadın, biyolojik yeteneği *toplum yararına* kullanılan özne haline getirilir. Cinsiyete dayalı iş bölümünün sürdürülmesinde geleneğin rolü çok önemlidir. Meşruiyetini gelenekten alan ataerki (Weber'den aktaran Güç, 2018: 53), erkeklerin kadını her türlü alanda denetlediği ve kendisinden çeşitli hizmetler aldığı toplumsal yapının derinlerine kadar işlemiştir (Hartmann, 2012: 175). Hayatın her alanında sürekli yeniden üretilen ataerkil gelenekler kadını *evlenilecek kadın, eğlenilecek kadın, ana, bacı* gibi genel kategorilere bölüp ardından her birini ayrı ayrı özneleştirmektedir.

---

⁶⁹ “Burke’ü korkutan *ancien regime*’in kurumsal yapısının ortadan kalkması değildir, kaybolan geleneksel düzenin dokusudur” (Çiğdem, 1997: 40).

Yüzyıllardır süren geleneğin çeşitli iktidar mekanizmalarıyla özneleştirdiği kadın, liberal düşüncede yeniden üretilir. Birkaç yüzyıl sonra neoliberal politikaları şekillendirecek olan liberal düşüncede, özgürlüğünden söz edilen bireyin cinsiyeti açıkça ifade edilmediğinde kastedilen erkektir ve kadın yine ikinci planda tutulur. “Liberal teorinin kurucularına göre, sadece ev ve aile içinde tanımlanan kadının başında mülk sahibi bir erkek reis olmalı, özel alan toplumsal sözleşmenin konusu edilmemelidir. Liberallerin toplum sözleşmesinde, ailelerin temsilcileri olarak babaların eşitliği vardır” (Çakır, 2018: 439). Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’nin kaynak düşünürlerinden görülen ve liberalizmin temel isimlerinden olan John Locke da kadın ve koca arasında anlaşmazlık ortaya çıktığında sözünün dinlenmesi gerekenin güçlü ve iktidar sahibi erkek olması gerektiğini belirtir (aktaran Donovan, 2014: 27). Jean Jacques Rousseau’nun eserlerinde (aktaran Gürsoy Çuhadar, 2017) tüm haklarla donanmış bireyin cinsiyeti yine erkektir. Ona göre erkek güçlü ve etken, kadın zayıf ve edilgen olmalıdır. *Doğa kanunları* olarak açıklanan normalizasyonda erkek arzularını dizginleyebilecek *akla*, kadın da *iffete* sahiptir. Öyleyse modern düşüncenin önemli filozoflarının da kadını ikinci planda konumlandığı açık bir şekilde görülmektedir. Birey vurgusu yapan liberallerin, kadını yalnızca *kocasıyla bir insan* olarak kabul etmeleri (Okin’den aktaran Çakır, 2018: 439), eksik ve ikinci sınıf görmeleri ironiktir.

Neoliberal muhafazakâr politikalarda da kadının ikincil konumu sürdürülmektedir. Türkiye’de Milli Selamet Partisi, Refah Partisi gibi muhafazakâr parti pratiklerinde kadın geri planda tutulmuştur. “RP kapatılana kadar tek bir kadın bile milletvekili adayı gösterilmedi; belediye başkanı olmadı; belediye meclislerine seçilmedi; il yönetimlerine getirilmedi. Tek bir kadın cemaat lideri görmedik. Cemaatler adına konuşan kadına da tanık olmadık. Kadın yayınları dışında, kadınlara köşeler verilmedi” (Çakır, 2000: 29) ifadeleri kadına bakışı göstermektedir. Ayrıca “Türkiye’de Muhafazakâr Sağ Pencereden Kadına Bakış” başlıklı çalışmada da kadının ataerkil geleneklerle sürdürülen normalizasyonunun muhafazakâr partilerce devam ettirildiği başka bir ifadeyle dile getirilmektedir (Özdemir ve Demirkanoğlu, 2014: 225):

Genel olarak siyasal yelpazede sağ kanadı tarif etmek amacıyla kullanılan, gelenek, aile, din ve devlet gibi ana kolonlara dayanan muhafazakârlıkta, kadına anne ve eş rolünde değer verilmekte; ancak kadının geleneksel tarihsel rolünden sıyrılarak ekonomik, siyasi ve toplumsal alanda bağımsız bir birey olarak yer almasına sıcak bakılmamaktadır.

Milli görüş geleneğinden sıyrılan, kendisini *muhafazakâr-demokrat* olarak tanımlayan AK Parti’de ise seleflerinin aksine parti içinde önemli pozisyonlara getirilen kadınların kamusal alanda görünürlüğü artırılmaktadır. Ancak toplumsal hayatta kadının ataerkil üretimi devam etmektedir. *Sabitfikir*’de ataerkil ideolojinin bazen eleştirilip bazen yeniden üretildiği, eleştirildiği noktada direniş imkânı olarak feminist söylemin kendi öznelere ürettiği görülmektedir. Kadının, biyo-politikanın öznesi olması, bu bağlamda cinselliğinin denetlenmesi, annelik durumu, kadına yönelik şiddet ve tecavüzler ile yazarlık kapsamında bulguların yer aldığı görülmektedir. Elde edilen veriler şu maddeler göz önünde bulundurularak analiz edilmektedir:

- ✓ *Öznesi olunan bir deneyimle ilgili bilgi alanının oluşumu:* Her alt başlık içinde kadının toplumdaki yeri, kadın cinselliği, annelik ve şiddet ile ilgili kısa açıklama.
- ✓ *Deneyimin pratiğini düzenleyen örgütlenme:* Tüm örgütlenmeler, gelenekler, izinlerle ilgili yasal düzenlemeler, hukuki uygulamalar vd.
- ✓ *Kişinin kendisini bu deneyimde tanımlama, kabullenme ya da reddetme pratikleri:* İnsanların ataerkil söylemin ya da feminist söylemin kendilerini ürettiği biçimleri kabul ya da reddetmesi.

Verilerin analizine geçmeden önce şunu da belirtmekte fayda vardır. Ataerkil ideolojinin, Foucaultcu ifadeyle bir hakikat oyununun ürettiği özneler ve bunlara yönelik direniş biçimleri olduğu gibi feminist hakikat oyununun da aynı şekilde bir normalizasyon yarattığı, buna uymayanları da aynı ataerkil ideolojinin yaptığı gibi ötekileştirdiği düşünülmektedir. Dolayısıyla söz konusu iki söylem alanına eşit mesafede yaklaşılmaya çalışılmaktadır. Yaratılan bu iki kategorinin de kendi öznellik biçimlerini üreterek insanları kategorize ettiği vurgulanmalıdır.

3.4.1. Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Genel Görünümü

Derginin daha ilk sayısında feminist özneleştirme biçimlerinin mevcudiyeti görülmektedir. 1. sayıda *Atanmış Erkek* adlı romanın yazarı Moris Farhi'yle yapılan söyleşide ataerkil söylem eleştirilmektedir. Öncelikle metinde kadın *dünyayı silah ve zırhlardan kurtarabilecek tek varlık* olarak özneleştirilir ancak bunun pek mümkün olamayacağı üzüntüyle belirtilir. Neden olarak dinlerin de etkisinin olduğu ataerkil kalıpların kadını ikinci sınıf vatandaş konumuna düşürmesi gösterilir (Oral, 2011a: 31). Ne var ki toplum, romanda görüldüğü üzere kendi erkeklerini kan davası nedeniyle tükettiğinde, kadınlar erkek kıyafeti giyerek bir üst sınıfa çıkabilir. “Yani erkek olarak atanıyorlar? Evet, çünkü o davayı sürdürebilmek istiyorlar. Kadınlar tamamen erkek oluyorlardı. Erkekler gibi giyinip onlar gibi içmeye gidiyorlardı. Bunu kabul ettiğiniz zaman –ki etmek zorundasınız[ız]- atanmış oluyorlar. Bütün kadınlıkları bitiyor” (31). Söz konusu söylemsel pratik, kadının ancak erkek giysisiyle erkek olmaktan kaynaklanan hak ve imkânlara kavuşabileceğini (Sezer, 2014: 51) yeniden üretmektedir. Bunun dışında kalıplaşmış diğer roller de romanda tartışılmakta, yazarıyla yapılan söyleşi dergiye taşınmaktadır.

4. sayıda çocuk kitaplarındaki söylemsel ifadelerde kadınların ataerkil ideolojinin öznesi olarak üretilmesinden şikâyet edilmektedir. Bahsi geçen kitaplarda kadın ve erkek özneler çocukların hayal dünyasında şekillenir, böylece ataerkil normalizasyon devam ettirilir. Masal⁷⁰ ve öykülerde kadın karakterler daha *silik* ve *sessiz* iken, erkek karakterler *baskın*, *konuşkan*, *ev dışı alanlarda başarılı* kimseler olarak özneleştirilir. “Sorun, kadın karakterlerin kullanıldıklarında

⁷⁰ Son dönem çocuk edebiyatı araştırmacıları masalların çocuklar için yazılmadığını söylese de masallar hep çocuklara anlatılması temel şeylerden görülmüştür.

nasıl temsil edildikleri. Yayıncılar, cinsiyet karışımıyla pozitif imajları kullanıyorlar, fakat basmakalıp ve demode kadın imajlarını kullandıklarının farkında bile değiller” (Sabitfikir, 2011c: 2) ifadeleriyle yayın dünyasında kadın öznesi sorunsallaştırılmaktadır. Metinde toplumsal cinsiyet rollerinin yayılımında çocuk kitaplarının bir iktidar tertibatı olması eleştirilip yayıncılarda ve çocuklarına kitap alacak ebeveynlerde feminist farkındalık⁷¹ oluşması beklenmektedir.

6. sayıda Nina Power’ın *Tek Boyutlu Kadın* adlı kısa risalesinin tanıtımında feminizmin önemi anlatılmaktadır. Metnin giriş kısmında feminizmin gereksiz olduğu yönündeki açıklamasından dolayı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Şahin *nankör* olarak özneleştirilmektedir. Ona göre Türkiye’de 1980’li yıllarda feminist hareket yükseldiği için Şahin sonradan siyasete atılmayı başaran bir mühendis olabilmiştir. Hatta kadınla ilgili bir bakanlığın olması da yine söz konusu harekete bağlanır. “O yüzden başka kimse değilse bile Fatma Şahin feminizmden büyük yarar görmüştür. Ama feminizmden en büyük yararı gören kadınların onu inkâr etmesi alışılmadık bir şey değil” (Düzkan, 2011c: 38) ifadeleriyle de feminizmin *vesile* olduğu şeylerin kadınlar tarafından görül(e)memesi eleştirilmektedir. Kadınları *kendi hayatlarını kendi tasarruflarına alan ve ev içi alana hapsolmaktan kurtulan* şeklinde özneleştiren feminizm sayesinde bakan olduğu hatırlatılan Şahin, onu içinde bulunduğu makama getiren feminizmi küçümsediği için *nankör* olarak özneleştirilmektedir. Nankörlük özneleştirmesiyle feminizmin ürettiği kadınlara, kime *nankör* dendiği bilgisi de verilmiş olur. Ayrıca metinde feminizmin ne olduğuna yönelik gelebilecek sorulara verilen cevaplarla okurlarda bu yönde bir farkındalığın uyandırılmasına katkı sağlanmaktadır.

7. sayıda Cordelia Fine’ın *Toplumsal Cinsiyet Yanılsaması* adlı kitabının tanıtımında cinsiyet rollerinin toplumsal bir kurgu olduğu anlatılmaktadır⁷². “Cinsiyet farkının ne kadarı biyolojik ne kadarı toplumsal? Benim de dâhil olduğum kimi feministlere sorarsanız biyolojik olanın altını çizen de toplumsallık” (Düzkan, 2011d: 38) ifadesinden *toplumsal cinsiyet-biyolojik cinsiyet* ayrımının da yine ataerkil söylemin kategorileri olduğu anlaşılmaktadır. Hatta eskiden her şeye *toplumsal* diyen Marxistlerin bazılarının da “kadın milleti böyle” şeklinde mırıltılar çıkardığı belirtilip metinde klişe roller ironik bir üslupla eleştirilmektedir (38):

Ofsaytı bir türlü anlamayan kıızı tanıyorsanız değil mi? Gömleklerini katlayamayan çocukla tutkulu bir ilişki yaşıyorlar (...) Çocuk ondan vazgeçemeyeceğini düşünürken kız, arkadaşlarına ‘adam gibi adam kalmadı’ diyor, çocuk da ‘abi hatun milleti kafa ütölemeyen duramıyor’ Kadınların alışverişten, erkeklerin de seks ve futboldan başka şey düşünmediğine herkes emin. Ve daha önemlisi, bu iş bölümünden herkes memnun, ara sıra can sıkıntısı ya da hüznün ruhlarına saldırırsa da bununla arasında bir bağlantı kurmuyorlar.

⁷¹ Farkındalık kavramı yeri geldiğinde ataerkil söylem için de kullanılmakta, bu kavrama mesafeli yaklaşılmaktadır.

⁷² Nitekim Foucault’ya göre normal olan kurgudur. Ancak feminist söylemin normalinin de kurgu olduğu unutulmamalıdır.

Ataerkil söylemde kadınlar ofsaytı anlamadığı için damgalanırken, *daha kendi gömleğini katlayamayan* erkeklerin varlığı görünür kılınmaktadır. Bu feminist çaba aslında erkeği *kendi gömleğini katlamaktan aciz* olarak özneleştirirken, kadının görünmeyen emeğine de işaret eder. Verilen örnekte insanların çoğunun, geleneklerin kendileri için çizdiği rolleri sorgusuz sualsiz kabul edişleri anlatılmaktadır. Metinde ayrıca Fine'ın kitabında bilimin de mevcut cinsiyet normları bağlamında üretildiği vurgulanmaktadır. Nitekim Alev Özkazanç'ın (2015: 114-115) da belirttiği gibi bilim de ideolojik bir aygıttır ve cinsiyetleri yeniden üretir:

Bilim, toplumsal cinsiyetin kuruluşuna ve işleyişini doğrudan ya da dolaylı, çok farklı biçim ve düzeylerde katıldığı bir toplumsal kurumdur (...) Bu alana özgü kurucu ikili karşıtlıklar, özne ile nesne, doğa ile akıl, doğa ile ruh, akıl ile ruh gibi ayrımlardır ki bu modern karşıtlıklar sistemi asıl olarak toplumsal cinsiyet ayırımına yaslanarak kurulmuştur.

20. sayıda Sema Aslan'ın *Kozalak* adlı romanının tanıtımında eril dilin baskınlığı anlatılarak kadınların silikleştirildiği vurgulanmaktadır. Bir kadının sevmediği biriyle *başgöz* edilip çocuk doğurduğu ve toplumsal baskı altında yaşam mücadelesi verdiği romanda Paşa adlı karakterin eril gücüyle sesi her yerden duyulabilirken kadın da bir o kadar pasif ve siliktir⁷³ (Yılmaz, 2012c: 11). Romanın tanıtımında da kadının, ataerkil söylemin özneleştirme biçimini kabul ettiği; *iyi ev kızı, iyi eş-iyi ev hanımı, yıllar boyu ar etmiş konuşmamış* gibi ifadelerden anlaşılabilir. Tam da bu nedenle feminist söyleme göre *yok-kadın*, ataerkil söyleme göre, *hanım hanımcık, üsturuplu, mükemmel kadındır*. Erkek karakter ataerkil söylemin kendisini özneleştirme biçimini kabul eden, konuşkan biridir. Konuşmasının yoğunluğu, anlatıcı ile yarış ettiği şeklinde dile getirilmektedir. Yılmaz'a göre Paşa ile sembolize edilen eril dil öyle baskındır ki romanın anlatıcısını dahi bastırır. Öte yandan tanıtımda, romanda aile kurumunun toplumsal cinsiyet açısından *ateşe verildiği*, kadın dilinin sayıklama, sezgi ve düşler, eril dilin de başat ve baskın olarak kurulmasıyla mevcut toplumsal cinsiyet normlarının gösterilip eleştirildiği anlaşılmaktadır. Tanıtımda *erkeğin eli, beli ve dilinin baskın* olması ifadesi Türk-İslam geleneğinde eli, beli ve diline sahip olan özneyi anırtmaktadır. Ancak burada ataerkil toplumun erkeklerinin söz konusu söylemin öznelere olmayı reddettikleri anlaşılmaktadır. Çünkü elleri, belleri ve dillerinden pek çok insan zulüm görmüştür. Söz konusu uzuvların baskınlığı karşısında kadının ikinci cins konumunda kalması sessiz bir özneye dönüşmesi söz konusu romanın tanıtımıyla tekrar gündeme getirilmiş olur.

33. sayıda Junot Diaz'ın *Ve İşte Onu Böyle Kaybedersin* romanının tanıtımında, roman mevcut ataerkil söylemi yeniden ürettiği için eleştirilmektedir. Kitaptaki küfür ve argo kullanımının sadece erkeklerin hoşuna gidebileceği feminist söylem açısından bunun hoş karşılanmayacağı belirtilmektedir. Üstelik feminist bir edebi bakışla taş üstünde taş bırakmayacak bir bombardmana da açık olduğunu itiraf etmeliyiz" (Uygur, 2013: 36). Tanıtımı yapan erkek yazar, romanın

⁷³ Erkek karakterin kadın karaktere göre daha çok konuşuyor olması Serpil Sancar'ın Türk modernleşmesinin cinsiyeti hakkındaki çalışmasındaki dikotomiye düşündürmektedir. Ulus-devlet inşasında da erkekler kadınların yerine konuştuğu gibi kadınların ne yapacağını söyleyerek de konuşmuştur (Sancar, 2014: 313).

güldürebileceği kesimin içine üçüncü çoğul şahıs kipi kullanıp kendisini dâhil ederek samimi davranırken, eril küfürlerin ataerkil söyleme hizmet ettiği farkındadır. Söz konusu küfürlerde kadın aşağılandığı için yeniden ikinci cins olarak damgalanır. Dolayısıyla tanıtımı yapan kişinin böyle bir farkındalığa sahip olarak uyarıda bulunması *feminist duyarlılık* oluşturması bakımından önemlidir.

34. sayıda sosyolog Alev Erkilet ile yapılan söyleşide, ataerkil söylemde *kurtarılması gereken, aciz* şeklinde özneleştirilen kadının yapısöküme uğratıldığı görülmektedir. Bilindiği üzere *Pamuk Prenses, Külkedisi, Rapunzel* gibi masallarda, bazı destan ve mitlerde yer alan söylemsel pratiklerde kadınlar, erkekler tarafından kurtarılmayı bekler ve *aciz, kendi kaderini dahi kendi değiştiremeyen* kişiler olarak özneleştirilir. Gizlice ağlayıp, işkencelere tepki göstermeyen kadınlar, “sen sesini çıkarma, evini ve kalbini temiz tut. Biri gelir kurtarır” (Sezer, 2014: 90-91) denilerek üretilir. Dergideki söyleşide Erkilet kadının kurtarılmaya ihtiyacı olmadığını belirterek ataerkil özneleştirme biçimini reddetmektedir. “İster sosyalist, isterse Kemalist, İslamcı olsun fark etmez, erkeklerin kadınları kurtarmaktan, şekillendirmekten ve *özgürleştirmekten vazgeçmesi gerekiyor*” (Çavdar, 2013b: 29). Görüldüğü gibi kadın özgürleşecekse de bunu kendisi başarmalıdır. Kadının ataerkil ideolojinin öznellik biçimlerinden kurtulması için tek yapması gereken kendisine güvenmektir. Kadını *kedi haklarının farkına varan ve eril siyasetten bir şey beklemeyen* şeklindeki özneleştirme feminist söylemin makbul⁷⁴ özneleri olup bu yönde bir farkındalık oluşturulmaktadır. Bu noktada şunu da belirtmekte fayda vardır. Ataerkil söylemin *makbul* kadınları olduğu gibi feminist söylemin de ürettiği *makbul* kadın öznesi bulunmaktadır. Birinin makbulü ev içi işler ve neslin devamlılığında araç iken, diğerininki kendini gerçekleştiren’dir. Oysa Foucault’ya göre kendini gerçekleştirmek diye bir şey söz konusu değildir. İnsanlar hangi normların öznesi olmayı kabul ettilerse, o söylemin makbul öznesidir. Kadınların eril siyasetten birşeyler bekledikleri müddetçe mevcut normalin asla değişmeyeceği vurgulanır.

46. sayıda Esra Pekin’in *Lilith* romanının tanıtımında din ve mit kaynaklı kadın ve erkek rolleri sorgulanmaktadır. Romandaki Lilith ve Lamia karakterlerinin kendilerine çizilen kaderi kabul etmediği ayrıca Lilith’in ilk feminist ve kadın devrimci olduğu belirtilmektedir. Melisa Kesmez’e göre (2012: 46) bu mitolojik karakter kadınlara yazgılarını kabul etmemeleri gerektiğini söylemektedir. Âdem’in kendisinden üstün olmadığını düşünen ve Havva’nın aksine Âdem’e itaat etmeyi reddeden Lilith’in semavi dinlerle resmi ideolojiler tarafından lanetlendiği belirtilir ve kadınlara seslendiği belirtilir. ‘Gücünü eline al’ diyen sesiyle kulaklarımıza fısıldamaya, kadınlığın içindeki dişil gururu uykusundan uyandırmaya devam ediyor. Fi tarihinden bugüne varlığını,

⁷⁴ Ataerkil söylemin makbul kadınları olduğu gibi feminist söylemin de ürettiği makbul kadın öznesinin bulunduğu düşünülmektedir. Birinin makbulü ev içi işler ve neslin devamlılığında araçsallık iken, diğerininki *kendini gerçekleştiren*’dir. Oysa Foucault’ya göre kendini gerçekleştirmek diye bir şey söz konusu değildir. İnsanlar hangi normların öznesi olmayı kabul ettiyseler, o söylemin makbul öznesidir.

Âdem'in yani erkekliğin iktidarını duyurması gibi ortalık yerde bağır çağır değil ama kapı altlarından, duvar çatlaklarından sızarak sürdürüyor”.

Görüldüğü üzere Lilith-Havva dikotomisinde feminist söyleme göre *normal* olan Lilith'dir ve kadınlardan beklenen Lilith gibi davranması, erkek karşısında boyun eğmemesidir. Erkeğin kendisini gökyüzü, kadını doğurgan toprağa benzetip cinsel birleşmede rolleri normalize etmesi, metinde Lilith'in isyanı olarak aksettirilen unsurlardan biridir. Romanın, cinsellik tertibatı dahil olmak üzere ataerkil normalizasyonun tamamını eleştirdiği, sorguladığı anlaşılmaktadır. Böylesi bir sorgunun “itaatkâr Havva'lara inat, isyankâr bir Lilith ruhuyla cesurca” (46) yapıldığı belirtilmektedir. Böylece hem roman hem de tanıtımın feminist literatüre katkıda bulunduğu belirtilebilir.

Aynı feminist duyarlılık *kurtarıcı erkek-kurtarılan kadın* ikiliğinin yapısökümü 67. sayıda Iris Murdoch'un *Deniz Deniz* romanının tanıtımında da görülmektedir. Romanın erkek karakteri Charles'ın zihninden yansıyanlar, erkeğin ataerkil söylemin *kurtarıcı* öznesini kabul ettiğini göstermektedir (aktaran Zileli, 2016b: 32). Charles kadına kendisine ait olduğunu ve bundan sonra onu koruyup kollayacağını belirtir. Kadına herşeyi öğretmesi gerektiğini bunun kendisinin görevi olduğunu, onu tek canladırabilecek kişinin kendisi olduğunu söyler. Charles'a göre eşi ancak onun sayesinde karar verebilecek duruma gelecektir. Charles kurtarıcı özneliğini kabul ederken kadının, kurtarılması gereken olduğu düşüncesindedir ve onun yardımsız hiçbir şey yapamayacağından emindir. Charles'ın, aciz olduğunu düşündüğü bir kadını kurtarmaya *kalkışması*, feminist söyleme *uygun* değildir. Nitekim romanın yazarı Murdoch da Zileli'ye göre beyaz atına binmeye çalışan Charles'ı atından düşürür. “Romanı okurken, aklıma beyaz atlı prens masalları geliyor sık sık. Erkeğin kendisine biçtiği kurtarıcı misyonunu inşa eden masallar Murdoch'un kaleminden tersine çevriliyor. Beyaz atlı prens atından düşüyor.” (Zileli, 2016b: 32) ifadeleri yüzyıllardır süregelen toplumsal cinsiyet normlarının romanda yapısöküme uğratıldığını göstermektedir.

Charles'ın kurtarıcı rolüne bürünmesi, ataerkil normalizasyon açısından ideal bir durumdur. Masallardan filmlere pek çok anlatıda kurtarıcı tipi sürekli yeniden üretilmekte, kadın kurtarılması gereken olarak özneleştirilmektedir. Dolayısıyla metnin ele aldığı romanı eleştirerek mevcut ikiliği sarstığı söylenebilir. Bu durum daha önceki bir sayıda Alev Erkilet'in *kadının özgürleşmek için erkeklere ihtiyacı yoktur* minvalindeki ifadesinde de görülmektedir. *Kurtarıcı-kurtarılan* ikiliğinin tekrar yapısöküme uğratıldığı görülmektedir. Bu da kadının kendisine yüzyıllardır biçilen *aciz* vb. öznelliklerden artık kurtulması gerektiği yönünde ikinci bir hatırlatma olarak okunabilir.

46. sayıda Catherynne M.Valente'nin *Ölümsüz* romanı, otoriter bir dünyada kendisini sorgulayan bir kadını ele aldığı için edebiyatta yeni bir tür olan *mitpunk*⁷⁵ örnek gösterilmektedir. Her odanın bir aile tarafından kullanıldığı alanda, kendisine ait bir yeri olmayan Marya adlı kadın karakter, kendisini kalabalıktan ve açlıktan kurtaracak bir erkeği bekler. “Ah, sana karşı zalim olacağım Marya Morevna. Ben talepkâr bir yaratığım. Bencilim, zalimim ve son derece mantıksızım. Ama aynı zamanda senin hizmetkârınım. Açlıktan kıvrandığında seni besleyeceğim, hastalandığında üstüne titreyeceğim” (aktaran Yılmazc, 2014c: 45) ifadeleri erkeğin ataerkil öznellik biçimlerini yeniden ürettiğini göstermektedir. Ataerkil söyleme göre “kocanın tek yükümlülüğü -ki bu da kuşkusuz kendi çıkarıdır- karısının ihtiyaçlarını karşılamak, başka bir ifadeyle onun emek gücünün bakımını sağlamaktır” (Delphy'den aktaran Çakır, 2018: 453). Kadını her daim *edilgen, aciz, kendi ihtiyacını kendi gideremeyen* şeklinde üreten ataerkil geleneğe karşın *mitpunk* türündeki romanlar, kadının söz konusu öznellik biçiminin sorguladığı vurgulanmaktadır. Genellikle kadın yazarların kaleme aldığı *mitpunk* türünün gotik edebiyatla bazı yönlerden benzerlik gösterdiği belirtilir. Yine *mitpunk* türü bastırılmış duyguları gösterip kadını yeniden ancak bu sefer feminist retorikten üretilmesi yönüyle ön plana çıkarılmaktadır.

49. sayıda *fikrisabit* adlı metinde dini kaynaklı olduğu düşünülen bir söylencenin ataerkiyi yeniden üretmesi sorgulanmaktadır. Aktarılan şiirde kadının erkeğin kaburgasından yaratılmasının kadınlar tarafından çok kolay biçimde kabullenilmesi eleştirilmektedir. “Kadınların kaburgadan yapıldığına / Kadınları bile inandıran neydi Birhan?” (Keskin ve Serin'den aktaran fikrisabit, 2015: 60) soruyla kalıplaşmış kabuller sorgulamaya açılır. Erkeğin kaburgasından yaratılma hususu genellikle İslami söylemin öznelere olduğunu vurgulayanlar tarafından üretilip kadının daha aşağı bir konumda bulunduğu için erkeğe itaat etmesi gerektiği bağlamında kullanılmaktadır. Ancak Ayşe Güç (2018: 68-69) “Feminist Söylemin İslamcı Kadın Yazınına Etkisi” başlıklı makalesinde kaburgadan yaratılmanın bir israiliyat/ söylence olduğunu açıklamaktadır. Yine İslamcı kadın yazınına⁷⁶ göre Kuran'da kaburgadan yaratılmayla ilgili bir açıklama olmaması söz konusu ifadenin sahîh olmadığı kanaatini güçlendirmektedir. Kuran ayetlerinin yeniden yorumlanması gerektiğini belirten İslamcı kadın yazarlar Kuran'da kadın ve erkeğin aynı özden yaratıldığını, kadının asla aşağılayıcı bir şekilde tasvir edilmediğini belirtmektedir (Aktaş, 1988'den aktaran Güç, 2018: 69). Öte yandan her ne kadar israiliyat da olsa kadının kaburgadan yaratıldığı düşüncesi toplum içinde sürekli yeniden üretilmekte ve bu bağlamda kadın *ikinci cins* olarak özneleştirilmekte, şiirde de görüldüğü üzere kadınların birçoğu söz konusu özneleştirme biçimini

⁷⁵ “Bir bileşik kelime; mit ve punktan geliyor. Kendi hikâyelerini kaybetmiş, mitlerini unutmuş bir çağın yarattığı yeni mitler ile punk kelimesinin hırpaniliğini, kırılmışlığını, öfkesini içeriyor. Bakmayın siz kulağa çok alafanga çok marjinal geldiğine. Birbirine eklenen bu iki kelime, postmodernizmi fısıldıyor. Yerel, içselleşmiş duyguları ele alıp, bugüne dair bütün muhalif düşünceleri içine katıp, yepyeni ve tamamen “karşı” bir metin kurmak *mitpunk*'ın işi. Tabii cinleri, perileri, şeytanları, iblisleri de cabası” (Yılmazc, 2014c: 44).

⁷⁶ İslam ve feminizmin birlikteliğine dair eleştirel bir okuma için bakınız: Bora, Tanıl (2017), “İslamcı Feminizm?”, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi Düşünceler*, Tanıl Bora, içinde 810-814, İletişim Yayınları, İstanbul.

kabul etmektedir. Metinde söz konusu öznellikler sorgulanıp feminist bir farkındalık oluşturulmaya çalışılmaktadır.

56. sayıda Sassa Buregren'in *Küçük Feministin Kitabı*'nın tanıtımında ataerkil ideolojinin sorgulanmasında çocuk kitaplarının önemi yeniden gündeme getirilmektedir. "*Küçük Feministin Kitabı* bir çocuk kitabı olarak yazılmış olsa da, çocuklarını toplumsal cinsiyet, feminizm, cinsiyetçilik gibi kavramlarla tanıştırmak isteyen anne babalar için de ilaç gibi[dir]" (Maksudyan, 2015: 36). Tanıtımı yapan Nazan Maksudyan, kendi çocuğunun parkta gezerken gördüğü Yunus Emre ve Atatürk heykellerinden sonra "Anne neden hiç kadın heykeli yok parkta?" sorusunu aktarır. Ardından çocuklukta hayret ve şaşkınlık içindeki sorgulamaların zamanla azaldığından şikâyet eder. Parkta kadın heykelinin olmamasına şaşırın çocuk ataerkil geleneklerin sürdürüldüğü toplumda bir süre sonra şu cümleleri kurmaya başlayacaktır: "Kızlar vinçlerle oynamaz, erkekler *Pony* sevmez, anneler araba kullanmaz, babalar yemek pişirmez" (Maksudyan, 2015: 36). Bu normları üreten topluma karşı söz konusu kitap feminist söylemin öznelerini ürettiği için tavsiye edilmektedir.

60. sayıda *fikrisabit* başlıklı metinde kadim dönemlerden itibaren kadınları ikinci cins olarak üreten büyük anlatılar sorguya tabi tutulmaktadır. Önce Âdem ile Havva kıssasında *erkeği yoldan çıkararak*, ardından Dede Korkut'ta *canını kocası için vermeye hazır* kadın öznesine yer verilip, yaratıcılık ve doğurganlık gibi kadına mahsus şeylerin mitlerde erkeğe atfedildiği vurgulanmaktadır. Örnek olarak Âdem'in kaburgasından yaratılan Havva, babasının kafasından doğan Athena, Deli Dumrul için hayatını vermek isteyen karısı gibi; kadının ölüm, erkeğin ise yaşamla bağdaştırıldığı vurgulanır. Kadın ve şiddet meselesine dair farkındalık oluşturmaya çalışan metinde erkek şiddetinin politik olduğu belirtilir. Ayrıca ataerkil söylem içinden özneleştirilen kadın özne altüst edilip kadim hikâyelerin artık sona ererek kadının kendi hikâyesini yazması istenmektedir (fikrisabit, 2015: 60):

Kadının savaşçı ve dirençli ruhunu çağırmanın tam sırası. *Evlere kapanmanın vakti geçti* diyor şairler. Kadını, ne olursa olsun sokağa çağırıyorlar. Bize anlatılan kadim hikâyelere artık inanmamamız, kendi hikâyelerimizi yazmamız gerektiğini ima ediyorlar (...) Hikâyeyi değiştirmeye başlıyorlar. Kendinden olan, kendinden bir başkasını doğuran kadının hikâyesini yazmaya çalışıyorlar. Sözle verilen sözle alınır çünkü.

Görüldüğü üzere şiddetin sona ermesi için yapılacak ilk şey; kadınların *kendilerine tahsis edilen* evden sokağa çıkmasıdır. Ataerkil söylemin özneleri *mekânların cinsiyetlendirilmesi* (Day, 2000) pratikleriyle yeniden üretilir⁷⁷. Burada oluşan bilgi alanında hem Türk muhafazakârlığının hem de İslami geleneğin rolü olduğu anlaşılmaktadır. Türk milliyetçi muhafazakâr düşünürlerinden

⁷⁷ Türk milliyetçi muhafazakâr düşünürlerinden Samiha Ayverdi'nin İbrahim Efendi Konağı adlı romanı, kadının sokağa çıkmasını hoş görmeyen ataerkil söylemin yeniden üretildiği romanlardan biridir: "Kadın artık sokağa çıkmıştı. Bu, onun lehine miydi? Aleyhine mi? Henüz bilen yoktu. Fakat evinden çıkmıştı ve bir daha da giremeyecekti" (Ayverdi, 1982'den aktaran Bora, 2009: 273).

Samihya Ayverdi'nin *İbrahim Efendi Konağı* adlı romanı, kadının sokağa çıkmasını hoş görmeyen ataerkil söylemin yeniden üretildiği romanlardan biridir: “Kadın artık sokağa çıkmıştı. Bu, onun lehine miydi? Aleyhine mi? Henüz bilen yoktu. Fakat evinden çıkmıştı ve bir daha da giremeyecekti” (Ayverdi, 1982'den aktaran Bora, 2009: 273). Yine Türk milliyetçiliğinin popülist düşünürlerinden Osman Yüksel Serdengeçti, gençlerin evlenmeme nedenlerine dair kaleme aldığı metinde kadını *evin içinden çıkmayan* şeklinde yeniden üretir ve Tanıl Bora'ya göre (2009: 263) “kadınların toplumsal hayata katılmasının ve bunun yol açtığı *orospulaşma* istidadını, bir ‘sosyal yara’ olarak ele alır”. Kadınlar ve kamusal alan meselesine İslam tarihi açısından bakıldığında ise İslamcı feminist yazarlardan Hidayet Şefkatli Tuksal'ın yorumu dikkate değer görülmektedir. Tuksal'a göre (aktaran Güç, 2018: 63) Hz. Ömer'in halifeliğinde fitne söylemine binaen kadınlar mescide alınmaz. Bir süre sonra kadınlar kamusal hayattan tamamen uzaklaşır. İslamcı kadın yazarlar burada temel olanın kadına yönelik güvensizlik olduğunu düşünmektedir. Dergideki söz konusu metinde kadın ve kamusal alandaki yüzyıllardır süre gelen söylem eleştirilmekte ve kadınlar sokağa çağrılarak yeni bir *normal* yaratılmaktadır. Metindeki *evlere kapanmanın vakti geçti* ve *sokağa çağırıyorlar* ifadeleri de kadını ev ile bağdaştıran söyleme karşı çıkmaktadır. Görüldüğü üzere kadınlar; yüzlerce yıl sokakla olumsuz biçimde bağdaştırılıp düzeni tehdit eden bir unsur olarak addedilirken (Tuncer, 2015: 31) metinde yerleşik düzenin artık sorgulanması gerektiği belirtilmektedir. Bu noktada mekânın cinsiyetlendirilmesinin, dini ve tarihi arka plana yaslanan muhafazakârlar tarafından üretildiğini belirtmekte fayda vardır.

66. sayıda Nathaniel Hawthorne'ın *Rappaccini'nin Kızı* romanı tanıtımında (Zileli, 2016a: 32) ataerkil söylemde Adem'in elmayı yemesine neden olduğu için damgalanan Havva imgesi yapışöküme uğratılmaktadır. Semavi dinlere göre Havva yasak elmayı yer ve Âdem'in de yemesini sağlayarak cennetten kovulmalarına neden olur. Kadın *günahkâr*, *erkeği yoldan çıkararak* vb. şekillerde özneleştirilir ve bu söylem çeşitli din, mit ve masallarda da sürdürülür. Ancak tanıtımı yapılan romanda tersinden bakılarak feminist bir sorgulama yapılmaktadır. Metnin yazarına göre Havva'ya benzetilen kadın imgesi romanda daha farklı yorumlanmaktadır. Adem ve Havva hikayesinde Havva'nın erkek aklını karıştıran ve onu zehirleyen şeklinde üretilmesine mukabil romandaki kadının erkeğin paranoyası olarak üretildiği vurgulanmaktadır. Hatta yazar bir adım ileri giderek romanın yazarının karakteri Beatrice'i akladığını ve asıl sorumlunun baba –Tanrı olduğunu vurgular. Havva'yı yaratanın da söz konusu trajedinin meydana gelmesinin de nedeni Zileli'ye göre Tanrı'dır. Hristiyan anlatısı olan bu kisa romandaki ataerkil normalizasyonu açıklamak için kullanılarak söz konusu özneleştirme biçimleri reddedilmektedir.

68. sayıda Eliabeth Harrower'in *Gözetleme Kulesi* romanı tanıtımında, romanın *Mavi Sakal* masalını⁷⁸ anımsattığı belirtilip karı-koca ilişkisi sorgulanmaktadır. Clarissa Pinkola Estes'in

⁷⁸ *Mavi Sakal* adlı masala göre erkek evden ayrılmadan önce karısına bir odaya kesinlikle girmemesi gerektiğini belirtir. Kadın da merak ederek odaya girince erkeğin daha önce ortadan kaybolduğu söylenen eski eşlerini öldürmüş olduğunu anlar.

Kurtlarla Koşan Kadınlar'ındaki *Mavi Sakal* okumasına göre, masaldaki iki kız kardeş bir kadının içindeki iki farklı yönü simgeler. Biri Mavi Sakal'ı *itici* bulmakta diğeri ise kendisini onu sevmeye ikna etmeye çalışmaktadır. “*Mavi Sakal* öyküsü tüm kadınların psişelerinde bulunan ve onları esir alan o karanlık, doğuştan yok edici olan adam üzerinedir. Psişenin doğal yok edicisine gem vurmak için kadınların tüm içgüdüsel güçlerine sahip çıkmaları gerekir” (aktaran Zileli, 2016c: 32- 33). *Gözetleme Kulesi* romanında da söz konusu *yok edici* erkek öznesi karşısında iki kız kardeşin bakışıyla kadınlara çizilen roller sorgulanmaktadır. Felix'i efendiliğini reddeden Clare ve onun efendi olduğunu kabul eden Laura karakterleri ile feminist söylem ile ataerkil söylemin makbul öznelere yansıtılmaktadır. Zileli bu durumu efendinin efendi olmasını sağlayan şeyin ona bakan kişiden kaynaklanmasına bağlamaktadır “Köle yoksa efendi de yoktur. Dolayısıyla efendi kölenin bakışına bağımlıdır” (33). Böylece roman ve tanıtımda ataerkil söylemin *sözü dinlenesi*, *kurtarıcı* erkek öznesinin yapısöküme uğratılıp *yok edici* şeklinde üretildiği görülmektedir. Yine kadın-erkek ilişkisine efendi-köle açısından bakılması, ataerkil söylemdeki *erkeğe itaat eden kadın* imgesini de alaşağı etmektedir. Netice itibarıyla roman ve tanıtımda kadından, ataerkil söylem yerine feminist söylemin öznesi olması beklenmektedir.

63. sayıda Carrie Snyder'in *Kız Koşucu* adlı romanının tanıtımında ataerkil söylemin kadına biçtiği roller, maraton tarihinde kadının yeri açısından yansıtılmaktadır. Aktarılan bilgiye göre ilk defa 1928 Amsterdam Olimpiyatları'ndaki yarıştan sonra kadın atletlerin *düştüğü*, *beceriksizce geri kaldığı* yönünde haberler yayılır ve söz konusu gerekçeyle 200 metrenin üzerindeki yarışlara girmeleri yasaklanır. 1984 Los Angeles Olimpiyatları'na kadar süren bu yasak, bir diğer ifadeyle söylemsel pratik, kadını *güçsüz*, *başaramayan*, *ev dışında bir yerde varlık gösteremeyen* şeklinde yeniden üretir. *Kız Koşucu* romanında ise 1928 Amsterdam'daki 800 metre yarışına katılıp altın madalya alan kurgu karakter ele alınır. Ataerkil söylemin öznellik biçimlerini reddeden *dayamklı*, *ısrarcı*, *saplantılı*, *herkesi geride bırakan* Aganetha Smart adlı kadın, feminist söylemin *olması gereken* öznesini göstermektedir. *Kız Koşucu* vesilesiyle metinde genel toplumsal cinsiyet rollerinin eleştirildiği görülmektedir (Maksudyan, 2016a: 52):

Hâkim toplumsal cinsiyet rejiminin dışına çıkmaya çalışan kadınların, örneğin yalnız yaşamak isteyen, evlenmeyen, kariyer hayali olan, dolayısıyla toplumca tasvip edilmeyen, tehlikeli veya *erkeksi* sayılan şeylere ulaşmak isteyen kadınların önüne sıralanan engelleri bir bir hatırlatıyor. Carrie Snyder'ın değindiği erkek çocukların tercih edilmesi/kayırlması, kadınlar ve erkekler arasında 'yapılan iş-ücret' eşitsizliği, cinsel özgürlüğün sadece erkeklerin tekelinde olması ve beraberinde getirdiği namus/baskı rejimi, kürtaajın tek 'doğum kontrol yöntemi' olarak kullanılmasıyla tüm yükün kadınlara bindirilmesi gibi örnekler ne yazık ki son derece zamansız ve mekânsız bir gerçekliği gözümüze sokuyor.

Cinsel özgürlük, namus, kürtaaj ve diğer örnekler⁷⁹, kadının ikinci cins olarak konumlandırıldığını göstermekte, *Kız Koşucu* rol modelinde kadınlardan kendilerine yönelik

⁷⁹ Bu konular biyo-politika başlığı altında tartışılmaktadır. Burada toplumsal cinsiyet rollerinin genel panoramasını çizmek amacıyla yer verilmektedir.

özneleştirme biçimlerini reddetmeleri beklenmektedir. Dolayısıyla roman ve tanıtımı feminist literatüre bir katkıdır.

64. sayıda Şebnem İşigüzel'in *Gözyaşı Konağı* romanının tanıtımında kadının ataerkil normları sorgulaması yeniden gündeme getirilmektedir. 1800'lü yılların sonu İstanbul'unda tecavüze uğrayan bir kadın ailesinin kadınları tarafından karnındaki bebekle adadaki konağa gönderilir. Böylece *istenmeyen bebek* doğar doğmaz hayata gözlerini yumacak, kadın hamile olduğu anlaşılmayıp *namussuz* yaftasından kurtulacaktır (Yılmaz, 2016: 41):

Burada piçini gizlice doğuracak, sonra kölesi tarafından bebeğin icabına bakılacak ve her şey yine eskisi gibi olacak. Olacak mı sahi? Ataerkinin çarkları her zamanki gibi tıkır tıkır işliyor, ne kadar zengin bir ailenin kızı olursa olsun, tecavüze uğramış bile olsa, mağdur bile olsa, artık onun genç yaşamının affı yok. Sürgün hayatı boyunca boğazına takılan ip gün be gün sıkışıyor.

Anadolu coğrafyasındaki ataerkil normalizasyona göre kadının cinselliği⁸⁰ ailenin namusu addedildiğinden ailenin erkekleri o namusu korumakla yükümlüdür. Arkeolojik kazılarda Ortadoğu'da Tunç Çağı'na ait bulgular kadın cinselliğinin denetlendiği, Eski Mezopotamya'da neolitik düzende de izlerine rastlandığı görülmektedir (Kardam, 2003: 2). Yine Filiz Kardam'ın (2003) da belirttiği gibi söz konusu coğrafyada kadının -kendi rızası dâhilinde ya da değil -bir erkekle evlilik dışı cinsel ilişkide bulunması *büyük ayıp* sayılır ve temizlenmesi gereken bir *leke* olarak görülür. Romanda ailenin yaşça büyük kadınlarının tecavüze uğramış kızlarını adaya göndermelerindeki neden de söz konusu ayıbın ortaya çıkmamasıdır. Aslında başka bir çözümün bulunmaması ve sakın bir adaya gönderilme ataerkil söylemin özneleştirme biçiminin kabul edildiğini göstermektedir. Ancak adaya kaçarak cezalandırılmadan da kaçan kadın, feminist söylem açısından *kadere başkaldıran* şeklinde özneleştirilmektedir. Ayrıca kadının Sultan'dan kaçan bir muhalifle yaşadığı aşkı aktarılıp baskı karşısındaki durumları, “devletten, aileden, toplumdan kaçabilecekler mi? Aşk onları ve kimsenin istemediği suçsuz bir bebeği yaşatabilecek mi?” (Yılmaz, 2016: 41) sorusuyla yansıtılır. Devletin, toplumun ve ailenin damgaladığı üç insan aslında muhafazakârlığın pek çok ilkesini de yerinden sarsmış görünmektedir.

73. sayıda Annabel Abbs'ın *Joyce'un Kızı* romanının tanıtımında ataerkil toplumda kendisini ifade etmenin yollarını arayan bir kadınla feminist farkındalık uyandırılmaya çalışılmaktadır. Başkarakter Lucia'nın çok yetenekli bir dansçı olması, kendisini var etmenin bir yolu olarak sunulmaktadır. Eril tahakkümün hüküm sürdüğü bir dünya “var olmak sanki yalnızca erkeklere bahşediliyormuş gibi davranıldığı bir dünya” (Semercioğlu, 2017: 38) olarak anılıp romanın kendi

---

⁸⁰ Kadının evlilik dışı cinselliği Batı toplumlarında da tabudur. XX.yy. başına kadar İngiltere'de gayri meşru ilişkiyle hamile kalmış kadınlar ıslahevine ya da akıl hastanelerine gönderilir. Konu hakkındaki damgalamaya dair diğer söylemsel pratikler şöyledir: “1913'te çıkan Zihinsel Yetersizlik Kanunu yerel yetkililere fakir, evsiz veya düpedüz 'ahlaksız' olan evlenmemiş hamile kadınların deli olduğunu ilan edip, onları müddetsiz olarak hapsedme izni verdi. Gayrimeşru hamileliğin zihinsel anormalliğin bir işareti olduğu düşüncesi çok yaygın olduğundan, Kanun'un terimleri çok yaygın şekilde uygulanabilirdi ve gerçekten de uygulandı” (Giddens, 2010: 75-76).

sesini bulmaya çalışan kadınları yansıttığı anlaşılmaktadır. Lucia adlı kadın karakterin kamusal alanda dansıyla varlık göstermesi eril dünyada yaşadığı travmaların sonucunda kendisini ifade etmenin yeni bir biçimi ve *isyan bayrağı* olarak yorumlanmaktadır. O halde Lucia'nın erkek egemen toplumun kadın normalizasyonuna karşı çıktığı, söz konusu söylemleri reddederek feminist söylemin öznesi olduğu belirtilebilir. Ataerkil söylemin özneleştirme biçimlerini reddeden kadınlar toplumunda çeşitli şekillerde var olmaya çalışır. Tanıtımda bir *isyan bayrağı* olarak tanımlanan karşı çıkma biçimleri Lucia'da dans şeklinde tezahür etmektedir. Böylece Lucia metinde de belirtildiği gibi *ayakta durabilen, var olmaya çalışan, yeni bir dil üreten, isyan bayrağı açan* kadın şeklinde feminist söylemin makbul öznesi haline gelmiştir.

84. sayıda A. J. Finn'in *Penceredeki Kadın* adlı romanının tanıtımında "Feminizmin Kapsama Alanı Dışındaki Kadın"a dikkat çekilmektedir. Batı'da farklı dalga feminizmler arasındaki farklılığa değinilerek, feminizmin tüm kadınları kapsamadığı müddetçe sadece bir hareket olarak kalacağı belirtilmektedir. Dönem ve şartlara göre ötekileştirilen kadınlardan bu sefer beyaz orta sınıf, orta yaş olanlara ışık tutulmaktadır. Aysu Önen'e göre (2018: 54-55) *çocuk da yaparım kariyer de* diyen kadın erkek egemen iş hayatında kariyer savaşında arkasında bıraktığı kadınlar feminizm tarafından dışlanmış, ardından çoksatan romanlarda yer almaya başlamıştır ve genellikle statüsünü kaybeden güvenilir bir anlatıcı olarak yer almaktadır. Erkekler savaşa gittiğinde *kadın işgücüne* ihtiyaç duyularak evde oturan kadın, ihtiyaç ortadan kalktığında çalışan kadın damgalanır. Kariyeri için evlenmeyip çocuk sahibi olmamış çalışan kadın, iş hayatında da başarılı olamamış bir biçimde çizilerek olumsuzlanır. Önen'e göre "beyaz orta sınıf kadın, kapsama alanı dışında tarihsel bedel öderken, kurmaca içinde cezalandırılma maceraları devam edecek[tir]" (55). Feminizmin her kadını kapsamaması gerektiğini belirten bu tanıtımdan sonra toplumsal cinsiyet rollerinin genel görünümüne dair veriye -diğer alt başlıklar göz ardı edildiğinde- 93.sayıya kadar rastlanmamaktadır.

93. sayıdan itibaren söylemin ters yönde değiştiği örnekler görülmeye başlanır. Kronolojik olarak gösterildiği gibi 93. sayıya kadar genellikle feminist söylemin, bu sayıdan itibaren ara ara feminist söylem ara ara da ataerkil söylemin yeniden üretildiği görülmektedir. 93. sayıda Ellie Irving'in *Matilda Etkisi* adlı çocuk romanının tanıtımında roman ataerkil söylemin öznelere yerine feminist söylemin öznelere ürettiği için eleştirilmekte ve kitap *sorunlu, politik, zorlama, kışkırtıcı, empoze eden* şeklinde tanımlanmaktadır (Zengin, 2018: 19):

Kitabın çocuklar için sorunlu bir diğer yönü ise feminist bir düşünce yapısıyla yazılmış olması. Bir çocuk okur için bu zorlama düşüncenin ne anlamı var ki? Yazar bu alttan alta feminizm düşüncesini işleyen kitabın içine yanlış anlaşılmalara önüne geçmek için birkaç tane erkek bilim insanı sıkıştırma gayretine girmiş ama bu da durumu kurtarmaya yetmiyor. Çünkü anlattığı ayrımcılığın günümüz dünyasında bir karşılığı yok. Çünkü kadınlar artık her yerde varlar ve bir kısıtlama söz konusu değil. Böyle bir durumda çocuk okura bu kışkırtıcı düşüncenin tohumlarını atmaktan kazanç ne olabilir? Oysa bu zorlama olmasa kitap erkek çocukların da zevkle okuyacağı bir kitaba dönüşebilirdi. Bu zorlama dilin yol açtığı diğer tehlike ise edebiyattan

uzaklaşması. Yazar bir şeyler empoze etme derdine o kadar odaklanmış ki edebiyatı ihmal etmiş. Yani şöyle güzel bir edebiyat cümlesi yok kitabın içinde⁸¹.

Derginin önceki sayılarında çocuk kitabı kategorisinde feminist söylem bağlamındaki kitaplar tanıtılmıştır ancak bu seferki tanıtım diğerlerine göre farklıdır. İlk defa feminist bir kitap ele alınıp onun özneleştirme biçimleri reddedilip metnin *kötü niyetli* olduğu belirtilmektedir. *Feminist söylemin alttan alta* işlendiği belirtilirken, başka kitapların da ataerkil söylemi *alttan alta işleyebileceği* göz önünde bulundurulmamakta, böylece yazara göre idealize edilenin ataerkil normalizasyon olduğu anlaşılmaktadır. Öyleyse ilk defa bu tanıtımın ataerkil söylemi yeniden ürettiği belirtilebilir.

İki sayı sonra başka bir yazarın metninde ataerkil sistemi sorgulayan ve onu reddetmeye çalışan kadınların yaşadıkları gündeme getirilmektedir. 95. sayıda Yasmina Khadra'nın romanlarından bahsedilirken, kısa bir değinmeyle de olsa kadının ataerkil üretimine karşı çıkmaya çalışmasından bahsedilmektedir. “Onun romanlarındaki kadınlar kendi göbek bağlarını kendileri kesmek zorunda olan, hem Batı'nın hem Doğu'nun hem de erkeğin egemenliğini parçalayıp dışarı çıkmak isteyen ve daima sancı çeken tiplerdir” (Yanık, 2019a: 39). Daha fazla ayrıntının verilmediği metinde kadınların yaşadıklarına dair farkındalık gözlemlenmektedir. Bir önceki veride ataerkil duyarlılık görülmesi ile birlikte düşünüldüğünde dergide bu konuda ortak bir tutum olmadığını, her yazarın kendi düşünceleri doğrultusunda ya ataerkil söylemi ya da feminist söylemi ürettiğini göstermektedir.

95. sayıda Erhan Genç'in *Şimdilik Havadisler Bunlar* adlı öykü kitabının tanıtımında ataerkil rollerin yıkıldığı, erkeğin ev içi işlerde sorumluluk üstlendiği Altı Ay ve Emzik gibi öyküler, tanıtımı yapan kişiye göre *dikkat çekicidir* (Kahraman, 2019: 57). Zira Kahraman'a göre *normalde* öykülerde kadın ev işi yapan erkek gazete okuyup TV izleyen karakterler olarak çizilmektedir. Kadın iş hayatına girince ev içinde iş paylaşımının doğduğu belirtilerek her iki öyküde ev içindeki sorumlulukların paylaşıldığından söz edilir. Erkeklerin *ev işlerinde yardımcı* olmaya başladıklarına dair ifadeyle, aslında söz konusu işlerin asıl sorumlusunun kadın olarak görüldüğü anlaşılabilmektedir. Ayrıca *öykülerimiz* ile kastedilen öykülerde kadınların evin içinde iş yapan, erkeklerin gazete ve çayıyla vakit geçiren kişiler olarak tasvir edilmesi, yazarın ve okur kitlesinin söylem dünyasında ataerkil normalizasyonun devam ettiğini göstermektedir. Daha sonraki kısımda yapılan yorum metnin ve aslında öykülerin arkasındaki niyeti tamamen ortaya koymaktadır: “Emzik öyküsünde erkek karakter kadın karaktere göre daha yumuşak ve merhametlidir. Sorun çıkmasını ister. Buna rağmen kadın, ‘Doğru düzgün toplasaydın şaşardım zaten’ diyerek memnuniyetsiz tavrını gösterir” (57). Öncelikle erkeğin, cinsiyete dayalı iş bölümünü reddetmesinin, ev içi işlerde sorumluluk almasının nedeni *yumuşak* ve *merhametli* olmasıyla

---

⁸¹ “Güzel bir edebiyat cümlesi” ifadesiyle kastedilenin ne olduğu, ya da tanıtım ve eleştirinin sahip olduğu nitelik başka bir araştırmanın konusudur.

temellendirilmiştir. Hâlihazırda buradaki erkek -Türkiye eksenli düşünülürken- ataerkil söylemin *sert mizaçlı, hanımcı olmayan* özneleştirilmesine uymamaktadır. Yani bir erkek ev içi alanda sorumlulukları paylaşıyorsa o zaten öyküde görüldüğü, tanıtımı yapanın da aktardığı üzere *yumuşaktır*. Dolayısıyla aslında feminist söylemin değil aksine ataerkil söylemin üretildiği görülmektedir. Ayrıca sorunlu tip olarak kadın öznesinin ön plana çıkarılması dikkate değerdir.

95. sayıda Ahmet İhsan'ın *Hâver* adlı romanının tanıtımında, onun diğer Tanzimat romancıları gibi didaktik olmadığı, tek yönlü bir doğruyu dayatmadığı belirtilerek *Hâver*'de daha farklı bir kategorizasyon yapıldığı belirtilir. Bu romanda iyi kadın kötü kadın karşıtlığında makbul özne köyden gelen, doğal, masum ve saf kadın, öteki özne ise sürekli süslenen tüketim yapan kadındır (Akbulak, 2019: 62). Esasında tanıtımda tek bir doğruyu dayatmadığı belirtilse de, görüldüğü üzere Ahmet İhsan da bir başka kategori üzerinden, ancak yine diğer Tanzimat romancıları gibi *makbul kadın* ile *makbul olmayan kadın* üretmektedir. Birinde *evdeki melek-femme fatale* karşıtlığında (Moran, 2001: 44-45) *femme fatale* çoğunlukla cezalandırılırken, *Hâver*'de söz konusu kadın kategorizasyonu *süsüne düşkün-sade, doğal* karşıtlığıyla devam ettirilir. Sürekli alışveriş yapan, süslenmekten başka bir şey bilmeyen kadının karşısındaki *iyi* bu sefer, köyden gelen doğal güzellikteki kadın olmuştur. Diğer kadınlardan, üretilen yeni *iyiye* benzemesi beklenmektedir. Tanıtımı yapan kişinin ne ataerkil ne de feminist söylemden yana tavır aldığını belirtmek mümkündür.

97. sayıda bir başka yazarın tanıtımında yeniden feminist söylemin üretildiği görülmektedir. Hatice Meryem'in *Yetim* romanının tanıtımında yazarın önceki eseri *Sinek Kadar Kocam Olsun Başında Bulunsun*'da kadının kendisini ancak bir başkası/ kocası üzerinden var etmesine atıf yapıp feminist farkındalık sağlanmaya çalışılmaktadır (Bayer, 2019b: 22). Romanın başlığındaki söylemsel ifade ataerkil özneleştirmeyi kabul eden kadına işaret eder. Ataerkinin ürettiği kadın öznesi ev içi alanda görünmeyen emeği ile normalize edildiği için bu özneliği kabul eden kadınlar kendilerinin söz konusu hayat dışında bir hayatı yaşayabileceğini hayal edemez. Kamusal alanda varlık gösteremeyen kadınlar ancak *başında* bir kocası olduğu zaman yaşayabileceğini düşünür. Dolayısıyla sinek kadar da olsa bir kocanın varlığını isterler. Roman da tanıtım da söz konusu söylemi eleştirip feminist literatüre katkıda bulunmaktadır.

Cinsiyet ve mekân konusu 99. sayıda yeniden gündeme gelmektedir. Yıldız Ramazanoğlu hikâyeciliğinden bahsedilen metinde kadın ve ev arasındaki nedensellik ilişkisi yeniden üretilmektedir: “Yıldız Ramazanoğlu'nun pek çok hikâyesinde pek çok ev hali görebiliriz (...) Hikâyelerin çoğunda ana karakterler kadın olduğu için evler daha çok kadınların gözünden, kadın merkezli anlatılır demek yanlış olmaz” (Uçurum, 2019: 58). Görüldüğü üzere ana karakterlerin kadın olmasıyla öykülerde mekânın ev ağırlıklı olması arasında kurulan neden sonuç ilişkisiyle ataerkil söylemin öznesi yeniden üretilmektedir. Öykü karakterlerinin evde neler yaşadığına dair ayrıntılı bilgi bulunmadığından öykülerin hangi söylem bağlamında üretildiği görülemez. Ancak

tanıtımında ataerkinin normlarının üretildiği açıkça görülmektedir. Bunun dışında kadının ev içi hallerinin anlatıldığı eserin *kadın merkezli eser* şeklinde addedilmesinden yola çıkarak, kadının farklı mekânlarda feminist üretiminin yazara göre *kadın merkezli* olmadığı sonucu çıkarılabilir. Yine metinde kadınların *ev dışında bir yerde de* bulunduğu belirtilmektedir. Bu ifade de normal olanın ev içinde bulunmak olduğunu tekrar etmektedir. Dolayısıyla öykü için kesin bir şey söylenemese de⁸² tanıtımın ataerkil normları yeniden ürettiği söylenebilir.

100. sayıda Rachel Cusk'ın *Övgü* romanının tanıtımında, geçmiş sayılardaki vurgu görülme ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine değinilmektedir (Çalışkan, 2019b: 50). Eserin feminist söylemin geliştirdiği ve toplumsal cinsiyet konusunda duyarlı olduğu belirtilir. Bunun dışında ayrıntılı bir özneleştirme biçimine rastlanmamakla beraber kadınların *nefes alma çabası*ndan söz edilmesi onların ataerkil söylemdeki ikinci cins muamelesine karşı bir duruş olduğunu göstermektedir.

Bir sonraki sayıda -101- ise Ayşegül Genç'in *Ceylan Uykusu* adlı öykü kitabının tanıtımında tekrar ataerkil söylemin üretildiği görülmektedir. Bahsi geçen öykü bağlamında, hayatı boyunca hep ikinci planda kalan kadın karakterin *yaralı* hissetmesine rağmen aynı zamanda *onur* da duyduğu belirtilmektedir. Harmancı'ya göre onur duymanın nedeni kadının kendisini *dünyaya kaptırmaması*dır. “Muhtemelen yazarımız, bu geride kalışın erdemle, dünyadan yer kapmış olmanın da kirli ilişkilerle ilgili olduğunu düşünüyor” (Harmancı, 2019c: 61). Dünyaya kapılmak, dünyanın süsüne aldanmak kavramları dinle ilgili hakikat söylemine işaret eder. Öyleyse kadının onur duymasının nedeni ayet ve hadisler bağlamında üretilen özneliğe uymasıdır. Tanıtımcı da bu öznelik biçimini onaylamaktadır. Aslında kadının kamusal alanda var olmaması ve geri planda kalması dini literatüre dayandırılıp onur duyulacak bir şey olarak sunulmakta ve kadın ataerkil söylemde yeniden üretilmektedir. Ayrıca idealize edilen kadın öznesine bakıldığında giysi seçimi, kahkahadan kaçınması, karşı cinse bakışı ve aile içindeki görünmeyen emeği ile ataerkil söylemin ideal *-evlenilecek kadın-* kadınıdır. Zira o “[e]teği pardösüsünden uzun olan, çantası ayakkabısı ile uyumsuz, bir bakışı hoş görüp ikincisini tersleyen, güzel gülümseyen ama kahkaha atmasını bilmeyen, bu yüzden sesli güldüğü zaman rahatsızlık veren, yaşlılarla teklifsiz sohbet edip ayaküstü telefonlarını ayarlayan, ailesinde muhakkak bir hasta ya da engelli olan, anasının dizlerini halasının omuzlarını ovan” (61) biri olarak özneleştirilmektedir.

Romanı tanıtıma biçimine göre kadın dini söylemin özneliğini kabul ederek bedeninin örtünmesine dikkat eden, giysisinin parçalarında uyum aramayan, ne olursa olsun erkeklere karşı sert, kahkahadan kaçınarak cazibedar olmayan ve ailesinde bakımını yaptığı biri bulunan kişidir. Harmancı'ya göre onur duyulması gereken kadın hayatı budur. Dikkat edilirse daha önceki sayılarda ataerkil söylemin özneliğini kabul eden kadınlar da olmuştur. Ancak söz konusu özneler

---

⁸² Tanıtıldığına ve aksi bir söylemle karşılaşılmadığına göre tanıtımcının söylemiyle paralellik arz ettiği kuvvetle muhtemeldir.

ataerkinin sıkıştırdığı, hayatlarını kendi tasarruflarıyla yönetemeyen kişiler olarak anılmış ve bundan şikâyet edilmiştir. Ancak aynı özne burada normalize edilmekte, örnek alınması gereken model olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla öykü kitabının da tanıtımın da ataerkil söylemi yeniden ürettiği belirtilebilir.

“Edebiyatımızın Güçlü Kadın Kahramanları” başlıklı 104. sayının editör metninde Lilith ve Anna Karenina’nın eleştirilip dini söylem içinden damgalanarak ataerkil normların yeniden üretildiği görülmektedir. “Anna için yaşadığı hayatı savunan özgür bir Lilith demek kolay, Lilith cennetten dünya cehennemine gönderildi. Anna ise büyük günah işleyerek intiharı seçti. Geride kalanlara dersini vermek için cenneti bırakıp cehennemi tercih etti” (Akar, 2019d: 3). Öncelikle Lilith işlediği suç yüzünden cezalandırılan bir karakter olarak anılmaktadır. Ayrıca feminist söylemin ideal kadını olan Lilith için *özgür bir kadın demenin kolay olduğu aslında* -ataerkil söylemin aslı- onun itaatsizlik ettiği için cehennemle cezalandırıldığı vurgulanmaktadır. 43. sayıda kadınların direnişi için örnek gösterilen Lilith burada dini bir söylemin öteki karakteri -*cehennemlik*- olarak özneleştirilmektedir. Anna’nın da büyük günah işleyip intihar ettiği ve dolayısıyla cehenneme gideceği söylenip, kadınların öz-denetimle Lilith ve Anna’ya asla benzememesi istenmektedir. Anna’ya benzeyip evliyken bir başka erkekle birlikte olurlarsa cehennemlik olacağı iletilen kadınlara *ayaklarını denk almaları* ima edilmektedir. Netice itibarıyla Anna, dergide *ibretlik bir ders* olarak yorumlanıp, Anna gibi olmanın bedelinin mutlaka ödeneceği vurgulanmaktadır.

104. sayıda “Edebiyatın Güçlü Kadın Kahramanları” başlıklı dosyada, bu kategoriye dâhil edilen kadın karakterlerin ataerkinin özneleri olarak yansıtıldığı görülmektedir. Türk ve Dünya romanından toplamda üç örneğin verildiği dosyada kadın karakterlerin *kahraman* olarak özneleştirilmesinin nedeni, ataerkil söylemin öznesi olmayı kabul ettikleri içindir. Biri erkeklere benzediği, diğeri mükemmel anne olduğu, sonuncusu da aşkını *kirletmediği* için *makbul* kadın öznelerdir.

Güçlü kadın kahramanlar⁸³ listesinin ilk sırasında Jose Saramago’nun *Körler Ülkesi* romanından *doktorun karısı* yer alır. Görüldüğü gibi söylemsel ifade Duygu Asena’nın feminist farkındalıkla yazılmış *Kadının Adı Yok* romanını anırtmaktadır. Ancak bu sefer feminist söyleme göre *silik* özne, tanıtımcıya –ve tabi ataerkil söyleme- göre *çok güçlü* olarak sunulmaktadır (Nurata, 2019b: 32):

Ama bu körler ülkesinde bir kadın kahraman; ‘Ne işim var Körler Ülkesi’nde, oturayım evimde, televizyon izleyeyim, çekirdek çitleyeyim, başka adam bulayım’ demiyor, alıyor eline taşı tarağı işe koyuluyor. Bütün yükleri omuzluyor erkek -gerçek bir erkek- gibi. Çünkü bunlar bir kadının

⁸³ Literatürdeki *karakter* kavramı yerine kullanılan kahraman ifadesi değiştirilmemiştir.

harcı işler değildir normalde. Ama iş başa düşünce, acil durumlarda kullanılmak üzere, saklı gücü kadının içinden çıkarır bazen işte böyle. Hiç tanık olmadık mı?

Nurata'nın tasvirinde *evinde oturan, televizyon izleyen, çekirdek çitleyen -işe koyulan* kadın dikotomisi göze çarpmaktadır. İkincisinin yüceltimi için karşıtlık kurulan kadın TV izleyen, başka bir adam bulmaya çalışan kişidir. Dolayısıyla damgalanan kadın ev içi alana hapsedilmiş ve kendisine bakacak bir erkeğe muhtaç olduğu için ataerkil söylemin kadın öznesine uymakta ancak ön plana çıkarılan kadınla arasında hiyerarşik bir bağ kurulmaktadır. Bu bağlamda romandaki *güçlü* kadın ise *gerçek bir erkek gibi davrandığı* için idealize edilmektedir. Böylesi işlerin bir kadının harcı olmayacağı belirtilip erkeğe benzetilen kadın güçlü kahraman olarak addedilip ataerkil söylem yeniden üretilmektedir.

Güçlü kadın kahramanlar dosyasının ikinci karakteri, William Saroyan'ın *İnsanlık Komedi*'nden Bayan Macauley'dir. Macauley'in listeye alınma nedeni, mükemmel bir anne olmasıdır (Nurata, 2019b: 33):

Çocuklarının sığındığı kucak, başlarını seven o sıcak el (...) Çocuklarını sevgiyle yetiştiren, hırsıyla onları kirletmeyen. Hem annelik hem babalık yapan, ama bunu bir yük gibi de görmeyen, katılaşmayan, surat asmayan, gülüşünü sürdüren, estetik, sevecen bir anne (...) Çocuklarının sorularına yılmadan cevap veren, onların hayal güçlerini gölgelemeyen, onlara oyuncak değil, emek, sevgi veren, şımarıklığa, bencillığe kaçmayacak boyutta gerçek, dozunda, olması gerektiği gibi, gerektiği kadar sevgi veren bir anne. (...) Oğullarının büyümeleriyle gelen soruları anlayışla cevaplayan, hayatla başa çıkabilme becerilerini destekleyen, rolünün hakkını veren, sınırlarını aşmayan, dinleyen, algılayan bir kadın... Gerçek bir anne (...) Minnet etmeyen gerçek bir anneden, gerçek bir kahramandan söz ediyoruz. Az bulunan. Cevher gibi bir kadın kahramandan... Başka? Merhamet duygusu olmayan insan has insan olamaz. 'Bir insan dünyanın ıstırabına gözyaşı dökmemişse yarım insandır' diyor Macauley. Hayat yükünü bilgece omuzlamasını bilmiş bir anne söyler bunu ancak.

Bayan Macauley de listeye önceki kadın karakter gibi ataerkil söylemin öznesi olmayı kabul ettiği, emeğiyle kendisinden başkaları için yaşayan mükemmel anne olduğu için girmiştir. Nurata bu nedenle "ailenin sıcacık güçlü biricik annesine şapka çıkarı[r]" (33). Saygı duyulması -şapka çıkarılması- kadın, kendisinden önce çocuklarını düşünen fedakâr bir annedir. Ataerkinin makbul kadın öznesi, metinde de belirtildiği gibi *sınırını aşmadığı, rolünün hakkını verdiği* için güçlü kahramandır. Açıkça görüldüğü üzere güçlü olmak demek ataerkinin kadına biçtiği rolü hakkıyla ifa edebilmektir. Bu yönüyle metnin ataerkil duyarlılık ile oluşturulduğu belirtilebilir.

Güçlü kadın kahramanlar dosyasının üçüncü karakteri Reşat Nuri Güntekin'in *Çalığışu* romanındaki Feride'dir. Feride, diğer kadın âşık roman karakterleriyle kıyaslanıp ataerkil normları sürdürdüğü ve *bizden biri* olduğu için yüceltilmektedir. Feride, Mustafa Akar'ın Anna Karenina okumasına (Akar, 2019d: 3) benzer bir okumayla idealize edilmektedir (Nurata, 2019b: 33):

Feride'nin diğer kadın kahramanlardan tavır olarak büyük farkı var. Çünkü Feride diğer âşık kadınlardan, mesela Anna'dan, mesela Bovary'den farklı. Onları da anlar ve severiz ve üzülmürüz

ayrı. Fakat Feride diğer âşık kadınlardan farklı olarak aşkına değil, hayata ödüyor bedelini. Hırslarının arzularının peşinden gitmiyor. Bu yönüyle ayrışıyor diğerlerinden. İşin sırrı da burada (...) Bunun yerine başkaları için bedel ödemeyi seçiyor. Gidiyor. Şifasını gitmekte buluyor. Bazen gitmek en güzeli... Çocuklar için, memleketi için güzel saf duygularını koruyor, emek veriyor. Dahası emeğini doğru yere veriyor, çarçur etmiyor karanlık gecelerde.

Hatırlanacağı üzere bu sayının girişinde Akar, Anna'yı *cehennemlik* ve *ibret-i âlem* bir kadın şeklinde özneleştirmişti. Şimdi de Anna ve Bovary ile kıyaslanıp *kendi arzularının peşinden gitmediği, emeğini karanlık gecelerde çarçur etmeyip onu doğru yere aktardığı* belirtilen Feride idealize edilmektedir. Yazarının kadın olduğu tanıtımında roman karakteri için sarf edilen *emeğini doğru yere vermesi* gibi ifadelerle kadını hizaya sokma gayreti olduğu görülmektedir. Öyleyse ataerkil söylemin yeniden üretildiği söylenebilir. Gelinek noktada söylemlerin, feminist söylemden ataerkil söyleme doğru evrildiği belirtilebilir.

3.4.2. Biyopolitika Bağlamında Kadın Cinselliği, Annelik, Şiddet⁸⁴

Ataerkil geleneklerin biyopolitika bağlamında yeniden üretildiği ya da eleştirildiğine dair veriler bulunmaktadır. Kapitalizmin gelişimiyle paralellik arz eden biyopolitika sayesinde bedenler denetlenerek üretim aygıtına tâbi kılınır ve nüfus ekonomisiyle ilişkilendirilerek disipline edilir (Foucault, 2018: 100). İktidarın bedenle ilgili birtakım uygulama ve denetim mekanizmalarıyla bedenin terbiye edilerek itaatkârlığının geliştirilmesine *biyopolitika* denip, Foucault'nun bu kavramı beş anlamda kullandığı görülmektedir (Mendieta'dan aktaran Özmakas, 2016: 128):

- kapitalizmin yükselişiyle birlikte tıpta yaşanan dönüşümlerin bir sonucu
- kapitalizm tarihinin bir parçası ve parseli
- egemenliğin yeni bir biçimi
- neoliberal yönetimselliğin özgül bir iktidar biçimi
- biyotarih içerisindeki bir bölümün başlığı

Kadın bedeninin yönetimselliği ilk çağlardan modernleşme sürecine tüm ulus-devletlere ve günümüze kadar geçerli olan bir disiplin alanıdır. Ulus-devletlerin kurulduğu süreçten sonra, modernliği denetim altına almak için kadının denetim altına alınması modernistlerle muhafazakârların asgari müşterekidir (Bora, 2009: 245). Bu ortaklık Tanzimat yıllarında yabancılaşma, köksüzleşme gibi endişeleri içeren *kadınsılaşma endişesi*yle de ilgilidir (Gürbilek, 2007: 56). Türk modernleşmesi, ideal kadın nasıl olur sorusuna verilen cevapları içermektedir (Sancar, 2014: 313).

Ataerkil geleneklerde görüldüğü üzere, kadın bedeninin normalizasyonu erkekler kadar kadınlar tarafından da yapılmaktadır. Tesettür, kıyafetin rengi/ modeli/ kısalığı, hamilelik ve süreci, kürtaj, doğum, nüfus politikaları, oturup kalkma biçimleri, kahkaha, moda, estetik vs. yaşamın

⁸⁴ 3.4.'teki tüm veriler aslında biyo-politika kapsamında değerlendirilebilir. Buradaki özel vurgunun nedeni bu altbaşlık altında kadın bedenine dair verilerin dikkat çekmesidir.

nereydeyse tüm alanı biyo-iktidar tarafından üretilmektedir. “Bedene hâkim olma, beden bilinci, ancak iktidarın bedeni kuşatmasıyla elde edilebilmiştir: Jimnastik, idmanlar, kas geliştirme, çıplaklık, güzel bedenin yüceltilmesi. Tüm bunlar, çocukların, askerlerin bedeni üzerinde, sağlıklı beden üzerinde iktidarın uyguladığı kararlı, inatçı, titiz bir çalışmayla insanı kendi bedenini arzulamaya götüren hattadır” (Foucault, 2012: 39). Temelde eril anlayışa göre kadın bedenini normalize eden biyo-iktidar, toplumlara göre çeşitlenmektedir. Türkiye’de özellikle İslami söylemden de etkilenerek oluşan bilgi alanında kadının oturup kalkmasından saç şekline, ayakkabısından gülüşüne pek çok alanda özneleştirildiği görülmektedir (Koğacıoğlu, 2009: 350):

Türkiye’de yaşayan kadınlar olarak hepimiz vücudumuzla ne yapacağımız konusundaki bin bir soruyla namus kurgusu üzerinden karşılaşyoruz. Kimimiz namus cinayetlerinden ölüyor, kimimiz giydiği eteğin boyu için dayak yiyoruz; başkaları oturma şekilleri hakkında çalıştığı atölye, ya da ofis sahibinden uyarı alıyor, (...) bir başkamıza çalıştığı fabrikada kötü gözle bakılıyor, ötekine kötü gözle bakılacak diye çalışmasına izin verilmiyor.

“Kadın Bedeni Kime Ait? Uterus’un Histerisi” başlıklı dosya konusuyla 34. sayıda biyo-politika merkezinde sorunsallaştırma yapılmaktadır. Metinde mitolojik karakter Uterus’tan yola çıkılarak çeşitli söylemsel pratik ve ifadeler yansıtılıp kadın bedeninin kadına mı, yoksa başkalarına mı ait olduğu sorusu sorulmaktadır. Yunan Mitolojisi’ne göre Uterus kadının içinde yaşayan, kendince bilinci ve iradesi olan bir varlık olup hamile kalmak istediğinden sürekli gezinir. Daha sonra kadınlarda nefes darlıkları, karın ağrıları ve isyankâr tavırlar için *uterus histerisi* kavramı kullanılır. Kötü kokular koklatılarak Uterus’un beden içinde ait olduğu yere dönüp gezgin ruhu bastırılmaya çalışılır. Ancak tek çözüm onun bir bebeğe kavuşarak var oluş amacını yerine getirmesidir. Uterus’un hikâyesi anlatıldıktan sonra çeşitli toplum ve dönemlerde kadın bedenine yapılanlar aktarılarak kadın bedeninin iktidar mekanizmalarıyla yönetilen alanlardan biri olduğu vurgulanmaktadır.

Metinde kadın bedenine kadından başkalarının tahakkümünün eleştirilmesine dair ilk örnek “kadın cinselliğini değersiz kılan uygulamaların başında gelen, kadın hazzının denetimi sağlanarak tehlikeli addedilen dişiliği baskılayan” (Özgürbüz, 2020: 120) kadın sünnetidir. Victoria dönemi İngiltere’inde bir jinekolog, kadınların aşırı uyarılmış sinir sisteminin önüne geçmek için klitoris makasla kesilmesi ve yaranın afyonla temizlenmesini salık verir (Önen, 2013: 20). Rıza olmadan kadınlar üzerinde denenilen bu yöntem ona göre kadınların uysallaşmasını ve kolayca hamile kalmasını sağlayacaktır. *Cinsel arzuyu engellemek, daha estetik bir görünüm, doğurganlığı artırmak* ve *erkeğin cinsel ilişkide aldığı zevki artırmak* gibi nedenlerle yapılan kadın sünneti için Birleşmiş Milletler tarafından yasak çağrısı yapılsa da bu konuda herhangi bir yaptırım uygulanmamaktadır. Dolayısıyla söz konusu taciz meşrulaştırılmaktadır. Görüldüğü üzere orgazma ulaştıracak klitoristen mahrum bırakarak *kolay doğum* ve *estetik görünüm* gibi gerekçelerle kadının cinselliği yok sayılmakta, bedeni hakkında üçüncü kişiler tarafından verilen kararlarla kadın yine ikinci plana itilmektedir. Söz konusu fallosantrik yaklaşım Sigmund Freud’un söylemsel

ifadeleriyle de meşrulaştırılmaktadır. Onun eserlerinde kadın, klitoristen değil vajinadan zevk alması gerektiği şeklinde normalize edilerek, *erkek cinselliğine hizmet edici* bir özne olarak tanımlanır. Metinde kadın sünneti örneğinde kadınların söz konusu şekilde özneleştirilmelerine karşı kabul ya da reddine dair bir veriye rastlanmamaktadır.

Metinde aktarılan bir diğer söylemsel pratik, icat edildiğinde kadınların tedavi için kullandığı vibratörün keşfine dairdir. Buna göre, rahimden kaynaklandığı düşünülen histeri, anksiyete, baş ağrısı vb. rahatsızlıkların tedavisinde uygulanan pelvik masajın yorucu olması nedeniyle Dr. Mortimer Ganville ilk vibratörü icat eder. Dikkat edilirse rahatsızlıkların kökeninin rahim olarak düşünülmesi yine kadın cinselliğinin *kötücül* addedilmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca vibratörün icadında bir rahatsızlıktan kurtulma vardır, kadının da cinselliği olabileceği düşüncesi yoktur. Dolayısıyla bu söylemsel pratikle kadın, *cinselliği olmayan ancak erkek cinselliği için aracılık eden* şeklinde yeniden üretilmektedir. Metinde kadınların özneleştirme biçimine karşılık kabul ya da reddine dair bir veriye rastlanmamaktadır.

Kadın bedeninin ataerkil söylem tarafından normalize edilmesi hakkında verilen son örnek, Nazi kamplarında gaz odalarına gönderilen ve stres altında yumurtlamayı ölçen söylemsel pratiği ve buna dayanarak Amerika'da Cumhuriyetçi bir adayın tecavüze uğrayan kadının hamile kalamayacağı şeklindeki söylemsel ifadesidir. Bu doğrultuda üretilen söylem, *bir kadın hamile kalıyorsa tecavüze uğramamıştır* şeklindedir. Ardından Türkiye'de bir mahkemenin onlarca erkeğin tecavüzüne uğrayan 13 yaşındaki çocuğun rızası olduğuna karar vermesi sorgulanmaktadır (Önen, 2013: 22). Ayrıca hamile bir kadının sokakta yürümesi *ayıp*, Suudi kadınların *yumurtalıkları zedelenmesin diye* otomobil kullanmalarının yasak sayıldığı bir dünyada kadının bedeninin kendi tasarrufunda olmaması eleştirilmektedir (Önen, 2013: 21-22). Birleşmiş Milletler'in kadınların üreme hakkı ve kararını koruyan maddeleri olmasına rağmen siyasal iktidarın; *ahlak, günah, aile yapısı, toplumsal değerler* gibi kavramlarla kürtaj, doğum kontrolü, doğacak çocuk sayısı ve doğum şeklini normalize ettiği belirtilip kadın bedeninin kime ait olduğu sorgulanmaktadır. Ayrıca feminist ifadelerde dahi bedenin benlikten ayrı tutulduğu bu dualiteden kurtulamadığı belirtilir. Kadın bedeninin kendisine ait olmamasına verilen tepkiyi içeren dosya, söz konusu söylemsel ifade ve pratiklerin reddidir. Kadın ve bedeni hakkında feminist bir farkındalık yaratılarak literatüre katkıda bulunmaktadır.

Yine 34. sayıda, biyo-iktidar bağlamında Türkiye'deki söylemsel pratik ve ifadeler sosyolog Alev Erkilet ile yapılan söyleşide tartışılmaktadır. Söyleşen Ayşe Çavdar'ın, son zamanlarda bedenden başka tartışılacak bir meselenin kalmamış olabileceği şeklindeki yorumuna Erkilet, devletlerin biyo-politikalarının her daim mevcut olduğunu, sadece bugün değil Osmanlı döneminde de kişilerin kıyafetleri, saç, sakal kesimi gibi taşıdıkları simgelerin de denetlendiğini belirtmektedir (Çavdar, 2013b: 28-29). Erkilet devamla, 2000'lere kadar *iki çocuklu çekirdek ailenin* üretildiğini, ancak kendisini demokrat olarak tanıtan siyasal iktidarın son dönem politikaları ve geniş aile

normalizasyonunun *şaşırtıcı* olduğunu ekler. Ardından ulus-devletin vatandaş inşa etme sorunu *Cesur Yeni Dünya* romanına atıfla anlatılır. Romanda kuluçka makinalarında istenen kıvamda insanlar üretilmekte üretilen kişilerden hayatları boyunca gerekli yönergeleri takip etmesi beklenmektedir. Romandan hareketle şuanda da biyo-iktidarın insan üretimi anlatılmaya çalışılır. “Bedenin Devleti mi, Devletin Bedeni mi?” başlıklı metin ile kadınların mevcut biyo-politikalar karşısında farkındalığa ulaşması hedeflenmektedir.

46. sayıda Kate Chopin’in *Uyanış* romanının tanıtımında kadın bedeni üzerindeki disiplinlerden şikâyet edilmektedir. Metinde kadınların kendi bedenleri ve hayatlarının yegane kontrolörü olmak istediklerinde engellerle karşılaşmaları, giyilen kıyafetin kamusal mesele, saçının telinin siyasi malzeme olmasında şikâyet edilir. Devamında tüm bunların Orta Çağ’daki kadınların yaşamlarıyla ortak olduğu vurgulanıp ataerkil söylemi reddeden kadın karakter feminizmin makbul örneği olarak sunulur (Maksudyan, 2014: 55):

Bedenlerine dair iki temel tasarrufta bulunmalarına müsaade edilen, evlenmek ve manastıra kapanmak arasında bir tercih yapmaları beklenen ortaçağda yaşamış hemcinslerimizle ne çok ortak yönümüz var aslında. Evlenmeyen kadının tensel deneyim izni yok, evlenen kadının yalnız kalabilme iradesi. ‘Ne bedenime ne ruhuma’ diyen Edna’nın bu baskılar altında hem bedenini hem de ruhunu kontrol etmek adına bulduğu tek çıkış, bir terk ediş zinciri oluyor.

Edna’nın ataerkinin pek çok normalizasyonunu reddederek evini terk edişinden söz edilip kadın bedeninin kendi tasarrufunda olmaması eleştirilmektedir. Kadınlardan giysilerini toplum normlarına uydurması beklenir, uymayanlar toplum tarafından damgalanır. Örneğin kadının başörtüsü takıp takmayacağı dahi eril siyasetin malzemesi olmuş, feminist bir duyarlılık geliştirilememiştir. Yine erkek için *gurur verici* olan evlilik öncesi cinsellik kadın için yasaktır. Tüm bu söylemsel pratiklerle ikinci cins olarak yeniden üretilen kadın Ortaçağ’da evlilik ve manastır arasında bir hayat seçmek durumunda bırakılan rahibelere benzetilmektedir. Tanıtım metni de roman da feminist literatüre bir katkıdır.

3.4.2.1. Kadın Cinselliği

Tarih, din ve aileye bağlılıklarından dolayı muhafazakârlar, kadın bedeni ve cinselliği alanındaki iktidar mekanizmalarıyla kadını çeşitli şekillerde özneleştirmektedir. “Özellikle yükselen sağ görüş ve muhafazakârlık, kadınların cinselliği üzerindeki geleneksel kontrol mekanizmalarını sürdürmeye, pekiştirmeye ve hatta yeni yollarını üretmeye çalışmaktadırlar” (Bahar, 2018: 51). Beden üzerindeki denetim yeni değildir. Tektanrılı dinlerde kadın üzerinde bir çalışmadaki tespiti göre, söz konusu dinlerin beden üzerindeki denetiminin nedeni, insanlığın *selamete erişmesini sağlamaktır* (Berktaş, 2012: 212-213):

Dinsel sistemlerde beden, hem kutsallığın aktarımı için bir araç, hem de tende –et’te!- ifadesini bulan dünyevi kötülük için temel bir simgedir. Bu bağlamda beden; ruhun eğitilebilmesi için

'terbiye edilmesi' -disipline sokulması- gereken araç-nesne ve insanlığın 'selamete' erişmesi önündeki engeldir. Bedenin denetimi ve terbiyesi ise, aslında cinselliğin denetimidir; kadının ezilmesi üzerine kurulu ataerkil sistemde, cinselliğin düzenlenimi ve denetimi, pratikte, kadın bedeninin ve yaşamı yaratma yetisinin -doğurganlığının- denetlenmesi biçimini alır.

Selamet düşüncesi, Türk milliyetçi-muhafazakâr Samiha Ayverdi'nin *eski kadın-yeni kadın* dikotomisinde de görülmektedir: "Yeni Kadın'ın hayatta aktif olması ve ondan bir biçimde zevk alması ihtimali, hemen cinsel başıboşluğu, 'yoldan çıkmayı' çağrıştırır" (Bora, 2009: 274). Yine *Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik* başlıklı kitapta yer alan bir makalede kadının fitne olarak özneleştirildiği, kontrol edilmediğinde yıkıcı bir potansiyele sahip olduğu belirtilir (Mernissi'den aktaran Akyılmaz ve Köksalan, 2016: 130). Tarihsel süreçte farklı coğrafyalarda kadın cinselliğinin kısıtlandığı görülmektedir. Erkek egemen toplumun *kontrol altına alınması bir nesne* olarak gördüğü cinsellik, kadın evlendirilerek çözüme kavuşturulur. O artık evlidir ve toplum için *tehlikeli* hali ortadan kalkmıştır.

Evlenmeden önceki cinsellik deneyimlerinden dolayı kadını *kötü yola düşmüş, yollu*, vs. şekillerde özneleştirilen ataerkil söylem, fail erkek olunca farklı bir duruş sergilemektedir. Erkeklerin evlenmeden önce cinsellik deneyimi çoğunlukla olumsuz, gurur duyulacak bir malzeme yapılırken⁸⁵; bu eylemi birlikte gerçekleştirdiği kadın ise yine aynı sistem tarafından damgalanmaktadır. O halde neden erkek değil de kadın cinselliğinin bastırıldığı sorusu aklı gelmektedir. Melek Özlem Sezer (2014: 99) bunu vajina korkusuyla⁸⁶ açıklar:

Erkek, yok eden, yutan, karanlık, hatta ilkel mitolojide 'dişli bir ağız' olarak yiyip bitiren, bu haliyle de baskın kimlikteki vajinadan duyduğu korkuyu, onu edilgin kılarak sindirmeye çalışır. Böylece sahip olmak fiili, cinsel ilişkide fizyolojik olarak kadına ait olması gerekirken, cinsel edim erkek cinsel organı başkahraman kılınarak ifade edilir.

Görüldüğü üzere temelde vajinadan duyulan korku onun sindirilmesi şeklinde tezahür eder. Jean Baudrillard'ın (2011: 26) da belirttiği gibi kadının döllenebilme yeteneğine duyduğu kıskançlık karşısında erkek o iktidarla baş etmek için farklı bir toplumsal, iktisadi eril düzen yaratmıştır. Ayrıca yine Sezer'in de belirttiği gibi kadın erkeğin haberi veya rızası olmadan kendi hamileliğine son verme ve erkeği aldatıp hamile kalma gücüne sahiptir. Çocuk sahibi olduğunda kadın ve çocukla bir bağ kurabilen erkek, döl veremediğinde bunu bir sınama aracı olan vajina ortaya çıkaracak ve erkeğin toplum nazarında iktidarı gülünç duruma düşecektir (Sezer, 2014: 99). Kadının bir başka tohum ile döllenebilme ihtimali korkusu Marx ve Engels tarafından aile ve özel

⁸⁵ Reçelblog.com'daki ifadeler, cinsellik alanında öznelere çocukluktan itibaren normalize edildiğini bir kere daha göstermektedir (aktaran Akyılmaz ve Köksalan, 2016: 135): "Buluğ çağlarına geldiğimizde biz kızlar başımızı örterek ve 5 vakit namaza başlayarak yolumuza devam ederken, erkekler Kuran kursunda öğrendiklerini dahi unutma yolunda emin adımlarla ilerlemeye başladılar. Biz kızların erkek arkadaşı dahi olamazken, erkeklerin kız arkadaşlarının olması kikirdeşmelerle karşılanırdı. Gece hayatı elbette bizde sıfırdı ama 'erkek çocuğu'ydu işte... Nereye kadar kontrol edilebilirdi ki, olsun... Elinin kiriydi belki de! Falancanın kızlarının giydikleri, gezdikleri hakkında konuşulur, erkeklerine hiç bakılmazdı... Ninelerimiz, namaz kılmayan erkek torunlarına, namazlı niyazlı kız arardı. Aslında çifte standart tam da buydu"

⁸⁶ "Rahimde hepimiz kör mağara balıklarıyız" (Morrison'dan aktaran Sezer, 2014: 94).

mülkiyet bağlamında değerlendirilmektedir. Buna göre (aktaran Acar Savran, 2013: 25-26) aile içinde kadın bedeninin ve cinselliğinin baskılanmasının temelinde varislerinin kendi çocuğu olmasını güvence altına almak düşüncesi vardır. Öyleyse kadın cinselliğinin denetlenmesi ve normalize edilmesinin nüfusla yakından ilgisi olduğu söylenebilir. Nitekim Foucault'ya göre (2018: 99) cinsellik tertibatıyla nüfus düzenlemeleri iktidarın yaşam çevresinde örgütlendiği iki kutuptur. Dergide kadın cinselliği tabusunun yıkılması gerektiğine dair veriler bulunmaktadır.

12. sayıda Jane Austen romancılığından söz edilirken kadınların evlilik öncesi cinsel ilişkisinin ataerkil söylemde tabu olduğu belirtilip, evlenmeden önce cinsellik deneyimi yaşayan kadınların damgalanması eleştirilmektedir (Ayşe'nin Kitap Kulübü, 2012: 28). Austen romancılığı bağlamında kadın cinselliğinin kadınlar tarafından da üretildiği anlaşılmaktadır. Foucault'ya göre tarihi ve toplumsal bir kurgu olan cinsellik belirli hakikatler doğrultusunda üretilmektedir. “Evlilik Öncesi Cinsellik, Bekâret ve Beden Disiplini” üst başlıklı araştırmasında Tuğçe Ellialtı (2012) evlenmeden önce cinsel birliktelik yaşayan, kendisini *namus* vb. normları kabul etmeyen biri olarak tanımlayan örneklem üzerinde çalışarak, söz konusu kadınların dahi kendi deneyimlerini daha üstün tutarak gözetim ve denetimi sürdürdüklerini ortaya koyar. Aşağıdaki alıntıdan da anlaşıldığı gibi özgür olduğunu düşünen kadınlar dahi bir hakikat söyleminin üreticisidir. Ataerkil söylemin kabul edilmediği ve bu alanda yeni kategorilendirmeler yapıldığı görülmektedir (Ellialtı, 2012: 394):

Bu kadınlar, yerleşmiş ahlak kurallarından uzakta bir yerde duruyor gibi görünseler de, cinselliklerini sürekli bir biçimde aşk yoluyla anlatma ve haklı çıkarma çabaları kadın cinselliğiyle ilgili disipline edici pratiklere işaret etmektedir. Kadınların, bağlı kalmaya çalıştıkları ölçütlerin kendileri tarafından ‘özgürce’ seçilmiş olmak yerine toplumsal olarak öğretilen ve benimsenen değerlerle aynı doğrultuda olmasından dolayı, kendi kendilerini gözetim ve denetimlerinin disipline edici olduğu iddia edilebilir.

12. sayıda Anais Nin'in *Henry ve June* kitabının tanıtımında kadının farklı erkeklerle cinsel birlikteliği hakkındaki tabunun yıkıldığı görülmektedir. “İki kişi seven iki defa ölmüş, öyle mi?” başlıklı soruyla, bir şarkıda geçen, aynı anda iki kişi sevmenin yanlış olduğunu belirten ifade “öyle mi?” sorusuyla sorgulamaya açılır. Aileye bağlı muhafazakârların da dikkatle üzerinde durdukları gibi ataerkil söyleme göre kadın hayatını bir erkekle birleştirip topluma çocuk kazandırmalıdır. Tanıtımda Anais Nin'in kadın cinselliğiyle ilgili tabuları yıktığı belirtilmektedir. *Henry ve June* adıyla yayınlanan günlüklerde adı geçen bütün erkeklerle ve kimi kadınlarla bir tür romantik ya da cinsel bağlantı kurduğu anlatılmaktadır. Erkek ve kadın cinselliğinin farklı normlarını *ihlal* eden Nin gibi tabu yıkıcıların sayısının az olduğu belirtilir. “Çokeşlilik her sınıf, medeni hal ve yaştan erkeğin kendisine tanıdığı bir *hak* ama kadınların evlilikle çokeşliliği birlikte yürütmesi, sadece yazarın aktardığı iki savaş arası dönemde değil her zaman bir azınlığa mahsus oldu” (Düzkan, 2012a: 47). Metinde ayrıca Nin'in yaşantısında aynı anda farklı kimselerle flörtleştiği belirtilip bunun nedenleri hakkında da değerlendirmeler yapılır (47):

Mesela, Henry Miller’la gittikleri mekânda yanına oturan yakışıklı bir Macar’la flörtü, adamın elini onun eteğinin altına sokmaya çalışmasıyla son buluyor. Hugo’yla dansa gidiyorlar, Nin bir yandan eşyle dans ederken pistte partneriyle dans eden başka bir erkekle bakışıp gülüşüyor. Bu oburluğu cinsel arzularının gücüyle açıklamak mümkün değil çünkü okudukça Nin’in tutkulu cinsel birleşmelerinin pek azında doyuma ulaştığını görüyoruz. Belki tam da bu yüzden olabilir mi açlığı? Bu yönde bir ipucu daha: klitorisi, Hugo ile gittikleri bir tür genelevde para verip birbirleriyle sevişmelerini izledikleri iki seks işçisi sayesinde öğreniyor.

Nin’in doymaz bir iştahla her an her yerde açık ilişki içinde olması görüldüğü gibi *açlıkla* açıklanmaktadır. Anthony Giddens’in (2010: 76) seks müptelalığıyla ilgili bahsinde Gerri isimli kadın erkeklere çekiciliğini göstermekle meşguldür ve uzun süreli ilişkilerden kaçınır. Kadının arayışa bağlı bir cinsellik modelini benimsediği belirtilir. Kasl’a göre (aktaran Giddens, 2010: 76) kısa süreli ilişkiler yaşayan kadınların cinsel müptelalıklarının temelinde uzun süreli ilişki arzusu bulunur, şefkat ve dokunma ihtiyaçlarını da o anki cinsel eylem ile giderirler. Açık ilişki yaşayan Nin’in ataerkil söylemin kadın cinselliğine yönelik disiplinlerini reddettiği söylenebilir.

13. sayıda Aslı Zengin’in *İktidarın Mahremiyeti* adlı çalışmasının tanıtımında seks işçiliği meselesi ve araştırmanın feminist literatüre katkısı tartışılmaktadır. Zengin, bu araştırma ile ataerkil kategorizasyonları sorgulamaya açtığını belirtir. “Bu kitabımı, şimdiye kadar hayat kadınlarını ‘kötü’, ‘düşmüş’ ve ‘namussuz’ kadın diye yaftalayan ve bu yolla diğer kadınların da ‘namusunu’ tanımlayan egemen dilin ötesine geçerek, seks işçiliği hakkında yeni bir dil oluşturma yönünde feminist bir katkı olarak görüyorum” (aktaran Düzkan, 2012b: 47) ifadesi söz konusu sorgulamayı işaret eder. Anlaşıldığı üzere ataerkil söylemin damgaladığı kadınlara dair mevcut hakikat söylemi farklı bir okumaya tabi tutulmaktadır. Ancak Ayşe Düzkan’a göre söz konusu hedef 1990’lar için anlamlı sayılabilir. Ayrıca Düzkan, Kate Millet’in *Fahişelik Dosyası* adlı kitabıyla karşılaştırma yaparak araştırmacının, kendisini araştırma sürecine dâhil etmesi gerektiğini ancak çalışmada böyle bir şey göremediğini vurgular. Kitabın, araştırma teknikleri ve amacı açısından eleştirilse de seks işçiliğine dair yeni bir hakikat söylemi içeren yönüyle dergide yer bulması, feminist söylem açısından dikkate değerdir.

14. sayıda Gülayşe Koçak’ın *Siyah Koku* romanının tanıtımında kadın ve erkek cinselliklerinin ataerkil normalizasyonu sorgulanmaktadır. Türkiye’de son on- on beş yılda evlilik öncesi bekâretini koruma konusunda ataerkil söylemin hakikat oyununu reddeden çok fazla kadın olduğu belirtilip bu bağlamda üretilen kategorilerin pek ciddiye alınmadığı ifade edilmektedir⁸⁷.

⁸⁷ Bu bilgi alanında kadınlar tarafından üretilen yeni bir hakikat söyleminden söz etmek gerekir. Tuğçe Ellialtı’nın araştırmasında kadınlar cinsel deneyimlerini *haklı çıkarmak* ya da *meşrulaştırmak* için aşk, güven, uzun vadeli bir ilişki retorikine yaslanmaktadır. Kendileri bir erkekle cinsel birliktelik yaşamak istediklerinde “hemen de yattı” şeklinde damgalanmamak için süreyi uzatırlar. Kendileri de cinsellik deneyimlerinin sadece aşk ve güven içinde olabileceğini belirterek tek gecelik ilişkileri damgalamaktadır (Ellialtı, 2012: 385): “kadın bekâretini idealleştirmekle ve namusla ve ahlakla ilişkilendirmekle kalmıyor, aynı zamanda bu bağdaştırma kadın bedenlerini işaretliyor, bu bedenleri birbirinden ayırıyor ve hiyerarşik olarak diziyor. Kadın cinselliğini farklı şekillerde kısıtlayan ve yöneten söylemler, kadın bedenleri ve zihinleri üzerinde disiplinleştirici bir etkiye sebep olup kadınları gözetim altında tutmaya devam ediyor. Kişisel onuru ve aile onurunu kadının cinselliğine bağlayan anlayış, hem kadın cinselliğini şekillendiriyor, hem de kadınların kendilerini disipline etmelerine sebep oluyor”.

Ancak söylemsel pratikler kadın cinselliğine dair bilginin yeniden üretilmesine ve kadınlar arasındaki hiyerarşinin pekiştirilmesine neden olduğu için eleştirilmektedir (Düzkan, 2012c: 35):

Daha önce *cinsel ihtiyaçlarını* –erkeklerde olduğu, kadınlarda olmadığı varsayılan bir ihtiyaçlar silsilesi- *hayat kadınları* ile gidermek zorunda kaldıkları için ah sormayın ne sıkıntılara, ne yabancılaşmalara katlanan orta sınıf şehirli erkekler artık bu hizmet karşılığında para ödemeye gerek duymamanın huzurunu yaşıyor ve ama bu cinsel ilişkiyi kendilerine sunulan bir hizmet olarak algılamalarını engellemiyordu. Böylece *evlenilecek kız/ eğlenilecek kız* ayrımı daha da kurumsallaştı.

Görüldüğü üzere kadınların mevcut normalizasyonu reddetmiş olmaları, erkeklerin nazarında *evlenilecek kadın- eğlenilecek kadın* dikotomisini güçlendirmiştir. Bunun da temelinde yine kadın cinselliğinin erkek için olduğunu anlatan fallosantrik bakış açısı vardır. Söz konusu bakış açısı sadece kadın cinselliğini denetleyen bir hakikat oyunudur. Öte yandan romanın tanıtımında roman karakterleri ve olay örgüsünden ziyade romanın sistem eleştirisi yönüne odaklanılmaktadır. Kadın cinselliği meselesinin de eleştiri konularından biri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla metnin bu yönüyle feminist literatüre katkıda bulunduğu belirtilebilir.

40. sayıda Irmak Zileli'nin *Gözlerini Kaçırma* adlı romanının tanıtımında ilk cinsellik deneyimini yaşayan kadının keşif sırasında annesi tarafından kısıtlanmasıyla beden disiplinleri gündeme getirilmektedir. Bedenin, çocuklar ile denetim merkezleri arasında bir mücadele alanı olması, masturbasyonun yasaklanmasıyla başlar⁸⁸ (Foucault, 2012: 40):

Masturbasyon denetimleri Avrupa'da ancak on sekizinci yüzyıl boyunca başlamıştır. Aniden, panik yaratan bir tema ortaya çıktı: Gençler masturbasyon yapıyor. Bu korku adına çocukların bedeni üzerinde -aileler aracılığıyla; ama kaynağında aileler yoktu- bir denetim oluşturuldu, cinsellik gözetlenmeye, bedenlere işkence edilmesi yoluyla nesnellik altına alınmaya başlandı. Fakat gözetim ve denetimin hedefi olarak, bir kaygı ve analiz nesnesi haline gelen cinsellik, aynı zamanda, herkesin kendi bedeni için, kendi bedeninde ve kendi bedeni üzerinde duyduğu arzuların yoğunlaşmasına yol açtı.

Beden disiplinlerinin bir alanı olan masturbasyon, muhafazakârların tabularındandır. Özellikle romandaki gibi failin kadın olması, kadın cinselliğini kabul etmeyenler için tamamen norm dışıdır. Dolayısıyla romanda bir kız çocuğu, kendi cinselliğini keşfettiği dönemde annesine *yakalamıp yanlış yaptığı düşüncesine kapılır* (aktaran Yılmaz, 2014b: 45):

Bu rüyayı annene anlatsan, için kötü senin derdi. İçinin kötü olduğu fikrine seni yatakta yakaladığı o gün varmıştı. 'Napiyorsun bakalım sen?'. Ellerini vajinandan hızla çekmişin. 'Çabuk uyu'. Uyumuştun. Parmakların kokuyordu. İçinin de kötü kokmadığına ikna olman için yıllara ihtiyacın olacaktı. O günden sonra parmaklarını koklayarak uyumayı alışkanlık haline getirdin.

⁸⁸ İngiltere 1710, Almanya 1743, Fransa 1760.

Romandan aktarılan cümleden de anlaşıldığı gibi biyo-iktidar insanın kendi bedeni üzerindeki tasarrufunu disipline edip onu kötü bir şey yaptığına ikna eder. Ancak öyküdeki anlatıcı, karakterin kötü bir şey yapmadığını vurgulamaktadır. Öyleyse öyküyle ataerkil normalizasyonun kadın cinselliğine yönelik söylemi reddedilmektedir. Öykünün tanıtımında tabuları yıkmak için kullanılan *gözünü budaktan esirgmeden anlatılıyor* (45) ifadesi, tanıtımın da öykünün söylemini sürdürdüğünü göstermektedir.

46. sayıda Kate Chopin'in *Uyanış* adlı romanının tanıtımında cinsellik tertibatına dair tabuların reddedilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Orta sınıf bir ailede anne rolünde olan Edna adlı kadın karakter bir gün aynanın karşısında kendisini izlemeye başlar ve cinsel kimliğini fark edip deneyimler. Metinde cinselliğin *tabu*, *ayıp* ve *suç* kabul edildiği toplumda bedensel zevklerin tatmin olması ihtiyacı ile katı normlar arasında sıkışıp kalan kadınlara işaret edilip Edna'nın cinsellik tabusunu reddettiği belirtilmektedir (Maksudyan, 2014: 55):

Roman, aslında, 2014 İstanbul'u da dâhil olmak üzere dünya üzerinde birçok yerde hâlâ tedavülden kalkmamış bir ahlakçılık formunu eleştiriyor. Kadın bedenini, sadece ve sadece evlilikle 'kazanılan' fakat yine onunla mahdud bir bağımsızlığa mahkûm eden ataerkil yapı, *bekâret*, *namus*, *edep* gibi kavramlarla kadın özgürlüğünü baltalıyor. Kendi bedenine sahip olma ihtimalini fark eden bir kadın, toplumun itirazı karşısında ne yapabilir? 'Uyanış' sadece bir aydınlanma değildir, aynı zamanda huzursuzluktur, uykunun kaçmasıdır.

Kadının bedeninin toplumun değil kendine ait olduğunu kabul etmesi uyanış olarak yorumlanmakta ve kadın cinselliği hakkında ataerkil söylemin özneleştirme biçimleri reddedilmektedir. Yine söz konusu tabuyu yıkan kadın karakterin yaşadığı şey için kullanılan *uyanış* ifadesi, tabuyu kabul edenleri de -feminist söylem içinden- uykuda olarak özneleştirmektedir. Öyleyse *uyku* ve *uyanıklık* arasında bir seçim yapmak okura bırakılmaktadır. *Uykuyu* tercih edenler ataerkil söylem açısından *makbul*, *uyanışı* tercih edenlerse *sapık* vb. şekillerde özneleştirileceklerdir.

53. sayıda Chuck Palahniuk'un *Bir Haz Markası: Beautiful You* adlı romanının tanıtımında bu sefer kadın cinselliğinin metalaştırılması eleştirilip romanın feministler tarafından büyük eleştiri alacağı belirtilmektedir. Muhafazakâr dergi piyasasına bakıldığında romanın ayrıntılı bir tasviri yapılmayacağı ancak kısa bir bahiste *kadınlarımızın kirli emeller için kullanıldığı, ahlaksızlık içeren, sapkın* bir eser olarak eleştirileceği düşünülmektedir. Bu tanıtımda ise eserin eleştirilme nedeni muhafazakâr retorik yerine, feminist retordür. Romanda kadın orgazmı cinsellik endüstrisinde piyasaya sunulacak bir ürün için araçsallaştırılıp, kadın denek olarak kullanılır. Penny, sabahtan akşama kadar sadece yemek yiyip kendisine verilen bir oyuncağı deneyerek orgazm olur. Bu da "feminizmin de dişlerini bilemesine yol açacaktır]" (Yılmaz, 2015: 43). Denemelerin sonunda piyasaya sürülen *Beautiful You* adlı ürünle orgazmı yalnız başına yaşamaya başlayan kadınların artışı dünyayı felakete götüren bir neden olarak yansıtılır. Söz konusu ürünleri kullanan kadınların kamusal alandan çekilerek binlerce kocayı açıkta bıraktığı, yatak odaları ve

sokaklarda o ürünle orgazm olarak başka hiçbir şeyle ilgilenmedikleri belirtilir. Öyleyse tersinden bir okuma yapıldığında, kadınların doğum yaparak dünyayı var ettiği gerçeğine vurgu yapılıyor olma ihtimali de vardır. Yılmaz'a göre ise kadın araçsallaştırıldığı, dünyayı felakete sürüklediği için roman feministlerce eleştirilecektir (Yılmaz, 2015: 43):

Palahniuk'un dünyayı eleştirirken onu ve kadınları düz bir okumaya tabi tuttuğunu söylemeden geçmeyeceğim. Kadın, tüketim alışkanlıkları, piyasa egemenliği ve güç yönetimi ilişkisini doğru görüyor belki ama onun çığırının çıktığı ve distopyaya dönüştüğü anda kadınlara haksızlık ediyor kanımca; en başta da kahramanına. Burada çok temel bir erkeklik problemine dönüş yapıyor çünkü yazar, erkekle ya da kendi kendine fark etmez, kadının aldığı hazın dünyayı felakete sürükleyeceği korkusunu taşıyor (...) Bir yandan sağlam bir sistem eleştirisi getirirken diğer yandan seksizmin kuyusuna düşüyor yine de. Sıkı bir roman ortaya çıkarırken yine eril dilden bir parça sınıfta kalıyor. Palahniuk gibi bir yazarın dili için bu çok tartışmalı bir konu şüphesiz ama sanırım yine en çok feminist okumalara tabi tutulmaktan başını alamayacak gibi görünüyor.

Kadınların *sadece cinsel zevklerinin doyumuyla meşgul* şeklinde özneleştirilip, dünyayı felakete sürüklemesi Yılmaz'a göre feministlerin eleştirilerine neden olacaktır. Zira önceki verilerde görüldüğü gibi kadının cinselliğinin kendine has olduğunu ifade eden feministler, fallosantrik bakış açısını reddeder. Romanda onun orgazm olabileceği düşüncesine feministler gibi katılmış, ancak bu sefer de cinsellik endüstrisi için kullanılması problem yaratmıştır. Dolayısıyla roman *feminizmin normalinin dışındadır*. Kadın cinselliğinin reddedilse de kabul de edilse her daim biyo-politikanın nesnesi olduğu söylenebilir (Foucault, 2018: 77):

Kadın bedeni, bütünüyle cinsellikle dolup taşan bir beden olarak çözümlenmiştir -yani nitelenmiş ve saf dışı bırakılmıştır-; bu beden, kendisine içkin patolojinin etkisiyle tıbbi uygulamalar alanıyla bütünleştirilmiştir; -düzenli doğurganlığı sağlamak zorunda olduğu- toplumsal bünye, -esas ve işlevsel ögesi olmak zorunda kaldığı- aile düzlemi ve -ürettiği ve biyolojik-ahlaksal bir sorumluluk çerçevesinde eğitimi boyunca güvence vermek zorunda olduğu) çocukların yaşamıyla organik bir iletişime sokulmuştur: Ana -ve onun negatif görüntüsü olan 'asabi kadın'-bu histerikleşmenin en görünür biçimini oluşturur.

Eser Baudrillardcı bir okumaya tabi tutulduğunda ise cinselliğin çoğalarak yok olduğu görülmektedir. "Her şey cinsel olduğunda hiçbir şey cinsel değildir" (Baudrillard, 2012: 15-16). Dolayısıyla kadın cinselliği yine en baştaki gibi yok hükmündedir. Görüldüğü gibi roman çeşitli okumalara tabi tutulabilir. Tanıtım metni ise söylem açısından feminist literatüre katkıda bulunmaktadır.

3.4.2.2. “Kadınlık mı Annelik mi?”

“Sıkıcı bir şekilde mutlu, mesut, hamarat bir hale gelmekten endişe duyuyordum.
Locke çalışmak yerine mesela ya da yazmak yerine (...)
kalkıp elmalı turta yapıyorum ya da az bulunur bir romanmış gibi
Yemek Pişirmenin Keyfi kitabına çalışıyorum.
Yuh, dedim kendi kendime. Kendini evcimenliğe kaptıracak ve
kafa üstü kurabiye hamuruna düşüp boğulacaksın”
(Plath’dan aktaran Öner, 2015: 153).

Judith Butler’a göre (aktaran Özkazanç, 2015: 71) “acil akrabalık ihtiyaçları gereği tekrarlanan bir toplumsal pratik” olan annelik, kadim zamanlardan bu yana, dinlerden mitlere her türlü anlatıda çeşitli şekillerde yeniden üretilen ataerkil bir kurum olup 80 sonrasında neoliberal muhafazakâr politikalar kapsamındaki retoriklerle tertibatlar sürdürülmektedir. Cinsiyete dayalı iş bölümünde erkek *eve ekmek getiren* kişi olarak yüceltilirken, kadın biyolojik yapısıyla çocuk bakımı için *ideal* olup ekonomik bakımdan erkeğe bağımlı kılınarak tanımlanır (İlden Koçkar, 2015: 210). Bu bağlamda *hamarat*, eşi, evi ve çocuklarına fedakârlıkta bulunan kadın tipi kutsallaştırılmaktadır. Anne olan kadınlar *meyveli, bereketli, tamamlanmış* vs., anne olmayanlarsa *eksik, yarım, meyvesiz* gibi sıfatlarla öznelştirilir. Anne olmayan kadına yönelik “[m]adem doğurmayacaktın ne diye evlendin?”, “[y]aşlandığında sana kim bakacak?”, “[m]eyvesiz ağaca balta vururlar”, “[c]ennet anaların ayakları altındadır” gibi söylemsel ifadeler, toplumun kadına atfettiği rolleri göstermektedir. Anneliğin normalizasyonu kadınlara sorulan ve sorulmayanlarla da görülebilmektedir: “Bir anneye neden anne olduğunu; anneliğin gerektirdiği olgunluktan ve sorumluluk duygusundan nasibini alıp almadığını sormak -ve ondan geçerli nedenler istemek-kimsenin aklına bile gelmezken çocuksuz insanlardan sürekli bunun gerekçelerini açıklamaları istenir” (Badinter, 2011: 21). Söz konusu söylemsel pratik ve ifadeleri kabul edenlerden bir kısmı sadece *normal* kategorisine girmek için de çocuk sahibi olabilir.

Kadının varlık nedeni halinde yansıtılan annelik, milliyetçi-muhafazakâr söylem için de çok önemlidir. Türkçü ideolog Nihal Atsız Türk kızlarının nasıl yetiştirilmesi gerektiğiyle ilgili soruya verdiği cevapla, kadın ve annelik rolünü pekiştirmektedir (Atsız’dan aktaran Bora, 2009: 255):

Her şeyden önce *yarımın* Türk anaları oldukları düşünülerek yetiştirilmelidirler (...) Yalnız süs peşinde koşan bir kız, analık ve yurt duygularından uzaklaşmış müstakbel bir kokettir. Bu vatanın iyi dans eden, şu kadar elbisesi olan, güzel boyanan, hatta kusursuz pasta yapan kızlara değil; ‘bu vatana şerefli oğullar ve faziletli kızlar yetiştirmek en büyük borcumdur’ diyen kızlara ihtiyacı vardır.

Benzer şekilde Türk milliyetçi-muhafazakâr söylemin önemli isimlerinden Remzi Oğuz Arık’ın *Anadolu kadını* ile *şehirli kadın* dikotomisine göre *evinde oturan anne ve eş olan kadın, şehirli kadından* evlidir. “Yuvasında ana, eş, hemşire sevgili olmanın imtiyazından ayırıp sözde iş, sözde teknik pazarının paryası sefilliğinde hapseden her terbiyeden, her tahsilden şüphe edeceğiz” (aktaran Bora, 2009: 248). Tanıl Bora söz konusu söyleme göre anne-eş misyonunun dışındaki

kadının *orospu* olma mecrasına girdiğini tespit etmektedir. Öyleyse kadın, muhafazakâr söyleme göre ya ana, ya bacı, ya eş yahut *orospu*, *femme fatale* olarak özneleştirilmektedir. “Modern hayata karışmanın ayartısıyla annelik vazifesinden istifa etmeyi düşünebilen, doğurmaktan erinen kadın, milliyetçi ve muhafazakâr bakış açısından, *femme fatale*’in ta kendisidir” (Bora, 2009: 244). Esasında medyada, bu tarz ifadelerle damgalamadan çok, anneliği yücelten ifadelerin daha yaygın olduğu belirtilebilir.

Toplum tarafından kutsanan ve statü atlamaya *vesile* olan annelik biyo-politikaların da nesnesi halindedir. Neoliberal öznelerden biri olarak annelik ve anne bedeni popüler kültür ve medya ortamlarında yaygınlık kazanır (Öztan, 2015: 91-107) ve muhafazakâr parti politikalarıyla normalize edilir. 80’lerde yükselişe geçen neoliberal muhafazakârlıkla birlikte özellikle Amerikan medyasında, *çalışan çocuklu kadın* ile *evde çocuk büyüten anne* karşıtlığı oluşturularak, çocuk gelişimindeki tüm problemler, işsizlik, obezite, sınav başarısızlığı, suç vs. tüm sorunlar çalışan anne öznesine yüklenmiştir. Öztan’a göre (2015: 97) annelikle ilişkili bu egemen söylemde öne çıkan unsurlardan biri seçim yapma retorisi, diğeri de toplumun aileci ve geleneksel damarını kabartan muhafazakâr retoriğidir. Amerika’da 2004 ve 2008’de *güvenlik annesi*, *hokey annesi* adları verilen özneler, George W. Bush’un ulusal güvenlik merkezli muhafazakâr seçim kampanyalarından biri olmuştur (Gibson ve Heyse’den aktaran Öztan, 2015: 98). Anlaşıldığı üzere neoliberal muhafazakâr politikalarla anneliğin üretimi atmosfere göre şekillendirilmektedir.

Çalışan kadın sadece Amerika’da değil Türk milliyetçi-muhafazakâr söylemde de damgalanmaktadır. Samiha Ayverdi’ye göre (aktaran Bora, 2009: 272) çalışan kadın, *erkeği* ile yarış halindedir. Bir kere bu ifade bile kadının çalışmasının *anormal* bir durum arz ettiğini, çalıştığında da *kocasıyla yarışan biri* şeklinde özneleştirildiğini, onun zaten temel görevinin ev içi sorumluluklar olduğunu göstermektedir. Yine Ayverdi’ye göre çalışan kadın çocuğunu kreşlere teslim ettiği için artık çocuk o kadına at değil, *kreşlerin malıdır*. Kadına kitle terbiyesi rolü verildiği için bu normalizasyona uymayan kadın ötekileştirilmektedir. Öte yandan annelik, dinî olduğu belirtilen bir retorik içinden de inşa edilmektedir. Kendisini din âlimi olarak tanıtan ve kitlelere hitap eden kişiler anneliği yeniden üretmektedir. Ancak bazı ifadelerin dini kılıfla örtüldüğü, pek de sahil olmadığı görülmektedir.

Neoliberal politikalarda çalışan annelerle ilgili düzenlemelerin de anneliği yeniden ürettiği görülmektedir. Annelik retorisi sadece muhafazakârlıkta değil onun eklemlendiği liberalizmde yani neoliberal muhafazakârlıkta da sürdürülmektedir (Öztan, 2015: 104). Bebek sahibi olan ebeveynlerden sadece anne olanına izin verilmesi, babaya dönük iznin birkaç günden ibaret olması⁸⁹ gibi söylemsel pratikler de çocuğun sorumluluğunun sadece anneye yüklenmesini

---

⁸⁹ Norveç gibi bazı ülkelerde babalara altı aylık izin verilmektedir. Bu durum oldukça nadirdir.

meşrulaştırmaktadır. Böylece ataerkil iş bölümü geleneğin farklı formlarıyla sürdürülmektedir (Gün, 2016: 46):

Annelik-aile vurgusuyla esneklik anlayışını buluşturan Türkiye'nin uzlaştırma yaklaşımı, ailenin korunmasını referans alan muhafazakâr anlayışla esnekliği referans alan ve piyasaları işler hale getirmeyi hedefleyen Neoliberal iktisadi anlayışın kesiştiği bir yerde oluşmaktadır. Zira muhafazakâr anlayıştan beslenen bu oluşumun önceliği, düzenlemelerden ve söylemlerden anlaşıldığı gibi, kutsal annelik imgesiyle tahkim edilmiş ataerkil aile modeline (kadını 'geleneksel rollerine' çağıran) doğru bir yönelişi işaret etmektedir. Evli kadının (annenin) piyasayla ilişkisini koparmayan/esnekleştiren bu yaklaşımın ekonomipolitigi, kuşkusuz yapılan ve yapılacak olan yeni düzenlemeler hakkında açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

Söz konusu bilgi alanına yer verdikten sonra konuyla ilgili ilk veriye 3. sayıda karşılaşılmaktadır. "Annelikten Kurtulmak Mümkün mü?" başlıklı metinde Elizabeth Badinter'nin *Kadınlık mı Annelik mi* adlı kitabının tanıtımında, ataerkil söylemin kadın olmayı annelikle birleştirmesi sorgulanıp feminist söylem içinde iki kavram ayrı ayrı sınıflandırılmaktadır. Metinde 1990'larda annelik kategorisi üzerinde fazla düşünülmeyeceği, pek çok kadının kendisini evlenmek *durumunda* hissettiği ancak son zamanlarda annelik konusunda eskisi kadar hevesli kadının kalmadığı belirtilmektedir. Ardından çocuk sahibi olmanın bir kadın ve erkeğin ortak sorumluluğunda olduğu vurgulanır. "Bir erkekle birlikte doğurduğumuz çocukla ilgili sorumluluğumuz ve suçluluk duygumuz her geçen gün artıyor. Annelik hayatımızın en *baş edilmez* konuları listesinde baş sıralara yükseliyor" (Düzkan, 2011a: 54). Görüldüğü üzere dikkat çeken ilk husus bir çocuk sahibi olduğunda erkeğin de sorumluluk sahibi olarak özneleştirilmesidir. Erkeğin *eve ekmek getirmek* dışında sorumlulukları da bulunduğu, çocuk bakımında aktör olması gerektiği vurgulanmaktadır. Göze çarpan ikinci husus ise kadının doğurduğu çocuktan dolayı kendisini sorumlu hisseden biri şeklindeki özneleştirilmesidir. Ataerkinin *normalinde* kadın çocuk sahibi olacağını duyduğu andan itibaren mutludur. Yaşlandığında kendisine bakacak birini garantiye almıştır, bir erkek doğurarak statü atlamış olabilir ya da başka nedenlerden ötürü çocuk her daim mutluluk getirici bir şeydir. Oysa metinde anneliğin bir de sorumluluk yönü -çocuğun bakımı, büyütülürken dikkat edilecek hususlar, yetiştirme şartları, içine doğduğu dünyanın pek de güzel bir yer olmadığı vs.- olduğu belirtilmektedir. Ayrıca annelik, onu kutsayan ataerkil söylemin aksine *baş edilmez* olarak addedilmektedir.

Metinde feminist düşünce tarihinin bir panoraması da çizilmektedir. Düzkan'ın daha önce görüşme yaptığı Badinter, 70'lerde başlayan kadın hareketi sayesinde erkeklerin de ev içinde çocukla ilgilenmeye başladığını belirtmiştir. Bu dönemde erkekler çocuk bakımında feminist söylemin özneleri gibi hareket etmektedir. Ancak ekonomik krizden sonra kadınlar çalışmak ve ev kadınlığı arasında bir tercih yapmak durumunda kalır. "Genç kadınlar iki vardiyalı çalışma, bol stres ve erkeklerden az maaş karşısında acaba evde kalıp çocuğumu bir *başyapıt* olarak yetiştirmem, kendimi gerçekleştirmem açısından daha mı iyi olur diye düşünmeye başla[r]" (aktaran Düzkan, 2011: 54). Bu sefer kadınlar için gündeme gelen soru, kendilerini hangi söylemin

makbul öznesi olarak inşa edecekleridir. Metinde ayrıca bilimin ideolojiden azade olmadığı kapsamında ataerkil söylemin anneliği üretmesinde bilimin de araçsallaştırıldığı belirtilmektedir (54):

Son yılların ürünü olan *biyolojik saat*, *hormonların çağırısı* vb.nin geyik olduğunun farkındayım ama Badinter, emzirmenin bebeği beslemenin en iyi yöntemi olduğuna ilişkin ‘bilimsel’ gerçeklerin de ideolojik olduğu fikrinde. Bilimin ideolojiden azade olmadığı konusunda onunla hemfikir olsam da ‘emzirmek bağışıklığı güçlendiriyormuş” dedim, provokatif bir cevap verdi: ‘anneninkini mi?’ ‘ama anne sütü bedava’ dedim ‘oradan tasarruf edeceğine ücretli bir işte çalış’ dedi. Doğru ama çocuklara sadece kadınlar bakmasa, bebeğin yanında geçirdikleri süre emzirmeye sınırlı olsa ve bu dönem hayatlarını bu kadar etkilemese? Biraz da babalık yapılsa.

Görüldüğü gibi yine ataerkil söylemin çocuk bakımındaki eşitsiz işbölümünden şikâyet edilmektedir. Hâlihazırda kadın ve erkeğin birlikte kurdukları yuvada bir eşitsizlik söz konusuyken çocuğun doğumuyla beraber aradaki eşitsizlik artar. “Çocuğun gelmesi zaten kadının evde geçirdiği saatleri belirgin bir şekilde ağırlaştırır. Tam da bu sırada erkek, baba olarak profesyonel hayatına daha fazla yatırım yapar” (Badinter, 2011: 24). Ataerkil ideolojide kadın olmanın anne olmakla eşdeğer görülmesine karşın; *Kadınlık mı Annelik mi* başlıklı kitabın tanıtımında, her ikisi ayrı bir kategori olarak sunulmakta ve öznelardan ikisinden birini tercih etmesi beklenmekte, öte yandan babaların da *babalık*⁹⁰ yapması gerektiği belirtilmektedir.

16. sayıda Jonathan Franzen’in *Özgürlük* adlı romanının tanıtımında annelik, feminist söylem içinden sorgulanmaktadır. “Anneliği ve ev kadınlığını bir kariyer olarak seçen kadınların çocukları büyüdükten sonra içine düştükleri işe yaramazlık duygusunu (...) anlatıyor” (Önen, 2012c: 37). Bilindiği üzere ataerkil ideoloji anne kimliğini *fedakâr*, *başkası için yaşayan* vs. şekillerde öznelendirmektedir. Söz konusu söylemin öznesi olmayı kabul eden kadınlar, üzerlerine titredikleri ve *kendilerinden çaldıkları*yla çocuklarını büyütür. Onlar birer yetişkin olduğundaysa hayat gayelerinin ortadan kalkması anneleri yıpratır. Ataerkil söylemin öznesi olmayı kabul eden kadın feminist söyleme göre *kendisini gerçekleştirmediği* için özgürlüğünden taviz verir ve hayatını adadığı çocukları yanından gittiğinde kendisini boşlukta hisseder. Bu noktada feminizmin kendisini gerçekleştiren kadın söylemini Foucaultcu bakışa tabi tutarak böyle bir şeyin mümkün olamayacağını vurgulamakta fayda vardır. Zira Foucault’ya göre *normal* olan kurgudur. Her farklı söylemin *normali* kendi retorisi içinde idealdir. Kadının kendini gerçekleştirmesi feminist söyleme göre kendi hayatını eline almasıyla sağlanabileceken, ataerkil söyleme göre de çocuklarına yaptığı fedakârlık arttıkça sağlanmaktadır. Öte yandan bahsi geçen kadın kategorisine dair Betty Friedan’ın vurgusu önemlidir (aktaran Çakır, 2018: 446):

Orta sınıf kadını boşluğa düşmüştür. Ev yaşamı kısırdır. Kadınlar özellikle çocukları gidince boşluğa düşerler. Jinekolog, terapist ya da estetik operasyonlar onların içindeki boşluğu doldurmaz. Orta yaş, beyaz burjuva, heteroseksüel kadının yüklendiği eş ve annelik türünden

⁹⁰ Pek tabii *babalıktan* kasıt feminist söyleme göre inşa edilen ev içi işlerde eşi kadar sorumlu olan erkek bireydir.

geleneksel roller kadınlara tatmin değil, mutsuzluk ve boşluk duygusu getirmiştir. Mükemmel ev kadını –dişi kuş- yerine, medyanın da oluşumuna katkıda bulunduğu mükemmel çekici dişi olmak da kadınları özgürleştirmez. Çünkü her ikisinde de başkasının tanımladığı bir imgeye uymaya çalışılır.

40. sayıda Irmak Zileli'nin *Gözlerini Kaçırma* adlı romanının tanıtımında *her kadın anne olmak için doğar* klişesi sorgulanıp, “Öyle mi sahi, ya öyle değilse?” (Yılmaz, 2014b: 44) sorusuyla bu özneleştirme biçiminin reddedildiği görülmektedir. Romanda ve tanıtımda bir ailenin dört kuşak kadınları üzerinden cinsel kimliklerin bedene ve ruha tahakkümü, iktidar mekanizmalarının kadını yönetme biçimi sorgulanmaktadır. Metinde gayri meşru ilişki yaşayan bir kadının ataerkil normalizasyon tarafından ötekileştirildiği ve kadının bunun karşısında kendini tanımlamasına yer verilmekte ve feminist bir söylem üretilmektedir.

Tek gecelik bir cinsel ilişki sonrası hamile kalan kadın karakter *kutsal anne* normlarına - *makbul anne* statüsü- uymayacağı için mevcut iktidar tarafından damgalanacağını bilir ve bu özneleştirme biçimini içselleştirerek dünyaya getirdiği çocuğunu öldürür (45):

Bir gece barda tanışıp seviştiği, hemen hiç tanımadığı bir adamın çocuğunu doğuruyor. Ve görüyor ki anne olmanın tamamlayıcısı baba olmayınca, kimse anne olmanızı istemiyor. Dualar, dilekler, öğütler, tavsiyeler boğazda takılıp kalıyor, hemen hepsi tersine dönüyor. Babalarına rağmen büyüyen, büyütülen çocukların hikâyelerine ne oldu peki, neden hepsi hasıraltına süpürülüyor?

Tıp literatüründe *filisid* olarak tanımlanan çocuğunu öldürme vakalarının nedenlerinden biri *gayri meşru* ilişkidir. “İstenmeyen çocuğa yönelik filisid -*unwanted child filicide*- (...) olgular, çocuğun *gayri meşru* olduğu ya da babasının belli olmadığı durumlarda ebeveyninin çocuğunu ihmalle ya da agresyonunu dışa vurarak öldürmesiyle ortaya çıkar” (Eke, 2014: 58). Yalnızca *aileyi* ürettiğinde değer gören anne, toplumun *normal* addetmediği *gayri meşru* çocuğa sahip olduğunda söz konusu damgalamaya uğramamak için bazen öldürme eyleminde bulunur. Aslında başka nedenlerden ötürü de anne, çocuğuna karşı uzak ve soğuk durabilir ancak ataerkil toplum, kadını doğurduğu çocuktan dolayı *mutlu* olmalı şeklinde özneleştirmektedir. Onun dışında bir annenin yaşadığı psikolojik süreçler, yıpranma vs. anneliğin görmezden gelinen boyutlarıdır ve bu nedenler çocuğa karşı soğuk olmayı beraberinde getirir. Söz konusu süreçlerin de varlığı çoğunlukla feminist yazarlarca dile getirilmektedir. “Müstakbel anne yalnızca sevgi ve mutluluk düşleri kurar. Anneliğin tükenme, fröstrasyon, yalnızlık ve hatta bir sürü suçluluk duygusuyla karışık bir yabancılaşmadan meydana gelen öbür yüzünü görmezden gelir” (Badinter, 2011: 21-22). Yine 20.yüzyılın ünlü kadın yazarlarından Sylvia Plath'in şiirlerinde anneliğin acıları, “buna hazır değilim diye çılgık atan ağızlar, dünya gibi parçalanmış ruhlar, siyah ve kırmızı acıların bahçesi bir yürek vardır.” (Öner, 2015: 147) şeklinde ifade edilir. Anne olacağını duyduğu andan itibaren kendisini mutlu hissetmek zorunda bırakılan kadın, görüldüğü gibi ataerkil söylemin hiç de söz konusu etmediği duygulara sahip olabilmektedir. Tanıtımı yapılan romanda da ataerkil söylemin

öznelereinden makbul kadınların, *topluma anne doğuran bir makine* olduğu yansıtılarak eleştirilir (aktaran Yılmaz, 2014b: 44-45):

Aslında kimsenin kız çocuğu doğurduğu yoktu. Doğurulan yeni bir anneydi. Anneannen Kamile Hanım, senin anneni doğurmuştu, kendi kızını değil. Annen Hicran, Rüya'nın annesini doğurmuştu. Gözü gibi sevmek için adını Didem koyduğu bebeği değil. Sen şimdi döngüyü kırdın. Neslin devamına ağır bir darbe. Rüya yeni bir anne doğuramayacak. Bunu planlamamıştın. Aksine hep korktun. Onu doğurduğun ve kucağına aldığın o ilk günden beri korkuyorsun. Her kadın anne doğar, deseler de korkuyorsun.

Muhafazakârlığın temel ilkelerinden olan aileye bağıllık ilkesi kapsamında kadından toplum için doğurması beklenir. Dolayısıyla *nesillerin sürdürülmesi* gerekçesiyle kadın bedeni araçsallaştırılmaktadır. Söz konusu romanda da doğum yapmayan kadın etrafındakiler tarafından *neslin katili* olarak öznelendirilmektedir. Tanıtımda ataerkil söylemin öznelendirme biçimleri reddedilmektedir.

46. sayıda Kate Chopin'in *Uyanış* romanının tanıtımında kadın karakter Edna'nın ataerkil öznelendirme biçimlerini reddettiği, bu nedenle *örnek alınması* olarak öznelendirildiği görülmektedir. Orta sınıf ailede anne karakterinin sahip olduğu tüm *nimetlerden*, evi, çocukları ve mutfağından *kurtulup* kendisi için yalnız kalması gerektiği vurgulanmaktadır. Kadın, ayrılık sırasında omuzlarındaki yükü bıraktığı için hafiflemiştir ve artık yalnız başına yürüyerek feminist söylemin öznesi olmayı kabul etmiştir (Maksudyan, 2014: 55). Kocasının ona *sağladığı* serveti, hizmetçileri, çocuklarını bırakarak küçük bir daireye yerleşir ve yaptığı resimlerle geçimini temin etmeye başlar. Karakterin bu hali "birey olmaya çalışan, yalnız başına yürümek isteyen kadının toplumsal uzlaşya taban tabana zıt hareket et[tiği]" (55) şeklinde anlatılmaktadır. Ev, mutfak, eş ve çocuklarıyla yaşaması beklenen kadının, Sylvia Plath'inkine benzer bir düşünceyle tercih yaptığı söylenebilir. Annelik ve kadınlık arasında sorgulamalar yapan Plath de, ne istediğine henüz karar veremediğinde ataerkil söylemin öznelendirme biçimlerine eleştirel yaklaşmıştır (Plath'den aktaran Öner, 2015: 148):

Benim hayatımın amacı ne ve onunla ne halt edeceğim? Bilmiyorum ve korkuyorum. Asla istediğim bütün kitapları okuyamayacağım; olmak istediğim bütün insanlar olamayacağım ve yaşamak istediğim bütün hayatları yaşayamayacağım. Kendimi, istediğim bütün becerileri edinecek kadar eğitemeyeceğim.

85. sayıda Sarah Moss'un, *Sular Çekilirken* romanının tanıtımında da anneliğin ataerkil söylem tarafından kutsallaştırılması eleştirilmektedir. "*Sular Çekilirken*, anne-baba olmanın yarattığı endişeler üzerine bir roman. Çocuk yetiştirmede aslan payının daima anneye verildiği, hatta anneliğin kutsal addedilip babaların biraz saf dışı bırakıldığı bu durumu Sarah Moss ters köşeden, bir babanın ağzından anlatmış" (Ateş, 2018: 36). Anne baba olmak ataerkil söylemde neslin devamına karşılık geldiği için *mutluluk* sebebiyken, feminist söylemde ebeveynlikte sorumluluğun taşınıp taşınamayacağı gündemdedir. Tanıtımda ayrıca derginin daha önceki bir

sayısında çocuk bakımında babaların da anneler kadar rol alması gerektiği meselesi bu roman kapsamında yeniden gündeme getirilmektedir.

101. sayıda Fatma Barbarosoğlu'nun *İçimdeki Sazlar Başka Söz Başka* adlı öykü kitabının tanıtımında anneliğin ne olabileceği yine evden giden bir anne karakteriyle ancak bu sefer ataerkil söylem üretilerek sorgulanmaktadır. “Bizi Habersiz Bırakma” öyküsünde annenin evden ayrılmasıyla aile fertlerinin üzüntülerinin samimiyeti sorgulanmaktadır (Nurata, 2019a: 21):

Anne yavaş yavaş çekiliyor evden, nereye gittiği belli değil üstelik. Arayış, bocalama, absürt haller... Geride kalan kızlar ve eş. Hem anneyi saymama hem de onu sonuna kadar kullanma. Üzüntü sebebi annenin gidişi mi? Onsuz ne yaparız mı? Yükümüzü kim çeker telaşı tedirginliği, varsa vicdan azabı mı? Anne, patlayana kadar sıkıntı yok. Patladıktan sonra, aa, ama, şey, kem küm, öyle değil böyle. Geçmiş olsun.

Tanıtımda annenin kıymetinin o varken bilinmediği, ev işlerini hallederek ailenin diğer fertlerinin ona yaslandığı belirtilip; aile kurumunun annenin hünerlerine, annenin de kadın olarak kabul görüp, sevilip sayılmaya ihtiyacı olduğu vurgulanmaktadır. Ardından kadın-annenin mağdur görünse de söz konusu söylemi kabul ederek bunu *kendi elleriyle* ürettiği “[ç]oğunlukla kadın, suçu başta geleneğe, bazen de erkek egemen toplum yapısına atarak, sorumluluktan kaçıyor. Çaresizmiş gibi bir yanılığa düşerek bahanelere yelken kaçıyor. Bahane çok” (Nurata, 2019a: 21) ifadeleriyle belirtilir. Görüldüğü gibi evden uzaklaşan kadın-annenin aslında kendi *sorumluluklarından* kaçtığı, ataerkini *bahane* kıldığı belirtilerek aslında söz konusu söylem yeniden üretilmekte ve evden giden kadın *sorumsuz* olarak damgalanmaktadır. Bu da Türk popülist muhafazakâr Osman Yüksel Serdengeçti'nin (aktaran Bora, 2009: 265) “[k]adın evinin dairesinde çıkmasın. Yuvasının aşığı, evinin aşığı olsun. ‘Cennet anaların ayakları altındadır’ sözünün sırrına erişsin; ana olsun.” ifadelerindeki anne öznesiyle uyuşmaktadır.

3.4.2.3. Kadına Yönelik Şiddet ve Cinsel Taciz

Kadının ikinci cins olarak görülmesi kendisine yönelik şiddeti de doğurmakta ve ataerkil söylemde çeşitli pratiklerle kadına şiddet yeniden üretilmektedir. “Erkeğin hane içindeki üstün konumu, kadının bağımlı zayıf bir varlık olarak anlaşılması yaşanan şiddetin normal, doğal, karşılanmasına neden olmaktadır” (Kümbetoğlu, 2016: 49-51). “Erkektir. Hem sever, hem döver”, “Dövülmeyen kadın, tımarsız ata benzer.”, “Kızını dövmeyen dizini döver.”, “Pişmiş aştan, dövülmüş karıdan zarar gelmez.”, “Karı koca arasına girilmez.”, “Dayak cennetten çıkmadır.”, “Kadının karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etmeyeceksin.” gibi atasözleri söylemsel ifadelerin bir kısmıdır. Günlük hayatta gelenekler yoluyla aktarılan ifadeler şiddeti normalize etmektedir. Bilindiği üzere muhafazakârların gelenek dışında bağlı olduğu bir diğer kurum dindir ve dinî olduğu belirtilen ancak ne kadar sahil olduğu İslamcı feminist yazarlar tarafından sorgulanan bazı söylemsel ifadeler de şiddeti üretmektedir. Benzer şekilde kadın cinayetleri

hakkındaki bir çalışma, hukuk alanında kadına şiddetin meşrulaştırıldığını göstermektedir (Koğacıoğlu, 2009: 361):

Sık sık savcıya aile içi şiddet gibi sebeplerle gelen kadınların geri döndürüldüklerine şahit oluyoruz. Ayrıca bir konuda hukuki süreç başlasa bile kadınlar bu süreç içerisinde çoğu kez ailesel kavramlar ve metaforlar aracılığıyla anlamlı kılınıyor, işaretleniyor. Kadınlar mahkeme sırasında hâkimler tarafından bile ‘kızım’ diye çağrılıyor, eşlerinin onlar üzerindeki hâkimiyetinin son derece normal kabul edildiği bir dil içerisinde kendilerine hitap ediliyor. Bu konuda 2001 yılında biten saha çalışmamda şiddet gördüğünü ve boşanmak istediğini belirten kadınların şikâyetlerinin, kayda bile farklı şekilde geçtiğini kaydetmişim.

Eşinden şiddet gördüğü için mahkemeye başvuran kadınlar görüldüğü gibi hukukun eril dille ürettiği ataerki ile karşılaşmaktadır. Daha ilk aşamada kolluk kuvvetinde bile şikâyetlerine dair ifadeler eril düzene göre güncellenip kadınların kendilerine ait olmayan ifadeler kayıtlara geçmektedir. Hukukun dahi şiddeti normalize ettiği bir dünyada şiddet meselesi dergide de tartışılmaktadır.

2. sayıda kadına şiddet ve tecavüz meselesi Elif Şafak’ın bir metnini eleştiren fikrisabit adlı metinde görülmektedir. Metinde Şafak’ın da durduğu *yeni elitlerin* tepesinden ataerkinin sürekli yeniden normalize edildiği Türkiye gerçeklerinin görülmediği belirtilmektedir. Metindeki aktarıma göre Şafak ve onun gibi düşünenler sadece siyasi alanın erkek egemen olduğunu, toplumda ise böyle bir şey olmadığını belirtmiş, tersini iddia edenleri de *kör* olarak özneleştirmiştir. Ancak “Türkiye’nin Gözleri Elif Şafak’ın Göremedikleri” başlıklı metinde bu sefer söz konusu yazar ve aydınlar toplumda yaşanan hadiselerle uzak kaldıkları için *kör* ve *sağır* olarak özneleştirilmektedir (fikrisabit, 2011a: 45):

Merak ediyorum, kadın giyimi hala takım elbiseli erkekler tarafından siyasi malzeme olarak kullanılmıyor mu yoksa? (...) Tecavüze uğrayan kadınlar dekolte giyimleriyle tecavüze davetiye çıkarmıyorlar mı? (...) Elif Hanım’ın bakışlarına benim, bizim göremediğimiz neler neler mazhar olacak acaba?

Hala *normale* göre dekolte sayılan kadınlar, toplum tarafından *tecavüze davetiye çıkaran* şeklinde özneleştirilip kadının nasıl giyineceği erkekler tarafından belirlenirken *fikrisabite* göre asıl *kör*, Şafak ve onun gibi düşünen, Türkiye’deki hadiselerle uzak kalan aydınlardır. Metinde ayrıca kadına yönelik şiddet konusundaki söylemsel ifadeler yansıtılarak şiddetin küçümsenmesi eleştirilmektedir (44):

Örneğin rakamlar Türkiye’de kadına yönelik şiddetin son yedi yılda yüzde 1400 arttığını söylerken Kadından Sorumlu Devlet Bakanı Aliye Kavaf’ın Türkiye’de kadına yönelik şiddetin artmadığını, ancak son yıllarda medya tarafından görünür hale getirildiğini hatta bazı medya kuruluşları tarafından malzeme olarak kullanıldığını söylemesi bizi şaşırtmıyor.

Söz konusu aydınların *kör* olarak özneleştirilmesi, birkaç örnek üzerinden gösterilmektedir. Ayrıca bir bakanın mevcut şiddet haberlerinin abartılıp *bir amaç* için kullanıldığını söylüyor olması

fikrisabite göre kadına şiddetin ciddiye alınmadığını göstermekte ve şiddetin meşrulaşması için zemin oluşturmaktadır.

9. sayıda, yüzleri morarmış kadın resimlerinin yer aldığı, “Dayak atıyor ama bir sor bakalım niye?” (Sabitfikir, 2011g: 2) başlıklı haberde Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nce yayınlandığı söylenen bir kitap ve internet sitesinde kadının, *dayak yiyebilir* hatta *dayağı hak eden* olarak özneleştirilmesi eleştirilmektedir. “Kadınların aile içi ilişkilerde ‘söz dinleyen, uysal, sessiz, yumuşak’ tavırlarının dışında, kendilerinde görülmeye alışık olunmayan bir biçim kullanmaları da sonu kolaylıkla şiddete varabilen bir sürece dönüşebilmektedir” (Kümbetoğlu, 2016: 47). Haberde aktarılan ifadeye göre eğer bir erkek eşini dövdüyse kadın *yapması gereken yemeği* yapmamış olabilir. Ayrıca *aile reisinin* eve geldiği vakit yorgunluk ve açlıktan kızmaya *en müsait* olduğu andır, kızması *normaldir*. Kadının ataerkil gelenekteki yerini pekiştiren bu söylemsel ifadelerin haberleştiği metin, kadına şiddeti meşrulaştıran kitle iletişim araçlarının varlığını göstermesi bakımından önemlidir. Haber metnindeki ironik üslupla söz konusu normalizasyon eleştirilmektedir.

11. sayıda Mor Çatı Kadın Sağlığı Vakfının “Kadına Karşı Şiddetle Mücadele Günü” kapsamında hazırladığı üç adet videonun, RTÜK tarafından *toplumsal cinsiyet eşitliğine aykırı genellemeler içerdiği* sebebiyle engellendiği (Sabitfikir, 2012a: 3), İzmir’de bir polis merkezinde kadına şiddet gösteren polisle ilgili savcılığın hazırladığı iddianameyi skandal haber olarak yansıtan Milliyet gazetesi muhabiri Kemal Gökteş hakkında soruşturma açıldığı (sabitfikir, 2014c: 8) haberleri söz konusu kurumların kadına şiddeti normalize ettiğini gösteren pratiklerdir. Söz konusu pratikler aktarılıp şiddetin normalize edilmesi eleştirilmektedir.

16. sayıda İrem Karabaş’ın *Tanrı Mandalina Ağacına Tırmanınca* adlı kitabının tanıtımında kadınların neredeyse her gün şiddetin öznesi olduğu bu coğrafyada hissettikleri aktarılarak farkındalık oluşturulmaya çalışılmaktadır. Karabaş, yaşadığı coğrafyada kadın olmanın her an üçüncü sayfada haber olmak anlamında olduğunu, şiddete uğramaktan statü gibi şeylerle kaçılmayacağını belirtir. Kadın olmanın tehdit altında bir yaşamı da beraberinde getirdiği, şiddetin toplumda çeşitli şekillerde normalize edilmesi karşısında kadınların diken üstünde olduğu anlaşılmaktadır (aktaran Düzkan, 2012d: 35). Meşrulaştırılan şiddet karşısında her kadın bir gün bunun kurbanı olmaktan korkmaktadır. Çok fazla korkusu nedeniyle insanların kendisini *paranoyak* addedebileceği ihtimali dahi söz konusu korkusunun yersiz bulunması, bir başka deyişle şiddetin toplum nazarında *normalleştiğini* göstermektedir.

17. sayıda “Ağızdan Öpüşmesiz Kitaplar” başlıklı metinde 14 yaşındaki çocuğa tecavüz ettiği belirtilen Hüseyin Üzmez’in verdiği ifade aktarılır. Habere göre Üzmez, gazozuna ilaç atıldığını, hiçbir şey hatırlamadığını ve kendisine komplo kurulduğunu belirtmiştir. Tecavüz faili olmakla suçlanan bir erkeğin kendisini *komploya kurban gitmiş* biri olarak tanımlaması bu olaya mahsus

değildir. Çoğunlukla asıl mağdurun kendileri olduğunu belirten erkeklere inanılmasının nedeni ataerkil söylemde *fettan*, *cazibedar*, *yoldan çıkararak* kadın özneleştirilmeleridir. Metinde söz konusu ifadeden sonra yazarın “Şaka! Değil tabii ki. Üstüne bir de serbest bırakıldı” (Oral, 2012b: 51) ifadeleri tecavüz vakalarında hukuk sistemini ve yazarın kendisini konumlandığı yeri gösterip farkındalık hedeflenmektedir. Yine aynı metinde aralarında devlet memurlarının da olduğu 23 kişinin tecavüzüne uğrayan 13 yaşındaki N.Ç.’nin *rızası olduğunu* belirten Yargıtay kararı aktarılır (Oral, 2012b: 51). Erkeği aklamaya çalışan düzen, onca erkeğin tecavüzüne uğrayan çocuğun rızası olduğunu belirtmek durumunda kalmıştır. Tüm bunlar bireyden başlamak üzere kolluk kuvveti ve yargı makamının da aralarında olduğu sistemin ataerkil ideolojiyi yeniden ürettiğini göstermektedir. Dergide söz konusu haberlere yer verilerek okurlarda kadına şiddete yönelik farkındalık oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Yine aynı metinde kadına yönelik şiddeti normalize eden söylemsel pratikler aktarılarak şiddetin kolluk kuvveti tarafından meşrulaştırılması eleştirilmektedir. Metne göre polisin, kendisine sığınan kadına “[k]ocadır, hem sever hem döver.” atasözünü tekrar ettiği belirtilmektedir. “Defalarca şikâyet dilekçesi vermelerine rağmen ‘ailenin kutsallığı var, öpüşün barışın, kocan döver de sever de’ deyip yollanan ama bir süre sonra sokak ortasında işte o şikâyetçi oldukları kocaları tarafından boğazı kesilen, vurulan kadınlar” (Oral, 2012b: 51) hakkında duyarlılık oluşturulmaya çalışılmaktadır. Görüldüğü üzere kolluk kuvveti atasözlerine yaslanarak şiddet konusunda herhangi bir işlem yapmayıp kadını evine göndererek mevcut söylemi yeniden üretir. Metinde ise söz konusu özneleştirme biçimleri eleştirilmektedir.

24. sayıda Reha Çamuroğlu’nun, zulüm gören kadınlara ithaf ettiği *Nazar* adlı romanının tanıtımında kadına şiddete karşı duyarlılık oluşturulmaya çalışılmaktadır. “Cadı olmakla suçlanan ve diri diri yakılan bir kadının ‘ilahi adalet’ ile son bulan hikâyesi, kadına yönelik şiddetin, güçsüz mezalimin kara kaplı defterinden hiç değilse bir isim silmeyi umuyor belki de” (Güzelce, 2013: 63) ifadesiyle kadınların şiddet nesnesi olmasından şikâyet edilmektedir. Şiddet uygulayanlar zalim olarak özneleştirilirken, şiddete uğrayanların isimlerinin yer aldığı defter *kara kaplı* şeklinde anılır. Kadına yönelik şiddetin Orta Çağ’daki halinin aktarımıyla bugüne yönelik bir farkındalık oluşturulmaya çalışılmaktadır. Güzelce’ye göre o dönemde cadı olduğu için yakılan kadınlar bugün de pek çok neden uydurularak şiddete uğramaktadır ve her şey “[K]ol kırılır yen içinde kalır” söylemsel ifadesine bağlanmaktadır. Görüldüğü gibi şiddetin tarihi veya coğrafyası yoktur. Kadının ikinci cins olduğu her yerde çeşitli gerekçelere bağlanarak şiddet meşrulaştırılmaktadır. Metinde ayrıca muhafazakârlığın kendi içinde ataerkil ideolojiyi de barındırdığından dolayı kadına yönelik şiddeti doğurması eleştirilmektedir: “Bugün muhafazakâr toplum yetiştirmeye çalışanlara, ‘dogmacı erk’e söyleyecek bir sözü var Çamuroğlu’nun” (63) ifadesiyle tanıtım yazarının da eserin söylemine katıldığı anlaşılmaktadır. Kadına şiddeti meşru gören ataerkil söyleme bir reddiye olan roman ve tanıtımın muhafazakâr nesil yetiştirmek isteyenler için bir ders niteliği taşıdığı vurgulanmaktadır.

25. sayıda *kadına yönelik şiddet, edebiyatta nasıl ele alınmaktadır* sorusu üzerine “Kelebek Etkisi” metninde yeniden gündeme getirilmektedir. Metinde anlatıcı ve onun konuştuğu kişiden oluşan bir diyalog yer almaktadır. Önce anlatıcıya Stieg Larsson’un *Ejderha Dövmeli Kız* adlı romanının konusu sorulur. Anlatıcı bilgisayar uzmanı bir kız ve gizemli kötü adamdan bahsedince, diğer karakter “[b]ak sen bile farkında değilsin. O hikâyenin merkezinde aslında tecavüz edilen ve öldürülen genç kadınlar vardır ama toplumun ortak bilinci, kadına yönelik şiddeti öylesine kanıksamış ve normalleştirmiştir ki bizim gözümüzde öne çıkan hikâyeye bu olmaz” (Tanrıyar, 2013: 38) der. Kadın anlatıcının tecavüze uğrayan ve öldürülen kadınlardan önce başka karakterlere odaklanması, zihnin söz konusu mağdurları toplumsal kanaate göre işleme şeklinde yorumlanır. Yüzyıllardır kolektif bilince işleyen şey kadının şiddet mağduru olduğu ve şiddetin sıradanlaştığıdır. Bu bağlamda söylemsel ifade ve pratiklerin kadına yönelik şiddeti normalize etmesinden yakınılıp, farkındalığı artırmak için kadına şiddet konusunu merkeze alan eserler sıralanmaktadır⁹¹. Metnin sonunda şiddetin, kadına verilen değerden kaynaklandığını göstermek için Nazım Hikmet’in (aktaran Tanrıyar, 2013: 38) “ve sanki hiç yaşamamış gibi ölen / ve soframızdaki yeri öküzümüzden sonra gelen” mısralarına atıf yapılmaktadır. Şiirin verili mısralarında ataerkil toplumda kadının yaşayamadığı vurgulanmaktadır. Sofrayı kuran, yemekleri hazırlayan kadının kendi kurduğu sofradaki yeri bile evin öküzünden sonra gelmektedir. Öyleyse kadına yönelik şiddetin temelinde kadını değersiz olarak özneleştiren ataerkil toplumun var olduğu söylenebilir.

Sassa Buregren’in *Küçük Feministin Kitabı* adlı eserinin tanıtımında kadına yönelik şiddet meselesi yeniden gündeme getirilmektedir. Metinde şiddet konusuna Buregren’den bir alıntıyla başlanır. “Şiddetin bir ırkı, sınıfı, dini ya da milleti yok, ama şiddetin bir cinsiyeti var” (aktaran Maksudyan, 2015: 37). Ayrıca Louis C. K.’in bir komedi programında erkeklerin kadınlar için tehlikeli varlıklar olduğunu komedi unsuru yapması aktarılmaktadır (aktaran Maksudyan, 2015: 37):

Bir adamla çıkmayı kabul eden bir kadının cesareti, hayallerimin ötesinde bir şey. Bir erkekle çıkmayı kabul eden bir kadın tam anlamıyla aklını yitirmiş olmalı. Kadınlar için en büyük tehdidin erkekler olduğunu göz önünde tutarsak, kadınlar nasıl olur da hâlâ erkekler çıkabilir? Bir numaralı tehdit biziz! Kadınlar için bir numaralı tehdit! Küresel ve tarihsel olarak kadınların bir numaralı yaralanma ve sakatlanma nedeni biziz. Başlarına gelen en kötü şey biziz!

Bir komedi programında sarf edilen sözlerden yola çıkarak erkek zihninin kimi nasıl özneleştirdiğini görmek mümkündür. Öncelikle bir erkekle çıkmayı kabul eden kadın C. K.’e göre *cesur, aklını yitirmiş iken*; erkek, bir kadın için *tehlikeli, bir numaralı tehdit, yaralanmış kadınların müsebbibidir*. Bir erkeğin ağzından komedi unsuru olarak çıkan söz konusu sözler esasında bir

⁹¹ Listede yer alan eserler: Tess Gerritsen, *Çıracık*; Reha Çamuroğlu, *Nazar*; Sema Kaygusuz, *Yüzünde Bir Yer*; Latife Tekin, *Muinar*; Alice Walker, *Color Purple*; Tony Morrison, *En Mavi Göz*; Stephen King, *Dolores Claiborne*; Alina Bronsky, *Cam Kırıkları Parkı*.

gerçekliği ortaya koymakta ve ataerkil söylemin erkekler hakkındaki mevcut özneleştirme biçimini kabul ettiğini göstermektedir ancak tanıtımı yapan Maksudyan’a göre şiddetten komedi çıkmaz.

“Evliliğin Kara Yüzü: Domestik Şiddet Romanları” başlıklı dosya konusuyla 59. sayıda kadına şiddet konusu yeniden gündeme getirilmektedir. Şiddetin çoğalmasında edebiyatta bir tür olabilecek kadar geniş bir alan olan *domestic noir* doğurmuştur. “Kadının sırf kadın olduğu için kendisini emniyette hissetmediği ve şiddete maruz kaldığı her yer domestik şiddet mekânıdır” (Önen, 2016: 24). Türe ait romanlarda özellikle evlilik içi şiddet görünür kılınmaya çalışılır (22):

2015’in en çok satan kitabı olan *Trendeki Kız* hakkında konuşmamız gerek. Çünkü ardında 21. yüzyılın doğurduğu bir alt türün çılgın etkisi var. Evliliğin aslında psikolojik bir meydan okuma ve bir suç mahali olduğunu anlatan, kadın karakterlerin hem kurban hem de kaderlerini ellerine alan kahraman olarak merkezde durduğu, 'domestik şiddet romanları' ya da 'domestic noir/chick noir' diye adlandırılan bir alt tür bu.

Muhafazakârlığın en önemli kurumlarından olan aile⁹² metinde şiddetin görüldüğü bir yer olarak ele alınmaktadır. Nitekim türle ilgili sorular muhafazakârların sadece aile olma zorunluluğuyla görmezden geldiği meseleleri sorguya açar. *Domestic noir* türündeki bu romanlarda “[K]atil kim, kim yaptı? gibi sorular yerine “[N]e oldu?” ya da “Ne oldu evliliğe, aileye? Kadına ne oldu? Kocaya? (...) Evliliğin karı koca rollerinin gotik soslu yapısökümü” (Önen, 2016: 24). *Domestic noir* romanlarında erkek egemen toplumda pek çok kimsenin dayattığı *edebi* yerle bir eden kadın karakterler “hiçbir şey yapmadan kabullenmenin, sabretmenin bittiği yerde[dir]” (24). Önen’e göre kadına şiddetin *normal* haline geldiği toplumu yansıtan romanlarda farkındalık, güvenilmez anlatıcı ile okura daha samimi ve gerçeğe yakın hissettirilir. Bu türün romanlarında evlilik ataerkil söylemin karşısında yapısöküme uğratılır. Evlilik; kapitalizmin en küçük birimi, gelenek ve törenin başköşesi, mahalle baskısı, can yoldaşlığı; gelinlik kız için rüya vs. tüm tanımlamaların karşısında *ikiyüzlü bir mahlûk* olarak tanımlanmaktadır. Sırf kadın olduğu için şiddete maruz kalan insanların yaşadıkları kadına yönelik şiddetin evrensel olduğunu gösterir. Dosyada ayrıca *domestic noire* örnek olabilecek romanlara kısaca değinilmektedir⁹³.

Romanların kısa tanıtımlarından sonra dünyada ve Türkiye’de, kadınların âdil yargılanmayan erkeklerden aldıkları intikam haberlerine yer verilmektedir. Kadının, sağlanmayan adaleti tek başına sağlaması cezalandırılmasını da getirir: “Kadın, kanunu kendi ellerine alarak toplumun huzurunu koruyan aileye meydan okuduğu için cezalandırılıyor. Kadın için şiddete başvurmak bir kontrol kaybıyken, erkek için başkalarının üzerinde kontrol kurma aracı. Yasanın, kontrolün tarafında olması da bu yüzden” (Önen, 2016: 28). Şiddet uygulayıcısı erkek iken toplumun tepki göstermemesi, ancak kendini korumaya çalışan fail kadın olduğunda derhal cezalandırılması

⁹² Ailenin ne kadar sağlıklı olduğu bir başka çalışmanın konusudur.

⁹³ Paula Hawkins, *Trendeki Kız*; Gillian Flynn, *Kayıp Kız*; Pınar Kür, *Bir Cinayet Romanı*. Metinde bu türe örnek olabilecek yerli ve yabancı diğer romanların da isimleri yer almaktadır.

ataerkil normların pratiklerle yeniden üretildiğini göstermektedir. Kadının fail olduğu olaylar, ataerkil söyleme göre *aile kurumuna saldırı* ve *kontrol kaybı* addedilirken, erkeğin fail olması gayet *normal* karşılanmaktadır. Ayrıca Önen'e göre kadın cinayetleri polis/ adliye vakası olarak sunulup, bunların sosyolojik ve politik tarafı göz ardı edilir. Yine katilin ifadeleri, bahane ve pişmanlıklarıyla çıkanın tek bir ses olduğu, "ölü kadın, sessiz tanık" (28) ifadesiyle vurgulanmaktadır. Ayrıca Önen'e göre medyada cinayetin ana haber olması gerekirken, sivil toplum örgütlerinin eylemleri marjinalleştirilir ve dikkatler cinayetin üzerinden çekilip haklarını arayan kadınlara yöneltilir. "Sonuçta kadına yönelik şiddet haberleri, kadın cinayetlerinin önü alınamaz sıklığı karşısında farkındalık yaratmaktan çok, cinayeti normalleştirmek ve cinayet karşısındaki toplumsal isyanı uyuşturmaktan başka işe yaramaz hale gel[mıştır]" (Önen, 2016: 28). Bir diğer taraftan, metinde kadına şiddet meselesine dair romanlara artan talebin kapitalizmin bu alanı meşrulaştırdığı da belirtilmektedir. Kadınlar ekendi hikâyelerini anlatan domestic-noirlere yönelecek böylece burada kâr elde edilecek yeni bir alan doğacaktır: "Kadın okurun kolektif talebi, kadına şiddeti pazarlanabilir, paraya dönüştürülebilir bir tema olarak önemsetiyor, kapitalizmin anlayacağı ve bir ihtimal umursayacağı dilden meşrulaştırıyor" (28).

3.4.3. Cinsiyet ve Yazarlık

Erkek ve kadını çeşitli şekillerde normalize eden ataerkil söylem, konu yazarlık ve okuma olduğunda erkeği yazar, kadını okur şeklinde özneleştirir. "Romancılar kalem efendileridir; savaştı-erkeksi değerlerin egemen olduğu bir toplumda bir bakıma lüks sayılabilecek bir işle uğraşıyorlardır" (Gürbilek, 2007: 54). Erkek, etkileme gücüne sahip olduğu için yazar, kadın etkilenmesi gerektiği için⁹⁴ okur şeklinde konumlandırılır.

1. sayıda "Çağdaş Türk Edebiyatında En İyi 40 Şey" anketinin sonuçlarında kadın yazarlı hiç eser bulunmamasından dolayı *Notos* dergisinin eleştirildiği haberi yer almaktadır (sabitfikir, 2011a: 5). Eleştiri, Türk edebiyat kanonunun erkek egemen olarak yeniden üretilmesine yöneliktir. Yine aynı sayıda sayıdaki bir haber, *kadınların okuyacağı kitaplar* şeklinde bir sınıflandırmanın sorgulanmasına yöneliktir. 5. sayıda otuz dört kadın yazarın öykülerinden oluşan *Kadın Öykülerinde Doğu* kitabının tanıtımında, Doğu-Batı ile kadın-erkek dikotomisine bir de öykü-roman dikotomisi eklenmektedir. Doğu ve Batı'nın hâlihazırdaki cinsiyetlendirilmesi kolonyal söylem bağlamında üretilmiştir. Batı *eril, özne, etken, aktif, fetheden, pozitivist* vb. şekillerde tanımlanırken Doğu *kadınsı, nesne, edilgen, pasif, fethedilmeye/ kurtarılmaya muhtaç* olarak tanımlanır (Doğanay ve Bayraktar, 2020). Tanıtımda da söz konusu klişeye atıf yapıp öykü-roman ikiliği eklenmektedir (Yılmaz, 2011b: 50):

⁹⁴ "Kadın sırf kadın olduğu için etkilenmeye yatkın bir varlıktır" (Gürbilek, 2007: 38).

Bu ayırım, dilde estetik ve edebi dururken, gerçekte, dişil benliklerimize ve toplumun kadınlardan mürekkep bölümüne uyguladıklarımızın altını çiziyordu keza; hırpalanmış, açılan nice savaşlarla tekrar tekrar yıkılıp yağmalanmış, yenilmiş... Ama ne yaparsak yapalım, cılız bir ışıkla da olsa yaşamlarımızı renklendiren dişil benliklerimiz gibi Doğu da *suskun, yıprak, ezik, yağmalanmış* haliyle hala duruyor ne de olsa yerinde. Doğrudur dedim sonra tekrar kendi kendime, bu topraklarda erkek batıysa kadın doğudur... Ve devam ettim ayrımcılığa, erkek roman olsun kadın da öykü öyleyse diye.

Hâlihazırda mevcut kadın-erkek dikotomisinden şikâyet edilirken onu tersyüz etmek yerine tasnife, ayrımcılığın pekiştirildiğinin farkında olarak roman ve öykü de eklenir. Dolayısıyla kadının da Doğu'nun da yeniden *suskun, yıprak, ezik* şeklinde üretildiği söylenebilir. Metnin devamında yeryüzündeki tüm kadınların eşit olduğu ve hiyerarşinin bulunmaması gerektiği belirtilmektedir. Nitekim kitap başka kadınların hayatının anlaşılmasını sağlayabilmenin temennisi olarak sunulmaktadır. Her kadının mekân, zaman fark etmeden ataerkil düzen tarafından ikinci cins görüldüğü ve hepsinin birbirini anlaması gerektiği vurgulanmaktadır. Yeryüzünün her yerinde tüm kadınların ortak ezilmişlikler yaşadığı bunlarla ortak bir dil ve bağ kurarak yüzleşmek gerektiği ve hiçbir kadınlık durumunun bir diğerinden değerli ve ayrıcalıklı olmadığı ifade edilmektedir (aktaran Yılmaz, 2011: 50). Hâlihazırda ataerkil sistem kadın ve erkek arasında bir hiyerarşi yaratmaktadır. Kadınlar arasında hiyerarşik sistem olmaması gerektiği anlaşılmaktadır.

5. sayıda *erkek yazar kadın okur* düşüncesi ile bu cinsiyetlerin okuma alanları hakkında tartışılmaktadır. Bazı araştırmalarda kadınların şiir, öykü roman, erkeklerin iş stratejileri ve popüler bilim kitapları okuduğu bilgisi verilir. Ardından erkeklerin kendilerinden beklenen kitapları okuduklarını belirtip araştırmayı manipüle etmiş olabileceğinden söz edilir. “Acaba, bu araştırma erkeklerin toplumsal rollerine kendilerini uydurmak için fanteziden kaçmaya çalıştıklarının bir göstergesi olabilir mi? Okusalar da, okumadıklarını söylediklerinin, ya da arzularını bastırarak okumaktan kaçındıklarının?” (fikrsabit, 2011b: 42). Araştırma sırasında erkeklerin ne tarz kitaplar okuduklarına yönelik sorulara samimi cevap verip vermedikleri sorgulanmaktadır. Metne göre erkekler kendilerinden beklenen cevapları vermiş olabilirler. Bu da onların ataerkil söylemin kendilerini özneleştirme biçimini kabul ettiklerini gösterir. Metinde ayrıca Gürbilek'in (2007) tespit ettiği erkeklerin yazarak *efemineleşme* endişesine atıf yapıp, erkeklerin üzerine *ataerkinin gölgesinin düştüğü* ifade edilip erkeklerin söz konusu söylemin özneleştirme biçimlerini kabul etmeleri eleştirilmektedir (fikrsabit, 2011b: 42). Yine aynı sayıda “Batı'da Edebiyat Erkek-Egemen!” başlıklı haberde *Women in Literary Arts* adlı oluşumun erkek yazarların isimlerinin medyada daha çok yer aldığını gösteren bir araştırmasına (sabitfikir, 2011d: 3), V.S. Naipaul'un kadın yazarların duygusallıkları ve dünyayı dar perspektiften gördüğünü belirten ifadelerine (6), İngiltere'de bir kitapçıdaki *kadın romanları* başlıklı rafların, iki kadın müşterinin bu tasnifi küçümseyici ve alaycı buldukları için kaldıracaklarını içeren habere (sabitfikir, 2011f: 7) yer verilip kadınların yazarlık alanında da ikinci cins olarak muamele gördüklerine dair farkındalık oluşturulmaktadır.

15. sayıda “Kadının Kalemle İmtihanı” başlıklı dosyada, kadın ve yazarlık konusu sorunsallaştırmaktadır (Kaya, 2012: 20-24). Metne göre yüzyıllar önce bir psikopos, birinin papayla konuşmasını kaydetmesi gerektiğini söylediğinde genç bir kadın yazabileceğini belirtir. Psikopos “Ubi est penna vostra?” diye sorarak kadına aslında “[k]alemin var mı?” yerine kelime oyunuyla penisi olup olmadığını sormaktadır. Sorunun ardında, yazabilecek iktidara sadece erkeğin sahip olduğu düşüncesi vardır. Söz konusu olaydan bağımsız dünyanın farklı coğrafyalarında yaşananlar aktarılarak *[k]adından yazar olmaz* fikrinden dolayı ataerkil söylem eleştirilmektedir. Verilen örneklerden biri Osmanlı döneminde kadınlarla ilgilidir. 19. yy.’da romanın kadının ahlakını bozacağından endişe edilir, kadının okuması dahi tehlikeli bulunur. Okuduklarıysa değersiz boş ve havai addedilir. Yine metinde *A Dolls’s House* adlı eserden söz edilerek ataerkil özneleştirme biçimlerine karşı çıkılmaktadır. Eserde toplumun normalize ettiği rollere karşı çıkan kadın, evini kendisini aradığı için terk eder. “Gerçekten kim olduğunu bulmak için bunu yapmaya mecburdur. Gitmelidir; zira önce ‘kendisi’ olmadan iyi bir anne ve iyi bir eş de olması zaten mümkün değildir” (24). Eserin yazarı Henrik Ibsen’den, *evdeki melek* rolünü eleştirdiği için oyunun sonunu değiştirmesi yönünde baskı yapılır. Zira *evliliğin kutsallarına karşı çıkan* eser o dönem büyük skandal addedilir. Baş aktris sonu değiştirmede Nora rolünü oynamayacağını belirtince Ibsen mecbur kalır. Buna göre kocası Nora’ya annelik görevlerini hatırlatır, o da *kocasına ikinci bir şans vererek* kalmaya karar verir. Görüldüğü gibi ailenin devamlılığında kadının rolü önemlidir ve aile birliğine saldırdığı düşünülen önceki sonla oyun oynanmazken, ataerkil söylem kapsamında roller güncellendiğinde bir sorun çıkmaz.

12. sayıda “Neden Jane Austen” başlıklı metinde (Ayşe’nin Kitap Kulübü, 2012: 29) kadın ve yazarlık sorunsalı tekrar gündeme getirilmektedir. Jane Austen romanını kendi adıyla olmasa bile *Bir Hanım Tarafından* ibaresiyle imzalar. Büyük bir yüreklilik olarak anılan bu eylem Jane Eyre’i erkek adıyla yayımlatan Charlotte Bronte için geçerli değildir. 16. sayıda İrem Karabaş’ın *Tanrı Mandalına Ağacına Tırmanınca* adlı eserinin tanıtımında kadınlık ve yazarlık konusundaki tartışma yeniden gündeme getirilmektedir. Suzan Samancı ile daha önce yapılmış röportajda Samancı’nın ilk hikâyesini ev halkı uyuduktan sonra bir takvim yaprağına yazdığı aktarılıp, bu anekdotun kadınlık ve yazarlığa dair önemli bir örnek olduğu belirtilmektedir. Düzkan’a göre birkaç çocuğun sorumluluğu üzerindeyken, haftalık ya da yıllık izni olmayan kadınların ev işlerinin arasında bulabildiği küçük aralıklarda öyküye yönelmesi olağandır. Karabaş’a göre (aktaran Düzkan, 2012d: 35) roman yazmak öykü yazmaktan daha çok uğraş gerektirmekte, bu nedenle lüks sayılmaktadır. Yazabilmenin öncelikli şartı ise kadınlık belasından kurtulmaktır.

Kadına yazarlığın yakıştırılmayacağı algısının eleştirisine dair iki örnek de 13. sayıda görülmektedir. Herhangi bir yorum yapılmadan bilginin aktarıldığı habere göre Harry Potter serisinin yayımcısı eserin kapağına yazarın tam ismi olan Joanne Rowling’i yazmak yerine *daha fazla okunsun diye* J. K. Rowling yazar. Böylece yazarın kadın olduğu anlaşılacak ve daha fazla kişi okuyacaktır. Bir diğer habere göre yazar, sanatçı ve mantar uzmanı Beatrix Potter, mantar

bilimi hakkındaki ufuk açıcı yazısını gönderdiği Linnean Topluluğu tarafından kadın olduğu gerekçesiyle kabul edilmemiştir (sabitfikir, 2012d: 6). Her iki haber ataerkil toplumun kadınlara atfettiği değeri göstermesi bakımından önemlidir. Söz konusu haberlere yer verilerek bu konuda feminist duyarlılık sağlanmaktadır.

70. sayıda *Ursula K. Le Guin'le Konuşmalar* adlı kitabın tanıtımında Le Guin'in yazarlık ve kadın olmak hakkındaki sözleri üzerinden mesele tekrar gündeme getirilmektedir. Le Guin feminizmi bilmeden önce büyük fikirler ve onları yayanların erkekler olduğunu söyleyen ana akımı kabul ettiğini belirtir. Ancak bunu aşmak gerektiğini, yazmanın da söz konusu çabayı içerdiğini vurgular. Ona göre yazı, “Ben bir erkek taklidi değilim, kadın yazarım,” demeyi öğretiyor” (Zileli 2016d: 52). Yine erkek egemen kanonda kadınların yazar olarak başarılı olabilmesinin erkek yazarlara benzemekten geçtiğini söyler. Ataerkinin söz konusu normalizasyonuna karşı yazarın çok seslilik ve diyalogu önerdiği belirtilir. Le Guin'in düşüncelerinin aktarıldığı metnin de feminist literatüre katkı sağladığı belirtilebilir.

Altbaşlıklar altında değerlendirilmesi üzerine, kadının ataerkil geleneklerle özneleştirilmesi ve buna karşıt feminist söylem ile feminist söyleme karşıt üretilen ataerkil normalizasyon dergide muhafazakârlığın geleneğe bağlılık ilkesinin genel görünümüne dair fikir vermektedir. Derginin tamamına yakınında muhafazakârlığın bu ilkesinin sarsıldığı ve Feminist edebiyat kanonunun üretildiği görülmektedir. Bu sırada bazen ataerkil normları yeniden üreten kitaplar gösterilip oradaki özneleştirme biçimleri reddedilmekte bazen söz konusu normların kadın yaşamındaki yansımaları gösterilmekte ya da başlı başına feminizmin makbul öznelerinin görünür kılındığı kitaplarla *ideal* kadın özneleri üretilmektedir. Ataerkil söylemin üretimine bakıldığında ise bazı eserlerin söz konusu normları yeniden ürettiği bazı eserlerin ise böylesi bir sorunsal olmamasına rağmen kadın karakterlerine yer verilip ataerkinin ideal kadın öznesi olarak yansıtılmaktadır.

Feminist söylemin üretildiği metinler çoğunlukla Ayşe Düzkan, Oylum Yılmaz, Irmak Zileli, Nazan Maksudyan, Aysu Önen ve Melisa Kesmez'in metinlerinde görülmektedir. Dergide erkek yazarlar da yer alırken feminist söylemin bir iki istisna hariç hep kadın yazarlar tarafından üretilmektedir. Bu noktada kadınların feminist duyarlılığa daha çok sahip olduğu düşünülmektedir. Ataerkil söylemi üreten metinler ise hem kadın hem erkek yazarlar tarafından üretilmektedir. Erkek yazarların üretmesi ataerkinin kendi çıkarlarına çalışıyor olmasından kaynaklanabilir ancak bir kadın yazarın neden üretmiş olabileceği dikkat çekicidir. Öncelikle söz konusu kadın yazar⁹⁵, gerçekten ataerkil normalizasyonun kendisini ürettiği öznellik biçimlerini kabul etmiş olabilir. Son zamanlarda kamusal alanda -muhafazakârların hoşuna gitmeyecek şekilde- feminist hareketlerin görünürlüğüne artmasına binaen “*güçlü kadın öyle değil böyle olur*” düşüncesiyle bir düşünceyle bir kadının kaleminden yazılan metinle okuru etkilemek amaçlanmış olabilir.

⁹⁵ “Edebiyatımızın Güçlü Kadın Kahramanları” (Nurata, 2019b: 32) başlıklı metin kastedilmektedir.

2011-2018 sayılarının tanıtım alanlarında ataerkil söylemin üretimine rastlanmamaktadır. Ayrıca feminist söylemin üretimi konusunda ilk yıllardan sonraki yıllara doğru bir düşüş yaşandığı gözlemlenmektedir. İlk sayılarda daha vurucu ve tabu kırıcı denebilecek tavır zamanla sönümlenmektedir. İlk sayılardaki tabu kırıcı üslup her metninde feminist söylemi üreten Ayşe Düzkan'a aittir. *Seks işçiliği, porno, orgazm, kadın cinselliği* gibi muhafazakâr retoriğe tamamen farklı kavramsallaştırmaları barındıran ve muhafazakârlığın bu alandaki pek çok değerini temelden sarsan metinlerin ilk sayılarda sık olmasında Düzkan'ın etkisi yüksektir. Zamanla sönümlenmenin bir başka nedeni derginin o konudaki söylemi yeterli bulup başka konulara yönelmesi olabilir.

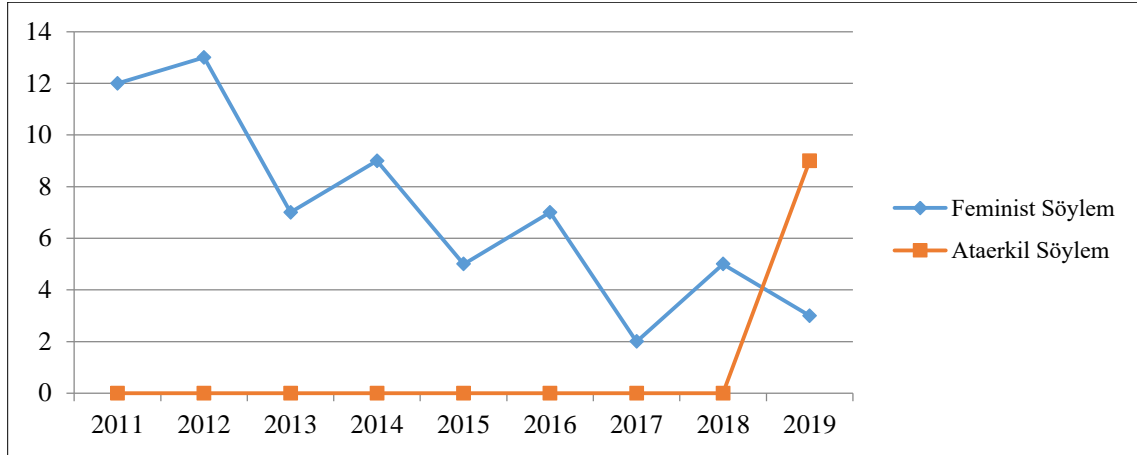
Öte yandan söz konusu sayılardaki reklam alanlarında az da olsa dinî söylem bağlamında *olması gereken kadın* öznelere üreten kitapların reklamları bulunmaktadır. Reklam alanlarında çok fazla ifade bulunmamakla beraber burada üretilen kadın öznesinin dini normalizasyon bağlamında olduğu anlaşılmaktadır. Yine aşk romanlarının tam sayfa reklamlarında pembe tonlu renklerle kadın silüetlerinin yer alması, *aşk romanlarının kadınlara göreliğini* üretmektedir. Dolayısıyla tanıtım ve haberlerdeki söylemin reklam sayfalarındaki söylemle çeliştiği söylenebilir.

Söz konusu dönemde illüstrasyon ve fotoğraflara bakıldığında birinde *normale* uyma dışında *normları* yıkmadan bahsedilebilir. İllüstrasyonlardaki kadın çizimleri *normal* değildir. Grafik ve tasarımcıların daha iyi yorumlayabileceği çizimlerde kadınlar mevcut biyo-politikaların dışında özneleştirilmektedir. 90-60-90 olmayan, belirli kalıplara sokulmayan, *normal* güzellik algısının dışında, cazibedar olması için uğraşılmayan, kimi zaman koltuk altı ya da cinsel bölgesi tüylü çizimler mevcuttur. Öte yandan kadın yazarların kitaplarının reklamlarında ya da tanıtım alanlarında bu yazarların belirli pozlarla çekilmiş fotoğraflarının yer alması, *kadın yazar duruşunu* normalize etmektedir. Tabi yazarların fotoğraflarıyla oynamak ve onların razı olmayacağı biçimlerle yayınlamak da etik değildir. Yine de fotoğraf ve resim bilimcilerin daha iyi analiz edeceği bilinmekle beraber; Elif Şafak, Nazan Bekiroğlu gibi çoksatan yazarların verdiği pozlarda⁹⁶ *normal* kadın yazar duruşunu ürettiğini belirtmekte fayda vardır.

Grafik 4'te de görüldüğü üzere, 2019 sayılarında her iki söylemi üreten metinlere rastlanmaktadır. Ataerkil söylem dikkat çekici bir şekilde hızla artarken, az da olsa feminist söyleme rastlanmasının birkaç nedeni olabilir. Dergi politikasında yazarlar serbest bırakılmış, onlar da kendi düşünceleri doğrultusunda yazmış olabilir. Ayrıca 2018 Ekim sayısından itibaren söz konusu feminist yazarlar derginin yazar kadrosunda bulunmadığından, dergide birden bire feminist söylemin kesilmesinin dikkat çekeceği düşünülmüş olabilir. Nitekim 2019'da üretilen feminist söylemlerdeki özneleştirme biçimleri önceki yıllardaki kadar çarpıcı değildir, kadın konusuna halk deyimiyle *suya sabuna pek dokunmadan* değinildiği söylenebilir.

⁹⁶ Kitaplığın önünde, elde kalem, başın duruşu ve eğimi, kameraya direkt bakmak ya da bakmamak, elin çeneye ya da başka bir yere dokunması gibi hususlar

Grafik 4: Ataerkil Söylem ile Feminist Söylem

Netice itibarıyla muhafazakârlığın geleneğe bağlılık ilkesi kapsamında ataerkil geleneklerle kadının ikinci cins olarak özneleştirilmesinin değerlendirildiği bu bölümde, söz konusu ilkenin ilk sekiz yıl sarsıldığı, son bir yıl da bu ilkeye bağlı kaldığı söylenebilir. Neslin ve ailenin devamlılığı için kadını *aciz*, *silik*, *itaatkâr* vb. şekillerde özneleştiren muhafazakârların temel değerleri, ilk sekiz yıl kadın cinselliği ve annelik gibi konular da dâhil olmak üzere temelinden sarsılmıştır. Kadınlık ve annelik arasında yapılan ayırım ve kadının *kendisini araması* gibi konular kapsamında aile kurumunun da sarsıldığı görülmektedir.

3.5. Aileye Bağlılık İlkesi: Genel Olarak Aile, Homofobi ve Queer⁹⁷

Karşı devrimci olarak doğan muhafazakârların temel ilkelerinden biri de aileye bağlılıktır. Bireye güvenmeyen muhafazakârlar toplumsal yapının en küçük birimi olan ailenin korunması gerektiğini düşünür. Böylece toplumsal yapı devam ettirilebilecek, ayrıca otorite bozulmadan korunabilecektir (Suda, 2018: 127). Louis de Bonald'a göre aile monarşi gibi tasarlanmıştır (127). Buna göre kral olan babayken diğerleri de onun uyuğudur dolayısıyla küçük bir devlet olan aile korunmalıdır. Muhafazakâr politikalarda ailenin korunması aslında özel mülkiyetin ve kapitalist örgütlenmenin de devamlılığını sağlar. Bu bağlamda karşı-devrimci doğan muhafazakârların modernistlere yaklaştığı noktalardan biri de aileye verilen önemdir⁹⁸. Görüldüğü gibi modernleşme söyleminin de temel dinamiklerinden olan aile, ideal vatandaşın üretimini sağlar. *İdeal kadın vatandaş* iyi bir anne ve düzenli iş gücü, *ideal erkek vatandaş* da vergisini ödeyen ailesini geçindiren babaya tekabül eder (Şerifsoy, 2000:158'den aktaran Açık Turğuter, 2018: 94). Böylece cinsel işbölümüyle kadınlık ve erkeklik üretilip ailenin devamlılığı sağlanır. Türkiye'de 1936'da

⁹⁷ LGBTI+ bireyler de bazı ülkelerde resmi olarak bir aile kurabilmektedir ancak muhafazakârlıkta queer kimliklere aile kurumunu sarstıkları gerekçesiyle karşı çıkarılır. Bu nedenle konu bu başlık altında değerlendirilmektedir.

⁹⁸ Serpil Sancar bu ikisi arasındaki ortaklığı Türk devleti açısından şöyle yorumlar: "Modernlik ile muhafazakârlık arasında bu sayede mümkün olan ideolojik ve politik geçişlilikler sadece aile modelini değil, Sünni İslam dinini ve ona dayalı Türk devletini de bugüne taşıyan özgün bir oluşum oldu" (Sancar, 2014: 309).

yayınlanan İlkokul Programında Aile Bilgisi dersi de bu amaçla verilmiştir. “Çocukların ileride kuracakları aile hayatında iyi bir anne ve baba olmaları, dirlik ve düzenlik içinde bir yuva tesis edebilmeleri için, erkek ve kadının aile ocağındaki vazife ve rolünü iyice kavratmak ve bunun için lüzumlu bilgi ve maharetleri kazandırmak” (94). Bu minvalde aile kurumunu yeniden üreten muhafazakâr yayıncılar olduğu gibi ters yönde söylem üreten medya organları da mevcuttur. *Sabitfikir*'e bakıldığında aile kurumunun genel anlamda sorgulandığı, hangi söyleme hizmet ettiğine dair verilerle, queer konusunun tartışıldığı görülmektedir.

3.5.1. Aile Kurumunun Genel Görünümü

Aile kurumunun genel olarak sorgulandığı bu bölüm, aşağıdaki maddeler doğrultusunda yorumlanmaktadır:

- ✓ *Öznesi olunan bir deneyimle ilgili bilgi alanının oluşumu:* Ataerkinin ve kapitalizmin ürettiği aile.
- ✓ *Deneyimin pratiğini düzenleyen örgütlenme:* Aile yaşamına dair pratikler.
- ✓ *Kişinin kendisini bu deneyimde tanımlama, kabullenme ya da reddetme pratikleri:* İnsanların ataerkinin aile söyleminin ya da aile karşıtı söylemin kendilerini ürettiği özellikleri kabul ya da reddetmesi.

Aile kurumuna dair ilk sorgulama derginin 16. sayısında görülmektedir. Jonathan Franzen'in *Özgürlük* romanının tanıtımında, muhafazakârların *ailenin devamlılığı* tezi, her doğan insanın *dünyanın kanseri* olarak özneleştirilmesiyle sarsılmaktadır. Muhafazakâr söylemde öznelere genellikle *sıcak bir yuvanın ferdi, mükemmel anne, sorumlu baba, hayırlı evlat* vb. şekillerde özneleştirilip aile idealize edilir. Tanıtıma bakıldığında aynı insanların karşıt söylem içinden bu sefer *sevgisiz, kanser ve nefret dolu* olarak özneleştirildiği görülmektedir (Önen, 2012c: 37):

Bu insan denen kanserin ilk tomurcuklandığı yere, aileye saphıyor neşteri. Birbirine sevgiden çok rekabetle bağlı karakterler çıkarıyor ailenin içinden. Kendilerini ebeveynleriyle kıyaslayarak aradaki farklar üzerinden bireyleşmeye çalışıyorlar. Her birey evden uzaklaştıkça topluma yayılıyor kanser. Yeni aileler kuruluyor.

Görüldüğü gibi *makbul* vatandaşı yetiştiren, kapitalizmin sürekliliğini sağlayan *kutsal* aile miti yapısöküme uğratılmaktadır. Sevgi, saygı, birlik, beraberlik ve paylaşım gibi bir retorikten tamamen uzak, doğan her insanın belli yaşa gelip kendi ailesini kurarak kanseri çoğalttığı belirtilmektedir. Ölümçül hücre anlamına gelen ve bulaştığı yeri yok eden anlamındaki kanser kelimesiyle ailenin de aslında insanı *yok edici* olduğu vurgulanmaktadır. Nesillerin devamını sağlama konusunda hemfikir olan ve kimi zaman doğurmayan kadınları ötekileştiren muhafazakâr söyleme ters bir yönde her doğanın kanser olduğunu belirten roman ve onu yeniden üreten tanıtım anti-muhafazakâr söyleme katılmaktadır.

23. sayıda *Muhteşem Yüzyıl* dizisi etrafında çıkan tartışmadan yola çıkarak son zamanlardaki Türk dizilerinde *ailenin kutsallığı* ve *tarihin dokunulmazlığı* hakkındaki söyleşide Altay Öktem, ailenin kapitalist çıkarlar için kutsal ilan edildiğini belirtmektedir. “Aile niye kutsal olsun?” diye sorularak çekirdek ailenin kapitalist toplum yapısıyla üretildiğinin ifade edildiği metinde tekeşliliğin de biyo-iktidar aracılığıyla meşrulaştırıldığı anlaşılmaktadır. Biyo-iktidar kapitalizmin çıktılarında olması göz önünde bulundurulduğunda, aile kurumunun tamamen *duygusal* nedenlere dayandığını (Cömert, 2013a: 19) meselenin din ya da ahlaki ile bir ilgisinin bulunmadığına yönelik ifade anlam kazanmaktadır. Ailenin miras hukuku gibi mülkiyet meselelerinden dolayı kutsallaştırılması bağlamında insanların *tekeşli* olarak özneleştirilmesi eleştirilmektedir. Tek eşlilik sayesinde soya dayalı mülkiyet sisteminin devamlılığı gözetilip ona göre bir planlama yapılmaktadır. Ailenin ahlaki ve dini retorikten kutsallaştırılmasının da bir nevi yapısökümü olan ifadelerle muhafazakârlığın aileye bağlılık ilkesinin sarsıldığı görülmektedir.

Aile kurumunun sarsılması bir on sayı sonra tekrar gündeme gelmektedir. 31. sayıda “[b]ir büyük aile romanı, [h]aliyle cehennemî bir atmosfer” (Yılmaz, 2013b: 72) ifadesiyle sunulan Andrea Gilles’in *Beyaz Yalan* romanının tanıtımında aile kavramı yeniden sorgulanmaktadır. “Peki, ne içindir bütün bu sırlar ve yalanlar? Ataerkinin, yani soy denen şeyin devamlılığı için elbette” (72) ifadesiyle aile mitinin çöktüğü düşüncesi yeniden üretilmektedir. Metinde aile fertlerinin muhafazakâr söylemde soyun devamlılığı için araç olarak özneleştirildiği ancak bu özneleşme biçiminin manipüle edildiği vurgulanmaktadır. İnsanların soyun devamlılığı için araçsallaştırılması, *evlenmiş olmak için evlenmeyi* de anlaşılır kılmaktadır. *Evlenmesi gereken kişi* olarak özneleştirilen ve buna boyun eğen insanlar sonuç olarak *evlenmiş olmak* için evlenir. Dolayısıyla bu amaç için kurulmuş birlikteliklerin cehennemi andırması da kaçınılmazdır. Öte yandan insanın aile kurumu için kullanılarak bireyselliğinin yok edildiği belirtilmektedir. Birey olarak *kendisini gerçekleştirse* de vakti geldiğinde *varlığını* ailenin *varlığına armağan etmesi* beklenmektedir. Romanın ve metnin, birey vurgusu yapılarak, toplumu önemseyen muhafazakârlıktan ziyade bireyi ön plana çıkaran liberal düşünceye yaklaştığı belirtilebilir.

40. sayıda Şebnem Burcuoğlu’nun aileyi üreten *Kocan Kadar Konuş* romanıyla Fatih Altınöz’ün aileyi sorgulayan *Kutsal Aile* adlı iki romanının karşılaştırıldığı metinde; evlilik, aile gibi kurumlar yeniden tartışılıp muhafazakâr normalizasyon eleştirilmektedir. *Kocan Kadar Konuş*’un başkarakteri Efsun ataerkin özneleştirme biçimini kabul ederek *evde kalmamak* için evlenme gayesiyle yaşar. Kadın, geleneğe bağlılık ilkesi bölümünde de anlatıldığı gibi ikinci cins olarak değer gördüğünden ondan beklenen, iş sahibi olup kendini idare etmesi değil, *ona bakacak bir erkek* bulmasıdır. Bahsedilen bilgi alanında *evde kalmak* tabiri, evlenmemiş kadınlar ile evlenmiş kadınlar arasında dikotomi yaratır. Başkarakter Efsun da muhafazakâr normlar içinde *evde kalmış* olarak damgalanmamak için bu uğurda çaba sarf eder. “Türkiye’de kadınların DNA’larına kodlanmış olan evlenme saplantısı, ne yazık ki bizim ailede daha yoğun” (aktaran Hayati Roman, 2014a: 39) ifadesiyle evlenmenin genetik bir kod olduğu düşüncesi üretilmekte ve

evlilik normalize edilmektedir. *Evde kalmama* çabası *saplantı* olarak anılsa da Efsun'un bu *saplantı*dan hiç şikâyeti olmadığı belirtilip, *evlilik çağına* gelmiş kadın öznesi yeniden üretildiği için roman eleştirilmektedir. Bu romanı okuyanlara bir de *Kutsal Aile* romanının okunması tavsiye edilmektedir. Zira metnin yazarına göre “evlilik kurumu, içi beni dışı seni yakar misali, dışardakilerin içerde olmak için, içerdekilerin ise firar etmek için can attıkları garip bir hapishane[dir]” (Hayati Roman, 2014a: 39) ve buna şahit olunması gerekmektedir. Kişilerin mahkûm olarak üretildiği *hapishanenin* ayrıntılı tasviri olan *Kutsal Aile* romanı ve tanıtım metni muhafazakârların aile kurumunu temelden sarsmaktadır.

43. sayıda “Mültecinin Evi” başlıklı metinde muhafazakâr toplumun *gayrimesru* cinsel birliktelik yaşayanları *namussuz* olarak özneleştirilmesi ancak bu kişilerin de pekâlâ sorgulanabileceği belirtilmektedir. “Namus demişken; *namusuna çok düşkün* bu topraklarda, 30-40 lira karşılığında Suriyeli kadınları gecelik seks kölesi olarak kiralayanların, ikinci ya da üçüncü eş kisvesi altında pedofililerini tatmin edenlerin, 14-15 yaşında kızları pavyonlarda ve otellerde çalıştıranların da varlığını hatırlamalı” (13melek, 2014b: 22) ifadesiyle aile kurumu dışında cinsel birliktelik yaşayanlara yönelik *namus* argümanı sorgulanmakta, namus vurgusu yapan kimselerin kendilerinin de bu yönde bir problemi olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla aslında aileye bağlılık ilkesine pratiklerde pek de uyulmadığı söylenebilir. Metinde *namuslu- namussuz* gibi inşa edilen kategorileri daha da keskinleştiren, aynı zamanda namusu cinselliğe bağlayan muhafazakârlıkta söz konusu kategorilere ne kadar riayet edildiği sorgulanmakta, tersyüz edilmektedir.

55. sayıda Saul Friedlander'ın *Kafka: Utanç ve Suçluluğun Şairi* adlı kitabının tanıtımında Kafka'nın genel olarak kurumları *hastalıklı bir yapı* olarak gördüğü belirtilip (Bıçakçı, 2015: 52-53) bu hastalıklı yapının en temeline de aileyi koyduğu ifade edilmektedir. Kafka'ya göre başta aile olmak üzere tüm kurumlar; *silik, kendisini gerçekleştiremeyen, korku içinde yaşayan mahlûklar, sürekli kaygılı insan* öznesini üretmektedir. Romanlarında tüm kurumları sorguya tabi tutan Kafka'nın aile ilişkileri tanıtılan eserde ele alınmaktadır. Ayrıntının verilmediği kitap ve tanıtım, muhafazakârların sıkı sıkıya bağlı olduğu -başta aile olmak üzere- tüm kurumlara eleştiri niteliğindedir.

Yaklaşık 30 sayı sonra aile kurumu hakkında bir sorgulama daha görülmektedir. 87. sayıda Jonathan Franzen'in, *Saflık* romanının tanıtımında aile mitinin çöktüğü belirtilmektedir. İdealize edilenin orta sınıf, beyaz, iki çocuklu bir Amerikan ailesi olduğu belirtilip romanın bu idealize edilmiş aileyi; çiftlerin birbiriyle uyumu, evlilik çocuk eğitimi, annenin cezalandırılması, kadın istihdamı, çiftin çatışması gibi konularla sorguladığı görülmektedir. Baba karakterinin aile içinde pek varlık göstermemesi, Pip'in sorunlar yaşamasına neden olur. “Aile çerçevesi tam olsaydı sanki tüm bunların hiçbiri yaşanmayacaktı” (Çayırılı, 2018: 48-49) ifadesiyle ailenin dışarıdan bakıldığında tüm fertleri birlikte yaşasa da her şeyin yolunda gitmeyebileceği vurgulanmaktadır.

Öyleyse muhafazakâr söylemin idealize ettiği öznelerin aslında pek de öyle olmadığını ortaya koyan roman ve tanıtım, bu noktada söz konusu ilkeye bağlılık göstermemektedir.

Söz konusu sayıdan 8 sayı sonra 95. sayıda Domenico Starnone'nin *Bağlar* romanının tanıtımında aile bağlarının sorgulanması yeniden gündeme gelmektedir. Aileyi, *tekdüze, anlamsız bir makinanın aynı çarkları* olarak nitelendiren erkek karakter evini terk edip bir başka kadınla yaşamaya başlar. Uzun yıllar sonra eşi ve çocuklarında neden olduğu tahribatı artık görmezden gelemez. Kızı Anna'ya bağcıklarını bağlamayı öğrettiği anı hatırladığında aile bağlarını düşünür (Çalışkan, 2019a: 52):

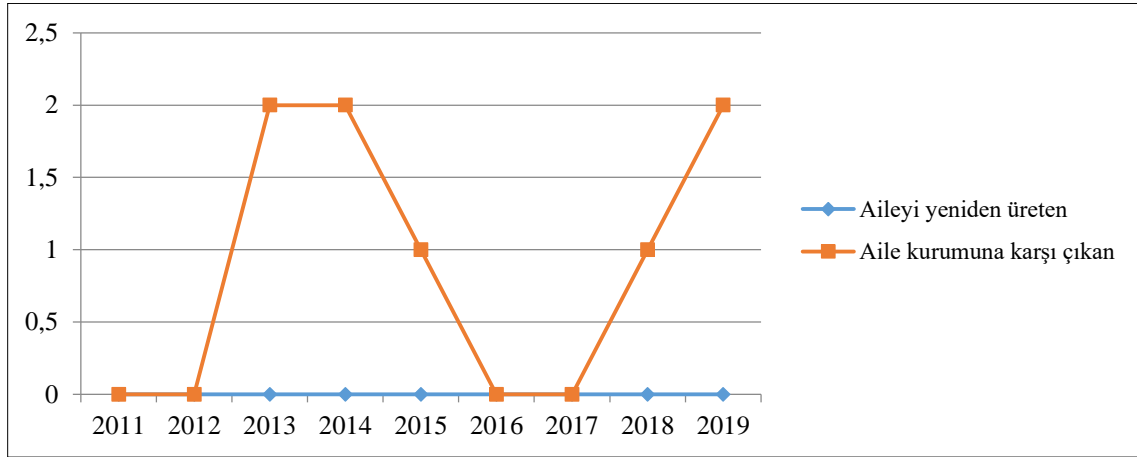
Aldo roman boyunca kurtulmaya çalıştığı evliliğin, gelenekselliğin bağlarından yakındır. Hikayenin bütününe yansıyan “bağlanmaktan kaçınma, kurtulma” diğer taraftan da aile bağı denilen olgudan hangi şartta olursa olsun kurtuluşun olmadığına dair ayakkabı bağcığı kullanışlı bir metafor olarak romana derinlik katmış. Bağlar, aslında çok da tekin bir kurum olmayan “aile” kavramını bireyler üzerinden, birden çok anlatıcının gözünden var olma sorunu ile irdeliyor.

Erkek karakter, muhafazakârlığın normalize ettiği aile rollerini reddedip aile bağlarını *kaçılıp kurtulacak bir şey* olarak görür ancak hiçbir şartla aileden kopmadığını fark eder. Metinde ailenin *tekinsiz bir kurum* olduğu söylemi devam ettirilmektedir. Bu da aslında daha muhafazakâr bir duruş sergilemeye başlayan dergi için dikkate değer bir durumdur. Aynı sayı ve dönemde muhafazakârlığın pek çok ilkesi yeniden üretilirken aile konusunda böylesi bir karşıtlık dikkate değerdir.

104. sayıda Camille Bordas'nın *Birlikte Yaşamamanın Yolları* romanının tanıtımında uyumsuz aile profili çizilerek bunun sorumlusu olarak modernitenin işaret edilir. Romanda olaylar; anne, baba ve altı çocuktan oluşan ailenin en küçük çocuğu olan Dory'nin gözlemleriyle aktarılır. Dory'nin abi/ ablaları doktora öğrencisi, müzisyen ve başarılı bir lise öğrencisi olup üç kişinin odasına kapanıp tez yazmaları, diğerlerinin kendi ders ve müziğiyle uğraşmaları aile içinde iletişimin az olduğunu gösterir. Ayrıca baba çoğunlukla iş yerinde ya da şehir dışında bulunur. Sadece annenin aileyi akşam yemekleri sayesinde topladığı belirtilmektedir. Tüm bunlar tanıtım metninde modernleşmeye bağlanmaktadır. “Bu türden romanlarda geleneğin değerinin yitmesi, modernleşme gibi olgular, aile üyelerinin yaşam tarzlarından insan ilişkilerine, yaptıkları işlerden kullandıkları dile kadar kendisini gösterir” (Karlı, 2019: 27). Görüldüğü gibi iletişimsizlik problemi muhafazakârların önem verdiği ilk kurum olan ailede başgöstermiştir. İletişimsiz özneleri yaratan da modernite olarak yer almaktadır. “Muhafazakâr açıdan kültürün modernlikteki kaderi, otorite olarak kabul edilmiş geleneklerin geri gelmeyecek şekilde eriyip gitmesi, sosyal bağların uyumluluk üretici toplum-ötesi garantilerinin sürekli erozyonudur” (Dubiel, 2013: 53).

Grafik 5: Aile Kurumunun Genel Görünümü

Aile kurumuna genel olarak eleştiri getirilmekte, ailenin kutsanmasına yönelik bir tanıtım metnine rastlanmamaktadır. Dikkat çeken bir diğer husus ailenin eleştirilmesine 2019'a ait sayılarda da rastlanmasıdır. Derginin bu yıla ait sayılarında genel olarak muhafazakâr söylem hâkimken bu konuda karşıt söylemin geliştirilmesi dikkat çekmektedir. Muhafazakârlığın aile kurumunu sarstığı düşünülen Queer kimliklere dair verilerin de analizi bu ilkenin daha güçlü bir şekilde tartışılmasını sağlayacaktır.

3.5.2. Homofobik Söylem ve Queer

Aile kurumuna önem veren muhafazakârlar soyun devamlılığı için bir kadın ve bir erkeğin birlikteliğini normalize ederek LGBTI+ bireyleri çeşitli şekillerde damgalayıp homofobik söylem üretir. Muhafazakârlıkta *statikoyu* koruyarak mevcut iktidar ilişkilerinin devamlılığı istenir ve bu nedenle normlar sürdürülmeye çalışılır. Toplumsal cinsiyet normları da bu iktidar ilişkilerinin sürdürüldüğü alanlardan biridir. “Toplumsal cinsiyet, cinsler arasındaki kavranabilen farklılıklara dayalı toplumsal ilişkilerin kurucu ögesidir ve toplumsal cinsiyet iktidar ilişkilerini belirgin kılmanın asli yoludur” (Scott’tan aktaran Özkazanç, 2015: 113). Bu alanda cinsiyetler arası geçişkenliğin artması muhafazakârların dayandığı normların yıkılması anlamına gelmektedir. Söz konusu retorikte *doğal* olarak sunulan; *üreme odaklı* cinsiyet ve cinselliktir, üreme odaklı olmayan eylemler *patolojik* veya *hastalıklı* olarak tanımlanır (Drenth, 2007: 97), sapkınlıkla nitelenir⁹⁹. *Yanlış seçimleriyle* heteronormativenin dışında kalan kişiler *oedipal yapıyı tehdit eden suçlular* şeklinde özneleştirilir (Hocquenghem, 2015: 138-139). Monique Wittig (aktaran Butler, 2014b: 192) bu noktada iki iddiayı öne sürer. İlkinde göre toplumsal cinsiyet normları, *doğa* kategorisi

⁹⁹ “Sadece zevk amacıyla yapılan seks türleri günahtır, suçtur ve ölümle cezalandırılabilir. Oysa bu konuda çok farklı görüşler olabileceği öteden beri biliniyordu. The Book of Conversations with Friends: on the Intimate Relations Between Lovers in the Domain of the Science of Sexuality adlı kitap, sonradan Hıristiyan olan İsmail ibni Yahya adlı bir Musevi doktorun kalemile on ikinci yüzyılda yayınlanmıştı. Yazar bazı kadınların cinsel birleşmeden çok klitorislerinden zevk aldıklarını itiraf ediyor ve bunun ancak onların lezbiyen eğilimleriyle açıklanabileceğini ileri sürüyordu” (Drenth, 2007: 97).

dâhilinde üreme odaklı cinselliğe yarayacak şekilde siyasi olarak üretilmektedir. Ayrıca *erkek* ve *dişi* şeklinde üretilen iki cinsiyetin temelinde ekonomik nedenler vardır ve *cinsiyet* kategorisi başlıbaşına doğallaştırılmış bir siyasi alandır. Cinsiyet rejimlerinin cinselliği ürettiğini belirten Foucault'ya göre bedenlerin cinsiyetlendirilmesi, toplumsal düzenlemenin parçası olmak ve ona tabi olmanın sonucudur. Cinsiyet yasalarını düzenleyenler, çeşitli dispozitiflerle cinsiyet, haz ve arzuları üretip biçimlendirir. Bu doğrultuda normların dışına çıkanlar *ucube*, *sapık* vb. şekillerde öznelştirilir. Söz konusu şekillerde damgalamanın temel nedeni kapitalist üretim biçimleridir (Foucault, 2018: 11-12):

Bir gün batımının sonrasında Viktoryen burjuvazinin tekdüze gecesine varılmıştır. İşte o zaman cinsellik titiz bir biçimde kapatılır. Yeni bir mekâna taşınır. Karı kocadan oluşan aile el koyar cinselliğe. Onu, üreme işlevinin ciddiyeti içinde bütünüyle yutar. Cinsellik konusunda çeneler kapanır. Yalnızca meşru ve döl veren çiftin borusu öter (...) Toplumsal uzamda olduğu gibi her evin merkezinde resmen tanınan, aynı zamanda fayda ve verim getiren tek bir mekân vardır: ana babanın yatak odası.

Söz konusu normalizasyonun dışında kalanlar ötekileştirilirken kapitalist sistemin sürdürülebilirliğinde üreyip çoğalabildiği için aile, yani heteroseksüellik normalize edilmektedir¹⁰⁰. Örneğin Gaille Kanunu'nun 25 Kasım 1960 tarihli 330. maddesinin 2. paragrafına göre hemcinsiyetle *edepsizlik* edenler altı aydan üç yıla kadar hapis ve 1000-15000 frank para cezasına çarptırılırken karşı cins ile yapılan *edepsizliğin* cezası sadece 500-4500 franktır (Hocquenghem, 2015: 58). Öte yandan söz konusu bireyler suç kategorisine de alınır. Robert Musil'in *Genç Törless* romanında suç işleyen bir öğrenciyi zorla alıkoyan hemcinsleri onun hırsız olduğuna göre zaten *ibne* de olabileceğini düşünmektedir (58). Hırsızlık suçunu işleyen kişinin aynı zamanda *ibne* de olabileceği düşüncesi, her iki kategoriyi *günah* çatısı altında toplayarak, mevcut homofobiyi yeniden üreten pratiklerdendir. Heteroseksüel erkeğin tepede olduğu cinsel kimlik hiyerarşisinde homoseksüellik, biseksüellik ve transseksüellik dışlanır ve *anormal* kabul edilir. Lezbiyen, gey, biseksüel, transgender, intersex bireyleri (LGBTI+) karşılayan *queer* kavramı, *tuhaf* ve *acayip* anlamına gelen *ibne* kelimesinin karşılığı olup (Longman-Metro Büyük İngilizce-Türkçe-Türkçe Sözlük, 1993: 1226) bu bireyler toplum tarafından damgalanır. Toplum görmezden gelip dışladıkça onlar da var olma çabası içinde görünür olmayı ister. Beden ve nüfusun denetlediği bu alan muhafazakâr politikalarla sürdürülmektedir.

Neoliberal muhafazakâr politikaları benimseyen başta Amerika olmak üzere diğer ülkeler ve Türkiye'de birtakım söylem ve pratiklerle homofobi yeniden üretilmektedir. Neoliberal muhafazakârlık cinsiyet değişikliği konusunda kesin kurallara sahiptir, bu da aile ve dinin korunması gerekliliğinden kaynaklanır (Vural, 2003: 63):

¹⁰⁰ Öte yandan kamusal alanda görünürlükleri de azalan söz konusu kişiler yine kapitalist çıkarlarca genelevler ve fahişelik çerçevesinde kâr elde edilebilecek bir konuma getirilir.

Günümüz muhafazakârları da klâsik liberallerle birlikte, devletin kürtaj ve cinsiyet değiştirme ameliyatlarına parasal destek vermesine karşı çıkmaktadırlar. Ancak klâsik liberaller bunu daha çok yeniden dağıtımcı adalet ve sosyal siyaset anlayışlarına karşı olduklarından dolayı yaparlarken, muhafazakârlar ağırlıklı olarak, ailenin korunması kaygısından veya dinsel gerekçelerden dolayı aynı tutumu almaktadırlar.

ABD'deki muhafazakârlar eşcinselliği *İncil'e saldırı* olarak tanımlayıp çeşitli kampanya, dilekçe ve imzalarla yasaklatmak ve suç olarak tanımlamak gayretindedir (Köni ve Torun, 2013: 198). Onlara göre yeryüzündeki felaketler söz konusu bireylerin *günahları* yüzünden Tanrı tarafından *ceza* olarak gönderilmiřtir¹⁰¹. Türkiye'ye bakıldığında LGBTI+ bireylerin varlığı ve kamusal alanda görünürlükleri son dönemlerde artmıştır. 2002'de AK Parti lideri R. Tayyip Erdoğan, hapisten çıktıktan kısa bir süre sonra verdiği beyanda LGBTI+ bireylerin haklarının anayasal güvence altına alınması gerektiğini ifade ederken, medyada onlara yönelik nefret söylemini de kınar¹⁰². Ancak pratiğe bakıldığında 2013 yılında CHP ve BDP tarafından cinsel yönelim ve cinsel kimliklerin ayrımcılığa tabi tutulmaması gerektiğiyle ilgili düzenleme önerisi MHP'nin de desteğiyle reddedilir, AK Parti Düzce Milletvekili İbrahim Korkmaz bir süre sonra konuyu yeniden gündeme getiren CHP'li bir milletvekilini *ahlaksızları savunan bir ahlaksız* olarak niteler.

Öte yandan muhafazakâr ya da dindar olduğunu iddia eden LGBTI+ bireyler de vardır. Fransa'da yaşayan, Queer Müslüman evlilik üzerine bir kitap yazıp¹⁰³, "Homosexual Muslims of France" isimli topluluğu kuran gay imam Ludovic-Mohamed Zahed, Allah'ın ve Muhammed Peygamber'in eşcinselliği asla lanetlemediğini belirtir¹⁰⁴ ve İslamiyet'in farklı ideolojiler tarafından kirletildiğini ifade eder. Kendisinin bu söylemler nedeniyle tehditler aldığını da vurgular. Bunun dışında Türkiye'de kimileri tarafından oksimoron olarak tanımlanan AK LGBTI¹⁰⁵ bireyler de vardır. AK Parti'nin kendileriyle ilgili politikalarını eleştirseler de söz konusu partiye oy verdiklerini açıklayan bu kişiler, meselenin yine mevcut hükümet tarafından çözülebileceğini ifade eder. "AK Partiliyiz, eşcinseliz, alışın her yerdeyiz" şeklindeki sloganlarının karşılığında toplum nazarında hiçbir kesimin kendilerine alışamadığını belirtip¹⁰⁶ kendilerine yönelik *günahkâr* özneleştirmesini kabul etmeyerek kendilerini şöyle tanımlarlar:

Dışardan günahkâr görünebilirim ama belki herkesten çok iman vardır içimde ya da iyi bir insanımdır. Heteroseksüel biri, onu öldürmüş, bunu çalmış, şunun hakkını yemiş, hırsızlık

¹⁰¹ Muhafazakârların beslendiği kaynaklardan biri Sodom ve Gomora kıssası ile Lut Kavmi kıssasıdır. Bu kıssalara göre insanlar hemcinsleriyle birlikte olduğu için helâk edilmiştir.

¹⁰² <https://www.youtube.com/watch?v=VihpUpSuv6k> (20.05.2020).

¹⁰³ Le Coran et la Chair, Dr. Ludovic –Mohamed Zahed

¹⁰⁴ <https://t24.com.tr/haber/escinsel-imam-kuranda-escinsellige-referans-yoktur-hz-muhammed-yasasaydi-insan-haklarini-savunurdu,333643> (20.05.2020).

¹⁰⁵ <https://eksisozluk.com/ak-lgbt--4045179?p=2> (20.05.2020).

¹⁰⁶ <https://t24.com.tr/haber/ak-lgbti-kurucusu-meseli-hem-musliman-hem-escinsel-hem-de-akpli-olunca-insanlar-inanamiyor,301093> (20.05.2020).

yapmış. Sizin kıldığınız namaz, tuttuğunuz oruç kabul olmaz diyorlar. Allah bizi böyle yaratmış, kimini sakatlıkla, kimini zenginlikle, kimini fakirlikle deniyor. Seni de eşcinsellikle deniyor. Benim eşcinsel imam arkadaşım, Hac'ca giden eşcinsel arkadaşım var. Eşcinsellik ayrı, ibadet ayrı.

Görüldüğü üzere, muhafazakârların genel olarak kabul etmeyip damgalama konusunda ataerki ve kapitalizm¹⁰⁷ ile birleştiği norm dışı kabul edilen cinsel kimlikler, son dönemde Fransa'daki imam ile Türkiye'deki AK LGBTI+ örneğiyle muhafazakâr olduğunu iddia eden kişilerin de kendisini dâhil ettiği bir kategoridir. Kategorilerin iç içe geçtiği bu duruma pek sık rastlanmaz ve genel norm olarak kabul görmüş heteronormative bağlamında insanlar çeşitli söylemsel ifade ve pratiklerle özneleştirilip her ikisi arasındaki sınırlar daha da keskinleştirilir. Bir kısım medya organında nefret söylemleri, bir kısmında da Queer söylemler üretilir. *Sabitfikir*'de ise nefret söylemlerine dair haberler “düşünce özgürlüğü” bülteninde sunulup roman tanıtımlarında Queer söylem yer almakta ve kategoriler ayrı biçimde yeniden üretilmektedir. Muhafazakârların aileye bağlılık ilkesi bağlamında değerlendirilen bu bölüm aşağıdaki maddeler bağlamında yorumlanmaktadır:

- ✓ *Öznesi olunan bir deneyimle ilgili bilgi alanının oluşumu:* Cinsel kimlikler.
- ✓ *Deneyimin pratiğini düzenleyen örgütlenme:* Eşcinsellere yönelik nefret söylemleri bağlamındaki pratikler ile LGBTI+'yi normalize eden söylemin pratikleri.
- ✓ *Kişinin kendisini bu deneyimde tanımlama, kabullenme ya da reddetme pratikleri:* Kendisini muhafazakâr olarak tanımlayanların ya da LGBTI+ bireylerin kendilerini kabul ya da reddi¹⁰⁸.

Derginin ilk yılında “düşünce özgürlüğü” bülteninde yer alan haberlerde muhafazakârların LGBTI+ bireyleri damgaladığına dair haberler yer almaktadır. Haberlerin söz konusu bültende yer alması, LGBTI+ bireylerin homofobikler tarafından ötekileştirilmesinde derginin tavrının kimliklerden yana olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Haberlerden birine göre dönemin başbakan yardımcısı Bülent Arınç, Türkiye'de queer kimliklerin haklarını savunan *Kaos GL*'nin yaptığı mitingi *garip* insanların faaliyeti olarak değerlendirir (Sabitfikir, 2011d: 10). Nitekim *normal* erkeğin heteroseksüel olduğu düşüncesiyle oluşan homofobi, kadın ve erkek kategorilerini *çarpıtan* homoseksüelliği *sapkınlık* olarak değerlendirir (Theodore ve Basow, 2000'den aktaran Akkuş, 2017: 24). Söz konusu ifadenin dönemin başbakan yardımcısı tarafından da dile getirilmesi siyasal iktidarın homofobiyi söylemsel olarak yeniden ürettiğini göstermektedir. Bir başka haber ATV'de geçen sansür seçimine dairdir. 29 Eylül 2011'de gösterime sunulan *Av Mevsimi* adlı filmde “Ben gayim” ifadesi sansürlenirken İdris karakterinin “[g]elsenize ulan ibneler” sözü

¹⁰⁷ Kapitalizmin kendi çıkarları için onu olumlu olarak üretmesi bu kısımda göz ardı edilmektedir. Konuyla ilgili ayrıntılı değerlendirme bölüm sonunda yapılmaktadır.

¹⁰⁸ Dergide muhafazakâr kimselerin queer söylemin kendileri hakkında ürettiği söylemlere pek rastlanmamıştır. Maddenin bu şekilde düzenlenmesinin nedeni, tek taraflı bakışın benimsenmediğini, karşılıklı iki söylemin de kendi *normalini* üretebileceğini vurgulamaktır.

sansürülenmez (sabitfikir, 2011g: 10). Kendisini *gay* olarak tanımlayan kişinin bu tanımlaması görünmez kılınırken, onlara yönelik homofobik söylemin söylemsel ifadelerinden olan *ibne* kelimesinin sansürlenmemesi, mevcut nefret söylemini yeniden üretmektedir. İngiltere’de *neşeli* anlamına gelen *gay* kelimesi, Stonewall İsyanı sonrasında direniş gösteren eşcinsellerin o tarihten sonra kullandığı genel addır. O tarihe kadar ezilen, dışlanan eşcinsellerin, “[b]iz de varız” diyerek direniş geçmesi ve polis baskısına cevap vermesi, onları *gay* statüsüne taşımıştır. Artık homoseksüel kelimesi yerine *gay* ve lezbiyen kelimelerinin kullanımı “kurtuluşçu politik öznellik kurgusu içinde anlam kazan[ır]” (Özkazanç, 2015: 93). Bu doğrultudan hareketle TV’de *gay* kavramının sansürlenip *ibne* kavramının sansürlenmemesi söz konusu kişilere bakışın aslında homofobik olduğunu gösterir. Bir başka haberde Fevzi Çetin -27- adlı birinin hastanede tedavi gören kardeşi Ramazan Çetin’i -24- eşcinsel olduğu gerekçesiyle öldürdüğü bilgisi yer almaktadır. Cinsel yönelimi nedeniyle ailesinden baskı gören ve onlardan ayrılarak kendisine yeni bir yaşam kurmaya çalıştığı düşünülen Ramazan Çetin’in abisinin, polise teslim olurken verdiği “[k]ardeşim travestilik yapıyordu. Onu öldürdüm, namusumu temizledim” (Sabitfikir, 2011g: 10) ifadesi muhafazakâr retorikte öldürülen trans bireyin ve diğerlerinin *namussuz* olarak özneleştirildiğini göstermektedir. Failin dilini *yaşanın* yapılandığı (Butler, 2014b: 151) düşünüldüğünde Fevzi Çetin’in ifadesinin heteronormativ yasalar kapsamında oluşmuş bir ifade olduğu açıkça görülebilmektedir ve bu dil “çoklu anlamları bastırıp yerlerine tekanlamlılığı ve münferit anlamları koyarak dünyayı yapılandır[maktadır]” (151).

4. sayıda Michael Cunningham’ın *Gece İnerken* romanının tanıtımında erkek karakterin cinsel yönelimi normalize edilmektedir. Konuyla ilgili çok fazla ayrıntının vermediği tanıtımda yazarın bir yerde kullandığı ifade queer söylem kapsamına girmektedir. Romanda kendi kendine “acaba eşcinsel miyim?” diye soran karakter için “[e]vet öylesin demek istiyor insan” (Genç, 2011: 45) şeklinde bir ifade yer almaktadır. Karakter bu soruyu kendisine sorarken toplum baskısı ve kendisini keşfetmek arasında kalmıştır. Toplumun hakikat oyunu içinde bir erkeğin bir başka erkeğe duyduğu cazibe onda paniğe neden olabilir. Zira Guy Hocquenghem’in (2015: 49) de belirttiği gibi toplum bu konuda paranoyaktır, “[a]caba etrafımda eşcinsel biri var mı, acaba bana o gözle bakıyor mu?” gibi vesveseler mevcuttur. Hocquenghem devamında bir hastanın kendisini böylesi bir durumda tanımlama biçimine de yer verir. “Ben kimim? Hastalarımın biri bu hissi az ve öz bir şekilde ifade etmişti: ‘İçimden bir ses diyor ki bana ne kadın ne de erkek olduğumu, ancak bir tür *canavar* olduğumu söyleyeceksiniz” (Greenson’dan aktaran Hocquenghem, 2015: 93). Damgalanan kişinin kendini tanımlama biçimine bakıldığında, onun da toplum normlarına uymaya çalıştığı ve diğerlerinin kendisi hakkında söylediklerini içselleştirmesi göze çarpmaktadır. İşte roman karakterinin bu konudaki tereddüdüne karşılık romanı tanıtan, sanki karşısında olsa onu cesaretlendirecekmiş gibidir.

5. sayıda *muhibir vatandaş* ile söyleşide kendisini *muhafazakâr* olarak tanımlayan birinin, queer kimlikleri normalize eden eserleri sansür kuruluna haber vermesi ve bunun nedenleri

açıklanmaktadır. Dergide *muhibir vatandaş* olarak anılan Emre Bukağılı, hakaretle ifade özgürlüğünü birbirinden ayırarak, kendisine rahatsızlık veren bir kitabın başkasının ihtiyacı olamayacağını belirtir ve muhafazakâr normlar dışındaki cinselliği hakaret olarak addeder. Ardından sansüre uğraması ya da yasaklanması için ihbarda bulunanların dayandığı argümanların Kuran-ı Kerim olduğunu belirtir. Buna göre cinselliği Allah yaratmıştır ve norm dışı cinsellik *hastalık ve sapkınlıktır* (Bereketli, 2011: 19):

Cinselliği Allah bir nimet olarak yaratmış, bu nimeti istismar edip sapkınlığa yönelmek, daha da kötüsü bu sapkınlığı yayın organlarıyla yaymaya çalışmak çok yanlış. Sapkın cinsel anlayışların yayıldığı toplumlarda hasta bireyler yetişiyor. Bu yüzden her toplumun kendi kültürel, ahlaki yapısına uygun olarak hukuki düzenlemeler yapılması çok normal.

Görüldüğü gibi muhafazakâr söylemde LGBTI+ bireyler *hasta ve sapık* olarak özneleştirilir. Yüzlerce yıl Osmanlı Devletinde farklı cinsel kimliklerin açıkça yaşamasına, hatta şiirlere ve minyatürlere konu edilmesine¹⁰⁹ rağmen bu dönemde *muhafazakâr* olduğunu addeden, hatta *Osmanlı'nın torunu* olmaktan gurur duyduğunu ifade eden kişilerin LGBTI+ bireyleri *sapkın ve hasta* olarak özneleştirilmesi Foucault'nun; normların tarih, kültür ve döneme göre değişkenlik arz ettiği argümanı ile örtüşmektedir. Bu dönem söz konusu bireylerin birlikteliklerinin doğaya aykırı olarak addedildiği bir dönemdir. Ayrıca *doğaya aykırı* ifadesinde doğanın ne olduğunu belirten de yine aynı söylemdir. Kavramın Fransız ceza hukukunda ortaya çıkışına dair şu bilgi dikkat çekmektedir. “*Doğaya aykırı* teriminin ceza hukukumuzda ikinci dünya savaşının ardından ortaya çıktığını söyledik. Daha liberal olmaktan çok uzakta, Fransız ceza kanunu son yirmi yılda homoseksüelliğe karşı baskısını yoğunlaştırdı” (Hocquenghem, 2015: 57) ifadesi durumu özetlemektedir. Netice itibarıyla dergide muhafazakâr olduğunu addeden bir kişinin cinsel kimliklere dair bakışına yer verilmesi ne düşündüklerini göstermesi bakımından önemlidir.

4. sayıda Patti Smith'in *Çoluk Çocuk* adlı kitabının tanıtımında cinsiyet rollerinin geçişkenliği ve bireyin kendi cinsiyetini tanımlaması üzerinde durulmaktadır. Post-feministlere göre cinsiyet, sabit bir durum değildir, akışkandır ve kategorilendirilemez (Flynn'den aktaran Altınbaş, 2006: 41). Metinde de Patti ve Robert'in rollerinin, hayatın neredeyse her alanında tersyüz olduğu belirtilmektedir. Ataerkil normlara göre evin geçimini erkek sağlar ancak bu ilişkide sınırlar sürekli değişken olduğundan sorumluluğu çoğu zaman Patti alır. Esasında onlar kendilerini kadın ya da erkek olarak da tanımlamaz. Heteronormativenin ürettiği özneleştirme biçimlerine karşı çıkan Robert süsüne düşkün biridir. Çapraz giyinmeyle benliğin iradi bir üretimi (Butler, 2014a: 204) Patti ve Robert'in saçının şekli ve giyiminde mevcuttur, böylece cinsiyet normları sarsılır (Düzkan, 2011b: 22):

¹⁰⁹ Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* adlı eserinde de anıldıkları belirtilmektedir. <https://www.hurriyet.com.tr/gay-ler-eskiden-esnaftan-sayilir-ve-padisahin-huzurunda-yapilan-resmigecitlere-bile-katilirlardi-4985167> (15.05.2020).

Sadece patti smith, neredeyse anlattığı her durumda kendisinin, robert'ın ve civarda olan herkesin üzerinde olan her şeyi, saç modellerini ayrıntılarıyla anlattığı için değil. Görünüm, onun toplumsal cinsiyet kodları arasındaki serbest gezintisinin önemli bir göstergesi ve parçası olduğu için. Saçlarını ilk kez kestiğinde, model olarak keith richards'ın bir fotoğrafını alıyor mesela. Kendisini “göndermelerle doluydu” diye tanımlıyor. Robert'ın çektiği ve horses albümünün kapağı olan o ünlü fotoğrafta, ceketini omzuna atarken frank sinatra'ya gönderme yapıyor. Siz sormadan ben cevaplayayım. Kadınlara hiç ilgi duymuyor, kendisini bir an için bile 'erkek' olarak tanımlamıyor patti smith.

Heteronormativenessin erkeklik ve kadınlık kategorilerini yıkan Patti ve Robert'ı konu edinen metinde, konuya yaklaşım da aynı söylemi sürdürmektedir. Düzkan'a göre muhafazakarlık, *kadının kadınlığını bilmesi*, tayyör-dekolte-cilveden mürekkep *şeytan üçgeninde kalması* gerektiğini söylerken, Smith'in de revaçta olduğu 68'li yıllarda mevcut cinsel rejim yoğun olarak reddedilmiştir.

11. sayıda Hugh Stevens'in *Gey ve Lezbiyen Yazını* adlı kitabın tanıtımında LGBTI+ bireylere yönelik öfke ve nefretin sorgulanması gerektiği ve kimliğini saklamadan yaşamının hak olduğu belirtilmektedir. Muhafazakâr bir toplumda genel eğilimin bu insanları yok etmek *-canlı canlı yakmak-* olduğu belirtilip onların da yaşama hakkı olması gerektiğine inananların az olduğu ifade edilmektedir. İnsanların ifade ve pratikleriyle homofobiyi yeniden üretmesinin diğerlerine hayat şansı tanımadığından şikâyet edilir (Düzkan, 2012e: 47):

Ya “istediklerini yapsınlar ama çocuğumdan uzak dursunlar” diyenler? eşcinsel, biseksüel ve trans bireylerle arkadaş olmaktan, aynı bardağı kullanmaktan imtina edenler? İki erkek arasındaki cinselliği erotik, iki kadın arasındaki romantik aşkı anlamlı bulmakta zorlananlar, evliliklerine *dünyanın sonu*, ilişkilerine kuşkuyla bakanlara daha söylenecek çok şey var.

Muhafazakârların söz konusu bireylerle arkadaşlık yapmaktan çekinmesi, hatta aynı bardağı kullanmaması gibi söylemsel pratikler bu bireyleri *öteki*, *ucube* olarak yeniden üretmektedir. Söz konusu kişilerin, sevgilerini *normalin* dışında bir yere yönlendirmesi anlamsız bulunur. Zira onlara göre anlamlı olan heteronormativenessin kapsamında olmalıdır. Eşcinselliğin, özellikle de kadın eşcinselliğinin kültürel olarak idrak edilemeyen bir şey olduğu belirtilmiştir (Kristeva'dan aktaran Butler, 2014b: 159) ancak anlaşılmayan şeye yönelik nefretin de sorgulanması gerekmektedir. Kimsenin, kendisi gibi olmadığı için bir başkasına yönelik nefret söylemi üretmesi de bir başka bağlamda anlamsız olabilir. Kaldı ki, söz konusu kişileri *sapık* olarak addedenlerin de ne kadar *temiz* olduğu bilinmemektedir.

11. sayıda Ayşe Kulin'in *Gizli Anların Yolcusu* adlı romanının söz konusu edildiği metinde roman, homofobik söyleme katkıda bulunduğu için eleştirilmektedir. Küçük İskender'e göre Kulin, romanında heteronormativenessi yeniden ürettiği için *mesafeli bakışı sürdüren* ve *iğreti eser oluşturan*, dolayısıyla muhafazakâr söylemin öznel biçimlerini kabul eden bir öznedir. Ayrıca Ortadoğu'da damgalanıp kimi ülkelerde idam edilen, aile sırrı olarak saklanan ve ortaya çıktığında linç edilen LGBTI+ bireyleri görmezden gelip; para ve marka meraklısı, bedenî hazları ön planda

tutan bir karakter inşası Küçük İskender'e göre *ibnenin* inşasıdır: “Siz eşcinselliği romanınızın odağı yapıyorsanız, romanınızın ana kahramanı erkek o güne dek bu tür bir yönelimi yokken birdenbire bir gay'e tutuluyorsa, siz bir eşcinseli değil bir *ibne*'yi anlatıyorsunuzdur içten içe” (Küçük İskender, 2012a: 56-57) ifadesiyle küçük İskender Kulin'in romanını eleştirmektedir. Kulin medyaya verdiği demeçlerde toplumun LGBTI+ bireyler arasında *zengin ve ünlü- Anadolu'nun ücra bir köşesindekiler* ikiliği yarattığından rahatsız olduğu için böyle bir roman yazdığını, ancak eşcinseller tarafından “Hormonlu Domates Homofobi Ödülü'nü”¹¹⁰ aldığını ve bu ödülü de Melih Gökçek gibi biriyle paylaştığı için utandığını belirtir¹¹¹. Her iki kesime de *yanamadığını* söyleyen Kulin'in, queer söyleme göre homofobiyi ürettiği, homofobiklere göre metninde *öyle bir ucubeye* yer verdiği için iki kesim tarafından da onaylanmadığı belirtilebilir¹¹². Öte yandan Küçük İskender'e göre Kulin, merkeze aldığı söz konusu kişiyi töre ve din baskısı gibi Doğulu unsurlar katarak *memleketleştirdiği* için *şan şöhret peşinde* ve *satış endişesi* içindedir (57). Kulin'in mevcut şartlar içinde çizdiği homoseksüel karakter iki kesim olarak ayırdığı grupların hoşuna gitmese de, söz konusu karakter *zengin, rahatça para harcayabilen LGBTI+* öznesinin üretildiği başka bir söyleme uygun olabilmektedir. Bu söylemin *satış getirecek* bir alanda olduğu da Kulin'in böylesi bir endişede olduğuna yönelik ifadeden anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere sanat eserlerinde söz konusu bireylerin nasıl ele alındığı, homofobik söylemin ya da queer söylemin mi üretildiği tartışma konusudur. Küçük İskender'in bu konudaki tavrı ise, gösterilmeye çalışılan queer öznesiyle mevcut heteronormativeyi üreten metinleri eleştirmektedir.

20. sayıda Sema Aslan'ın *Kozalak* adlı romanın tanıtımında erkek ve kadın kategorilerinin geçişkenliğinin ataerkil bir toplumdaki yansımaları ele alınmaktadır. Cinsiyetler arası sınırı keskinleştirmeye çalışan; baba, koca, teşkilat ve devletin vücut bulmuş hali olarak yansıtılan Paşa adlı karakter *namus* konusunda hassasiyet gösterir. Öyle ki doğan her kız bebeğe *İffet*, her erkek bebeğe de *Mert* denecek bir sistem için bahse girer. Heteroseksüel matrisi gizleyen ve onun ürettiği doğallaşmış kalıplar (Butler, 2014b: 190) görüldüğü gibi isimlere dahi nüfuz edebilmektedir. Ataerkinin mevcut öznellik biçimlerini kabul eden Paşa'nın başına gelenler ise yeniden üretmeye çalıştığı kategorilerin kendi ailesinde darmadağın olması şeklinde tezahür eder. “Ama heyhat, önce oğlu sonra torunu bu hayalî toplumu zehirleyen *ucubelerden* biri olup çıkıyor işte. O, travesti, transseksüel denen *yaratıkları* temizlemeye çalışıp, travesti-transseksüel cinayetlerini çözmeye çalışırken, ailesinin erkekleri bir bir *dökülüyor* (Yılmaz, 2012c: 11) ifadesiyle Paşa'nın söylemi eleştirilir. Paşa'nın normlarının tecessümü olan *iffet* ve *mertliğin* tam da onun kat'i kurallarla çizdiği dünyada altüst olması söz konusu kategorilerin yeniden sorgulanmasını gerektiriyor olabilir. Romana dair pek fazla ayrıntının verilmemesi tanıtımda Paşa ile temsil edilen ataerkinin LGBTI+

¹¹⁰ <https://medium.com/@mineerdogan006/kimsenin-asla-almak-i> (15.05.2020).

¹¹¹ <https://www.hurriyet.com.tr/ayse-kulin-melih-gokcek-ile-odul-paylasacagim-40344162> (16.05.2020).

¹¹² Yazarın romanıyla belirli kesimlere yaranmaya çalışması meselesi farklı bir araştırmada tartışılabilir.

bireylere yönelik baskısı ve onları *ucube*, *yaratık* şeklinde özneleştirilmesi ironik bir üslupla eleştirilmektedir.

21. sayıda Mehmet Murat Somer'in *Pembe Tütülü Amiral* adlı romanının tanıtımında, roman LGBTI+ bireylere yönelik nefret söylemini yeniden ürettiği için eleştirilmektedir. Romanda heteronormative dışındaki durumlar utanç kaynağı olarak gösterilip asker karakteri güçsüz düşürülür, konum ve makamı alaya alınır. Heteronormatif söylemin kinaye ile üretildiği roman tam da bu nedenle yargılanmaktadır. Üst düzey bir askerinin balerin kıyafetiyle ölümünün ardından yaşananlar bir suçlunun aranmasından ziyade utancın ön planda olduğunu gösterir (Önen, 2012e: 73):

Dünyanın her kültüründe, ilahlaştırılmış erkeklik simgesi bir otoritenin mecazi olarak iğdiş edilişi, alıcısı olan bir öyküdür (...) Çehov'un hastalık temasını sık sık sosyal parçalanmanın ve bireyin zafiyetlerinin simgesi olarak kullanmasına benzer bir şekilde, Somer de, askerdeki parçalanmayı eşcinsellik temasıyla anlatıyor. Yazar, eşcinselliğe *hastalık* demiyor ama heteroseksüel söylemde eşcinsellik hakkında ortalıkta dolaşan her fikre de kinaye ile yer veriyor. Eşcinsel bir askerinin karısı ve çocuğu olmak, eşcinsel oğulun *düzelsin diye* askere gönderilmesi, orta yaşlı eşcinsellerin 'evlatlığım' dediği genç sevgilileri, para ya da şöhret için eşcinsel sevgili olmak zorunda olan gençler, uzun süre aynı yerde bulunan denizcilerin deneyimlediği geçici durumsal eşcinsellik romanda üzerinde durulan hayat enstantaneleri.

Görüldüğü üzere, roman LGBTI+ bir bireyi merkeze alarak buradan toplumun geneline hitap edecek bir malzeme çıkarmaktadır. Heteronormativitenin mevcut kategorilerini yeniden üretip buradan mizahi bir üslupla yüksek oranda bir tüketiciye hitap edileceği düşünülmektedir. Metin, tam da bunu eleştirmekte ve meseleyi ele alış biçiminin yanlış olduğunu anlatmaktadır. Öyleyse tanıtımda queer söylemin üretildiğini söylemek mümkündür.

31. sayıda Andrea Gillies'in *Beyaz Yalan* adlı romanının tanıtımında kadın ve erkek kategorisinin üretimin ardında *aille* olduğu anlatılmaktadır. Ataerkinin kadın-erkek dikotomisini yaratarak aslında soy üzerinden devamlılığını sağladığı, dolayısıyla ailenin *beyaz bir yalan* olduğu belirtilmektedir. Tanıtımda bu normalizasyona karşı çıkılmaktadır. Kadın ve erkek dışında farklı cinsel kimlikler olduğu vurgulanıp, son zamanlarda bu konuda olumlu yönde farkındalık oluşmaya başladığı belirtilmekte ve aile kurumunun sorgulanması için romanın *şahane* olduğu vurgulanmaktadır. "*Beyaz Yalan*, toplumsal ve cinsel kimlikler üzerine eskisinden çok daha fazla düşünmeye başladığımız bugünlerde, bizi kısıtıran bu kimlik baskısının yaratıcısı ve devam ettiricisi olan aile kurumu üzerine kafa yormak; çıkış yolları üzerinde durmak (...) için şahane bir kitap" (Yılmaz, 2013: 72). Tanıtım, cinsiyetin *performatif* bir inşa süreci olduğu düşüncesine katılmaktadır. Buna göre heteronormativitenin ürettiği kalıpların tamamı cinsiyet rejiminin tutarlı kalıplarıdır. Butler'a göre (2014b: 77) toplumsal cinsiyetin tözel etkisi performatif olarak inşa edilerek onu tutarlı kılan düzenleyici pratikler gereği zorla var edilmektedir.

30. sayıda Hasan Cömert'in Aksu Bora ile yaptığı söyleşide muhafazakâr bir toplumun homofobiyi yeniden üretmesine karşı yapılması gerekenler ele alınmaktadır. Öncelikle homofobinin özgürlükçü insanlarda bile olduğu üzülecek belirtilip devlet nazarında bu kişilerin *hasta* olduğu belirtilir. Ardından toplumun bu *normale* çocukluktan itibaren alıştırıldığı, bunu görmek için küfürlere bakmanın yeterli olacağı, konu cinsellik ve cinsel kimlikler olduğunda adaletin ve özgürlüğün söz konusu dahi edilemeyeceği belirtilir. Yine “[b]izi en çok *normal* öldürüyor” diyen Aksu Bora’ya göre trans kadın Dora Özer’in evinde bıçaklanarak öldürülmesi, toplumsal normları göstermesi bakımından önemlidir (Cömert, 2013f: 28-29). Tüm bunların dışında Aksu Bora toplumda *normal* olarak sunulan şeyin riya olduğunu iddia eder. Bora’nın “[b]en toplumdaki bu *normal* algısının bütünüyle riya olduğuna inanıyorum. Doğan görünümlü Şahin gibi, *muhafazakâr* görünümlü *şirazeden çıkmış!* Bu görünüme öyle sıkı sıkıya sarılmanın nedeni de böyle bir şey sanıyorum. Önyargıdan çok kaybolma korkusu, açığa çıkma korkusu” (28) ifadesine göre muhafazakârlar, beklediği gibi hiçbir şeyi muhafaza etmeyen, görüldüğü gibi olmayan, *şirazeden çıkmış* kişilerdir. Hatta Bora, onların *şirazeden çıkmış* oldukları için birtakım *değerleri* çok fazla dile getirdiğini, kendi olumsuz eylemlerinin üstünü bu şekilde örttüğünü düşünmektedir. Metinde ayrıca LGBTI+ konusunda son zamanlarda eskiye nazaran farkındalık oluştuğu belirtilir. “Yirmi yıl önce gazetelerde ‘g*tveren’ gibi tabirler rahatlıkla kullanılabilirdi; bugün ‘marjinal’ filan türünden kibar ifadeler kullanmaları gerekiyor! Şaka bir yana, eşcinseller çok sağlam ve yaygın biçimde örgütleniyorlar” ifadeleri bazı şeylerin değişmekte olduğunu da göstermektedir. Söz konusu örgütlenmeyi olumlayan Aksu, yaygın söylemsel pratiklerde de birtakım düzenlemeler olması gerektiğini vurgular. Yasal düzenleme, politik müdahale ve müzakerelerin önemi vurgulanıp “eşcinsellik *hastalıktır*” ifadesini kullanan kişinin nefret suçuyla yargılanması gerektiği belirtilir. Yine de her şeye rağmen toplum nazarında birtakım olumlu gelişmeler de olduğu ifade edilir. “Gördüğüm kadarıyla, eşcinsel örgütleri bunun gayet farkında olarak politikalar geliştiriyorlar, taleplerini doğru araçlarla iletmenin yollarını buluyorlar, uluslararası dayanışma ilişkileri kurup sürdürüyorlar. Cinayetler bitmedi ama her cinayet davası kalabalık gruplarla izleniyor, duyuluyor, görülüyor, protesto ediliyor. Evet, işler değişiyor” (29)

33. sayıda Şebnem İşigüzel’in *Venus* romanını tanıtımında LGBTI+ karakterler queer söylem bağlamında yeniden gündeme getirilmektedir. Farklı konulara değinen romanda temel meselelerden biri de LGBTI+ bir bireyin yaşadıklarını görünür kılma çabasıdır. Cinsiyetler arasındaki sınırın kalktığı ve geçirgenliğin söz konusu olduğu karakterlere yaklaşım romanda ve tanıtımda queer kimlikleri tanıyıp anlamaya yöneliktir. “Hayatının ilk beş yılında anne babasının ‘oğlum’ diye bağına bastığı Nergis’e, yaşlılığında paşa evlerinde ‘kız Nergis koş!’ diye sesleniyorlar. Aynı Nergis, ‘erkeklik ve kadınlık bir organdan ibaret değilmiş’ diyerek, hizmetinde bulunduğu hanım sultanlarıyla kenarda köşede kalmış harem odalarında sevişiyor” (Maksudyan, 2013: 44-45). “Cinselliğin geçirgen ve değişken doğası[nın]” (45) açıkça görüldüğü romanda norm dışı kabul edilen karakterin *ucube*, *yaratık* gibi tanımlanmasına mukabil onun söz konusu öznellik biçimlerini kabul etmediği görülmektedir. Öyleyse Nergis’in, Butler’ın sorduğu soruya kendince

cevap verdiği söylenebilir. Nergis kendi cinsel kimliğini keşfettikten sonra bunu kabul edip etrafındakilere de eylemleriyle kabul ettirmiş, bedeninin meşru ifade kazanabileceği ontolojik alanı oluşturmuştur. “Cinsiyet belasının olumlu bir normatif görevi varsa o da bu meşruiyetin yanlış, gerçekdışı ve idrak edilemez addedilmiş olan bedenleri de kapsayacak şekilde genişletilmesinde ısrar etmektir” (Butler, 2014b: 29).

39. sayıda Figen Şakacı'nın *Pala Hayriye* romanının tanıtımında cinsel kimlik karmaşası yaşayan bir karakterin heteronormativeyi kabul eden bir toplumda yaşadığı çıkmazlar ele alınmaktadır. Hayriye kadın olması gereken toplumda kadınlığı beceremeyen, Butlercı ifadeyle cinsiyeti başına *bela* olan insanlardan biridir (Yılmaz, 2014a: 45):

Pala Hayriye'nin en büyük meselelerinden biri de elbette kadınlık, kadınlığı. Ona yakıştırılan bu toplumsal cinsiyet kimlik bilgisini bir türlü yerine oturtamayan kahramanımızın aşkı da cinselliği de havada kalıyor, başkalarının düşüncesinde “olması gerektiği gibi” olmuyor. Giyiminden kişisel bakımına, hayata karşı verdiği tepkilerden cazibesizliğine, gülmesinden ağlamasına kadar uzanan bir liste boyunca “kadın” olamıyor Hayriye. En başta bir büyüme hikayesi demiştik ya, sona doğru bunun bir büyüme değil bir olmama, olamama hikayesi olduğunu iyiden iyiye anlıyoruz. “Belki itiraf vaktidir artık; ben kendimin en büyük hayalkırıklığıyım. Çünkü olmadım, kim kıstıysa bu kazanın altını bir türlü pişmedim”.

Pala Hayriye, ne kadın ne de erkek *olamayan* arada kalmış bir karakterdir. Bu noktada Butler'ın sorusu gündeme gelmektedir. “Nasıl yapar da bizim ‘ne olduğumuza’ dair giderilemez karmaşayı tanıyan biçimlerde eylemde bulunmayı başarabiliriz” (Butler'dan aktaran Özkazanç, 2015: 26). Heteronormativenin beklediği kadın ve erkek olmak üzere iki temel cinsiyettir. Ancak Hayriye bu normların dışında kalmıştır. “Yasa'nın söyleminden bakınca ataerkil Yasa'nın dışladığı, marjinalleştirdiği, varoluş izni vermediği kültürel imkânlar, idrak edilemez, gerçekdışı olarak görülür (Butler, 2008'den aktaran Özkazanç, 2015: 51-52). Pala Hayriye'nin de kendisini tanımlama biçimine bakıldığında onun söz konusu normları içselleştirdiğini görebilmek mümkündür. Zira kendisi *hayalkırıklığı* olduğunu, *olmadığını*, *pişemediğini* dile getirmektedir. LGBTI+ bireylerin neler yaşayıp hissettiğini aktarması bakımından roman ve tanıtım queer söyleme katılmaktadır.

59. sayıda Patricia Highsmith'in *Carol* adlı romanının uyarlandığı filmin tanıtımında iki kadının birbirine olan aşkı ele alınmaktadır. “Muhafazakâr kodlarla sarılmış dünyada karakterlerin toplum içindeki özgürlük arayışına dair güçlü sahneler” (Cömert, 2016: 21) barındırdığı belirtilen filmde iki kadının aşkı normalize edilmektedir. Filmin ilgi görmesinin nedeni yaş farkı ve farklı sosyo-ekonomik sınıflara mensup iki kadının *kaşkirtici* aşkının *derinlikli* anlatılması olarak yorumlanmaktadır. Ayrıca anlatının muhafazakârlığın tüm ilkelerini yerinden sarstığı vurgulanmaktadır (21):

Haynes, bu sadeliğin ve bu sadelikten doğan gücün farkında olarak filmde iki güçlü kadın karakterde odaklanmamızı sağlarken, arka planda da idealize edilmiş bir dünyanın -Amerikan

toplumu, aile, Amerikan rüyası, muhafazakâr toplumun kutsal saydığı değerler vs.- bütün yapı taşlarının çöküşünü gösteriyor adeta. Carol'ın kürkünün içinde sarı saçlarıyla dikkat çeken gösterişli halinin karşısında Therese'nin ürkek, kendisinden emin olamayan, kalabalığın içinde dikkat çekmeyecek kadar 'sıradan' kalan görüntüsünü de etkileyici kılmayı başarırken, muhafazakâr kodlarla sarılmış dünyada karakterlerin toplum içindeki özgürlük arayışına dair güçlü sahneler kuruyor Haynes. Carol ve Therese'nin birbirini ilk kez gördükleri, seviştikleri, 'seni seviyorum' dedikleri anlar ve yan yanayken aralarındaki gerilimli dakikalar akıldan çıkmayacak sahnelere dönüşürken Carol-Therese'nin birlikte olmasını engelleyen her şey soğuk ve karanlık bir estetikle karşımıza geliyor.

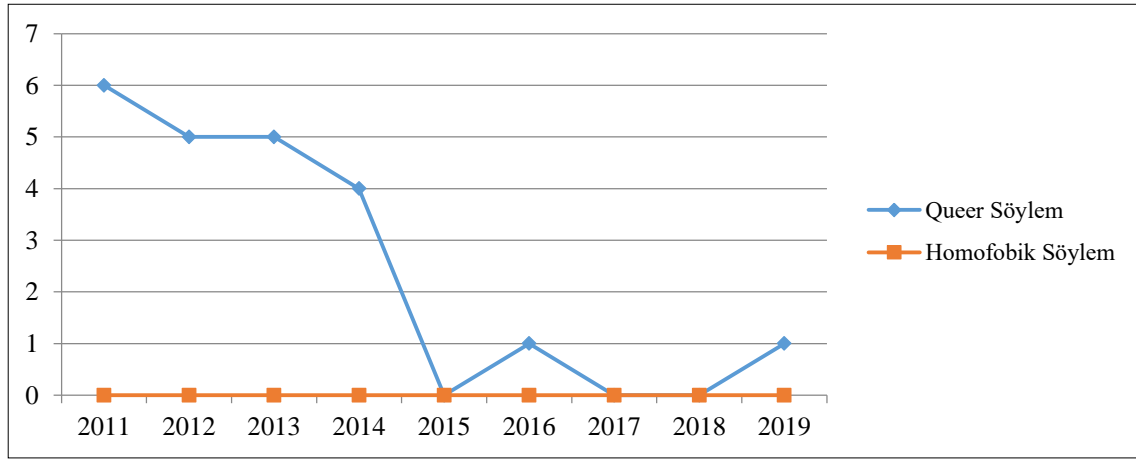
Mevcut cinsiyet rejiminin dışında iki karakterin birbirine olan aşkının ele alındığı anlatı, - Amerikan edebiyatından olması nedeniyle- Amerika'nın neredeyse inşa ettiği her şeyin sarsılması olarak yorumlanmaktadır. Amerikan muhafazakârlığının¹¹³ mevcut tüm değerlerinin yerle bir edildiği anlatıyı ele alma biçimiyle tanıtımın da söz konusu queer söylemi yeniden ürettiği söylenebilir. Bu film, derginin 96. sayısında (Bozkurt, 2019: 14-15) yeniden ele alınmaktadır. Arada geçen otuz yedi sayı boyunca queer söylemi üreten metne rastlanmamaktadır. 2017 ve 2018 sayılarında böylesi bir söylemle karşılaşılmasının birkaç nedeni olabilir. Öncelikle Queer söylem dünya çapında artmaya başlamıştır ve bazı ülkelerde queer kimliklerin evliliği yasallaştırılmıştır. Derginin bu yıllara ait sayılarında bunun görünür kılınmamasının bir nedeni küresel olarak artan bu hareketin ulusal çapta tepkiye dönüşmüş olması olabilir. Son dönemlerde kendi haklarını savunan LGBTI bireyler, muhafazakâr kesim tarafından büyük tepki görmüş ve aile birliğinin dağılacağı endişesiyle toplumda söz konusu kimselere yönelik nefret söylemleri ve hatta işkence ve cinayetler de artmıştır. Queer kimliklerin bu dönemde dergiye konu edilmemesinin nedeni ulusal çaptaki bu tepkiden kaçınmak istemek olabilir. Nitekim 2019'da da sadece filmin tanıtımı yapılmış aynı eseri ele alan önceki metindeki gibi ayrıntılı cinsellik tasvirlerine yer verilmemiştir. Dikkati çeken bir husus da derginin daha muhafazakâr bir tavra büründüğü son 15 sayısında queer söylemi içeren sadece bir anlatının ele alınması ve buradaki lezbiyen kişilere yönelik herhangi bir homofobik söylem üretilmeyerek romandan tarafsız bir biçimde bahsedilmesidir. Queer söylemi de olumlamayan ancak yine de köşesinde filme değinen metin, muhafazakârlar açısından olumsuz karşılanabilecek bir şeydir. Bu noktada şu sonuca varmak mümkündür: Birincisi dünyada son zamanlarda LGBTI+ bireylerin kamusal alanda ve sinema dünyasında görünürlüklerinin artması ve bunu görmezden gelmemek olabilir. İkincisi, metinde zaten filmdeki *aşırı* sahneler tasvir edilmemiş, anlatıya sadece değinilmiştir.

Sonuç olarak derginin incelenen sayılarında homofobinin üretilmediğini, bunun yerine queer söylemin üretildiği, söz konusu söylemin de en yoğun biçimde ilk sayılarda görüldüğü ve 2014'ten itibaren sönümlendiği gözlemlenmektedir. İlk iki yıldaki yoğunlaşmanın nedeni -diğer bölümlerde de görüldüğü üzere- bu iki yılda derginin genel kültür politikasının muhafazakârlığın temel ilkelerini daha sarsıcı olmasından kaynaklanmaktadır. Performatif cinsiyetin tersyüz edilip

¹¹³ Kastedilen neoliberal muhafazakârlıktır. Ancak konu cinsel kimlikler olduğunda bu sentezin liberal kısmından ziyade muhafazakâr kısmının öne çıktığı görülebilmektedir.

yapısöküme uğratıldığı eserlerin desteklendiği, heteronormativeyi yeniden üreten eserlerin ise eleştirildiği görülmektedir. Öyleyse derginin de bu konuda heteronormativenin ürettiği kalıpları yerinden sarstığı ve anti-muhafazakâr söyleme eklendiği belirtilebilir. İlk iki yıldan sonra tonlamanın diğer konularda olduğu gibi hafiflediği görülmektedir.

Grafik 6: Homofobi ve Queer Söylem

2013'teki veriler üzerinde ayrıca durmakta fayda vardır. Derginin 30. sayısına tekabül eden veriler “Gökkuşuğu Altındaki Edebiyat” (Sabitfikir, 2013e) başlıklı dosyasından kaynaklanmaktadır. Editör Elif Bereketli, derginin giriş kısmında uzun zamandır bu konuyu ele almak istediklerini, söz konusu hayallerini bu sayıda gerçekleştirmelerinde *Gezi*'nin büyük etkisi olduğunu belirtir. Haziran 2014'ün sonunda gerçekleşen Gezi Parkı Olayları'ndan sonraki Ağustos sayısında bu konunun ele alınma nedeni Bereketli'ye göre *Gezi*'nin pek çok şeyi değiştirmesidir. “LGBTI+ örgütleri, direnişin en önlerinde o en güzel bayraklarını sallarken, Onur Yürüyüşü'nde en yaratıcı direnişi sergilerken üçüncü gözlerimizi açtı adeta (...) Bir ülkenin dinamiklerini okurken, edebiyatın ne kadar önemli bir gösterge olduğunu biliyoruz. Bu yüzden LGBTI+ kimlikleri yeniden düşünürken, gözümüzü edebiyattan çok uzağa çevirmedik ve Türkiye'de LGBTI+ bireylerin edebiyatta ne kadar yer aldığı sorusundan yola çıktık” (Bereketli, 2013b: 1)¹¹⁴ ifadesiyle derginin bu yöndeki duruşu anlaşılabilir. Bu sayıda “Karasız Okur” bölümünde queer edebiyat eserleri listelenirken, “Sinemada Başka Aşklar” (Yusufoğlu, 2013: 32-33) başlıklı metinde edebiyat uyarlamalarına yer verilmektedir. Heteronormativenin dışında kalan LGBTI+ bireylerin görünürlüğünün sinema ve televizyon dünyasında da az olduğu ifade edilip, Türkiye sinemasında ilk defa 1960'larda görülen bu temanın bazı filmlerde *sorunlu* bir şekilde yansıtıldığı belirtilir. *Sorunlu* ifadesiyle kastedilen onları anlayıp empati kurmaktan ziyade ikinci sınıf vatandaş

¹¹⁴ Bu sayıda “Sinemada Başka Aşklar” (Yusufoğlu, 2014: 32-33) başlıklı metinde edebiyattan sinemaya uyarlanan LGBTI+ kimliklerin yer aldığı eserler kısaca tanıtılmaktadır. *The Tempest, Querrelle de Brest, Açlık, Maurice, The Celluloid Closet, Karanlıktan Önce, Kelebek, Dalgıç, Üniformalı Kızlar, Ver Elini İstanbul, İki Gemi Yanyana, Haremde Dört Kadın, İki Genç Kızın Romani, Ağır Roman*. Dergide konuyla ilgili özneleştirme biçimi ve söylemsel pratiklerin yer aldığı diğer metinler araştırmanın uygun kısımlarında analiz edilmektedir.

konumlarının yeniden üretilmesidir. Bunun dışında yine aynı sayıda “Eşcinsel Edebiyattan LGBTI+ edebiyatına” başlıklı metinde LGBTI+ hareketin kısa tarihçesi verilip, Osmanlı Dönemi Türk Edebiyatı’ndaki örneklerine, ardından kronolojik olarak Cumhuriyet dönemi ve sonrasındaki anlatılara kısaca değinilmektedir.

Queer söylemin yoğun olduğu 2012 sayılarındaki bir söyleşide aslında söz konusu söylemin tüm dünyada arttığı belirtilip artışın nedenlerine dair bir yorum bulunmaktadır. 17. sayıda David Harvey’yle yapılan söyleşide dünya genelinde son zamanlarda artan LGBTI+ hareketin nedeni kapitalizme bağlanmaktadır. XIX. yy.’da sanayiye işçi gerektiğinden yasaklanan eşcinsel ilişkilerin bugün yine kapitalizmin devamlılığı adına bu sefer görünürlüğünün artırılması söz konusudur. Harvey’ye göre hareketin bu kadar büyümesinin nedeni ABD’de çok uluslu birçok şirketin LGBTI+ haklarını desteklemesidir. Uluslararası şirketlerin daha çok kâr elde edebilmesi için çokkültürlülüğe ihtiyacı vardır ve bu bağlamda etnik restoranlar gibi niş pazarlar yaratılır. LGBTI hareketin desteklenmesinin ardında da buradakilere benzer bir saik olduğu belirtilmektedir. Öyleyse bu noktada mevcut cinsiyet kimlikleri üzerinden kitlelerin bu kimlikleri *kabul edenler* ve *kabul etmeyenler* şeklinde ikiye ayrıldığını söylemek mümkündür. Üretilen zıtlıklar üzerinden asıl kâr sağlayıcının XIX. yy’da da, şimdi de kapitalizm olduğu görülmektedir. Bu hakikat oyununda kimileri dinî menkıbeler ya da tıp bilimiyle homofobiyi güçlendirmekte kimisi de bunun baskılara rağmen bir *varoluş mücadelesine* dönüştüğünü belirtmektedir. Alev Özkazanç’ın da belirttiği gibi (2015: 52) kategorileri üreten *yasadır* ve LGBTI+ bireyler söz konusu Yasa’nın dışında kalmış kimselerdir. Şu halde *yasanın* değiştiği ve yeni durumda bu kişileri de kapsadığı düşünülebilir. Öte yandan son dönemlerde LGBTI+ hareket dünya çapında artarken derginin son yıllarındaki sayılarında bu söylem düşüyorsa -ki düştüğü açıkça görülebilmektedir- bu noktada cinselliğin farklı iktidar matrislerinde konumlandığı anlaşılmaktadır.

Foucault’nun çalışmalarını bir adım daha ileri taşıyan Judith Butler kategorilerin üretildiğini söylemenin yetersiz kaldığını onu bir adım daha ileri götürmek gerektiğini düşünür. “Sadece cinsiyetin nasıl kurulduğunu, doğallaştırıldığını ve önvarsayım olarak kurulduğunu göstermek yetmez, aynı zamanda ikili cinsiyet sistemine karşı çıkıldığı, kategorilerin tutarlılıklarının sorgulandığı, cinsiyetin toplumsal yaşamının değişime ve dönüşüme açık kılındığı anların da izini sürmek gerekir” (Butler’dan aktaran Özkazanç, 2015: 42). Dolayısıyla bu noktada muhafazakârların neyi muhafaza ettiği, ailenin korunması için cinsel kimlikleri gerçekten dışlayıp dışlamadığı sorulabilir. Dergide bununla ilgili iki veriye rastlanmaktadır. Biri “Aile Kurumunun Genel Görünümü” başlığında namus hususundaki değerlendirmedir. Söz konusu bölümde de anlatıldığı gibi (13melek, 2014: 22) *namus* vurgusu olan ve LGBTI+ bireyleri namussuzlukla niteleyen kişilerin kendi özel yaşamlarında söz konusu *ilkeye* ne kadar uygun yaşadıklarını. Meseleye dikkat çeken bir diğer veri Aksu Bora’nın *Doğan görünümlü Şahin* benzetmesidir. Bu ikisinin dışında muhafazakârların da söz konusu ilkelere ne kadar uyduğu tartışılmamaktadır. Her iki örnek üretilen şeyin, esasında kategoriler olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak “queer, belirli

cinsel kimliklere dair bir hak savunusu ya da hatta heteronormativite karşı bir politika önerisi olarak değil, tüm bir toplumsallığı ve tarihselliği yeniden düşünme ve alternatif bir muhalif mantığı geliştirme aracı olarak öne çıkar” (Özkazanç, 2015: 104).

Öte yandan dergide neyin görünür kılındığı neyin kılınmadığı da önemlidir. Örneğin toplumsal alanda LGBTI+ bireylere yönelik nefret söylemleri dergide yansıtılıp eleştirilirken söz konusu kimselerin olumsuz herhangi bir eylemle iştirakine yer verilmemesi dikkat çekmektedir. LGBTI+ bireylerin yaşadığı olumsuzluklara yer verilerek bu yönde bir edebiyat kanonu oluşturulmaktadır. Derginin genel olarak daha muhafazakâr bir söyleme büründüğü son yıla ait sayılarda da söz konusu kimselere dair bir veriye hariç rastlanmadığı ve onlara yönelik herhangi bir nefret söylemi de üretilmediğini vurgulamak gerekmektedir.

3.6. Sermayenin Çıkarı İlkesi: Neoliberal Muhafazakâr Politikalar Bağlamında Kent, Doğa ve Tüketici Özne

Klasik muhafazakârlıkta Edmund Burke, Robert Nisbet ve Russell Kirk’ün üzerinde durduğu *mülkiyet hakkı* ilkesi ile Burke’ün sermayeyi destekleyen yaklaşımları, ardından 1970’lerdeki birikim krizlerine çare arayışında sermayenin sınıfsal gücünün restorasyonu (Harvey, 2015: 17-27); 1980’den sonra neoliberal muhafazakârlığın güçlenmesini sağlar. “Sermayeyi, gömülü olduğu sınırlamalardan kurtaran neoliberal[izm]” (Harvey, 2015: 19), uluslararası kapitalizmin yeniden örgütlenmesi ve sermaye birikimi için gerekli koşulları sağlayan siyasi bir proje (27) olarak anılır. Moderniteye karşı olduğu için postmodernizmle ideolojik akrabalık ilişkisi içinde olan muhafazakârlığın (Yanardağ, 2004: 11) büründüğü son durum 1980’lerden itibaren Amerika ve İngiltere başta olmak üzere pek çok ülkede yükselişe geçen neoliberal muhafazakârlıktır. Esasında kapitalizme karşı ihtiyatlı olunsa da muhafazakârların liberalizme yakınlaşması ilk olarak, klasik muhafazakârlığın kurucusu Edmund Burke’te de görülen ve liberalizmden izler taşıyan niteliğiyle Soğuk Savaş dönemine tekabül eder (Vural, 2003: 99):

Burke’teki ilk biçimleriyle liberal bir nitelik taşıyan, ancak bireye, üretime ve bölüşüme ilişkin duyarlılıkları ile kapitalizme karşı ihtiyatlı bir kabul siyaseti de içeren muhafazakârlığın önemli bir bölümü, İkinci Dünya Savaşı sonrasında itibaren, sosyalizme karşı duyduğu onulmaz nefretin de etkisiyle liberalizme yaklaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşma, onun başta bireysel özgürlükler olmak üzere demokrasi ve piyasa ekonomisi konularında daha liberal bir çizgiye yönelmesine yardımcı olmuştur.

Muhafazakârlığın iç içe geçerek yükseldiği neoliberalizm, kapitalizmin son evresi olup (Dumenil ve Levy, 2009: 51) bu sisteme göre ekonomik refahı artırmanın en iyi yolu özel mülkiyet ve serbest piyasa ile mümkün olan girişimciliği desteklemektir (Harvey, 2007: 22). Neoliberalizmin benimsendiği devletlerde piyasa serbestleşir, devlet ekonomik alanlardan müdahalesini çeker ve girişimcileri destekleyip özelleştirmeleri artırır. Böylece küreselleşme gerçekleşir, sermaye akışı hızlanır. Sermayedarların çıkarlarının ön planda olduğu Margaret

Thatcher, Ronald Reagan, Turgut Özal yönetimleri ve bunu benimseyen diğer ülkelerde sosyal refah hizmetleri gibi konularda devletin masrafları kısılarak bu yönde politikalar artırılır (Sallan Gül, 2006: 7). Böylece muhafazakârlıkla birleşilerek yeni sağın en güçlü ideolojik söylemi olan neoliberal muhafazakârlık vücut bulur (6):

Piyasa sisteminin uygun olmadığı alanlarda gelenek ve tecrübe ön plana geçmelidir. Yeni liberallerin bu bakış açısı ve özellikle geleneklerin ve geleneksel kurumların canlandırılmasını savunan yeni muhafazakâr taleplerle örtüşmesi yeni sağ olarak adlandırılan yeni uzlaşmayı hazırlamıştır.

Piyasa şartlarının daha serbest olduğu liberal düzenle, geleneğe önem veren muhafazakârlık yeni bir senteze kavuşmuştur. Amerika menşeli neoliberal muhafazakârlığın siyasi ilkelerine bakıldığında şu özellikler dikkat çekmektedir (Kristol'den aktaran Özsel, 2006: 55):

- ✓ Refah devletine prensip olarak karşı olmama,
- ✓ Kaynakların dağıtılmasında ve birey özgürlüğünün korunmasında serbest pazarın öneminin tanınması,
- ✓ Toplumun genel değerlerine ve kurumlarına saygı,
- ✓ Toplumun ahlaki değerler sisteminin korunmasına verilen önem.

Cemaate/ topluma önem veren muhafazakârlığın, bireysel özgürlüğe önem veren liberalizm'e yakınlaştığı nokta; ekonomiye bakış açısı (Duverger, 1964: 65'ten aktaran Gürel, 2007: 25), özel mülkiyet ve sermaye birikimi (Keten, 2014: 18), kanun hâkimiyeti, serbest teşebbüstür (Vural, 2003: 63). Neoliberalizm geleneğe düşman olmasına rağmen muhafazakârlıkla bağlantılı olarak ulus, din, aile gibi ilkeleri de ön plana çıkarır (Giddens, 2017: 16), bu da senteze dair bir fikir vermektedir:

Neoliberalizm bir yandan geleneğe düşmandır –gerçekten de piyasa güçlerinin ve saldırgan bir bireyciliğin yükselişinin sonucu olarak her yerde geleneği süpüren ana güçlerden biridir. Diğer yandan, meşruluğunu korumak ve muhafazakârlıkla bağlantılı görünmek için geleneğin sürmesine bağımlıdır– ulus, cinsiyet, din ve aile alanlarında. Uygun bir kurumsal gerekçe olmadan bu alanlarda geleneği savunması normal olarak fundamentalizm halini alır.

İşte ekonomide liberalizmin geldiği yeni boyutun benimsenmesi ile muhafazakârlığın gelenek, din, millet, otorite, aile gibi temel kaidelerinin birleştiği bu yeni zemin, neoliberal muhafazakârlıktır (Erler, 2007: 127, Suda, 2018: 146). Türkiye'de de 12 Eylül 1980 darbesinden sonra alınan 24 Ocak Kararları ile serbest piyasa benimsenerek küreselleşmeye dâhil olunur. Ekonomideki söz konusu gelişmeler kültürel alanda oluşan boşlukta din, aile, gelenek gibi temel konuların yeniden gündeme gelmesine neden olur. Turgut Özal'la başlayan süreç Türkiye'de neoliberal muhafazakâr siyasetin de başlangıcıdır.

24 Ocak Kararları alınarak pazar ekonomisine katkı sağlanan 1990'larda ortaya çıkan özelleştirmelerle tüketimcilik yaygınlaşırken *liberalizmle muhafazakârlığın lehimlendiği* neoliberal

muhafazakârlığın (Bora, 1997: 15) en önemli unsurlarından olan din, gelenek ve tarihe bağlılık ilkesi kapsamında politikalar da artar. Bu düşünceyle İslami girişimcilik yaygınlaşır, mal ve hizmetlerin hâlihazırda kolay iletkenliğiyle toplumda tüketim pratikleri ve gösteri kültürü artar. Yeni yaşam tarzı ve tüketim pratikleriyle özenilesi hayata sahip genç, çalışkan, daha fazlasını isteyen yeni bir insan tipinin doğduğu bu dönemde, söz konusu politikalar etkin bir şekilde uygulanmaya çalışılır. 2002 yılında katı prensiplere sahip *milli görüş* geleneğinden ayrılarak, neoliberal muhafazakâr politikalara uyum sağlanması böylesi bir sürecin sonunda doğar. Refah Partisinin aksine daha yumuşak söylemlerle yeni siyasi partinin kimliği *muhafazakâr demokrat* kavramıyla (Akdoğan, 2004: 15-17) açıklanır. Partinin Kocaeli örgütü kurucularından Nihat Ergün, muhafazakârlığın tek başına katı, liberalliğin de aşırı serbest olduğunu belirtip liberal muhafazakârlığa niyet ettiklerini belirtir, ona göre ikisi birbirinin aşırılıklarını törpülemektedir¹¹⁵ (Bora, 2017: 406).

2000'lerde Avrupa'dan ziyade Amerikan neoliberal muhafazakârlığına yakın duran Türkiye'de (Yanardağ, 2004: 121-136) sermaye akışının hızlanması, mal ve hizmetlerin pazarda canlı tutulması bir diğer ifadeyle küreselleşmeyle ortaya çıkan neoliberal politikalarla kentsel dönüşümler, doğanın liberalizasyonu ve tüketim kültürünü konu alan kurgu ve kurgu dışı kitaplar ve bunları tanıtan medya organları mevcuttur. *Sabitfikir*'de bu bağlamda elde edilen veriler aşağıdaki maddeler göz önünde bulundurularak analiz edilmektedir:

- ✓ *Öznesi olunan bir deneyimle ilgili bilgi alanının oluşumu:* Her alt başlık içinde kentsel dönüşüm, doğanın sömürsü ve tüketimcilik ile ilgili kısa açıklama.
- ✓ *Deneyimin pratiğini düzenleyen örgütlenme:* Tüm örgütlenmeler, toplu konutların inşa edilmesi vd., avcılıkla ilgili düzenlemeler, AVM'lerin artırılması ve alışverişlerin yaygınlaşması vd.
- ✓ *Kişinin kendisini bu deneyimde tanımlama, kabullenme ya da reddetme pratikleri:* İnsanların neoliberal muhafazakâr söylemin kendilerini ürettiği biçimleri kabul ya da reddetmesi.

3.6.1. Kentsel Dönüşüm: Ötekiler ve Soylular¹¹⁶

Sermayenin çıkarı ilkesi bağlamında dergide tespit edilen öznelerin ilkinin bilgi alanı kentsel dönüşümdür. Bilgi ve iktidar alanlarından kentsel örgütlenme (Lefebvre, 2014: 76) daha ziyade kent burjuvazisinin tekelinde ülkeyi ve çevreyi dönüştürme (104) şeklinde olup yeni Türkiye'de de sıkça rastlanmaktadır (İbrahim Kaya, 2016). Nitekim neoliberal iktisada göre kent, sermaye

¹¹⁵ Ergün, *liberal-muhafazakâr yerine, muhafazakâr-demokrat* tanımlamasının tercihinde *liberal* kavramının aşağılayıcı bir kullanımı olduğunu belirtir (Bora, 2017: 406).

¹¹⁶ Pierre Bourdieu'ya göre simgesel sermaye ile oluşan toplumsal sınıflardan biridir.

birikimini hızlandırmanın araçlarından biri olarak görülmektedir (Harvey, 2013: 71). Şehir ve bölge planlamacısı Binnur Öktem de Türkiye’de 1980 sonrası benimsenen neoliberal muhafazakâr politikaların bir parçası olan kentsel dönüşüm projelerinin son yirmi yılda gelir eşitsizliği, sosyal kutuplaşma, mekânsal ayrışma ve kentsel gerilimi artırdığını belirtip kentteki sınırlı kaynakların belli sınıfların çıkarı yolunda kanalize edildiğini vurgular (Öktem, 2006: 53). Ayrıca kent üzerine de çalışmaları olan Tahire Erman (2016: 80) bu projelerin belirli gruplara yönelik yapıldığını belirtir. Bunlar; üst gelir gruplarına yönelik olanlar, TOKİ ve afet riski çerçevesindekilerdir. Mega projeler, güvenli alışveriş merkezleri, lüks siteler ve ofis kulelerin de yer aldığı soylulaştırma - *gentrification*- pratikleri ile kentler orta sınıflaştırılmaktadır (Ergün, 2004: 391-392). Bunun dışında bazı bölgeler *ıslah* edilmekte ve sakinleri başka bölgelerde TOKİ’ye bağlı inşa edilen apartmanlara taşınmaktadır. Bu yolla insanlar birtakım şekillerde özneleştirilmektedir. Akıl hastaneleri deliliği normalize ettiği gibi (Foucault, 2001) kentteki yeni yapılar da neoliberal söylemin kendi öznelere disiplin eder, uysallaştırılmış kişiler yaratır. Söz konusu hakikat oyunu bağlamında öznelere inşa eden örgütlenmeler -söylemsel pratikler- kısaca şöyle sıralanabilir¹¹⁷:

- ✓ 2981 no’lu kanun¹¹⁸ -1984¹¹⁹ af yasası olarak da anılmaktadır¹²⁰.
- ✓ 1984’te 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu ile TOKİ’nin kurulması¹²¹
- ✓ 2004’te TOKİ’nin İmar İskân Bakanlığı’ndan ayrılıp Başbakanlık’a bağlanması (toki.gov.tr): “Toplu Konut İdaresi, 14/8/2003 tarihli ve 25199 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Cumhurbaşkanlığının D-4-2003-1010 sayılı tezkeresi ile Bayındırlık ve İskan Bakanlığı’na, 16/1/2004 tarihli ve 25348 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Cumhurbaşkanlığının D -1-2004-54 sayılı tezkeresi ile Başbakanlığa, 09.07.2018 tarihli ve 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile de Çevre ve Şehircilik Bakanlığına bağlanmıştır.”

Bu düzenlemeler, 2000’li yıllardan sonra inşaat ve emlak sektöründeki gelişmeleri sağlar. Bu durum karşıt söylemde “hem elindeki çok miktarda kamu arazileri hem de bürokrasiden ve hesap verilebilirlikten uzaklaştıran yönetim biçimi ve daha da önemlisi özel sektör zihniyeti” (Erman, 2016: 80-81) olarak yorumlanır. Kentsel dönüşüm kapsamında dergideki veriler doğrultusunda yeni kentin sakinleri -Sulukule’deki Romanlar, üst ve orta sınıf muhafazakârlar, işçiler, trans bireyler- neoliberal muhafazakâr söylemin öznelere olarak yer alır ancak bu söyleme karşı direniş imkânları ile yeni hakikat söylemleri de mevcuttur.

Kentte sermayedar ve siyasal iktidarların işbirliği neticesinde gecekonduların yakılması ve bunun karşısındaki direniş ilk defa 4. sayıda bir roman tanıtımında görülmektedir. Cory

¹¹⁷ Verilerin analizinde söz konusu diğer pratiklere de değinilmektedir.

¹¹⁸ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2981.pdf> (18.03.2020).

¹¹⁹ 1980’lerden önce de imar ve kente yönelik düzenlemeler yapılmış olup metinde temel alınan 1980 sonrası neoliberal muhafazakâr politikalarıdır.

¹²⁰ Gecekondu bölgelerinin imar ve ıslahıyla evlerin yıkılıp bölgenin piyasaya açılması ve yüksek katlı binalar dikilmesi hakkındadır (Aksoy ve Güzey Kocataş, 2017: 280).

¹²¹ <https://www.toki.gov.tr/kurulus-ve-tarihce> (18.03.2020).

Doctorow'un *Makers* romanında hem iktidarın söylemsel pratiklerine - evleri yakıp, karşı çıkanlara gaz bombası atıp onları susturmaya çalışmak- hem de direnişe örnek olabilecek olaylar söz konusudur. Kendilerine karşı çıkan direnişçiler karşıt söylemi yeniden üreten yazar tarafından *özgürlükçü* olarak tanımlanmaktadır. Evlerin yakılması sırasında dışarıda kalan insanları rezidanslarına konuk etmeye çalışanlara yönelik polis müdahalesi ve gaz bombalarıyla direnişçilerin dövülmesi şeklinde özetlenebilecek söylemsel pratikler eleştirilmektedir: “Ne kadar da günümüze benziyor değil mi? Neoliberal politikalarla polis devleti birleşince, *ekonomik kazananların özgürlükçülere tahammülü kalmıyor*” (Tanaydın, 2011: 17) ifadesiyle romandaki hakikat söylemi toplumsal şartlara bağlanıp bu sefer kentsel dönüşümleri gerçekleştiren iktidar mekanizması *zalim* olarak özneleştirilip eleştirilmektedir. *Ekonomik açıdan kazananlar-özgürlükçüler* ikiliği neoliberal söyleme direniş içinden üretilen öznelerdir.

16. sayıda Sulukule'deki Romanların taşınıp başka bölgeye yerleştirilmesi meselesiyle neoliberal muhafazkâr söylemin bazı insanları ötekileştirmesi ve bunu bir takım söylemsel pratiklerle normalize etmesi bir söyleşi kapsamında eleştirilmektedir. Siyasal iktidar ve sermayedarlar çeşitli yasa ve düzenlemelerle, muhafazkâr orta sınıf da günlük konuşma ve medyadaki ifadeleriyle Suriçi'nin *çöküntü* alan olduğu ve *ıslah* edilmesi gerektiğini, *hizmet* söylemi bağlamında üretir. Kentlerin *tümörü* addedilen gecekonduların dönüşümünü içeren bu projelerle Markxist perspektifle “sermaye birikimi için gerekli koşulları oluşturmak amacıyla devlet ve sivil toplum aktörlerinin *uzlaş* içinde geliştirdikleri mekanizmalar[dan]” (Jessop 1997'den aktaran Penpecioglu, 2013: 99) yararlanıldığı vurgulanır. Kente ait bir mekânın *çöküntü* ilan edilerek ıslah edilmesini sağlayan stratejilerle (Özet, 2018: 138); Karagümrük, Sulukule, Gedikpaşa ve Beyazıt'ta yaşayanlar başka bir yere taşınarak Suriçi'nin soylulaştırılması projesi gerçekleştirilir. İrfan Özet'in (2018: 145) araştırması kapsamında muhafazkâr orta sınıfı temsil ettiği söylenen biriyle yapılan derinlemesine mülakat, onların bölgeyi *çöküntü* olarak gördüklerini göstermektedir. Mülakatta Romanların bu bölgede küçük, derme çatma evleri olduğu, çamaşırlar gibi insanların da sürekli sokakta olduğu, *güvensizliğiyle korku* saldığı ve geceleyin *tekinsiz* bir *bataklık* olduğu belirtilir. “Belli bir kimliğin toplumsal düzlemde olumsuz ve dolayısıyla arzu edilmez olarak sınıflandırılması, bu kimliği tecrit, ıslah ve hatta yok etmek için oluşturulmuş pratiklere ehliyet verebilir ve pratiklerin gerçekleştirilmesi için gerekli kurumların varlığını meşrulaştırabilir” (Keskin, 2012: 14). Söz konusu söylemsel pratik ve ifadeler doğrultusunda Fatih'in damgalanmış mekânlarından Sulukule mahallesindeki Romanları dışlama pratikleriyle soylulaştırma bağlamında yeniden inşası planlanarak habitusun dönüşümü gerçekleşmiştir. *Sulukule'nin rehabilitasyonu* kapsamında 2007'den itibaren İBB, Fatih Belediyesi ve TOKİ tarafından yürütülen Projeye 45'i iş yeri toplam 690 hanedeki 3430 nüfus Kayabaşı ve Taşoluk'ta yapılan TOKİ'ye ait binalara aktarılır (Özet, 2018: 139). Aynı pratikler bir hakikat söylemine göre hizmet ve ıslah olarak anılırken karşıt söylemde söz konusu pratikler eleştirilmektedir. Bölgedeki kentsel dönüşüme karşı üretilen söylemde bunlar *damgalama*, *insanları yerinden etme* şeklinde sunulur ve bölgedeki bataklık, tekinsizlik görmezden gelinerek hizmet söylemine ters hakikat söylemi ön plana çıkarılır.

Sulukule örneği üzerinden kentsel dönüşümü *hoyratlık* ve *ürkütücü* bulan Karin Karakaşlı ile 16. sayıda yapılan söyleşide mahalle kültürü ve Romanların yaşamlarına *darbe* vurulduğu ifade edilmektedir. Karakaşlı'ya göre (Cömert, 2012b: 46-47) kentsel dönüşümle ilgili kararlar çok çabuk alınıp, hemen meclisten geçirilip söz konusu mekânlar bir *mikrobu defeder gibi* boşaltılmıştır. Acele hareket edilmesi ve insanların yerinden sökülüp alınması Karakaşlı'ya göre sermayedar ve siyasal iktidarın burada yaşayan topluluğu *mikrop* olarak özneleştirdiğini göstermektedir. Dolayısıyla Karakaşlı, Romanların mekânlarından alınıp başka bir toplu konut bölgesinde yaşamalarının *sağlandığı hizmet* söyleminin, iktidarın manipülasyonu olduğunu düşünmektedir. Oysa tersinden bakıldığında Karakaşlı'nın da direniş söylemi üretirken iktidarı özneleştirdiği ve burada yeni bir hakikat söyleminin üretildiği belirtilebilir. Önceki hakikat söylemine göre bölge insanına hizmet sağlanmalıdır. Dergide üretilen hakikat söyleminde ise bu yapılanlar *insanları yerinden etme* olarak görülüp bunun failleri *kapitalist çıkarlar için insanları yerinden kovan kişiler* olarak özneleştirilmektedir. Öyleyse Sulukule merkezinde de diğer söylemlerde olduğu gibi iki farklı hakikat rejimi bulunmaktadır.

Romanların Karakaşlı'nın benzetmesiyle siyasal iktidar tarafından *mikrop* şeklinde özneleştirilmesi hakkında kendi düşünceleri ya da eylemleri söyleşide bulunmamakla beraber Karakaşlı'nın direniş gösterdiği ifade edilebilir. Ona göre insanların kendi evleri olarak gördükleri mahalle kültürü içinde yaşamaları *kaybolmamış, evinde hissedene, sağlıklı* olmakla eşdeğerdir. Ayrıca Karakaşlı, mahallelerinden koparılp Sulukule'ye 45 km. uzaklıktaki Taşoluk'a yerleştirilmeyeyle, bir süre sonra *tedirgin ve birbirine güvensiz* insanların oluşacağını belirtir. Bu da söz konusu topluluğun *bünyesi bozulmuş kişilere* dönüşebileceği anlamına gelir. Dolayısıyla Karakaşlı, neoliberal söylemin üreteceği söylenen *suçlu* kimliğine karşı uyarıda bulunmaktadır. Bunu yaparken de aslına iktidarı suçlu üretmekle özneleştirmektedir. Ayrıca sokakta koşup top oynayamayan çocukların büyüdüğü zaman *başka bir insan modeli* olabileceğinden endişe edilir (Cömert, 2012b: 46-47). Böylesi insanlar da sadece kendilerine kalan küçük mekânların güvenli, diğerlerinin tekinsiz olduğu düşüncesiyle dışarıya karşı bir koza örecektir. Ayrıca yeni inşa edilen toplu konutların, insanların yaşadığı mekânla arasındaki organik ilişkiyi bozduğu belirtilmektedir. Karakaşlı'ya göre mahalle daha insanidir, burada sakinler ve esnaf birbirini tanır, insanlar sokakta birbiriyle sohbet edebilir, böylece insan koca şehirde kendisini yalnız hissetmez. Her şeyin birdenbire kaybolması her şeyin tersyüz edilmesi tüm dengeleri bozacaktır (Cömert, 2012b: 46-47). Yine burada da iktidar konumuna geçilerek *dengelerin bozulması, insani ilişkilerin yok olması* yönündeki ifadelerle iktidar mekanizmasının *hizmet ve ıslah* söylemine karşı çıkılmaktadır. Neoliberal muhafazakâr politikalarla kentte iktidarın uygun gördüğü arazilerin sermaye birikim sürecinde araçsallaştırıldığı ve özel sektör odaklı olarak habitusun dönüştürüldüğünü gösteren söyleşi kapsamında söz konusu söyleme karşıt biçimde *yeni insan modeli ve bünyesi bozulmuş kişilerden* endişe edilerek kentsel dönüşümün getirebileceği sıkıntılara işaret edilmektedir. Ayrıca Karakaşlı'nın "İstanbul'a bunu yapma hakkını nereden buluyoruz onu da bilmiyorum. Fetih'i

kutlayarak İstanbul'u sahiplenmiş olmuyoruz.” (Cömert, 2012b: 46-47) ifadesi *hizmetleri haksızlık* olarak gördüğünü göstermektedir.

Neoliberal muhafazakâr söylemin kent planlamasıyla kategorize ederek sınıflar arasındaki ayrımı artırdığı söylenen söylemsel pratik, derginin 20. sayısında *Gökdelen* adlı bir roman bağlamında konu edilerek eleştirilmektedir. J.G. Ballard'ın 1975'te kaleme aldığı ve Türkçe'ye tam da yüksek binalarla mega-kentlerin arttığı bir dönemde kazandırılan *Gökdelen* adlı romanın tanıtımında (Hayati Roman, 2012a: 44) kapitalist toplum yapısının insanları birbirini yemeye kadar götüreceği anlatılarak kentsel dönüşümlerle sınıflı toplumu yeniden üreten mevcut söylemsel pratikler eleştirilmektedir. Romanda refah seviyesinin gökdelenin üst katlarına doğru arttığı; içinde okul, iş yeri, alış-veriş merkezi, sosyal tesisler vb. şeyler barındıran mega-kentte; toplumun farklı kesimlerinden insanlar havuz, otopark, asansör gibi ortak kullanım alanlarında çıkan çeşitli sorunlardan dolayı birbirlerini yemeye başlayarak birer yamyam haline gelir. Kenti örgütleyerek sınıflı toplum yapısını yeniden üreten sistem sorgulanmaktadır. Bu sorgulamanın kendisi kentsel dönüşümün *iyi yanlarını* üreten hakikat söylemine terstir ve kentli insanı üreten iktidar mekanizması tersine çevrilmekte ve konumlandırmalar değişmektedir.

Kentsel dönüşüm projeleriyle ekolojik hayatın yok edilmesine karşı söylem 22. sayıda Sibel Oral'ın “Okuma Listeniz” metnine konu edilmektedir. Türkiye'de inşaat sektörünün önde gelen isimlerinden Ali Ağaoğlu tarafından İstanbul'da Fatih Ormanı'nın bir kısmındaki ağaçların kesilerek yerine yapılabilecek *Maslak 1453* isimli mega-kent projesi¹²², 2012'de bir reklam filmiyle¹²³ müşterilere arz edilir. Projenin adındaki *1453* ifadesi de neoliberalizmin muhafazakârlıkla birleştiği noktayı göstermesi bakımından önemlidir. Tarihi açıdan sembolik değeri yüksek olduğu için yaygın kullanımda olan *1453* söylemsel ifadesi, muhafazakâr söylemde Fatih'in İstanbul'u fethini anırtırsa da Ağaoğlu'nun İstanbul'u mega-projeleriyle *fethettiğinin* de bir işaretidir. Metinde Ağaoğlu'nun Maslak'ta 320 bin ağacı kesip yerine 320 katlı *kuleler* yapmasıyla oluşan söylemsel pratikle insanların *hayal kuramayanlar* olarak özneleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu elbette karşıt retorikten belirtilen bir ifadedir. Söz konusu projenin pazarlanmasında insanlara “hayallerinizi gerçeğe kavuşturun” şeklinde bir ifade de kullanılabilir. Ancak metinde görüldüğü üzere bu projeye üretildiği söylenen öznelik biçimlerine karşı çıkılmaktadır. Bu projeyi gerçekleştirenler *İstanbul'u satan, şehrin içine eden* kimseler (Oral, 2012c: 60) olarak özneleştirilmektedir. Kent arazilerinin araçsallaştırılmasıyla hayal dahi kuramayan öznelere üretildiği belirtilmektedir. Aslında Ağaoğlu'nun insanları *hayal kuramayan* şeklinde özneleştirdiği belirtilerek kendisi de *ağaç katili* olarak özneleştirilmektedir. Bu sefer özne konumuna geçen Ağaoğlu “[ü]ç ağaç kestiğimi kanıtlasınlar, Taksim'de etek giyer gezerim.” (aktaran Oral, 2012c: 60) ifadesiyle söz konusu özneliği reddetmektedir. Sibel Oral'ın metni, derginin “Okuma Listeniz” başlıklı metinde

¹²² <https://dokuz8haber.net/ekoloji-cevre/agac-katliami-uzerinde-yukselen-proje-maslak-1453/> (29.03.2020).

¹²³ <https://www.youtube.com/watch?v=sBkZRMljsg0> (29.03.2020).

yer aldığından konu bağlamında tavsiye edilen eserler, dergide üretilen hakikat oyununa listelerin de katıldığını göstermektedir¹²⁴.

24. sayıda İstanbul'dan örneklerle kentin neoliberal muhafazakâr politikalar tarafından tahrip edildiği belirtilip konu, akademisyen-yazar Gündüz Vassaf'la yapılan söyleşide yeniden gündeme getirilmektedir. Sabotaj, kaza ve ihmalden yok olduğu söylenen binaların yerine yapılacak yeni bina için semt sakinleri, mimar odaları ve şehir plancıları gibi kimselerden fikir alınmaması eleştirilip her şeyin “sermayenin hizmetinde, diktatörlerin elinde” (Cömert, 2013b: 9) olduğu belirtilmektedir. Bu hakikat söylemine göre kentsel dönüşüm uygulamalarının faileri *diktatör* olarak addedilmektedir. Ayrıca Vassaf'a göre Gezi Parkı'nda da görüldüğü gibi siyasal iktidar bazı sermayedarlarla ortak hareket ederek geri kalan her şeyi yok sayar ve Taksim'de yeşil alanı yok edip AVM planında da yine söz konusu bilirkişilere danışılmaz. Söz konusu söylemsel pratikler eleştirilip neoliberal muhafazakâr söylemi üreten iktidar *diktatör* olarak özneleştirilmektedir. Bunun dışında metinde herhangi bir özneleştirme biçimine rastlanmamaktadır.

26. sayıda Emrah Serbes'in *Dumankara* adlı romanının tanıtımında Ankara'nın söz konusu projelerle bellek mekânlarının yitirilmesinden şikâyet edilmektedir. Söz konusu kentsel dönüşümlerle *Eski Ankara- Yeni Ankara* ikiliği oluşmuştur. İktidar mekanizması kentteki uygulamalarıyla kentli insanı çeşitli şekillerde özneleştirirken metinde de bu sefer söz konusu iktidar tarihe kıymet vermeyen, eskiyi korumayan olarak özneleştirilmektedir (Kesmez, 2013: 42):

Eski Ankara diye bir şeyden bahsediyor *Eski Ankaralılar*. Ben böyle deyince, ‘Ah sen asıl o halini görecektin, şimdi çok değişti’ diyorlar. Umurumda değil söyledikleri, şehirler değişiyor, tarihe zırnık kadar kıymet vermeyen büyükşehir belediye başkanlarına inat, o saçma sapan makyajın altında bir yerde bir gizli ruh kalıyor. Daha AŞTİ’de adımını atıveriyorsun otobüsten, sızıveriyor dolaşım sistemine. Damarlarında 33 yıldır İstanbul dolanan biri olarak, daha ilk dozda sarhoşum. ‘Seviyorum Ankara’yı’ diyorum, ‘Anlatması zor’.

27. sayıda kentin *hegemonik* örgütlenmesinin bellek mekânlarına zarar verdiği belirtilip Emek Sineması ve Kadıköy olmak üzere iki farklı örnekte eleştirilmektedir. Kentin bellek mekânlarından Emek Sineması'nın yıkılıp yerine Kamer İnşaata ait on katlı Grand Pera inşası planının *fikrisabit* başlıklı metinde tartışılması, dergide kentli insanın üretimine karşı direnişin ve yeni hakikat söyleminin bir diğer örneğidir. Burada, kamuya mâl olmuş bir mekana, kamu tarafından sahip çıkılması gerekliliği anlatılarak siyasal iktidarın *rant peşinde koştuğu* ve bu nedenle *belleği yok ettiği* belirtilmektedir. Ayrıca metinde ülke ekonomisinin çöktüğü, tarım ve hayvancılığın devlet eliyle bitirildiği ve sanayinin can çekiştiği ifade edilip yaşayan tek şeyin mevcut dokuyu bozup *ucubeler* diken rant olduğu vurgulanarak direniş gösterilmektedir (fikrisabit, 2013: 22):

¹²⁴ *Hayal Avcılığı, Çizmeyi Öğrenelim: Ağaçlar ve Ormanlar, Çivisi Çıkmış B*klu Dünyanın Azgın Pompacıları, İstanbul'da Soylulaştırma: Eski Kentin Yeni Sahipleri, Zenginler Dünyamızı Nasıl Mahvediyor.*

Soluğu beton tozu, besini beton şerbeti. Bir yandan harıl harıl meyve bahçelerinin, altın kumsalların, sahillerdeki zarif ılgınların, mütevazı tepelerde kayalara tutunmuş kadim zeytinlerin kökünü kurutuyor. Bir yandan benliği, toplumsal hafızayı, bilinci silencesine şehirleri talan ediyor. Ve biz bağıyoruz, “Ey, rant! Topraklarımızdan elini çek! Emek¹²⁵ bizim, İstanbul bizim! Şehirler, kasabalar, sokaklar, sahiller, denizler bizim!” diye. Duyan var mı? Yok.

Özne-iktidar ilişkileri yeniden tersyüz edilip yaşanan gelişmelerden dolayı siyasal iktidar sorumlu tutulup sermayedarlarla birlikte bir canavar ve rant elde eden şekilde özneleştirilmektedir. Kentsel dönüşümün iyi tarafları hiç gösterilmeyip bu uygulamalar tamamen olumsuzlanarak söz konusu *hizmeti* insanlara sağladığını belirtenler *çıkarıcı* olarak addedilmektedir. Neoliberal muhafazakâr söylemde *ıslah*, *hizmet* gibi ifadelerle gerçekleşen uygulamalar yazara göre bir canavarın her şeyi yok etmesi gibidir. Metinde ayrıca kent sosyoloğu David Harvey'nin yeni yayımlanan *Asi Şehirler* adlı kitabı tanıtılıp kitaptan hareketle sınıf mücadelesinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Öznenin, kendisine biçilen rollere ve yaşam alanlarına yapılan müdahalelere karşı direnmesi gerektiği belirtilmektedir (Harvey, 2013: 172):

Mademki kentleşme sermaye birikimi tarihi açısından bu derece önemlidir ve mademki sermaye güçleri ve sayısız müttefiki şehir yaşamını kökten değiştirmek için düzenli aralıklarla gözünü kırpmadan seferber olmaktadır, sınıf mücadelesi de -şu veya bu biçimde, açıkça bu sıfatla anılsın veya anılmasın- kaçınılmaz olarak bu sürece dâhil demektir.

Harvey'nin kitabındaki bölümlerden birinin adı olan *antikapitalist mücadele için şehri yeniden sahiplenmek* (2013: 171-216) metinde anılıp yapılan *mücadelenin* tam da bu olduğu belirtilmektedir. Bu ifade 2013 Türkiye'sine uyarlanıp “[s]ermayenin kalesi AVM ile kamusal Sinematek arasındaki savaş işte bunun savaşı. Yıkım başlamış olabilir, ama Emek -hep birlikte göreceğiz- o kadar kolay yıkılmayacak” (fikrisabit, 2013: 22) ifadesiyle yine kentin sermayedarların çıkarları doğrultusunda dönüşüme uğratıldığı belirtilip söz konusu iktidar *çıkarıcı*, *şehre sahip çıkmayan* kişiler olarak özneleştirilmektedir. Direniş söyleminde de yeni bir hakikat söylemi bağlamında söz konusu konumlandırmalar yer değiştirmektedir.

Neoliberal muhafazakâr politikalarca yıkılıp yok edildiği söylenen kamusal bellek mekânı sadece Emek Sineması değildir. Kadıköy Barlar Sokağı'nda uygulanan kısıtlamalar da yine 27. sayıda sorunsallaştırılıp kamuya mâl olmuş bellek mekânlarının kamuca sahiplenilmesi gerektiği tekrarlanmaktadır. Burada yine siyasal iktidarın *ekonomik kalkınma*, *istihdam*, *yatırım* gibi söylemlerine karşı kentsel dönüşüm projeleri *hegemonik* addedilmektedir. Kadıköy Barlar Sokağı'nda kaldırımlardaki masaların toplatılması ve 22.00'den sonra büfelerden alkol satışının yasaklanması Bülent Usta'nın metninde *tahakküm* olarak yorumlanmaktadır. Metne göre Kadıköylülerin direnişi iktidarı etkiler ve Kadıköy Belediye Başkanı yasakları getirme nedenini gürültü ve kirliliği önlemek (aktaran Usta, 2013: 12-13) şeklinde açıklamak durumunda kalır.

¹²⁵ Emek Sineması: 1884'te mimar Alexandre Vallauray'nin önderliğinde inşa edilen bina başlangıçta, sirk, pist, jimnastikhane olarak kullanılırken 1924'te sinema gösterimine başlar. 20 Mayıs 2013'te de yıkılır. 2016 yılında inşa edilen Grand Pera'nın en üst katında yeni bir sinema salonu şeklini alır.

Ancak Usta'ya göre olan şey tamamen dönemin *sansür ve hegemonyasının* bir yansımasıdır. Yine yazara göre son zamanlarda Kadıköy rant ve çarpık kentleşmenin çoğaldığı bir yerdir. Dolayısıyla yazar, *kenti sahiplenmek* bağlamında şairlere atıfla semtin kolektif bellekteki yerini tazelemeye çalışmak gerektiğini belirtir. Görüldüğü gibi burada iktidar konumuna geçilip kentsel dönüşümü gerçekleştirenler *şehre sahip çıkmayan, rant elde eden* kimseler olarak özneleştirilmektedir. Kadıköy'de oturan yazar, metninde Fazıl Hüsni Dağlarca'nın Kadıköy'ü neden sevdiğine yer verir. Dağlarca'ya göre burada yaşam çeşitliliği ve renkliliği vardır. Ardından Cemal Süreya'nın Kadıköy'ü sevmesi ve semtle kurduğu bağ, mahalle dostlukları gibi konulara değinilmektedir (Usta, 2013: 12-13):

Kadıköy edebiyattır, çünkü sokaklarında hâlâ hayat var, insanların birbirlerine temas edebildiği. Çünkü Dağlarca'nın dediği gibi *yaşamın çeşitliliğine ve renkliliğine* sahip hâlâ. Moda'ya çıkınca İzmir'i andırır, Yeldeğirmeni'nde de Barcelona'nın sokak aralarında geziniyormuşsunuz gibi hissedersiniz; çarşısında kilisesi, camisi, havrası, balıkçı tezgâhları, sokak aralarındaki çay ocakları, meyhaneleri, Romanların darbuka sesleri ve çiçekçiler karşılar sizi.

28. sayıda bellek mekânlarını yuttuğu söylenen AVM'ler söz konusu edilmektedir. Hastane, hapishane gibi kurumların deli, suçlu gibi özneler ürettiği gibi *tüketim katedrali* olarak adlandırılan alışveriş merkezleri (Moore'dan aktaran Ritzer, 2000: 14) de karşıt söyleme göre kolektif hafızayı yok edip tüketici özneyi üretmektedir. Birey ve toplumun yaşadıkça derinleştiği bellek mekânları, daha önceki yaşantı ve tecrübelerle bağlılığı artırır (Milligan'dan aktaran Doğanay, 2018: 77). Bu mekânların yıkıma uğraması dergide de sorunsallaştırılmaktadır. Zincir AVM'ler *canavara* benzetilmektedir (Bıçakçı, 2013: 15):

Kamu alanlarının korunmadığı, bağımsız ve alternatif olana nefes aldırma anlayışının bulunmadığı bir bölge bulursa, *zincir* yerini sever ve orada genişledikçe genişler. Sinema salonunu yutar, tren garını yutar, parkı yutar. Özel olanı, gerçek olanı, tarihi olanı, köklü olanı yutar ve yerine şehrin karakteristiğinden sıyrılmış, yeniden üretilmiş, kontrol altında tutulan kopyalar yerleştirir.

Metne göre toplumsal bellek mekânları olan sinema salonu, tren garı ve park AVM tarafından yutulmaktadır. Yutulmuş bu yerler geçmişin izleriyle dolu mekâna ruhunu veren cansız nesnelere değil aksine aktördür, zira her biri birer anlatı üretmektedir (Doğanay, 2018: 77-78). Dergiye genel olarak bakıldığında İstanbul'da anlatı üreten mekânların yıkımına örnek teşkil edecek pek çok vakanın yansıtılıp karşıt söylem geliştirildiği görülmektedir.

32. sayıda kentin *hegemonik* örgütlenmesi söylemi kapsamında insanların ayrışması, sosyal kapanma ve dışlama pratikleri eleştirilmektedir. Birey ve topluluklar statü, din, dil, ırk gibi çeşitli nedenlerle kendilerinden farklı gördüklerini dışlama eğilimindedir. Mülkiyet ve zenginliği elinde tutan seçkinler, grup dışında kalanlara dışlama amaçlı bariyerler inşa eder ve yaşam şanslarını maksimize etme adına kapanırlar (Weir'den aktaran Özet, 2018: 23). Ekonomik, politik ve simgesel kaynaklara sahip üst sınıfların kendilerini korumak ve ayrıcalıklarını geliştirmek

(Turner'dan aktaran Özet, 2018: 24) üzere gerçekleştirilen tüm sosyal kapanma pratikleri, ötekini özneleştirmelerinin söylemsel pratikleridir. Bu bağlamda kentsel dönüşümlerde alt, orta ve üst sınıf için ayrı etap ya da semtler inşa edilerek toplum içindeki kategoriler iktidar tarafından yeniden üretilip her bir insan sistemin uyumlu birer öznesi haline gelerek normalize edilmiş olur. Başakşehir üzerine söz konusu çalışmada (Özet, 2019: 240) bir görüşmecinin kullandığı ifadeler, mekânın hegemonik örgütlenmesinin sınıf temelli ayrımı normalize ettiğini göstermektedir:

Herkes pek bahsetmez, ama Başakşehir üç kısma ayrılır. Türkiye gibidir. Beyaz laikler - Bahçeşehir-, beyaz muhafazakârlar -Başakşehir- ve proleterya muhafazakârlar -Güvercintepe- Altınşehir- yani orta bölge. *Orta bölge*, buradakiler için tehlikeli bir yer. Adını pek söylemezler. Uyuşturucu vardır. PKK vardır. Yoksulluk vardır... Söylemezler, ama herkes oraya karşı mesafelidir. Mesela bizim STK Platformumuzda oradan kimse yoktur.

Yine etaplar arasındaki hiyerarşiyi en iyi gösteren söylemsel örgütlenme 2. etapta lüks konutlardan olan Maveria Konaklarının 5.etapta Maveria Sarayları'na dönüşmesidir (Özet, 2019: 222). Sosyal kapanmaların yoğun olduğu toplu konutlarda orta ve üst sınıflar çeşitli şekillerde normalize edildikleri gibi bu kişilerin de bir alt sınıfı ötekileştirdiği, dergide *Sinek Isırıklarının Müellifi* adlı romana yapılan atıfla yansıtılmaktadır. Romanda işçilerin sıkça kullandığı dolmuşlara binmeme, markette onlardan uzak durma (Bıçakçı'dan aktaran Çavdar, 2012: 22) gibi söylemsel pratikler konu edilerek toplumsal kategorileşme sorgulanıp toplu konut sakinlerinin işçi sınıfını damgaladığı anlaşılmaktadır. "Sınıf mücadelesi mekânın üretimine, failleri sınıflar, sınıf fraksiyonları ve grupları olan üretime müdahale eder. Günümüzde sınıf mücadelesi, her zaman olduğundan daha çok, mekânda yaşanır" (Lefebvre, 2014: 83). İşçiler orta sınıfa göre *kötü kokulu, bakımsız, yabancı ve korkunçtur* (Bıçakçı'dan aktaran Çavdar, 2013a: 22):

Toplu konut halkı işçilerden rahatsız olmaya başladı, çünkü işçiler muhite yakışmıyorlardı. Her yerdediler, minibüste, otobüste, markette... Kötü kokuyorlardı, kendi dillerinde konuşuyorlardı, suratları tıraşsızdı; karanlık bakışlarıyla kadınları, çocukları korkutuyorlardı. Üçüncü, dördüncü ve beşinci etap inşaatları bu korkunun üzerinde yükseldi. Çok sağlam yükseldiler. Korku çok iyi bir harçtır.

Görüldüğü gibi kentsel dönüşümle kategoriler tamamen ayrılmış, bu ortamda özneleşen kişiler de hem kendilerini yeniden tanımlamış hem de ötekini damgalamaya başlamıştır. Öznelerin kendi ötekilerine nasıl davranması ve hakkında ne düşünmesi gerektiği mevcut söylemsel pratiklerle pekiştirilir. Romandan aktarılan kısım, toplu konut sakinlerinin işçi sınıfına bakışını yansıtması bakımından önemlidir. Bu sakinler tam da ekonomik bakımdan zenginlerin daha çok zenginleşip, yoksulun daha çok yoksullaştığı neoliberal muhafazakâr söylem doğrultusunda hareket edip kendilerinin *normal*, işçilerin ise *anormal* olduğunu düşünüp söz konusu özneliği kabul eder. Buna mukabil işçilerin kendilerini tanımlama, kabul veya reddine tanıtım metni içinde rastlanmamaktadır.

Yine 32. sayıda Bıçakçı'nın romanına atıfla muhafazakârların, cinsiyet kimliği kendilerine benzemeyenlere yönelik söylemsel pratikleri eleştirilmektedir. Toplu konutlardaki muhafazakâr orta sınıf, işçilerden sonra diğer ötekileştirmeyi cinsiyet kimliği kendilerinden farklı olduğu için burada yaşamaya başlayan trans bireyler için yapar. Trans bireylere saldırı, neoliberal muhafazakâr söylemin onlara yönelik özneleştirme biçiminin söylemsel pratikleri arasındadır (Bıçakçı'dan aktaran Çavdar, 2013a: 22):

Sonra yeni yapılan etaplarda travestiler yaşamaya başladı, geceleri yollarda müşteri arıyorlardı. Toplu konut halkı travestilere döner bıçaklarıyla, beysbol sopalarıyla saldırdı, onları öldüresiye dövdüler ve kovdular. Polisler her şeyi sadece seyretti. Kurbağalar, kirpiller, güvercinler, kötü kokan işçiler ve travestiler gidince toplu konut bölgesinde daha lüks konutların, iş ve alışveriş merkezlerinin inşaatı hızlandı.

Üst statüdeki topluluk tarafından *itibarsız* görülüp damgalanan (Goffman, 2014) trans bireyler saldırıya uğrayarak dövülüp kovulur. Bunun nedeni, o kişilerin cinsel kimliklerinin kendilerini muhafazakâr olarak addeden toplu konut sakinleriyle çatışmasıdır. Nitekim “etaplar bölgesindeki yerleşmeler, sadece güvenlik ihtiyacından değil, belirli sınıflar için değişen kültürel sermayenin yaşam tarzı yoluyla ifade edilmesi ihtiyacından kaynaklanmaktadır” (Kurtuluş'dan aktaran Özet, 2018: 223). Cinsel kimlikler bağlamında özneleştirme biçimleri bir diğer başlık altında değerlendirileceğinden burada sadece neoliberal muhafazakâr söylem bağlamında belirlenen kategorilerin habitusla yeniden üretildiği, söz konusu kategorilerin bir özelliğinin de Queer kimlikleri damgalamak olduğu söylenmekle yetinilecektir. Görüldüğü üzere trans bireyleri öfkeli kalabalıktan kurtarıp görevini yapması gereken polis karakterler, bir diğer ifadeyle kolluk kuvveti saldırı ve darba seyirci kalarak mevcut söylemi meşrulaştırır. Nitekim insan bilimlerinin ürettiği normları yeniden üretip meşrulaştırılanların bir kısmının da polis olduğu dile getirilmiştir (Sarup, 2004: 110). Zira Foucault'ya göre (2012: 83) polisler de hapisaneler gibi, yasadışı olanla mücadele etmek için değil yasadışı alanını organize etmek gözetlemek, suça eğilimi oluşturmak için vardır. Ayrıca saldıran kalabalığın içinde sadece *saldırmak için saldıran* özneler de olabilir. Muhafazakâr olduğunu addeden grubun ötekileştirdiği bir kimliğe onlarla birlikte saldırarak kişi çevreye *ben de sizdenim* imajını verecektir. Söz konusu özne tam da normalize olmuş ve kendi davranışlarını -istemiyor olsa dahi- *normale* uydurmuş öznedir. Bir diğer ifadeyle iktidarın trans bireyleri *sapık, hasta* gibi kategorilere sığdırmasını kabul ederek buradan hareketle belirlenen başka bir özne konumunu kabul eder ve kategorizasyonu yapan mercilerin manipülasyonuna gönüllü olarak boyun eğer (Keskin, 2012: 16). Bunun dışında trans bireylerin mevcut özneleştirilmelerine karşı kendilerini tanımlama, kabul veya reddine bakıldığında metin içinde bir ifade ya da pratiğe rastlanmamaktadır.

Derginin 32. sayısında Ayşe Çavdar'ın metninde, kentsel dönüşüm bağlamında kimlik temelli ayrımlar ve dışlama temsilleri yeniden gündeme getirilmektedir. Kentsel dönüşüm projelerinde sosyal kapanma pratikleriyle yakın değer ve ritüellere sahip insanların bir araya geldiği, bu

topluluğa benzemeyenlerin ise dışlamaya tabi tutulduğu belirtilmiştir. Üst ve orta sınıf kendi tükettikleri mal ve hizmetlere yetişen bir alt sınıfı gördükçe yeni tüketim pratikleri edinir (Berger, 2017), böylece mevcut ayrımı yeniden üretirler. Bunun temeli de düzenli bir şekilde inşa edilip sınırları ayrılmış habituslardır. “Yeni orta sınıfın düzen saplantısı ile sınıfsal farklılıkları vurgulama arzusu birbiri ile yakından ilgilidir, çünkü farklar, ayrımlar ancak düzenin olduğu, her şeyin yerli yerinde durduğu bir ortamda korunabilir ve sürdürülebilir” (Ayata, 2003: 41). Böylece ötekileri normalize edip kendi davranış biçimlerini de güncellerler. Ötekiler bu sınırlara asla girmemeli, kendileri gibi pahalı arabalara binmemeli ve hafta sonu at çiftliklerine gitmek gibi üst sınıfa yönelik boş zaman pratiklerini uygulamamalıdır. Ayrımı üreten kentsel dönüşüme en uygun örnek olan Başakşehir üzerinden söz konusu durum daha iyi kavranacaktır. Muhafazakârların yeni yaşam alanı olan ve sosyo-ekonomik duruma göre etaplandırılan Başakşehir, habitusun keskin ayrımlarla bölündüğü bir semttir. 1990’larda muhafazakâr orta sınıfın birlikte yaşayabileceği bir proje-kent şeklinde tasarlanan ve zaman içinde etap sayıları artarak üst sınıflara da hitap eden Başakşehir örneği üzerinden toplu konutlarda yaşam, dayanışma ve dışlama temsilleri anlaşılır hale gelmektedir. “Muhafazakâr bir site-kent havzası olarak Başakşehir’in pazarlanmasında, ‘kimlik temelli ayrımlar’ önemli bir boyut teşkil eder” (Özet, 2019: 245). Yine İrfan Özet’in görüşmelerinden birinin ifadeleri bu güdüyü ve nedenlerini ortaya koymaktadır (Özet, 2019: 254):

Aslında Başakşehir’i İstanbul’un diğer semtlerinden ayıran yönleri önemlidir. Mesela Bakırköy’den farklı. Bakırköy’e gittiğinizde bir muhafazakâr olarak sokakta dolaştığınızda hakikaten çok sıkıntılı şeyler görebilirsiniz. Açık saçık insanlar. Kılık kıyafet noktasında sizi rahatsız eden görüntüler. Biz de çocuklarımız böyle bir ortamda büyümesin, *kendi iklimimizde büyüsün* diye hep düşündük. Başakşehir’de bu iklim daha rahat olduğu için taşınmayı uygun bulduk.

Çavdar’a göre (2013: 22) *yağma ve zorla mülkiyet transferi* olan kentsel dönüşümle yaşanan göç ve yeni yerleşimler, çok daha nezaketli eski İstanbul sakinlerinden sonra *edepden uzak* insanların *türemesine* neden olmuştur. Bu da metinde Leyla Erbil’in Kalan adlı eserindeki bir karakterle temsil edilmeye çalışılmaktadır (aktaran Çavdar, 2013a: 22):

Defolun. Buralar bizim diye çığırarak kovalıyorlardı bizi. ‘yallah yallah min ruh, havariun’a, havariun’a. Acayip bir dil çalınıyor kulağımıza. Ne demek anlamıyorduk. Kocaman sakallı bir dede, bastonuyla havayı döve döve ‘nereden senin malın olmuş, mülk sahibi Allah’tır. Sizden aldı bize verdi’ diyordu durmadan.

Adab-ı muaşeretten yoksun olarak özneleştirilen sakallı dede karakterinin bağırarak birilerini kovması, Başakşehir örneğindeki topluluğun kendi habitusunu koruma güdüsüyle yaptığı bir davranıştır. Yeni habituslarında muhafazakâr sınıf metindeki söyleme göre *şehrin gerçek sahipleri* olarak kendilerini görüp birilerini dışlar. Kendisi gibi olmayanı kovduğu söylenen sakallı dede karakteri, neoliberal muhafazakâr söylemin özneleştirme biçimini kabul edip bunu yeniden üretir. Damgalanan kimselerin ise metinde mevcut özneleştirme biçimlerine tepkisi görülmemektedir.

Yine Çavdar'ın metninde, muhafazakâr üst sınıfın normalize edilmiş yaşam biçimiyle muhafazakâr alt sınıfı görmezden gelmesine değinilmektedir. Neoliberal muhafazakar söylemin kentsel dönüşüm bağlamındaki öznelerinden biri de mega-kentlerde yaşayan seçkinlerdir. Seçkinler, şehir merkezinden uzakta, merkeze lüks arabasıyla gidip seçkin mekânlara uğradığından yoksul kesimleri göremez, böylece sistemin yarattığı kategoriler yeniden pekiştirilir. İrfan Özet'in (2019) Fatih-Başakşehir örneğiyle anlattığı üzere yeni muhafazakâr orta sınıf, Fatih'te yaşayan alt sınıfa mensup kesimden ayrılmak, habitusu değiştirmek için Başakşehir'deki toplu konutlara yerleşir. Özet'in, gelir düzeyi arttığı için Fatih'ten Başakşehir'e taşınan muhafazakâr üst sınıftan bir görüşmecisi, Fatih'te sınıfsal temelli ayrımların dikkat çektiğini, *Range Rover*'ına dahi binerken etrafın bakışlarından çekindiğini ve diğerlerinin *kıskanıyor* olabileceğini belirterek bu rahatsızlıktan kurtulmak istediğini belirtir (aktaran Özet, 2019: 271-272). Bir başka görüşmeci ise “Yani tamam, *Başakşehir'e sığındık, burada fakir görmüyoruz, tamam demiyoruz, (...) ama*” diyerek devamında taşınmasının nedenini anlatır. Görüşmeciye göre (aktaran Özet, 2019: 272) Osmanlı Devleti döneminde olduğu gibi herkes aynı şeyi yiyip aynı kıyafeti giymez, insanların yaşam biçimleri değişmiştir ve değişikliği tüketim pratikleriyle göstermektedir¹²⁶. Alt sınıfların da rahatsız olabileceğini düşünerek böyle bir ortamda yaşamak yerine kendi sınıflarının bulunduğu habitusu tercih ettiklerini ifade eder. Söz konusu ayırım *Ebuzer* romanının tanıtımındaki ayırımla benzerdir.

Hakan Albayrak'ın *Ebuzer* adlı romanının tanıtımında muhafazakâr üst sınıfla muhafazakâr alt sınıf arasındaki ayırıma dikkat çekilerek, habitusla yeniden üretilen öznelere vurgu yapılmaktadır (Albayrak'tan aktaran Çavdar, 2013a: 22):

Geçenlerde İslamcı bir radyoda İslamcılara ait bir firmanın şöyle bir reklamı vardı: Villalarınız ve yüzme havuzlarınız itina ile yapılır. İtina ile! Bu ne demektir, biliyor musun? Bu, gemi batıyor demektir. Sokaktaki adam Bosna'ya, Kosova'ya, Çeçenistan'a yardım edeceğim diye karısının biricik yüzüğünü satarken, lordlarımız havuzlu villalarda debdebenin dibini buluyorlar. Hayırlı bir iş için bağış toplayanları üç-beş kuruşla başından savan burjuva sınıfımız, bir kravat veya bir eşarp için onlarca aç insanın karnını doyurmaya yetecek kadar para harcamaktan kaçınmıyor. Kendilerine yoksul Müslümanların liderliğini yakıştıranlar bile Karunluk taslıyor. Millet kuru ekmeğe talim ededursun, lüks otellerde zenginden zengine iftar ziyafetleri veriliyor. Bunların hesabı sorulmaz mı?

Kentsel dönüşümün pekiştirdiği kimseler romanda *sınıf atlamış yeni zengin, görgüsüz, samimiyetsiz* ve *Karun* olarak özneleştirilmektedir. İslami söylemde zengin Müslüman, Kuran ayetleri ve hadislerden yola çıkılıp dernek, vakıf gibi söylemsel pratiklerle güçlendirilerek; *infak eden, paylaşılan* ve *yardımcı olan* özneler olarak inşa edilirken, neoliberal muhafazakâr söylemin bu özneyi yapıbozuma uğrattığı görülmektedir. 1980'lerden sonra üretilen yeni muhafazakâr üst sınıf özne, İslami söylemin kendisini ürettiği özne olmaktan uzaklaşarak tüketim pratikleriyle kendi

¹²⁶ Görüşmecinin aktarılan bu ifadeleri bu konudaki bir gerçekliğe işaret etmektedir. Sencer Ayata'nın (2003: 38) “Yeni Orta Sınıf ve Kent Yaşamı” başlıklı makalesinde uydu kentlerde kadınların ev kadınlığı hünelerlerinin yanında tüketim etkinlikleriyle aile servetini başkalarına gösterme ve ailenin statü konumunu belirlemede önemli oldukları belirtilmektedir.

statüsünü koruma ve pekiştirme amacındadır. Romanda; Kosova, Çeçenistan ve Bosna’da zulme uğrayan Müslümanlara para toplayıp yardım etmek de İslami söylemin *kendisine yardım edilen* kategorisindeki öznelerine -alt sınıf muhafazakârlara- düşmektedir. Öyleyse romandaki alt sınıf muhafazakâr özneler İslami söylemin öznesi olmaya çalışırken, üst sınıf muhafazakârlar da neoliberal muhafazakâr söylemin öznesidir, denebilir.

Yine Çavdar’ın metninde Barış Bıçakcı’nın romanına atıfla toplu konutların suça eğilimli özneler yarattığı anlatılmaktadır. Avrupa Kentli Hakları Deklarasyonu’na göre (aktaran Düzgün, 2007: 6) kentte yaşamını sürdürenlerin ilk hakkı güvenlidir. Kentleşmenin de suç oranını artıran faktörlerden biri olduğu düşünüldüğünde, toplu konutlarda birbirini tanımayan kimseler herhangi bir suça karşı tedirginlik hissedebilir. Hapishane suça eğilimli insanlar yetiştiren bir okul olduğu gibi (Foucault, 2012: 201) romanda da toplu konutlar *suçlu* üreten bir mekanizma olarak yansıtılır. Bellek mekânları yerine üst üste konmuş dairelerdeki yaşantı, suça yönelik birtakım davranış değişikliklerine neden olmakta ve toplu konutlarda ötekine karşı güvensizlik hissedilebilmektedir. Hali hazırda neoliberal muhafazakâr söylemde kentsel dönüşümlerin nedenlerden biri *suç oranlarını düşürme isteği* olarak sunulsa da, bu konuda ilerleme kaydedilmediği gibi korku ve tedirginlik de aşılamamıştır. Nitekim *çöküntü* alan iken düzenlenerek toplu konutların inşa edildiği Ankara Altındağ bölgesine yönelik bir araştırmada “kentsel dönüşüm projeleri ile kentsel suçların azaltılmasına yönelik olan hedeflerin bölge özelinde tam olarak gerçekleştirilemediği” (Akalin, 2016: 5) belirtilmektedir.

Kentsel dönüşüme suç bağlamında bakıldığında bu projelerin iki farklı özneyi normalize ettiği görülmektedir. Biri *suçlu, seri katil* iken diğeri, endişe eden tedirgin ve kaygılı kişilerdir. Söz konusu özneler Ayşe Çavdar’ın, *Sinek Isırıklarının Müellifi* adlı romanına atıf yapan metninde görülmektedir. “Kanımca TOKİ’nin inşa ettiği toplu konutlardan bir dolu seri katil çıkacak” (Çavdar, 2013a: 22) ifadesiyle kentin suçlu özneler ürettiği belirtilmektedir. Suçlu/ seri katil öznesini üreten kurumun toplu konut olduğu romanda da belirtilmektedir (Bıçakcı’dan aktaran Çavdar, 2013a: 22):

Toplu konutlarda herkes birbirine saklayacak bir şeyleri olanların korkusuyla bakıyor. Herkes suçlu sanki herkes utanılası bir geçmişten kaçıyor (...) Toplu konutlardaki hemen herkes bana, ani bir hamleyle kalplerinin üzerindeki bir düğmeye dokunup iç dünyalarının çirkin ışığını yakacakmışım gibi çekinerek bakıyor.

Romanda birinci tekil şahıs olan anlatıcının yaşadığı toplu konutlarda insanların birbirlerine çekingen ve ürkek bakışı, suça eğilimli öznelerin yaratıldığının kabul edildiğini ve yine kendileriyle suçlular arasına mesafe koyarak suçlu özne olmak yerine suçludan korkan özne olmayı tercih ettiklerini göstermektedir. Öte yandan kentsel dönüşüm projelerinin olumlu hiçbir yanı görülmemekte ve bunlar tamamen olumsuzlanmaktadır.

2000'lerin ikinci on yılından sonra bu gibi söylemsel pratikler çoğalmasına rağmen kentin örgütlenmesine dair veriye 2013 yılındaki 32. sayıdan sonra uzun bir süre rastlanmamaktadır. Dolayısıyla dergide söz konusu edilmemesinde böylesi dışsal bir faktörden söz edilemez. Ancak belki daha önce çeşitli suretlere değinildiği için gerek duyulmamış olabilir. 2019'a ait 95. sayıda küçük kentlerin öğütülmesi söz konusu edilmektedir. Küçük kentlerin yıkılıp sömürülmesi ve bir canavar tarafından öğütülmesi, Peter Jackson'ın *Ölümcül Makineler* romanının tanıtımında *yırtıcı şehir* olarak Batı'ya mal edilmektedir (Murat, 2019: 12). Romanda avlayan, sömüren ve öğüten yırtıcı şehir benzetmesi Batı'ya ait olup kendilerine benzemeyen Doğu kentleri *barbar* olarak özneleştirilir. Yazar bu konumlandırmanın neresinde durulacağına olayları yorumlamak için önemli olduğunu belirtir. Ancak metinde söz konusu özneleştirme karşısında herhangi bir kabul ya da redde rastlanmamaktadır. Bunun dışında altı yıl sonra ilk defa kent ve yırtıcılıktan bahsedilirken Türkiye'deki kentleşme meselelerine hiç değinilmemesi de dikkat çekicidir.

3.6.2. Eko-Suçludan Eko-Dosta Doğanın Liberalizasyonu

Neoliberal muhafazakâr politikalar doğal kaynakların kirlilik ve tahribatına yol açarken, ekoeleştirilme metinler bu politikalara karşıt söylemlere katılmaktadır. Batı'da kapitalist dönemden önce de hammadde girdisi veya mahsullerin direkt ticaretiyle sermaye birikim unsuru olarak görülen doğa, XVII. yüzyıl Merkantilist düşünürlerinden Francis Bacon'a göre insanın efendilik göstereceği, ona hükmedeceği bir alandır. Ömer Selvi'ye göre (2018: Neo-Liberalizm Tabiat ve Doğal Afetler) “kapitalizmin, insan-doğa ilişkisine politik yaklaşımı, insan-piyasa ilişkisine yaklaşımına benzer: *laissez-faire*¹²⁷”. Liberalizmin kurucusu John Locke'un mülkiyet teorisine göre, emek verilen her türlü doğal kaynak özel mülkiyet olarak sahiplenilmelidir. “Emek onlarla ortaklık arasına bir ayırım koy[ar]. Bu her şeyin ortak anası olan tabiattan daha fazla bir şey ekle[r] ve böylece onun özel hakkı ol[ur]” (Locke, 2002: 39). Dolayısıyla liberal ve neoliberal düşünceye göre ekolojik varlıklar özelleştirilmelidir (Anderson ve Leal'dan aktaran Çoban vd.2015: 3). Bu bağlamda sermayedarların devletten beklentileri şöyle açıklanabilir (Liverman ve Vilas'tan aktaran Şengül, 2008: 70):

Ormanlar, su ve biyolojik çeşitlilik gibi sahipsiz ya da devlet mülkiyetindeki ortak varlıklar özelleştirilmeli ve ticarileştirilmeli; çevre yönetimine kamu karışması ve harcamaları durdurulmalı; çevre yönetimi yerel ya da hükümet dışı kuruluşların ticaret, yatırım ve nakil faaliyetlerine uygun biçime getirilmeli.

Devlet müdahalesinin azaldığı politikalar ile özel şirketlerin kısa dönemli kâr amacı doğrultusunda arazilerin mülkiyeti, kullanım şekli vb. hususlardaki hukuki düzenlemeler, doğal varlıkların sömürüye açılmasına, metalaştırılmasına ve halk sağlığı tehdidine neden olmaktadır

¹²⁷ *Bırakınız yapınlar*. Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu*'nda liberalizmin temel ilkesi olan “bırakınız yapınlar” düşüncesinin neoliberal yönetimsellikte biçim değiştirdiğini belirtir. Kaynakların özelleştirilmesi zaten söz konusu yönetimseliğin temel amaçlarındandır.

(Castree, 2008: 148). Tüm bunlar David Harvey'nin tanımlamasıyla *accumulation by dispossession* -yoksunlaştırarak birikim- olarak açıklanır (Harvey, 2015: 169).

Doğanın tahrip edilmesi, kaynakları talan edilmiş doğanın dönüp dolaşıp yine insana verdiği zararlar neoliberal muhafazakârlığın kalesi sayılabilecek Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşananlar bağlamında değerlendirildiğinde özelleştirme politikalarının esas müsebbibi görülebilmektedir. ABD'de resmi kayıtlara göre 1980'le 2012 arasında, afetler nedeniyle oluşan 544 milyar dolarlık zarar, işçilerin ücretlerinden kesilerek karşılanmaya çalışılır (Selvi, 2018: Neoliberalizm Tabiat ve Doğal Afetler). Ayrıca 12.366 can kaybının yaşanmasının nedeni de afetlere karşı teknik ve toplumsal önlemlerin zamanında alınmamış olmasıdır. Senato'da doğal afetleri önleme konusundaki politikaların tartışılması sırasında can ve mal kaybını önlemede gözden çıkarılması gereken maliyetlerin doğal afetin yaratacağı zarardan daha büyük olacağı düşünüldükçe söz konusu tedbirler sermayedarlar çıkarına durdurulmuştur (Selvi, 2018).

Söylemin Türkiye'deki bilgi alanına da değinmekte fayda vardır. Ülkemizde çevre politikaları da sürdürülebilir kalkınma anlayışından bugünkü piyasalaştırma aşamasına gelerek neoliberalizm doğrultusunda yapılandırılmaktadır (Şengül, 2008: 68). Neoliberal muhafazakâr politikaların benimsendiği ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de doğa, sermayenin kullanımına açık hale getirilerek metalaştırılır ve bu bağlamda birtakım çevresel problemler ortaya çıkar. Locke'un doğal kaynakların özelleştirilmesi gerektiğiyle ilgili düşüncesinin, dönemin ekonomi politikasında uygulandığını, 2014'te Çevre ve Şehircilik Bakanı İdris Güllüce'nin ifadeleri de destekler: "Çevre, Müslümanların özbeöz anasının ak sütü kadar helal malıdır, kendi mallarıdır. Kimse Müslümanlara, Türkiye'deki insanlara, ne çevreciliği öğretmeye kalksın ne de çevrecilik edebiyatı yapsın" (Çavdar, 2019: "Neo-Müslümanın Anlam Dünyasında"). Doğal kaynakların kendilerine *helal* olduğu şeklinde özetlenmesi "O yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan[dır]" (Kuran-ı Kerim Meali, 2012: 7) ayeti düşünüldüğünde uygundur.

Söz konusu politikalarla bozulan ve kirletilen doğanın durumuna dikkat çeken direniş metinleri üretilmekte, doğa bilincine dair edebi eserler neoliberal muhafazakâr karşıtı söyleme katılmaktadır. *Sabitfikir*'de de söz konusu politikalar bağlamında değerlendirilebilecek uygun veriler bulunmaktadır. Ayrıca "Doğanın Ağzı ve Dili Olarak Ekokurgu ya da Organik Edebiyat" başlığını taşıyan 81. sayıda bu konuya özellikle dikkat çekilerek söz konusu söylemin yeniden üretilmesinde sosyal bilimler ile edebiyatın rolü açıklanmaktadır (Toska, 2017: 20):

Artık doğal, ekolojik ve çevresel sorunların yalnızca fen bilimleri alanından gelecek çözüm yolları ile sınırlı kalmaması gerektiği net bir biçimde anlaşılmış durumda. Edebi çalışmaların günümüz insanının karşı karşıya kaldığı ve muhtemelen gelecekteki insanların karşılaştacağı ekolojik ve çevresel sorunları önlemede, var olanları çözmeye ve yaşanmış olanları iyileştirmede önemli katkılar yapacağını var saymak gerçekçi bir yaklaşım kabul edilebilir.

Edebiyat ve sosyal bilimler de pozitif bilimler kadar doğa bilincinin uyandırılmasında önemlidir. Zira doğaya bile-isteye şekilde zarar verilmektedir ve bunun önlenmesi gerekir. Örneğin ABD’de Donald Trump, Paris İklim Anlaşması’ndan çekilmeyi düşünmüştür. Bu da Sezgin Toska’ya göre sorunun sadece bir teknoloji sorunu olmadığını göstermektedir (Toska, 2017: 22). Trump’ın dolaylı yoldan doğa karşıtı olması dergi dışındaki kaynaklarda da görülmektedir. 2016’daki seçim kampanyasında Trump’ın küresel ısınma için *bir aldatmaca* dediği hatırlatılır. “Bu ideolojik konumlanma, doğaya yönelik bakış açısını belirlediği ve ona yönelik yıkımı meşrulaştırdığı için neredeyse bir dogma haline dönüşerek varlığını sürdür[mektedir]” (Alpman, 2019 Sivil Toplum vs. Neoliberalizm). Görüldüğü gibi doğayı korumada pozitif bilimlerin yanında sosyal bilimler ve sanatın önemi burada ortaya çıkar. Ceyhan Usanmaz (2014a: 58) *Yıldızlararası* adlı filmin tanıtımında karakterin uzay yolculuğuna çıkma nedeninin dünyadaki ekolojik felaketler olduğunu belirterek dikkatimizi gökten yere indirmemiz gerektiğini vurgulamaktadır.

Edebi eserlerle doğa bilinci “edebiyatın insan olmayan varlıkların çektiği acıyı ve derdi okuyucularına hissettirebilme özelliği, insanların doğal çevreleri ile kopan bağı tamir edebilme imkânı sun[maktadır]” (Toska, 2017: 23). Nitekim ekoeleştirel roman ve öykülerde doğa canlı bir biçimde tasvir edilir; çevreye karşı sorumluluk bilincini gösteren bu metinlerde insan neoliberal söylemin aksine doğanın *efendisi* değil onun bir *parçası* olarak özneleştirilir. Doğa, arka fon olmaktan çıkar, “bireysel duyguların ifade aracı olmasının ötesinde gerçek değer[iyle]” (Gökalp Alpaslan, 2013: 3) yer bulur. Mevcut betonlaşmadan şikâyet edip doğanın önemini vurgulandığı İlhan Berk’in *Çiğnenmiş Gül* adlı kitabının tanıtımında, Berk’in *betonlardan uzak, toprağa yakın* şiirleri olduğundan bahsedilmektedir (Küçük İskender, 2011: 46):

Betonun hay huyundan uzaklaşıp ota toprağa yürüdüğünüz oluyor mu? Olmuyordur. Çünkü ot da toprak da kalmadı; kalanlarsa ne otluğunu ne de topraklığını biliyor. Ot yozlaşmış, toprak ise çamur olarak yaşamaktan yana. Elbette kentlerden söz ediyorum, kentleşmeyi reddeden uygarlıklarda şiir ve doğa hala hayata egemen.

Neoliberal muhafazakâr politikalarla toprak da metalaştırıldığı için insanın onunla ilişkisi azalır, böylece insan *yabancı* olarak özneleştirilir. “Doğadan yabancılaşma, hızla her tür yabancılaşmanın en tehlikeli haline gelmektedir” (Swain, 2013: 72). Pek çok yaradılış mitinde *yaratıcı, var edici* özelliklere sahip olan topraktan uzaklaşma, bu sonuca neden olmaktadır. Öyleyse neoliberal muhafazakâr söylemin söylemsel pratikleri -toprağın her türlü ticarete açılması bağlamındaki her şey- insanı *yabancı* olarak özneleştirmektedir. “Toprağa yabancılaşmış bir toplumda şehir çocuklarının yiyecek kokularını tanımlamakta zorlandığını söyleyen Petrini çarpıcı bir örnek veriyor. Elma kokusu koklatılan şehir çocuklarının çoğu, bunu şampuan kokusu olarak algılıyor” (Petrini’den aktaran Usanmaz, 2011: 24). Carlo Petrini’nin *Slow Food Devrimi* adlı kitabının tanıtımında söz konusu özneleştirme biçimleri yansıtılarak eleştirilmektedir. Çeşitli tarım yöntemleriyle biyo-çeşitliliğin ve yeme içme geleneklerinin korunmasını kapsayan *Slow Food* hareketinin GDO kullanımını reddedip DNA’nın ticari amaçlarla değiştirilmesine karşı (Usanmaz,

2011: 24) olduğu belirtilerek söz konusu söylemin söylemsel pratikleri eleştirilmektedir. Dolayısıyla metin, doğanın liberalizasyonuna ve insanın yabancı olarak özneleştirilmesine karşı bir hakikat söylemiyle kendi *normal* öznelerini inşa etmektedir.

13. sayıda bir hayvanın merkezde olduğu, Beypazarı'nda öldürülen son Anadolu Pars'ına adanan *Ve Bir Pars Hüzünle Kaybolur* romanının tanıtımıyla doğa bilinci oluşturulmaktadır. Ekoeleştirel söylemin olumlu öznesi olarak tanımlanabilecek roman karakteri, nesli tükenen pars ile babası ve abisinden sürekli dayak yediği için ormana kaçan bir kızı kurtarır ve yolculukla erginleşerek *kahraman* olarak özneleştirilir. Roman karakteri üzerinden pagan dönemden kalan her insanı simgeleyen tinsel bir hayvanın varlığından söz edilerek insanın doğanın parçası olduğu, ancak sonraları insanın hayvanı avlayan şeklinde özneleştirildiği üzümler belirtilmektedir (Önen, 2012b: 23):

Her insanın kendini simgeleyen bir tinsel hayvanı olduğu miti dünyadaki pek çok kültürün sahip olduğu, tek tanrılı dinler öncesi pagan dönemden kalan bir miras. İnsanla hayvanı eşit ve eş gören bir bakış açısı, hatta zaman zaman zayıf olan insanın tinsel hayvanı sayesinde güçlendiğini savunan. Ne yazık ki insanoğlu zafiyetini tüfekle tamamlamaya başladığından beri, hayvanla insanın rolleri av ve avcı olarak belirlenmiş. Tüfek, dengeyi bozmuş. Vahşilik insana geçmiş.

Neoliberal muhafazakâr söylemde de hayvan karşısında insan *avcı* olarak özneleştirilmektedir. Zira bu politikaya göre hayvanlar da metalaştırılmaktadır. Ancak ekoeleştirel metinlerde söz konusu söyleme direniş söz konusu olup ekoeleştirelinin kendi öznelerini doğanın parçası olarak normalize ettiği görülmektedir. “Doğadaki her şeyin birbirine bağımlılığı” ilkesinden yola çıkarak her canlı bir birey olarak kabul edilip, bu bireyin kimliğinin ve karakterinin diğer canlılarla olan ilişkisi sonucu şekillenip ortaya çıktığı görüşü savunulmaktadır (Evernden'den aktaran Bulut, 2007: 3). Dolayısıyla roman ve tanıtım metni, *doğaya hükmeden efendi* öznesini üreten neoliberal söyleme karşı *doğanın parçası olan birey* öznesini normalize etmektedir.

16. sayıda bu sefer neoliberalizmin ürettiği öznelerin doğa için bir *kanser* olarak özneleştirilmesi Jonathan Franzen'in *Özgürlük* adlı kitabının tanıtımında görülmektedir. Kanser olarak damgalanmanın nedeni kapitalist çıkarlar doğrultusunda doğayı katletmek, kapitalist zevklerle savurganca doğal kaynakları tüketmek ve en çevreci görünen şirketler tarafından doğaya zarar vermektir (Önen, 2012c: 37). Romanda her ay dünya nüfusuna eklenen ortalama sayı belirtilerek insanın, içinde bulunduğu hücreyi aşırıp çoğalan, şartlara göre, dokuya ve sonra da diğer organlara dağılarak vücut sistemini yok eden kanser gibi dünyaya yayıldığı ve onu yok ettiği belirtilir. Bu benzetme tam da her türlü doğal kaynağı metalaştıran neoliberal özneye işaret etmektedir. Neoliberal söylemin insanları *kanser* olarak özneleştirdiği vurgulanmaktadır.

18. sayıda Jonathan Safran Foer'in *Hayvan Yemek* adlı kitabının tanıtımında gıda endüstrisinin hayvanların metalaştırılması ve insanları *hayvan yiyen* olarak normalize etmesi

eleştirilmektedir. Söylemsel pratikleri, hayvanların gıda endüstrisi içinde kullanılması ve müşterilere arz edilmesidir. Ayrıca neoliberal muhafazakârlıkta dinî değerler de göz önünde bulundurulduğundan Kuran'da bu söylemi destekleyen ayetin de bulunması dikkate değerdir. “Biz o hayvanları kendilerine boyun eğdirdik. Onlardan bir kısmı binekleridir, bir kısmını da yerler. Onlar için bu hayvanlarda yararlar ve içecekler vardır. Hala şükretmeyecekler mi?” (Kuran-ı Kerim Meali, 2012: 490). Neoliberal muhafazakâr söylemde insanın *hayvan yiyen kişi* olarak özneleştirilmesine karşılık dergide aksi yönde bir söylem üretilmektedir. Hayvanlara yapılanlar Nazi Kampında Yahudilere yapılanlara benzetilip hayvanların ölümü Fordist öldürme teknikleri olarak açıklanmaktadır (Maksudyan, 2012: 47):

Kitap, salt insanların 'damak tadı' için yetiştirilen çiftlik hayvanlarının ölüm odaklı yaşamlarının sefaletini anlatmak için açıkça iğrenç bir görsellik kullanıyor – eh, biraz da tadımız kaçsın. A4 kağıdı boyutlarında bir alana kısırılmış, topu topu 42 günlük ömürlerini -39'a inmekte-, ilaca boğulmuş, hasta, stres yüklü geçiren tavuklar; daracık gebe kafeslerinde hareket edemeyen, bu yüzden kemik yoğunluğu azalan, ayrı bir alan olmadığı için kendi dışıklarının üstünde yatan, kafeslere sürtünmekten derilerinde iltihaplı lezyonlar oluşan hamile domuzlar; bazen uyuşturulmadan, bazen de başarısız elektroşok yüzünden şuuru açıkken kesim işleminden (7 dakika kadar) geçen inekler; kirli sularda kolayca gelişen deniz bitleri yüzünden kemirilen, şayet sağ kalırlarsa kesim öncesi on gün kadar aç bırakılan ve solungaçları kesilen çiftlik somonları.

Endüstriyel çiftliklerde hayvanlara yaşatılanlar tabi ki ekoeleştirel bir söylem içinden böyle görülebilmektedir. Bu doğrultuda söz konusu olayların sonra ermesi için hayvan yemekten vazgeçilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (47). Ayrıca ekoeleştirel söylemde hayvan yemeyen insan *iyi insan* olarak özneleştirilirken hayvan yiyen insanlar *kötü insan* olarak kategorize edilmektedir.

Derginin 2013 sayılarının çoğunda ağaçların kesilmesiyle başlayıp neoliberal muhafazakâr söylemin pek çok özneleştirme biçimine karşı çıkan Gezi Parkı Olayları üzerine yoğunlaşmaktadır. Taksim Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu kararına rağmen Taksim Topçu Kışlası'nı yeniden inşa etme bağlamında Taksim Yayalaştırma Projesi çerçevesinde gerçekleştirilen ağaç kesiminin Mayıs 2013'te protesto edilip Gezi Parkı Olayları olarak tarihe geçen süreç, derginin 2013 ve 2014'e ait bazı sayılarında sorunsallaştırılmaktadır. *Gezi*'nin ürettiği söylemle derginin ürettiği söylem benzer olup¹²⁸, siyasal iktidara göre *birkaç çapulcunun saldırısı* olan *Gezi*, dergide kadınlar, ötekileştirilenler, temsil edilmeyenlerin *direnışı* (Cömert, 2013: 18), *toplumun her kesimini bir araya getiren bir vaka* olarak anılmaktadır. “Bir yandan polisle çatışıp öbür taraftan polisi eğitmeye çalışan ya da aynı anda bir devrimci Müslümanla ya da bir gayle ıkınıp sıkınmadan dayanışabilen bir başka davranış kalıbı[dır]” (Cömert, 2013e: 19). David Harvey'nin *Asi Şehirler* adlı kitabının tanıtımında (Yılmaz, 2013a: 34) *Gezi*'nin, ulusal çapta bir harekete dönüştüğünü ve aslında evrensel çaptaki vahşi kapitalizm karşıtı duruşun bir parçası olduğu belirtilmektedir. Bu veriler üzerinden *Gezi* bağlamındaki tüm özneleştirme biçimlerinin

¹²⁸ *Gezi* sadece Doğan Medya dönemindeki dergilerde sorunsallaştırılmaktadır. 93-106. sayıların bulunduğu Turkuvaz Medya döneminde bu konuya rastlanmamaktadır.

direnış söylemine katıldığı ve anti-neoliberal muhafazakâr söyleme eklenerek karşıt bir hakikat söyleminin üretildiği görölmektedir.

Başlangıçta ağaçların kesilmesi ve yerine AVM projesine karşı bir tepki olarak doğduğu söylenen *Gezi*'nin, iktidarın bazı özneleştirme biçimlerine direnişlerinden biri olduğu görölmektedir. Foucault'ya göre iktidarın olduğu her yerde direniş de vardır. Zira iktidar ilişkileri tek yönlü bir baskılama değildir. İktidarın özneyi biçimlendirmesi ve normalize etmesinin bir noktasında direniş kendisini gösterecektir. *Gezi*, neoliberal muhafazakâr söylemin oluşturduğu pek çok özneliğe karşıtlık olarak görölmektedir. Ancak burada şunu da belirtmekte fayda vardır. Siyasal iktidarın merkezinde olduğu Foucaultcu iktidar mekanizması birtakım insanları özneleştirdiği gibi dergide de söz konusu iktidar çeşitli şekillerde özneleştirilmektedir. Bu nedenle *Gezi*'nin ürettiği söylemi saf bir direniş olarak değil Foucaultcu bakışla yorumlayıp onun da kategoriler üretip insanları normalize ettiğini vurgulamak gerekmektedir.

29. sayıda bir edebiyat topluluğunda geçen hadise aktarılıp *Gezi* bağlamında normalizasyon üretilmektedir. Habere göre Murat Uyurkulak, *Afili Filintilar*'dan¹²⁹ çoğu kişinin Gezi Parkı olayları sırasında takındığı tavrıdan dolayı ayrılmaya karar verir. Kullanılan ifadeler direniş söyleminden diğer yazarların damgalandığını göstermektedir. “Ben buradan ayrılıyorum. İspanak midemi bulandırıyor çünkü. *İnsana, hayvana tabiata düşman olanların* iki cihanda yakasına yapışacak kitapların müsveddeleri bizi bekliyor çünkü” (sabitfikir, 2013d: 6). Doğayı metalaştıran neoliberal söylemi üretenlerle buna boyun eğen öznelere *insan hayvan ve tabiat düşmanı* olarak özneleştiren Murat Uyurkulak neoliberal muhafazakâr söylemin öznesi olmayı reddetmektedir. Ayrıca kendisini *Gezi*'nin makbul öznesi olarak konumlandırarak kişiler için de normal olanın kendi davranışı olduğunu göstermekte ve Gezi Parkı üzerine proje yapanları insan, tabiat ve hayvana düşman olarak özneleştirmektedir. Böylece hedef kitleden özdenetimle beklenen gezi söylemi bağlamında hareket etmesidir.

29. sayıda Antikapitalist Müslümanlar'ın Gezi Parkı'nda yer aldığı haberi verilerek onların da söz konusu söylemi reddettikleri vurgulanmaktadır. Bu kişiler *Gezi*'de tüm direnişçilerin kimlik fark etmeksizin yan yana durmasını Kuran'daki cennet tasvirine benzetir. Bir söyleşide Antikapitalist Müslümanlar Derneği Dönem Sözcüsü Sedat Doğan, cennette para ve statü geçmediğini, herkesin eşit olduğunu, *Gezi*'nin de böyle bir nitelik taşıdığını belirtmektedir. Kendisini anti-kapitalist Müslüman olarak tanımlayan Doğan, neoliberal muhafazakâr söylemin öznesi olmayı reddeder ve İslami söylemin öznesi olarak *Gezi*'yi şöyle değerlendirir (Cömert, 2013d: 25):

---

¹²⁹ Edebiyatta erkeklik meselesi üzerine sorunsallaştırmaların yapıldığı bir blog sitesi.

Taha Suresinde Allah cenneti, kimsenin aç kalmadığı ve güneşten yanmadığı yer olarak tarif eder. Gezi Parkı'nda bu yönüyle ne hiyerarşik bir yapılanma vardı ne de eşitsiz bir toplum yapısı vardı. Gezi Parkı dünyanın bütün çelişkilerine karşı, eşitliğin, kardeşliğin yani sınırsız ve sınıfsız cennet idealinin prototipini oluşturmuştur.

“Bir Direnişin Anatomisi” başlıklı 29. sayıdaki birkaç söyleşi ve tanıtım metni Gezi Parkı'nda iktidarın ürettiği *Çapulcu* öznesine konu edilmektedir. Eylemleri sırasında yan yana gelen her görüş ve kimlikten insanı karşılayabilecek ifade, eski metinlerde *düşman topraklarına girip yağma yapan disipliniz asker* anlamına gelen *çapulcu*¹³⁰ olarak seçilir. Direnişçiler için yapılan bu yakıştırmayla direnişe katılmayı aklından geçirenlerin özdisiplin yoluyla kontrol edilerek vazgeçmeleri sağlanmaya çalışılır. *Çapulcu* kelimesinin mevcut anlamı dönüştürülerek ona kamu düzenini bozan anlamı yüklenir. Ardından Türk Dil Kurumu çapulcu kelimesinin karşılığını “düzene aykırı davranışlarda bulunan düzeni bozan”¹³¹ olarak değiştirir.¹³² Artık kamu düzenini bozanlar *çapulcu* addedileceğinden, disiplin toplumundan buna göre bir davranış beklenmektedir. Ne var ki direnişçilerin söz konusu özneleştirme biçimini mizahi bir yolla kabul etmeye başladığı anlaşılır. Önce Facebook profil isimlerinin başına *Çapulcu* ifadesi eklenir. *Çapulcuoğlu*, *Çapulcuyan*, *Özçapulcu* gibi ifadeleri isimlerinin sonuna ekleyenler de olur (Evren, 2013a: 12). Eylemler sırasında açılan pankartlarda “ne sağcıyım, ne solcu, çapulcuyum çapulcu” gibi ifadeler yer alır (12). Mizah yoluyla özneliği kabul edilmiş biçimi olarak yorumlanan bu kullanımlar derginin yazarı Süreyya Evren (12) tarafından “[b]ir halk, bir hakaret sözcüğüne nasıl el koyar ve kendisinin kılar, nasıl hakaretin içeriğini değiştirip hakaret etmeye kalkışana geri gönderir bunu da ilk kez içeriden, hep birlikte deneyimlemiş olduk” şeklinde açıklanır. Ayrıca yirmi sekiz yazarın *Gezi* hakkındaki öykülerinin derlendiği *Bağzı Şeyler* adlı kitabın tanıtımındaki ifadeler de (Cömert, 2013: 18) durumu tasvir eden başka bir örnektir. Buna göre “Kahrolsun Bağzı Şeyler” sloganı, *Gezi*'nin amorfluğunu¹³³, alaycılığını ve içerdiği çeşitliliği ifade ettiği için kitaba isim olarak verilmesi yerinde bir tercih olarak anılmaktadır.

29. sayıda “Entelektüellerden Gezi'ye Ses Var” başlıklı metinde Slavoj Žižek'den Adalet Ağaoğlu'na birçok yazar Gezi Parkı'ndaki eylemlere katılanları *birey olabilen, haklarını savunan* kişiler olarak özneleştirilmektedir. Bu da aslında dergide benimsenen söylemin Gezi yanlısı olduğunu yeniden ortaya koymaktadır. Eylemlere katılanların direnişçi olarak övülerek başka mecralarda olumlandığı anlaşılmaktadır. *Direnişçilere* uygulanan polis şiddetinin bitmesi, demokratik bir rejimin gerekliliği gibi konularda görüş beyan eden yazarlar, eylemcilerin öfkelerinde *haklı* olduğunu belirterek (Sabitfikir, 2013d: 4) onları desteklemektedir. Karşı çıkanlar birey, karşı çıkmayanlar ise birey olmayı başaramamış kimseler olarak özneleştirilmektedir. *Gezi*

¹³⁰ <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87apulcu> (11.04.2020).

¹³¹ <https://sozluk.gov.tr/> (11.04.2020).

¹³² <https://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/tdk-capulcunun-tanimini-degistirdi-haberi-74223> (12.04.2020).

¹³³ Yunanca morphè sözcüğünden gelen kelime kararlı bir kristal yapıya sahip olmayan katılara verilen ad.

kapsamında neoliberal iktidar mekanizmasına zıt bir söylem üretilirken bu alanda oluşan yeni hakikat söylemiyle insanlardan beklenen özdisiplinle söz konusu iktidara karşı çıkmalarıdır. İnsanlardan doğanın liberalleştirilmesine karşı bir tavır beklenerek kişiler bu yönde normalize edilmektedir.

36. sayıda Gezi Parkı Olayları sırasında polislin eylemcilere şiddet uygulaması gibi söylemsel pratikler anılıp siyasal iktidar ve sermayedarlar *ceberut, cahil, mağrur Firavun* olarak özneleştirilmektedir. Necati Tosuner'in Gezi Parkı'nı konu alan *Korkağın Türküsü* romanının tanıtımındaki ifadeler *direnış* söylemine katılmakta hatta roman “[i]ktidarın ceberutluğuna, dinden, imandan, doğrudan, güzelden, iyiden habersiz, cahil ve mağrur firavuna duyulan öfke” (aktaran Türkeş, 2014b: 43) olarak anılıp bu sefer söz konusu iktidar ilişkileri tersine çevrilerek sermayedar ve siyasal iktidar *dinden imandan habersiz* şeklinde özneleştirilmektedir. Siyasal iktidarın kendisini tanımlama biçimleri arasında yer alan *dindar* kavramı sarsılmakta ve tersinden bir direniş söylemiyle yaptıklarının sorgulanması -özdisiplin- beklenmektedir. Romanda da iktidar; *kendisini sorgulamayan, ölenlere aldırmayan, kendilerini kandıran* şeklinde özneleştirilmekte (aktaran Türkeş, 2014b: 42) ve iktidar konumu sarsılmaktadır. Yine *vicdan ve adaletten yoksun, mağrur Firavun* gibi söylemsel ifadelerle, siyasal iktidarın özdisiplinle kendi hareketlerini kontrol etmesi beklenmektedir. Netice itibarıyla *Gezi*'de mevcut söylem bağlamında *çapulcu* olarak özneleştirilenler olduğu gibi onları özneleştirilenler de direniş olanakları kapsamında özneleştirilmektedir. Metinde ayrıca karşıt söylem içinden direnişçiler “[n]e kadar da güzel başlamıştı 2013 Haziran'ı. Ortak bir hayalle, güzel bir gelecek hayaliyle alanları doldurmuştu insanlar” (42) ifadeleriyle *umut* olarak addedilir. *Korkağın Türküsü* adlı kitabın yazarı Tosuner'e göre (aktaran Türkeş, 2014b: 42) direnç; *çoğalan, güçlenen, güürüldemeden akan* ve kibirlenmeye karşı *dayanıkl*ıdır. Görüldüğü üzere dergide *Gezi* söylemi yeniden üretilmekte, siyasal iktidar ve sermayedarlar ötekileştirilip onların yaptıkları eleştirilmektedir. Bu konu hakkında siyasal iktidarın ürettiği hakikat söylemine ise hiç yer verilmemekte, meseleye sadece *direnış bağlamında Gezi* olarak yaklaşmaktadır.

“Gezi'den Sonra Edebiyat” başlığını taşıyan 40. sayıda karşıt söylem içinden sermayedar ve siyasal iktidar yeniden özneleştirilmektedir. İlk örnek “Ameliyatlı Yerime Gelseydi” adlı öyküde sermayedarların *kör* olarak addedilmesidir. Öyküde sermayedarı temsil eden bir kişinin gözlerinin açılması yarına dair umut olarak anılmaktadır. “Gezi Parkı'na AVM inşa edecek müteahhitin oğlu eylemlere katılır, kördür ama tam bir Yeşilçam filmi gibi, körken gözleri açılır. Hikâye zaten bu *Gezi Direnişi gözlerimi açtı* metaforunun gerçeğe dönüşmesiyle başlıyor” (Ergenç, 2014: 26). O halde buradaki hakikat söylemine göre *Gezi* insanların görme biçimini değiştirebilecek bir güce sahiptir. Elbette bu görme *Gezi* bağlamındaki hakikat söylemi kapsamındadır. Yine aynı sayıda şehir planlayıcısı Tayfun Kahraman ile yapılan söyleşide Gezi Parkı kapsamında orta sınıfın *iktidar yanlısı* olduğu (Çavdar, 2014a: 28-29) belirtilmektedir. Kahraman'a göre söz konusu kimselerin çoğu “[b]ana dokunmayan yılan bin yaşasın” düsturunu benimser. Dolayısıyla metinde orta sınıf,

iktidarın özneleştirme biçimlerine boyun eğen kimseler olarak addedilmektedir. Bu kişiler başka bir hakikat söylemine göre ise makbul ve iyi vatandaşlar olarak anılabilir. Ancak dergide üretilen söylem bağlamında kendisine bir zarar gelmediği müddetçe herhangi bir şey için hareket etmeyen kimseler olarak anılır. O halde bu konuşmayı yapan kimseler de kendilerini iktidar karşıtı özneler olarak konumlandırmaktadır.

“Küresel İklim Değişikliği” başlıklı 46. sayıda *Kuzey Ormanları Savunması* bağlamında yine sermayedar, siyasal iktidar ve onların özneleştirme biçimlerini kabul eden kişiler bu sefer aktivistlerce *vicdansız* olarak özneleştirilmektedir. Oysa diğer hakikat söyleminde söz konusu bölgede yapılan köprü ve yol gibi çalışmalar *hizmet* olarak anılmaktadır. Aktivistlerin direniş söyleminin söylemsel pratiği, bölgedeki orman kıyımına dikkat çekmek üzere yapılan bisiklet turlarıdır. Bu pratikle insanlara davranışlarını sorgulama, kendilerini yargılama ve vicdanlarının sesini dinleme çağrısında bulunurlar. İstanbul’un kuzey bölgesinde planlanan projeler kapsamında ormanlar yok olma tehlikesiyle karşılaşmış ve ağaç yerine dikilen binalar, leyleklerin yuvasız kalmasına neden olmuştur (Çavdar, 2014b: 29):

Üçüncü havalimanının yapılacağı yer kuş göçlerinin en yoğun yaşandığı bölge. Bu sene 20 bin leylek ortada kaldı çünkü ağaçların yerinde artık betonlar vardı. İnsanların bundan haberleri bile olmadı, eğer olsaydı vicdan sahibi hiç kimse bunu kabul etmezdi. *Kalkınma* söyleminin karşısında ancak vicdanımız ve insanlığımızla durabiliriz. Başka kurtuluş yok.

İktidarın hizmet söylemiyle gerçekleştirdiği eylemlere bakış, bunların doğaya verdiği zarar üzerinden ele alınmakta, bu sefer hizmet söylemini üretenler tamamen başka bağlamlarda ağaç kıyımı yapan, her yeri betona çeviren, doğa, insan ve hayvana zarar veren kimseler olarak özneleştirilmektedir.

38. sayıda mevcut politikalarla hayvanların metalaştırılması, Lydia Millet’in *Çaresizlik Kuyusu* adlı romanının tanıtımı merkezinde gündeme getirilmektedir. Hayvanların bir karaktere büründüğü roman, insanın kendisini doğadan üstün gördüğü neoliberal muhafazakâr politikalara karşı söylem geliştirmektedir. Söz konusu roman “[i]nsanın, kendini diğer türlerden budalaca ayrı tutarak yüceltmeye meyilli insanın, kendi kendine kurduğu tuzaklara farklı bir yerden bakmak için güzel bir fırsat” (Kesmez, 2014: 34) olarak anılmaktadır. Avlanma, neoliberal politikalar içindeki kanunlarla disipline edilen alanlardan biri olmuştur (R.G.8.1.2005’den aktaran Çoban vd., 2015: 6):

Avlanmayla ilgili düzenlemelerde, avlanmaya, *avlanma izin ücreti* ödenmesi koşuluyla izin verilmekte ve öldürülen hayvan için de *avlanma ücreti* alınmaktadır. Bu durumda, o hayvan bir metaya ve avlanma da ticarileşmiş bir etkinliğe dönüşmüş olur. Kaldı ki, yaban hayvanların fotoğraflarının çekilmesi de ücretlendirilerek ticarileştirilmiştir.

Avcılık kapsamında üç vakanın aktarıldığı metinde neoliberal muhafazakâr politikalar eleştirilmekte, bu politikalarla insanı *avcı* olarak üretenler tersinden bakılarak *cani* olarak

özneleştirilmektedir. İlk vaka nesli tükenmekte olan leoparın vurulduktan sonra makyajlanarak cam fanusta sergilenmesidir. Hayvanların bu şekilde liberalizasyonu yukarıda anılan düzenlemelere ek olarak, bir bakanın leoparın önünde poz verirken kullandığı söylemsel ifadelerle meşrulaştırılması “[d]işlerini göstererek gülüyor bakan, bir yandan eliyle leoparı işaret ederek. Bu bir zafer olmalı onun için. Mutlu görünüyor. *Fevkalade tebrik ediyorum* diyor hemen peşinde, bahsettiği leoparın tahnit işçiliği için” (Kesmez, 2014: 34) ifadeleriye eleştirilmektedir. Aktarılan diğer vakalar Antalya Gazipaşa’da yakın mesafeden on dört el ateşle bir fokun öldürülmesi, kelebeklerin spreyle dondurulup fotoğraflarının havalı bir galeride sanatseverlerle buluşturulmasıdır (34). Tüm bunları normalize eden sistemin özneleri, ekoeleştiril söyleme göre *çalıların arasına çömelmiş budala primatlardır* (34).

40. sayıda doğanın liberalizasyonu ile artan *iş kazaları-iş cinayetleri*, *İş Cinayetleri Almancağı* adlı kitabın tanıtımında tartışılmaktadır. Doğal kaynakların pek çoğunun özelleştirilmesiyle, çıkar gruplarının gerekli tedbir ve önlemlerin alınmaması ve denetimlerin yetersizliğinin neden olduğu ölümler, neoliberal söyleme göre *iş kazası*, anti-neoliberal söyleme göre de *iş cinayetleri* olarak adlandırılmaktadır. Çıkar gruplarının çıkarlarını korumak üzere gerekli önlemlerin alınmaması ve denetimlerin gerçekleştirilmemesi sonucunda meydana gelen, sermayedar ve siyasal iktidarın *iş kazası* bazen de *fitrat*¹³⁴ olarak addettiği ölümlerle, ölmüş işçiler *kazâzede* ya da *kader mahkûmu* olarak özneleştirilir. Söz konusu özneleştirme biçimlerine karşı işçi yakınlarının kabul ya da reddine dair metin içinde bir veriyle karşılaşılacakla beraber yazarın bunu kabul etmediği ve ölümlerin sorumlularını *cani* olarak tanımladığı görülmektedir. Ayrıca yazara göre *iş cinayetleri* politiktir (13melek, 2014a: 19). Metin içinde tek suçlunun sadece söz konusu kişi ya da kurumlar olmadığı toplumun da suçu paylaştığı belirtilmektedir. “Madenlerde hayatlarını kaybeden emekçileri yaşam tercihlerimizin dayattığı enerji müptelalığından, inşaat sektöründe yiten 294 canı müşterek beton fetişimizden, silikozis hastası¹³⁵ olan kum taşlama işçilerini tüketim alışkanlıklarımızdan ayrı düşünmek mümkün değil” (19). Toplumun ölümlere karşı duyarsız olduğu belirtilip her vakanın birer istatistiğe dönüştüğü ifade edilmektedir.

İklim değişikliği hakkındaki 46. sayıda uluslararası şirketlerin neden olduğu çevre kirliliğine değinilmektedir. Her ne kadar fosil yakıt şirketleri reddetse de küresel ısınmanın varlığı kabul edilmiştir (İlgaz, 2014: 21). Ancak sera gazlarının oluşumunun birincil müsebbibi olan fosil yakıt şirketleri hala çok güçlüdür. İlgaz’a göre bazı devletler, siyasi politikaları etkilemek için harcama yapan bu şirketler tarafından *ele geçirilmiştir*. Benzer şekilde yine aynı sayıda tanıtılan Paolo Bacigalupi’nin *Kurma Kız* romanı XXIII. yüzyılda fosil yakıtların tükendiği, iklim değişikliği nedeniyle deniz seviyelerinin yükseldiği dünyayı ele alan distopik bir romandır. Söz konusu

¹³⁴ <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/maden-kazalarinda-fitrat-faktoru-ve-bilimsel-bakisin-geregi-26427967> (02.01.2020).

¹³⁵ SiO₂ maddesinin uzun süre solunumuyla gerçekleşen hastalık.

şirketlerin yol açtığı felaketlerden dolayı insan nüfusu tehdit altındadır ve genetiği değiştirilmiş insanlar üretilir. Şirket sahiplerinin *dünyanın sonunu getiren* insanlar olarak özneleştirildiği roman, eğer gerekli önlemler alınmazsa yüzleşilebilecek şeyleri anlatarak bu öznelere özdisipline davet etmektedir. Dolayısıyla dünyanın olası gelecek senaryosunu gösteren roman anti-neoliberal muhafazakâr söyleme katılmaktadır.

54. sayıda David Duchovny'ye ait *Kutsal İnek* romanının tanıtımında gıda endüstrisi eleştirilmektedir. Romandan aktarıldığına göre gıda endüstrisinin bir parçası olacağını anlayan Elsie isimli inek, *insanların gıdası* olmayı kabullenmeyerek bulunduğu çiftlikten *Tanrıça* addedileceği Hindistan'a kaçmayı planlar. *Kaderine boyun eğmeyen* Elsie (Gündüç, 2015: 56) üzerinden insanın kendisini *diğer hayvanlardan üstün görmesine*, besin zincirini *bir kolye gibi boynuna dolayışına* (56) ve kapitalizmin israf kültürüne dair eleştiri yapıldığı belirtilmektedir (56). Gıda endüstrisinin geldiği durumun bir hayvanın gözünden anlatıldığı roman, insanı *doğanın efendisi* olarak üreten neoliberal muhafazakâr söyleme karşı bir direniştir. “Çevreci eleştiri, insanın doğadaki tek ve en değerli varlık olduğu yolundaki alışıldık görüşü reddeder” (Gökalp Alpaslan, 2013: 3).

81. sayıda *With Malicious Intent* adlı romanın tanıtımında doğaya bilinçli zarar veren yargı, hükümet, medya, bilim ve yeraltı dünyası; ekoeleştirel söylem içinden *ekosuçlu, doğanın kalbine kurşun sıkanlar, yolsuzluk çetesi* olarak özneleştirilmektedir (Toska, 2017: 25). Romandaki olay örgüsü, mevcut söylemin pek çok usulsüzlükle kendi söylemsel pratiklerini oluşturmasını eleştirmektedir. Örneğin, Louisiana'da petrol sahası atık ve geri dönüşüm şirketinin, yasadışı faaliyetler ve usulsüzlüklerinden dolayı zarara uğrayan bölge sakinleri tarafından dava edilmesi sürecinde, müvekkiller davayı bırakmaları yönünde tehditler alır, avukata bilgi sağlayan bazı kişiler ölür, en büyük şahit kaçırılıp alıkonulur ve avukatın hayatı riske girer. Yine *Vapor Trails* adlı romanda da benzer söylemsel pratikler gözler önüne serilmektedir. Ekoeleştirel söylemde *ekosuçlu* olarak özneleştirilenler suçlarını çeşitli pratiklerle normalize etmektedirler. Çocuk kitaplarına kadar indiği belirtilip her türlü yolla doğaya verilen tahribatın *normal* olduğunu anlatan *eko-suçluların* doğaya sıktıkları kurşunun gün gelip kendilerine zarar vereceği vurgulanmaktadır. Ne var ki *ekosuçlu* olarak özneleştirilenlerin hâlihazırda söz konusu eylemlerine devam ediyor olması bu tanımlamayı ciddiye bile almadıklarını gösterir. John Grisham'ın *Litigators* adlı romanı ekosuçluların her yere yayıldığını anlatır (Toska, 2017: 27). Romanda bir karakter kendi bahçesinde yetiştirdiği *organik* sebzelerden dolayı ölür. Ölüm nedeni o çevredeki kimyasal atıkların karıştığı topraktır. Yine 81. sayıda *Cape Perdido* adlı romanın tanıtımında neoliberal söyleme direnenlerin umut vadettiği anlatılmaktadır. Romanda Kaliforniya'nın kuzeyindeki Perdido Nehri'ni kurutmak pahasına devasa su torbalarına su konup Güney Kaliforniya'daki şehirlere satmayı hedefleyen uluslararası bir şirket ile buna karşı çıkan çevrecilerin mücadelesi ele alınır. Karanlık ve mum ışığı metaforunun kullanıldığı metinde, karanlıkla temsil edilenlere karşı direniş, bir başka ifadeyle ayakta kalma çabası, o karanlığa rağmen ışığı sönmeyen mum gibi umut vericidir. “Ona tüm bu

açgözlülüğün ortasında nasıl idealist kalabildiğini sorduğumda, dünyanın tüm karanlığı tek bir *mumun ışığını söndüremez dedi*” (aktaran Toska, 2017: 26) ifadesiyle umuda işaret edilmektedir.

Derginin 84. sayısından itibaren *doğaya hasret, yeniden doğmak isteyen, doğa dostu* gibi ekoeleştirel söylemin makbul öznelerine ağırlıklı olarak yer verildiği görülmektedir. Politik aktörlere hiç değinilmeden, küçük insan tipinin kendi çapında doğa için neler yapabileceği, doğayla ilişkisi gündeme getirilmektedir. Bunların, çeşitli nedenlerden dolayı neoliberal politikalara pek dokunmamaya çalıştığı söylenebilir.

84. sayıda Claudio Morandini'nin *Kar, Köpek, Ayak* romanının tanıtımında insanın kentten uzaklaşıp yaratma ve var etme özelliği ile anne rahmine benzetilen doğaya kaçma arzusu ele alınmaktadır. “Bazen bir nefes kadar ihtiyaç duyarız, doğanın rahmine yerleşerek kendimizi yeniden var etmeye” (Şener, 2018: 42) ifadesiyle kaçış psikoloji vurgulanır. Romanın başkarakteri arada sırada temel ihtiyaçlarını gidermek için merkeze inen, onun dışında hayatını ormanda geçiren biridir. 90. sayıda İskandinav edebiyatından Erlend Loe'nun *Bildiğimiz Dünyanın Sonu* adlı romanında doğaya hasret ve evine dönen küçük insan öznesi tekrar gündeme getirilmektedir. Doppler bir gün ormanda yaptığı bisiklet gezisi sırasında kaza geçirip sırtüstü yatarken ormanla baş başa kalır, kentin buraya ne kadar zıt olduğunu düşünerek evinden ayrıлып ormanda yaşamaya başlar. “Ağrılarım biraz dinince şahane bir huzur hissettim. Sadece orman vardı. Bin bir türlü duygudan, düşünceden, görev ve plandan oluşan her zamanki karışım yok olmuştu” (aktaran Kesmez, 2018: 58). Doğada bulunmanın coşkusuyla Doppler, evine dönüp en temel birkaç eşyayı yanına alır, karısına ve çocuklarına küçük bir mektup yoluyla ormana gittiğini ve orada ne kadar kalacağını bilmediğini, kendisini yemeğe beklememelerini söyler. Kentin karmaşasından uzaklaşan insan *renkli ve huzurlu* olarak özneleştirilmektedir.

95. sayıda sıradan insan, ekoeleştirel retorikten hem *doğaya hasret* hem de doğaya verdiği zarardan ötürü *emperyalist nostalgik, öldüren ve ağıtçı* olarak özneleştirilmektedir. *Bir Kutup Ayısının Anıları* adlı romanının tanıtımında Yoko Tawada'nın insan-doğa ilişkisi üzerine bir konuşması aktarılıp insanın iki farklı yüzü olduğu ortaya konur. Tokyo'da orman olmadığı için insanlar masalarını bonsai ile süsler, bilgisayarının masaüstüne orman resimleri ekler, bu da insanın doğa taklidi ürünler ve simülakrlarla doğa hasretini gidermeye çalıştığını gösterir. Ancak Tawada'ya göre madalyonun arka yüzünde doğayı vahşice katleden yine aynı insan bulunmaktadır. Her iki durumu göz önünde bulunduran yazara göre insanlar hem yok edip hem ağıt yaktmaktadır (Tunçer, 2019a: 59). Bu ikircikli durumun nedeni sıradan insanın mevcut politikalara karşı sesini çıkarmamasıyla ilgilidir (Singer'dan aktaran Gökalp Alpaslan, 2013: 8):

Ünlü hayvan hakları savunucusu Peter Singer, sadece acımasız ya da kalpsiz insanların değil sıradan insanların bile, kendi türünün önemsiz bazı çıkarları uğruna diğer türlerin en önemli çıkarlarının feda edilmesini gerektiren uygulamalara etkin olarak katıldığını ya da sessiz kalarak desteklediğini ya da vergilerinin bu amaçla kullanılmasına izin verdiğini söyler.

Tüm bunlar aslında neoliberal öznenin olmazsa olmazı gibidir. Kişi, karbon salınımı yapan bir fabrikada çalışırken yahut burada üretilen ürünleri satın alırken bir yandan da karbon salınımını protesto etmektedir (Coşkun, 2016: 116). Başak Coşkun'a göre neoliberal özne *çevre kirliliğini üreten, çevre kirliliğine sebep olan ürünleri tüketen ve çevre kirliliğini protesto eden* olmak üzere üç kimlikten oluşmaktadır. Tawada'nın eleştirisi de söz konusu özneye işaret etmektedir.

İlk defa 96. sayıda insanın doğadaki diğer canlılarla iç içe olmasına farklı bir arka plandan, tasavvufi retorikten yaklaşılmaktadır. Metinde insanın nefsini öldürdüğü sürece doğaya yakın olabileceği vurgulanmaktadır. Bu vurgu, doğaya yakın olabilecek insanın ancak ve ancak tasavvufi söylemin öznelerinden çıkabileceğini işaret etmektedir (Akar, 2019b: 3):

Edebiyatçıların diğer canlılara karşı gösterdikleri bu ilginin altında fitratla alakalı bir gerçeğin yattığına inanıyorum (...) İbn Arabî'nin bu konudaki tespiti ise harika. Hazret, nefsini ehlileştirirken yabancı canlıların kendisinden kaçmadığını keşfeder ormandaki gezilerinde. İçindeki "nefs" öldükçe, başka canlılarla dolaysız bir yakınlaşma kurar. Bizde de vardır; eski dervişleri anlatan çizimlerde, hemen yanlarında bir geyik, bir karaca olduğunu fark ederiz. Demek nefisle birlikte insanın içindeki o yabancılık de ölüyor, geriye kalan hakikat ise kosmosla bağ kurmamızı, onla yakınlaşmamızı sağlıyor.

Yine 96. sayıda Herman Hesse'nin *Ağaçlar* adlı kitabının tanıtımında, *insanın ilk yuvası, huzurlu bir yer ve cennet* olarak tasvir edilen ormanda ağaçlar, *varlığın sırrı, mutluluk, anlam, armağan* iken, insanın bu ağaçlardan birini kaybetmesi dostunu kaybetmekle eşdeğer tutulmaktadır. Dolayısıyla insan, dergide pek nadir görülen özne biçimi olarak *doğa dostu* şeklinde öznelendirilmektedir. Ayrıca, çiçek ve balık adlarını bilmeyenlerin öykü yazamamasına atıfla, ağaç isimlerini bilen insan olup olmadığı sorulur. Ardından da bunun bilinmeyeceği "[n]ereden bileceğiz, memlekette ağaç mı kaldı?" (Gezeroğlu, 2019: 57) sorusuyla vurgulanmaktadır.

101. sayıda yine fark edilebileceği gibi; önceki sayılarda doğaya zarar veren, sera gazlarıyla ozonu delen, kurumlarla bunları meşrulaştıran insan tipi artık tamamen arkada kalır ve doğayla bütünleşik insan öznesi ortaya çıkar. *Zeytin Taneleri Birbirine Çarpıyor* adlı kitabının tanıtımında Faruk Duman'ın eserlerinde başrol oyuncusunun tabiat olduğu belirtilir. Mevsimler olması gerektiği gibi hissedilir, meyveler çok lezzetlidir, insan diğer canlıların karşısında değil yanındadır. Hatırlanacağı üzere 81. sayıda organik tarım yaptığı halde çevredeki bir fabrikanın kirli su atıklarının karıştığı topraktan zehirlenmiş bir karakter varken 101. sayıda tanıtımı yapılmak üzere seçilen öykü karakterleri doğanın en güzel meyvelerine sahip olup doğadan bir parça gibidirler. "Doğaya karşı değil, *doğayla bütünleşik karakterlerle tanışırız* öykülerde" (Görkem, 2019: 36) ifadesiyle bu durum açıklanır.

Benzer şekilde 103. sayıda Lars Svendsen'in *Hayvanları Anlamak* adlı kitabının tanıtımında (Tunçer, 2019b: 47) insan, *hayvan dostu* olarak öznelendirilmektedir. Bir köpek ya da kedinin dışarıyı nasıl algıladığı, neler hissedip düşünebileceği hakkındaki kitapta insan, kedi ve köpeğini

anlamaya çalışır. Ekoeleştirel metinlerin bir amacı da hayvanların zihnini yansıtarak empati kurmayı sağlamaktır. Böylece hayvanlar, neler hissedip düşündükleri aktararak insandan ayrı bir yere konulmamış olurlar. İnsan da bunun üzerinden doğanın parçası ve tüm hayvanla dost şeklinde üretilir (Gökalp Alpaslan, 2013: 4):

Hayvan zihnini ele alan kurmaca ya da kurmaca dışı yazınsal eserler yeni bir anlam ve değer kazanır. Bu eserler esasen hayvanlar dünyasında insan etkisiyle yaşanan acıları da merkeze aldığı için *ahlaki* bir boyut içermekte, çevreci eleştirmene de hayvan zihnine eğilme konusunda *etik sorumluluk* yüklemektedir.

104. sayıda *hayvansever* çocuk öznesinin inşası çocuk kitaplarının tanıtıldığı bölümde görülmektedir. Çocuklara özel kitaplar sayfasında Mevlana İdris'in *Hayvanlar İşbaşında* adlı serisinin tanıtımında çeşitli meslek gruplarından olan hayvanların maceraları anlatılır (Zengin, 2019a: 62-63). Yine aynı sayıda başka bir çocuk kitabı olan *Deniz'in Sıfır Atık Kitabı* reklamında çocuklar duyarlı olarak özneleştirilir (Sabitfikir, 2019d: 47):

Mahalleye yeni taşınan Nil, her gün attıkları çöp poşetlerinin nereye gittiğini sorgular ve böylece tüm hayatı değişir. Şimdi Deniz ve sınıf arkadaşları, Nil gibi atıklarını sıfırlamanın peşinde. Bu kitapta Sima Özkan düşünmeden çöpe atılan atıkların, doğanın kusursuz dengesini bozduğuna dikkat çekiyor ve sıfır atık için yapmamız gerekenleri basit bir şekilde sıralıyor.

Doğa bilinciyle ilgili son verinin görüldüğü 104. sayı ile verilerin ilk görüldüğü sayı karşılaştırıldığında, özneleştirme biçimlerindeki farklılık dikkat çekmektedir. Daha önce doğanın tahrip olmasında birincil sorumlular ön plana çıkarılırken artık bu gibi iktidarlardan eser kalmaz ve küçük insan tipinin doğayla ilişkisine dair kimseyi incitmeyecek tanıtımlar yapılır.

3.6.3. Tüketici Özne: Özgür ya da Zombi

Muhafazakârlığın 1980'den sonra birleştiği ekonomik biçim neoliberalizm, Foucault'ya göre (2015) yeni bir yönetimsellik biçimidir ve neoliberal özneyi oluşturan alanlardan biri de tüketimdir. Ekonomi; "iktidarın yapılarının, mekanizmalarının ve meşrulaştırmalarının işlemlerini sağlayan politikayı üret[tiğine]" (Foucault'dan aktaran Özmakas, 2016: 163) göre neoliberalizm de hayatın her alanını şekillendiren ve kendi öznelereyi oluşturan ekonomi modellerinden biridir. Neoliberal yönetimselliğin çeşitli davranışları yapmak üzere ürettiği öznellik biçimlerinden biri de tüketicidir. Tüketim yoluyla belirli kimlikler ve bu kimliklere bağlanan öznellikler meşrulaştırılır. Bu bağlamda tüketimin teşvik edilmesi için mağaza, alışveriş merkezleri gibi çeşitli mekanizmalar - söylemsel pratikler- geliştirilmiş olup kitle iletişim araçlarıyla da bu söylem yeniden üretilmektedir ve tüketim pratikleri her daim biyo-iktidarın bedeni gözetleyip kontrol ettiği alanlardan biri haline gelir (Kalan, 2014: 141). Gündelik faaliyetlerden tatil planlarına her türlü mal ve hizmetin devrede olduğu sistem (Ritzer, 2000: 228) kişiyi tüketim yaparak mutlu olacağına inandırıp onu *mutlu*,

tatmin olmuş, çekici, seksi, güçlü, sağlıklı vb. şekillerde özneleştirir. Tüketici özne tükettiğinde mutlu, tüketmediğindeyse herkesten geri kalarak mutsuz olacaktır (Baudrillard, 1995: 98):

Aşık, öven/ övülen, baştan çıkarıcı/ baştan çıkarılan, katılan, keyifli, hareketli ve mutlu olmak zorundaymış gibi algılar kendini. Bu, varlığı alışverişlerin, ilişkilerin artırılmasıyla, yoğun gösterge ve nesne kullanımıyla ve tüm zevk gücüllüklerinin dizgeli işletmesiyle en yüksek noktasına çıkarma ilkesidir.

Bir *yurttaşlık ödevi* olarak anılan (Baudrillard, 1995: 97) şeyi *hakıyla* yerine getirenler, tüketici öznellik biçimlerine boyun eğmiş ve söz konusu hakikat oyununu benimsemiştir. Türkiye’de neoliberal muhafazakar politikalar tüketici özneyi çeşitli suretlerde normalize etmektedir. Statüsüne uygun mal ve hizmetleri tüketmesi gerektiği, kültür endüstrisinin can damarı olan reklamlar ve diğer araçlarla yönetilmekte ve ortaya *normalleşmiş* tüketici özne çıkmaktadır. Çeşitli söylemsel pratikler ve ifadelerin şekillendirdiği gibi davranmayan ve bu özneliği kabul etmeyenler çemberden dışlanmaktadır. Dışlanacağına farkında olan insanlar da istemeseler dahi tüketim birliğine uymak zorunda kalmaktadır. Söz konusu meseleyi konu edinen sanat ürünleri ve bunları tanıtan edebiyat dergileri mevcuttur. *Sabitfikir*’de de kitap tanıtımlarında tüketici öznenin aslında ne olup olmadığı tartışılırken bir yandan da tüketici özneyi inşa eden söylemlere katılan reklamlar bulunmaktadır.

1. sayıda kültür endüstrisinin icatlarından olan Sevgililer Günü’nün eleştirisi, yine kültür endüstrisi araçlarından olan dergide yapılmaktadır. Hakan Bıçakcı’nın “Kalp Şeklinde Tezgâh” başlıklı metninde kapitalist düzenin 14 Şubat’a yüklediği anlam eleştirilerek mevcut söyleme karşıt bir direniş geliştirilmektedir. Sevgililer Günü kapsamında öznelerin tüketime uyması için çeşitli söylemsel pratikler uygulanır. Cadde ve mağazalar bir hafta önceden süslenir, şirketler alınacak hediye konusunda SMS ya da TV ve internet reklamlarıyla önerilerde bulunur, kişinin arkadaşları daha şimdiden kendi sevgililerine hediyeler alır. Dolayısıyla 14 Şubat da Foucaultcu iktidarın özne üzerinde zorla baskı kurmadığını, onu çeşitli şekillerde ürettiğini gösteren örneklerden biridir. “Sanki öyle bir şey gerçekten varmış ve bizi yönetiyormuş gibi. Aşk endüstrisi bir tür siyasi parti. Törenlerine bağlı. Klişelerine sadık. Muhafazakâr kanatta” (Bıçakcı, 2011: 7) ifadesi kültürün endüstrileştiğini yinelemektedir. Kişiler, yaratılan bu özneliğe uymak durumunda kalır. Bir sevgilisi olmasa da o günlerde sevgili edinme çabasına düşen özneler dahi olabilmektedir. Böylece sevgiliye alınacak hediyelerle kapitalist çarkın işleyişine dâhil olunmaktadır. Özneliğin kabul edilmesi “[aşk endüstrisi] hiç yoktan bin bir türlü suçluluk duygusu yarattı. Herkesi kendince ürküttü. Aşksız kalmaktan, aşkına hak ettiği değeri verememekten, aşk bürokrasisinin pembe renkli ideal çift dosyasına girememekten, deneme sınavını geçememekten” (Bıçakcı, 2011: 7) şeklinde açıklanır. Aşk endüstrisinin dışında kalmaktan korkan özneler, olumsuz şekillerde özneleştirilmekten çekinir: “Kalbi dolu olanın cebi de dolu olmalıdır. Kalbi boş olan, 14 Şubat mağazasının *kuru kalabalığı, aşk endüstrisinin defolu malıdır*” (Bıçakcı, 2011: 7). Anlatıcı

dışlanmaktan korkan iki kişinin tepkilerini aktarır. Bunlardan biri taksi şoförüdür (Bıçakçı, 2011: 7):

Dinlediğimiz radyonun dj'i de bir sevgi kelebeğine dönüşmüştü. Şoför, yaşı 25-30 arası kendi halinde bir adamdı. Derin bir iç çekip “Off abi ya, Sevgililer Günü geliyor” dedi. “Sorma” diye cevapladım. Ancak ikimizin derdi başkaydı. “Üç gün içinde 300 lira bulmam lazım” diye kıvrılarak sıkıntısının kaynağını açıkladı. Hediye alacaktı. Gerçekten bunalmıştı.

Öznelerin bir kısmı tüketici olma özneliğine kolaylıkla boyun eğerken bir kısmı, maddi imkânları elverirse dahi kendisini mutlaka hediye almak zorunda hissederek bu özneliği kabul eder, metinde bahsi geçen şoför de bunlardan biridir. Anlatıcının verdiği diğer örnek ise şoföre göre bu endüstriye kendi çapında savunma mekanizması geliştirmiş biridir. 20’li yaşlarının sonuna gelmiş bekâr bir kadın, Facebook’ta 14 Şubat gününe seslenerek; bugüne coşkuyla gireceğini, zira kocaman bir ailesi bulunduğunu belirtir. Bu da aslında söz konusu kimsenin sevgilisi olmak ve tüketim yapmak şeklinde kültür endüstrisinin onu özneleştirdiği biçimi çok ciddiye aldığını ve onun disipline eden yönünü omuzlarında hissettiğini göstermektedir.

4. sayıda neoliberal söyleme göre *özgür* ve *mutlu* olarak normalize edilen tüketicinin, karşıt söylemde *kurban* olarak nitelendirildiği, Neil Gaiman’ın *Amerikan Tanrıları* romanının tanıtımıyla anlatılmaktadır. Tanıtımı yapan Oylum Yılmaz’a göre eski değerler sisteminin yerini alan tüketim döngüsü insanları mutluluk vaadiyle kandırır. “Gerçek mutluluğun bizi katedrallerde ve onların mal ve hizmetlerinde beklemediği” (Ritzer, 2000: 259) ile yüzleşen tüketici özneler yeni tanrılara *kurban* gider. “Televizyon tanrıları, internet, kredi kartı, otoyol tanrıları. İnsanlar artık onlara tapıyorlar, en çok onlara kurban veri[rler]” (Yılmaz, 2011a: 50). Tam da normalize etmek için üretilen mekanizmalar -söylemsel pratikler- insanı *mutlu* değil *kurban* etmiştir. Öyleyse hem roman, hem de roman tanıtımı mevcut söyleme karşıttır. Yine 2011’a ait olan 8. sayıda tüketici özne eleştirisi Michael Foley’in *Saçmalıklar Çağı* adlı monolog ve aforizmalarla dolu kitabının tanıtımında görülmektedir. Mevcut söylemin *mutlu* ve *özgür birey* öznesinin manipülasyon olduğu, kişinin tüketim zincirinde ne *mutlu* ne *özgür* hissettiği, aslında işletmeler açısından birer *hedef kitle* olduğu vurgulanmaktadır. Zaten insan, Frankfurt Okulu’nun da vurguladığı gibi tüketim kültürü içinde bu rolde kalmış edilgen bir tiptir. Artık o, tanıtımda vurgulandığı gibi reklam ve pazarlama departmanlarının muhatabı olarak yaşamını sürdürmektedir. *Hedef kitle* ifadesi de işletmelerin ürünlerini pazarladığı muhatap-tüketicidir. “Artık büyüyünce ne olduğunu öğrendin: *Tüketici*” (Önen, 2011: 50). Çocukken büyüyünce ne olacağını hayal eden, mutluluğu ve özgürlüğü arzulayan insan artık kapitalist sistemin çarklarından biri olmuş, özgürlüğü ise hayal olarak kalmıştır. Nitekim neoliberal sistem *özgür* değil *borçlu/suçlu*yu yaratmaktadır (Chul Han, 2019: 17):

Günümüzde siyasetçiler eylem alanlarının büyük ölçüde daralmasının sorumlusu olarak yüksek düzeydeki borçlanmayı gösteriyorlar. Borçtan kurtulmuş yani gerçekten özgür durumdaysak gerçekten *eylemde bulunmamız* gerekir. Muhtemelen eylemde bulunmak zorunda kalmamak,

yani özgür olmamak sorumlu olmamak için sürekli borçlanıyoruz. Yüksek düzeydeki borçlanma özgür olmayı henüz başaramadığımızın bir kanıtı değil mi? Sermaye bizi tekrar borçlu/suçlu kılan *yeni bir Tanrı* değil mi?

“Kriz geliyor diyorlar. Borcu olan özgür olabilir mi? Kazandığın para zaten hiç senin olmadı. Harcamadan önce bir süre elinde tutuyorsun o kadar. E şimdi zaten senin olmayan paranın yok olma ihtimali niye bu kadar korkutuyor?” (Önen, 2011: 50). Burada yine mevcut söylemin *özgür* olarak manipüle ettiği insanın yine sistem tarafından borçlu kılındığı vurgulanmaktadır. Halihazırda neoliberalizm özgürlüğü belirlediği sınırlar dâhilinde üretir ve öznelerin bu sınırlar içinde kalarak *özgür* olduklarını düşünmesini sağlar. Oysa “özgür rekabette özgür olan bireyler değil sermayedir” (aktaran Chul Han, 2019: 14). *Biyopolitikanın Doğuşu*’nda söz konusu hakikat oyunu şöyle açıklanır (Foucault, 2015: 71):

Zorlamak değil, bir özgürlük alanı yaratmak, özgürlükleri tanımak ve bunları özellikle de ekonomik alanda uygulamak. Ve böyle bir kurumsallığın içinde bireylerin, kurumsal çerçevenin kendilerine tanıdığı bu ekonomik özgürlük oyununu oynamayı kabul ettiğini varsayalım. Sonuç ne olacaktır? Bireylerin, icra etmek zorunda olmadıkları ama icra etme imkânı kendilerine sunulan bu özgürlükten faydalanmaları, bu oyunu serbestçe oynamaları ne anlama gelir? Bu çerçeveye dâhil olunduğu, bu çerçeve kapsamında alınan kararlara uyulacağı anlamına gelir. Söz konusu kararların amacıysa, ekonomik özgürlüğü temin etmek, ekonomik özgürlüğü mümkün kılacak koşulları yaratmaktır. Başka bir deyişle, ekonomik özgürlüğün sağlanması, politik hükümlerliliğin arkasındaki itici güç olacaktır.

11. sayıda mevcut söyleme karşı direniş çok daha sert bir üslupla dile getirilmektedir. Türkçe edebiyatın çağdaş isimlerinden Murat Uyrkulak’la yapılan söyleşide, temelde kredi çekmenin kolaylaştırılması, reklam ağırlıklı medya yaratılması, doğal habitusların bozulup yerine AVM inşası gibi söylemsel pratiklerle kendisini yeniden üreten mevcut söylem eleştirilmektedir. Uyrkulak, kendisini *muhafazakâr demokrat* olarak tanıtan, neoliberal muhafazakâr politikaları egemen kılan mevcut siyasal iktidarı, *muhafazakâr* kavramının sözcük anlamı açısından değerlendirir. Ona göre siyasal iktidar muhafaza etmesi gerekenleri değil başka şeyleri korumaktadır: “Korudukları da *tarih, geçmiş, ahlak, gelenekler* falan değil. Onlar bunları koruduklarını sanıyor veya öyle gösteriyor. Korudukları, envai çeşit iktidar tertibatından ibaret. Burjuva mülkünü, erkek ç*künü vs. koruyor” (Cömert, 2012a: 36) ifadesiyle siyasal iktidar eleştirilmektedir. Esasında bu tam da neoliberal muhafazakâr politikaları göstermektedir. Buna göre bir yandan ekonomide yapılan düzenlemelerle sermaye birikim süreci rahatlatılırken bir yandan da muhafazakârlığın gelenek, din, tarih gibi hassas noktaları vurgulanır. “Yeni muhafazakârlık, neoliberalizmin ekonomik alandan devlet gücünü ve müdahalesini çekme siyasetine karşılık sosyal alanda eksikliğini hissettiği otorite ve sosyal disiplinin, din ve aile gibi ideolojik motiflerin öne çıkarılmasını savun[ur]” (Suda, 2018: 146). Dolayısıyla sistemin zaten kendi bünyesinde bulunan bir şeydir. 18. sayıda Hakan Bıçakçı ile yapılan söyleşide de neoliberal muhafazakâr politikaların temelinde olan şeyin kâr elde etme güdüsü olduğu, dinin de bu çıkarlara alet edildiği belirtilmektedir (Cömert, 2012c: 53):

Kârcılık değişmeyecek tek ideoloji. Kendine her sistemin içinde çıkış yolu bulabiliyor. Muhafazakârlıkla da işliyor bir şekilde. İşletiliyor. Daha demin telefonuma Ramazan boyunca yapacağım gıda alışverişlerinden puan kazanacağıma dair bir mesaj geldi mesela. ‘Kutsal’ bir dönem de kâr sisteminin takvimine dâhil oluveriyor. Bu durum bir çelişki veya tezgâh olarak algılanmıyor. Kâr ettin mi her şey meşrulaşıyor.

şikâyet edilen durum muhafazakârlığın temel unsurlarından olan dinin de artık dünyevileştiğini göstermektedir. “Muhafazakârlık, vazgeçilmez hazinesi olan dini modern bir müdahaleye tabi tutar. Onu dünya saikleriyle yeniden yorumlar. Yeniden biçimlendirmek ister” (Bora, 2018: 58). Bıçakcı’nın söz ettiği Ramazan gününde tüketime teşvik bu şekilde açıklanabilir.

Uyurkulak’ın söyleşisinde yazar söylemsel pratikleri riyakârlık olarak tanımladıktan sonra o dönemde artan sansür olaylarını değerlendirirken siyasal iktidar ve sermayedarları *kapitalizme tapan ahlaksızlar, vahşiler* olarak özneleştirip sansür gerekçesi olarak açıklanan *halkın ar ve hayâ duygularını incitmek* ifadesini *saçma* olarak yorumlar (Cömert, 2012a: 36):

Halkın ar ve hayâ duygularını incitmek kadar saçma bir ifade olabilir mi yahu? Sen kimsin, neye istinaden bu neticeye vardın? Sen insanlara insanca yaşayacak bir hayat ver, sonra bak bakalım o ar ve hayâ duygusu o kadar kolay inciniyor mu? Bunların hepsi kapitalizme tapan ahlaksızlar, insanları yoksul ve çaresiz bırakan vahşiler. Asıl ar ve hayâ duygularını inciten onlar.

Neoliberal söylemin özgürlük yanılığı 16. sayıda Jonathan Franzen’in, *Özgürlük* adlı roman tanıtımında da görülmektedir. Franzen’e göre özgürlük Amerikan’ın tüm dünyaya *yutturduğu* en temel ihracat malzemesidir. Rekabet toplumu içinde insanların kazanmak ve başarmak uğruna her şeyi yapabilecek özgürlükte olması, tanıtımı yapan Aysu Önen tarafından mutluluk değil *felaket* ve *tükenişin* sembolü olarak yorumlanır (Önen, 2012c: 37). Öyleyse roman ve tanıtımı neoliberal muhafazakâr söyleme başka bir hakikat söylemi üreterek katılmaktadır.

14. sayıda A. M. Homes’un *Yangın Müziği* romanının tanıtımında sürekli tüketen, kazandığı parayı faturalara ve kredi taksitlerine yatıran kişiler tam da bunları yaptıkları için *mutsuz, tutsak* ve *kurban*dır. Bu nedenle metinde kapitalizm üçüncü dünya ülkelerine *yutturulan bir hap* ve *kocaman bir yalan* olarak tanımlanır (Yılmaz, 2012a: 54). Hayatını bu *yalan* üzerine inşa eden, özneliği kabul eden kimseler yine yanılığya düşmüş olarak tasvir edilmektedir (54):

Modern zamanlar ne yaptı insanlığa, ya çekirdek aile? Sigorta poliçeleri, kredi kartları, okul taksitleri, kara delik misali yaşamı yutan faturalar, kazanamamakla daha çok kazanıp daha çok harcamak arasında salınıp duran tüketim sarkacı. Sahte bir kayıp cennet misali, çok yakınlarda bir yerlerde duran mutluluk vaadi.

Homes’un “ileri kapitalizmin nasıl koskoca bir yalan olduğunu ucunu sivriltilip durmaktan imtina etmediği kalemiyle gözümüze gözümüze soktuğu” (54) *Yangın Müziği* romanında aile üyeleri kendilerine vaat edilen mutluluk ve başarıya kavuşmak için ellerinden geleni yapsalar da

buna bir türlü ulaşamaz. Amerikan banliyösünde iki çocuklu *ideal* aile hayatını sürdüren karakterler *diğerleri gibi* olmadıkları için üzümler (aktaran Yılmaz, 2012a: 54):

Onlar dışında herkes daha organize ve mutludur, herkesin hayatı daha kaygısız ve daha doyurucudur. Başkalarının her şeyi daha iyi yaptıklarına hiç kuşku yoktur (...) *Biz bu değiliz, sizin gibi değiliz, başarısız olduk, başaramıyoruz, başarısızız.* Yine de, tam da budurlar; hiç mi hiç farklı değildirler. Herkes gibidirler, daha da kötüsü, bu hayatın içinde tutsaktırlar, bütünüyle kuşatılmışlardır –hayatları budur işte.

Banliyöde iki çocuk sahibi olurlarsa *mutlu* olacakları şeklinde üretilen kişiler bu özneleştirme biçimini kabul etmiş ancak hayal ettikleri mutluluğa kavuşamamıştır. Dolayısıyla karakterlerin *başarısızlıkları*, neoliberalizmin her başarısızlık ve mutsuzluğun kişiye has olduğu, sistemde bir sorun olmadığı yönündeki söylemiyle örtüşmektedir. “Bireysel başarısızlıklar sistem içi sorunların tartışılmasına neden olmaz; aksine rekabette başarılı olan örnekler üzerinden başarısızların hatayı kendisinde araması gerektiğine ilişkin iddianın bir kez daha altı çizilir” (Özmkas, 2016: 173).

8. sayıda *Saçmalıklar Çağı* adlı kitabın tanıtımıyla neoliberal muhafazakâr söylemin, öznelerini gösteriş üzerine inşa etmesi eleştirilmektedir. Özneler tüketimi kendilerini gösterebilmek için yapmalı, *mutlu* olmaktansa *mutlu* görünmelidir. Nitekim tüketim artık sadece bir şeyleri satın alarak harcama yapmak değil, sahip olunan zenginliği çevreye *göstere göstere* yok etmektir (Baudrillard, 2009: 131). “Kendinle ilgili hava atacak bir konun yoksa konuşacak şey de kalmamıştır artık. Sosyal medyada paylaşılmaya değmeyecek faaliyetlere vakit ayırmaya gerek yoktur” (Önen, 2011: 50). Bu durum o kadar normalize edilmiştir ki, özneler sorgusuz sualsiz kabul edip göstermek için tüketmektedir. Neoliberal özne, kendisini pazarlamak için gösterişçi tüketicinin (Veblen, 1995) yeni kamusal alanı olan sosyal medyadan da yararlanır. Bu özneliği kabul edenler *ruhunu satan kişiler* olarak tanımlanarak mevcut söylem eleştirilmektedir: “Ruh satılması böyle gerçekleşiyor işte. Satın al. Göster. Beğendir. Tüket. Tekrar et” (Önen, 2011: 50).

23. sayıda Rainer Funk’un *Ben ve Biz* adlı kitabının tanıtımıyla tüketicinin yine hiç de vaat edildiği gibi olmadığı, hatta bir *ürün* olduğu belirtilerek mevcut söylem eleştirilmektedir. Toplumsal ilişkilerini piyasaya göre düzenleyerek kendisini bir şirket gibi düşünen neoliberal özne, kendisinin emekçisi ve hissedarı olarak performans gösterir (Dardot ve Laval, 2012: 1, 406). Bu yönetimsellik altında rekabetin temel davranış olması kaçınılmazdır ve hayatın her alanı, insanın kendiliği dâhil yarışa döner. Öyleyse özneler bu sistemin kendi kendini inşa eden ürünleridir (Bıçakcı, 2013a: 33):

Kişi de artık bir *üründür*. Dikkat ürünün görüntüsüne yöneliktir. Önemli olan paketleme, görünüş, imaj, şov etkisi, sunum, kostüm, sahnelemedir. İnsanın gerçekten ne yaptığı, ne başardığı veya hangi yetilere sahip olduğu ikincil bir sorundur (...) belirleyici olan, ortaya konan işin, iyi paketlenmiş *ürünün*, stilize edilmiş kişiliğinin, iddialı bir imajın, iyi sahnelenmiş bir iletinin en iyi biçimde karşı tarafa nasıl götürüleceği ve satılacağıdır.

Görüldüğü üzere, kişinin *ürün* haline geldiği söylem, kültür endüstrisi kuramının kişinin görünüşte özgürken aslında ekonomik ve toplumsal aygıtların bir *ürünü* olduğu (Adorno, 2011: 92) söylemine katılmaktadır. Görünmekle *var olabilen* yeni insanı konu edinen yazısında Hakan Bıçakcı'ya göre (2013: 27) insanlar, bir şeye ihtiyacı olduğu için değil, o metanın verdiği statü ile görünmeyi istediği için ona sahip olur ve bu söylem içinden tüketim çılgınlığındaki kişiler, moda pazarında yaratılan modeller arasında atlayan *maymunlar* olarak tanımlanır. Özneyi *maymun* olarak üreten, özenin de bunu kabul ettiği söylemsel pratik şöyle açıklanabilir (Sennet, 2011: 89):

XX. yüzyılda kendi kendini tüketen tutkuyla ilgili hiçbiri tam doyurucu olmayan iki açıklama geliştirildi. Birisi, reklamcılık ve kitle iletişim araçlarının insanların arzularını şekillendirerek, sahip olduklarıyla tatmin olmamış hissetmelerini sağlamayı öğrendikleri anlamına gelen *moda makinesi*.

Yine aynı metinde, kendisini bir ürün gibi tasarlayarak tüketim pratikleriyle var etmeye çalışan neoliberal özne, kamusal alandaki gösterisinden dolayı *kendi kendisinin muhbiri* olarak eleştirilmektedir. Medyada kişilerin denetlenmesi; Aldoux Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya*'sındaki kurguyu andırırçasına kişilerin kendileriyle ilgili verileri bile isteye vermesi, internetteki çerezleri kabul edip beğenilerini göstermesi ve sosyal paylaşım sitelerinde kendi hayat tarzını ifşa etmesiyle vuku bulur. Bu bağlamda okurlar da yeni medyayla kendi kimliklerini inşa eder. Ayrıca kitaba ulaşım, yeni medya araçlarında ve internet sitelerinde farklı pazarlama stratejileri ile sağlanmakta, alımlayıcı/ tüketici davranışları yeni medya tarafından panoptik biçimde takip edilmekte ve beğenilere göre sınıflanan kişiler gözetlenip sistemin yeni tavsiyelerine kendilerini açmaktadır (Chul Han, 2019: 21-22).

Bugün kendimizi hiçbir talimat, hiçbir zorlama olmaksızın gönüllü olarak gözler önüne seriyoruz. Verilerimizi, kendimize ilişkin enformasyonu, hakkımızda kimin, ne zaman, hangi vesileyle, neyi bildiğini bilmeksizin gönüllü olarak internete koyuyoruz (...) Like/Beğendim dijital *Amin*'dir. Like'ı tıklarken iktidar düzenine tabi kılarız kendimizi. Akıllı telefon sadece etkili bir gözetleme aracı değil, aynı zamanda taşınabilir bir günah çıkarma sandalyesidir.

Öyleyse buradaki Big Brother'ın Orwellci değil; Huxleyci anlamda bir gözetici olduğu söylenebilir. Zira 1984'te zor ve baskı kullanan bir iktidar modeli varken *Cesur Yeni Dünya*'da iktidar istediği davranış biçimi ve normlara toplumun bile isteye uymasını sağlar (Postman, 2014: 8):

Orwell kitapları yasaklayacak olanlardan korkuyordu. Huxley'in korkusu ise kitapları yasaklamaya gerek duyulmayacağı (...) Orwell bizi enformasyonsuz bırakacak olanlardan, Huxley pasifliğe ve egoizme sürükleyecek kadar enformasyon yağmuruna tutacak olanlardan korkuyordu. Orwell hakikatin bizden gizlenmesinden, Huxley hakikatin umursamazlık denizinde boğulmasından korkuyordu (...) kısacası Orwell bizi nefret ettiğimiz şeylerin mahvetmesinden korkarken, Huxley bizi sevdiğimiz şeylerin mahvedeceğinden korkuyordu.

Sistem, insandan kendisiyle ilgili mahrem bilgileri paylaşmasını normalize etmekte, o da buna seve seve boyun eğmektedir. Bıçakcı'nın belirttiği gibi insanlar gönüllü bir biçimde istenen verilerini paylaşmakta bir sakınca görmemektedir (Bıçakcı, 2013a: 28):

Görünüyorsun, öyleyse varsın. Alın teri çağı bitti, gösteri çağı başladı. Gösteri her sabah yeniden başlıyor. İnsanlar özelleştiler, halka açıldılar, kamuya mal oldular. Onlar artık her türlü mahremiyetten gönüllü olarak vazgeçerek kendilerini düzenli aralıklarla *ihbar* ediyorlar. Özgürlük eskiden zincirleri kırmak, bağları koparmak demektir. Günümüzdeyse özgürlük bağlantıda olmak. Ve aramızdaki bağlantı, internet bağlantısından ibaret.

Gözetim ile yaratılan neoliberal iktidar tekniklerinin özneyi inşa etmesi meselesi Dave Eggers'in romanı olup sinemaya da uyarlanan *Çember* romanının tanıtımında gündeme getirilmektedir. 2016'da romanı tanıtılıp (Gürpınar, 2016: 38) 2017'de sinema uyarlamasının bahis konusu olması, durumun aslında ne kadar ciddi olduğunu göstermektedir. *Çember*'de her şeye vakıf olan, her şeyi bilen ve her yerde olabilen *Göz*¹³⁶; günlük hayatımızda Google, Facebook gibi şirketlerin yaşamın her anından haberdar olması gibi alternatif bir iktidar kurar (Bozkurt, 2017: 13). Bu *Göz* tam da günümüz yeni iktidar tekniklerine, "toplumsal olanı gözetleyen ve acımasız bir şekilde sömüren dijital panoptikona benz[er]" (Chul Han, 2019: 18). Şirkette çalışan üst düzey temsilcinin söylemsel ifadeleri *Göz*'ün aslında çok *gerekli* olduğunu vurgular (aktaran Gürpınar, 2016: 38):

Mahremiyet hırsızlıktır, sır yanlıtır, insan paylaşır (...) Öte yandan deneyimlerini belgelediğini düşün bir de. Gördüğün her kuşun kimliğini doğrulamana yardımcı olacak bir araç kullanırsan bundan herkes faydalanabilir (...) Ofis arkadaşının 'dışarıdaki' hayatını mı merak ediyorsun? Yaz ismini arşive, ister annesinin cenazesindeki isterse düğünündeki hali gelsin ekranına. Onlarca kimlik ya da şifreyi neden ezberleyesin ki? Bırak tek bir *Çember* kimliğin olsun. Kişisel satın alma eğilimlerin ve alışkanlıklarının en doğru şekilde saptanması varken beklentilerin neden nadiren karşılansın ki? Sen her şeyin en iyisine layıksın.

Bir karakterin ifadeleriyle normalize edilen yeni iktidar tekniğine roman karakterleri kolayca alışır. *Göz*'ün kontrolünde olmayı bile-isteye seçer ve yaşamlarının en mahrem alanları dahi takip edilir. "Söz konusu olan gönüllü bir soyunmadır" (Chul Han, 2019: 19). Bu gönüllülük romanın tanıtımını yapan Gürpınar'a göre *totaliter rejimlerin gönüllü destekçisi* olmayı da beraberinde getirir.

18. sayıda *Süper Acıklı Gerçek Bir Aşk Hikâyesi* romanının tanıtımında neoliberal söylemin tüketici öznesinin *robot* ve *yalnız* olarak özneleştirildiği görülmektedir. Neoliberal söyleme göre tüketim yaparak sosyalleşen daha fazla kişi tarafından sevilen, kıskanılan, rağbet edilen insan roman ve tanıtımda daha farklı bir şekilde özneleştirilmektedir. Sürekli tüketime, özel bilgilerini medya ortamlarında paylaşmaya yönlendirilen özneye karşıt bir söylem içinden bakılmaktadır (Önen, 2012d: 40):

---

¹³⁶ Göze benzeyen teknolojik bir alet.

İletişim, paylaşım sınırsız. Kişisel özel bilgi diye bir şey kalmamış. Süper akıllı cihazlar ile birbirine bağlı, var oluşu *dış görünüş* üzerinden matematiksel değerlere indirgenmiş, bireysellikte değil aynılıkta yaşayan bir e-toplum. Alışveriş, hayatı sürdürmenin ve güncel kalabilmenin tek yolu.

Roman neoliberal söylemin, hayatın en temel şeyinin alışveriş olduğu düşüncesine karşıdır. Tam da böyle olduğu için özne, değerlerinden uzaklaşıp dış görünüşüne yaptığı yatırımla var olmaya çalışır. Sosyal medyayla daha da yaygınlaşan gösterişçi tüketimde kişi her türlü durumda temel ihtiyaçtan ziyade kamusal simgelere sahip olmak peşindedir. Maddi durumu elverişsiz olanlar dahi Wal-Mart'tan yarı fiyatına *Ceasar's Palace* logosu olan tişörtle bile simgelere sahip olabilir (Ritzer, 2000: 253). Tüm bunları hayatının temeline koyan özneler, yani mevcut söylemin manipüle ettiği ve boyun eğdirdiği kişiler, vaat edilen şeye kavuşamayan modern Tantaloslardır (Adorno ve Horkheimer, 2011: 72). İşte *Süper Acıklı Gerçek Bir Aşk Hikâyesi* adlı roman da "hayatın Amerikan gidişatını eleştir[erek]" (Önen, 2012d: 40) mevcut söyleme bir direniş oluşturmaktadır. Önen'e göre direnişe katılmayan ve özneleştirme biçimlerini kabullenen özneler olan *küresel vatandaşlar*, en yakın gelecekte olumsuzluklarla karşılaşacaktır. Okurlara hitap eden Önen, bir gün o geleceğe ulaşmadan içinde bulunulan *laciverdin tadını çıkarmak* gerektiğini vurgulamaktadır. Dergide tüketimcilik eleştirisinin böylesine açık ve keskin bir şekilde hatta argoya kaçan bir üslupla yapıldığı nadir bir örnektir. Neoliberal muhafazakâr politikaları benimseyen Türkiye'nin rol model aldığı Amerika'ya yönelik karşıtlık bariz bir şekilde görülmekte ve tüketim kültürünün kaynağı konumundaki ülkenin başına geleceklerin bir gün bu coğrafyada da yaşanabileceği belirtilmektedir.

28. sayıda tüketicinin *potansiyel suçlu* olarak üretilmesi eleştirilmektedir (Bıçakcı, 2013b: 14). Söylemsel pratik, metinde de değinildiği gibi müşterilerin AVM'ye güvenlik güçlerinin gözetiminde girmesi, ardından kameralarla kontrol edilmesidir. AVM girişinde herhangi bir suç aleti taşımadığı belirlenen müşterinin *ne olur ne olmaz* düşüncesiyle her hareketi takip edilmeye devam edecektir. Modernitenin temel meselelerinden olan *güvenliğe karşı tehlike ve güvene karşı risk* (Giddens, 1994: 14); AVM girişlerinde yoklama içeride de panoptik gözetimle sürdürülür. Metinde ve dışarıdaki hayatta tüketicilerin, kendilerinin *suçlu* olarak özneleştirilmesini kabul ettikleri, bu hakikat oyununun gönüllü bir parçası oldukları görülmektedir. Her şey o kadar sistematik ve *normaldir* ki, müşteri hiç itiraz etmeden güvenlik kapısından girer ve kameralara bazen el bile sallayabilir. İşte bu gönüllü hareketleriyle öznenin kendisi mevcut söylemi meşrulaştırmaktadır.

Yine aynı metinde tüketicinin kültür endüstrisi içinde *minik insan figürü, proje detayı, sersemlemiş* (Bıçakcı, 2013b: 14) özneler olduğu belirtilerek direniş gösterilmektedir. Adorno ve Horkheimer'in (2014) "Kitlelerin Aldatılışı: Kültür Endüstrisi" başlıklı metninde değindiği gibi insanlar hegemonik kültürün pasif bir alımlayıcısı, tüketime katkıda bulunan birer nesnedir. Tabi bu serzeniş ve direnişin de kültür endüstrisinin bir aracında yapılıyor olması, aracın amaca uygun

olmadığı şeklinde açıklanabilir. Tüketici özneyi üreten söylemsel pratiklerden biri olan AVM'ler Bıçakcı'nın denemesinde çeşitli yönleriyle ele alınarak insanların bu yolla ne şekilde özneleştirildikleri gösterilmektedir. AVM'lere biraz daha yakından bakıldığında her yaş ve sınıftan insanın çeşitli etkinliklerle tüketime dâhil olduğu görülebilmektedir (Ritzer, 2011: 63):

İroniktir, bugün alışveriş merkezleri hem gençler, hem de yaşlılar için bir tür topluluk merkezi haline geldi. Birçok yaşlı insan alışveriş merkezlerine hem egzersiz yapmak hem de birbirleriyle görüşmek için gidiyor. Bazı ana-babalar çocuklarını alışveriş merkezlerine *oyun* için götürdüklerinden, buralarda artık oyun odaları, parasız video oyunları ve parasız filmler var. Toplumun McDonalddlaştırılmasına katkı sağlayan başka birçok işletme gibi alışveriş merkezleri de müşterilerle beşikten mezara kadar ilgileniyor.

Aile üyelerinden her birinin kendisine göre bir etkinlikle tüketime katıldığı alışveriş merkezleri, esasında bireyin zaman ve mekân algısının zedelenmesine neden olur. Maddi pratiklerinin değiştiği devrimci bir üretim tarzı olan kapitalist sistemde, insanın varoluşunun temel kategorilerinden olan zaman ve mekân arasındaki ilişki kopar (Harvey, 1997: 227, 231). Dolayısıyla sermaye birikiminin önemli kurumlarından olup mevcut söylemi yeniden üreten ve tüketicinin ilgisini çekmek için simüle edilmiş AVM'lerde de zaman ve mekânın algılanışının değişmesi kaçınılmazdır. "Tüketim katedralleri, yeterli sayıda tüketiciyi kendilerine çekme yeteneklerini korumak istiyorlarsa tekrar büyüme hale gelmek zorunda. Çok sayıda tüketici olmadan, denetim ve sömürüye dönük mekanizmalar istenen kârları sağlamaz" (Ritzer, 2000: 135). İşte yeniden büyülenen mağazalar kişinin zaman algısını değiştirir. Bu pratikler bireyi zaman ve mekânda *sıkışmış* bir özne yapar. "Artık zamansız ve mekânsız bir boşluktasın. Yerin altıyla üstünün aynı havadarlıkta, geceyle gündüzün aynı aydınlıkta olduğu bir tüneldesin. Biraz sersemlemiş olmanın nedeni bu" (Bıçakcı, 2013b: 14). Mekâna ait kategorilerin zaman kategorilerine hâkim olmasının (Jameson'dan aktaran Harvey, 1997: 227) insanı sersem kıldığı gerçeği görünür kılarak mevcut söyleme direniş gösterilmektedir. AVM'de gezen bir kişi için artık geçmiş; vitrinlerdeki nostaljik, vintage, retro ürünlerde, şimdi; mankenlerin üzerindeki modada, gelecek ise kredi kartlarının ödemesindedir (14).

Benzer şekilde tüketiciyi çekmek için yeniden büyülenen AVM'lerde (Ritzer, 2000) kişilerin aslında *insan formunda bir şablon* olduğu belirtilip mevcut söyleme direnişe devam edilmektedir. Esas amacı tüketim olan söylemsel pratikler kişinin böylesi devasa bir organizasyon içinde bir şablon olarak kalmasına neden olur. Zira söz konusu yapay ortamlarda tüketici manipüle edilmiştir ve artık o ne kendisi ne de bir başkasıdır. "Cadde gibi, mahalle gibi, tarihi sinema gibi, park bahçe gibi tasarlanmış hipergerçeklik uyduları kurar. Ama sen orada ne sokaktaki adam olabilirsin, ne mahallenin bir sakini, ne sinemasever. Konsepte oturtulan, *insan formunda bir şablon* olursun sadece" (Bıçakcı, 2013b: 14). Metinde mevcut söylemin kişiyi sonunda şablon kıldığına dair öznelerin herhangi bir kabul ya da reddine rastlanmamaktadır.

Yine aynı metinde tüm hafta sonunu AVM’de geçiren insan *zombi* olarak (Kowinski’den aktaran Ritzer, 2011: 173) özneleştirilip mevcut sistem bunun üzerinden eleştirilmektedir. Popüler kültürde ölü insan bedenlerinin yeniden canlandırılmış hali olan zombi; akıl yoksunu, aç ve insan etine düşkün olup bedenleri kısmen çürümüştür. Sistemin sürekli AVM’lere çekerek şuursuzca gezdirdiği insanlar bu yüzden karşıt söylem içinden zombi olarak anılır. Ayrıca zombilerin insanlara saldırması gibi tüketiciler de AVM’deki tüketim nesnelere hırsıyla yönelip tamamı tüketimle dolan bilinçleri başka bir şey için çalışmaz. “Tüketim katedralleri, birçoğumuzun zamanın büyük kısmında tüketimi düşündüğümüz gerçeğine önemli katkı sağlayan faktörlerden biridir; tüketim bilincimize sirayet etmiştir” (Ritzer, 2000: 229). AVM’lerde zamanın geçtiğini fark etmeden bilincini kaybederek gezen kişiye şöyle seslenilir: “Haydi, biraz daha dolan. Sen artık bir zombisin” (Bıçakçı, 2013b: 14). *Zombi* öznesi, Grady Hendrix’in *Horrorstör* adlı korku türündeki romanın tanıtımında tekrar görülmektedir. Romanın ilk cümlelerinde *zombi* tasviriyle doğaüstü bir metnin işaretleri verilirken bunların aslında tüketim zincirindeki sıradan insanlar olduğu anlaşılır: “Gün yeni yeni aydınlanıyordu ve zombiler park yerinden çıkıp sarsak adımlarla uzak uçtaki bej rengi devasa kutuya doğru ilerliyordu. Çok geçmeden yüksek dozlarda *Starbucks* ile yaşama döneceklerse de o an için hepsi *yaşayan ölü*lerden ibaretti” (aktaran Enki, 2016: 59, 48). Mevcut söyleme direnişin korku türüyle yapıldığı romanda, tasarlanan yaşam tarzlarını *IKEA’nın altında fiyatlarla* sunan AVM (48), ontolojik açıdan korku ve gotik öğeler içeren mekân haline gelir. Tüketim kültürünün görünmeyen yüzünün bir yansıması olan roman ve tanıtımı direnişe katılmaktadır. Özneler, zombi gibi olduklarının farkına varamadıkları için; *seksi, cazibedar, güzel, başarılı, sağlıklı* gibi sistemin kendilerine vaat ettiği ancak hiçbir zaman ulaşamayacakları imgelere kavuştuklarını zanneder.

Tüketici özne tasvirleri uzun bir aradan sonra 93. sayıda Cevdet Karal’ın *Alışveriş Listesi* adlı şiir kitabının tanıtımında görülmektedir. Mevcut sistemin insanı birden çok yüze sahip kılarak özneleştirilmesi eleştirilmektedir (aktaran Başaran, 2018b: 42-43): “Sayısız toplu iğne / Yatmadan önce duvara iliştiirmek için / Birer post-it gibi günlük yüzlerimizi”. Şiirde alışveriş listesi içinde geçen toplu iğnelerin sebebi, tüketicinin bu iğnelere gün içinde kullandığı farklı yüzlerini gece yatmadan önce duvara asmak içindir. Neoliberal öznenin kamusal ve özel yaşam arasındaki dengenin değişerek (Sennet, 2010: 48) birden fazla kimliğe sahip kişi şeklinde özneleştirilmesi şiirde yer bularak eleştirilmektedir. Tanıtım metni içinde kişinin bunu kabul ya da reddetme pratiğine dair bir ifadeye rastlanmamaktadır.

Derginin tanıtım ve denemelerinde neoliberalizmin tüketimcilik bağlamında ürettiği öznelerin *sağlıklı, seksi, güzel, başarılı* vb. değil aksine yaptıkları tüketimlerle birer *zombi, şablon, ürün, hedef kitle* vb. şeklinde özneleştirildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu metinlerin tamamının mevcut söyleme karşı bir direniş olduğu söylenebilir. Gelgelelim derginin reklam alanlarında tüketime teşvik eden kısımlar da mevcuttur. Kitap tanıtım yazılarında direniş görülürken, haberler ve reklam alanlarında tüketime teşvik eden söylemler de bulunmaktadır. Daha kolay okunduğu için yatay

basılan kitap (Sabitfikir, 2011h: 7), kokulu kitap, 1984 romanının samanlar arasında basılmış yeni tasarımının reklamı, pizza şeklinde yemek tarifi kitabı reklamı, Dave Eggers'ın yeni eserinin duş perdesine yazılmasının haberi (Sabitfikir, 2012b: 4), yahut bir romandan esinlenilerek oluşturulan sosyal medya oyunları vd.¹³⁷ mevcuttur. Postmodern tüketim toplumunun ürünü olan bu metalar neoliberalizmin de bir ürünüdür: "Postmodernizm meta fetişizmini kutsar ve böylece neoliberalizme bir anlamda eklenir ya da eleştirinin boyutunu/ oklarını liberal ekonomiden uzak tutar" (Tüzen, 2008: 156). Öyleyse kaçınmak pek mümkün görünmemektedir. Neoliberal söylem "sadece bir güç ilişkileri dünyasının ne ise o olmasına katkıda bulunduğu bir dünyanın tüm güçlerini kendi yanında bulması nedeniyle güçlü ve mücadele edilmesi zor bir söylemdir" (Bourdieu, 2009: 24). Söz konusu ikircikli duruma dergi yazarlarından Aysu Önen, tüketim toplumu eleştirisi yapan bir romanı tanıtıp okuru o kitabı satın almaya sevk ederken de işaret etmiştir (Önen, 2012: 40):

Shteyngart'ın açtığı yoldan ilerleyip sosyal medyanın ve dijital yaşamın insan ilişkilerini robotlaştırdığına, insanları yalnızlaştırdığına dair eleştirel yorumlar yapmak (...) Üstelik bu eleştirileri dijital ortamda sizlerle paylaşarak çifte standart tuzağına düşürecek beni. Bitmedi, tüketim toplumunu eleştirip bu hizmetimle sizi bu kitabı satın almaya yönlendirmem halinde ortaya çıkacak alışveriş en başta eleştirdiğim şey olacak ve her şey karmaşık bir meta-eleştiriye dönüşecek.

Aysu Önen, hem tüketimcilik eleştirisi yapıp, hem de tanıttığı kitabın satın alınmasını salık vererek yaratılan bu çelişkili durumu kendisi de vurgulamaktadır. Neoliberal sistemin eleştirisini kültür endüstrisinin bir aygıtı olan kitap tanıtım ve reklamlarının bulunduğu bir mercide yapmak sistemin kendi açmazıdır (Eagleton, 2011: 27):

Kültür, bir kapitalizm eleştirisi olabilir; bununla beraber kapitalizmin karşıtlarının da eleştirisidir. Bu durumda ona çok yönlü ideallerinin gerçekleşmesi için yoğun ve emek harcanarak oluşturulan tek taraflı bir siyaset gerekecektir; ancak bu kez de araçlar amaca aykırı düşecektir. Kültür, adalet için yaygara koparanların, bütünü -yani, hem de kendi hem de yöneticilerinin çıkarlarını- kendi kısmi çıkarlarının üstünde tutmalarını gerektirir. Öyleyse bu çıkarların birbirleriyle çeliştiğini anlayamayacaktır.

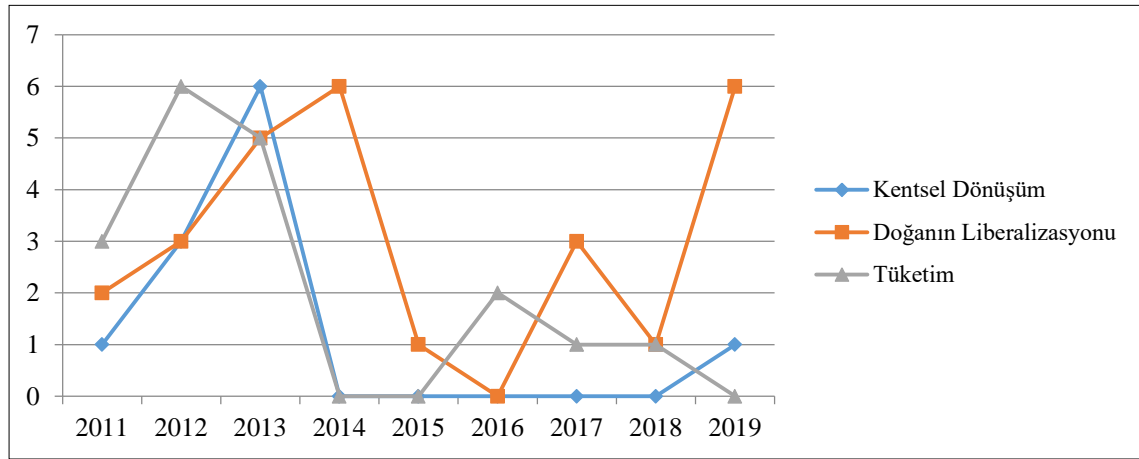
Tüketim meselesinde dergide tespit edilen çelişkiler bununla sınırlı değildir. Kültür endüstrisinin araçlarından biri olan dergide, yine onun bir hakikat oyunu olan Sevgililer Günü'nün eleştirilmesi, Terry Eagleton'ın söz ettiği araçlar ve amaçların uyumsuzluğuyla açıklanabilir. Ayrıca dergide, Fethullah Gülen hakkındaki çalışmasından dolayı Ahmet Şık'ın tutuklanması ve söz

¹³⁷ Jane Austen'in romanlarından esinlenilerek oluşturulan Facebook oyununun piyasaya sürülecek olması haberi. Kurguya göre Elizabeth ve Mr. Darcy romandan kaçır, oyuncuların görevi ise onları romana dönmek için ikna etmek. Bu sırada onları istedikleri gibi giydirebilecektir. Her oyuncunun kendine ait malikanesi bulunmaktadır (Sabitfikir, 2012c: 5). Rus oyun tasarımcısı mif2000 Franz Kafka'nın Şato, Dönüşüm ve Amerika romanlarından yola çıkarak bir video oyununu piyasaya sürecektir (Sabitfikir, 2014b: 6). Fahrenheit 451, yapılan yeni tasarımla, kitap sadece ateşe verilince okunabiliyor (2017 81 6). Mıknatıs özellikli kitaplar. "Buzdolabına yapıştır kolayca kullan" kurabiye mini kek kremalı kurabiye şeklinde "Birbirinden lezzetli ve pratik tarifler bu kitaplarda. Lezziz tatlılara imza atmak istiyorsanız kitapçınızdan ısrarla isteyiniz" (Sabitfikir, 2013g: 37). Makarna pizza, tart ve turta şekilleri de var (Sabitfikir, 2013g: 39).

konusu çalışmanın toplatılmasına yönelik eleştirilerin (Yılmaz, 2011: 26) ardından o dönem ülkede çok satan *Cemre Beklentisi* adlı kitap için tam sayfa reklama yer verilmesi yine ikircikli durumlardan biridir¹³⁸. Bir önceki sayıda Ahmet Şık'ın Gülen'le ilgili yazdıklarından dolayı tutuklanması eleştirilirken, yine Gülen'e ait bir kitabın tanıtımını ve satışını yapmak, tüketim kültürünü eleştiren derginin tutarsızlıklarından bir diğeridir.

Sermayenin çıkarı ilkesi bağlamında dergide tespit edilen veriler üç alt başlık altında değerlendirilmiştir. Neoliberal muhafazakâr söyleme direnişin hangi yıllarda kaç kere rastlandığına dair bir grafikte genel bakış sağlanabilir. Söylemi yeniden üreten sadece reklam alanlarındaki tüketime dönük ifadeler olup grafikte bunlara yer verilmemektedir. Eleştirilerin içeriğiyle ilgili bilginin bulunmadığı grafik, hangi yılda kaç adet veriyle karşılaşıldığını göstermek amaçlıdır. Eleştirilerin hangi yıllarda artıp azaldığı görülebilmektedir.

Grafik 7: Sermayenin Çıkarı İlkesi Bağlamında Neoliberal Muhafazakâr Söylemin Eleştirisi

Kentsel dönüşümün daha ziyade 2013'te tartışıldığı, ardından 2019'a kadar bu konuya hiç rastlanmadığı söylenebilir. 2013'ten sonra hiç veriye rastlanmamasının birkaç nedeni olabilir. Birincisi, bu konu üzerinde dergide yeterince tartışıldığı düşünülmüş olabilir. 2019'da rastlanan bir adet veride de 2013'teki gibi bir arkaplan söz konusu değildir. Kentsel dönüşüm bağlamında sermayenin çıkarı ilkesinin en çok sorgulanıp tartışıldığı sayılar 2013'e aittir. Doğanın tahribatındaki artış sürerken dergide de bu yöndeki farkındalığın önce artıp azaldığı, ardından 2016 itibarıyla yeniden yükseldiği, hatta 2019'da 2014'teki veri sayısı ile eşitlendiği görülmektedir. Ancak burada doğa farkındalığının 2014 ve 2019'da farklı bağlamlar içinden geliştirildiğini belirtmekte fayda vardır. En çok verinin görüldüğü 2014'te; tahribatın birincil sorumlusu olan sermayedar ve siyasal iktidarı hedef alanların özneleştirilmesi ve direnişe bu şekilde bir katılımın sağlanması söz konusudur. Ayrıca tarihsel süreçten bakıldığında Gezi Parkı Olaylarının da

¹³⁸ Ahmet Şık'ın İmamın Ordusu adını taşıyan, Gülen hareketinin arka planını ele alan kitap daha piyasaya sürülmemişken toplatılıp Şık'ın gözaltına alındığından şikâyet edilirken (Yılmaz, 2011: 26) bir sonraki sayıda (2011c: 33) Gülen'e ait bir kitabın tam sayfa reklamı yapılmaktadır.

yansıması görülebilmektedir. 2019’da ise küçük insan ve doğa arasındaki ilişkiye değinilmektedir. Tüketim konusuna bakıldığında eleştirinin daha ziyade 2012 ve 2013’te yapıldığı görülmektedir. Daha sonra rastlanan veri sayısı düşmektedir. Tespit edilen bir diğer durum; ilk sayılarda muhafazakârlığın sermayenin çıkarı ilkesine daha sert eleştiriler yapıldığı, daha sonra direniş söyleminin sönümlendiğidir. Oysa bu sırada kentsel dönüşüm projeleri, tüketim ve doğanın tahribatı artmaktadır. Benzer şeyler yaşanmaya devam ederken dergide bunun önceki sayılar kadar yansıtılmamasının nedeni şunlar olabilir:

- ✓ Daha önce yeteri kadar bahsedildiği düşüncesi,
- ✓ Tahmin olmakla beraber dergi politikası olarak daha yumuşak bir duruşun sergilenmesi kararı,
- ✓ 2018 Ekim ayındaki yönetim değişikliğinin etkisi.

Netice itibariyle, muhafazakârlığın sermayenin çıkarı ilkesinin özellikle ilk sayılarda sarsıldığı, sonraki yıllarda yumuşayıp son iki yılda da sönümlendiği görülmektedir.

3.7. Tarihe Bağlılık İlkesi: *Kullanışlı Mazi* ve Mikro Tarihler

Muhafazakârlığın temel ilkelerinden biri de tarihe bağlılıktır. Pek çok siyasi argüman tarihe dayanmakta olup bugün ve geleceğin inşasında tarih *kullanışlı mazi* olarak işlevsellik kazanır. Bu nedenle tarihin en önemli cephanelik olduğu (Keten, 2014: 8) söylenir. Ayrıca iç politikada da önemli bir kaynak sağlayarak *millet* ve *ötekiler* kategorisi sağlamlaştırılmış olur. Muhafazakârlıkta birey yerine toplum önemsendiğinden cemaat bilinci yüksektir ve bu cemaatin en büyüğü millettir. “Millet, Cemaat’e yüklenen anlam ve önemin bir başka anlatısıdır. Tıpkı cemaat gibi, aşkın ve kutsal bir tarihsel bağı ve atomizasyona uğrayan toplumsal ilişkilere karşı emniyetli bir tutamağı temsil eder” (Bora, 2018: 59). Kimin içeride kimin dışarıda olduğunu belirleyen *millet* (Gülalp, 2007: 13), Benedict Anderson’a göre (1995: 20) *hayal edilmiş cemaattir*. İşte bu cemaat muhafazakârlık için büyük önem taşır ve millet, dayanıklı bir cemaat biçimidir. Hatta milliyetçilik ve muhafazakârlığın eklenmesinin nedeni milletin daha dayanıklı bir *din* olduğu düşüncesinden kaynaklanır (Bora, 1997: 11). Muhafazakârlığın son aldığı biçim olan neoliberal muhafazakârlıkta da daha önce belirtildiği gibi liberal dünyanın insanı yıpratmış olduğu söylenen özelliklerine karşılık öne çıkarılan hususlardan biri de *millet bilincidir*. Neoliberal Muhafazakâr politikaların benimsendiği ülkelerde siyasi rızanın sağlanmasında *biz* ve *öteki* kimliklerin önemi büyüktür (Harvey, 2015: 47):

Rızanın temelini genellikle, Gramsci’nin “sağduyu” dediği -ortaklaşa sahip olunan anlayış- şey oluşturur. Sağduyu, bölgesel ya da ulusal geleneklerde genellikle derinlere kök salmış eski kültürel sosyalleşme pratiklerinden inşa edilir. Dolayısıyla sağduyu, gerçek sorunları kültürel önyargılar altında saklayan ya da bulanıklaştıran son derece yanıltıcı bir şey olabilmektedir. Başka gerçeklikleri maskeleyen için kültürel ve geleneksel değerler -örneğin Tanrı inancı, ülkeye duyulan inanç ya da kadının toplumdaki yeriyle ilgili görüşler- ve -komünist, göçmen, yabancı ya da ‘ötekiler’e dair- korkular seferber edilebilir.

Tanıl Bora'nın (2018: 13) da ifade ettiği gibi kimlik verili bir yapı olmaktan ziyade tarihsel olarak inşa edilmektedir. Bu inşa süreci içinde de birtakım hakikat rejimleriyle makbul ve öteki öznelerin üretildiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda farklı söylemler içinden birçok kategori oluşturulabilir. İktidarlar tarafından birtakım söylemsel pratik ve ifadelerle “[b]iz kimiz, kim olmalıyız?” sorusunun peşinde çeşitli özneler üretilir. Dolayısıyla söz konusu söylemler kapsamında oluşan imge, anlatı ve söylemlerin tamamı modern bir iktidar aygıtıdır. Tarihin bazı yönleri unutulup görmezden gelinirken, bir başka deyişle ulusal hafızadan silinirken, bazıları da ön plana çıkarılarak yeniden yorumlanır (Özkan Kerestecioğlu, 2018: 318-319). Bir seçme işleminin devrede olduğu, tarihin işe yarar kısımlarının ön plana çıkarıldığı bu işlem Eric Hobsbawm'a göre (2006: 3) *gelenegin icadıdır*.

Söz konusu geleneklerin tek taraflı inşa edilmeyip farklı hakikat söylemleri kapsamında çeşitli normalizasyonların üretildiğini belirtmekte fayda vardır. Zira araştırma Foucaultcu bir bakışla inşa edilmektedir. Foucault'nun tarih anlayışı ise ona bütüncül bakan Hegel ve Marx'ın bakışından farklıdır. Geleneksel tarih anlayışından farklı olarak Foucault tarihin sadece resmî tarihten ibaret olmadığını, fenomenlerin tek bir dünya görüşü kapsamında toplanmadığını resmî tarihten dışlananların da bir tarihi olduğunu vurgulamaktadır¹³⁹. Nitekim cinselliğin ve deliliğin tarihi üzerine araştırmalarında da bu tezini ortaya koymaktadır. Nitekim Batı kültürünün büyük mitini temelden sarstığı için Foucault, Anglo-Amerikan geleneğe sevimsiz bulunur. Öte yandan geleneksel tarih açısından süreklilik önemliken Foucaultcu bakışta tarih süreksizdir, kopuşlardan oluşur, çeşitli kırılma noktaları mevcut olup bunların etkisi mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca Hobsbawm'ın da ifade ettiği gibi icat edilen bir şeyden ve çeşitli hakikat söylemlerinden bahsediliyorsa bir tarihçinin doğa bilimlerindeki gibi nesnel olması söz konusu olamaz. Zira o da tarihi belirli bir dönem içinde belirli hakikat söylemleri doğrultusunda yorumlayacaktır (Aksakal, 2010: 228):

Tarihin nasıl yazıldığı, kimler tarafından, hangi koşullarda kaleme alındığı, tarihçinin sonraki nesillere neyi aktarmayı ve bunu niçin yapmak istediği gibi silsile halindeki sorular, tarihi, gerçeklerin aktarılmasını görev bilen bilinçten çıkarıp, başka bir misyona tabi kılar. Bu bakımdan tarih, bir yönüyle son derece öznel bir uğraş olması sebebiyle –aynı zamanda özneliğin ölçüsünde- tehlikeli bir kültür silahıdır.

Sabitfikir Güncel Edebiyat Dergisi'nde elde edilen verilerden bir kısmı da tarihle ilgili olup bunların iki çeşit olduğu gözlemlenmektedir. Biri 2000'lerden sonra yaygınlaşan Yeni Osmanlıcı söylem kapsamında, diğeri de ötekilerin tarihi hakkındadır.

---

¹³⁹ Bu bakış açısı tarih literatüründe *aşağıdan tarih* olarak kullanılmaktadır.

3.7.1. Yeni Osmanlıcı Söylem ve Başka Bir Osmanlı

Muhafazakâr-demokrat bir siyasal iktidarın dönemi olan 2000'lerde toplumsal rızanın üretimi kapsamında Osmanlı Devleti'ne ait imgeler çoğaltılıp bu kapsamda çeşitli kategoriler üretilmektedir. Böylece, toplumun farkında olmaksızın belirli düşünce ve hayat tarzına eğilimli olması şeklinde açıklanan *habitusun* bu yıllardan itibaren söz konusu yönde ağırlık kazandığı söylenebilir. Bu bağlamda 1990'larda Türkiye'nin dış politikası kapsamında tarih ve coğrafyayla barışmak minvalinde yükselen¹⁴⁰ (Çetinsaya, 2006: 378) Yeni Osmanlıcılık, yeni bir *milli habitus* işlevi görmektedir (Tokdoğan, 2018: 46). Yeni Osmanlıcı söylem kapsamında özellikle Ertuğrul Gazi, II. Mehmet -*Fatih*- ve I. Süleyman -*Kanuni*- imgelerine yoğunlaşarak üretilen *diriliş* metaforu bugün ve geleceğin inşasında *kullanılışı mazi* kapsamında değerlendirilir (Kara, 2017: 51):

Fatih, ulusun altın çağının baş aktörü olarak tahayyül edilir. Bu da bize ulusal uyanış dönemlerinde altın çağ üretiminin ilişkisini irdeleyen milliyetçilik kuramcısı Anthony Smith'in *kullanılışı mazi* hakkındaki tezlerini hatırlatır. Smith milliyetçilerin modern uluslarını yaratırken her zaman kendi ideolojilerine hizmet eden kullanışlı bir geçmişe ihtiyaç duyduklarını belirtir. Kullanışlı geçmiş vasıtasıyla ulus kavramını yayıp devam ettirebilecekleri bilinci içinde hareket eden milliyetçi aydınların şerefli bir mazi yaratma peşinde olduklarının altını çizen Smith'e göre kullanışlı geçmişin çeşitli boyutları vardır. Tarih, geçmişin seçili yönleri aracılığıyla kitlelerin duygularını manipüle etmek isteyen aydınlara hizmet eder; bunun yanında kitlesel bir seferberlik başlatmak ve kontrol etmek için yine aydınlar gelenekler uydurur ve kitlesel tüketim için ulusal mitler ve semboller yakıştırırlar.

Tarihin ihtişamlı dönemlerinin hükümdarları anılarak politik düzlem ve toplumsal alan domine edilip şimdi ve geleceğin inşasında makbul ve öteki özneler üretilmektedir. Yeni Osmanlıcı söylem bu yönüyle politik bir anlatı özelliği taşır. “Yeni Osmanlıcılık, dünyayı bilmenin, anlamının ve anlamlandırmanın, toplumsal ve siyasal kimlikleri kurmanın aracı olan, inşa edilmiş bir hikâye, insanların ve kolektivitelerin kendilerini onun içine yerleştirdikleri bir politik anlatı olarak varlık gösteri[r]” (Tokdoğan, 2018: 15). Fetih Kutlamaları, düğün ve diğer törenlerde sahne alan mehter takımları, restoran isimlerinde kullanılan *Osmanlı, 1453* vb. ifadeler, arabaların arka camındaki tuğralar söz konusu sembollerdendir. Lazer show, watch out, gökyüzü tarayıcıları ve alev efekti ile İstanbul'un Fethi Kutlamalarında fethin temsili, mehteran takımı, hatim, mevlitler ve bayraklarla; fetihçi geçmiş, gelenekler, din ve Türk milliyetçiliği yeniden üretilmektedir (Özbudun, 2015: 229). Yine Yeni Osmanlıcı söylemin pratiklerine; Mütevelli Heyetinde Bilal Erdoğan'ın bulunduğu -söylemin spor ve kültürel alandaki uzantısı olan- Okçular Vakfı'nın düzenlediği Fetih Kupası, *Fetihleri Anlamak-Fatihleri Anmak* gibi projeler (Ayan, 2019: 151) örnek gösterilebilir.

¹⁴⁰ Yeni Osmanlıcılık akımının temelleri olarak sayılabilecek hususlar Gökhan Çetinsaya'ya göre (2006: 361) üç şekildedir: “a) Osmanlı saltanatını veya hanedanını özleyenler, savunular ve geri getirmek isteyenler; b) Bağlı oldukları milliyetçi-muhafazakâr ideolojileri gereği ‘mazi’ olarak Osmanlı geçmişini ve mirasını önemseyenler, yüceltenler ve bunlarla övünenler, c) Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin ardından Türkiye'nin ve yakın çevresinin karşılaştığı iç ve dış sorunlara bir çözüm olarak, ‘Osmanlı barışı’ (Pax-Ottomana) ya da ‘Neo/Yeni-Osmanlılık’ modelini öne sürenler” (Çetinsaya, 2006: 361).

Osmanlı Spor, Osmanlı Ocakları gibi kuruluşlarla Osmanlı Devleti'nin 600 yıllık görkemli saltanatına atıfla, devamlılık vurgusu yapılır. Özellikle 2053 gibi sembolik hedefler Fatih Yaşlı'ya göre (aktaran Özbey, 2016: 144) ütöpik görünse de toplumda *sonsuz iktidar* algısını yaratmaktadır. "Aslında, mümkün olan her yerde bu pratikler, hemen kendilerine uygun düşen bir tarihsel geçmişle süreklilik oluşturmaya girişirler (...) Belli bir tarihsel geçmişe referanslar bulunmakla birlikte icat edilmiş geleneklerin özgüllüğü, bu sürekliliğin büyük ölçüde yapay ve uydurma olmasında yatar" (Hobsbawm, 2006: 2-3). Bu hakikat söylemi kapsamında *vatanını seven, ceddini tanıyan, Osmanlı torunu, atasını bilen ve tarihine sahip çıkan* gibi makul özneler ile söz konusu özneliği kabul etmeyenler *tarihinden habersiz, vatansız, ceddini tanımayan* şeklinde öznelştirilir.

Makbul ve öteki özneler farklı hakikat söylemlerinde değişiklik arz etmektedir. Her ne kadar dönemin majör hakikat söylemi olsa da Yeni Osmanlıcılığa karşıt gelişen söylemler de bulunmakta, minör de olsa burada da bir normalizasyon bulunmaktadır. Elbette yaygın söylem kadar söylemsel pratikleri bulunmasa da bu karşıt söylemin de ciddiye alınması gerekmektedir. Zira bu sayede Foucaultcu bakış sürdürülebilecektir. Öte yandan dikkat edildiğinde Osmanlı karşıtı söylemin Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar uzandığı görülebilecektir. Savaştan çıkmış ve yeni kurulmuş devlet, geçmişle bağlantıları koparılarak yeni retoriklerle kurulmasına özen gösterilmiş, Osmanlı imgesi gerek resmî kurumlardan gerek toplumsal hayattan silinmeye çalışılmış¹⁴¹ ve çeşitli pratik ve ifadelerle insanlar öznelştirilmiştir. Söz konusu söylem kapsamında da makbul ve öteki özneler bulunmakta ve bu hakikat söyleminin de çeşitli kitle iletişim araçlarında yaygınlık göstermektedir. Bu doğrultuda her iki söylemin birbirine karşı direniş söylemi konumuna geçebileceği ifade edilebilir. Ayrıca araştırmanın amacının dergideki hakikat söylemlerini gösterip insanların nasıl öznelştirildiğini analiz etmek olduğunu, birini diğerine üstün tutmak gibi bir gayenin olmadığını hatırlatmakta fayda vardır. *Sabitfikir Güncel Edebiyat Dergisi*'nde birbirine zıt söylemler içeren metinlerin yer aldığı tespit edilmiştir. Söz konusu zıtlığın nedenleri daha sonra tartışılmakla beraber söz konusu veriler aşağıdaki başlıklar altında analiz edilmektedir:

- ✓ *Öznesi olunan bir deneyimle ilgili bilgi alanının oluşumu:* Yeni Osmanlıcılık ve karşıt söylem.
- ✓ *Deneyimin pratiğini düzenleyen örgütlenme:* Osmanlı döneminde kullanılan kelimeleri kullanmak, Osmanlı'ya ait sembolleri görünür kılmaya çalışmak.
- ✓ *Kişinin kendisini bu deneyimde tanımlama, kabullenme ya da reddetme pratikleri:* Kişinin kendisini Yeni Osmanlıcı ya da karşıt söylemin öznesi olarak tanımlaması ya da reddetmesi.

Yeni Osmanlıcı söylemin yaygın olarak yeniden üretildiği bir dönemde yayın hayatına başlayan *Sabitfikir*'de karşıt normalizasyonun da üretildiğini görmek mümkündür. Hatta bazen aynı

¹⁴¹ Yeni Osmanlıcılık akımının doğmasında Cumhuriyet'in Osmanlı imgesini ötekileştirmesi de etkindir.

sayı içinde hem Yeni Osmanlıcı söylemi üreten reklamlara hem de ona karşıt olan eleştiri metinleriyle karşılaşılabilir. Derginin pek çok sayısının reklam alanlarında Yeni Osmanlılık akımı kapsamına girebilecek kitaplara yer verilmekte¹⁴², öte yandan eleştiri ve tanıtım metinlerinde çoğunlukla karşıt bir söylem geliştirilmektedir.

1. sayıda Haluk Yücel'in *Kusursuz Atlar* adlı romanının kitap altı tanıtımında yer alan ifadeler yaygın olarak *Kanuni Sultan Süleyman* olarak anılan I. Süleyman hakkında iki farklı hakikat rejimi olduğunu yinelemektedir. Öncelikle yaygın söylemde *biz* ve *onlar* şeklindeki kategorileştirmeyi sağlayan söz konusu iki söylemin özelliklerine değinmekte fayda vardır. Bunlardan biri bu kategoriyi üreten muhafazakâr söyleme¹⁴³ ait olup mazinin işe yarar kısımlarının bugünü ve yarını şekillendirmede kullanıldığı *Kanuni* imgesidir. Bu söyleme göre kendilerini *Osmanlı torunu*¹⁴⁴ olarak kabul eden öznel I. Süleyman'ı *at üstünde, fetih peşinde* olarak tanımlar. I. Süleyman üzerinden üretilen *Osmanlı torunu* öznesi *fetihçi bir imparatorluğun mirasçısı* haline gelir. Bu noktada Hasan Aksakal'ın (2010: 241) romantize edilmiş romanlar tespitini hatırlamakta fayda vardır. Ona göre “idealleştirilmiş bir milli mâzi ile yeniden bağlantı kurmak isteyen romantik tarihî romanlar bir efsane ve iman edebiyatına dönüşmeye başlar”. Diğer hakikat rejiminde ise Osmanlı Devleti'ne bu kadar anlam yüklenmesine karşı çıkılmakta ve muhafazakâr retorikten farklı yönleri ortaya konmaktadır. I. Süleyman'ı insanî yönleriyle ele aldığı söylenen ve vizyondayken hem reyting rekorları kıran hem de tartışmaların temelinde olan *Muhteşem Yüzyıl*, muhafazakârlığın *Osmanlı* söylemini iletmediği ve onu *başka türlü* gösterdiği için eleştirilir. Dizideki normalizasyona göre I. Süleyman *zevk, safa ve kadın düşkünü, sürekli haremde vakit geçiren* biridir. *Kusursuz Atlar*'ın kitap altı tanıtımındaki ifadelerle bakıldığında ise yeniden üretilenin muhafazakâr söylem olduğu anlaşılmaktadır. “*Kusursuz Atlar*, Kanuni Sultan Süleyman'ın öyküsünü destansı bir üslupla anlatıyor. Bu haliyle ne bir TV dizisi, ne de bir tarih

¹⁴² Reklam alanlarında tarih ve araştırma kitapları yoğunlukla olmak üzere az sayıda kurgu eser de mevcuttur. Nicolae Jorga, *Yenilmez Türk* (Sabitfikir, 2011a: 37); Erol Özbilgen, *99 soruda Osmanlı* (Sabitfikir, 2011d: 49); Faruk Yılmaz *Osmanlı'nın Borç Batağı* (2011d: 49); Mina Oğuz, *Mihri Mah Sultan ve Mimar Sinan* (2012e: 47); İzzet Koçak, *Ben Sultan Süleyman Han* (2013a: 21); İlber Ortaylı, *İmparatorluğun Son Nefesi* (2014a: 23); Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye* (2013c: 33; 2016 70: 51); Halil İncalcık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet* (2016b: 35); Halil İncalcık, *Osmanlı ve Avrupa* (2017a: 19; 2017b: 57); Halil İncalcık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler* (2017d: 39); Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (2011'in tüm sayıları); “Beklenen eser çıktı” haberiyle İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*; Mustafa Armağan, “Her Osmanlı Torununun Kütüphanesinde Yer Alması Gereken Muhteşem Bir Eser” olarak nitelenen *Osmanlı Sultanları Albümü* (2011f: 35); *17.yüzyıl İstanbul'unda Devlet-Toplum İlişkileri*, (2011a: 37); Luigi Bassano, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*; (2011a: 37); Halil İncalcık, *Has Bağçede Ays u Tarab-Nedimler Şairler Mutripler*; (2011a: 37); Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu* (2011a: 37); Yavuz Bahadıroğlu, *Osmanlı Sarayları, Saray Hayatı ve Harem*, (2017a: 19); Edward Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı*, (2017a: 19); Halil İncalcık, *Osmanlı ve Avrupa* (2017a: 19); Turhan Turgut, *Osmanlı İmparatorluğu Posta Tarihi* (2019a: 11); Nicolas Andriomenos, *Photographe* (2019b: 11); “Osmanlı'yı Deviren Derin Devlet” olarak nitelenecek Can Alpgüvenç, *Sultan Abdülaziz Han ve Darbeci Paşalar* (2019a: 23); Sabuncuzade Louis Alberi, *Yıldız Sarayı'nda Bir Papaz* (2012f: 37); “Vatan haini miydi? Memleketini neden terk etti? Gidişi kaçış mıydı ve gerçekler?” ifadeleriyle yer alan Murat Bardakçı, *Şahbaba* (2015a: 9).

¹⁴³ Araştırma boyunca *milliyetçi-muhafazakâr* şeklinde bir kavramsallaştırmaya gidilmemesinin nedeni giriş kısmında da izah edildiği gibi milliyetçiliğin muhafazakârlığa eklenmesi bir ideoloji olarak yorumlanmasıdır.

¹⁴⁴ Osmanlı hanedanından pek çok kimse sürgün edilmiştir. Osmanlı Devleti ile ecdat-torun ilişkisi kurularak tarihsel bir kimlik inşa edilmektedir.

kitabı ile alakası yoktur. Gerçek bir hükümdarın öyküsüdür” (2011a: 25). Destansı üslubun kahraman üretiminde kullanıldığı bilinmektedir. Metinden anlaşıldığı üzere I. Süleyman kahramanlaştırılarak anlatılmakta, TV’deki diziden farklı bir özne inşa edilmekte ve asıl hakikatin bu olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla burada Kanuni imgesi üzerinden *Osmanlı torunu* olarak ifade edilebilecek öznenin üretilip kabul edildiği belirtilebilir. Oysa daha önce de belirtildiği gibi her ikisine de bir hakikat oyunu olarak bakmak ve ikisinin de kendi *normalini* inşa ettiğini görebilmek mümkündür.

2. sayıda bir eleştiri metninde Yeni Osmanlıcılık akımı sorgulanmaktadır. Metne göre mevcut akım ile Anadolu’nun beslendiği animist yapı uyuşmadığı halde bu akımın Cumhuriyetçiler tarafından da desteklenmesi büyük şaşkınlık yaratmıştır (fikrisabit, 2011a: 45):

İkinci Cumhuriyetçiler, Cumhuriyet’in kökten reddettiği hatta varlığını onun yokluğu üzerine kurduğu Osmanlıyla Osmanlı kültürüyle barışmaya, toplumu barıştırmaya çalışıyorlar şimdilerde. Ancak kim çıkıp da Osmanlıdan günümüze dek sirayet eden Müslüman-Sünni kültürünün Anadolu’da hiçbir zaman sökmediğinden, Anadolu’nun hep *öteki*, Anadolu’nun hep *muhalif* olduğundan dem vuracak? Kim, Anadolu Müslümanlığının Orta Asya’dan bu topraklara pekâlâ taşıdığı Şamanist animist altyapıyı kabullenecek? Bazı tarihçiler Osmanlı’nın anavatanının Anadolu değil Rumeli olduğunu kabul ediyorlar. Kim bu tarihçileri dikkate alarak kültürel araştırmalar yapacak ve şimdiki iktidarla Anadolu’nun temelde uyuşmaz yapısını çözümlenecek? Bu ruha kim dokunabilecek, ne zaman?

Görüldüğü üzere, majör söylemde Anadolu kültürü olarak sunulan şey metne göre *hakiki* olmayıp, Anadolu imgesi yeniden yorumlanmaktadır. Anadolu’da Orta Asya’dan getirilen animist ve Şamanist bir ruh varken bunlar görmezden gelinmekte ve Osmanlı Devleti’nden bugüne gelen Müslüman-Sünni kültür Anadolu kültürüyle bağdaştırılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca Anadolu *öteki* ve *muhalif* olarak addedilmekte, bu da muhafazakâr söylemle çatışmaktadır. Yine bazı tarihçilere göre Osmanlı Devleti’nin kökeninin Anadolu değil Rumeli olarak sunulduğu ifade edilmektedir. Anadolu hakkında iki farklı söylemin varlığının anlaşıldığı metinde herhangi bir söylemsel pratiğe atf yapılmamakta, sadece bir diğer hakikat söyleminin hegemonik olduğu vurgulanmaktadır. Hegemonik olarak addedilen söylem, bölümün girişinde söz edilen pratikler olabilir ancak metinde söz konusu edilen direniş söylemine dair herhangi bir pratiğe rastlanmamakta, yalnızca söylemsel ifadelerle karşıt bir hakikat söylemi oluşturulmakta ve her ikisinden daha az yaygın olanı ve resmî ideoloji tarafından görmezden gelineni ön plana çıkarılmaktadır. Muhafazakâr söylemdeki Osmanlı imgesi, dolayısıyla *Osmanlı torunu* öznesi reddedilmektedir.

23. sayıda “Okuma Listeniz” köşesinde *farklı bir Osmanlı* söylemi görülmektedir¹⁴⁵. Öncelikle metinde Başbakan R. Tayyip Erdoğan’ın reyting rekorları kıran *Muhteşem Yüzyıl* adlı diziyi eleştirip böyle bir ecdada sahip olunmadığı, o ecdadın *at sırtında fetih peşinde* olduğu ifadesi

¹⁴⁵ *Tarihin Saklanan Yüzü*, Çetin Altan; *Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları*, Gelibolulu Mustafa Ali; *Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl*, Ahmet Mumcu.

paylaşılır¹⁴⁶. I. Süleyman'ın *Muhteşem Yüzyıl* adlı TV dizisinde muhafazakâr söyleme zıt bir şekilde özneleştirilmesi, beraberinde bu dizi etrafında bir tartışmayı da getirmiştir. Tek bir söylem nesnesinin çeşitli iktidarlar tarafından farklı şekillerde özneleştirilmesi, bu alanda söylem çatışmasını doğurmaktadır. Metinde muhafazakâr söylemin aksi bir söylem görülmekte, “bizim öyle bir ecdadımız yok” ifadesi sorguya açılmaktadır. Öncelikle Oral *oğlan* kavramının ne demek olduğunu Osmanlı tarihinden öğrendiğini ifade ederek *başka bir Osmanlı* tanıdığını iddia eder. Listede tavsiye ettiği kitaplardan birinden aktardığı ifade bu konuyu açıklar niteliktedir: “Yaz olunca avratlara, kışın oğlanlara meyl et ki, vücutça sağlam olasın. Zira oğlan teni sıcaktır, yazın iki sıcak bir araya gelirse vücudu bozar. Avrat teni ise soğuktur, kışın iki soğuk vücudu kurutur (Bardakçı'dan aktaran Oral, 2013: 60). Görüldüğü üzere bir yanda *fetihçi*, *at sırtında* bir ecdat ve onun üzerinden kendi kimliğini inşa etmeye çalışan *torun* metaforu varken, bir diğer tarafta ecdadın pek de öyle olmadığını gösteren söylem bulunmaktadır. Ayrıca muhafazakâr söylemdeki Osmanlı imgesinin, dolayısıyla *Osmanlı torunu* öznesinin reddedildiği belirtilebilir. Genel olarak her iki söylemde de göz önüne çıkarılmayanlarla da söylem üretilmiş olur. Zira Foucault'ya göre söylenenler kadar söylenmeyenler de iktidar mekanizmasının bir parçasıdır. Her iki söylemde Osmanlı imgesi belirli bir kapsamda üretilmekte, birinin gösterdiğini diğeri göstermemektedir. Nitekim Ernest Renan'a göre “ulus olmak biraz da unutmaktır” (aktaran Özkan Kerestecioglu, 2018: 219).

23. sayıda Altay Öktem'le yapılan söyleşide *Muhteşem Yüzyıl* etrafındaki tartışmalar gündeme getirilip siyasal iktidarın bu konudaki tutumu eleştirilmektedir. Söyleşiyi yapan Hasan Cömert, başta RTÜK olmak üzere *ahlak, tarih ve kutsalı korumak isteyen*¹⁴⁷ pek çok kurum olduğunu belirtip para ödenerek seyircisi olunan dizi-film izleme platformlarına da müdahale edildiğini vurgulayıp Öktem'in konu hakkındaki görüşlerini sorar. Öktem, Başbakanın “[b]iz böyle *Kanuni* tanımadık.” ifadesini değerlendirir. Ona göre kimse böyle bir *Kanuni* tanımamıştır. Zira o bir TV dizisinin kurmaca karakteridir Ancak Öktem insanların kitle iletişim araçlarıyla manipüle edildiğini vurgulamaktadır (Cömert, 2013a: 19):

Beyni, düşünce yeteneğini mumyaladıktan sonra toplumu istediğin gibi yönlendirir, istediğin gibi at koşturursun. Mitolojik, dini hikâyelere bakın. Akıl dışı bir sürü hikâyeyi gerçek sanan bir toplum kurguyla gerçeği birbirinden nasıl ayırsın? Ama başbakanın dizi karakterini Sultan Süleyman sanmadığına eminim. Halkın bu beyinsel travmasının farkında olduğu için, onun üzerine oynadı bence.

Özün yerini göstergelerin aldığı post-truth çağda insanların özden ziyade göstergelere meyletmesini kastettiği anlaşılan Öktem'e göre siyasal iktidar; bu duruma vakıf olduğu, insanların TV'de gördükleri hakikat oyunlarına inanacağını¹⁴⁸ bildiğinden söz konusu diziyi eleştirmektedir.

¹⁴⁶ <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-bizim-oyle-bir-ecdadimiz-yok-1632689> (23.12.2019).

¹⁴⁷ Hasan Cömert'in -diğer metinler de göz önünde bulundurulduğunda- burada ironi yaptığı anlaşılmaktadır.

¹⁴⁸ Örneğin *Kurtlar Vadisi* adlı dizinin ölen bir karakteri için izleyiciler gıyabi cenaze namazı düzenlemiştir.

Zira dizinin, hegemonik olduğu belirtilen söylemin ürettiği özneleştirme biçimlerini sarsacağı düşünülmektedir. Yeni Osmanlıcı söylemi kapsamındaki imgeleri yaygınlaştırmak kiliseyi ikonalarla süsleyen Hristiyan geleneğiyle, Öktem'in görüşleri ise Bizanslı ikonaklastlara benzetilebilir. Aşırı göstergeler her yeri kaplayarak öz kaybedilse de siyasal iktidar için önemli olanın bu göstergelerin yaygınlaşması olduğu anlaşılmaktadır.

33. sayıda sözcük tercihinde Öztürkçe ya da Osmanlı dönemi kelimelerinin kullanımı değerlendirilmektedir. Süreyya Evren'e göre (2013b: 23) Cumhuriyet'in ilk yıllarında siyasal iktidarın Öztürkçeyi öncelediği düşünüldüğünde *Osmanlıca sözcükler*¹⁴⁹ kullanmak ulusalcı-solla mesafeli olduğunu gösterir. Ancak şimdi durum değişmiştir: “Şimdi iktidar ve devlet komple Osmanlıcı ve Osmanlıcacı olunca bu tavrın eski siyasi yükü kalmadı veya kamyonun plakası değişti! Şimdi değil, ama böyle giderse bir süre sonra Öz Türkçe kelime kullanmak bir direniş tadı bile bırakabilir” (23) ifadesiyle epistemolojik kopuşa işaret edilmektedir. Eleştirel bir yaklaşımın görüldüğü metinden yola çıkarak, kullanılan kelimelerle şekillenen söylemsel pratiklerin konuşan kişinin kendisini hangi hakikat söyleminin öznesi olarak kabul ettiğini de göstereceği söylenebilir. Görüldüğü üzere iktidar değişimi resmî ideoloji kaynaklı hakikat söyleminin de değişimine neden olmaktadır. Bu durumda ilk dönemde Osmanlıca olarak anılan kelimelerin ağırlıklı kullanımı bir direniş söylemi sayılırken, mevcut düzende kullanımı iktidarın özneleştirme biçimlerini kabul etmek olarak yorumlanmaktadır.

Derginin bundan sonraki kısmında yine reklam alanlarında kitap isimleri ve kapakları yer almakta ancak bu bağlamda değerlendirilebilecek uygun veriye rastlanmamaktadır. Söylemsel pratik ya da özneleşme biçimlerine rastlanmadığı için araştırma kapsamına alınmayan kitap isimlerinde de çoğunlukla Osmanlı Devleti dönemindeki sanatlar, söz konusu tarihsel dönemdeki yaşayış, günlük ve hatıralar, o dönemden kalan eserlerin sergisine dair duyurular, müze envanterlerinde Osmanlı dönemine ait eserlerin haberi, o dönemde yaşamış bazı yazar ya da şairlerin hayatlarına atıfta bulunulmaktadır. Bu içeriklerde söz konusu imgelerle *torun* özneliğinin devşirilmesine rastlanmamakta, herhangi bir özneleştirme görülmemektedir.

93. sayıda Ahmet Taşağıl'ın *Bozkırın Kağanlıkları* adlı kitabının tanıtımında Yeni Osmanlıcılık bağlamında oluşan yayın fazlalığı eleştirilip Osmanlı öncesi döneme dair kaynaklar tanıtılarak bu dönemlerde karanlıkta kalmış konuların aydınlığa kavuşturulabileceği vurgulanmaktadır. Ulaş'a göre (2018: 50) son 10 yılda Osmanlı ile ilgili yayınlar artarak *bilgi kirliliği* ve *kitap enflasyonuna* neden olmuştur. Özellikle II. Abdülhamit etrafında dönen tartışmalarla söz konusu padişah hakkında yazılan kitaplar artmış yine Ulaş'a göre bunlara dizi sektörü de eklenince *işin içinden çıkılmaz hale gelmiştir*. Görüldüğü üzere burada Yeni Osmanlıcılık söylemini üreten eserlerin fazlalığından dem vurulmaktadır. Söz konusu söyleme

¹⁴⁹ *Osmanlıca* ifadesi galat-1 meşhur olup metinde geçtiği haliyle aktarılmaktadır.

karşıt bir söylem geliştirilmemekle beraber ilgi alanının artık buradan da öteye, Türk tarihinin daha geçmiş dönemlerine yönelmesi gerektiği vurgulanmakta ve Hun, Tabgaç, Göktürk ve Uygurlar üzerine bir inceleme-eser tanıtılmaktadır.

98. sayıda İhsan Oktay Anar'ın romanlarını Yeni Osmanlıcı akıma bağlama niyeti görülmektedir. Kaan Murat Yanık'a göre Anar, Cumhuriyetin ilk yıllarında unutulmuş ve görmezden gelinen Osmanlı'yı yeniden gün yüzüne çıkarıp yaşatmaya çalışır ve "sırtını, kaybolduğunu sandığımız geçmişimize yasla[r]" (Yanık, 2019b: 45). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrasında resmî ideolojide Osmanlı imgeleri adeta yok sayılmıştır. Pratik ve söylemlerde Osmanlı'nın görmezden gelinmesi, muhafazakâr kesim tarafından söz konusu kimselerin *atasını tanımayan, kökünü bilmeyen* şeklinde özneleştirilmesine neden olmuştur. Ancak son dönemlerde resmî tarihin güncellenmesiyle Osmanlı imgesi geri dönmüştür. Türk romancılarından İhsan Oktay Anar da metinde söz konusu akımı canlandıran kişilerden biri olarak sunulmaktadır (45):

Anar'ın masal dağlarından getirdiği yollar, hep orta noktaya yerleştirilen dipsiz denize doğru akar. Bu deniz hiç şüphesiz altı yüz yıl boyunca dünyanın çekim noktası olan Osmanlı İmparatorluğu ve başkent İstanbul'dur. Bu deniz hiç şüphesiz altı yüz yıl boyunca dünyanın çekim noktası olan Osmanlı İmparatorluğu ve başkent İstanbul'dur.

Anar söz konusu akımın makbul öznesi şeklinde sunulmaktadır. Onu makbul kılan da *sırtına geçmişe dayaması*, üslup ve olay örgüsünün Osmanlı Devleti'ni anımsatmasıdır. Anar, yükselişe geçen Yeni Osmanlıcı söyleme romanlarıyla katkı sağlayan biri, yani makbul olarak özneleştirilmekte, eserleri bu akıma dâhil edilmeye çalışılmaktadır. Oysa Anar'ın eserleri karşıt söylem açısından da ifadeler içermektedir ve Osmanlı övgüsü gibi bir durum söz konusu değildir.

101. sayıda Cemal Kafadar'ın *İki Cihan Aresinde* adlı kitabının tanıtımında Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna dair farklı söylemlerin mevcut olduğu tartışılıp kitabın tüm hakikat söylemlerine yer verdiği belirtilmekte ve herhangi birinin diğerlerine üstün tutulmadığı anlaşılmaktadır. "Kafadar'ın çalışması bütünde öncelikle herkesi esnekliğe davet ed[er]. Osmanlıların kendi ürettiği kaynakları da ele alarak tabiri caizse hem çağdaş hem de modern çalışmaları büyük bir sorguya tabi tut[er]. Hem gerçekte hem de muhayyilede kurulan Osmanlıları göz önüne ser[er]" (Kekeç, 2019: 53). Metinde kuruluş konusuna dair derli toplu ilk çalışma olduğu belirtilerek Herbert A. Gibbons'ın 1916'da Osmanlı'nın doğuşu üzerine kaleme aldığı düşüncelerine yer verilmektedir. Buna göre Osmanlı, Asyalılar tarafından değil Bitinyalı¹⁵⁰ Bizanslılar¹⁵¹ tarafından kurulmuştur. Yine Gibbons, Osmanlı kroniklerinde yer alan rüya motifine dayanarak Osman Bey'in pagan olduğunu, rüyanın da İslamiyet'e geçişi anıştırdığını iddia eder (Kekeç, 2019: 53). Derginin daha muhafazakâr görüldüğü 2019'a ait bu sayısında *başka bir*

¹⁵⁰ Bitinya Krallığı (MÖ 377-MÖ 64). Başkent: Nikea (İznik), Bölge: İstanbul, İzmit Körfezi, Sakarya ve Bursa. Kurucuları: Trakya kökenli Bitinler.

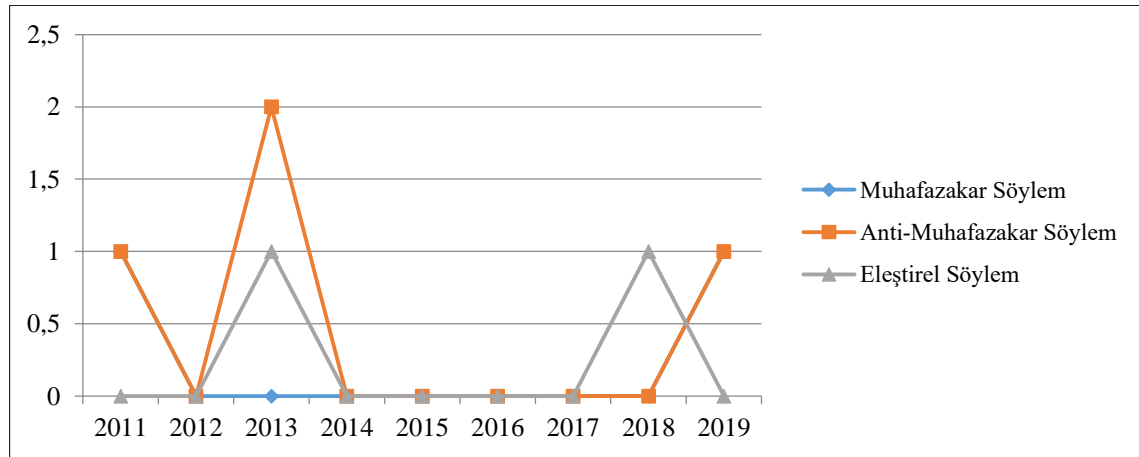
¹⁵¹ Metinde kurucular "çoğunluğu merkezle kavgalı muhalif Rumlar" şeklinde tanımlanmaktadır.

Osmanlıya yer verilmesi dikkat çekmektedir. Zira “muhafazakâr özbilinç, bir programa değil bir tavra, hayat karşısında analitik olmayan somut duruşa dayanır” (Müller’den aktaran Bora, 2018: 57). Ancak hem tanıtılan kitap, hem metin analitik olarak inşa edilmiştir. Öyleyse burada, derginin genel yayın politikasından uzaklaşmanın nedeninin yazarın kendi kişisel görüşünden kaynaklandığı ve yazarın serbest olduğu belirtilebilir.

Gelinen noktada derginin pek çok sayısında Osmanlı Devleti’ne dair tarih, araştırma, sanat kitaplarının reklam alanlarında yer aldığı ancak araştırmanın analize veri sağlayabilecek özellikteki metinlerin bunlara oranla daha az olduğu ifade edilebilir. İncelenen metinlerdeyse Osmanlı’nın klasik dönemini mitleştirme eğilimine (Bora, 2018: 32) oldukça az rastlanmaktadır. Yine bu bağlamda anti-muhafazakâr söylem ile eleştirel metinlere çok az rastlandığı söylenebilir. Bunların arasında söylemsel pratiklere işaret eden veriler yok denecek kadar azdır¹⁵². Ayrıca toplumsal şartlar ve reklam alanlarındaki kitaplardan yola çıkılarak Yeni Osmanlıcı edebiyat kanonunun dergide beklenenden az üretildiği belirtilebilir. Öte yandan *başka bir Osmanlı*’dan söz eden eleştirel metinlerin muhafazakâr söylemi üreten tanıtımlardan fazla olduğunu belirtmekte fayda vardır. Ancak farklı bir yöntemin kullanıldığı bir başka çalışmada¹⁵³ reklam alanlarındaki kitap isimleri incelendiğinde bu durumun tam tersi yönünde sonuç vereceği belirtilmelidir. Bu da aslında derginin genel yayın politikası bağlamında üretilen tanıtım ve eleştiri metinlerinin kapitalist kâr sağlayıcı olan reklam sayfalarında tam aksi bir söylemi üretiyor olması anlamına gelmektedir. Söz konusu nedenle de olsa muhafazakârlığın tarihe bağlılık ilkesine bu açıdan uyulduğu belirtilebilir.

Grafik 8: Yeni Osmanlıcı Akım

Öte yandan Osmanlı Devleti’yle ilgili kitapların bulunduğu reklam alanlarında tuğra, fes, tespih gibi imgelerin dikkat çektiği belirtilebilir. “Siyasal iktidarlar ya da yönetilenler tarafından seçilen ve bir araya getirilen semboller, belli değerlere ve fikirlere gönderme yaparak insanların

¹⁵² Pratiğe işaret edilen tek örnek Öz Türkçe-Osmanlı Türkçesi kullanımına dairdir.

¹⁵³ *Eleştirel Söylem Analizi* vb.

eyleme kapasitesini artırıp onları mobilize etmektedir] (Tokdoğan, 2018: 38). 2011'deki sayıların pek çoğunda art arda yer alan Osmanlı tespih koleksiyonu hakkındaki kitabın görseli olarak tespih imgesi *Osmanlı nostaljisi* olarak yorumlanabilir. Bu imgelerle kaybedilmiş mazi birtakım ideolojilere eklenip muhafazakârlıkla teğellenmiştir (Bora ve Onaran, 2006: 236). Söz konusu semboller dergide yeniden üretilerek o sembolle bağ kuran öznel de aslında yeniden üretilmiş olur (Tokdoğan, 2018: 41):

Elbette sembollerini tedavüle sokma, manipüle etme ve popülerleştirme ayrıcalığı, gücün/iktidarın ayırt edici özelliği olan, gerçekliği inşa etme ayrıcalığını da edinmeye imkân veriyor. Kitleler veya kolektif kimlikler ise, iktidarın tedavüle soktuğu dile, yapıp etmelere, aktörlere, mekânlara, ritüellere ve mitlere sembolik düzlemde bağlılık geliştirip, bulaşıyorlar.

Yaygınlık kazanan bu semboller çoğunlukla muhafazakâr olarak addedilebilecek kitle iletişim araçlarında servis edilirken *Sabitfikir Güncel Edebiyat Dergisi*'nde özellikle ilk sayılarda yoğun olarak yer almasının nedeni daha önce de belirtildiği gibi kapitalist çıkarlardan kaynaklanmaktadır. Söz konusu eserlerin de Osmanlı Devletinin çöküş döneminden ziyade kuruluş ve yükseliş dönemine ait olmasının nedeni, geçmişin üzerinden şimdiyi inşa etme çabası olarak yorumlanabilir. “Tarihin kötü dönemlerinin üzerinin örtülmesi, o dönemlerinin karartılması ve muzaffer olunan öykülerin ‘mutlu son’ la biten mücadelelerin öne çıkarılması, politik iktidarların kültürel iktidar odaklarından tam da ‘modern politik mitoloji’ gereği talep edeceği bir şeydir[r]” (Aksakal, 2010: 242). Derginin de bu çabaya bu yönüyle katkı sağladığı düşünülmektedir.

3.7.2. Resmî Tarihin Görmezden Geldikleri: Öteki Kimlikler

Foucaultcu tarih anlayışı, daha önce de belirtildiği gibi majör söylemlerin tekelinde olmayıp, minör grupların da tarihini önemser. Tarih biliminin belirli söylemler doğrultusunda şekillendiği düşünüldüğünde Foucault'nun bakışı ötekilerin görünürlüğünü ortaya koyması bakımından önemlidir. Alun Munslow'un (aktaran, Hülür, 2009: 23) belirttiği üzere tarih, meydana gelmiş şeylerin kaydı olmaktan ziyade verilerin birtakım *hakikatler* doğrultusunda organize edilip yorumlanmış halidir. Dolayısıyla tarihçilerde yaygın olan kanıt anlayışı ile Foucault'nun kanıt anlayışı da farklılaşmaktadır. Genel tarih bilminde kanıt “epistemik arşivin egemen dilbilimsel protokolüne” uygunken (Hülür, 2009: 23) Foucault'da birtakım söylemsel pratiklerin ürünüdür. Hem bu iddia hem de Foucault'nun ötekilerin tarihini önemsemesi göz önünde bulundurulduğunda resmî tarihin hakikat söylemleri dışında ötekilerin oluşturduğu minör hakikat söylemlerinden söz edilebilir.

Resmi ideoloji¹⁵⁴ kapsamında şartlara göre tarihin bazı safhaları görmezden gelinip bu bağlamda bazı kimlikler ötekileştirilirken ötekiler ve onlarla empati kuranlar da kendi söylemlerini

¹⁵⁴ Devlet otoritesinin ürettiği birtakım hakikat söylemleri

üretmektedir. Çeşitli söylemsel pratik ve ifadelerle özneleştirilip öteki kılınan kimselere -ortak düşmana- karşı *biz* imgesi güçlendirilir ve Ercan Geçgin'e göre (aktaran Özbey, 2016: 156) ötekiler, bazı sorunların kaynağı olarak gösterilebilir. "Ulus inşasının en önemli özelliklerinden biri de, ötekileştirilen bir düşman imgesi oluşturarak, bu düşman imgelemi üzerinden topluluğun bütünleşmesini sağlamaktır" (Özbey, 2016: 149). Tanıl Bora'nın (2018: 33) *hâkim millet sendromu* olarak açıkladığı resmî tarihe ait söylemlerde sadece gayri müslim azınlıklar değil, başka gruplar da ideolojik açıdan ötekileştirilmişlerdir. Bunlar -Ermenilik ve Yahudilikle ilişkilendirilerek- komünistler¹⁵⁵, solcular ve Kürtlerdir. Majör söylemde söz konusu kimseler ötekileştirilirken söz konusu kategorizasyonu kabul eden kişiler de bu söylemi yeniden üreterek *makbul özne* kategorisine dâhil olur. Bir diğer ifadeyle söz konusu kimselere yönelik nefret söyleminin normalize edildiği bir atmosferde bazı insanlar bu *normali* kabul edip nefret söylemlerini yeniden üretmektedir; bunun temelinde etnosantrik bakış açısının bir neticesi olan *ksenofobi*, yani yabancı korkusu (Bora, 2018: 28) olduğu söylenebilir¹⁵⁶. *Ermeni dölü, vatan haini, pis Rum* vb. şekillerde özneleştirilen kimseler çeşitli şekillerde kendilerini tanımlamaktadır. Bazı kitle iletişim araçlarında ise bu kategorizasyon reddedilip barış söylemi üretilmektedir. *Sabitfikir Güncel Edebiyat Dergisi*'nde daha ziyade ikinci söylemin ağırlık kazandığı görülmektedir. Dergiye konu olan verilere bakıldığında Kürt, Alevi, Ermeni, Rumlar ve solcuların ötekileştirildiği, bu kimliklere dair tarihin resmî tarih tarafından görmezden gelindiği ancak bu tarihle mutlaka yüzleşmek gerektiği vurgulanmaktadır. Elde edilen veriler aşağıdaki maddeler uyarınca analiz edilmektedir:

- ✓ *Öznesi olunan bir deneyimle ilgili bilgi alanının oluşumu*: Ermeni, Rum, Kürt, Alevi ve solcularla ilgili nefret söylemlerinin oluşumundaki bilgi alanı.
- ✓ *Deneyimin pratiğini düzenleyen örgütlenme*: Ermeni meselesi üzerine çalışanlara burs verilmemesi, söz konusu ötekilerden uzak durulması, Kürtçe şarkı söylediği için konserin sona erdirilmesi vb.
- ✓ *Kişinin kendisini bu deneyimde tanımlama, kabullenme ya da reddetme pratikleri*: Resmi ideoloji tarafından ötekileştirilen kimselerin kendilerini tanımlaması.

Sabitfikir'in 2011'den 2016 Ekim ayına kadar yayınlanan "düşünce özgürlüğü bülteni"nde, ötekileştirilen kimliklere yönelik nefret söylemine dair olayların haberleri aktarılmaktadır¹⁵⁷. Bu

¹⁵⁵ David Harvey (2015: 47) de girişte de söz edildiği gibi komünistlerin neoliberal muhafazakârlıkta ötekileştirildiğinden söz etmektedir.

¹⁵⁶ Tanıl Bora (2018: 28) Ağâh Sırrı Levend'in "yabancılardan uzak, tertemiz vatan" ifadesini ksenofobinin veciz bir şekli olarak yorumlamaktadır.

¹⁵⁷ 18. İstanbul Caz Festivalinde Aynur Doğan'ın ikinci şarkısını Kürtçe söyleyince seyircilerden bir kısmının "Şehitler Ölmez" diye slogan attığı konser tamamlanamadığı (Sabitfikir, 2011f: 6); Ankara'da bir barda Kürtçe şarkı söyleyen Emrah Gezer'i öldüren polis memuru Serkan Akbulut tahrik altında öldürmek suçuyla yargılanması üzerine aile ve avukatların Kürtçe şarkı söylemenin tahrik sayılıp cezada indirimine gidilmesine tepki göstermesi (2011f: 6); bir öğrencinin puşi taktığı için eyleme katılmış olabileceği gerekçesiyle gözaltına alınıp tutuklanması (2011f: 6); Van Depremi sonrasında *HaberTürk* spikerinin "her ne kadar ülkenin doğusunda, Van'da da olsa acımız büyük" ifadesinin haberi (2011h: 6); Sunucu Müge Anlı'nın, ATV'de depremden zarar görenleri polise taşan kişilerle bağdaştırıp polisten yardım istemelerini kınadığı haberi (2011h: 6); RTÜK tarafından yayınların halkı kin ve nefret duygularına

haberlerde başta Kürtler olmak üzere, Ermeni, Rum ve Alevilere yönelik nefret söylemlerinin yansımaları görülmektedir. Dönemin başbakanı R. Tayyip Erdoğan'ın Diyarbakır'da 2005'te yaptığı konuşmayla başlatılabilecek ve 2015'te ki Ceylanpınar saldırısıyla biten çözüm sürecinde Kürtler ve onlara yönelik politikalar hakkındaki kitapların arttığı, dergide de bu tarz kitapların reklam sayfalarında yer aldığı görülmektedir¹⁵⁸. Bununla birlikte Kürtlere yönelik nefret söylemlerinin sürdürüldüğü, derginin düşünce özgürlüğü bülteninden anlaşılmaktadır. Dergide ayrıca çoğunlukla roman tanıtımlarında resmî ideolojinin ürettiği söylemlerin tersine çevrildiği, pek çok kategorizasyonu üreten devlet otoritesinin ise *ülkedeki kutuplaşmanın sorumlusu* olarak özneleştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda tarihe bağlılık konusunda söz konusu ilkeye pek de duyarlı olunmadığı, tarihin *kullanışlı mazi* olarak öne çıkarılan hususlarının aksine öteki kimliklerle ilgili hususların görmezden gelindiği görülmektedir. En üstün ırkın Türk olduğu düşüncesi kapsamında ksenofobinin Rum, Kürt, Ermeni ve Alevilere yöneldiği anlaşılmaktadır. Bunun dışında Tanıl Bora'nın tasnifinde yer alan solcu ve komünistlere dair tarihe de az da olsa yer verilmektedir. Romanlardaki hakikat söylemlerinde çoğunlukla resmî ideoloji tarafından görmezden gelinen travmalarla bir nevi yüzleşme sağlanmaktadır.

1. sayıda *Atanmış Erkek* adlı romanı kapsamında söyleşi yapılan Moris Farhi, 6-7 Eylül - 1955- olaylarını vatandaşı olduğu Türkiye'nin *çok büyük bir ayıbı ve kaybı* olarak yorumlamaktadır (Oral, 2011a: 29). 6-7 Eylül Olayları olarak tarihe geçen süreçte, Atatürk'ün Selanik'teki evini bombaladığına yönelik yalan haber üzerine uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin bünyesinde yaşamış Rumlara ev ve işyerleri yağmalanarak saldırılmıştır. Pek çok insanın yaralandığı ve ölümlerin gerçekleştiği bu süreç dergide Türkiye tarihinin *utancı* olarak anılmaktadır. Ksenofobik bu eylem Rumlara yönelik nefret söyleminin yeniden üretildiği bir pratik olup dergide söz konusu hakikat söylemi reddedilmektedir. Metinde ayrıca 1964 Sürgünü'nde Rumların büyük çoğunluğunun Türkiye'den sadece 20 kilo eşya ve 20 dolarla Yunanistan'a gönderilmesi ve bu sırada maruz kaldıkları nefret söylemleri de yine *ülke tarihinin utancı* olarak yorumlanmaktadır. Ayrıca Kıbrıs meselesi üzerinden ülkede yaşayan Rum vatandaşlar *hain* vb. sıfatlarla özneleştirilmiş ırkçı söylemlere maruz kalmışlardır. Rumların Türklerce *gâvur* Yunanlarca *Turkosporos*¹⁵⁹ şeklinde

---

sürüklememe ilkesi gereğince söz konusu programa yayın durdurma cezası verildiği haberi (2012a: 3); Erzurum'un Tekman kaymakamının tüm kamu kurumlarına gönderdiği resmi yazıda devlet dairelerinde Türkçe dışında dil kullanımını yasaklandığı, HDP ilçe eşbaşkanının şehirde yaşayanların yüzde 99'unun ana dilinin Kürtçe olduğunu söylediği haberi (2015c: 10); TTK ve YÖK'te Ermeni meselesi üzerine çalışan kimselerin fişlendiği ancak TTK başkanının bunu reddederek YÖK'ün kendisinden lisansüstü çalışmalar yapan kişilerin bilgilerini istediğini belirtmesi, öte yandan Ermeni meselesi üzerine çalışanlara burs verip vermedikleri sorulan TTK Başkanının, burs verme kriterlerinin içinde kurum olarak Ermeni Soykırımı'nı resmen kabul etmedikleri için bu alanda çalışan kişilere burs çıkmayabileceğini belirtmesi (2014a: 8). Hayati Develi'nin *Osmanlı Türkçesi Grameri* adlı ders kitabında Alevilerin ötekileştirilmesi haberi -"Kötü ayın yapan Kızılbaşlar. Allah onları kıyamete kadar aşağılık ve adi etsin" (2014c: 8); Hrant Dink cinayetinde cinayete azmettirmekle suçlanan bir kişinin beraat ettirilmesine karşı on binlerce kişinin *Agos Gazetesi* binasının önüne yürüdüğü haberi - "Bizimle dalga geçtiler. Meğer Hrant büyük bir planın parçası değil, 3-5 kendini bilmez tarafından öldürülmüş. Bu kadarını beklemiyorduk" (2012b: 3).

¹⁵⁸ *Kürt Sorununun Anatomisi* (2012g: 47), *Derin Devlet, Ak Parti ve Kürtler* (2012g: 47), *100 Soruda Kürt Sorunu* (2013b: 17).

¹⁵⁹ Türk tohumu.

özneleştirildiği ifade edilir. Her iki söylemin temelinde de ksenofobi olduğu belirtilebilir. Dergide ksenofobik bu söylemlere karşı duruş ise her iki söylemin reddedilip kimsenin ötekileştirilmemesi gerektiğidir. Dolayısıyla milletçilik akımlarıyla yükselen bu hakikat söylemine karşı genel bir direniş söz konusudur. Mevcut normalizasyonun eleştirildiği metinde farklı bir hakikat söylemi üretilmemektedir. Metinde ayrıca 6-7 Eylül olaylarından sonra Rumca edebiyatın Türkiye’de sekteye uğradığı da belirtilmektedir.

12. sayıda sahaf Vahan Usta ile yapılan bir söyleşide Ermenilere yönelik nefret söyleminin eleştirildiği görülmektedir. Metinde *tehcir* ve *göç* kelimelerinin farklı söylemlere ait olduğu, ayrıca bu tarz meseleleri konuşmayı *tehlikeli* addeden Vahan Usta’nın kendisini rahatça ifade edemediği anlaşılmaktadır. Bunun nedeni majör söylem tarafından ötekileştirilmesidir. Dolayısıyla Vahan Usta’nın kendi özneliği *hâkim millet sendromundan* çekinmek şeklinde tezahür etmiş olabilir. Ancak bir diğer özne olan Hrant Dink’in verdiği tepki farklıdır. Vahan Usta’ya göre Hrant Dink konuştuğu için zor durumda kalmaktadır¹⁶⁰ (Ergülen, 2012: 52):

Tomasyan soruyor: “1915’te neler yaşamış aileniz?”-biraz çekinerek, Bir ufak sürgün hayatı çekmişler, evet. Bize hiç anlatmazlardı... Ben size bir soru sorayım: Tehcirle göçü aynı anlamda kullanabilir miyiz? Tehciri zorla göç ettirmek, göçü ise kendi kararıyla gitmek anlamında kullanabiliriz galiba.-düşünüyor- Biz yaşadık ikisini de o zaman... Yahu, konuşmak zor bu konuları. Bakın, Hrant Dink’i tanır mısınız? Ne zorluklar çıkartıyorlar adama. Neden? Konuşuyor çünkü.

Söyleşi sırasında yaşamaktayken sonradan bir gencin kendisini öldürüp *Ermeni’yi öldürdüm* diye bağırması¹⁶¹, onu hiç tanımadığı halde ırkına indirgeyerek özneleştirilmesi toplumda Ermenilere karşı duyulan nefretin çok büyük bir örneğidir. Vahan Usta toplumda söylemsel ifade ve pratiklerle özneleştirilmesi karşısında susmayı tercih eden bir özne olmayı tercih etmiştir. Nitekim metinde de belirtildiği üzere hayatını kitap satarak kazanıp pek görünmeden yaşamasının nedeni toplumda Ermenilere yönelik söylemdir. Söylemsel ifadelerden biri de savaş sırasında hayatta kalmayı başaran kimseler için kullanılan *kılıç artığı*¹⁶² ifadesidir (Ergülen, 2012: 52):

Duvar diplerinden yürüyen Vahan Kocaoğlu’nun kendini bunca gizlemesine sebep kim bilir belki de acılı bir bilinç halinde “kılıç artığı” olmayı taşımasıdır. Bayazoğlu’nun sözleriyle; “İstanbul’a üç yaşında gelmiş bir Yozgat-Boğazlıyan Ermenisi. Malum olaydan sonra göç ettikleri İstanbul’da ne devlet, ne ‘cemaat’ onlara başını sokacak bir ev, bir iş vermeyince, ailece, şimdi Yıldız’da, Sabancı Lisesi’nin olduğu yerde bulunan bir Ermeni mezarlığına sığınmışlar”.

15. sayıda “Okuma Listeniz” köşesinde Türkiye Cumhuriyeti tarihinde doğurduğu sonuçlar bakımından büyük önem arz eden 1980 darbesinin unutulmaması gerektiği, o dönem pek çok

¹⁶⁰ Anlaşıldığı üzere söyleşinin yapıldığı vakitte Hrant Dink henüz öldürülmemiştir.

¹⁶¹ <http://turksam.org/hrant-dink-cinayetinin-dusundurdukleri> (17.01.2020).

¹⁶² Bkz.: <https://kronos34.news/tr/erdoganin-kilic-artigi-ifadesi-turkiyeli-ermenileri-uzdu/> (17.01.2020).

insanın kategorize edilip öldürülmesinin meşru kılındığı hatırlatılmaktadır. Kenan Evren ve Tahsin Şahinkaya'ya bu tarihî süreci unutmamaları için bir okuma listesi hazırlanmış¹⁶³ ve “[h]atırlamaya çalışın: Tarihini duymak istemediğiniz o yıllarda bir resim yapmıştınız hani. Bir başyapıt. Başta sizler vardınız, başları eziyordunuz hani” (Oral, 2012a: 28) ifadeleriyle sunulmuştur. Pek çok insanın, özellikle sol düşünceye sahip kimselerin işkenceler vb. pratiklerle *vatan haini* olarak özneleştirildiği o dönemde Sibel Oral, babasının da darbeci askerler tarafından alınıp sonrasında yüzünü kendi kanına bulanmış olarak bulduğunu belirtir. Anne ve babası gibi pek çok kişinin işkence ya da çatışma sırasında ölmüş olabileceğini ifade ettikten sonra tüm bunları unutmuş olup olmadıklarını sorar. “Biliyorsunuz aslında sizin bu *eserinizi* sayesinde biz bildiklerimizin hepsini unutmuş gibi yapmak zorunda kaldık. Belki siz de o *eserinizi* unutmuş gibi yapıyorsunuzdur diye yazıyorum bu mektubu. *Eserinize* bakıp bakıp nice eserler yazıldı (...) Alın aslında onların hepsi sizin *eserinizi*” (28). Komünist oldukları gerekçesiyle insanların gözaltına alınması, kitaplarına el konması, bu minvaldeki kitapların tamamına sansür getirilmesi vb. pratikler ve *vatan haini*, *solcu* gibi söylemsel ifadelerle söz konusu kimseler ötekileştirilmiştir. O dönemde yaşanan işkence ve faili meçhul ölümler Türkiye Cumhuriyeti tarihinin *yüzkarası* olarak anılmakta ve asla unutulmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Söz konusu darbeden kuvvetli bir biçimde çıktığı söylenen sağa, insanlara yaptıkları zulümler hatırlatılmakta, tarihin sadece *fetih*ten ibaret olmadığı, *böyle bir yüzü* de bulunduğu hatırlatılmaktadır. Bu yönüyle metnin tarih bilimine de eleştirel yaklaştığı ifade edilebilir.

15. sayıda Lawrence Durrell'in *Justine* adlı kitabının tanıtımında XIX. yy. sonu XX. yy. başında her imparatorluk gibi Osmanlı Devleti'nin de bünyesinde bulunan milletlerin kendi ulus-devletini kurma sürecinin olağan olduğu belirtilip, bugün hala insanların birbirini etnik kimlikleri üzerinden ötekileştirmesi ise eleştirilmektedir (Tanaydın, 2012: 26):

Her Osmanlı milleti, kendi ulusal devletini kurma çabasındaiken, diğerlerini temizlemekten imtina etmemiş. Bu temizlik zihniyeti hala bölgedeki hâkim zihniyet, ülkemizde de öyle (...) Eski Osmanlı coğrafyasında kaynayan kazan için özellikle Türkiye'nin devrede olmadığı II. Dünya Savaşı yıllarında geçen romanlara bakmayı tercih ettim, etnosantrik bakış açısının devrede olmasını istemediğimden, taraf olmaktan kaçındığımdan. Zaten insanları çatışmalara, sefaletlere, bir kaşık suda birbirlerini boğmaya iten zihniyet, son yıllarda kayıtsızca pompalanan 'taraf olmayan bertaraf olur' zihniyeti değil midir? Hâlbuki bu geniş coğrafyanın çok kültürlü halklarının yarattığı tüm zenginliklerden hep beraber nasiplenmemiz de gayet mümkün, çatışmadan ve yağmalamadan da.

Metinde de vurgulandığı gibi ulus inşasını gerçekleştiren tüm hâkim söylemlerde *etnosantrizm* olduğu, ancak yazarın bundan kaçınmak için tanıtılacak kitap seçiminde böylesi bir

¹⁶³ *Mavi Karanlık/ Vedat Türkali; Kuş Diline Öyküden/ Ayşegül Devcioğlu; Yeralında Beş Yıl: 12 Eylül Anıları/ Yaşar Ayaşlı; Bir Tersine Yürüyüş: 12 Eylül Öyküleri/ Hürriyet Yaşar; O Hep Aklımda Mamak Günleri... / Pamuk Yıldız; Bıçkın ve Orta Halli/ İbrahim Yıldırım; Devrimciler/ Kaan Arslanoğlu; Yüz: 1981/ Mehmet Eroğlu; Barikattaki Çocuk/ Ayhan Bozkurt; Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar?/ Feyza Hepçilingirler; Cehennem Kahkahaları: 12 Eylül Diyarbakır Cezaevi Anıları/ Aziz Gülmüş; Menekşeler, Atlar, Oburlar/ Hüsnü Arkan; Bir 12 Eylül Masalı/ Sevküthân N. Karakaş.*

romana yöneldiği görülmektedir. Yazarın, ulus devletler tarafından üretilen kategorileri reddettiği, tüm bunlar yerine başka bir dünyanın hayalini kurduğu belirtilebilir. Zira kendisi de *taraf olmayan bertaraf olur* ifadesiyle insanların kategorize edilerek ötekileştirilmesinin yanlış olduğunu vurgulamaktadır. O halde insanları çatışmalara götüren şeyin tüm bu taraf seçimi ve bir söylemin öznesi olmaya çalışmak olduğu belirtilebilir. Nasıl ki birtakım iktidarlar tarafından etnosantrik bakış açısıyla düşmanlıklar pekiştiriliyorsa, burada da *etnosantrizmin* kendisinin eleştirildiği, sözkonusu kategori üreticisinin sorgulanması gerektiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla genel itibarıyla Türkiye tarihinde yaşanan düşmanlık ve çatışmalarda herhangi bir söylemin makbul öznesi olunmasından ziyade üretilen tüm öznelliklerin reddedilmesi ve barıştan yana taraf olunması istenmektedir.

16. sayıda performans sanatçısı Kutluğ Ataman'ın "Silsel: Türkiye'ye Yazılmış Mektuplar" adlı sergisinin tanıtımında, tarihsel süreçte farklı etnik kimliklerle yaşanan her olumsuzluğun bir kenara bırakılarak birlikte barış içinde yaşanabileceği düşüncesi vurgulanmaktadır. *Gökyüzü* anlamını taşıyan *silsel* kelimesi, rivayete göre, Mardin'de yaşayan Süryanilerin dışarda can güvenliklerinden endişe ettikleri zaman evlerinin tavanlarını donattıkları turkuaz renkli çarşafıya denmektedir. Kutluğ Ataman da bundan etkilenerek herkesin tek bir gökyüzü altında birleşebileceği bir barış söylemini üreten sergiyi açmaya karar verir. 12-30 Mayıs 2012'de Galata Özel Rum İlköğretim Okulunda ziyarete açılan projede herkesi ortak bir gökyüzü altında buluşmaya çağırılmaktadır. Her ziyaretçinin farklı kelime ve resimlerle oluşumuna katkı sağladığı bu interaktif proje şunu sorar: "Nasıl bir Türkiye istiyorsunuz? Kim olduğunuz hiç önemli değil, kadın ya da erkek, sağcı ya da solcu, Alevi, Kürt, Ermeni ya da Musevi, başbakan ya da cumhurbaşkanı, herkesi sözünü söylemeye davet ediyordu Silsel" (Ekinci, 2012: 22). İnteraktif projeye amaçlanan, resmî tarihin kategorize edip öteki kıldıkları hakkında önyargılardan kurtularak herkesin barış içinde yaşayabileceğidir (21):

Üzerinde yaşadığımız topraklarda ötekinin farklılığını kabullenebilmek hep zor oldu. Altında eşit yaşam hakkımızın olduğu gökyüzü de, üstünde hır gürle yaşadığımız yeryüzü de hep hoşgörüyü, anlayışa, barışa özlem duydu. Özellikle azınlıklar söz konusu olduğunda dimağımız hep zorlandı, üzüntümüz olan biten karşısında hep şaşkınlıkla karıştı. Bir bireyi sevdiklerinden mahrum bırakmak, dilini konuşmasına engel olmak, ibadetini yapmasına engel olmak. Bunlar çok uzun süredir ülke gündemimizin değişmeyen, rutin olaylarından. Ama birini gökyüzünden mahrum bırakmak. Bu eylem karşısında ötekinin yalnızca sözlerle dışlanması bile normal kalıyor değil mi?

Farklı dine mensup kimselerin ibadetlerini yaşamalarında sorun çıkarmak, farklı dile sahip olanların konuşmalarını engellemek vb. söylemsel pratiklerin aktarıldığı metinde genel itibarıyla kimsenin ırkı, dili vb. hususlardan dolayı ötekileştirilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Söz konusu pratiklerle insanların kategorize edilmesi eleştirilmekte ve barış içinde yaşanabileceği ifade edilmektedir. Bunun dışında başka bir hakikat söylemi üretilmemektedir.

Yine 16. sayıda Karin Karakaşlı ile yapılan söyleşide Kürt ve Ermenilere yönelik konuların tabu kılındığı, iyimser bir konuşmanın mümkün olmadığı belirtilip çeşitli söylemsel ifade ve pratikle nefret söylemlerinin üretiliyor olmasından şikâyet edilmektedir. Karakaşlı'ya göre mesele bir demokrasi sorunudur ve *siyasetin çizdiği zikzaklardan pek çok insan yaralanmıştır*. Tüm bunların sebebi olarak gösterilen nedenin aslında yine bir iktidar mekanizmasının kategorizasyonu olduğu anlaşılmaktadır. “Devlet politikasının başardığı bir şey var; kompartımanlara ayırmak, o kompartımanların da kendisinden bihaber olması ve birbirinin acısından haberdar olmaması durumu. Milli Eğitim politikasına bakmak lazım. O kadar acı yaşandı hâlâ ders kitaplarında bir değişiklik oldu mu, hayır. Neyi, nasıl anlatıyoruz tarihte” (Cömert, 2012b: 47). Resmî tarih insanları özneleştirip kategorize ederek çeşitli söylemleri dispozitiflerle tekrar üretir. Bunlardan biri de metinde belirtildiği üzere Milli Eğitim Bakanlığı'na ait kitaplar olup pek çok tarihi olay görmezden gelinmiş ve buraya aktarılmamıştır. Yine birtakım pratiklerle tarihsel bazı olayların üzerinin kapatılıyor olmasından şikâyet edilmektedir. Karakaşlı'ya göre bunlardan biri Sivas Katliamı diğeri Hrant Dink cinayetidir. Her iki olay üzerinden *hakiki terörün* ne olduğu sorusu sorularak, Sivas Katliamı'nın zaman aşımına uğratılması, Dink davasında terörle bağlantılı bir şey bulunmadığı iddiası gibi hukuk alanındaki söylemsel pratiklerle devlet kaynaklı kategorizasyonun sürdürülmesinden rahatsız olduğu anlaşılmaktadır.

Ve bunlar yüzyıl önce de olmadı. Yeni oldu. O yanık kokusu, o kan üzerimize sıçıyor. Ne kurtarıyor seni, o sırada Sivas'ta olmaman mı? Bütün bunlar olurken yaşadığın hayat da bir yere kadar normaldir. Bu kadar şey varken kendi huzurundan, sağlığından, iç mutluluklarından bahsedemezsin. Bir anda patlar o, kocaman bir yanılısama olarak.

17. sayıda Murathan Mungan'ın yirmi üç yazardan derlediği *Bir Dersim Hikâyesi* başlıklı öykü kitabının tanıtımında resmî tarihe göre Dersim¹⁶⁴ İsyanı, farklı bir hakikat söylemine göre Dersim Katliamı'nın resmî ideoloji tarafından tarihin ve belleklerin derinlerine yollandığı, ancak söz konusu öykü kitabıyla belleğin bu konuda canlı tutulmaya çalışıldığı anlatılmaktadır. Metinde tarihsel süreç içinde yaşanan pek çok olay anılarak bunların neredeyse hiçbirleriyle yüzleşilmediği ve resmî ideoloji tarafından ötekileştirilen kimliklerin görmezden gelindiği belirtilmektedir (Türkeş, 2012: 32):

Geçtiğimiz aylarda ansızın tartışmaya açılan Dersim katliamı açıldığı hızla kapanmış, Dersim bir kez daha tarihin ve belleklerin derinlerine yollanmıştı. Şaşırmadık; son otuz yıldır Türkiye gündemini belirleyen Kürt meselesi hiçbir çözüm üretilmeksizin bütün yakıcılığını korur, Uludere katliamının hesabı verilmezken Dersim'i gündeme getirmek hem bugünü hem yakın geçmişi kuşatma seferberliğinden, siyasi bir manevradan başka bir şey değildi. Gerçekse bambaşka; bu coğrafyada “acıların ikonografisinin uzun bir geçmişi, deyiş yerindeyse bir soyağacı var”. Kürt meselesi Dersim'i de kapsayacak şekilde Osmanlı'dan beridir kanayan bir yara, kesintisiz bir süreç. Bu öylesine bir yara ki devletin kesintisizliğini de çıkarıyor ortaya. 20. yüzyıl 'Ermeni Tehciri' ile başlayan, İstiklal Mahkemeleri, Kürt isyanları ve tenkil-tedip hareketleri ile süren, 6/7 Eylül olaylarıyla, Kanlı Pazarlarla sıcak tutulan, 1977'nin kanlı '1

¹⁶⁴ Dersim yöre halkının kullandığı ifade olup şehrin adı resmîyette Tunceli olarak geçmektedir. Dolayısıyla şehir isminin kullanımı bu konuda iki farklı hakikat söylemi olduğuna işaret etmektedir.

Mayıs'ı, Maraş ve Sivas katliamları, 12 Mart 12 Eylül darbelerinin işkence haneleri ve idam sehpaları, fail-i meçhuller ve Güneydoğu'da 30 yıldır sürdürülen gayri nizami savaşla zirvesine ulaşan bir dolu dehşet ve imha hikayesi ile dolu. Ve bütün bunlarla hiç yüzleşmedi.

Metinde Dersim meselesi dışında da, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde pek çok kimliğin çeşitli pratiklerle ötekileştirildiği ve bu tarihin göz ardı edildiğinden şikâyet edilmektedir. Hatta şiddet mağduru kimselerin toplumsal bellekte olduğu gibi edebiyat sahasında da görmezden gelinmesi Türkes'e göre söz konusu *yanarın* kapanmaması anlamına gelmektedir. Bazı insanların ötekileştirilmesinin tarihi, resmî tarih tarafından görmezden gelinip bu kimselere yönelik nefret söylemleri yeniden üretilmekteyken, metinde farklı bir hakikat söylemi kapsamında yaşananlar *yara* olarak anılmakta ve bu yanarın mutlaka iyileştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Biyopolitika üzerine çalışmasında Utku Özmakas (2018: 34) söz konusu unutkanlığın aslında bilinçli olduğunu ifade eder. "Kolektif bir unutkanlık, aslında bir yorumlama tekelinin alametidir". *Bir Dersim Hikâyesi* adlı öykü kitabı resmî tarihin unuttuğu olayların edebi eserlerde canlandırılması için kaleme alınmıştır. "Söz konusu şiddeti yaşayanların insan eliyle yaratılmış bu facialarla baş etmek için hikâyelere ihtiyaçları vardı. Sadece mağdurların değil, bellek yitimiyle malûl bütün toplumun ihtiyacıydı o hikâyeler" (Türkes, 2012: 32) ifadesinden anlatıların belleğin diri tutulmasındaki rolü vurgulanmaktadır. Söz konusu öykü kitabı belleği canlandırmak, empati kurmak, bazı olayların *bir daha yaşanmaması için* hatırlatıcı bir anlatı ve bastırılmış bir tarihin gün yüzüne çıkarılmasıdır. Türkes'e göre bugün Dersim hikâyelerini okurken utanç ve öfke gibi duyguların hissedilmesinin nedeni de söz konusu tarihle yüzleşilmemesidir. Tarihî *yaraların* sarılması için söz konusu olaylara dair hikâyelerin dillendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

21. sayıda Yavuz Ekinci'nin *Cennetin Kayıp Toprakları* adlı romanının tanıtımında resmî tarihin ötekileştirdiği kimliklere edebiyatın da pek yer vermediği vurgulanıp, söz konusu eserin bu anlamda bir katkı sağladığı belirtilmektedir. Romanın, *Türkiye'nin doğusunda yaşadığı için yok sayılan ve zamanla unutilan, sadece askerlerle devlet adamlarının plan yaptığı insanlar* şeklinde anılan kimselerin travmalarının sanatsal bir yansıması olduğu belirtilmektedir (Güzelce, 2012: 68). Aynı coğrafyada birlikte yaşayan Türk, Kürt ve Ermenilerin travmalarının ortak olduğu vurgulanarak bu *yarayı* anlamak ve anlatmak amaçlanmaktadır (68):

Ekinci'nin edebiyatı boğazımızdan aşağı ılık ılık akan, kıvamlı, usta elinden çıkma bin yıllık kadim bir içeceği anımsatıyor. O tat geçmiyor ve sonunda bir yumru olup gövdenizde, zihninizde dolaşmaya başlıyor. Bu yumrunun kendi aklı, kendi bilinci ve soruları var, soruyor: *Sen aslında kimsin, gerçek adın ne, annenin anadili ne, ne kadar adil davrandın kendine ve bu memleketin tüm insanlarına?* Bu sorulara yanıt ararken sona eren romanın kapağına konmuş nar üzerindeki kesik sizin kalbinizin üzerine gelip yerleşiyor. Artık bu yarayla yaşayacaksınız, hazırlıklı olun.

Roman karakterlerinden hayatı boyunca *Ermeni dölü, Ermeni piçi* gibi ifadelerle anılan Mirza, oğlunun terör örgütü tarafından dağa çıkarılmasına engel olamamanın kahrını yaşayan biridir. "Kürt kimliği, Ermeni kimliği arasında kan kusan bir adam[ın]" (68) oğlu olan Ebubekir de

çocukluğunda kardeşiyle top oynadığı sahaya askerlerin onların iyiliği için olduğunu söyledikleri mayınlarla dünyayı algılamaya çalışmaktadır. Yöre insanının yaşadığı tüm zorluklara ayna tutan roman kişilerinin birtakım söylemsel pratiklerle ötekileştirilmesi anlatılmaktadır (68):

Hem keçilerine toplum olarak sahip çıkamayıp kaçırmış bir ülkede, Mirza'nın güttüğü sürüden altmış beş keçiyi kaybetmesi çok mu? Ya da cebi buğdayla dolu bir çocuğa ölen abisinin kimliğinin verilmesi sizi şaşırtır mı? Asıl adı Almast olan, bir gecede hem ailesinden, hem sevdiğinden hem de adından, yani varlığından koparılan kadına Hatice adının konması ve o gecedan itibaren Hatice'nin hayatını yaşaması bir tesadüf mü? Ondan geriye kalan tüm Ermenilerin öldürülüp bir dut ağacı altındaki kuyuya atılması çok mu imkânsız?

Görüldüğü üzere, öteki kimliklerin nasıl özneleştirildiğini anlatan metin, resmî tarihin görünür kıldıklarından farklıdır. Daha önceki tanıtım ve eleştiri metinlerine benzer şekilde burada da resmî tarihin ürettiği kategorilerin reddedilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Zira B. Ceylan Güzelce'ye göre ancak bu şekilde insanlar barış içinde yaşayabilecektir.

21. sayıda Akif Kurtuluş'un *Mihman* adlı romanının tanıtımında nefret söylemleriyle ötekileştirilen Ermeniler ele alınmakta ve bu konuda barış söylemi kapsamında bir duyarlılık oluşturulmaktadır. Metinde daha önce tarihle yüzleşilmesi gerektiği yönündeki ifadeler bir adım ileri taşınıp onunla yüzleşmenin insanı dehşete sürükleyebileceği belirtilmektedir. Hayati Roman'a göre (2012b: 70) tarihte yaşanan öyle büyük zulümler vardır ki, dönüp bakılması sanıldığı gibi olmayabilir. "Bu ülkede yaşayan çok önemli sayıda insan da artık asla aydınlatamayacağı bir geçmişten geliyor. Ancak o geçmişin aydınlanması da sanıldığı kadar ferahlık verici olmayabilir, hatta tam tersi olabilir: o geçmişle ne yapacağınızı bilemeyebilirsiniz" ifadesi söz konusu hakikatin beklenmedik sonuçlar verebileceği düşüncesini yansıtmaktadır. Öte yandan romanda Ermeni bir karakterin sözleri, kendisinin birtakım pratik ve ifadelerle özneleştirilmesi karşısındaki şaşkınlığını anlatmaktadır (Kurtuluş'tan aktaran Hayati Roman, 2012b: 70):

Sen de benim tanıdığım ilk Türk değilsin. Bir kısmı vebalıymışım gibi kaçıp gitti yanımdan, kalan kısmı da aynı senin gibi 'Ermenileri severim,' dedi. Ne yapayım şimdi, senin şefkatine mi sığınayım? Ermenileri sevmenin Ermenilerden nefret etmekten ne farkı var? Türklerin çoğu Ermenileri seviyor da ben neden buradayım gardaşım?

Görüldüğü gibi insanların yanından uzaklaşıp gitmesi, onu sevdiğini söyleyenlerin dahi ifade ve eylemleri karakteri *öteki* olarak yeniden üretmekte, onun sevgiyle nefreti bağdaştırmasına neden olmaktadır. *Yara* ile nasıl başa çıkılabileceği sorulup söz konusu yarayı gösteren bir eserdir ve bu yönüyle metin resmi ideolojiye karşıt bir direnişi oluşturmaktadır. Öte yandan metinde yeni ve farklı bir normalizasyonun üretilmemektedir.

23. sayıda "Okuma Listeniz" köşesinde tarihin ne olduğuna dair bir sorgulama yapıp *ötekilerin* bir tarih yazdığı vurgulanmaktadır. Tarihin aslında Osmanlı'nın fetihçi yönünün dışında başka bir yönünün de olduğunu anlatan metinde asıl tarihin yazılmakta olduğu ve mürekkebinin de

onların müsebbibi olan kimselerin vicdanından aktığı belirtilmektedir. Oral'a göre (2013: 60) tarihi yazan; din, dil ve kültürüne sahip çıkmaya çalışanlar, *Cumartesi anneleri*, *Uludere'de katledilenler*, *erkek şiddetinden kaçıp devlete sığınan ancak korunamayan, tecavüze uğramış ve hakları korunmayanlar*, *eylem yaptığı için yaşından çok hapis cezası alan kimselerdir*. Dikkat edilirse tarihin şu anda oluşmakta olduğu vurgulanmaktadır. Bu da esasında Foucault'nun görüşleriyle örtüşmektedir. Nitekim ona göre tarih şu anda ve egemen tarih üreticilerinin dışında da oluşmaktadır. "Geleneksel, bütüncül tarih, olayları belirli açıklama dizgeleri altına sokmak yoluyla önemli tarihsel olaylara, kişilere yönelir; soykütüksel çözümleme ise, geleneksel tarihin göz ardı etmiş olduğu veya dışladığı tek tek olaylara döner" (Foucault, 1984: 76). Bu metinde de tarih olarak kurgulanan şeyin Kanuni/ I. Süleyman olmadığı, çok daha yakın zamanda ve hatta şuanda yaşananların tarih olduğu vurgulanmaktadır. Oral'a göre *hakiki tarih* budur. Görüldüğü üzere burada tarihin ne olduğu sorgulanmakta, *tarihimiz* olarak öne çıkarılan şeyin bir seçmeden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Elbette metinde tarih olarak sunulan olaylar da bir seçimin sonrasında sıralanmıştır.

33. sayıda Murat Belge'nin *Edebiyatta Ermeniler* adlı eserinin tanıtımında Ermeni meselesi gündeme getirilip bunun tüm toplum için bir *yara* olduğu vurgulanıp bunun bir *yara* olduğunu kimsenin inkâr edemeyeceği belirtilmekte ve yüzleşme sayesinde onun tüm vücudu kaplamasının önüne geçilebileceği ifade edilmektedir. Elbette bu yazarın konuştuğu hakikat söylemine göre böyledir. Resmi ideolojiye göre böylesi bir yaradan söz etmek mümkün değildir. Nitekim metinde de resmi ideolojinin ürettiği kategorileri kabul edenler *gözlerini kan bürümüş* şeklinde özneleştirilmektedir. Söz konusu eser de onun bir *yara* olarak duyumsandığı söylemini yeniden üretmektedir (Hayati Roman, 2013b: 54):

Bunun için bir zamanlar bu topraklarda yaşayan ve zaman içinde resmî devlet politikaları ile temizlenen bu halkların özellikle 19. yüzyılda Osmanlı toplumu içerisindeki konumları, işlevleri, kültürleri, toplumsal hayatın her alanındaki katkılarına bakmak yeterlidir. Yaranın sebebi, müsebbibi, nedenleri üzerine kim hangi açıklamayı yaparsa yapsın, şu sonuç, gözlerini kan bürümemiş insanlar için çok nettir: Sonuç hepimizin fakirleşmesi, kaybetmesi olmuştur. Ne bir birey ne de bir toplum, başkalarının acıları ve kanı üzerinde mutlu ve müreffeh bir hayat inşa edemez. Hele de bu 'başkası' kardeşi ise. Biz de edemedik, bu yarayla doğru dürüst yüzleşene kadar da edemeyeceğiz.

Anlaşıldığı üzere majör söylemin ötekileştirdiği Aleviler bir diğer söylemde kardeş olarak özneleştirilmektedir. Öte yandan *tehcir* ya da başka bir söyleme göre *soykırım* olarak anılan olaylar Belge'ye göre *kıyım*dır ve yaşanan süreç *mülkiyetin el değiştirmesi* olarak yorumlanır. Bu noktada edebi eserlerin ikiye ayrıldığı, bir kısmının söz konuş yarayı yeniden deştığı, bir diğer kısmının ise yarayı sarmaya katkıda bulunduğu belirtilmektedir. Metinde ayrıca öteki öznelerin yeniden üretimine dair çalışmadan bir örnek verilmektedir. Ahmet Günbay Yıldız'ın *Figan* romanı merkezinde ksenofobik söylemin yaygın olduğu eserler de incelenmiş ve mevcut öteki söylemini yeniden ürettiği tespit edilmiştir. "Kitap, Türkiye'de öteden beri var olan birtakım çizgileri bir araya getiriyor. İster Bizans, ister Rus Çarlığı, ister İspanyol, bizim düşmanımız olan birilerini

anlatan bir Yeşilçam filmi geleneğimiz vardır, örneğin. Bu düşmanlar hepsi, her bakımdan, çok fazla kötüdür. Biz de her bakımdan iyiyizdir” (Belge’den aktaran Hayati Roman, 2013b: 55) ifadesi kurgu eserlerde *biz* ve *öteki* ayrımının inşasını yansıtmaktadır. En iyi ırkın Türk olduğu, diğerlerinin ise olumsuzlandığı romanlara eleştirel yaklaşım söz konusudur. Bu gibi romanlarda fuhuş yapan, hırsızlık eden, insanları kandıran yalan söyleyen tipler genellikle gayrimüslim karakterlerdir. Aslında yabancı düşmanlığının temeli Türklerin en sağlam millet olduğuyla ilgili düşünceye (Bora, 2018: 34) dayandırılabilir. “Türk’ün en kötüsünün Türk olmayanın en iyisinden iyi olduğu” (Bozkurt’tan aktaran Bora, 2018: 35) düşüncesi muhafazakâr söylemde yaygındır. Murat Belge’nin çalışmasında bu söylemi üreten eserler eleştirilmekte ve Hayati Roman’ın *yara* olarak andığı şekilde yaklaşım bu yarayı gösteren ve tedaviye muhtaç olduğunu ileten romanlara da yer verilmiştir. Vedat Türkali, Halil İbrahim Özcan gibi kimselerin konuya daha *nesnel* yaklaştıkları belirtilip muhafazakâr söylemin daha baskın olduğu ve bu eserlerin bir düşüncenin iletilmesinde araçsallaştırıldığı belirtilmektedir. “*Biz Ermenilere değil, Ermeniler bize yaptı! Oturayım, bir roman yazayım da, bu gerçeklikler ortaya çıksın,* diyerek sıvanıyor, romanını yazıyor” (Belge’den aktaran Hayati Roman, 2013b: 55) ifadesi de yine seçmeci bakışı göstermektedir.

34. Jale Sancak’ın *Fırtına Takvimi* ve *Lamekân* adlı romanlarının tanıtımında resmî ideolojinin Alevileri ötekileştirmesi eleştirilmektedir. Romanın, bir Bektaşî dergâhında işlenen cinayetten yola çıkılarak yüzlerce yıl süren din ve mezhep kavgalarıyla XIX. yy. Osmanlı Devleti’nde etnik farklılıkların toplumsal yansımaları olduğu anlaşılmaktadır. Romandan hareketle resmî tarihte *Alevi-Sünni çatışması* olarak kaydedilen olaylar *Maraş Katliamı* olarak tanımlanmaktadır (Türkeş, 2013: 43):

Bu utanç verici toplumsal linç vakası bugün neredeyse hiç hatırlanmıyor. 1978 yılı 19 Aralık günü başlayıp bir hafta boyunca süren katliamda yüz elliden fazla Alevi kadın-erkek-yaşlı-çocuk vahşice öldürüldü, yüzlerce ev ve işyeri yakıldı, yağmalandı. Katliamın hedefi olanlar kadar o dönemi yaşayan, katliam haberlerini izleyen duyarlı insanlar için de büyük bir travmaydı. Ve her travma gibi Maraş katliamı da hafızanın en derinlerine itilerek, unutulmuş, bastırılarak aşılıp çalışıldı, çalışılıyor. Ve yine her travmada olduğu gibi sanat ve edebiyat yine suskun.

Resmî tarihin görmezden geldiği hadiselerden biri olan Maraş Katliamı’nın sadece birkaç yazar tarafından¹⁶⁵ ele alınmasından şikâyet edilmektedir. Görüldüğü üzere herhangi bir özne üretilmese de söz konusu olaylara farklı bir söylem içinden bakıldığı anlaşılmaktadır. Bu travma da diğerleri gibi unutulmaya mahkûm kalmıştır.

35. sayıda Fırat Cewerî’nin *Lehi* adlı romanının tanıtımında Kürtçe edebiyatın varlığı vurgulanmaktadır. Kürtlerin bile Kürtçe edebiyattan haberinin olmadığı belirtilerek, *Lehi*’nin

¹⁶⁵ Metinde bahsi geçen yazar ve eserleri şunlardır: İnci Aral, *Kıran Resimleri*; Ayşegül Devecioğlu, *Kuş Diline Öykünen*; Gönül Kıvılcım, *Babamın En Güzel Fotoğrafı*; Cem Kalender, *Kayıp Gergedanlar*.

görmezden gelinen ve ötekileştirilen insanların neler yaşadıklarını derin psikolojik tahlillerle anlattığı belirtilmektedir. Hatta eserin politik olarak anılmaması gerektiği, eğer bu kategoriye dâhil olursa edebi değerinin göz ardı edilmiş olacağı belirtilir. Roman karakteri üzerinden yöre insanının yabancılaşması anlatılmaktadır (Uygur, 2014: 38):

Kahramanımız Temo'nun bir sabah birini katletme arzusuyla uyanmasıyla başlıyor. Fakat roman ilerledikçe bu içgüdünün absürt bir nitelik taşımadığını, zira Temo'nun halkının davası adına on beş yıl hapis yatıp işkence gördüğüne, hatta faili meçhul mağduru olduğuna tanıklık ediyoruz. Bu dört duvar arasındaki on beş yılın ardından Temo'nun yaşadığı yabancılaşma ve halkının onu görmezden gelmesi, bireyin toplum adına yaşadığı nevroz karşısında toplumun duyarsızlığı Temo'daki öldürme içgüdüsünü şekillendiriyor. Bu bağlamda Temo, tamamıyla kolektif ve ülkeye adanmış bir hayatın aslında doğası gereği sağlıklı ve hiçleşmiş bireyler yarattığı, bu yitikleşen ve eşsiz yaradılışlarını tamamına erdirmeye muvaffak olmayan insanların çaresizliğinin de nihayetinde topluma faydadan çok zarar verdiği bir psikanalitik-diyalektik temel sunuyor.

42. sayıda ötekileştirilen toplulukların kendi dil ve edebiyatlarının majör edebiyat kanonunun dışında görülmesi eleştirilmektedir. “Ulus Devlet ve Dil” başlıklı dosyasında Gökçe Gündüç (2014: 24); Kürtçe, Ermenice, Lazca, Rumca veya İbraniceden herhangi birinde edebiyat ve gazetecilik yapmak isteyenleri bekleyen şeyin soruşturma, dava, hapisane ve ekonomik zorluklar olduğunu belirtir. Pakrat Estukyan da Ermenice yazdığı öyküleri ancak Türkçeye çevirdiğinde bir yayınevini ilgisine mazhar olmuştur. Kürtçe edebiyat bahis mevzuu olduğunda da devletin onlara alan açtığına edebi üretkenliklerinin arttığından bahsedilir. Bir diğer yandan Kürtlerin anadilde eğitim taleplerine karşılık verilmediği ve her sene 21 Mart'ta Nevroz/ Newroz tartışmalarının dürdüğü aktarılır. Gündüç 1353 sayılı kanunu hatırlatarak Q, X, W harflerinin kullanılmayacağını ancak İngilizcenin bu kurala maruz kalmadığını ifade eder. Görüldüğü üzere resmî tarihin öteki kimlikler konusunda baskıcı olduğu anlatılmakta, söz konusu kimselerin edebi eser vermelerinin de zor olduğu belirtilmektedir. Öte yandan İstanbul Tanpınar Edebiyat Festivali kapsamında 2014'te düzenlenen bir oturumda “Türkiye’de Ermenice, Kürtçe ve Lazca edebiyatların dünü ve bugünü”nün tartışılması olumlu bir gelişme olarak kaydedilmektedir. Bu oturumun konu edildiği metinde Ermenice alfabenin bulunuşu ve Ermenice edebiyattan, Ermenilerin Türkçe romana yaptıkları katkıdan söz edilmiştir. Ayrıca Türkçe edebiyat kanonunda ilk roman olarak Şemsettin Sami'nin 1872 tarihli *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* adlı romanının gösterilmesinin yanlış olduğu vurgulanmaktadır. Muhafazakâr edebiyat kanonu, metinde de vurgulandığı gibi *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'tan yirmi bir yıl önce yayınlanan Vartan Paşa'nın *Akabi Hikâyesi*'ni görmezden gelmektedir. Bir söylemin tezahürü olan bu durum eleştirilmekte ve minör dil ve edebiyata da yaşama şansının verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

43. sayıda Yavuz Ekinci, *Rüyası Bölünenler* romanının tanıtımında Türkiye Cumhuriyeti tarihinin son otuz yılının en önemli konusu olduğu belirtilen Kürt meselesi kapsamında edebiyatın en önemli işlevlerinden birinin tarihsel süreçleri aktarması olduğu belirtilmektedir (Hayati Roman, 2014c: 54):

Siyasi söylemin ve pratiğin acımasız çarkları arasında kaybolan, onun malzemesi olan insancıkların hikâyeleri belki de en fazla ve nesnel olarak edebiyat aracılığıyla bize ulaşır. Bu çerçevede edebiyat belki de yoğun çatışmaların yaşandığı, tarafların kendi kamplarının siyasi söylemleri dışında başka bir söyleme asla tahammül edemedikleri ortamlarda barışın kıymetini, bir diğerini anlamayı, sorunlara ruhsuz kavramlar yerine somut insanların somut perspektiflerinden bakmayı sağlayabilmesi açısından toplumsal barış için alttan alta, sessizce çalışan bir iyilik meleğidir.

Dağa çıkmış yakınlarını arayan ve bundan ıstırap duyan kimselerin yaşayışlarına tanıklık edilip ötekilerin neler yaşayıp hissettiğinin sanatsal bir ifadesi olan roman, metinde barış söylemine eklenmektedir. Dolayısıyla ötekinin tarihini edebi düzlemde anlatan eser bu bağlamda minör edebiyata da katkı sunmaktadır.

52. sayıda Ermenistan'dan gelen çocukların da katılımıyla gerçekleştirilen Çanakkale Çocuk Bieanalı kapsamında "İçimde Daha Büyüğüm" temalı işte, çocukların birbirlerine önyargısız davrandığı ve kaynaştığı bu ortamla tarihsel süreçten gelen düşmanlık imgelerinin yıkılabileceği vurgulanmaktadır Tarihsel geçmişin ürettiği kategorilerin dışına çıkmak ve her daim barışın sağlanabilmesinde çocuk ve umut temaları birleştirilmektedir. Armine Hovhannisyan'ın organize ettiği interaktif ve kinetik bu enstalasyon çalışması Türkiye'den ve Ermenistan'dan bir grup çocuğun ortak resim çalışmalarından oluşur. *Dönen 100 Çiçek* adlı bu çalışma sanatın insanları birleştirici gücünü göstermektedir (Çavdar, 2015: 28-29):

Atölye esnasında Ermeni ve Türk çocuklar ortak işler yaptılar. Ben kendi öğrencilerime bir kağıdın yarısına resim yapmalarını söyledim, yarım kalmış resimleri Erdinç'e gönderdim. Türkiyeli öğrenciler tamamlayacakları yarım resimleri. Sonuçlar çok etkileyici ve heyecan vericiydi. Bu çocuklar daha birbirlerini görmeden, tanımadan birbirlerinin resimlerini büyük bir uyumla tamamladılar. Çocukluğun ne denli sınır tanımaz olduğunu, sanatın bu sınır tanımazlığı ifade etme gücünü, insani bağların her türlü siyasetin ötesinde nasıl kurulabileceğini gördüm. Bence sınırlar değişmek ve geçilmek için varlar. En azından hayal gücü ve yaratıcılık açısından baktığımda bu kesinlikle böyle.

Her iki ülke çocuklarının ortak sanatsal bir çalışma etrafında bir araya gelerek, önyargısız biçimde anlaşabildikleri görülmektedir. Bu minvalde üretilen barış söylemi proje sahibi bir Ermeni'nin eseri olup bir Türk tarafından tanıtılmaktadır. Bu da aslında her iki kişinin de birbirlerine ırklarından dolayı olumsuz bakmadıklarını, başkalarının da barış söylemi etrafında birleşebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla bu proje ve tanıtım, resmî tarih kategorilerini reddetmekte ve onun ürettiği öznellik biçimlerini kabul etmemektedir.

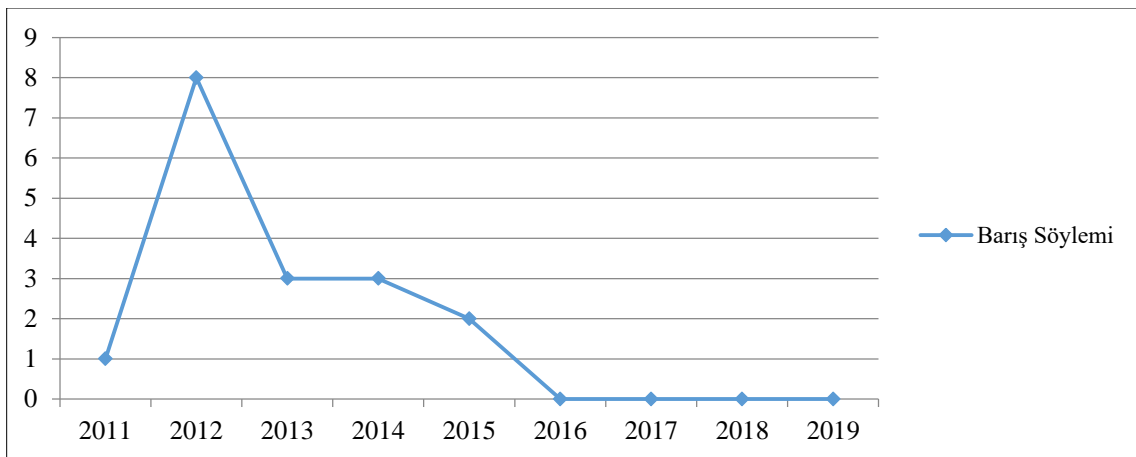
54. sayıda Zabel Yesayan'ın *Meliha Nuri Hanım* adlı romanının tanıtımında Türkler ve Ermeniler arasındaki *nefret duvarının* ne zaman yıkılabileceği sorulmaktadır. *Biz* ve *ötekinin* birbirini daha iyi anlayabileceği söylenen ve aşk temasının ön planda olduğu romanda Ermeni tehcirinin arkaplanda tutulmasının nedeninin karakterlerin psikolojik tahlillerinin ayrıntılı olarak tasvir edilebilmesi olduğu belirtilmektedir. Romandaki Ermeni karaktere karşı Meliha Hanım majör söylemin ürettiği öznellik biçimlerini kabul ederek yaklaşım doktoru *devlet düşmanı* olarak

özneleştirir. Yesayan'ın daha önce kaleme aldığı *Silahtar'ın Bahçeleri*'nde de metne konu olan *Meliha Nuri Hanım*'da da Ermeni ve Türkler arasındaki nefret duvarından söz edilip bu duvardan duyulan rahatsızlık dile getirilmektedir. Bu da yine barış söylemine eklenebilir (Atik, 2015: 60):

Silahtar'ın Bahçeleri'nde Doktor Nihat Bey, Yesayan'ın babasına, "Aramızdaki duvarlar ne zaman yıkılacak, kim bilir?" diye soruyordu. *Meliha Nuri Hanım*'da da Remzi Meliha'ya, "Acaba acı bir hakikatin yükünü taşımaya muktedir misiniz?" diye soruyor. Meliha'nın bu soruya verdiği yanıt olumlu olamıyor. Onun yumuşatamadığı kalbi ve bozamadığı ezberleri üzerine bugün bizim düşünmemiz gerekiyor belki de. Tam da bu yüzden bugünler, Yesayan'ın yazdıklarını okumanın tam zamanı, Nihat Bey ve Remzi aracılığıyla Yesayan'ın sorduğu soruları kendimize tekrar tekrar sormanın tam zamanı: Bizler, acı bir hakikatin yükünü taşımaya muktedir miyiz? Aramızdaki duvarlar ne zaman yıkılacak?

Genel olarak bu bölümde bakıldığında majör söylemin eleştirildiği ve öne çıkarılan hususların ötekileştirilen kimliklerin hayatı ve hissettikleri olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yeni bir normalizasyona oldukça az rastlanmaktadır. Öte yandan iktidarın özneleştirme biçimlerinin tersine çevrildiği, onları üreten iktidarın da *gözünü kan bürümüş, unutkan* olarak özneleştirildiği görülmektedir. Ayrıca *Edebiyatta Ermeniler* adlı çalışmada bahsi geçen minvalde edebi eserler dergide tanıtılmamaktadır. Hatırlanacağı üzere majör söylemleri üreten bu eserler yerine dergide öne çıkarılan minör söylemlerdir. O halde burada yaygın olan edebiyat kanonunun resmî ideoloji kapsamında olmadığı, aksine minör edebiyat kanonu olduğu belirtilebilir. Burada görmezden gelinen tarihî olaylar *katliam, yara, travma* vb. şekillerde anılmaktadır. Söz konusu yarayla yüzleşmek gerektiği, travmaların ancak bu şekilde atlatılıp barış içinde yaşanacağı vurgulanmaktadır. Öte yandan derginin 2016-2019 döneminde bu minvalde bir veriye rastlanmamaktadır.

Grafik 9: Öteki Kimliklere Dair Söylemler

Resmî tarihin ürettiği ve toplumun çoğunluğunun da kabul ettiği ksenofobik söyleme karşın dergide barış söylemi üretilmektedir. Sonuç olarak bu söylemin pek de muhafazakâr olmadığı belirtilebilir. Zira tarihe bağlılık ilkesi açıklanırken ifade edildiği üzere muhafazakârlıkta tarih,

ortak bir ötekinin inşasında toplumsal ve siyasal dinamiklerin kurulup yönetilmesinde önemlidir. Oysa dergide elde edilen verilerden, yaratılan bu kategorilerin yıkılması gerektiği anlaşılmaktadır. Öte yandan yapılan analiz sonrasında pek çok çalışmada muhafazakârlığın temel ilkesi olarak sayılan tarihin koşullara göre bir kısmının öne çıkarılıp bir kısmının görmezden gelinmesi nedeniyle bu ilkenin yeniden tartışılması gerektiği düşünülmektedir.

SONUÇ

Kültür endüstrisi araçlarından *Sabitfikir Güncel Edebiyat Dergisi*'nin ele alındığı bu araştırma; araştırmanın metodolojisi, derginin ele alındığı bağlam, peşinde olduğu sorular ve vardığı sonuçlar bakımından pek çok konunun gündeme gelmesine katkı sağlamaktadır. Öncelikle, derginin, çeşitli edebiyat kanonlarına sahne olduğu, birtakım etkenlerle bu kanonları yeniden ürettiği görülmektedir. Ayrıca küresel ve ulusal çapta yaşanan toplumsal hareket ve olayların farklı açılardan yansıtıldığı, bu bağlamda birtakım söylemlerin edebiyat kanonları üzerinden pazarlandığı ifade edilebilir. Öte yandan muhafazakârlığın temel ilkelerinin, 2019'a kadarki sayılarda aksi yöndeki özneleştirme biçimleri nedeniyle çoğunlukla temelden sarsıldığı, 2019'da ise söz konusu ilkelerin istisnalar hariç olmak üzere yeniden üretildiği görülmektedir. Yine, ilkelere şartlar ve çıkarlara göre bağlı kalındığı, duruma göre bu ilkelerin yok sayıldığı söylenebilir. Öte yandan derginin söz konusu sayı minvalinde baskınlığı görülen genel yayın politikasına ters düşen söylemlerin aynı sayıda reklam alanlarında yeniden üretilerek tutarsız bir tavır sergilendiği görülmektedir. Ayrıca özne ve iktidar ilişkilerinin bazı yerlerde ters-yüz edilerek direniş söylemlerinin yükseldiği, bazı yerlerde özneleştirme biçimlerinin tamamen kabul edildiği anlaşılmaktadır. Son olarak ilkelere elde edilen verilerin çeşitli nedenlerden dolayı bazı yıllarda arttığı bazı yıllarda da azaldığı ve birtakım özneleştirme biçimlerinin yansıtılıp bazılarının eleştirdiği görülmektedir.

Öncelikle *Sabitfikir*'de dönem, sayı, yazar ve yönetim faktörleri bağlamında farklı edebiyat kanonları yeniden üretilmektedir. Genellikle Hegelci tarih anlayışıyla kanon meselesi tek sesli ya da devlet kaynaklı olarak görülmesine rağmen Foucaultcu perspektiften bakıldığında mikro tarihler ve minör edebiyat kanonlarının da varlığı ortaya çıkarılabilmektedir. Türkiye'deki Ülkücü/ Milliyetçi/ Turancı, Marxist, İslamcı, Kemalist edebiyat kanonu şeklinde daha önce Selçuk Çıkla (2008) tarafından belirlenmiş edebiyat kanonları listesine göre bazı farklılıklar dikkati çekmektedir. *Sabitfikir*'de Anti-Otoriteryan, İslamcı, Marxist, Queer, Feminist, ataerkil, Yeni Osmanlıcı, Minör Tarih edebiyat kanonları yeniden üretilmektedir. Edebiyat kanonlarının üretiminde insanların çeşitli şekillerde normalize edildiği, *değer* olarak addedilenlerin dışında kalanların ötekileştirildiği anlaşılmaktadır. Bu durum her edebiyat kanonu için mümkündür. Örneğin ataerkil ideoloji kendi öznelere üretirken, feminist edebiyat kanonu da buna mukabil kendi öznelere üretmekte, her ikisi de insanları çeşitli şekillerde özneleştirmekte ve duruma göre birbirine karşı direniş söylemine girebilmektedir. Öyleyse araştırmanın girişinde belirtilen iddialarından biri olan dergilerin birtakım hakikat rejimlerinin yeniden üretiminde *süper-panoptikon* olduğu iddiası doğrulanmaktadır.

Okurlardan beklenen söz konusu hakikat oyunlarına bakıp o bağlamdaki normalizasyona göre davranmasıdır. Söz konusu edebiyat kanonları derginin farklı sayılarında artış ya da azalış göstermektedir. İlk olarak Yeni Osmanlıcı kanonun daha az üretildiği söylenebilir. Marxist kanon, 2013 ve 2014'te Türkiye'deki toplumsal olaylardan hareketle ağırlık kazanmakta, sermayenin çıkarı ilkesi bağlamında yeniden üretilmektedir. İslamcı edebiyat kanonu ilk sayılarda tanıtımlarda reddedilirken reklamlarda ve 2019 sayılarında ise hem tanıtım hem reklam alanlarında yeniden üretilmektedir. Feminist kanonun derginin geneline yayıldığı görülürken 2019'da birkaç sayıda bu durum istisna arz etmektedir. Son olarak queer edebiyat kanonu derginin özellikle ilk yıllarında yoğunlaşmaktadır. Söz konusu söylemlere derginin farklı sayılarında rastlandığı gibi birbirine tezat teşkil edecek şekilde aynı sayı içinde de rastlanmaktadır. Bu durum dergi içinde birden fazla kanonun aynı anda üretildiğini göstermektedir.

Kanonların yeniden üretimi ya da görmezden gelinmesinin nedenlerinin temelinde küresel ve ulusal çaptaki akım ve politikalar ile derginin iki farklı medya sahipliğinde bulunmuş olması vardır. Örneğin İslamcı edebiyat kanonu üretiminde 1980 sonrası tüm dünyada artan, ulusal çapta da 2000'lerde benimsenen neoliberal muhafazakârlığın etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle yaklaşık 2019'a kadarki sayılarda -tanıtım alanlarında eleştirilse de- reklam sayfalarında dini söylem içerikli kitaplar yer alır. Son on beş sayıda İslamcı edebiyat kanonunun reklam alanlarından taşarak birdenbire derginin büyük bir kısmını kaplamaya başlamasının nedeninin de medya sahipliğinin bir öncekine göre daha muhafazakâr olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Marxist kanon da dünya genelinde artan sağ hareketlere karşı kendi öznelerini üreterek dergide yer alırken, bu kanon kapsamına girebilecek normalizasyon derginin ilk yıllarına ait sayılarda görülmektedir. Neoliberal muhafazakâr söyleme karşı direniş özelliği taşıyan Marxist söylem de kendi öznelerini inşa ederek bir *normal* yaratmaktadır. Queer edebiyat kanonunun artmasının nedeni olarak uluslararası şirketlerin LGBTI+ hareketi desteklemesi düşünülmektedir. Artan bu hareketlerle Queer edebiyat kanonunun görünürlüğü ve yeniden üretimi, fikir açısından daha liberal olan sermaye sahipliğinin yönetimine denk gelmektedir. 2019'da sadece bir veriye rastlanmasının nedeni olarak derginin değişen yazar kadrosuyla yeni yönetimin muhafazakâr bir sermayenin eline geçmesi düşünülmektedir. Feminist edebiyat kanonunun derginin neredeyse tamamına yayıldığını söylemek mümkündür. Bunun da temel nedeninin yine dünya genelinde artan feminist hareket ve neoliberal muhafazakâr politikalarda kadının ataerkil özneleştirme biçiminin yeniden üretilmesine karşı bir direniş olduğu söylenebilir. Ancak 2019'daki birkaç istisnai veride yer alan ataerkil ideolojinin üretiminin, Türkiye'de başta KADEM olmak üzere feminist özneleştirme biçimlerini kabul etmeyen direnişçi bir hareketin yansıması olduğu düşünülmektedir.

Muhafazakârlık ilkeleri ilk iki yılda anti-muhafazakâr söylemlerin normalizasyonları ağır bastığı için temelinden sarsılırken, sonraki yıllarda bu vurgu sönümlenip, 2019'da söz konusu ilkeler çoğunlukla yeniden üretilmektedir. Örneğin dine bağlılık açısından bakıldığında ilk sayılarda dinin güncellenmesi gerektiği belirtilip, Tanrı'nın varlığı sorgulanırken özellikle 2018'in

son üç sayısı ile 2019'a ait dergilerde dine bağlılık konusunda daha kararlı olduğu görülmektedir. Benzer şekilde otoriteye itaat ilkesi özellikle ilk yıllarda sarsılırken daha sonra sönümlenmekte ve son sayılarda muhalif bir söyleme neredeyse hiç rastlanmamaktadır. İlk sayılardaki normalizasyonda insanlar *asi, isyankâr, sorgulayan* vb. şekillerde normalize edilirken, ikinci dönemde bu kapsamda bireylerin söz konusu şekillerde özneleştirilmesine hiç rastlanmamakta, bu özneleri üreten kitaplara dair tanıtımlar görülmemektedir. İlkelerin ilk yıllarda sarsılıp son on beş sayıda yeniden üretilmesine bir başka örnek olarak homofobi ve queer bölümünden elde edilen veriler gösterilebilir. Özellikle ilk yıllara ait sayılarda üretilen Queer edebiyat kanonu ile bu yöndeki normalizasyon muhafazakârlığın aile kurumunu temelinden sarsmaktadır.

Sabitfikir'de kendisini muhafazakâr olarak tanımlayanların eylemlerinin, muhafazakârlığın temel ilkelerine pek uymadığı yönünde veriler özellikle ilk sayılarda elde edilmiştir. Örneğin tarihe bağlılık ilkesinin yaratılan taraflara göre değişebileceği ve tarihe istenen yönleriyle bağlı kalılabildiği, bu noktada da *liberal esinti* olarak tanımlanabilecek hususlardan faydalandığı görülmektedir. Muhafazakârlık mevcut şartlara göre en uygun kalıbı aldığından tarihin de bu bağlamda yeniden üretildiği hatta *piyasa oluşturma gayretiyle* liberalleştiği söylenebilir. Bu da aslında muhafazakârlığın neoliberalizmle birleşmesinin bir neticesidir. Öte yandan derginin özellikle ilk yıllara ait sayılarında ötekileştirilen kimliklerin yer aldığı tarihsel süreçlerle neredeyse hiçbir zaman yüzleşilmediği ve bu nedenle söz konusu vakaların birer *travma* olarak sürdüğü belirtilmektedir. Bu da tarihin aslında kurgulandığı, onun mevcut söylemler kapsamında görmezden gelinmesi *gereken* yönlerinin görünmez kılındığını, dolayısıyla tarihe bağlılık ilkesinin sorgulanabilirliğini göstermektedir. Son sayılarda üretilen hakikat söyleminde ise bu tarz bir sorunsallaştırmaya rastlanmamaktadır. Benzer şekilde aileye bağlılık ilkesinin de yine şartlara göre değiştiğini görebilmek mümkündür. Bir yandan neslin devamlılığı için kadın ve erkeğin aile haline gelerek üremesi meşru kılınıp queer kimlikler lanetlenirken ilk sayılardan birinde yer alan Pozantı Cezaevi'nde erkek çocuklarına tecavüz edilmesi ve faillerine yönelik hiçbir davanın açılmamasına¹⁶⁶ yönelik haber, yine bu ilkenin ilkeyi ortaya koyanlarca uygulanmadığını ve bu konuda tutarsızlık sergilendiğini göstermektedir. Sonraki yıllarda, özellikle 2019'daki verilere göre böylesi bir sorunsallaştırmaya dair veriye rastlanmamakta ve söz konusu ilkeler yeniden üretilmektedir.

Derginin tanıtım ve eleştiri metinlerinde ağırlıklı olan yayın politikalarına zıt söylemler içeren eserler reklam sayfalarında tanıtılmaktadır. Örneğin, bir yandan düşünce açısından liberal söylem ağır basarken bir yandan muhafazakâr söylemi üreten eserler tam sayfa reklamlarda yer almaktadır. Bir başka örnekle, tanıtım ve eleştirilerde dinin *dogmalardan* ibaret olduğu belirtilirken, yine aynı sayıda dini kitaplar yayınlayan bir yayınevinin ibadet, namaz, İslam'da aile,

¹⁶⁶ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=46548 (09.06.2020).

Kuran-ı Kerim okumanın önemi, Allah'a dua etmek gibi meseleleri ele alan kitapların reklamları yer almaktadır. Kapitalist kâr mantığının devrede olduğunu gösteren bu veri ile tüketim kültürü eleştirisi yapan metinler de birbiriyle çelişmektedir. Dolayısıyla derginin söylem konusunda bir tutarlılığı olduğundan söz edilemez. Türkiye'nin en büyük zincir kitap mağazası olan D&R'ye bağlı İdefix'in bünyesinde çıkan bu dergiyi kapitalist çıkarların dışında değerlendirmek mümkün değildir. Geniş bir kitleye hitap ediyor olması, çeşitli söylemleri üreten yayınevlerinden reklam almasını sağlamaktadır. Bu reklamların derginin genel yayın politikasına uyup uymamasına dikkat edilmemekte, reklamlardan elde edilecek kâra bakılmaktadır. Öyleyse *Sabitfikir*'in hakikat söylemlerinin oluşturduğu kanonlardan şartlara göre uygun olanını seçip ürettiği görülmektedir. Söz konusu dikotomilerin bir yapısökümü olan araştırma, post-truth çağda kitlelerin yönlendiriliyor olduğunu yeniden göstermiştir. Bu noktada dergi her ne kadar içinde kapitalizm eleştirisine dair metinler buldursa da yine çeşitli dikotomiler yaratarak buradan kendine çıkar sağlayan kültür endüstrisinin araçlarından biridir. Bu da Türk Dili ve Edebiyatı alanındaki tezlerin inceleme nesnelere fikir dergisi olarak anılan *Kadro*¹⁶⁷ veya *Ayşe* gibi dergilerden farklı olarak *Sabitfikir*'in tek bir söylemi ya da edebiyat kanonunu üretmediğini, farklı kesimlere hitap edilerek kapitalist kâr mantığının devrede olduğunu göstermektedir.

Dergide özne ve iktidar ilişkilerinin ters yüz edilmesi hakkında da bir takım sonuçlara varılmıştır. Söz konusu ilkeler bağlamında analiz edilen verilere göre iktidar söylemlerinin yaratılan özneler tarafından olduğu gibi kabul edildiği, bazı durumlarda da reddedildiği görülmektedir. Örneğin dine bağlılık ilkesi kapsamında 2019'a ait sayılarda dini-tasavvufi söylem bağlamında çoğunlukla makbul özneler ön plana çıkarılmakta, özneliği reddedenlere *-kör* olarak özneleştirildikten sonra- nadir olarak yer verilmektedir. Reddeden öznelik biçimlerine, dini ilkelerin sorgulanamazlığından dolayı pek yer verilmediği düşünülmektedir. Bir başka örnek olarak geleneğe bağlılık ilkesindeki veriler dikkat çekmektedir. İlk olarak ataerkinin inşa ettiği öznelerin dergi kapsamında çoğunlukla reddedildiği görülmektedir. Ancak red sırasında yükselen direniş söylemi bağlamında ataerkil normalizasyon tersine çevrilip bu sefer feminist retorikten yeni özneler yaratılmaktadır. Özne ve iktidar ilişkilerinin ters yüz edilmesinde tanıtımlarda sözü edilen eserlerdeki karakterlerin söylemsel ifade ve pratikleri söz konusu olduğu gibi metni kaleme alan yazarın da rolü büyüktür. Söyleşi ya da tanıtımlarda mevcut söylemlerin özneleştirme biçimlerinin kabul edilip öznelerin yeniden üretilmesi yansıtıldığı gibi, metinleri kaleme alan yazarlar da bu sürece dâhil olup o iktidarları özneleştirmektedir. Örneğin tanıtımda bahsi geçen roman karakterleri ataerkil hakikat söylemini üretirken, bu sefer yazar da o kişiyi feminist retorikten özneleştirmektedir. Böylece bir metin aynı anda hem ataerkil söyleme hem feminist söyleme, yani iki farklı hakikat oyununa sahne olabilmektedir. Bu da Michel Foucault'un *Kelimler ve Şeyler*'de üzerinde durduğu *Las Meninas* adlı tabloyu akla getirmektedir. Bakan ve bakılanın sürekli yer

¹⁶⁷ Fikir ve iktisat dergisi olarak anılan *Kadro* dergisi YÖK Tez Sistemi'ndeki sonuçlara göre sadece Türk Dili ve Edebiyatı anabilim dallarında değil, Sosyoloji, Kamu Yönetimi, Ekonomi ve Gazetecilik gibi anabilim dallarında da çalışılmaktadır.

değiştirdiği ve hiçbirinin sabit ve kâim olmadığı bu düzlemin aynı dergideki veriler için de söz konusudur. O halde tanıtımların aslında sadece tanıtım olmadığı ele alınan eserlerin sadece okunması için tavsiye edilmediği, bir yandan da birtakım söylemlerin üretilmesinde araçsallaştırıldığı anlaşılmaktadır.

Analiz bölümünde araştırılan ilkelerden ilki modernitenin eleştirisidir. Modernizme tarihsel süreç açısından ilk defa karşı çıkan muhafazakârların söz konusu eleştirisinin nedeni toplumsal ilişkilerin zayıflamasıdır. Tarihsel süreçte daha sonra ortaya çıkan postmodernizm, varoluşçuluk gibi akımların modernizm eleştirisine bu şekilde katılan muhafazakârlık modernitenin ortaya çıkardığı bireyin genel itibarıyla *yalnız, silik, pasif* vb. şekillerde üretilmesini eleştirmektedir. Elde edilen veriler bağlamında bireyin söz konusu şekillerde eleştirilmesine en yoğun biçimde 2019'a ait sayılarda rastlanırken, daha önceki sayılarda bu yöndeki veriye sadece bir kere rastlanmaktadır. Öte yandan insanın bir birey olarak kazanımları ve *kendiliğini gerçekleştirme*sine dair verilerin 2011-2018'e ait sayılarda fazla olması, kendisini birebir modernizm övgüsü olarak göstermese de modernizmin ürettiği bireyin yapabileceği şeylerdir. Bu nedenle söz konusu veriler muhafazakârlığın ideal toplum tasviri için uygun sayılmaz. Ayrıca postmodern süreçte modernite öncesi bazı unsurların güncellenerek yeniden gündeme getirilmesi dergide muhafazakârlığın söz konusu ideal toplum hayali şeklinde değerlendirilebilir.

Otoriteye itaat ilkesi derginin 2011-2016 arasındaki döneme ait sayılarında temelinden sarsılırken 2016-2019'da ne muhalif söylem ne de itaat söyleminin üretimine rastlanmaktadır. Muhafazakârlığın en temel ilkesi denebilecek bu ilkenin ilk yıllardaki sayılarda yoğunlaşma nedeni *Sabitfikir*'in yayın dünyasına adım attığında böylesi bir politikayı benimsiyor olmasından kaynaklanabilir. 2016'nın sonu itibarıyla ise muhalif bir söylem görülmemesinin nedeninin Temmuz 2016'da ilan edilen OHAL'den kaynaklandığı düşünülmektedir. Genel olarak bu ilkeye bakıldığında insanların *asi, isyankâr, devrimci, sorgulayan* vb. şekillerde idealize edildiği görülmektedir. Muhafazakârlığın ürettiği *itaatkâr, uysal* öznelerin karşısında tam aksi yönde bir özneliğe uymayanlar da *asalak, köle, otoriteye yapışık* olarak üretilmektedir. Distopyalar da bu bağlamda değerlendirilip otoriteye itaatin ne gibi sonuçlar doğuracağı bağlamında ele alınıp tanıtılmakta hatta distopya romanlar okumak muhalif bir direniş eylemi sayılmaktadır.

Dine bağlılık ilkesine bakıldığında verilerin derginin tamamına yayıldığı ancak ilk yıllarda bu ilkenin sarsıldığı, 2018 itibarıyla yeniden üretildiği görülmektedir. Bunda derginin yeni yönetiminin etkisi olduğu düşünülmektedir. Öte yandan ilk yıllara ait sayılarda söz konusu ilke eleştirilirken onu üreten kitapların reklam alanlarında yer alması da bir tutarsızlıktır. Normalizasyona bakıldığında öncelikle derginin tüm sayılarında bir istisna hariç dinin makbul öznelerine yönelik olumsuz bir söylem üretilmediği özellikle vurgulanmalıdır. Ancak 2018-2019 yıllarındaki sayılarda dinî normalizasyona uymayanların ötekileştirildiği görülmektedir. Ayrıca söz konusu normlara uyanlar *kendini bilen, gerçek mü'min, kurtuluşa eren* vb. şekillerde idealize edilip

özneleştirilmektedir. Öte yandan ilk sayılarda dini söylemin çeşitli pratik ve ifadelerle ötekileştirdiği kişilere dair haberler aktarılıp bu insanların görüşlerinden dolayı ötekileştirilmesi eleştirilmektedir. Ayrıca az rastlansa da bu yıllara ait sayılarda insanlar dini sorgulayan kişiler olarak özneleştirilmektedir.

Geleneğe bağlılık ilkesine bakıldığında ataerkil geleneklerin birkaç istisna hariç olmak üzere derginin neredeyse tamamında eleştirildiği ve bu bağlamda feminist edebiyat kanonunun baskın olduğu söylenebilir. 2019 sayılarında çok az rastlanan ataerkil ideolojiye ait özneleştirme biçimlerinde genel olarak kadınlar; *anne, namuslu, evinin hanımı* vb. şekillerde üretilmektedir. Daha yaygın olan feminist edebiyat kanonuna göre kadınlar *özgür, istediğini yapabilen, anne olmak zorunda olmayan, kendi cinselliği olan* kişiler şeklinde özneleştirilmekte ve kamusal alanda varlığının artması gerektiği belirtilmektedir. Üç alt başlıkta incelenen bu bölümde dergideki genel söylem kadının ataerkil tüm normalizasyonu reddetmesi gerektiği yönündedir. Mevcut geleneklerin kadını *ikinci cins* olarak yeniden ürettiği vurgulanıp bu öznelere Lilith gibi bir karşı çıkış beklenmektedir. 2019'daki bir sayıda ise Lilith günahkâr ve cehennemlik olarak özneleştirilmekte yine bu dönemde ataerkil söylemin nisbeten ağırlık kazandığına şahit olunmaktadır.

Aileye bağlılık ilkesine bakıldığında derginin tamamına yayılan bir aile reddiyesinden söz etmek mümkündür. Aile bireyleri *mahkûm, kanser* vb. şeklinde özneleştirilip aile kurumu sorgulanmaktadır. Bir altbaşlık olan "Homofobi ve Queer" bağlamında elde edilen veriler derginin ilk yıllarına ait sayılarda yoğunlaşmaktadır. Dergide homofobik söylem üretilmezken, LGBTI+ bireylere yönelik çeşitli özneleştirme biçimleri yansıtılıp eleştirilmektedir. Ayrıca bu bireylerin toplumda özgürce yaşaması gerektiği ve diğerlerinden bir farkının olmadığı vurgulanmakta, hatta bu konuda homofobik söylem üretenlerin kendi eylemleri sorgulanmaktadır. Söz konusu bireylere yönelik nefret söylemlerinin ve muhafazakâr görünümün altında başka nedenlerin yattığı belirtilmektedir. Derginin ilk yıllarına ait sayılarda yapılan bu sorgulamaya göre özün yerini taklit almaktadır. Bizanslı ikonaklastların kırarak yok ettiği şey özün yerini alan ikonlardır. Benzer şekilde muhafazakâr imgelerin aşırı üretimiyle aslından uzaklaştığı ve şuanda yaşanan şeyin başlangıçta belirli ilkeler doğrultusunda ortaya çıkan muhafazakârlığın bir simülasyonu olduğu ifade edilebilir.

Sermayenin çıkarı ilkesine bakıldığında, kentsel dönüşüm, ekoeleştirme ve tüketicilik bağlamındaki verilerin çeşitli nedenlerle artıp azaldığına şahit olunmuştur. Ulusal çapta artan kentsel dönüşüm planlamaları derginin ilk yıllardaki sayılarında yansıtılmış daha sonra ise bu tarz bir veriye 2019'da bir defa Doğu-Batı karşıtlığı bağlamında rastlanmıştır. İlk yıllardaki söz konusu verilerde siyasal iktidarın insanları *suçlu, kaygı verici, mikrop* vb. şekillerde üretmesine karşılık siyasal iktidar ve sermaye sahipleri *ceberut, canavar, katil*, vb. şekillerde özneleştirilmektedir. Doğanın liberalleşmesi altbaşlığında yine ilk yıllarda siyasal iktidarla sermayedarlara yönelik *ekosuçlu, cani* gibi daha vurucu bir özneleştirme söz konusu iken son yıllara doğru bu söylem

sönümlenmekte; doğanın kirlenmesi ve yok edilmesinde tek başına bireyin doğa ile ilişkisi kapsamındaki romanlara ağırlık verilmektedir. Tüketici bireyle ilgili bölümde neoliberal söylemin *özgür* olarak ürettiğini söylediği tüketici özneliğin yapısöküme uğratılıp aslında birer *zombi*, *hedef kitle*, *şablon* vb. şeklinde özneleştirildikleri görülmektedir.

Tarihe bağlılık ilkesine bakıldığında çeşitli özneleştirme biçimlerine şahitlik edilmektedir. Son dönemlerde Türkiye’deki Yeni Osmanlıcı akımın derginin genelinde yaygınlık kazandığı ve bu minvalde insanların *Osmanlı torunu* olarak özneleştirildiği, reklam alanlarındaki kitaplar ve onlara dair kısa ifadelerde görebilmek mümkündür. Aynı sayıda *Osmanlı torunu* olmak özneliğinin reddedildiğine hatta Osmanlıların da muhafazakâr söylemin aksi yönünde özneleştirildiğine şahit olunmaktadır. Bu durum reklam alanları ve tanıtım metinleri arasındaki genel tutarsızlıklardan biridir. Öte yandan tarihe bağlılık konusu kendisini muhafazakâr addedenler ile muhafazakâr addetmeyenlerde farklı şeylere bağlılık olarak tespit edilmiştir. Örneğin muhafazakâr söylemde tarihe bağlılık daha ziyade Osmanlı döneminin fetih, cihat vb. dönemleri ile Fatih, I. Süleyman ve gibi padişahlara bağlanırken, minör hakikat söyleminde muhafazakârların görmezden geldiği Dersim, Maraş, Sivas Katliamı gibi meseleler ön plana çıkarılmakta, toplum tarafından ötekileştirilen ve çeşitli şekillerde özneleştirilen Kürt, Alevi, Ermeni, Rum gibi kimlikler de bu *vatanın bir parçası* olarak özneleştirilip söz konusu vakalarla yüzleşmek gerektiği vurgulanmaktadır.

Hâsılı, *Sabitfikir*’in, küresel ve ulusal çapta üretilen birtakım hakikat söylemlerine sahne olduğu görülmektedir. Elbette bu durum sadece *Sabitfikir*’e has değildir. Araştırmanın, edebiyat dergilerinin hakikat söylemlerine göre şekillendiğini göstermesi bakımından sonraki çalışmalara da faydası olacağı düşünülmektedir. Ayrıca dergilerin edebiyat sosyolojisi açısından büyük malzeme sağladığı, onu *ortamdan* bağımsız düşünmemek gerektiği bu araştırmayla bir kere daha gösterilmiştir. Yine dergilerin birer *süper-panoptikon* olduğu ortaya konarak, okurların farklı normalizasyonlara şahit edilip onların istedik kitlelere dönüştürülebileceği de vurgulanmakta ve sonraki çalışmalara bu noktada bir kapı aralanmaktadır. Öte yandan eğer varsa yaşayan bir edebiyat dergisinin incelenemeyeceği yönündeki iddiaların da tekrar gözden geçirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Zira içinde yaşanan çağa tanıklık eden dergilerin şu anda bize neler söylediği, geçmiş on yıllardaki dergilerin söyledikleri kadar önemlidir. Bu önemin anlaşılmasında araştırmanın naçizane bir katkısı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca araştırma, Türk Dili ve Edebiyatı sahasında yapılan lisansüstü tez çalışmalarının savunmalarında şahitlik edildiği gibi, Yeni Türk Edebiyatı ve Halk Bilim kürsülerinde gazete ve dergi gibi süreli yayın üzerine yapılan çalışmalarda araştırma sorusu, araştırmanın iddiası, araştırmanın dayandığı kuram ve metodoloji sorunlarına bir çözüm önerisi sunmaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Abay, Önder (2015), “Bavul Dergi Raflarda!”, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/373779/Bavul_Dergi_raflarda_.html (01.08.2019).
- Acar Savran, Gülnur (2013), **Beden, Emek, Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin**, Kanat Kitap, İstanbul.
- Açık Turğuter, Ebru (2018), “**Türkiye’de Yeni Muhafazakârlığın Polisiye Romanlar Üzerinden Analizi**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Adıgüzel, Güven (2019), “Merak Bir Devrimcinin Hazırlığıdır; Kırk Hadis’ten Bize Kalan”, **Sabitfikir**, 102, 40-41.
- Adorno, Theodor (2000), **Minima Moralia**, (Çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan), Metis Yayınları, İstanbul.
- (2006), **History and Freedom**, 1964-1965, Rolf Tiedemann (Ed.), Polity Press, Cambridge-United Kingdom.
- (2011), **Kültür Endüstrisi: Kültür Yönetimi**, (Çev. Nihat Ülner vd), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Adorno, Theodor ve Horkheimer, Max (2014), **Aydınlanmanın Diyalektiği**, (Çev. Nihat Ülner vd), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Akalın, Mehmet (2016), “Kentsel Dönüşüm Projelerinin Suç Oranlarına Etkilerinin Değerlendirilmesi: Ankara/Altındağ Örneği”, **Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 5(9), 5-33.
- Akar, Mustafa (2019a), “Kuzey Avrupa Edebiyatı”, **Sabitfikir**, 95, 3.
- (2019b), “Kediler Krallara Bakabilir”, **Sabitfikir**, 96, 3.
- (2019c), “Bir Son Duygusu”, **Sabitfikir**, 100, 3.
- (2019d), “Anna Karenina’yı Kim Öldürdü?”, **Sabitfikir**, 104, 3.
- (2019e), “Kaplumbağaların Müdafaası”, **Sabitfikir**, 105, 24-25.
- Akbulak, Esra Nur (2019) “Türk Romanın Ara Yüzleri ve Haver”, **Sabitfikir**, 95, 62.
- Akdede, Sacit Hadi (2014), **Devlet Sanat İlişkisi: Sanatın Politik Ekonomisi**, Efil Yayınları, Ankara.

- Akdoğan, Pelin (2013), **Türkiye’de Çok Partili Dönemde Radyo ve İktidar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akdoğan, Yalçın (2004), **AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Akgün, Ertuğrul Emin (2019), “Kusursuz Gerçek”, **Sabitfikir**, 101, 26-27.
- Akkuş, Hale Nur (2017), “**Eşcinsel Erkeklere Yönelik Ayrımcılığı Yeniden Üreten Heteroseksist Bakış**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksakal, Hasan (2010), **Türk Politik Kültüründe Romantizm**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aksoy, Erman ve Güzey Kocataş, Özlem (2017), “Gecekondu Alanlarında Uygulanan Kentsel Dönüşüm Projelerinin Meşruiyet Zemini Olarak Yoksulluk ve Suç”, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, 7(14), 275-295.
- Aktay, Yasin (2006), “İslâmcılıktaki Muhafazakâr Bakiye”, (Ed.) Tanıl Bora ve Murat Gültekin, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, içinde (346-360), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akıylmaz, Öznur ve Köksalan, M. Emre (2016), “Türkiye’de İslami Feminizm ve Kadın Kimliğinin Yeniden İnşası”, **Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi**, 24(2), 126-145.
- Alpman, Polat (2019), “Sivil Toplum vs. Neoliberalizm: Doğaya Dâhil Olmak” <https://www.sivilsayfalar.org/2019/08/08/sivil-toplum-vs-neoliberalizm-dogaya-dahil-olmak/> (05.04.2020).
- Althusser, Louis (2014), **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, (Çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Altınbaş, Deniz (2006), “Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm”, **Kadın Araştırmaları Dergisi**, 9, 21-51.
- Amin, Samir (2006), **Modernite, Demokrasi ve Din: Kültüralizmlerin Eleştirisi**, (Çev. Fikret Başkaya vd), Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara.
- Anar, Turgay (2013), “Türk Edebiyatında Edebiyat Kanonu: Kanon, Kanona Girmek ve Kanona Müdahale”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri**, 1, 40-78.
- Anderson, Benedict (1995), **Hayali Cemaatler: Milliyetçilerin Kökenleri ve Yayılması**, (Çev. İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul.
- Argunşah, Hülya (2009), Milli Edebiyat, Ramazan Korkmaz (Ed.) **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı**, içinde (183-236). Grafiker Yayınları, Ankara.

- Arribas-Ayllon and Walkerdine Valerie (2008), “Foucauldian Discourse Analysis”, **Qualitative Research in Psychology**, Ed.Carla Willig and Wendy Stainton-Rogers, *içinde* (91-108), Sage Publication, Los Angeles.
- Arslanbenzer, Hakan (2015), “Komünist Hikmet Kıvılcımlı Da, Milliyetçi Erol Güngör De Sahiplendiğimiz Fikir Adamlarıydı”, Selçuk Küpçük (Haz.), **Türkiye Edebiyat Dergileri Atlası**, *içinde* (16-23), Cümle Yayınları, Ankara.
- Artun, Ali (2015a), “Çağdaş Sanat ve Kültüralizm”, **Çağdaş Sanat ve Kültüralizm**, 2. Baskı *içinde* (17-52), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Artun, Ali (2015b), **Çağdaş Sanatın Örgütlenmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aslan, Sümeyye Güllü (2018), **A Foucauldian Reading of Power in Harry Potter Series: Speciesism And Discrimination Based on Blood Status**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, Tahir (2012), **Foucault’da Özne ve İktidar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Assmann, Jan (2015), **Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik**, (Çev. Ayşe Tekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Ateş, Seda (2018), “Hayatta Kalmanın Aritmetiği” **Sabitfikir**, 85, 36.
- Atik, Egem (2015), “Zabel Yesayan Buradaydı”, **Sabitfikir**, 54, 60.
- Ayan, Vahdet Mesut (2019), **AKP Devrinde Medya Âlemi**, Yordam Kitap, İstanbul.
- Ayata, Sencer (2003), “Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı”, (Haz.) Hayrullah Doğan ve Müge Gürsoy Sökmen, **Kültür Fragmanları**, *içinde*, (37-56), Metis Yayınları, İstanbul.
- Ayşe’nin Kitap Kulübü (2012), “Neden Jane Austen?” **Sabitfikir**, 12, 28-29.
- Badinter, Elisabeth (2011), **Kadınlık mı Anelik mi?** (Çev. Ayşen Ekmekci), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bahar, Melek (2018), “Y Kuşağında Cinsellik Algısı İncelemesi: İzmir Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baker, Ulus (2006), “Muhafazakâr Kisve”, Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.) **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, *içinde* (101-104), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bali, Rıfat N. (2015), **Tarz-ı Hayattan Life Style’a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Başaran, Ahmet Edip (2019a), “Sen Güldün, Sonuçlar Açıklandı”, **Sabitfikir**, 92, 30-31.
- (2019b), “Alışveriş Listesi”, **Sabitfikir**, 93, 42-43.

- (2019c), “Kaosa Karşı Sadelik Öneren Şiirler: Çiçekli Yazma”, **Sabitfikir**, 95, 54-55.
- (2019d), “Bir Şairin Gözlerinde Yeryüzü Rüyası”, **Sabitfikir**, 100, 52-53.
- (2019e), “Nuri Pakdil’in Şahitliği”, **Sabitfikir**, 105, 12-13.
- Başat, İsmail Mert (2006), **Buyruk ve İtaat: Kültür Sanat ve İktidar**, Everest Yayınları, İstanbul.
- Baudrillard, Jean (1995), “Bir Tüketim Kuramı Üzerine”, (Çev. Osman Olcay Kural), **Cogito**, 5, 89-102.
- (2009), **Gösterge Ekonomi Politîğın Hakkında Bir Eleştiri**, (Çev. Oğuz Adanır), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- (2011), **Baştan Çıkarma Üzerine**, (Çev. Ayşegül Sönmezay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- (2012), **Kötülüğün Şeffaflığı: Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme**, (Çev. Işık Ergüden), Ayrıntı Yayınlar, İstanbul.
- Bayer, Burcu (2019a), “Ötekine Dönüştüren Çöl”, **Sabitfikir**, 95, 14-15.
- (2019b), “Yetimlik, Güçsüzlük ve Hınç Hakkında”, **Sabitfikir**, 96, 22.
- Bedir, Ahmet Cemil (2015), **Türk Edebiyatı Dergisi Hakkında Bir Değerlendirme Çalışması: 1-86. Sayılar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bek, Güler (2007), **1970-1980 Yılları Arasında Türkiye’de Kültürel ve Sanatsal Ortam**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Belge, Murat (2009), “Türkiye’de Kanon”, **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, içinde (81-93), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Beneton, Philippe (1991), **Muhafazakârlık**, (Çev. Cüneyt Akalın), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Benjamin, Walter (2016), “Teknik Olarak Kopyalanabildiği Çağda Sanat Yapıtı”, (Çev. Musatfa Tüzel vd.), **Sanat-Siyaset içinde** (91-129), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bereketli, Elif (2011), “Benim Rahatsız Olduğum Bir Kitap, Başkasının İhtiyacı Olamaz” **Sabitfikir**, 5, 19-20.
- (2013a), “10 Soruda Kitap Sansürleri”, **Sabitfikir**, 24, 10-12.
- (2013b), “Editör’den”, **Sabitfikir**, 30, 1.
- Bergen, Lütfi (2012), Emek-Din İlişkisi ve Kültür: Sınıftan Cemaate, **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, 1(2), 116-133.
- Berger, John (2017), **Görme Biçimleri**, (Çev. Yurdanur Salman), Metis Yayınları, İstanbul.

- Berktaş, Fatmagül (2012), **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hıristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım**, Metis Yayınları, İstanbul.
- Berman, Marshall (2013), **Katı Olan Her şey Buharlaşıyor**, (Çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bıçakcı, Hakan (2011), “Kalp Şeklinde Tezgâh”, **Sabitfikir**, 1, 67.
- (2013), “AVM Çölünden Vaha Manzaraları” **Sabitfikir**, 28, 14-15.
- (2013a), “Karakter Pazarı” **Sabitfikir**, 23, 27-33.
- (2014), “Hayatımız Distopya: Karşı Ütopyanın Taksisiyim”, **Sabitfikir**, 44, 22-27.
- (2015), “Aile Salonumuz Yoktur”, **Sabitfikir**, 55, 52-53.
- Bilgin, Vedat (2003), “Popüler Kültür ve Din”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, 12, 193-214.
- Bora, Nihan (2016), “Küllerinden Doğdu: Yeni Dergicilik” <http://nihanbora.com/haber/kullerinden-dogdu-yeni-dergicilik/> (04.05.2019).
- Bora, Tanıl (1997), “Muhafazakârlığın Değişimi ve Türk Muhafazakârlığında Bazı Yol İzleri”, **Toplum ve Bilim**, 74, 6-30.
- (2009), “Analar, Bacılar, Orosplar: Türk Milliyetçi-Muhafazakâr Söyleminde Kadın (Der.) Ahmet Öncü, Orhan Tekelioğlu, **Şerif Mardin'e Armağan**, içinde, 241-281, İletişim Yayınları, İstanbul.
- (2017), **Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- (2018), **Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık ve İslamcılık**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bora, Tanıl ve Onaran, Burak (2006), “Nostalji ve Muhafazakârlık: Mâzi Cenneti”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık** (Ed. Tanıl Bora ve ...) içinde (234-260), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bourdieu, Pierre (2009), “Sınırsız Sömürü Ütopyası”, (Çev. Uğur Selçuk Akalın), Gülsüm Akalın, Uğur Selçuk Akalın (Ed.), **Neoliberal İktisadın Marxist Eleştirisi**, içinde (23-31), Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Bozdoğan, Elif (2013), “**Michel Foucault’da Söylem Bilgi ve İktidar İlişkisi**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozkurt, Abbas (2017), “Kadiri Mutlak Çember”, **Sabitfikir**, 76, 12-13.
- (2019), “Patricia Highsmith'in Gölgeleleri” **Sabitfikir**, 96, 14-15.

- Bölükbaşı, Âdem (2016), “Postmodern Tanrı Misafiri: Popüler “Tasavvuf”çuluk”, **Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi**, 3(1), 150-170.
- Bulunmaz, Ali (2017), “Büyülü Devrim”, **Sabitfikir**, 73, 46-47.
- Bulut, Dilek, (2005), “Çevre ve Edebiyat: Yeni Bir Yazın Kuramı Olarak Ekoeleştiri”, http://www.littera.hacettepe.edu.tr/TURKCE/17_cilt/dilek.htm (16.04.2020).
- Butler, Judith (2014a), **Bela Bedenler**, (Çev. Cüneyt Çakırlar, Zeynep Talay), Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- (2014b), **Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, (Çev. Başak Ertür), Metis Yayınları, İstanbul.
- Canak, Erkan (1981), “Büyük Kuruluşların İşlevi”, **Kültürel Etkinlikler ve Büyük Kuruluşlar, içinde** (145-169), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Caner, Fırat (2017), “Kanon: İyinin ve Kötünün Ötesinde”, Nazım Elmas vd.(Ed.) **I. Uluslararası Dil, Sanat ve İktidar Sempozyumu Bildiriler Kitabı, içinde** (285-293), Giresun.
- Cantek, Levent (2016), “Hepimiz Kuklayız”, **Sabitfikir**, 70, 54-55.
- Castree, Noel (2008), “Neoliberalising Nature: The Logics of Deregulation And Reregulation”, **Environment and Planning A**, 40, 131-152.
- Ceran, Süleyman (2015), “Türkiye 28 Şubat Sürecini Yaşarken, Duruşumuzu Değiştirmedik; Eğilip Bükülmedik”, Selçuk Küpçük (Haz.), **Türkiye Edebiyat Dergileri Atlası, içinde** (50-55) Cümle Yayınları, Ankara.
- Chul Han, Byung (2019), **Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri**, (Çev. Haluk Barışcan), Metis Yayınları, İstanbul.
- Coşkun, Sezai (2006), “Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 4(8), 405-414.
- Coşkun, Başak (2016), **Bir İktidar Modeli Olarak Neoliberal Yönetimsellik ve Neoliberal Özne**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cömert, Hasan (2011), “Ahmet Şık, Fahrenheit’ta Yanar Mı?”, **Sabitfikir**, 3, 30-31.
- (2012a), “Murat Uyrukulak ile Söyleşi: Sansür, Burjuva Mülkünü ve Erkek Çükünü Koruyor” **Sabitfikir**, 11, 36-37.
- (2012b) “Karin Karakaşlı ile Söyleşi: O Yanık Kokusu, O Kan Üzerimize Sıçırıyor”, **Sabitfikir**, 16, 46-47.
- (2012c), “Hakan Bıçakçı ile Söyleşi: Çoğunluğun Değil, Çoğulculuğun Desteklenmesi Gerekir”, **Sabitfikir**, 18, 52-53.

- (2013a), “Altay Öktem ile Söyleşi: Zurnanın Hangi Deliği?” **Sabitfikir**, 23, 18-19.
- (2013b), “Gündüz Vassaf ile Söyleşi: İstanbul Dünyanın En Çirkin Şehri Olmaya Aday” **Sabitfikir**, 25, 8-9.
- (2013c), “Murat Gülsoy ile Söyleşi: İnsanlık Çok Şeye Sahip Oldu, Ama En Çok İhtiyacı Olanı Kaybetti”, **Sabitfikir**, 27, 18-20.
- (2013d), “Sedat Doğan ile Söyleşi: Antikapitalist Müslümanlar ‘Gezi, Kur’an’daki Cennet Tasavvuruna Çok Yakın”, **Sabitfikir**, 29, 25.
- (2013e), “Bir Direnişin Anatomisi ‘Kim Bu Deniz Gözlüklüleri?’”, **Sabitfikir**, 29, 16-24.
- (2013f), “Aksu Bora ile Söyleşi: *Normal Algısı, Doğan Görünümlü Şahin Gibi*”, **Sabitfikir**, 30, 28-29.
- (2013g), “Gülsün Karamustafa ile Söyleşi: “Modernist Baskı Bitti, Dayatma Kültürü Devam Ediyor”, **Sabitfikir**, 32, 28-29.
- (2016), “En Güzel ‘Seni Seviyorum’ Anı”, **Sabitfikir**, 59, 21-22.
- Cuma, Ahmet (2009) “Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi”: Sanat ve Bilimin Sınırötesi Etkileşimi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22, 81-94.
- Çalışkan, Hümeysra (2019a), “Düğünler ve Çözümler”, **Sabitfikir**, 95, 52.
- (2019b), “Hani O Hep Bildiğimiz Kadın”, **Sabitfikir**, 100, 50.
- Çakır, Ruşen (2000), “Dindar Kadının Serüveni”, **Birikim**, 137, 27-35.
- Çakır, Serpil (2018), “Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi”, Der. H. Birsen Hekimoğlu, **Modern Siyasal İdeolojiler**, içinde, (413-475), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Çakmur, Barış (1998), “Kültürel Üretim Ekonomisi Politigi”, **Kültür ve İletişim**, 1(2), 111-148.
- Çam, Şerife (2006), **Medya Çalışmalarında İdeoloji Yaklaşımlarına İlişkin Epistemolojik ve Yöntemsel Sorunlar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çanaklı, Levent Ali (2007), “**Türk Romanında Bürokrasi ve Memurlar: 1872-1950**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çavdar, Ayşe (2013a), “Adab-ı Muâşeretin Sınıfsal Manzarası”, **Sabitfikir**, 32, 20-26.
- (2013b) “Alev Erkilet ile Söyleşi: Erkekler Kadınları Kurtarmaktan Vazgeçmeli”, **Sabitfikir**, 34, 28-29.
- (2014a), “Tayfun Kahraman ile Söyleşi: Gezi’den Dönüş Yok”, **Sabitfikir**, 40, 28-29.
- (2014b), “Bir Distopyanın İçinde Yaşıyoruz”, **Sabitfikir**, 46, 28-29.

- (2015), “Hovhannisyan ile Söyleşi: Sanat Eğitimi ve Toplumsal Barış”, **Sabitfikir**, 52, 28-29.
- (2019), “Neo-Müslümanın Anlam Dünyasına Mesele Üç-Beş Ağaç Değil”, <https://t24.com.tr/k24/yazi/aysecavdar,2387> (14.04.2020).
- Çayırılı, Kahraman (2018), “Eksik Aile Resmi Tamamlanacak Mı?”, **Sabitfikir**, 87, 48-49.
- (2019), “Öteki Dünyadan Kayıp Düşmüş Bir Hayalet”, **Sabitfikir**, 95, 48-49.
- Çelik, Ejder (2013), “Edebiyat Eseri Toplumun Aynasıdır: Edebiyat ve Sosyoloji İlişkisi Üzerine”, **Türk Dili**, 104, 59-64.
- Çetinkaya, Hüsamettin (2015), “Klasik Marxizme ve Modernizme Yönelik Eleştirileri Türkiye Sol Aydını Görmedi, Görmek İstemedi”,_Selçuk Küpçük (Haz.), **Türkiye Edebiyat Dergileri Atlası, içinde** (180-191), Cümle Yayınları, Ankara.
- Çetinsaya, Gökhan (2006), Cumhuriyet Türkiye’sinde Osmanlıcılık, (Ed.Tanıl Bora ve), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çığman, Muhammed Zahid, (2018), “Kutadgu Bilig’de Savunulan Hâkimiyet Anlayışı Ne Kadar Çağdaş?”, **Medeniyet Araştırmaları Dergisi**, 3 (5) , 63-81.
- Çıkla, Selçuk (2007), “Türk Edebiyatında Kanon ve İnkılap Kanonu”, **Muhafazakâr Düşünce**, 13, 47-68.
- (2008), 53, “Selçuk Çıkla ile Türkiye’de Edebiyat Kanonu Sorununu Konuştuk” **Mavi-Yeşil**, 9-12.
- Çıraklı, Mustafa Zeki (2006), “Dergi ve Özel Sayıların Kanon Bağlamında Düşündürdükleri”. **Hece Öykü**, 14, 160-167.
- Çoban Aykut vd. (2015), “Türkiye’de Neoliberal Politikaların Ekolojiyi Kuşatması, Direniş ve Yeniden İnşa”, <http://direnkaradeniz.org/wp-content/uploads/2015/09/ekoloji-turkiye-neoliberal-politikalarin-ekolojiyi-kusatmasi-direnis-yeniden-insa.pdf> (09.04.2020).
- Çiğdem, Ahmet (1997), “Muhafazakârlık Üzerine”, **Toplum ve Bilim**, 74, 32-51.
- Çiğdem, Ahmet (2006), “Sunuş”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık, içinde** (13-20), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Dağtaş, Banu (1999), “İngiliz Kültürel Çalışmalarında İdeoloji”, **Kurgu**, 16, 335-357.
- Dardot Pierre, Christian Laval (2012), **Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme**, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Day, Kristen (2000), “The Ethic of Care Andwomen's Experiences of Public Space”, **Journal of Environmental Psychology**, 20, 103-124.

- Debord, Guy, (2016), **Gösteri Toplumu**, (Çev. Okşan Taşkent, Ayşen Ekmekçi), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Deleuze, Gilles (2006), **Foucault**, (Çev. Sean Hand), The University of Minnesota Press, Minnesota.
- Dellaloğlu, Besim (2003), “Adorno ve Yapıtı”, **Cogito**, 36, 13-36.
- Demirci, Erdem Ünal (2018), **İktidar ve Kültür Politikaları (AKP Döneminde Muhafazakâr Sanat İnşası)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, Gözde (2013), “Mısır’da Edebiyat Devrimi Nasıl Etkiledi?”, **Sabitfikir**, 31, 24-32.
- Denizer Bozkurt, Serap (2019), **Foucauldian Concepts of Madness, Sexuality and Power in Sarah Kane's Blasted, Phaedra's Love and Cleansed**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi.
- Depe, Deniz (2014), **Yazko Edebiyat Dergisi Üzerine Bir İnceleme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Develi, Kamile (2019), **Popüler Kültür Ürünü Olarak Türkiye’de Yeni Nesil Dergiciliğin Sosyal Ağlar Çerçevesinde Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğanay, Gülmelek (2018), **“Kentın Aidiyet ve Benlik Mekânı Olarak İnşası: Gençlerin Trabzon Deneyimi ve Trabzonluluk”**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğanay, Gülmelek ve Bayraktar, Betül (2020), “Janus’un İki Yüzü: Seksen Günde Devr-İ Âlem Romanının Postkolonyal Eleştirisi”, **Folklor/Edebiyat**, 26 (102), 361-376.
- Doltaş, Dilek (2009), “Söylem ve Yazın”, **Söylem Üzerine**, Ahmet Kocaman vd. (Haz.), *içinde* (48-55), ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- Donovan, Josephine (2014), **Feminist Teori**, (Çev. Aksu Bora vd), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Drenth, Jelto (2007), **Dünyanın Kökeni Vajina**, (Çev. Mefkure Bayatlı), Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Dubiel, Helmut (2013), **Yeni Muhafazakârlık Nedir?**, (Çev. Erol Özbek), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Dumenil Gerard ve Levy Dominique (2009), “Marxist Bir Neoliberalizm Teorisi”, (Çev.) Hilmi Tunalı), (Ed.)Gülsüm Akalın, Uğur Selçuk Akalın, **Neoliberal İktisadın Marxist Eleştirisi**, *içinde* (49-69), Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Durman, Nurettin (2015), “Büyük İdealler Kotaracak Düşüncemiz Yoktu”, Selçuk Küpçük (Haz.), **Türkiye Edebiyat Dergileri Atlası**, *içinde* (47-49), Cümle Yayınları, Ankara.

- Dursun, Onur (2012), “Türk Medyasının Sermaye Yapısı ve Siyasal İktidarla İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 5(1), 1-21.
- Düzgün, Şebnem (2007), “Suç Olgusuna Teorik Yaklaşımlar ve Disiplinlerarasılık”, **TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Bülteni Eki: Kent ve Suç**, Matsa Basımevi, Ankara.
- Düzkan, Ayşe (2011a), “Annelikten Kurtulmak Mümkün Mü?”, **Sabitfikir**, 3, 54.
- (2011b), “Marshall Anfil Rimbaud”, **Sabitfikir**, 4, 22-23.
- (2011c), “Feminizm Gerçekten Batılı ve Orta Sınıf Mı?”, **Sabitfikir**, 6, 38-39.
- (2011d), “Bir Cinsiyet Durumu Olarak Bukowski”, **Sabitfikir**, 7, 38-39.
- (2011e), “Ölümü Gösterip Hayata Razi Etmek”, **Sabitfikir**, 11, 46-47.
- (2012a), “İki Kişi Seven İki Defa Ölmüş, Öyle Mi?”, **Sabitfikir**, 12, 46-47.
- (2012b), “Zamanlar Değişirken”, **Sabitfikir**, 13, 46-47.
- (2012c), “Her Şey Kötüye Giderken” **Sabitfikir**, 14, 34-35.
- (2012d), “Bir Kısa Bir Uzun” **Sabitfikir**, 16, 34-35.
- Eagleton, Terry (2011), **Kültür Yorumları**, (Çev. Özge Çelik), 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- (2015), **Eleştiri ve İdeoloji: Marxist Edebiyat Teorisi Üzerine Bir Çalışma**, (Çev. Savaş Kılıç), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- (2016), **Marxizm ve Edebiyat Eleştirisi**, (Çev. Utku Özmakas), 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Eco, Umberto (1992), **Açık Yapıt**, (Çev. Yakup Şahan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Eke, Salih Murat (2014), “Tarihsel Gelişimi Açısından Çocuklarını Öldüren Anneler: Bir Derleme Çalışması”, **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 50-74.
- Ekinci, Elif (2012), “Aynı Sılsel’in Altında”, **Sabitfikir**, 16, 21.
- Elbir, Bilal ve Karakaş Ömer (2007), “Cumhuriyet Dönemi Türk Kültür ve Edebiyatında Hümanizmin Etkileri”, **Turkish Studies**, 2(4), 381-392.
- Ellialtı, Tuğçe (2012), “Evlilik Öncesi Cinsellik, Bekâret ve Beden Disiplini: Kadınların ‘Aşk’ Üzerinden Cinsel Ahlak Mücadelesi”, **Cogito**, 70-71, 371-397.
- Enki, Yankı (2015), “Genç Kahramanın Yükselişi: Apokaliptik ve Politik”, **Sabitfikir**, 52, 22-27.
- Erdoğan, Emine (2006) “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde İktidar - İtaat İlişkinine Dair Bir Araştırma: Amasya Örneği”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, 14(1), 217-226.

- Erdoğan, Mehmet (2015), “Ayane, Meslek ve Sanat Hayatının İlk Referansdır” Selçuk Küpçük (Haz.), **Türkiye Edebiyat Dergileri Atlası**, içinde (24-33) Cümle Yayınları, Ankara.
- Ergenç, Ahmet (2014), “Gezi’den Sonra Edebiyat”, **Sabitfikir**, 40, 20-26.
- Ergülen, Haydar (2012), “Hayal Sahaf: Vahan Usta”, **Sabitfikir**, 4, 52.
- Ergün, Nilgün (2004), “Gentrification in Istanbul”, **Cities**, 21(5), 391-405.
- Erkut, Emre (2019), “Haysiyetli Olma İddiasındaki Bir Adamın Mahcubiyet Dolu Hikâyesi”, **Sabitfikir**, 95, 60-61.
- Erler, Özgün (2007), “Yeni Muhafazakârlık, AKP ve “Muhafazakâr Demokrat” Kimliği”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, 10, 126-132.
- Erman, Tahire (2016), “Kentsel Dönüşümün Eleştirel Analizi”, **Yeni Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, İbrahim Kaya (Der.), içinde (79-92), İmge Kitabevi, Ankara.
- Esen, Tuğba ve Vartan Estukyan, (2016), “Yazarlarla Çizerler ‘Otlak’ta Buluştu” <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/14201/yazarlarla-cizerler-otlakta-bulustu> (15.05.2019).
- Evre, Bülent (2009), “Söylem Analizine Yönelik Farklı Yaklaşımlar: Bir Sınıflandırma Girişimi”. **Medyada Gerçekliğin İnşası**, Editör: İsmet Parlak, içinde (107-152). Çığı Kitabevi, Konya.
- Evren, Süreyya (2013a), “Çapulca, Türkçeyi de Dönüştürüyor”, **Sabitfikir**, 29, 12-14.
- (2013b), “Kendi Türkçe’ni Tayin Hakkı”, **Sabitfikir**, 33, 20-26.
- Fikrisabit (2011a), “Türkiye’nin Gözleri, Elif Şafak’ın Göremedikleri...”, **Sabitfikir**, 2, 44-45.
- (2011b), “Bir Endişenin Tezahürü”, **Sabitfikir**, 5, 42-43.
- (2012), “On Kişot: Yoksa Oğuz Atay Postmodern Değil Miydi?”, **Sabitfikir**, 11, 32-33.
- (2013), “Antikapitalist Mücadelede Şehri Sahiplenmek ve Emek”, **Sabitfikir**, 27, 22-23.
- Foucault, Michel (1992), **Hapisanenin Doğuşu**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara.
- (1993), **Ders Özetleri**, (Çev. Selahattin Hilav), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- (1999), **Bilginin Arkeolojisi**, (Çev. Veli Urhan), Birey Yayıncılık, İstanbul.
- (2001), **Deliliğin Tarihi**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara.
- (2001), **Kelimeler ve Şeyler**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara.
- (2011a), **Büyük Kapatılma**, (Çev. Işık Ergüden, Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- (2011b), **Felsefe Sahnesi**, (Çev. Işık Ergüden), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- (2011c), **Entelektüelin Siyasal İşlevi**, (Çev. Işık Ergüden vd.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- (2012), **İktidarın Gözü**, (Çev. Işık Ergüden), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- (2014), **Özne ve İktidar**, (Çev. Işık Ergüden), Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- (2015), **Biyopolitikanın Doğuşu**, (Çev. Alican Tayla), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- (2018), **Cinselliğin Tarihi**, (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Gambetti, Zeynep (2018), “Foucault’dan Agamben’e Olağanüstü Halin Sıradanlığına Dair Bir Yanıt Denemesi”, **Cogito**, (70-71), 21-38.
- Gee, James Paul (2005), **An Introduction to Discourse Analysis**, Routledge, London.
- Genç, Kaya (2011), “Cunningham’dan New York Manzaraları”, **Sabitfikir**, 4, 44-45.
- (2012), “Her Şeyi, En Küçük Şeyi Görürler De Beni Görmezler”, **Sabitfikir**, 36, 32-33.
- George, Susan (2009), “Neoliberalizmin Kısa Tarihi”, (Çev. Gülsüm Akalın), (Ed.), Gülsüm Akalın, Uğur Selçuk Akalın, **Neoliberal İktisadın Marxist Eleştirisi**, içinde (33-47), Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Gezeroğlu, Senem (2019), “Ağaçlar’ın Dilinden Anlıyor Muyuz?”, **Sabitfikir**, 96, 58-59.
- Giddens, Anthony (1994), **Modernliğin Sonuçları**, (Çev. Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- (2010), **Mahremiyetin Dönüşümü: Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm**, (Çev. İdris Şahin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- (2017), **Sağ ve Solun Ötesinde: Radikal Politikaların Geleceği**, (Çev. Müge Sözen, Sabir Yücesoy), Metis Yayınları, İstanbul.
- Goffman, Erving (2014), **Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilmesi Üzerine Notlar**, (Çev. Levent Ünsaldı vd), Heretik Yayınları, Ankara.
- Gök, Hacı Veli (2011), **Atatürk ve İnönü Dönemi Kültür Politikaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökalp Alpaslan, Gonca (2013), “Cengiz Aytmatov’un Dişi Kurdun Rüyalari Romanında Doğal Denge ve Hayvan Zihni”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 30(2), 1-18.
- Gölbaşı, Oylum (2001), “Öküz 5 Yaşında”, <https://okuz.wordpress.com/2007/01/25/okuz/> (03.08.2019).

- Göle, Nilüfer, (2011), **Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine**, Metis Yayınları, İstanbul.
- Görkem, Kerem (2019), “Şefin Evde Pişirdikleri”, **Sabitfikir**, 101, 36-37.
- Güç, Ayşe (2018), “Feminist Söylemin İslamcı Kadın Yazınına Etkisi”, **Kadın/ Women**, 19 (2), 47-78.
- Güçlü, Abdülbaki vd. (2008), **Felsefe Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Gülalp, Haldun (2017), **Kimlikler Siyaseti: Türkiye’de Siyasal İslam’ın Yükselişi**, Metis Yayınları, İstanbul.
- (2007), “Giriş: Milliyete Karşı Vatandaşlık”, **Vatandaşlık ve Etnik Çatışma: Ulus-Devletin Sorgulanması**, içinde (1-35), (Haz.) Haldun Gülalp, Metis Yayınları, İstanbul.
- Gülsoy, Murat (2015), “Mevcut Dergilerin Yapısını da, Yaklaşımlarını da Son Derece Sıkıcı Buluyorduk”, (Haz.) Selçuk Küpçük, **Türkiye Edebiyat Dergileri Atlası**, içinde (78-84), Cümle Yayınları, Ankara.
- Gün, Servet (2016), “Neoliberal Muhafazakârlığın İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Yaklaşımı”, **Mülkiye Dergisi**, 40(3), 35-53.
- Günay Erkol, Çimen (2015), “Muhafazakâr Demokrasi ve Edebiyatı”, **Marka Takva Tuğra: AKP Döneminde Kültür ve Politika**, Kemal İnal vd. (Haz.) içinde (290-297). Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- Günay, Doğan (2013), **Söylem Çözümlemesi**, Papatya Yayınları, İstanbul.
- Gündüç, Gökçe (2014), “Ulus Devlet ve Dil: Babil Kulesini Yıkma”, **Sabitfikir**, 42, 22-27.
- (2015), “Besin Zinciri Kolye Değildir”, **Sabitfikir**, 54, 56.
- Güngör, Nazife (1999), “Popüler Kültür Çıkmazı”, **Popüler Kültür ve İktidar**, içinde (9-17), Vadi Yayınları, Ankara.
- Günyol, Vedat (1986), **Sanat ve Edebiyat Dergileri**, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Gür, Tahir (2013), “Postmodern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi”, **Journal of Worlds of Turk**, 5(1), 185-202.
- Gürbilek, Nurdan (2007), **Kör Ayna Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe**, Metis Yayınları, İstanbul.
- Gürel, Tuğçe (2007), **Türk Siyasi Tarihinde Muhafazakârlık Kimliği ve AKP Örneği İncelemesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürpınar, Aydın Baran (2016), “Ya İçindedir Çemberin ya da Epey İçinde”, **Sabitfikir**, 66, 38-39.
- Gürsaler Syversten, Banu, Yıldırım, Melike (2019), “Kuzey Avrupa Edebiyatına İlgi Neden Giderek Arttı?” **Sabitfikir**, 95, 26-30.

- Gürsoy Çuhadar, Seyran (2017), “Aydınlanma, Eşitlik ve Kadın: Rousseau Üzerine Bir Değerlendirme”, **Emek Araştırma Dergisi (GEAD)**, 8(12), 145-156.
- Güzelce, Bedia Ceylan (2012), “Artık Bu Yarayla Yaşayacaksınız”, **Sabitfikir**, 21, 68.
- (2013), “Güçsüze Karşı Şiddetin Masalsı Anlatısı”, **Sabitfikir**, 24, 68.
- Harmancı, Abdullah (2019a), “Hakikatini Bulmadan Masalını Yazamazsın!” **Sabitfikir**, 93, 58-59.
- (2019b), “Türk Öyküsünü Kim Kurtaracak?” **Sabitfikir**, 96, 52-53.
- (2019c), “Postmodern... Politik... Dindar... Satirik”, **Sabitfikir**, 101, 60-61.
- (2019c), “Travma: Masal: Hüzün: Hikmet!”, **Sabitfikir**, 100, 40-41.
- (2019d), “Günahsız Aşklar, Acı Veren Göçler”, **Sabitfikir**, 105, 54-55.
- (2019e), “Nuri Pakdil Nasıl Okunmalı?”, **Sabitfikir**, 106, 22-23.
- Hartmann, Heidi (2012), “Marxizm ve Feminizmin Mutsuz Evliliği: Daha İleri Birlikteliğe Doğru”, (Der.) Gülnur Acar Savran-Nesrin Tura Demiryontan, **Kadının Görünmeyen Emegi, içinde**, 157-206, Kardelen Yayınları, İstanbul.
- Harvey, David (1997), **Postmodernliğin Durumu**, (Çev. Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul.
- (2007), “Neoliberalizm As Creative Destruction”, **The ANNALS of the American Academy Political and Social Science**, 610, 22-44.
- (2013), **Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru**, (Çev. Ayşe Deniz Temiz), Metis Yayınları, İstanbul.
- (2015), **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, (Çev. Aylin Onacak), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Hayati Roman (2012a), “Masadan Yarı Aç Kalkabilirsiniz”, **Sabitfikir**, 20, 44-45.
- (2012b), “Bir Diyalog Romanı”, **Sabitfikir**, 21, 70.
- (2013a), “Adeta Bir Gezi Manifestosu”, **Sabitfikir**, 32, 54-55.
- (2013b), “Niçin Hâlâ Vardapet’i Öğrenemedin?”, **Sabitfikir**, 33, 54-55.
- (2014a), “İçi Beni, Dışı Seni Yakar” **Sabitfikir**, 40, 38-39.
- (2014b), “Calvin’imiz Var, Castellio Aranıyor” **Sabitfikir**, 41, 36-37.
- (2014c), “Bu Mesele Hiç Kapanmayacak Gibi”, **Sabitfikir**, 43, 54.
- (2015), “Bütün Kitaplarım Başarısız İntiharlarımdır” **Sabitfikir**, 55, 38-39.
- Herman Edward ve Noam Chomsky (2012), **Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politikası**, (Çev. Ender Abadoğlu), BGST Yayınları, İstanbul.

- Hobsbawm, Eric (1995), **Milletler ve Milliyetçilik**, (Çev. Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- (2006), “Giriş”, **Geleneğin İcadı**, (Der.) Eric Hobsbawm, Terence Ranger, (Çev. Mehmet Murat Şahin), *içinde* (1-18), Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Hocquenghem, Guy (2015), **Homoseksüel Arzu**, (Çev. Burcu Denizci), Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul.
- Hülür, Himmet (2009), “Epistem ve Dil: Michel Foucault’da Tarih ve Eklemlenme”, **EKEV Akademi Dergisi**, 39, 11-32.
- İlgaz, Mahir (2014), “Küresel İklim Değişikliği: Havalarda Acayipleşti”, **Sabitfikir**, 46, 20-22.
- İçin Akçalı, Selda (2006), “Gündelik Yaşamda Reklam ve Büyülenmiş Tüketiciler”, Selda İçin Akçalı (Ed.), **Gündelik Hayat ve Medya**, *içinde* (97-113). Ebabel Yayınları, Ankara.
- İlden Koçkar, Aylin (2015), “Günümüzde Anne Olmak”, **Cogito**, 81, 207-218.
- İmamoğlu, Efe (2017), **New Zones of Coexistence in the Cultural Field: The Popular Literary Magazines in Turkey**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnalcık, Halil (2003), **Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme**, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- İnan, Afet (2007), **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İşçi, Baran (2019), Muhafazakârlık Ekseninde Carl Schmitt’in Egemenlik Anlayışı Ve Yeni Muhafazakârlık, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İşler, Doğukan (2019), “Nefha: Alegorik, Komik, Garip”, **Sabitfikir**, 96, 46.
- Jameson, Frederic (2011), **Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı**, (Çev. Abdülkadir Gölçü), Nirengi Kitap, İzmir.
- Jusdanis, Gregory (1998), **Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi**, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul.
- Kahraman, Mehmet (2019), “Talip Olduklarımız Neler?”, **Sabitfikir**, 95, 56-57.
- Kalan, Özlem (2014), “Foucault’un Biyopolitika Kavramı Bağlamında Moda ve Beden: Vogue Dergisi Üzerinden Bir Söylem Analizi”, **Selçuk İletişim**, 8(3), 140-162.
- Kandiyoti, Deniz (2013), **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, Metis Yayınları, İstanbul.

- Kara, Halim (2017), **Osmanlıyı Tahayyül Etmek: Tarihsel Romanda Fatih Temsilleri**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Kara, Mustafa (2012), “Durdurun Zamanı, ‘Muhafaza’ Edilecek”, **Evrensel Kültür**, 246, 59-61.
- Kara, Tolga (2014), “Kültür Endüstrisi Kavramı Çerçevesinde Medya Ürünleri: Eleştirel Yaklaşım”, **The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication**, 4(4), 51-60.
- Karagöz, Samed (2018), “Fahrelnissa Zeid: İç Dünyaların Ressamı” **Sabitfikir**, 92, 40-41.
- (2019), “Sonbahar’da Sanat Başkadır”, **Sabitfikir**, 104, 20-22.
- Kardam, Filiz (2003), “Namus Gereğiyle Öldürülme ya da Kendi Canına Kıyma. Kadın Cinselliği Üzerinde Baskıların Benzer Koşullarda Farklı Sonuçları”, **Toplumsal Cinsiyet, Sağlık ve Kadın**, (Ed.) Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Karşlı, Duygu (2019), “Dünyadan Uzakta Bir Büyüme Hikâyesi”, **Sabitfikir**, 104, 26-27.
- Kartal, Gözde (2012), **Kültür Endüstrisinde Birey Otorite ve Tahakküm İlişkisi**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, Nihan (2012), “Kadının Kalemle İmtihanı”, **Sabitfikir**, 15, 20-24.
- Kaya, Nurhak (2016), “Seks-Satar Öldü, Şimdi Fikir Satıyor. Ot Dergisi Nedir?” Röportör: Işıl Cinmen. <http://www.medyafaresi.com/haber/seks-satar-oldu-simdi-fikir-satiyor-ot-dergisi-nedir/776990> (16.08.2019).
- Kaya, İbrahim (2016), “Yeni Türkiye’nin Toplumsal Yapısına İlişkin Eleştirel Çözümler”, **Yeni Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, İbrahim Kaya (Der.), içinde (7-11). İmge Kitabevi, Ankara.
- Kaya, Ramazan (2013), “Ot Yayın Hayatına Başladı; Maksat Yeşillik Olsun” <https://yesilgazete.org/blog/2013/02/15/ot-yayin-hayatina-basladi-%E2%80%9Cmaksat-yesillik-olsun%E2%80%9D/> (03.08.2019).
- Kekeç, Mehmet Hakan (2019), “Gerçek ve Muhayyile Arasında Osmanlı: İki Cihan Âresinde”, **Sabitfikir**, 101, 53.
- Kendall, Elisabeth (2006), **Literature, Journalism and The Avant-Garde: Intersection in Egypt**, Routledge, New York.
- Kendall, Gavin ve Wickham, Garry (2003), **Using Foucault’s Methods**, Sage, London.
- (2016), **Foucault’nun Yöntemlerini Kullanmak**, (Çev. Umut Yener Kaya, Turgay Sivrikaya), İslık Yayınları, İstanbul.
- Keskin, Ferda (2005), “Söylem, Arkeoloji ve İktidar”, **Doğu Batı**, 9, 15-23.
- (2012), “Sunuş: İktidarın Gözü”, Michel Foucault, **İktidarın Gözü**, içinde (11-20), Ayrıntı Yayınları. İstanbul.

- (2014), “Sunuş: Özne ve İktidar”, **Özne ve İktidar**, Michel Foucault, *içinde* (11-24). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Kesmez, Melisa (2012), “Tanrı Bizi Lanetlemiş Olmalı”, **Sabitfikir**, 14, 46-47.
- (2013), “İstanbul’un En Çok Ankara’ya Dönüşünü...” **Sabitfikir**, 26, 42-43.
- (2014), “Çalıların Arasında Çömelmiş Budala Primatları”, **Sabitfikir**, 38, 34-35.
- (2018), “Yuvaya Dönüş”, **Sabitfikir**, 90, 58-59.
- Keten, Emre Tansu (2014), **Muhafazakârlığın Değişen Yapısı ve Muhafazakâr Medya**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kırmızıoğlu, Zuhal (2010), **Siyasal İktidar ve Medya: AKP ve Doğan Medya Grubu Üzerine Bir İnceleme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kıyan, Zafer (2016), **Metalaştırma ve Direnç: Kapitalizmde Kültürün İkili Yapısı**, NotaBene Yayınları, Ankara.
- Kirk, Russell (2005), “Muhafazakârlık Fikri”, (Çev. Bengül Güngörmez), **Liberal Düşünce**, 37 (89), 137-143.
- Kocaman, Ahmet (2009), “Dilbilim Söylemi”, (Ed.) Ahmet Kocaman vd., **Söylem Üzerine**, *içinde* (1-11), ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- Koçak, Orhan (2004), “Kanon Mu, Siz İnanıyor Musunuz?”, **Kitap-lık**, (68), 60-65.
- Koğacıoğlu, Dilek (2009), “Gelenek Söylemleri ve İktidarın Doğallaşması: Namus Cinayetleri Örneği”, **Cogito**, 58, 350-384.
- Kongar, Emre (1997), **Demokrasi ve Kültür**. Remiz Kitabevi, İstanbul.
- (1999), **Kültür Üzerine**, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- Kozanoğlu, Can (1992), **Cilalı İmaj Devri**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kozanoğlu, Hayri (1993), **Yuppieler, Prenslar ve Bizim Kuşak**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Köni, Hakan ve Torun, İshak (2013), “Muhafazakârlık Olgusu ve Amerika-Türkiye Örneklerinde Dini Muhafazakârlık”, **Muhafazakâr Düşünce**, 38, 181-209.
- Köseoğlu, Berna (2008), **Power And Pressure in Charles Dickens's The Pickwick Papers And Hard Times: A Foucaultian Approach**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kreft, Lev (2016), “Sunuş: Sanat ve Siyaset: Sanatın Siyaseti ve Siyasetin Sanatı”, Ed. Ali Artun **Sanat Siyaset**, (Çev. Mustafa Tüzel vd.) 5. Baskı *içinde* (9-48), İletişim Yayınları, İstanbul.

- Kulak, Önder (2016), **Theodor Adorno: Kültür Endüstrisinin Kıskaçında Kültür**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuran-ı Kerim Meali** (2012), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Küçük İskender (2011), “İlhan Berk; Son Simurg”, **Sabitfikir**, 3, 46-47.
- (2012a), “Eşcinselliğe Düzcinsel Bakışın Romanı”, **Sabitfikir**, 11, 56-57.
- (2012b), “Şarampol, Karambol, Parabol”, **Sabitfikir**, 12, 56-57.
- (2012c), “Gezegen Tarumar Olacak”, **Sabitfikir**, 17, 38-39.
- (2015), “Körler Ülkesindeki Tek Gözlü İnsan Kraldır”, **Sabitfikir**, 51, 48-49.
- (2016), “Kafka'nın Herkesten Saklanan Sırrı!”, **Sabitfikir**, 64, 38-39.
- Kümbetoğlu, Belkıs (2016), “Değersizleştirme: Kadın Bedeninin Maruz Kaldığı Şiddet”, **Kadın ve Bedeni** (Haz.) Yasemin İnceoğlu ve Altan Kar, içinde 45-69, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- (2017), **Sosyolojide Ve Antropolojide Niteliksel Yöntem Ve Araştırma**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Lefebvre, Henri (2014), **Mekânın Üretimi**, (Çev. Işık Ergüden), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Leslie, Esther (2012), “Adorno, Benjamin, Brecht ve Sinema”, Mike Wayne (Ed.), **Sinemayı Anlamak: Marxist Perspektifler**, (Çev. Ertan Yılmaz), içinde (37-58), Deki Yayınları, Ankara.
- Locke, John (2002), **Sivil Toplumda Devlet-Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme**, (Çev. Serdar Taşçı, Hale Akman), Metropolis Yayınları, İstanbul.
- Longman-Metro Büyük İngilizce Türkçe-Türkçe Sözlük** (1993), Metro Kitap Yayın Pazarlama, İstanbul.
- Lorey, Isabell, (2013) “Yönetimsellik ve Kendini Güvencesizleştirme: Kültür Üreticilerinin Normalleştirilmesi Üzerine”, (Çev. Özge Çelik), **e-Skop**. 4. [https://www.e-skop.com/skopdergi/yonetimsellik-ve-kendini-guvencesizlestirme-kultur-ureticilerinin-normallestirilmesi-uzerine/1302_\(04.10.2019\)](https://www.e-skop.com/skopdergi/yonetimsellik-ve-kendini-guvencesizlestirme-kultur-ureticilerinin-normallestirilmesi-uzerine/1302_(04.10.2019)).
- Löwenthal, Leo (2017), **Edebiyat, Popüler Kültür ve Toplum**, (Çev. Beybin Kejanlıoğlu), Metis Yayınları, İstanbul.
- Lüleci, Yalçın (2015), **Tek Parti Döneminde İktidar ve Sanat**, İskenderiye Kitap, İstanbul.
- Maugret, Eric (2014), **Medya ve İletişim Sosyolojisi**, (Çev. Halime Yücel), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Maksudyan, Nazan (2012), “Sabah, Öğle, Akşam Aç Karnına!” **Sabitfikir**, 18, 46-47.

- (2013), “Şebnem İşigüzel’in Venüs’ü: Öpünce Geçmeyen Çocuk Acıları”, **Sabitfikir**, 33, 44.
- (2014), “Yalnızlık Özlemi” **Sabitfikir**, 46, 54-55.
- (2015), “Yaşı Küçük Dostlarımız İçin”, **Sabitfikir**, 56, 36-37.
- (2016a), “Her Şeyin Geçiciliğinin Mutlak Bilgisi”, **Sabitfikir**, 63, 50-51.
- (2016b), “Son Filmlerde Olur”, **Sabitfikir**, 66, 50-51.
- Marshall, Gordon (1999), **Sosyoloji Sözlüğü**, (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Marx, Karl (2011), **Felsefenin Sefaleti**, (Çev. Ahmet Kardam), Sol Yayınları, İstanbul.
- May, Todd (2018), “Yeni Girişimciler: Foucault ve Tüketim Toplumu”, (Çev. Erkal Ünal), **Cogito**, (70-71), 96-105.
- McElwain, Brian (2005), **Whither Color-Blind Love? A Foucauldian Discourse Analysis of Love in Black and White**, Doctor of Philosophy, Duquesne University, McAnulty College and Graduate School of Liberal Arts.
- 13melek (2014a) “Bir Vaka Arşivi” **Sabitfikir**, 40, 18-19.
- (2014b) “Mültecinin Evi,” **Sabitfikir**, 43, 20-23.
- Miller, Toby (2012), “Hollywood: Kültür Politikası Kalesi”, Mike Wayne (Ed.), **Sinemayı Anlamak: Marxist Perspektifler**, (Çev. Ertan Yılmaz), *içinde* (171-182), Deki Yayınları, Ankara.
- Moran, Berna (1988), **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- (2001), **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-1**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Murat, Murat (2019), “Mortal Engines”, **Sabitfikir**, 95, 13-13.
- Nisbet, Robert (2014), **Muhafazakârlık: Düş ve Gerçek**, (Çev. Fatih Serenli, Kudret Bülbül), Kadim Yayıncılık, Ankara.
- Nurata, Betül (2019a), “Kaderimde Hep Güzeli Aradım”, **Sabitfikir**, 101, 20-21.
- (2019b), “Edebiyatın Güçlü Kadın Kahramanları: Mrs. Dalloway, Bayan Macauley Ve Feride”, **Sabitfikir**, 104, 31-33.
- Oral, Sibel (2011a), “Ve Kadınlığa”, **Sabitfikir**, 1, 29-31.
- (2011b), “Sırça Köşk”, **Sabitfikir**, 4, 32.
- (2012a), “Hepsi Sizin Eseriniz!”, **Sabitfikir**, 17, 28.
- (2012b), “Ağızdan Öpüşmesiz Kitaplar”, **Sabitfikir**, 17, 51.

- (2012c), “Bu Değil, Ben Farklı Bir Şey İstiyorum” **Sabitfikir**, 22, 60.
- (2013), “Bizim Öyle Bir Ecdadımız Yok! Nasınlı?”, **Sabitfikir**, 23, 60.
- Oranlı, İmge (2018), “Biyo-Politikanın Doğuşu ve Foucaultcu Eleştirisi”, **Cogito**, (70-71), 39-51.
- Öğün, Süleyman Seyfi (2000), **Türk Politik Kültürü**, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- (2006), “Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökenleri”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakârlık**. Ed.Tanıl Bora ve Murat Gültekinil. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Öktem, Binnur (2006), “Neoliberal Küreselleşmenin Kentlerde İnşası: AKP'nin Küresel Kent Söylemi ve İstanbul'un Kentsel Dönüşüm Projeleri”, **Planlama Dergisi**, 36, (53-63).
- Önen, Aysu (2011), “Bizim Gülünç Kıymetsizliğimiz”, **Sabitfikir**, 8, 50-51.
- (2012a), “Gerçek Dünyanın Aynısı, Biraz Tüylüsü”, **Sabitfikir**, 12, 20-21.
- (2012b), “Pati İzleri Şahit”, **Sabitfikir**, 13, 22-23.
- (2012c), “İnsan Denen Kanser”, **Sabitfikir**, 16, 36-37.
- (2012d), “Aşk Var Distopya Yok”, **Sabitfikir**, 18, 40-41.
- (2012e), “Asker, Polis, Savcı ve Gazetecinin Dansı”, **Sabitfikir**, 21, 72-73.
- (2013), “Kadın Bedeni Kime Ait? Uterusun Histerisi”, **Sabitfikir**, 34, 20-26.
- (2016), “Evliliğin Kara Yüzü: Domestik Şiddet Romanları”, **Sabitfikir**, 59, 22-28.
- (2017), “Rönesans Kadını Margaret Atwood”, **Sabitfikir**, 73, 8-9.
- (2018), “Feminizmin Kapsama Alanı Dışındaki Kadın” **Sabitfikir**, 84, 54-55.
- Öner, Ani Ceylan (2015), “Dişi Bir İkarus: Kadınlık-Yazarlık-Annelik Arasında Slyvia Plath”, **Cogito**, 81, 142-157.
- Örnek, Sedat Veyis (2014), **Türk Halk Bilimi**, Bilgesu Yayınları, Ankara.
- Özata Dirlikyapan, Jale (2016), “Yeni Nesil Edebiyat Dergiciliği Çevresinde Popüleri Yeniden Düşünmek”, **Birikim**, (328-329), 120-128.
- Özbey, Kerem (2016), “Muhafazakâr İslamcı İktidarın Yeni Ulus İnşası”, (Der.) İbrahim Kaya, **Yeni Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, içinde** (131-178), İmge Kitabevi, Ankara.
- Özbudun, Sibel (2015), “Osmanlı'yı İhya Etmek: AKP'nin Törenleri”, (Haz.) Kemal İnal vd. **Marka Takva Tuğra: AKP Döneminde Kültür ve Politika, içinde** (219-231), Evrensel Basım Yayın, İstanbul.

- Özdemir, Hakan ve Demirkanoglu, Yahya (2014), “Türkiye’de Muhafazakâr Sağ Pencereden Kadına Bakış”, **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 6(10), 223-248.
- Özdemir, Hakkı (2019), “Kirilov’ dan Samsa’ya Kahramanın Dönüşümü”, **Sabitfikir**, 101, 18.
- Özdemir, Nebi (2015), **Medya, Kültür ve Edebiyat**, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Özer, İlbeyi (2013), “Cumhuriyet Dönemi’nde Devrimler, Toplumsal Yaşama Etkileri ve Gündelik Hayat” Mehmet Zencirkıran (Ed.), **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, içinde (119-146). Dora Yayıncılık. Bursa.
- Özet, İrfan (2018), **Kentli Muhafazakârlarda Habitus Dönüşümü: Fatih ve Başakşehir Örneği**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (2019), **Fatih-Başakşehir: Muhafazakâr Mahallede İktidar ve Dönüşen Habitus**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özgürbüz, Merve Esra (2020), **Polisiye Edebiyatın Geleneksel Yapısını Bozan Kadın Yazarların Romanları Üzerine Postyapısalcı Yaklaşım (1985-2015)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan-Kerestecioğlu, İnci (2018), “Milliyetçilik: “Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens’ten Frankeştayn Canavarına”, (Der.) H. Birsan Hekimoğlu Örs, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, içinde (307-350), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Özipek, Berat B. ve Bülbül, Kudret (2014), “Robert Nisbet’i Okumak”, Robert Nisbet **Muhafazakârlık: Düş ve Gerçek**, içinde 1-16, Kadim Yayınları, Ankara.
- Özipek, Bekir Berat (2006), Muhafazakârlık, Devrim ve Türkiye, Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, içinde (66-84), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özkan Kerestecioğlu, İnci (2018), “Milliyetçilik: Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens’ten Frankeştayn’ın Canavarına”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, (Der. H. Birsan Hekimoğlu Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Özkazanç, Alev (2015), **Feminizm ve Queer Kuram**, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Özmkas, Utku (2016), **Biyopolitika Kavramına Dair Bir Soruşturma**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (2018), **Biyopolitika: İktidar ve Direniş**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özsel, Doğançan (2006), “Yeni Muhafazakârlık: Karl Schmitt ve Leo Strauss Üzerinden Eleştirel Bir Okuma”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Öztan, Ece (2015), “Annelik, Söylem ve Siyaset”, **Cogito**, 81, 91-107.
- Öztürk, Hasan (2013), **Aynadaki Rüya**, Metamorfoz Yayınları, İstanbul.
- Parla, Jale (2004), “Edebiyat Kanonları”, **Kitap-lık**, 68, 51-53.
- Penpecioglu, Mehmet (2013), “Büyük Ölçekli Projeler, Mekânın Üretimi ve Neoliberal Hegemonya: İzmir Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma”, **Megaron**, 8(2), 97-114.
- Perşembe, Erkan (2002), “Modernlik Gerçeğinden Postmodernlik Söylemine Din Sorunu”, **EKEV Akademi**, 6(13), 1-16.
- Postman, Neil (2014), **Televizyon: Öldüren Eğlence: Gösteri Çağında Kamusal Söylem**. (Çev. Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Ray, Gene (2013), “Kültür Endüstrisi ve Terör Yönetimi”, Çev. Esin Soğancılar. Skop. 4. <https://www.e-skop.com/skopdergi/kultur-endustrisi-ve-teror-yonetimi/1307> (03.08.2019).
- Ritzer, George (2000), **Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek: Tüketim Araçlarının Devrimcileştirilmesi**, (Çev.) Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- (2011), **Toplumun McDonaldlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine**, (Çev.) Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Sabitfikir** (2011a), 1. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2011b), 3. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2011c), 4. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2011d), 5. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2011e), 6. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2011f), 7. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2011g), 9. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2011h), 10. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2012a), 11. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2012b), 12. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2012c), 13. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2012d), 14. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2012e), 15. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2012f), 17. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2012g), 18. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.

- (2012h), 20. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2013a), 23. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2013b), 24. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2013c), 25. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2013d), 27. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2013e), 29. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2013f), 30. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2013g), 34. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2014a), 35. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2014b), 36. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2014c), 38. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2014c), 40. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2014d), 41. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2014e), 42. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2014f), 45. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2015a), 49. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2015b), 54. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2015c), 55. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2016), 63. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2017a), 72. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2017b), 73. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2017c), 74. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2017d) 79. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2018), 87. Sayı, Doğan Kitap, İstanbul.
- (2018), 91. Sayı, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul.
- (2019a), 95. Sayı, Turkuvaz Medya, İstanbul.
- (2019a), 98. Sayı, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul.
- (2019b), 99. Sayı, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul.
- (2019c), 100. Sayı, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul.

- (2019d), 104. Sayı, Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul.
- Sağlık, Şaban, (2004), “Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi”, Köksal, Alver, **Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri**, içinde, (181-217), Hece Yayınları, Ankara.
- Sallan Gül, Songül (2006), **Sosyal Devlet Bitti, Yaşamın Piyasa**, Ebabil Yayınları, Ankara.
- Sancar, Cem (2019a), “Biraz ‘Coşkun’ Olmak”, **Sabitfikir**, 96, 50-51.
- (2019b), “Tradisyon, ‘An’ Ane’ ve Rene Guenon” **Sabitfikir**, 101, 50-51.
- Sancar, Serpil (2014), **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sarup, Madan (2004), **Post-Yapısalcılık ve PostModernizm** (Çev. Abdülbaki Güçlü), Bilim ve Sanat Yayınları Ankara.
- Selvi, Ömer (2018), “Neoliberalizm, Tabiat ve Doğal Afetler”, <https://www.gazetenisan.net/2014/05/neoliberalizm-tabiat-ve-dogal-afetler/> Erişim Tarihi: 11.04.2020.
- Semercioğlu, Can (2017), “Tutku Mücadelesi”, **Sabitfikir**, 73, 38-39.
- Sennet, Richard (2010), **Kamusal İnsanın Çöküşü**, (Çev. Serpil Durak, Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- (2011), **Yeni Kapitalizmin Kültürü**, (Çev. Aylin Onacak), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Sezer, Melek Özlem (2014), **Masallar ve Toplumsal Cinsiyet**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- Sholle, David (2005), “Eleştirel Çalışmalar: İdeoloji Teorisinden İktidar/Bilgiye”, **Medya, İktidar, İdeoloji**, Mehmet Küçük (Der. Çev.), içinde (255-293), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Simmel, George (2006), “Metropol ve Tinsel Hayat”, **Modern Kültürde Çatışma**, (Çev. Nazile Kalaycı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Solak, Ömer (2011), “Küçük Ağa Romanının Eleştirel Söylem Analizi”, **Akademik Bakış Dergisi**, 26, 1-14.
- Sönmez, Mustafa (2003), **Filler ve Çimenler: Medya ve Finans Sektöründe Doğan/Anti-Doğan Savaşı**, İletişim Yayınları, Ankara.
- Söylemez, Ayça (2010), **Foucault’da İktidar İlişkileri ve Toplumun Medya ile İlişkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sözen, Edibe, (1999), **Söylem: Belirsizlik, Mücadele, Bilgi, Güç ve Refleksivite**, Paradigma Yayınları, İstanbul.

- Suda, E. Zeynep (2018), “Muhafazakârlık: Kadim Geleneğin Savunusundan Faydacılığa”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, (Der. H. Birsen Hekimoğlu Örs), *içinde* (115-162), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Swain, Dan (2013), **Yabancılaşma**, (Çev. Hande T. Urbarlı), Akım Tanıtım Yayıncılık, İstanbul.
- Şahin, Gürsoy ve Çapcıoğlu İhsan (2006), “Din-Kimlik İlişkisi Üzerine”, **Toplum Bilimleri Dergisi**, 1(3), 115-120.
- Şen, Zeynep (2018), “Kadınların *Uğraştıkları*”, **Sabitfikir**, 88, 10-11.
- Şener, Yılmaz (2018), “Doğaya Duyduğumuz Özlem”, **Sabitfikir**, 84, 42-43.
- Şengül, Mihriban (2008), “Türkiye’de Kamu Yönetiminde Neoliberal Dönüşümün Çevresel Sonuçları”, **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, 3(6), 67-87.
- Şeni, Nora (2015), 19. Yüzyıl Sonu İstanbul Basınında Moda ve Kadın Kıyafetleri. **1980’ler Türkiye’nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar**, (Der. Şirin Tekeli), *içinde* (49-73), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şeyhanlıoğlu, Hüseyin (2014), “Siyasal Muhafazakârlığın Temel İlkeleri”, **Muhafazakâr Düşünce**, 40, 79-106.
- Talu, Nilüfer (2010), “Modernlik Söylemi: Endişeli Bakışlarda Modern Birey”, **METU JFA**, 27(2), 141-171.
- Tanaydın, Mert (2011), “Bilmediğiniz Haliyle Bilimkurgu”, **Sabitfikir**, 4, 16-17.
- (2012), “Bitmeyen Osmanlı Çözülmesi”, **Sabitfikir**, 15, 26-27.
- (2013), “Edebiyatı Katliama Dönüştürenler”, **Sabitfikir**, 32, 32-33.
- Tanrıyar, Elif (2013), “Ve Sanki Hiç Yaşamamış Gibi Ölen Kadınlarımız”, **Sabitfikir**, 25, 38.
- Taşkın, Yüksel (2006), “Muhafazakârlığın Uslanmaz Çocuğu: Reaksiyonerlik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık içinde** (187-215), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Taylan, Hasan Hüseyin (2011), “Sosyal Bilimlerde Kullanılan İçerik Analizi ve Söylem Analizinin Karşılaştırılması” **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1/2, 63-76.
- Tokdoğan, Nagehan (2018), **Yeni Osmanlılık: Hınç, Nostalji, Narsisizm**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Toska, Sezgin (2017), “Doğanın Ağzı ve Dili Olarak Eko-Kurgu ya da Organik Edebiyat”, **Sabitfikir**, 81, 20-27.
- Tosun, Necip (2019a), “Körler Ülkesi”, **Sabitfikir**, 100, 14-15.
- (2019b), “Yazarların Yazarı: Sherwood Anderson / Kasabamız”, **Sabitfikir**, 103, 18-19.

- Tuncer, Selda (2015), “Dışarı Çıkmak: Özelden Kamusal Feminist Bir Saha Hikâyesi”, **Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi**, 2(2), 30-58.
- Tunçer, Cem (2019a), “Yok Et ve Ağıt Yak”, **Sabitfikir**, 95, 58-59.
- (2019b), “Köpeğim, Hakkımda Ne Düşünüyor?”, **Sabitfikir**, 103, 46-47.
- Turkey.mom-rsf.org (2019), <https://turkey.mom-rsf.org/tr/medya-sahipleri/> (15.10.2019).
- Türk, Hatem (2002), “**Musavver Muhit: İnceleme ve Edebiyatla İlgili Metinler**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türk Dil Kurumu [TDK] (2011), **Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara.
- Türkeş, A. Ömer (2011a), “Derin Devletten Daha Derin”, **Sabitfikir**, 1, 14-15.
- (2011b), “Mısır’a Necip Mahfuz’un Penceresinden Bakmak”, **Sabitfikir**, 2, 42-43.
- (2012), “Bir Daha Yaşanmasın Diye”, **Sabitfikir**, 17, 32-33.
- (2013), “Bastırılan Ama Unutul(a)mayan”, **Sabitfikir**, 34, 42-43.
- (2014a), “Bir Zamanlar Orsinya’da”, **Sabitfikir**, 42, 40-42.
- (2014b), “Durduk Yerde İnsanlar Öldürülüyor Bu Yaz”, **Sabitfikir**, 36, 42-43.
- (2016), “Felaketin Habercisi”, **Sabitfikir**, 67, 36-37.
- Tüzen, Hasan (2008), “Post-Modernizm Mitosu”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, 17, 145-158.
- Uçar, Aslı (2007), **1950’ler Türkiye’sinde Edebiyat Dergiciliği: Poetikalar ve Politikalar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi - Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uçar, Özgün (2012), “İyi Niyetli Bir Yolname”, **Sabitfikir**, 21, 58-59.
- Uçurum, Mustafa (2019), “Yıldız Ramazanoğlu’nu Tanımak”, **Sabitfikir**, 99, 58.
- Ulaş, Raşit (2018), “Bozkırın Kağanlıkları”, **Sabitfikir**, 93, 50.
- (2019), “Zor Zamanlar İçin Bir Nefes Molası: İnsaniyet Namına”, **Sabitfikir**, 100, 46.
- Urfalı Dadandı, Pakize ve Kırımlı Bilal (2017), “Investigation Of The Value Preferences Of Turkish And English Teacher Candidates”, **Eğitimde Kuram ve Uygulama**, 13(4), 759-777.
- Usanmaz, Ceyhan (2011), “Yavaş Ye Oğlum, Boğulacaksın!”, **Sabitfikir**, 7, 24-25.
- (2014a), “İki Deney, Aynı Sonuç”, **Sabitfikir**, 38, 56-57.
- (2014b), “İnsanın Sonsuzlukta Yolculuğu”, **Sabitfikir**, 46, 58.
- Usta, Bülent (2013) “Kadıköy Edebiyatı!” **Sabitfikir**, 27, 12-13.

- Uygur, Selçuk (2013), “Ve İşte Okurunu Böyle Kaybedersin”, **Sabitfikir**, 33, 36-37.
- (2014), “Edebi Zevkler ve Toplumsal İdrak Fırsatları”, **Sabitfikir**, 35, 36-38.
- Veblen, Thorstein (1995), **Aylak Sınıf**, (Çev. İnci User), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Vural, Mehmet (2003), **Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık**, Elis Yayınları, Ankara.
- Williams, Raymond (1993), **Kültür**, (Çev. Suavi Aydın), İmge Yayınları, Ankara.
- Willig, Carla (2013), “Foucauldian Discourse Analysis”, **Introducing Qualitative Research in Psychology**, Ed.Carla Willig, içinde (378-420), Open University Press, New York.
- Wodak, Ruth (2002), “Aspects of Discourse Analysis”. **ZfAL**, 32, 5-31.
- Yağlı, Soner (2006), “Gündelik Hayatımızda Akıl Tutulması: Medya Uygulamalarında Tüketim İdeolojisinin İzlerini Sürmek”, **Gündelik Hayat ve Medya**, Selda İçin Akçalı (Editör), içinde (5-42). Ebabel. Ankara.
- Yanardağ, Merdan (2004), **Yeni Muhafazakârlar (Neo-Cons)**, ChiviYazıları Yayınevi, İstanbul.
- Yanık, Kaan Murat (2019a), “Çöl Balığı Yasmina Khadra!”, **Sabitfikir**, 95, 38-39.
- (2019b), “Uzun İhsan Efendi”, **Sabitfikir**, 98, 44-45.
- Yapar Gönenç, Aslı (2007), “Türkiye’de Dergiciliğin Tarihsel Gelişimi”, **İletişim Fakültesi Dergisi**, 29, 63-78.
- Yavuz, Hilmi (2013), **Türkiye’nin Zihin Tarihi: Türk Kültürü Üzerine Kuşatıcı Bir Söylev**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Yavuz, Şahinde (2013), “Türk Toplumunun Tüketim Toplumuna Dönüşümünde Reklamcılığın Rolü”, **Gazi Üniversitesi İletişim ve Kuram Araştırma Dergisi**, 36, 219-240.
- Yayla, Atilla (2003), **Siyasi Düşünce Sözlüğü**, Liberte Yayınları, Ankara.
- Yıldırım, Yılmaz (2012), “Neo-Patrimonyalizm Yaklaşımına Karşı Yapılaşma Olarak Türk Modernleşmesi”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, 14(1), 1-21.
- Yılmaz, Meltem (2011), “Suç İhtimali ve İmamın Ordusu”, **Sabitfikir**, 3, 26-27.
- Yılmaz, Oylum (2011a), “Sefil Amerikan Tanrılarının Son Savaşı”, **Sabitfikir**, 4, 50-51.
- (2011b), “Kadın Öykülerinde Doğu: Bir Temenninin Edebi Yüzü”, **Sabitfikir**, 5, 50.
- (2011c), “1473, Keşke...”, **Sabitfikir**, 6, 34-35.
- (2012a), “Sistemden Çıkma Planı-1: Evinizi Yakınız”, **Sabitfikir**, 14, 54-55.
- (2012b) “Ey Devlet, Tebaadan Yoksun Kalasın!”, **Sabitfikir**, 19, sf.
- (2012c), “Koptuğu Yerden Yaşamak”, **Sabitfikir**, 20, 11.

- (2013a), “Şehrinizi Nasıl Asi Tutarsınız”, **Sabitfikir**, 29, 34-35.
- (2013b), “Aile Bir Hikâyedir, Berbat Bir Hikaye”, **Sabitfikir**, 31, 72-73.
- (2014a), “Teyel Teyel Üstüne, Pala Hayriye...” **Sabitfikir**, 39, 44-45.
- (2014b), “Rüya’sız Geçen Bir Gecede...” **Sabitfikir**, 40, 44-45.
- (2014c), “Başka Hikâyelerin Çocukları”, **Sabitfikir**, 46, 44-45.
- (2015), “Distopik ve Orgazmik”, **Sabitfikir**, 53, 42-43.
- (2016) “Zulmün Elinde Asi Olmayana Hayat Da Yoktur!”, **Sabitfikir**, 64, 40-41.
- Yukay, Tuna (2019), “Karanlığın Sonundaki Işık: Distopya”, **Sabitfikir**, 100, 28-32.
- Yusufoğlu, Sinan (2013), “Sinemada *Başka* Aşklar”, **Sabitfikir**, 30, 32-33.
- Zengin, H. Salih (2018), “Ayrımcılığa Çocuk Gözüyle Bak(ama)mak”, **Sabitfikir**, 93, 18-19.
- (2019a), “On İki Hayvan On İki Meslek İki Dil”, **Sabitfikir**, 104, 62-63.
- (2019b), “İçimizdeki Kaplan”, **Sabitfikir**, 106, 52.
- Zileli, Irmak (2016a), “Rappaccini’nin Kızı Havva İse”, **Sabitfikir**, 66, 32-33.
- (2016b), “İçimizdeki İblis: Kibir”, **Sabitfikir**, 67, 32-44.
- (2016c), “Mavisakal’ı Bir Bakışta Tanımak”, **Sabitfikir**, 68, 32-33.
- (2016d), “İyi Dinleyici, İyi Anlatıcı”, **Sabitfikir**, 70, 50-52.
- Zürcher, Eric Jan (2006), “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, (Ed.) Tanıl Bora, Murat Gültekingil, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Betül BAYRAKTAR, 11.02.1989 tarihinde Balıkesir İli Edremit İlçesi'nde doğdu. 2003 yılında Umur Bey İlköğretim Okulu'nu; 2007 yılında İzmir Anadolu Lisesi'ni; 2011 yılında Fatih Üniversitesi - Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü; 2014 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programını bitirdi. 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda doktora programına başladı. Halen Karadeniz Teknik Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

BAYRAKTAR, evli olup İngilizce bilmektedir.